

ΘΕΙΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ

ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΑΞΙΝ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΩ
ΜΟΝΗΣ ΤΟΥ ΒΑΤΟΠΑΙΔΙΟΥ

ΣΥΝΤΟΜΑ
ΣΧΟΛΙΑ

ΙΕΡΑ ΜΕΓΙΣΤΗ ΜΟΝΗ ΒΑΤΟΠΑΙΔΙΟΥ
ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ 2020

Χρή οὖν τοὺς μύστας καὶ μυσταγωγούς τῶν
τοιούτων, ἱερεῖς φημί καὶ ἀρχιερεῖς, καὶ πάν-
τας τοὺς ταῦτα διακονουμένους, εἰδέναί τόν
λόγον τῶν τελουμένων καὶ πρὸς τί ἕκαστον ἀνα-
φέρεται. Τοῦτο γὰρ ἴδιον τῆς λογικῆς φύσεως.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΑΝΔΙΔΩΝ

PG 140, 444C

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Μέγα γὰρ ὄντως συνήθεια καὶ
φύσεως ἔχει δύναμιν.

ΑΓ. ΙΩΑΝΝΗΣ Ο ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ¹

Κάθε λειτουργὸς μετὰ ἀπὸ μερικὰ χρόνια ὑπηρεσίας τοῦ ἀγίου θυσιαστηρίου ἀποκτᾶ ὀρισμένες λειτουργικὲς συνήθειες, οἱ ὁποῖες τοῦ γίνονται δεύτερη φύση. Ἐξωτερικὰ τελεῖ τὰ μυστήρια τρόπον τινὰ αὐτόματα, ὅπως ἕνας ἔμπειρος ἰατρός ποῦ ἔχει κάνει ἑκατοντάδες ἐγχειρήσεις καὶ τὰ χέρια του κατευθύνονται μόνα τους. Καὶ ἐφόσον τὰ ὑπὸ τῶν κληρικῶν στὴν θεία λατρεία λεγόμενα καὶ πραττόμενα δὲν εἶναι πολλά, μόλις ἀκουστεῖ λόγος ἀσυνήθιστος, ἢ γίνει κάτι ξένο ὡς πρὸς τὰ καθημερινῶς τελούμενα, ἀμέσως ἐλκύει τὴν προσοχὴ τῶν ἐν γνώσει συμμετεχόντων. Κατὰ κανόνα ἡ πρώτη ἀντίδραση εἶναι ἀρνητικὴ, διότι γεννᾶται ἀπὸ τὸν εὐλόγο φόβο νὰ μὴν παραχαραχθεῖ ἢ πολὺτιμη γιὰ ὄλους λειτουργικὴ παράδοση. Πράγματι, ὅταν αὐτὰ ποῦ προφυλάσσουμε εἶναι σωστὰ καὶ ἀκεραίως παραδεδομένα, ἔχει καλῶς, ὅμως «τὸ τοὺς ὄρους καὶ μὴ τοῖς ἐξ ἀρχῆς καλῶς δεδογμένοις ἐμμένειν, πανταχοῦ δεινόν, ἐν Ἐκκλησίᾳ δὲ Θεοῦ δεινότερον»².

Ἡ Μονὴ μας, καὶ στὸ παρελθόν καὶ στὸ παρόν, δέχεται πολλοὺς προσκυνητές: ἀρχιερεῖς, ἱερεῖς, διακόνους, μοναχοὺς καὶ φιλακολούθους λαϊκοὺς. Τὸ ἐνδιαφέρον καὶ οἱ συζητήσεις περὶ τῶν λειτουργικῶν θεμάτων ὅλο καὶ αὐξάνονται. Ἐπειδὴ γιὰ μερικοὺς φιλοξενουμένους, ἰδιαίτερα γιὰ ὄσους ὑπηρετοῦν τὴν Ἐκκλησίαν στὸν κόσμον,

1. «Κατήχησις πρώτη πρὸς τοὺς μέλλοντας φωτίζεσθαι...» (PG 49, σ. 230, γρ. 45).

2. Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἀντωνίου «Περὶ τῶν συνηθειῶν τῶν ἐν ταῖς ἑβδομάδαῖς πρεσβυτέρων, διακόνων καὶ ὑποδιακόνων» (Escorial Library Madrid gr. 15, 129r-v).

ή λειτουργική μας τάξη είναι ασυνήθιστη, γιά πολύ καιρό μᾶς παρακαλοῦσαν νά τήν ἐκδώσουμε, γνωρίζοντας ὅτι τὰ περισσότερα ζητήματα τῆς θείας Λειτουργίας, κατόπιν ἔρευνας, συζητήθηκαν σέ πολλές τακτικές καί ἔκτακτες ἐνδομοναστηριακές λειτουργικές συνάξεις.

Ἐπῆρχαν δύο κύριοι λόγοι νά ἀρχίσουμε τήν μελέτη. Ὁ πρῶτος ἦταν, ἄς μᾶς ἐπιτραπεῖ ἡ ἔκφραση, ἀμυντικός· πολλοὶ κληρικοὶ ἀπ' ὄλο τὸν ὀρθόδοξο καί μὴ κόσμο, ἐρχόμενοι στήν Μονή μας, ἐφιστοῦσαν τήν προσοχή μας σέ διάφορα σημεῖα τῆς Λειτουργίας, τὰ ὁποῖα κατὰ τήν γνώμη τους ἔπρεπε νά γίνονται διαφορετικά – ὁ καθένας σύμφωνα μέ αὐτὰ πού ἔβλεπε στὸν τόπο του, αὐτὰ πού διδάχτηκε, αὐτὰ πού διάβασε κ.ο.κ. Ἐπομένως, ἔπρεπε νά εἴμαστε «ἔτοιμοι αἰεὶ πρὸς ἀπολογία πάντῃ τῷ αἰτοῦντι ὑμᾶς λόγον»³.

Ὁ δεῦτερος λόγος ἦταν νά διατυπωθεῖ μία τάξη τεκμηριωμένη ὄχι ἀπὸ ὑποκειμενικές ἀντιλήψεις, ἢ μόνο ἀπὸ τήν λογική προσέγγιση πού χαρακτηρίζει τήν ὑλιστική μας ἐποχή, ἀλλὰ ἀπὸ γραπτὴ χειρόγραφη μαρτυρία, ἢ ὁποῖα, κατὰ τὸ ἰδανικό, θὰ συμφωνοῦσε μέ τήν προφορική παράδοση καί τήν στήν καθόλου Ἐκκλησία τελουμένη πράξη. Διότι «ἡ λειτουργικὴ ἀναγέννηση» τοῦ περασμένου αἰῶνα, ἐπηρεασμένη ἀπὸ τίς ριζικές λατρευτικές ἀλλαγές στήν Δύση, εἰσήγαγε στήν θεία Λειτουργία μερικά στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἐνίοτε δὲν ἔχουν καμμία ἀπολύτως βᾶση στήν μακραίωνη χειρόγραφη παράδοσή μας. Καί προτοῦ μελετηθεῖ καλὰ ὁ δικός μας γραπτὸς θησαυρός, ἀκολουθήσαμε ἐκείνους τοὺς ἐπιστήμονες, οἱ ὁποῖοι παρευρίσκονται στίς ἀκολουθίες μας σπάνια καί μόνο ὡς θεατὲς ἢ καί κριτές.

Πέραν τούτου, σὲ τρία σημεῖα τῆς νεώτερης ἱστορίας παρατηροῦνται ὅμοιες λειτουργικές ἀλλαγές: α) Κατὰ τήν διάδοση τῶν ἐντύπων· παρόλο πού τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ στὸν τίτλο τους ἔγραφαν: «μετὰ πλείστης ἐπιμελείας διορθωθὲν» κ.τ.τ., στήν οὐσία ἀντέγραφαν τὸ ἓνα τὸ ἄλλο. Ὅποιο χειρόγραφο ἢ λίγα χειρόγραφα εἶχε ὁ συγκεκριμένος ἐκδότης, ἐκεῖνα καί ἀντέγραφε, χωρὶς νά ἔχει τήν δυνατότητα νά τὰ συγκρίνει μέ ἄλλα. β) Τὸν 17^ο αἰῶνα σὲ ὄλες τίς ὀρθόδοξες χώρες γίνεται προσπάθεια νά βελτιωθεῖ ἡ λειτουργικὴ τάξη μέ ἀποκορύφωμα τίς μεταρρυθμίσεις τοῦ πατριάρχη Μόσχας Νίκωνα. Ἀξιέπαινη ὄντως ὑπῆρχε ἡ πρόθεση τῶν πρωτοστατῶν τους, διότι ἡ ἐποχὴ αὐτὴ δὲν μπορούσε νά προσφέρει κάτι παραπάνω. γ) Τὸν 19^ο αἰῶνα στὸ ἐλεύθερο

3. Βλ. Α' Πέτρ. 3,15.

πλέον Ἑλληνικὸ Βασίλειο, φαίνεται ὅτι ἦταν ἀνάγκη νὰ προστεθοῦν στὰ γνωστὰ λειτουργικὰ κείμενα κάποια νέα δευτερεύοντα στοιχεῖα πρὸς διευκόλυνση τῶν κληρικῶν.

Μελετώντας τὰ χειρόγραφα καὶ ἔντυπα αὐτῆς τῆς περιόδου, βλέπουμε δύο πράγματα: τὸ ὅτι γίνονταν ἀλλαγές, καὶ τὸ ὅτι αὐτὲς οἱ ἀλλαγές δὲν ἦταν πάντα πρὸς τὸ καλύτερο. Ὅ,τι ἐπικρατοῦσε δὲν ἦταν πάντα τὸ σωστό. Παρ' ὅλα αὐτὰ οὔτε ἀπορριπτέες εἶναι, διότι ἀντιστοιχοῦσαν στὰ πνευματικά, λειτουργικά, ἐπιστημονικά, ἀλλὰ καὶ πολιτικά καὶ οἰκονομικά δεδομένα τῆς συγκεκριμένης ἐποχῆς. Ὁ 21^{ος} ὅμως αἰώνας διαφέρει ἀπὸ τὸν 17^ο καὶ 19^ο αἰώνα καὶ μὲ τὸν ρυθμὸ, καὶ μὲ τὴν νοοτροπία, καὶ μὲ τὶς ἐπιστημονικὲς δυνατότητες κ.ἄ. Τὰ τεχνολογικά μέσα δίνουν πρόσβαση στὶς λειτουργικὲς πηγές, οἱ ὁποῖες μέχρι πρότινος ἦταν ἐφικτὲς μόνο γιὰ τοὺς εἰδικούς, ἐνῶ σήμερα τὶς ἐρευνᾶ κανεὶς χωρὶς νὰ ἐξέλθει ἀπὸ τὸν χώρο τῆς ἐργασίας του.

Ἡ θεία Λειτουργία, ὅπως διατυπώνεται στὴν χειρόγραφη παράδοση καὶ, σὲ μεγάλο βαθμὸ, καὶ στὴν πράξη τῆς Ὁρθοδόξου μας Ἐκκλησίας, ἀνταποκρίνεται πλήρως στὶς ἀπαιτήσεις καὶ προκλήσεις τοῦ αἰώνα μας. Ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος δυσκολεύεται νὰ βλέπει τὴν ἴδια εἰκόνα στὴν ὀθόνη γιὰ μερικὰ συνεχόμενα λεπτά. Θέλει ποικιλία, θέλει πολλὰ καὶ σύντομα. Ἡ θεία Λειτουργία περιέχει πολλὰ καὶ διαφορετικὰ στοιχεῖα-σύντομα καὶ μακρά, ψαλίσματα καὶ ἀναγνώσματα, ἀπευθυνόμενα ἢ στὸ λογικὸ ἢ στὸ ἐπιθυμητικὸ ἢ στὸ θυμικὸ μέρος τῆς ψυχῆς, νοερᾶς καὶ σωματικῆς συμμετοχῆς. Σὲ μία-μιᾶμιση ὥρα πάνω ἀπὸ δύο δεκάδες μέρη διαδέχονται τὸ ἓνα τὸ ἄλλο.

Ὁ σκοπὸς τοῦ παρόντος δὲν εἶναι νὰ ἀλλάξει κάτι ἢ νὰ εἰσάγει νέα στοιχεῖα στὴν ἱερὰ Λειτουργία, ἀλλὰ νὰ ἐκβάλλει ἀπὸ τὸ θησαυροφυλάκιο τῆς παραδόσεώς μας τοὺς κεκρυμμένους μαργαρίτες, οἱ ὁποῖοι κοσμοῦν τὴν θεία λατρεία καὶ μᾶς βοηθοῦν στὴν καλύτερη συμμετοχὴ σὲ αὐτὴν, καὶ ὡς συνέπεια, στὴν ἐπίτευξη τοῦ πρώτου σκοποῦ μας – τῆς σωτηρίας τῆς ἀθάνατης ψυχῆς.

ΕΚΔΟΤΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Τὸ ἀνὰ χεῖρας βιβλίον δὲν εἶναι ἐπιστημονικὴ πραγματεία, ἀλλὰ μία στατιστικὴ τῶν λειτουργικῶν κωδικῶν μὲ ἀναφορὰ στὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου «Θεῖα Λειτουργία (κατὰ τὴν τάξιν τῆς ἐν Ἄθῳ μονῆς τοῦ Βατοπαιδίου)».

- ✦ Τοῦ κυρίου κειμένου προηγεῖται ὁ κατάλογος τῶν χειρογράφων καὶ ἐντύπων, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιήσαμε στὴν μελέτη μας. Ὅλους αὐτοὺς τοὺς κώδικες, ἐκτὸς ἀπὸ ἐκείνους ποὺ σημειώνονται, τοὺς εἶδαμε ἰδίως ὄμμασι – ἢ διὰ ζώσης, ἢ σὲ ἠλεκτρονικὴ μορφή, διαδικτυακὰ ἢ μὴ.
- ✦ Ἀκολουθεῖ λεπτομερὴς ἀνάλυση τοῦ κειμένου τοῦ βιβλίου «Θεῖα Λειτουργία»: παρατίθεται μία πρόταση, φράση, λέξις ἢ ὀλόκληρη παράγραφος, ὀλόκληρο κεφάλαιον ἀπὸ τὸ λειτουργικὸ κείμενον, καὶ ὕστερα γίνεται σύντομον σχόλιον ἢ καὶ στατιστικὴ ἀπὸ τὰ χειρόγραφα σὲ μορφή πίνακος. Γίνεται ἀναφορὰ σὲ περίπου πέντε ἑκατοντάδες θέματα.
- ✦ Στὴν βιβλιογραφία, στὸ τέλος, ἀναφέρονται μόνον ἐκεῖνα τὰ βιβλία, στὰ ὁποῖα γίνεται συγκεκριμένη παραπομπὴ στὸ κύριον κείμενον. Γιὰ λόγους πρακτικοὺς δὲν ἀπαριθμοῦμε ὅλα τὰ βοηθήματα ποὺ χρησιμοποιήθηκαν.
- ✦ Εἶναι καὶ ἄλλα ζητήματα ποὺ μελετήθηκαν, ἀλλὰ δὲν συμπεριλήφθηκαν στὴν παρούσα ἔκδοσις γιὰ διαφόρους λόγους: π.χ. «Τοῦ καιροῦ ἐπιστάντος...» ἢ «Τούτου ἐπιστάντος...»· «οὐράριον», «ῶράριον», «ῶράριον» ἢ «ὀράριον»· «Ἱερουσαλήμ» ἢ «Ἱερουσαλήμ»· «Σάβας» ἢ «Σάββας» κ.ἄ.
- ✦ Τὰ θέματα, διότι εἶναι πολλὰ, ἀναλύονται κατὰ τὸ δυνατὸν σύντομα, καὶ ἐπομένως δὲν ἐξαντλοῦνται. Δὲν γράφτηκαν ὅλα, διότι τὸ βιβλίον, ὅπως εἶπαμε, δὲν ἔχει ἐπιστημονικὰς ἀξιώσεις, ἀλλὰ κυρίως ἀπευθύνεται στοὺς «ὁμοιοπαθεῖς» κληρικοὺς καὶ λαϊκοὺς ποὺ ἔχουν λειτουργικὸ ἐνδιαφέρον.

- ✱ Μὲ σκοπὸ νὰ γίνεῖ εὐκόλα ἀντιληπτὴ ἢ χρονολογικὴ τοποθέτηση τῶν κωδίκων, τοὺς δόθηκαν ὀρισμένα χρώματα· τὸ πορτοκαλὶ χρῶμα δηλώνει ὅτι τὸ χειρόγραφο ἀνήκει στὴν χρονικὴ περίοδο μέχρι καὶ τὸν 11^ο αἰῶνα, τὸ ἐρυθρὸ στὰ χειρόγραφα τοῦ 12^{ου}-13^{ου} αἰ., τὸ ρόζ στοῦ 14^{ου} αἰ., τὸ μοβ στοῦ 15^{ου}, τὸ μπλὲ στοῦ 16^{ου}-19^{ου} αἰ., καὶ τέλος τὸ γκριζὸ στὰ ἔντυπα. Ἡ ποικιλία τῶν χρωμάτων ἐκ πρώτης ὄψεως κουράζει, ἀλλὰ διευκολύνει στὴν κατανόηση τῆς χρονολογικῆς πορείας τοῦ λειτουργικοῦ θέματος.
- ✱ Μερικὰ χειρόγραφα ποὺ χρησιμοποιοῦμε μόνο 1-2 φορές μπορεῖ νὰ μὴν ὑπάρχουν στὴν λίστα. Π' αὐτὸ τὴν χρονολογία τους τὴν γράφουμε στὶς παρενθέσεις.
- ✱ Ὅταν στοὺς πίνακες κάποιο χειρόγραφο γράφεται *διὰ πλαγίων γραμμάτων*, αὐτὸ σημαίνει ὅτι, παρόλο ποὺ ὑπάρχει κάποια ἰδιοτυπία ὡς πρὸς τὸ συγκεκριμένο ζήτημα, ὁ κώδικας κατατάσσεται στὴν συγκεκριμένη κατηγορία.
- ✱ Ὅταν παρατίθενται ἐδάφια ἀπὸ τὰ χειρόγραφα, τὰ φανερὰ ὀρθογραφικὰ λάθη τὰ διορθώνουμε χωρὶς νὰ τὰ σημειώνουμε. Μόνο μερικὲς φορές, ὅταν γιὰ ὀρισμένο λόγο θέλουμε νὰ ὑπογραμμίσουμε τὸ ὀρθογραφικὸ ἐπίπεδο κάποιου κώδικα, τὸτε ἐν γνώσει ἀφήνουμε τὰ λάθη, ἐνίοτε χωρὶς ἀκόμα νὰ τὰ σημειώνουμε μὲ τὸ (sic).
- ✱ Στὰ χωρία ἀπὸ τὰ χειρόγραφα οἱ διατάξεις γράφονται μὲ ἐρυθρὸ χρῶμα, τὰ δὲ λεκτέα μὲ μαῦρο.
- ✱ Παραθέτουμε κάποιες φράσεις ἀπὸ τὰ χειρόγραφα ποὺ τὶς θεωρήσαμε ἐνδιαφέρουσες, παρόλο ποὺ μπορεῖ νὰ μὴν ἔχουν ἄμεση σχέση μὲ τὸ συγκεκριμένο θέμα.
- ✱ Τὸ σύμβολο «+» σημαίνει ὅτι ὁ κώδικας προσθέτει κάτι.
- ✱ Τὸ σύμβολο «-» σημαίνει ὅτι ὁ κώδικας ἀφαιρεῖ κάτι.
- ✱ Ἄν ὁ κώδικας περιέχει δύο ἢ τρεῖς Λειτουργίες καὶ κάτι ὑπάρχει μόνο σὲ μία ἀπὸ αὐτές, χωρὶς νὰ ἀντιτίθεται στὶς ἄλλες, τότε δὲν σημειώνουμε σὲ ποιά Λειτουργία εἶναι τὸ συγκεκριμένο (π.χ. στὴν Λειτουργία τοῦ Χρυσοστόμου ἢ πρώτη εὐχὴ τῶν πιστῶν ἐπιγράφεται ἀπλά: «Εὐχὴ πιστῶν α'», στοῦ Βασιλείου προστίθεται «μετὰ τὸ ἀπλωθῆναι τὸ εἰλητόν»). Ἄν ὅμως σὲ διάφορες Λειτουργίες διαφέρουν οἱ γραφὲς ἢ ὁδηγίες (π.χ. σὲ μία Λειτουργία διαβάζουμε «προσφέροντες», στὴν ἄλλη «προσφέρον») τότε τὰ σημειώνουμε μὲ τὰ ἐξῆς γράμματα: Χ = Λειτουργία Χρυσοστόμου, Β = Λειτουργία Βασιλείου, Π = Λειτουργία Προηγιασμένων-διάτ. / Λειτ. = διατάξεις / Λειτουργία (ὅταν ἡ διάταξη εἶναι ξεχωριστὰ ἀπὸ τὸ κύριο κείμενο τῶν εὐχῶν)· ΛΧ = Εὐχὲς λυχνικοῦ, ΕΘ = Εὐχὲς ἑωθινές, Γ = Ἐσπερινός

Γονυκλισίας. Επίσης, σέ μερικούς κώδικες επαναλαμβάνονται κάποιες εϋχές, π.χ. τῶν κεκοιμημένων, καὶ διαφέρουν κάποιες γραφές στὴν μία ἢ τὴν ἄλλη παραλλαγή. Τότε στὶς παρενθέσεις σημειώνουμε τὸν ἀριθμὸ 1 ἢ 2, δηλώνοντας ὅτι σέ μία περίπτωση γράφει τὸ ἓνα καὶ στὴν ἄλλη τὸ ἄλλο.

- ✦ Θέτουμε τοὺς ὑπομνηματιστὲς συνῆθως μετὰ τοὺς λειτουργικοὺς κώδικες, παρόλο πὸν χρονολογικὰ μπορεῖ νὰ προηγοῦνται.
- ✦ Τοὺς μακαριστοὺς καθηγητὲς Ἰωάννη Φουντούλη καὶ Παναγιώτη Τρεμπέλα ἀναφέρουμε πολλὲς φορές. Γι' αὐτό, χάριν συντομίας, γράφουμε ἀπλὰ «Φουντούλης» καὶ «Τρεμπέλας». Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο χρησιμοποιοῦμε τρεῖς συντομογραφίες: «ΔΦ» = Διάταξη τοῦ πατριάρχου Φιλοθέου, «ΔΓ» = Διάταξη τοῦ διακόνου Δημητρίου Γεμιστοῦ (πατριαρχικὴ Λειτουργία στὴν Ἁγία Σοφία), «χφ(φ)» = χειρόγραφο(-α).
- ✦ Μία γενικὴ παρατήρηση: Τὰ λειτουργικὰ χειρόγραφα ἀκόμα χρῆζουν καλύτερης μελέτης καὶ σωστῆς χρονολόγησης. Πολλὲς φορές στοὺς καταλόγους αὐτὰ καταγράφονται μὲ φανερὰ λανθασμένη χρονολογία, πράγμα πὸν δυσκολεύει τὴν ἔρευνα.
- ✦ Ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὰ ἔντυπα, χωρὶς νὰ μειώνουμε τὴν ἀξία τους, δὲν τὰ ἀναλύουμε στὸ παρὸν λεπτομερῶς, ἀφ' ἑνὸς μὲν διότι αὐτὰ ἀντλοῦσαν τὴν ὕλη τους ἀπὸ τὰ χειρόγραφα, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι τὸ περιεχόμενό τους συντασσόταν στὴν ἐποχὴ «ἐπιβιώσεως», ὄχι δημιουργικῆς ἀκμῆς (γιὰ τὸν ἴδιο λόγο δὲν ἀναλύουμε λεπτομερῶς οὔτε τοὺς ὑπομνηματιστὲς τῆς ἐποχῆς: Ἰωάννη Ναθαναήλ, Νικόλαο Βούλγαρη κ.ἄ.). Στὸν γνωστὸ διαχωρισμὸ τους σὲ συντηρητικὰ καὶ διογκωμένα, θὰ ξεχωρίζαμε τὴν «οἰκογένεια» τῶν λειτουργικῶν δέλτων τοῦ τύπου Γ. Καρυοφύλλη, τοῦ ὁποῦ ἡ πρώτη ἔκδοση ἔγινε τὸ 1864 καὶ πὸν τὸν ἀκολουθοῦν καὶ οἱ τοῦ Σαλιβέρου ἐκδόσεις. Δυστυχῶς δὲν διαθέτουμε τὸ πρῶτο, ἀλλὰ μόνον τὸ δεύτερο, ἔτους 1924. Γι' αὐτὸ τοὺς δόθηκε ἡ συντομογραφία «1864-1924», δηλώνοντας μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο, ὅτι μελετήσαμε τὴν ἔκδοση τοῦ 1924, ἀλλὰ αὐτὴ ἢ μορφή τῶν Ἱερατικῶν πηγάζει ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ Καρυοφύλλη τοῦ 1864 (παρόλο πὸν σὲ κάποιες λεπτομέρειες μπορεῖ νὰ διαφέρουν). Δὲν θὰ εἶναι περιττὸ νὰ παραθέσουμε ἐδῶ ὁλόκληρα χωρία ἀπὸ τὸ ἄρθρο τοῦ Ἑμμ. Παντελάκη:

«Ὅτι δ' αἱ πρῶται αὐται ἐκδόσεις τῶν λειτουργικῶν ἡμῶν βιβλίων ἦσαν λίαν ἀτελεῖς καὶ πλημμελεῖς, εὐκόλως πείθεται πᾶς τις ἀναλογιζόμενος τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἐγένοντο, καὶ τοὺς ἄνδρας, ὧν τῇ ἐπιμελείᾳ ἐγένοντο» (σ. 3). «Ἄλλ' οἱ

τε κληρικοί καὶ οἱ λαϊκοὶ ἐπιμεληταὶ τῶν ἐκδόσεων τούτων... δὲν ἔκρινον λοιπὸν ἀναγκαῖον νὰ μελετῶσι πολλοὺς παλαιοὺς κώδικας λειτουργικοῦ περιεχομένου καὶ ἀντιβάλλοντες αὐτοὺς νὰ ἐξευρίσκωσι κατὰ τὸ δυνατὸν τὰς γνησίας γραφὰς τῶν κειμένων, ἀλλὰ συνήθως μὲν ἐδέχοντο ἀνυπόπτως καὶ ἀβασανίστως τὰς γραφὰς τῶν προηγουμένων ἐκδόσεων, ὡσὰκις δὲ προσέκρουον εἰς τι ἀσαφὲς ἢ δυσνόητον αὐτοῖς χωρίον, σπανιώτατα μὲν πρὸς διόρθωσιν αὐτοῦ κατέφευγον εἰς ἀνάγνωσιν παλαιοῦ τινος χειρογράφου, συνηθέστατα δὲ διώρθουν αὐτὸ καθ' ἣν ἕκαστος εὐφυΐαν καὶ ἐμπειρίαν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης εἶχεν, ἐπιμελῶς προσέχοντες, ὅπως ἢ διόρθωσις αὐτῶν μὴ προσκρούῃ εἰς τοὺς κανόνας τῆς γραμματικῆς καὶ τοῦ συντακτικοῦ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, οὓς ἐν τῷ σχολείῳ εἶχον διδαχθῆ» (σσ. 9-10).

- ✦ Τέλος, μία μεγάλη ἔλλειψη τῆς παρουσίας ἐκδόσεως (ἀπὸ τίς πολλὰς ἄλλες) εἶναι τὸ νὰ λείπει ἡ περιγραφή, ἔστω σύντομη, τῶν χειρογράφων, πράγμα ἀνέφικτο γιὰ μᾶς πρὸς τὸ παρόν.

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΚΑΙ ΕΝΤΥΠΑ

Στὸν πίνακα πὸ ἀκολουθεῖ (σελίδες 19-44) χρησιμοποιοῦνται οἱ ἑξῆς συντομογραφίες.

ΚΩΔΙΣ

Κατάλογος τῶν χειρογράφων καὶ τῶν ἐντύπων. Σημειώνεται βιβλιοθήκη καὶ ἀριθμὸς. Ἐξήγηση τῶν συντομογραφιῶν τῶν βιβλιοθηκῶν παρατίθεται σὲ ξεχωριστὸ κατάλογο στὴν σελίδα 45.

ΣΥΝΤ

Συντομογραφία χειρογράφου / ἐντύπου στοὺς πίνακες.

ΧΡΟΝ

Χρονολογία χειρογράφου / ἐντύπου.

ΕΙΔΟΣ

Εἶδος τοῦ κειμένου τοῦ χειρογράφου / ἐντύπου:

ΔΙΑΚ	ΘΛΓ	ΤΡΟΠ
[Ἱερο]Διακονικό.	Ὅποιοδήποτε ἄλλο	Τροπολόγιο.
ΕΙΛ	θεολογικὸ βιβλίο.	ΤΥΠ
Εἰλητάριο.	ΛΕΙΤ	Τυπικό.
ΕΥΑΓ	Λειτουργία (σὲ βιβλίο,	ΨΑΛΤ
Εὐαγγέλιο.	ὄχι εἰλητάριο).	Ψαλτήριο.
ΕΥΧ	ΜΟΥΣ	ΩΡΟΛ
Εὐχολόγιο.	Μουσικὸ βιβλίο.	Ὦρολόγιο.
	ΤΡΙ	
	Τριώδιο.	

Χ

Ἡ θεία Λειτουργία τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου:

✓	Τὸ χειρόγραφο / κώδικας περιέχει μικρὸ μέρος τῆς Λειτουργίας.	✓✓✓	Τὸ χειρόγραφο / κώδικας περιέχει τὴν πλήρη Λειτουργία (ἐνίοτε πλὴν μίας εὐχῆς).
✓✓	Τὸ χειρόγραφο / κώδικας περιέχει μεγαλύτερο μέρος τῆς Λειτουργίας.		

Τὸ ἴδιο ἀφορᾶ καὶ τὶς ἄλλες δύο Λειτουργίες.

B

Ἡ θεία Λειτουργία τοῦ Μεγάλου Βασιλείου.

ΠΘ

Πρόθεση (Προσκομιδῆ):

✓ Τὸ χειρόγραφο / ἔντυπο περιέχει τὴν Πρόθεση.

ΔΞ

Διατάξεις:

✓	Τὸ χειρόγραφο / ἔντυπο περιέχει [καὶ] διατάξεις (ἢ μόνο διατάξεις).	ΔΦ	Διάταξις τοῦ ἁγίου Φιλοθέου τοῦ Κοκκίνου.
---	---	----	---

Π

Ἡ θεία Λειτουργία τῶν Προηγιασμένων Δώρων.

ΛΧ

Εὐχὲς λυχνικοῦ:

[1-13] Τὸ χειρόγραφο / ἔντυπο περιέχει τὸν συγκεκριμένο ἀριθμὸ εὐχῶν τοῦ Ἑσπεριοῦ.

ΕΘ

Εὐχὲς ἑωθινές:

[1-13] Τὸ χειρόγραφο / ἔντυπο περιέχει τὸν συγκεκριμένο ἀριθμὸ εὐχῶν τοῦ Ὁρθρου.

ΑΛΛΑ

Ἐπίλοιπες εὐχὲς τοῦ Εὐχολογίου (ὅ,τι δὲν συμπεριλαμβάνεται στὸ βιβλίον «Θεία Λειτουργία», δὲν θὰ ἀναφέρεται σὲ αὐτὴ τὴν στήλη):

Ο	Ὅπισθάμβωνες εὐχὲς.	Κ	Εὐχὴ κολλύβων «Ὁ πάντα τελεσφορήσας...»	Σ ²	Εὐχὴ συγχωρητικὴ, «Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τῷ Πέτρῳ...»
Ν	Εὐχὴ κεκοιμημένων «Ὁ Θεὸς τῶν πνευμάτων...»	Σ ¹	Εὐχὴ συγχωρητικὴ, «Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, Υἱὲ τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος...»		
Ν ^α	Διακονικὰ κεκοιμημένων.				

#	ΚΩΔΙΕ	ΣΥΝΤ	ΧΡΟΝ	ΕΙΔΟΣ	Χ	Β	ΠΘ	ΔΕ	Π	ΔΧ	ΕΘ	ΑΛΛΑ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ / ΠΗΓΗ
1.	Barberini gr. 336	BARB336	μετά 787	ΕΥΧ	✓✓	✓			✓✓	9	12	Κ Ν ^α	
2.	Sinai gr. 863	S863	ΙΧ	ΩΡΟΛ									
3.	GIM gr. 129	GIM129	ΙΧ	ΨΑΛΤ									Ψαλτήριον του Χλούντοβ.
4.	Vatican gr. 2282	V2282	ΙΧ	ΕΙΑ									Λειτουργία του Ιακώβου.
5.	Sinai gr. NE / ΜΓ 11	SMT11	ΙΧ	ΕΥΑΓ									
6.	Sinai gr. NE / ΜΓ 22	SMT22	ΙΧ-Χ	ΕΥΧ	✓				✓✓	3			
7.	Sinai gr. NE / ΜΓ 53	SMT53	ΙΧ-Χ	ΕΥΧ						2	2	Σ ²	
8.	Sinai gr. NE / ΜΓ 56	SMT56	ΙΧ	ΤΡΟΠ									
9.	RGB gr. 27 (Sebastianov gr. 474)	RGB27	Χ	ΕΥΧ	✓✓	✓✓			✓✓	9	13	Σ ² Κ	
10.	RNB gr. 226	RNB226	Χ	ΕΥΧ	✓✓	✓			✓✓	9	12	Ο Κ Σ ² Ν	
11.	Sinai gr. 956	S956	Χ	ΕΙΑ / ΩΡΟΛ						2	6		
12.	Sinai gr. 957	S957	Χ	ΕΥΧ						3	3	Κ Ο	
13.	Sinai gr. 958	S958	Χ	ΕΥΧ	✓✓	✓✓			✓✓	9	11	Ο Σ ² Ν	
14.	Grottaferrata Γ.β. IV	GfIV	Χ	ΕΥΧ	✓✓	✓✓				9	12	Ο Σ ¹ Σ ² Ν	
15.	Grottaferrata Γ.β. VI	GfVI	Χ	ΕΥΧ								Σ ¹ Σ ² Ο	
16.	Grottaferrata Γ.β. VII	GfVII	Χ	ΕΥΧ	✓✓	✓✓			✓	8	12	Ο Σ ² Κ	
17.	Grottaferrata Γ.β. X	GfX	Χ	ΕΥΧ					✓	7	12	Ο Ν ^δ Κ Σ ² Σ ¹	
18.	Grottaferrata Ζ.δ. II	GfZII	Χ	ΕΥΧ	✓✓					5	6	Σ ² Ο	
19.	Codex Pyromali	PYR	Χ	ΛΕΙΤ			✓						GOAR, σσ. 153-156.
20.	Staurou 40	ST40	Χ	ΤΥΠ									
21.	Sinai gr. NE / ΜΓ 8 (I 2212)	SMT8	Χ	ΤΡΟΠ									

#	ΚΩΔΙΕ	ΣΥΝΤ	ΧΡΟΝ	ΕΙΔΟΣ	X	B	ΠΘ	ΔΕ	Π	ΑΧ	ΕΘ	ΑΛΛΑ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ/ΠΗΓΗ
22.	Latin Version of Johannisberg	JOHN	X-XI	ΛΕΙΤ		✓✓✓	✓						MOREL, σσ. 31-50.
23.	Vatican gr. 1833	V1833	X-XI	EYX						6	12	Ο Σ ²	
24.	Erlangen A2	FRA2	1025	ΩΡΟΛ/ EYX	✓✓		✓						
25.	Paris Coislin gr. 213	PCs213	1027	EYX						9	13	Κ Ν Ο Σ ²	Στρατήγιο Εύχολόγιο.
26.	Sinai gr. 959	S959	XI	EYX	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	9	8	Ο Κ Ν	
27.	Grottaferrata Γ.β. II	GfII	1090	EYX	✓✓✓	✓✓✓	✓	✓	✓✓✓	6	13	Ν Κ Σ ² Σ ¹	
28.	Vatopedi 1231	Vp1231	XI	ΨΑΛΤ									
29.	Vatopedi 1248	Vp1248	1075	ΩΡΟΛ									
30.	Vatopedi 1488	Vp1488	XI	ΜΟΥΣ									
31.	Paris gr. 40	P40	1059	ΨΑΛΤ									
32.	Staurou 109	ST109	1070	ΕΙΑ	✓✓✓								
33.	Sinai gr. NE / M 61	SM61	XI	EYX					✓	7	6½	Κ Ν	
34.	Grottaferrata Γ.β. XV ¹	GfXV ¹	XI	ΛΕΙΤ	✓✓							Ο	
35.	Grottaferrata Γ.β. XV ²	GfXV ²	XI	ΛΕΙΤ		✓✓✓							
36.	Paris gr. 328	P328	XI	EYX	✓✓✓								
37.	Messina gr. 160	MES160	XI	EYX	✓✓✓	✓✓	✓					Ο	
38.	Xenophontos 161	XEN161	XI-XII	ΕΙΑ	✓✓✓				✓✓✓	4			
39.	Parma Palatina 1217.2	PM1217	XI	ΕΙΑ	✓✓✓							N	
40.	Benaki 57 (127)	BFN57	XI	ΛΕΙΤ		✓			✓✓				
41.	Tbilisi H531	IBH531	XI	ΛΕΙΤ		✓✓	✓	✓					ΚΑΪΑΙΑ, σσ. 111-112- σσ. 260-277.
42.	Dumbarton Oaks ms. 3 (BZ.1962.35)	DO3	1084	ΨΑΛΤ									

#	ΚΩΔΙΕ	ΣΥΝΤ	ΧΡΟΝ	ΕΙΔΟΣ	X	B	ΠΘ	ΔΕ	Π	ΑΧ	ΕΘ	ΑΛΛΑ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ/ΠΗΓΗ
43.	Borgia gr. 27	BORG27	1085-1111	ΕΙΑ	✓✓								
44.	Dresden A104	DRA104	πριν 1081	ΤΥΠ				✓	✓				ΑΚΕΝΤΕΝ. Πραξαπόστολος.
45.	Sinai gr. NE / M 10	SM10	XI-XII	EYX							5½	Κ Σ ² Ν ⁴	
46.	Sinai gr. 961	S961	XI-XII	EYX	✓✓✓	✓✓✓			✓	9	13	N	
47.	Sinai gr. 962	S962	XI-XII	EYX	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	6	8	Ο Σ ²	
48.	Vatican gr. 1170	V1170	XI-XII	ΛΕΙΤ	✓✓✓								
49.	Sinai geo. 89	SGEO89	XI-XII	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓	✓	✓	✓✓✓				
50.	Sinai gr. 1631	S1631	XI	EYX								Σ ²	
51.	Grottaferrata Γ.β. XLIII	GfXLIII	XI	EYX								N ⁴ Σ ²	
52.	Grottaferrata Γ.β. XI	GfXI	XI-XII	EYX								Κ Σ ² Ν	
53.	Staurou 43	ST43	1122	ΤΥΠ				✓			1		
54.	Vatican gr. 1811	V1811	1147	EYX	✓✓✓	✓✓✓	✓	✓	✓✓✓	9	12	N K	
55.	Sinai gr. 973	S973	1153	EYX	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	7	12	Ο Σ ² Ν ⁴	
56.	Sinai gr. 1036	S1036	XII-XIII	EYX	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓			N K	
57.	Sinai gr. 1040	S1040	1156-1169	ΔΙΑΚ			✓						
58.	Angelica gr. 15	ANG15	1164/5	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓				
59.	Ottoboni gr. 434	OT434	1174/5	EYX	✓✓✓	✓✓✓				5	12		
60.	Ottoboni gr. 344	OT344	1177	EYX	✓✓✓	✓✓✓	✓	✓	✓✓✓	6	12	Σ ¹ Ν ⁴	
61.	Vatopedi Scroll 03	VpF03	XII	ΛΕΙΤ		✓✓✓							
62.	Vatopedi Scroll 04 ^B	VpE04 ^B	XII	ΛΕΙΤ		✓							
63.	Vatopedi Scroll 13	VpE13	XII	ΛΕΙΤ		✓✓							Έκτος καταλόγου.
64.	Megisti Lavra B33	LVB33	XII	EYX	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	4		Σ ² Κ	

#	ΚΩΔΙΕ	ΣΥΝΤ	ΧΡΟΝ	ΕΙΔΟΣ	X	B	ΠΘ	ΔΕ	Π	ΛΧ	ΕΘ	ΑΛΛΑ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ/ΠΗΓΗ
65.	Topkapi G.i. 51	Top51	XII	EIA		✓✓✓							
66.	EBE 713	EBE713	XII	EYX	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	9	13	Κ Ν Σ ²	
67.	EBE 2759	EBE2759	XII	EIA	✓								Μόνο recto.
68.	Sinai gr. 963	S963	XII	EYX								N ^a	
69.	Sinai gr. 1013	S1013	XII	EIA		✓✓							
70.	Sinai gr. 2145	S2145	XII	EIA		✓✓✓			✓✓✓				Δίγλωσσο.
71.	Vallcelliana G 70	VALG70	XII	EIA	✓✓								
72.	Grottaferrata Γ.β. VIII	GfVIII	XII	EYX	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	2			
73.	Vatican gr. 1554	V1554	XII	EYX	✓✓✓	✓✓✓	✓	✓	✓✓✓	4	12	Κ Ο Σ ² Σ ¹	
74.	Vatican gr. 1863	V1863	1154-1189	EYX	✓✓✓	✓✓✓	✓	✓	✓✓✓	2			
75.	Vatican gr. 1872	V1872	XII	EYX		✓✓			✓✓✓	4			
76.	Vatican gr. 1875	V1875	XII	EYX		✓✓✓	✓		✓✓✓	9	12	Σ ² Σ ¹	
77.	Vatican gr. 1970	V1970	XII	EYX	✓✓✓	✓✓	✓	✓	✓✓✓	9	12		
78.	Vatican gr. 2005	V2005	1194/5	EYX	✓✓✓	✓✓✓	✓	✓	✓✓✓	8	12	Ο Κ	
79.	Barberini gr. 316	BARB316	XII	ΛΕΙΤ	✓✓✓		✓	✓					
80.	Barberini gr. 329	BARB329	XII	EYX		✓			✓✓✓	8	12	Ο Σ ²	
81.	Barberini gr. 345	BARB345	XII	EYX		✓✓✓			✓✓✓	8	12	Σ ² Κ	
82.	Barberini gr. 393	BARB393	XII	EYX	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	9	12	Κ Σ ² Σ ¹	
83.	Barberini gr. 431	BARB431	XII	EYX	✓	✓✓✓			✓✓✓	9	12	Σ ² Σ ¹ Ν	
84.	Paris gr. 22	P22	XII	ΨΑΛΤ									
85.	Paris gr. 330	P330	XII	EYX	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	7	13	Σ ² Κ Ν Ο	
86.	Paris gr. 391	P391	XII	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓				

#	ΚΩΔΙΕ	ΣΥΝΤ	ΧΡΟΝ	ΕΙΔΟΣ	X	B	ΠΘ	ΔΕ	Π	ΛΧ	ΕΘ	ΑΛΛΑ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ/ΠΗΓΗ
87.	Paris gr. 392	P392	XII	EYX	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	6	10	Σ ² Κ	
88.	Paris gr. 409 ^a	P409 ^a	XII	EIA		✓✓				1			
89.	Paris Coislin gr. 214	PCs214	XII	EYX	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	9	11	Σ ² Ν Ο	
90.	Paris Coislin gr. 362	PCs362	XII	EYX						6	10	Κ Ν	
91.	Add 22749	AD22749	XII	EIA		✓✓							
92.	Add 34060	AD34060	XII-XV	ΘΛΓ				✓					
93.	Escorial gr. X.IV.13	Es13	XII	EYX					✓✓✓	2	8	Σ ² Σ ¹	
94.	Grottaferrata Γ.β. XXI ^a	GfXXI	XII	EYX								Ο	
95.	Tbilisi S4980	TbS4980	XII	EIA		✓✓	✓	✓					ΚΑΪΑΤΑ, σσ. 113-114. σσ. 298-317.
96.	BSB gr. 607	BSB607	XII-XIII	EIA	✓✓✓								
97.	Sinai gr. NE / M 20	SM20	XII-XIII	EYX							2	Ο	
98.	Sinai gr. 960	S960	XII-XIII	EYX							5	Σ ² Κ	
99.	Grottaferrata Γ.β. XX ^a	GfXX ^a	XII-XIII	EYX					✓✓✓	5			
100.	Vatopedi Scroll 02	VPE02	XII ² -XIII	ΛΕΙΤ		✓✓✓							
101.	Sinai gr. 982	S982	XII-XIII	EYX	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	8	12	Σ ¹ Ο	
102.	Sinai gr. 983	S983	XII	EYX	✓✓	✓✓✓				2			
103.	Sinai gr. 1094	S1094	XII	ΤΥΠ					✓				
104.	Sinai gr. 1096	S1096	XII	ΤΥΠ					✓				
105.	Kraków gr. 45 (347)	KR45	XII-XIII	EYX	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	9	12	N	
106.	Staurou 109 (verso)	ST109V	XII-XIII	EIA		✓✓✓							
107.	Latin Version of Leo Toscano	LEO	1173/4	ΛΕΙΤ	✓✓✓			✓					MOREL, σσ. 52-74. SWAINSON, σσ. 145-147.
108.	Grottaferrata Γ.β. XXXV	GfXXXV	XII	EYX						3			

#	ΚΩΔΙΕ	ΣΥΝΤ	ΧΡΟΝ	ΕΙΔΟΣ	X	B	ΠΘ	ΔΞ	Π	ΔΧ	ΕΘ	ΑΛΛΑ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ/ ΠΗΓΗ
109.	Grottaferrata Γ.β. XXV	GfXXV	XII-XIII	EYX								N	
110.	Stauronikita 173	SNκ173	XII-XIII	EIA						1			
111.	Hagios Sabas 312	SB312	1201	ΤΥΠ					✓				
112.	Patmos 104	PAT104	XIII	EYX						9	12	K	
113.	Patmos 105	PAT105	μετά 1203	EYX		✓✓✓				7	10		
114.	Sinai gr. 1097	S1097	1214	ΤΥΠ					✓				
115.	Cromwell 11	CR11	1225	EYX	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	7	12	N Σ ²	
116.	Riccardiana 1	RIC1	XIII ¹	EIA									
117.	GIM Syn. slav. 604	SYN604	XIII	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓	✓		✓✓✓			Σ ²	Άγ. Βαρλαάμ τού Θαυματουργού.
118.	Patmos 709	PAT709	1260	EIA				✓					DMITRIEVSKIJ II, σσ. 157-159.
119.	Patmos 719	PAT719	XIII	EIA			✓	✓					DMITRIEVSKIJ II, σσ. 170-175.
120.	Messina gr. 175	MES175	XII-XIII	ΛΕΙΤ		✓✓			✓✓				
121.	Κωδὶξ Dmitrievskij	DMIT	XIII	ΤΥΠ			✓	✓					DMITRIEVSKIJ III, σσ. 117-121.
122.	Sinai gr. 1029	S1029	1280	EIA	✓✓								
123.	Vatopedi Scroll 07	VPE07	XIII	EIA	✓✓								
124.	Vatopedi Scroll 17 ^β	VPE17 ^β	XIII	EIA					✓				
125.	Vatopedi Scroll 18	VPE18	XIII	EIA						2			
126.	Vatopedi Scroll 21	VPE21	XIII	EIA		✓✓✓							
127.	Megisti Lavra B7	LVB7	XIII	EYX		✓✓✓			✓✓✓	6	11	N	
128.	EBE 662	EBE662	XIII	EYX	✓✓✓	✓✓✓	✓	✓	✓✓✓	9	13	Σ ² NK	
129.	Sinai gr. 966	S966	XIII	EYX	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	5		Σ ² Σ ¹	
130.	Sinai gr. 967	S967	XIII	EYX									

#	ΚΩΔΙΕ	ΣΥΝΤ	ΧΡΟΝ	ΕΙΔΟΣ	X	B	ΠΘ	ΔΞ	Π	ΔΧ	ΕΘ	ΑΛΛΑ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ/ ΠΗΓΗ
131.	Sinai gr. 1012	S1012	XIII	EIA		✓✓							
132.	Sinai gr. 1014	S1014	XIII	EIA		✓✓✓							
133.	Sinai gr. 1015	S1015	XIII	EIA	✓✓								
134.	Sinai gr. 1016	S1016	XIII	EIA	✓✓								
135.	Sinai gr. 1018	S1018	XIII	EIA		✓✓							
136.	Sinai gr. 1020	S1020	XIII	EIA		✓✓✓							
137.	Sinai gr. 1037	S1037	XIII	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	4			
138.	Zavorda 200	ZV200	1253-1282	EIA		✓✓							
139.	Hilandari T 708-II	HIL708	XIII	EIA	✓✓✓								
140.	GIM Voskr. 32	VOSK32	XIII	EIA		✓✓✓			✓✓	4			MURETOV 1895a, σσ. 100-128.
141.	Grottaferrata Γ.β. I	GFI	XIII	EYX						9	13	ONK Σ ²	
142.	Grottaferrata Γ.β. XIII	GfXIII	XIII	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓	✓		✓✓✓	2			
143.	Ambrosiana E 3 sup.	AMF3	XIII	EYX		✓✓✓			✓✓✓	7	10	Σ ² N	
144.	Ambrosiana R 24 sup.	AMR24	XIII	EYX	✓✓✓	✓✓✓	✓		✓✓✓	7	12	Σ ² Σ ¹	
145.	Barberini gr. 443	BARB443	XIII	EYX	✓✓✓	✓✓✓	✓	✓	✓✓✓	5	11	N ⁴ Σ ² Σ ¹	
146.	Paris gr. 409 ²	P409 ²	XIII	EIA	✓✓✓								
147.	Paris gr. 112	P112	XIII	ΘΛΓ	✓✓✓								φφ. 226r-235v.
148.	Paris Suppl. gr. 468	PP468	XIII	EIA		✓✓✓							
149.	Paris Suppl. gr. 1268	PP1268	XIII	EIA		✓✓✓							
150.	Add 27564	AD27564	XIII	EIA		✓✓							
151.	Harley 5561	HR5561	XIII	EYX	✓✓✓	✓✓✓	✓		✓✓✓	9	4		
152.	Add 32011	AD32011	XIII	EYX								N ⁴ Σ ¹	

#	ΚΩΔΙΕ	ΣΥΝΤ	ΧΡΟΝ	ΕΙΔΟΣ	X	B	ΠΘ	ΔΞ	Π	ΔΧ	ΕΘ	ΑΛΛΑ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ/ΠΗΓΗ
153.	Benaki 27 (56)	BEN56	XIII	EYX	✓✓✓	✓✓✓		✓	✓✓✓	4			
154.	Ann Arbor 37	ARB37	XIII	EYX	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	6	12	Σ ² N	
155.	Duke gr. 9	Du9	XIII	EIA		✓							
156.	EBE 2393	EBE2393	XIII-XIV	EIA		✓✓							
157.	EBE 2394	EBE2394	XIII-XIV	EIA	✓✓✓								
158.	Houghton gr. 416	HG416	XIII-XIV	EIA		✓✓✓							
159.	Paris Coislin gr. 367	PCs367	1276-1325	EYX	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	7	13	N K	
160.	GIM Syn. gr. 381	SYN381	1289-1310/11	ΤΥΠ			✓	✓	✓				
161.	GIM Syn. gr. 381 ^{fp}	SYN381 ^{fp}	XIII	ΤΥΠ			✓						
162.	Vatopedi 1202	VP1202	XIII	ΤΥΠ					✓				
163.	Staurou 106	ST106	XIII	ΤΥΠ					✓				
164.	Hagios Sabas 628	SB628	XIII	ΤΥΠ					✓				
165.	Paris Coislin gr. 361	PCs361	XIII	ΤΥΠ					✓				
166.	Karlsruhe EM 6	KAEM6	XIII	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓	✓	✓					Διγλωσσο.
167.	Grottaferrata Γ.β. XVI	GFXVI	XIII-XIV	EYX								N ⁴	
168.	Paris gr. 412	P412	1250-1350	EYX									
169.	Vatopedi Scroll 01	VP01	1302	ΛΕΙΤ	✓✓✓								
170.	Vatopedi Scroll 06	VP06	1302	ΛΕΙΤ		✓✓✓							
171.	Esfigmenou Scroll	ESF	1306	EIA			✓	✓					DMITRIEVSKIJ II, σσ. 262-269. KRASNOSELTSEV 1889, σσ. 9-16.
172.	RNB slav. Sophia 518	SPH518	XIV ¹	ΛΕΙΤ	✓✓✓				✓✓	6	8		
173.	Sinai gr. 1101	S1101	1312	ΤΥΠ					✓				

#	ΚΩΔΙΕ	ΣΥΝΤ	ΧΡΟΝ	ΕΙΔΟΣ	X	B	ΠΘ	ΔΞ	Π	ΔΧ	ΕΘ	ΑΛΛΑ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ/ΠΗΓΗ
174.	Megisti Lavra Scroll 42	LVE42	XIV	ΔΙΑΚ			✓	✓					ΚΟΥΡΙΛΑ, σσ. 19-23.
175.	GIM Syn. slav. 605	SYN605	1300-1325	ΛΕΙΤ	✓✓✓			✓					Άγ. Αντωνίου του Νόβγοροντ.
176.	Vatopedi 1204	VP1204	1330	ΤΥΠ					✓				
177.	Vatopedi 1199	VP1199	1346	ΤΥΠ					✓				Ι.Μ. Άγ. Εδγενίου Τραπεζούντος.
178.	Kamariotissa (45) 46	KMR46	1343	ΤΥΠ					✓				
179.	Vatopedi 480	VP480	XIV	ΘΑΓ			✓	ΔΦ					
180.	Hagios Panteleimon 6277-770	PANT770	XIV	ΘΑΓ			✓	ΔΦ					DMITRIEVSKIJ 1911, σσ. 310-345, 350. ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ, σσ. 1-16.
181.	Vatopedi 984	VP984	XIV	EYX	✓✓✓	✓✓✓	✓	ΔΦ	✓✓✓	7	13	N Σ ² K	
182.	Vatopedi Scroll 24	VP24	1374	ΛΕΙΤ					✓✓✓	4			
183.	Vatopedi Scroll 19	VP19	1380	ΛΕΙΤ		✓✓✓							
184.	Vatopedi Scroll 11	VP11	1388	ΛΕΙΤ		✓✓✓							
185.	Vatopedi 135	VP135	1386/90	ΛΕΙΤ	✓✓✓		✓	✓					ΔΓ.
186.	Vatopedi Scroll 04 ^a	VP04 ^a	XIV	ΛΕΙΤ	✓✓								
187.	Vatopedi Scroll 08	VP08	XIV	ΛΕΙΤ	✓✓✓								
188.	Vatopedi Scroll 09	VP09	XIV	ΛΕΙΤ	✓✓								
189.	Vatopedi Scroll 20	VP20	XIV	ΛΕΙΤ		✓✓✓							
190.	Vatopedi Scroll 22	VP22	XIV	ΔΙΑΚ				ΔΦ					
191.	Vatopedi Scroll 23	VP23	XIV	EYX						8½	2		
192.	Vatopedi Scroll 25	VP25	XIV	ΛΕΙΤ		✓✓							
193.	Vatopedi Scroll 26	VP26	XIV	ΛΕΙΤ		✓✓✓			✓✓✓	4			
194.	Vatopedi 1066	VP1066	XIV	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	5			
195.	Vatopedi 1082	VP1082	XIV	ΛΕΙΤ		✓✓✓							

#	ΚΩΔΙΕ	ΣΥΝΤ	ΧΡΟΝ	ΕΙΔΟΣ	X	B	ΠΘ	ΔΕ	Π	ΑΧ	ΕΘ	ΑΛΛΑ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ/ΠΗΓΗ
196.	Vatopedi 1083	VP1083	XIV	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	4			
197.	Vatopedi 1090	VP1090	XIV	ΛΕΙΤ					✓✓✓	4			
198.	Vatopedi Scroll 05	VPF05	XIV ²	ΛΕΙΤ	✓✓✓							K	
199.	Xenophontos 163	XEN163	XIV	ΕΙΑ		✓✓✓							
200.	Karakallou 118	KAR118	XIV	ΕΙΑ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	7	13	Σ ² ΚΝ	
201.	Protatau 67	PR67	XIV	ΕΥΧ	✓✓✓					7	13	ΝΣ ² Κ	
202.	Skopje NMOM 53	SKP53	XIV	ΕΥΧ						8	12	ΝΚ	
203.	Sinai gr. 964	S964	XIV	ΕΥΧ								N ^a	
204.	Sinai gr. 965	S965	XIV	ΕΥΧ									
205.	Sinai gr. 971	S971	XIV	ΕΥΧ		✓			✓✓✓	6	1	N ^a ΚΣ ²	
206.	Sinai gr. 1017	S1017	XIV	ΕΙΑ	✓✓✓								
207.	Sinai gr. 1019	S1019	XIV	ΕΙΑ	✓✓✓								
208.	Sinai gr. 1031	S1031	XIV	ΕΙΑ	✓✓								
209.	Sinai gr. 1039	S1039	XIV	ΕΙΑ									Λειτουργία του Ιακώβου.
210.	Sinai gr. 2143	S2143	XIV	ΕΙΑ		✓✓✓							
211.	Sinai gr. 2144	S2144	XIV	ΕΙΑ		✓							
212.	Sinai ar. 261	SA261	XIV	ΕΥΧ								N	Διγλωσσο.
213.	Panagiou Taphou 517	TPH517	XIV	ΕΙΑ	✓✓✓								
214.	Panagiou Taphou 518	TPH518	XIV	ΕΙΑ		✓✓✓							
215.	Lesbos 327	LES327	XIV	ΕΙΑ		✓✓✓							
216.	Paris gr. 328 ²	P328 ²	XIV	ΛΕΙΤ		✓✓✓			✓✓✓	5		K	
217.	Paris gr. 410	P410	XIV	ΕΙΑ		✓✓✓		✓		4½		O	

#	ΚΩΔΙΕ	ΣΥΝΤ	ΧΡΟΝ	ΕΙΔΟΣ	X	B	ΠΘ	ΔΕ	Π	ΑΧ	ΕΘ	ΑΛΛΑ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ/ΠΗΓΗ
218.	Paris gr. 347 ^a	P347 ^c	XIV	ΕΥΧ	✓✓✓	✓✓				1	1		2 εποχών. Βλ. P347 ^b . Καταγράφεται ως 12 ^{ου} -13 ^{ου} αι.
219.	Dujcev gr. 143	DJ143	1368	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓			✓✓	4			
220.	Dujcev gr. 236	DJ236	XIV	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓	4	6		
221.	Dujcev gr. 311	DJ311	XIV	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓	4			
222.	Paris Suppl. gr. 613	PP613	XIV	ΕΙΑ	✓✓✓							K	
223.	Add 27563	AD27563	XIV	ΕΙΑ		✓✓							
224.	Add 34820	AD34820	XIV	ΕΙΑ		✓✓							
225.	Add 39584	AD39584	XIV	ΕΙΑ									
226.	Duke gr. 14	DU14	XIV	ΕΙΑ		✓✓✓							
227.	Grottaferrata Γ.β. III	GfIII	1344-1357	ΕΥΧ	✓✓✓	✓✓✓	✓	✓	✓✓✓	4		O	Έχει Filioque.
228.	Grottaferrata Γ.β. IX	GfIX	XIV	ΕΥΧ	✓✓✓								
229.	Grottaferrata Γ.β. XII	GfXII	XIV	ΕΥΧ	✓✓	✓✓						O	
230.	Grottaferrata Γ.β. XVIII ¹	GfXVIII	1360	ΛΕΙΤ	✓✓✓		✓	✓					
231.	Grottaferrata Γ.β. XX ²	GfXX	XIV	ΛΕΙΤ	✓✓	✓✓✓							
232.	Vatican gr. 1973	V1973	1373	ΕΥΧ	✓✓✓		✓	✓					
233.	Lesbos 329	LES329	XIV-XV	ΕΙΑ	✓✓✓								
234.	Panagiou Taphou 520	TPH520	XIV-XV	ΕΙΑ	✓✓								
235.	Sinai gr. 969	S969	XIV-XV	ΕΥΧ								N ^a	
236.	Sinai gr. 2046	S2046	XIV-XV	ΕΥΧ			✓	ΔΦ				K	
237.	Ivion 373 (old 780)	Iv373	1400	ΕΥΧ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	5		Σ ² N	
238.	Paris gr. 324	P324	XIV-XV	ΕΥΧ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	8	12	ΚΝ	
239.	Sinai slav. 40+40N	SSl.40	XIV	ΕΙΑ	✓✓								

#	ΚΩΔΙΕ	ΣΥΝΤ	ΧΡΟΝ	ΕΙΔΟΣ	X	B	ΠΘ	ΔΞ	Π	ΛΧ	ΕΘ	ΆΛΛΑ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ/ΠΗΓΗ
240.	Vatican slav. 14	VSL14	XIV-XV	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓	✓	ΔΦ	✓✓✓	4		Κ	
241.	Sinai gr. 1098	S1098	1392	ΤΥΠ					✓				
242.	Sinai gr. 1103	S1103	XIV	ΤΥΠ					✓				
243.	Vatopedi 1205	VP1205	XIV	ΤΥΠ					✓				
244.	Grottaferrata Γ.β. XXI ²	GfXXI ²	XIV-XV	EYX					✓✓✓	3	4½		
245.	Marseille 103	MR103	XIV	ΛΕΙΤ	✓✓✓		✓	✓					Έχει Filioque.
246.	Reginensi II 35	REG35	XIV	ΛΕΙΤ	✓✓✓		✓	✓					
247.	Lesbos 328	LFS328	XV	EIA	✓✓✓								
248.	Lesbos 330	LES330	XV	EIA	✓✓✓								
249.	Vatopedi 1203	VP1203	1404	ΤΥΠ					✓				
250.	Vatopedi 1200	VP1200	1446	ΤΥΠ					✓				
251.	Vatopedi 1201	VP1201	1468/1490	ΤΥΠ					✓				
252.	Vatican gr. 573	V573	XV	ΘΛΓ			✓	✓					
253.	BSB gr. 540	BSB540	1416	ΛΕΙΤ			✓			4			
254.	Vatopedi Scroll 12	VP12	XV ¹	ΛΕΙΤ		✓✓							
255.	Harley 5614	HR5614	XV ¹	EYX	✓✓✓		✓	ΔΦ		1		Κ Σ ¹ Σ ²	
256.	Harley 5561 (2)	HR5561	XV	EYX									
257.	Sinai gr. 968	S968	1426	EYX	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	9	12		
258.	Vatopedi Scroll 17 ^a	VP17	XV	ΛΕΙΤ					✓✓	4			
259.	Vatopedi 876	VP876	1431	EYX									
260.	Vatopedi 1055	VP1055	XV	ΛΕΙΤ		✓✓✓							
261.	Vatopedi 1067	VP1067	XV	ΛΕΙΤ					✓✓✓	5			

#	ΚΩΔΙΕ	ΣΥΝΤ	ΧΡΟΝ	ΕΙΔΟΣ	X	B	ΠΘ	ΔΞ	Π	ΛΧ	ΕΘ	ΆΛΛΑ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ/ΠΗΓΗ
262.	Vatopedi 1076	VP1076	XV	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓	✓	✓	✓✓✓	4			
263.	Vatopedi 1077	VP1077	XV	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	4			
264.	Vatopedi 1085	VP1085	1484	ΛΕΙΤ		✓✓✓			✓✓✓	4			
265.	Vatopedi Ravdoukhos	VP10	XV	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	4			Έκτος καταλόγου.
266.	Vatopedi 1495	VP1495	XV	ΜΟΥΣ									«Παπαδική τέχνη».
267.	Vatopedi 1529	VP1529	XV	ΜΟΥΣ									
268.	Duke gr. 103	DU103	1442	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓	✓	ΔΦ	✓✓✓	4		Σ ² Κ Σ ¹	
269.	EBE 661	EBE661	XV	EYX	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	9	13	Σ ²	
270.	Sinai gr. 880	S880	1467	ΩΡΟΛ	✓✓✓		✓	ΔΦ					
271.	Sinai gr. 972	S972	XV	EYX	✓✓✓	✓✓✓		ΔΦ	✓✓✓	9	12	Σ ² Ν ⁴ Κ Σ ¹	
272.	Sinai gr. 977	S977	XV	EYX	✓✓✓			ΔΦ		9	12	Κ Σ ¹ Σ ² Ν ⁴	Διγλωσσο.
273.	Sinai gr. 980	S980	1475	EYX						9	12	Ν Σ ¹ Σ ²	
274.	Sinai gr. 981	S981	XIV	EYX	✓✓✓				✓✓✓	6	12	Ν Κ Σ ²	
275.	Sinai gr. 990	S990	XV	EYX								Ν ⁴	
276.	Sinai gr. 991	S991	XV	EYX		✓✓✓							Διγλωσσο.
277.	Sinai gr. 995	S995	1481	EYX								Ν	
278.	Sinai gr. 1021	S1021	XV	EIA		✓✓✓							
279.	Sinai gr. 1022	S1022	XV	EIA	✓✓✓								
280.	Sinai gr. 1023	S1023	XV	EIA		✓✓							
281.	Sinai gr. 1024	S1024	XV	EIA	✓✓✓								
282.	Sinai gr. 1025	S1025	XV	EIA				✓	✓✓✓	4			
283.	Sinai gr. 1026	S1026	XV	EIA					✓✓✓	5			

#	ΚΩΔΙΕ	ΣΥΝΤ	ΧΡΟΝ	ΕΙΔΟΣ	X	B	ΠΘ	ΔΕ	Π	ΛΧ	ΕΘ	ΑΛΛΑ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ/ΠΗΓΗ
284.	Sinai gr. 1027	S1027	XV	EIA	✓✓								
285.	Sinai gr. 1028	S1028	XV	EIA	✓✓✓								
286.	Sinai gr. 1030	S1030	XV	EIA	✓✓								Μάλλον πιό παλαιό.
287.	Sinai gr. 1032	S1032	XV	EIA		✓✓							Μάλλον πιό παλαιό.
288.	Sinai gr. 1033	S1033	XV	EIA	✓✓								Μάλλον πιό παλαιό.
289.	Sinai gr. 1034	S1034	XV	EIA					✓✓				
290.	Sinai gr. 1035	S1035	XV	EIA	✓								Έλάχιστο τεμάχιο. Μάλλον πιό παλαιό.
291.	Sinai gr. 1042	S1042	XV	EYX	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	3			
292.	Sinai gr. 1073	S1073	XV	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓				Καταγράφεται ως 17 ^{ου} αι.
293.	Sinai gr. 2021	S2021	XV	EIA		✓✓✓							
294.	Sinai gr. 2023	S2023	XV	EIA		✓✓							
295.	Sinai gr. 2067	S2067	XV	EYX								N ^α Σ ¹	
296.	Hilandari T 820 / 236	HIL820	XV	EYX	✓✓✓	✓✓✓	✓	ΔΦ	✓✓✓	4			
297.	Skete Andreou	SKAND	XV	ΛΕΙΤ				✓					DMITRIEVSKI I, σσ. 167-172.
298.	Konstamonitou 19 (20)	KONS19	XV	EYX					✓				DMITRIEVSKI II, σσ. 490-491.
299.	Staurou 109 (verso)	ST109V ²	XV	EIA					✓✓✓	4			
300.	Hagios Sabas 57	SB57	XV	EYX								N ^α	
301.	Hagios Sabas 305	SB305	XV	ΤΥΠ			✓	✓					KRASNOSELTSEV 1889, σσ. 80-93.
302.	Add 18070	AD18070	XV	EIA	✓✓								
303.	Add 30043	AD30043	XV	EYX									
304.	Harley 5669	HR5669	XV ²	EYX	✓✓	✓✓	✓	ΔΦ		4			Ούνιτικό.

#	ΚΩΔΙΕ	ΣΥΝΤ	ΧΡΟΝ	ΕΙΔΟΣ	X	B	ΠΘ	ΔΕ	Π	ΛΧ	ΕΘ	ΑΛΛΑ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ/ΠΗΓΗ
305.	Paris gr. 349	P349	XV	EYX						6	13		Ούνιτικό.
306.	Paris gr. 408	P408	1418	EIA		✓✓✓							
307.	Paris gr. 411	P411	XV	EIA		✓✓✓							
308.	Paris gr. 1362	P1362	XV	EYX			✓	ΔΦ					ΔΓ. «Megistus» αντί «Gemistos».
309.	Paris gr. 2509	P2509	XV	EYX		✓✓✓	✓	✓					
310.	Paris Suppl. gr. 239	PP239	XV	ΛΕΙΤ	✓✓✓		✓	✓					
311.	Paris gr. 334	P334	XV	EYX								N ^α	
312.	Paris Suppl. gr. 1084	PP1084	XV	EYX	✓✓✓	✓✓✓	✓	ΔΦ	✓✓✓	6		K N ^α	Ίσως ή πηγή του 1526.
313.	Kamariotissa (87) 90	KMR90	1475	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	5			
314.	Kamariotissa (143) 146 (1)	KMR146 ¹	XV	ΛΕΙΤ	✓✓								
315.	Dujcev gr. 65	DJ65	XV	ΛΕΙΤ	✓✓✓		✓						
316.	Dujcev gr. 83	DJ83	XV	ΛΕΙΤ	✓✓✓								
317.	Dujcev gr. 190	DJ190	XV	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓	✓		✓✓✓	4			
318.	Duke gr. 29	DU29	1411	EYX							6	N ^α	
319.	Duke gr. 33	DU33	XV	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	4			
320.	Duke gr. 35	DU35	XV	EYX								N ^α K	
321.	Duke gr. 44	DU44	XV	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓		ΔΦ	✓✓✓	4			
322.	Duke gr. 90	DU90	XV	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓	✓		✓✓✓	4		O	Έχει Filioque.
323.	Panagiu Taphou 274	ΓPH274	XV	EYX								N ^α	
324.	Hagios Pavlos slav. 149	PV149	XV	ΛΕΙΤ			✓						ZHELTOV 2010.
325.	Ann Arbor 49	ARB49	XV	ΛΕΙΤ	✓	✓✓✓			✓✓✓	5			
326.	Ann Arbor 17	ARB17	πριν 1507	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓	✓	✓	✓✓✓	4			

#	ΚΩΔΙΕ	ΣΥΝΤ	ΧΡΟΝ	ΕΙΔΟΣ	X	B	ΠΘ	ΔΞ	Π	ΑΧ	ΕΘ	ΑΛΛΑ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ / ΠΗΓΗ
327.	Ambrosiana R 24 sup. (1)	AMR24	XV	EYX						7	12		
328.	Paris gr. 323	P323	XV	ΛΕΙΤ	✓✓✓		✓	✓					Δίγλωσσο (λατινικό).
329.	Paris gr. 326	P326	1450-1550	EYX	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	4			
330.	Messina gr. 107	MES107	1462/7	EYX	✓✓✓	✓✓✓	✓	✓	✓✓✓	4			Ούνιτικό.
331.	Angelica gr. 62	ANG62	XV	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓	✓	✓	✓✓✓	4			Έχει Filioque.
332.	Borgia gr. 7	BORG7	XV	ΛΕΙΤ	✓✓✓		✓	✓					Έχει Filioque.
333.	Beinecke 262	BE262	XV	ΛΕΙΤ	✓✓		✓						Ούνιτικό.
334.	Berlin ms. or. fol. 573	BER573	XV-XVI	ΕΙΑ	✓✓✓			✓					Γεωργιανό.
335.	Sinai gr. 2035	S2035	XV-XVI	ΩΡΟΑ									
336.	Vatopedi 1250	VP1250	1502	ΩΡΟΑ									
337.	Add 39613	Ad39613	1502-1506	ΛΕΙΤ	✓✓✓		✓	✓					Δίγλωσσο.
338.	Ίερατικών	1508	1508	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓	✓	ΔΦ	✓✓✓	5	1	Κ Σ ¹	Το πρώτο σλαβονικό Μακαρίου Ούγγροβλαχίας. Έπανεκτύπωση.
339.	Duke gr. 76	DU76	1510	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	4		Σ ¹	
340.	Sinai gr. 989	S989	1511	EYX						9	12	Κ Ν ^ο Σ ¹	
341.	Sinai gr. 746	S746	1516	ΤΡΙ					✓				
342.	Paris gr. 393	P393	1516	EYX	✓	✓✓			✓✓✓	4			
343.	Vatican gr. 2007	V2007	1519	ΤΥΠ	✓✓✓	✓✓✓	✓		✓✓✓	4			Έχει Filioque.
344.	Ίερατικών	1519	1519	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓	✓	ΔΦ	✓✓✓	5	1	Κ	Το πρώτο σερβικό. Αντιγράφει το 1508.
345.	EBE 757	EBE757	1525	EYX	✓✓✓	✓✓✓		ΔΦ	✓✓✓	4		Κ	«Ξ» στον Τρεμπέλα.
346.	Ίερατικών	1526	1526	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓	✓	ΔΦ	✓✓✓	4			Το πρώτο ελληνικό έκ Ρώμης.
347.	EBE 2582	EBE2582	1532	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	5		Κ	

#	ΚΩΔΙΕ	ΣΥΝΤ	ΧΡΟΝ	ΕΙΔΟΣ	X	B	ΠΘ	ΔΞ	Π	ΑΧ	ΕΘ	ΑΛΛΑ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ / ΠΗΓΗ
348.	Dujcev gr. 273	DJ273	1533	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓	✓		✓✓✓	4			
349.	Dujcev gr. 142	DJ142	1536	ΛΕΙΤ	✓✓✓								
350.	Dujcev gr. 17	DJ17	1537	ΛΕΙΤ	✓✓✓								
351.	Hagios Sabas 48	Sb48	1537	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓	✓	✓	✓✓✓	4			
352.	Vatopedi 1070	VP1070	1540	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	4			
353.	Dujcev gr. 202	DJ202	1541	ΛΕΙΤ	✓✓✓								
354.	Vatopedi 1064	VP1064	1542	ΛΕΙΤ	✓✓✓								Καταγράφεται ως 15 ^{ου} αί.
355.	Kamariotissa (162) 166	KMR166	1542/1560	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓	✓	✓					B - 1542, X - 1560.
356.	Dresden A151	DRA151	1545	EYX	✓✓✓					7	12	Κ Σ ¹ Ν ^ο	
357.	Dujcev gr. 139	DJ139	1544/5	ΛΕΙΤ	✓✓✓		✓	ΔΦ					
358.	Dujcev gr. 181	DJ181	1544/5	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓	✓	ΔΦ	✓✓✓	5			Αντίγραφο του DJ139.
359.	EBE 2400	EBE2400	1548	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓	✓	ΔΦ	✓✓✓	5			
360.	Kamariotissa (139) 142	KMR142	1551	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓		ΔΦ	✓✓✓	4			
361.	Barocci 42	BRC42	1551	ΘΛΓ	✓✓✓	✓✓✓	✓	ΔΦ	✓✓✓	4			Άκολουθεί το πρώτο έντυπο.
362.	Barocci 107	BRC107	XV-XVI	ΘΛΓ / ΨΑΛΤ		✓✓✓			✓✓✓	4			
363.	Sinai gr. 1064	S1064	1554	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	4			
364.	Dujcev gr. 6	DJ6	1555	EYX	✓✓✓		✓						
365.	Vatopedi 1086	VP1086	1562	EYX	✓✓✓	✓✓✓	✓	ΔΦ	✓✓✓	7		Σ ¹	
366.	Sinai gr. 1919	S1919	1564	ΛΕΙΤ	✓✓✓		✓	ΔΦ					Ίερατικό συλλειτούργο.
367.	Vatopedi 1071	VP1071	1570	ΛΕΙΤ	✓✓✓				✓✓✓	5		Σ ¹	
368.	Sinai gr. 2017	S2017	1570	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	4			
369.	Sinai gr. 2045	S2045	1572	EYX	✓✓✓	✓✓✓		ΔΦ	✓✓✓	4		Σ ² Σ ¹ Κ (2)	

#	ΚΩΔΙΕ	ΣΥΝΤ	ΧΡΟΝ	ΕΙΔΟΣ	X	B	ΠΘ	ΔΞ	Π	ΑΧ	ΕΘ	ΑΛΛΑ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ / ΠΗΓΗ
370.	Κώδιξ όσ. Διονυσίου Ρήτορος	DNR	1572	ΛΕΙΤ					✓✓✓	4			Έπανεκτόπωση.
371.	Kamariotissa (140) 143	KMR143	1572	ΛΕΙΤ	✓✓	✓✓✓			✓✓✓	4			
372.	Kamariotissa (143) 146 (2)	KMR146 ²	XVI	ΛΕΙΤ					✓✓✓	4			
373.	Burney 54	BUR54	1573	EYX	✓✓✓	✓✓✓		✓	✓✓✓	9	13	Κ	
374.	Hagios Sabas 53	SB53	1577-8	ΛΕΙΤ	✓✓	✓✓✓		✓	✓✓	4			
375.	Utrecht gr. 25	UT25	1580	ΔΙΑΚ				✓					
376.	Vatican gr. 1213	V1213	XVI	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓	✓	✓	✓✓✓	4			
377.	EBE 759	EBE759	XVI	EYX	✓✓✓	✓✓✓	✓		✓✓✓	4		Σ ¹ Κ Ν ⁴	«Χ» στον Τρεμπέλα.
378.	EBE 766	EBE766	1588	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓	✓	ΔΦ	✓✓✓	4			«Ο» στον Τρεμπέλα.
379.	RNB gr. 563	RNB563	1590	ΛΕΙΤ	✓	✓			✓				Δίγλωσσο.
380.	Vatopedi 790	VP790	XVI	EYX								N	
381.	Vatopedi 985	VP985	XVI	EYX	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	7	13	Σ ² Κ Ν	
382.	Vatopedi 1050	VP1050	XVI	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓	✓		✓✓✓	4			
383.	Vatopedi 1057	VP1057	XVI	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	4		Κ Σ ¹	
384.	Vatopedi 1059	VP1059	XVI	ΛΕΙΤ	✓✓✓							Κ	
385.	Vatopedi 1061	VP1061	XVI	ΛΕΙΤ	✓✓✓		✓	ΔΦ					
386.	Vatopedi 1068	VP1068	XVI	ΛΕΙΤ					✓✓✓	4			
387.	Vatopedi 1073	VP1073	XVI	ΛΕΙΤ		✓✓✓		✓					
388.	Vatopedi 1074	VP1074	XVI	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	5			
389.	Vatopedi 1078	VP1078	XVI	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓	✓	ΔΦ	✓✓✓	7	13	Σ ¹ Κ	
390.	Vatopedi 1089	VP1089	XVI	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	4			
391.	Sinai gr. 974	S974	XVI	EYX								N ⁴	

#	ΚΩΔΙΕ	ΣΥΝΤ	ΧΡΟΝ	ΕΙΔΟΣ	X	B	ΠΘ	ΔΞ	Π	ΑΧ	ΕΘ	ΑΛΛΑ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ / ΠΗΓΗ
392.	Sinai gr. 976	S976	XVI	EYX								N ⁴	Αποκρίσεις τοῦ λαοῦ στὴν Λειτουργία (ἀπὸ 255v).
393.	Sinai gr. 979	S979	XVI	EYX						9	12	Σ ¹ Ν ⁴ Σ ¹ Κ	
394.	Sinai gr. 978	S978	XVI	EYX	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	8	12	Σ ¹ Κ Ν ⁴	
395.	Sinai gr. 984	S984	1553	EYX	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	5	4		
396.	Sinai gr. 985	S985	XVI	EYX								N ⁴	
397.	Sinai gr. 986	S986	XVI	EYX	✓✓✓	✓✓✓	✓	✓	✓✓✓	5		Σ ¹	
398.	Sinai gr. 988	S988	XVI	EYX						9	13	Κ Σ ¹ Σ ² Ν ⁴	
399.	Sinai gr. 996	S996	1566	EYX									
400.	Sinai gr. 997	S997	XVI	EYX								N ⁴	
401.	Sinai gr. 1038	S1038	XVI	ΛΕΙΤ		✓✓✓			✓✓✓	4			
402.	Sinai gr. 1041	S1041	XVI	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓	✓	ΔΦ	✓✓✓	4			
403.	Sinai gr. 1045	S1045	XVI	EYX	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	6			
404.	Sinai gr. 2025	S2025	1590	EYX						9	13	Κ	
405.	Sinai gr. 2027	S2027	XVI	EYX						7	11	Κ Σ ¹ Ν ⁴	
406.	Sinai gr. 2037	S2037	XVI	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	4			
407.	Sinai gr. 2111	S2111	1594	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	5		Κ	
408.	BSB gr. 345	BSB345	1598	ΔΙΑΚ			✓	ΔΦ		2			
409.	Hagios Panteleimon 435	PANT435	XVI	ΛΕΙΤ					✓✓				ΔΜΙΤΡΙΕΥΣΚΙΗ ΙΙ, σσ. 833-835. Ανήκε στὴν Ἱ.Μ. Ἱβήρων.
410.	Grottaferrata Γ.β. XIV	GFXIV	1592-1597	EYX					✓✓✓	3	7	Σ ¹ Σ ²	
411.	Paris gr. 347 ^b	P347 ^b	XVI	EYX		✓			✓✓✓	1			Βλ. P347 ^a .
412.	Paris Suppl. gr. 303	PP303	XVI	EYX	✓✓✓	✓✓✓	✓	ΔΦ					

#	ΚΩΔΙΣ	ΣΥΝΤ	ΧΡΟΝ	ΕΙΔΟΣ	X	B	ΠΘ	ΔΕ	Π	ΑΧ	ΕΘ	ΑΛΛΑ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ/ΠΗΓΗ
413.	Add 41330	AD41330	XVI	EYX						8	9	K	
414.	Add 11861	AD11861	XVI	EYX								N° Σ'	
415.	Burney 56	BUR56	XVI ²	ΛΕΙΤ	✓✓✓								
416.	Burney 57	BUR57	XVI ²	ΛΕΙΤ		✓✓✓							
417.	Dujcev gr. 7	Dj7	XVI	ΛΕΙΤ	✓	✓							
418.	Dujcev gr. 145	DJ145	XVI	ΛΕΙΤ	✓✓								
419.	Dujcev gr. 257	Dj257	XVI	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓	✓		✓✓✓	4			
420.	Panagioti Taphou Met. 425	TPHM425	XVI	ΛΕΙΤ			✓	✓					DMITRIEVSKIJ II, σσ. 817-826.
421.	Duke gr. 105	DU105	XVI	ΛΕΙΤ	✓✓✓		✓	✓		1	1		
422.	Duke gr. 97	DU97	1580-1660	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	4			
423.	Burdett-Coutts III.42	SWA	1550-1600	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓			✓✓✓	4			SWAINSON, σσ. 101-144 (X), σσ. 151-171 (B), σσ. 175-187 (Π).
424.	Μεγάλου Μετεώρου 83	MTR83	1580	ΤΥΠ					✓				
425.	Koutloumousiou 341	KT341	XVI	EYX			✓	✓					DMITRIEVSKIJ II, σσ. 949-951.
426.	Lesbos 336	LES336	XVI	ΛΕΙΤ	✓✓✓							K Σ'	
427.	Lesbos 356	LES356	XVI	ΛΕΙΤ	✓✓✓								
428.	Kamariotissa (69) 72	KMR72	1594	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	4		Σ'	
429.	Gelati K-657	GLK657	XVI	EIA	✓✓✓	✓✓✓	✓	✓	✓✓✓	5			Anthology of Liturgies, σσ. 97-118, 147-169, 188-203. Γεωργιανό.
430.	Vatopedi 1207	VP1207	XVI	ΤΥΠ					✓				
431.	Duke gr. 33 ²	DU33 ²	XVI-XVII	ΛΕΙΤ			✓						
432.	Add 40755	AD40755	1600	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	4			
433.	Esfigneni 120	FSF120	1602	EIA			✓	✓	✓				DMITRIEVSKIJ II, σσ. 954-963.

#	ΚΩΔΙΣ	ΣΥΝΤ	ΧΡΟΝ	ΕΙΔΟΣ	X	B	ΠΘ	ΔΕ	Π	ΑΧ	ΕΘ	ΑΛΛΑ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ/ΠΗΓΗ
434.	Vatopedi 987	VP987	1606	EYX	✓✓✓							Σ' Ν Κ	
435.	Hagios Sabas 350	SB350	1623	EYX							13		
436.	Duke gr. 95	DU95	1626	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓							
437.	Vatopedi 825	VP825	1628	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	5		K N° Σ'	
438.	Duke gr. 37	DU37	1634	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	1			
439.	Vatopedi 877	VP877	XVII	ΔΙΑΚ			✓	ΔΦ					Άνηκε στην Ί.Μ. Ξηροποτάμου.
440.	Vatopedi 878	VP878	XVII ²	ΔΙΑΚ			✓	✓					Άνηκε στην Ί.Μ. Ίβήρων.
441.	Vatopedi 1024	VP1024	XVII	ΔΙΑΚ			✓	✓					
442.	Vatopedi 1048	VP1048	1642	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	4		Σ'	
443.	Vatopedi 1049	VP1049	XVII	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓				Άραβικό.
444.	Vatopedi 1051	VP1051	XVII	ΛΕΙΤ	✓✓✓							Σ'	
445.	Vatopedi 1053	VP1053	1683	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	4		Σ'	
446.	Vatopedi 1054	VP1054	1683	ΛΕΙΤ	✓✓✓		✓	✓					
447.	Vatopedi 1058	VP1058	XVII	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	4			
448.	Vatopedi 1060	VP1060	XVII	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓	✓		✓✓✓	4		K	
449.	Vatopedi 1062	VP1062	XVII	ΛΕΙΤ	✓✓✓			ΔΦ					
450.	Vatopedi 1063 ²	VP1063 ²	1610	ΛΕΙΤ	✓✓✓								
451.	Vatopedi Skeuofylakio 20	VPS20	1640-1650	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	4			
452.	Vatopedi 1063 ¹	VP1063 ¹	1642	ΛΕΙΤ	✓✓✓								
453.	Vatopedi 1065	VP1065	XVII	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	4			
454.	Vatopedi 1069	VP1069	XVII	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	4		K	
455.	Vatopedi 1072	VP1072	1696	ΛΕΙΤ	✓✓✓				✓✓✓	3			
456.	Vatopedi 1079	VP1079	1658	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	4			

#	ΚΩΔΙΕ	ΣΥΝΤ	ΧΡΟΝ	ΕΙΔΟΣ	X	B	ΠΘ	ΔΞ	Π	ΛΧ	ΕΘ	ΑΛΛΑ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ/ΠΗΓΗ
457.	Vatopedi 1080	VP1080	1640	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	4		Κ	
458.	Vatopedi 1081	VP1081	1669	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓							
459.	Vatopedi 1087	VP1087	XVII	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓	✓		✓✓✓	4			Μάλλον του 16 ^{ου} ή και του 15 ^{ου} αι.
460.	Vatopedi 1091	VP1091	1668	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	4		Σ ¹	
461.	Vatopedi 1343	VP1343	XVII	ΜΟΥΣ									
462.	Sinai gr. 1081	S1081	1611	ΛΕΙΤ	✓✓✓		✓	ΔΦ					
463.	Sinai gr. 2006	S2006	1612	ΛΕΙΤ	✓✓✓								
464.	Sinai slav. 14	SSL14	XVII	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓	✓	ΔΦ	✓✓✓	4			
465.	Sinai slav. 15	SSL15	1627	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓	✓	ΔΦ	✓✓✓	6			
466.	Sinai gr. 1000	S1000	XVII	EYX								N ^A	
467.	Sinai gr. 1052	S1052	1641	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	1			
468.	Sinai gr. 1049	S1049	1650	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓							
469.	Sinai gr. 1046	S1046	1654	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓							
470.	Sinai gr. 1048	S1048	XVII	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓		✓	✓✓✓	4			
471.	Sinai gr. 1050	S1050	XVII	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	5		Κ	
472.	Sinai gr. 1051	S1051	XVII	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	5			
473.	Sinai gr. 1053	S1053	1668	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	4			
474.	Sinai gr. 1054	S1054	1665	ΛΕΙΤ	✓✓	✓✓✓			✓✓✓	5			
475.	Sinai gr. 1055	S1055	1666	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	5			
476.	Sinai gr. 1056	S1056	XVII	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓				
477.	Sinai gr. 1057	S1057	XVII	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓							
478.	Sinai gr. 1058	S1058	XVII	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	5		Σ ¹	

#	ΚΩΔΙΕ	ΣΥΝΤ	ΧΡΟΝ	ΕΙΔΟΣ	X	B	ΠΘ	ΔΞ	Π	ΛΧ	ΕΘ	ΑΛΛΑ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ/ΠΗΓΗ
479.	Sinai gr. 1059	S1059	1669	ΛΕΙΤ	✓✓✓								
480.	Sinai gr. 1060	S1060	XVII	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	5			
481.	Sinai gr. 1061	S1061	1672	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	5			
482.	Sinai gr. 1062	S1062	XVII	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	4			
483.	Sinai gr. 1063	S1063	XVII	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓						Σ ¹	
484.	Sinai gr. 1065	S1065	XVII	EYX	✓✓✓					9	13		
485.	Sinai gr. 1066	S1066	XVII	ΛΕΙΤ	✓✓✓		✓	ΔΦ			12		
486.	Sinai gr. 1067	S1067	XVII	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	5		Σ ¹	
487.	Sinai gr. 1068	S1068	XVII	EYX	✓✓✓					9	13		
488.	Sinai gr. 1069/1071	S1069	XVII	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	5		Σ ¹	
489.	Sinai gr. 1070	S1070	1657	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	5			Δίγλωσσο.
490.	Sinai gr. 1072	S1072	XVII	ΛΕΙΤ	✓	✓✓	✓	ΔΦ	✓✓✓	4		Σ ¹	Μάλλον του 16 ^{ου} αι.
491.	Sinai gr. 1074	S1074	XVII	ΛΕΙΤ		✓✓✓							
492.	Sinai gr. 1075	S1075	XVII	ΛΕΙΤ	✓✓✓								
493.	Sinai gr. 1078	S1078	XVII	ΛΕΙΤ	✓✓✓								
494.	Sinai gr. 1079	S1079	XVII	ΛΕΙΤ		✓✓✓			✓✓✓	5			Μάλλον του 15 ^{ου} ή 16 ^{ου} αι.
495.	Sinai gr. 1080	S1080	XVII	ΛΕΙΤ	✓✓✓								
496.	Sinai gr. 1082	S1082	XVII	ΛΕΙΤ	✓✓✓								
497.	Sinai gr. 1084	S1084	1667	ΔΙΑΚ			✓	✓					
498.	Sinai gr. 1085	S1085	1675	ΔΙΑΚ			✓	✓					
499.	Sinai gr. 1086	S1086	XVII	ΔΙΑΚ			✓	✓				N ^A	
500.	Sinai gr. 1087	S1087	XVII	ΔΙΑΚ			✓	✓				N ^A	

#	ΚΩΔΙΕ	ΣΥΝΤ	ΧΡΟΝ	ΕΙΔΟΣ	X	B	ΠΘ	ΔΞ	Π	ΑΧ	ΕΘ	ΑΛΛΑ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ / ΠΗΓΗ
501.	Sinai gr. 1088	S1088	1684	ΔΙΑΚ			✓	✓					
502.	Sinai gr. 1089	S1089	XVII	ΔΙΑΚ			✓	✓					
503.	Sinai gr. 1090	S1090	1694	ΔΙΑΚ			✓	✓				N ^o K	
504.	Sinai gr. 1091	S1091	XVII	ΔΙΑΚ			✓	✓					
505.	Sinai gr. 1092	S1092	XVII	ΔΙΑΚ			✓	✓				N ^o	
506.	Sinai gr. 1093	S1093	1673-1677	ΔΙΑΚ			✓	✓					
507.	Sinai gr. 1996	S1996	1657	ΛΕΙΤ	✓✓✓							Σ ¹	
508.	Sinai gr. 1997	S1997	XVII	ΛΕΙΤ	✓✓✓							K	
509.	Egerton 2392	EG2392	1664	EYX	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	4		Σ ¹	
510.	Sinai gr. 1047	S1047	1685	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓							
511.	Sinai gr. 2008	S2008	XVII	ΛΕΙΤ	✓✓✓								
512.	Sinai gr. 2010	S2010	1686	ΛΕΙΤ	✓✓✓								
513.	Sinai gr. 2013	S2013	XVII	ΛΕΙΤ	✓✓✓								
514.	Sinai gr. 2140	S2140	1689	ΛΕΙΤ	✓✓✓								
515.	Sinai gr. 2234	S2234	XVII	ΛΕΙΤ	✓✓✓								
516.	Sinai gr. 1595	S1595	1695	EYX						8	13		
517.	Panagioti Taphou 334	PH334	XVII	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	4			
518.	Kamariotissa (141) 144	KMR144	XVII	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	4			Μάλλον πιο παλαιό.
519.	Kamariotissa (142) 145	KMR145	XVII	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	4			Μάλλον πιο παλαιό.
520.	EBE 668	EBE668	XVII	EYX	✓✓✓	✓✓✓	✓		✓✓✓			N ^o Σ ² Σ ¹	«ε» στὸν Τρεμπέλα.
521.	EBE 750	EBE750	XVII	EYX	✓✓✓	✓✓✓	✓	✓	✓✓✓				«ρ» στὸν Τρεμπέλα.
522.	EBE 760	EBE760	XVII	EYX	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓			K Σ ¹	«χ» στὸν Τρεμπέλα.

#	ΚΩΔΙΕ	ΣΥΝΤ	ΧΡΟΝ	ΕΙΔΟΣ	X	B	ΠΘ	ΔΞ	Π	ΑΧ	ΕΘ	ΑΛΛΑ	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ / ΠΗΓΗ
523.	EBE 786	EBE786	XVII	ΛΕΙΤ	✓✓✓								«j» στὸν Τρεμπέλα.
524.	Paris Suppl. gr. 177	PP177	XVII	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	4			
525.	Add 28820	AD28820	1695-1703	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	4			
526.	Sinai gr. 1076	S1076	1713	EYX	✓✓✓	✓✓✓	✓	✓✓✓		9	13		
527.	Sinai gr. 1077	S1077	1717	ΛΕΙΤ	✓✓✓								
528.	Vatopedi 1073 ²	VP1073 ²	XVII-XIX	EYX						9	13	K N Σ ¹	Ἀπὸ τρεῖς φορές εὐχὲς λυχνικοῦ καὶ ἐωθινές.
529.	Vatopedi 1092	VP1092	1748	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓			Σ ¹	
530.	Sinai gr. 992	S992	XVIII	EYX						9	13	K Σ ¹	
531.	Λειτουργιάριον	1629	1629	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓	✓	✓	✓✓✓	9	13	N K	Σλαβονικὸ τοῦ Πέτρου Μογγίλα. Εἶναι χειρόγραφο ποὺ μοιάζει ἐντυπο.
532.	Ἀρχιερατικόν	1632	1632	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓	✓	✓	✓✓	9	13	N	Σλαβονικὸ τοῦ Πέτρου Μογγίλα.
533.	Εὐχολόγιον	1638	1638	EYX	✓✓✓	✓✓✓	✓	ΔΦ	✓✓	9	13	N ^o K	«παρ' Ἰωάννη Πέτρω τῷ Πινέλλω».
534.	Ἱερατικόν	1701	1701	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓	✓	ΔΦ	✓✓✓	9	13	K	Τὸ πρῶτο ἑλληνικό-ἀραβικό.
535.	Ἱερατικόν	1710	1710	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓	✓	ΔΦ	✓✓✓	9	13	O	Τὸ πρῶτο γεωργιανό.
536.	Αἱ θείαι λειτουργίαι	1740	1740	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓			✓✓✓	4		Σ ¹	«παρὰ Νικολάω τῷ Σάρω».
537.	Εὐχολόγιον τὸ Μέγα	1803	1803	EYX	✓✓✓	✓✓✓	✓	ΔΦ	✓✓✓	9	13	Σ ¹ N ^o	Πατριαρχικῆς τυπογραφίας.
538.	Ἱεροδιακονικόν	1849	1849	ΔΙΑΚ			✓	✓					Πατριαρχικῆς τυπογραφίας.
539.	Διακονικόν	1893	1893	ΔΙΑΚ			✓	✓					«Φοῖνικος» Βενετία. Ἀνέστη Κωνσταντινίδου, Ἀθήνα 1894.
540.	Αἱ θείαι λειτουργίαι	1877	1877	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓	✓	✓	✓✓✓	9	13	N ^o Σ ¹ K	Πρ. Κωνσταντινουπόλεως Κωνσταντίου Α'.
541.	Ἡ θεία λειτουργία	1864 1924	1864-1924	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓	✓	✓	✓✓✓	9	13	N ^o Σ ¹ K	Ἐκδότης Ἰ. Σαλιβέρος (ἔκδοσις νέα Γ. Κarioφύλλη). Ἐπιμελεία Νικ. Π. Παπαδοπούλου.
542.	Ἱεροτελεστικόν	1948	1948	ΛΕΙΤ	✓✓✓	✓✓✓	✓	✓	✓✓✓	9	13	K	Μητροπολίτου Φιλίππων καὶ Νεαπόλεως Χρυσοστόμου.

ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΑ				
#	ΤΙΤΛΟΣ	ΣΥΝΤ	ΠΗΓΗ	
543.	ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, Ίστορία ἐκκλησιαστικὴ καὶ μυστικὴ θεωρία	ΓΕΡ	PG 98, 384B-453B.	
544.	ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, Λόγος περιέχων τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἅπασαν ἱστορίαν καὶ λεπτομερῆ ἀφήγησιν πάντων τῶν ἐν τῇ θείᾳ ἱερουργίᾳ τελομένων	ΣΩΦ	PG 87-3, 3981B-4001B.	
545.	ΜΑΞΙΜΟΥ ΤΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, Μυσταγωγία – Περί τοῦ τίνων σύμβολα τὰ κατὰ τὴν ἁγίαν ἐκκλησίαν ἐπὶ τῆς συναζέως τελοῦμενα καθέστηκε	ΜΑΞ	PG 91, 657C-717D.	
546.	ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΤΟΥ ΣΤΟΥΔΑΙΤΟΥ, Ἑρμηνεία τῆς θείας λειτουργίας τῶν προηγιασμένων	ΘΕΟΔ	PG 99, 1688B-1689C.	
547.	ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΝΔΙΔΩΝ, Προθεωρία κεφαλαιώδης περὶ τῶν ἐν τῇ θείᾳ λειτουργίᾳ γινομένων συμβόλων καὶ μυστηρίων	ΑΝΔ	PG 140, 417A-468C.	
548.	ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΑ, Ἑρμηνεία τῆς θείας λειτουργίας	ΚΑΒ	PG 150, 368-492A.	
549.	ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ	ΣΥΜ	Περί τῆς ἱεράς λειτουργίας	PG 155, 253A-304C.
			Περί τῶν ἱερῶν χειροτονιῶν	PG 155, 361A-469A.
			Περί τῆς θείας προσευχῆς	PG 155, 536C-669C.
			Περί τοῦ τέλους ἡμῶν... τῆς κηδείας	PG 155, 669D-696D.
			Περί τοῦ τοῦ θείου ναοῦ	PG 155, 697A-749C.
			Ἀποκρίσεις πρὸς τινὰς ἐρωτήσεις ἀρχιερέως (Γαβριὴλ Πενταπόλεως)	PG 155, 829C-952D.
550.	ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Διάλυσσις τῆς ἁγίας λειτουργίας	ΓΡΗΓ	ZHELTOV 2015.	
551.	ΜΙΧΑΗΛ ΨΕΛΛΟΥ, Θεία λειτουργία (ποίημα)	ΨΕΛ	TLG.	

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΩΝ

AMBROSIANA

Άμβροσιανή Βιβλιοθήκη, Μιλάνο
(Biblioteca Ambrosiana).

ADD

Προσθετιμένα χειρόγραφα της Βρετανικής Βιβλιοθήκης, Λονδίνο (Additions to the Manuscripts in the British Museum).

ANGELICA

Βιβλιοθήκη Angelica, Ρώμη (Biblioteca Angelica).

ANN ARBOR

Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Μίσιγκαν, Ann Arbor (University of Michigan Library).

BARBERINI

Συλλογή Barberini της Αποστολικής Βιβλιοθήκης του Βατικανού (Fondo Barberini della Biblioteca Apostolica Vaticana).

BAROCCI

Συλλογή Barocci της Βιβλιοθήκης Μπόντλιαν της Ώξφόρδης (Barocci Fund of Bodleian Library).

BEINECKE

Βιβλιοθήκη Σπανίων Βιβλίων και Χειρογράφων Μπέινεκε του Πανεπιστημίου Γέιλ (Beinecke Rare Book & Manuscript Library, Yale University Library).

BENAKI

Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα.

BERLIN

Κρατική Βιβλιοθήκη Βερολίνου, Πρωσική Πολιτιστική Κληρονομία, Τμήμα Ανατολής (Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, Orientabteilung).

BORGIA

Συλλογή Borgia της Αποστολικής Βιβλιοθήκης του Βατικανού (Fondo Borgia della Biblioteca Apostolica Vaticana).

BURDETT-COUTTS

Συλλογή Burdett-Coutts (σήμερα μοιρασμένη σε διάφορες βιβλιοθήκες: Ann Arbor, EBE, BL).

BURNEY

Συλλογή Burney της Βρετανικής Βιβλιοθήκης (Burney Fund of British Library).

BSB

Κρατική Βιβλιοθήκη της Βαυαρίας, Μόναχο Γερμανίας (Bayerische Staatsbibliothek).

CROMWELL

Συλλογή Cromwell της Βιβλιοθήκης Μπόντλιαν της Ώξφόρδης (Cromwell Fund of Bodleian Library).

DRESDEN

Σαξονική Βιβλιοθήκη – Κρατική και Πανεπιστημιακή Βιβλιοθήκη Δρέσδης (Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden).

DUJCEV

Κέντρο Σλαβικών-Βυζαντινών Σπουδών
«Καθηγητής Ίβάν Δυτζέβ», Σόφια (Център
за славяно-византийски проучвания
«Проф. Иван Дуйчев»).

DUKE

Βιβλιοθήκη Σπανίων Βιβλίων και Χει-
ρογράφων όνόματι Δαβίδ Ρουμπενστεϊν
του Πανεπιστημίου Ντιούκ, Ντάρχαμ
Νότιας Καρολίνας (David M. Rubenstein
Rare Book & Manuscript Library, Duke
University, Durham, NC).

DUMBARTON OAKS

Βιβλιοθήκη του Ντάμπартον Όουκς,
Washington D.C. (υπό την προστασία του
Πανεπιστημίου Χάρβαρντ).

EBE

Έθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος, Αθήνα.

EGERTON

Συλλογή Egerton της Βρετανικής Βιβλιο-
θήκης (Egerton Fund of British Library).

ERLANGEN

Βιβλιοθήκη του Πανεπιστη-
μίου Erlangen-Nürnberg,
Erlangen (Universitätsbibliothek
Erlangen-Nürnberg).

ESFIGMENOU

Ί.Μ. Έσφιγμένου Αγίου Όρους.

ESCORIAL

Βασιλική Βιβλιοθήκη του Μοναστηρίου
του Σάν Λορένθο ντε Έλ Έσκοριάλ,
Μαδρίτη (Real Biblioteca del Monasterio
de San Lorenzo de El Escorial).

GELATI

Άρχείο χειρογράφων της Ί.Μ. Γκελάτι στο
Ίστορικό-Έθνογραφικό Μουσείο, Κουταϊσί
Γεωργίας (ქუთაისის ისტორიულ-
ეთნოგრაფიული მუზეუმი).

GIM

Κρατικό Ίστορικό Μουσείο, Μόσχα
(Государственный Исторический
Музей).

GIM SYN.

Συλλογή της πρώην Έεράς Συνόδου του
Κρατικού Ίστορικού Μουσείου Μόσχας
(Фонд бывш. Священного Синода,
ГИМ).

GIM VOSKR.

Συλλογή της Ί.Μ. Άναστάσεως Νέας Έρου-
σαλήμ του Κρατικού Ίστορικού Μουσείου
Μόσχας (Фонд Ново-Иерусалимского
Воскресенского монастыря, ГИМ).

GROTTAFERRATA

Έθνική Βιβλιοθήκη Μνημείων, Κρυπτο-
φέρρη, Ρώμη (Biblioteca del Monumento
Nazionale, Grottaferrata).

HAGIOS PANTELEIMON

Ί.Μ. του Αγίου Παντελεήμονος Αγίου
Όρους.

HAGIOS PAVLOS

Ί.Μ. Αγίου Παύλου Αγίου Όρους.

HAGIOS SABAS

Άρχείο της Ί.Μ. του Όσίου Σάβα του Ήγια-
σμένου του Πατριαρχείου Έεροσολύμων.

HARLEY

Συλλογή Harley της Βρετανικής Βιβλιοθή-
κης (Harley Fund of British Library).

HILANDARI

Ί.Μ. Χιλανδαρίου Αγίου Όρους.

HOUGHTON

Βιβλιοθήκη Houghton του Πανεπιστημίου
Χάρβαρντ (Houghton Library, Harvard
University, MA).

KAMARIOTISSA

Άρχείο της Ί.Μ. Καμαριώτισσας, Ί.Μ.
Άγίας Τριάδος Χάλκης.

KARAKALLOU

Ί.Μ. Καρακάλλου Άγιου Όρους.

KARLSRUHE

Βιβλιοθήκη του Μπάντεν, Καρλσρούη
(Badische Landesbibliothek).

KONSTAMONITOU

Ί.Μ. Κωνσταμονίτου Άγιου Όρους.

KRAKÓW

Συλλογή τής πρώην Πρωσικής Κρατικής
Βιβλιοθήκης του Βερολίνου στην Πανε-
πιστημιακή Βιβλιοθήκη τής Κρακοβίας
(Jagiellońska Biblioteka Kraków).

ΚΟΥΤΛΟΥΜΟΥΣΙΟΥ

Ί.Μ. Κουτλουμουσίου Άγιου Όρους.

LESBOS

Ί.Μ. Λειμῶνος Λέσβου.

MARSEILLE

Δημόσια Βιβλιοθήκη Μασσαλίας
(Bibliothèque Municipale de Marseille).

MEGISTI LAVRA

Ί.Μ. Μεγίστης Λαύρας Άγιου Όρους.

MESSINA

Περιφερειακή Πανεπιστημιακή Βιβλιο-
θήκη Μεσσίνης (Biblioteca Regionale
Universitaria, Messina).

ΟΤΤΟΒΟΝΙ

Συλλογή Ottoboni τής Άποστολικής Βιβλι-
οθήκης του Βατικανού (Fondo Ottoboni
della Biblioteca Apostolica Vaticana).

ΠΑΝΑΓΙΟΥ ΤΑΡΗΟΥ

Άρχείο του Παναγίου Τάφου του Πατριαρ-
χείου Ίεροσολύμων.

ΠΑΝΑΓΙΟΥ ΤΑΡΗΟΥ ΜΕΤ.

Μετόχι του Παναγίου Τάφου στην
Κωνσταντινούπολη.

PARIS

Έθνική Βιβλιοθήκη τής Γαλλίας, Παρίσι
(Bibliothèque Nationale de France).

PARIS COISLIN

Συλλογή Coislin τής Έθνικής Βιβλιο-
θήκης τής Γαλλίας (Fonds Coislin de la
Bibliothèque Nationale de France).

PARIS SUPPL.

Συλλογή Supplement τής Έθνικής Βιβλιο-
θήκης τής Γαλλίας (Fonds Supplement de
la Bibliothèque nationale de France).

PARMA PALATINA

Βιβλιοθήκη Palatina τής Πάρμας.

PATMOS

Ί.Μ. του Άγιου Ίωάννου του Θεολόγου,
Πάτμος.

ΠΡΟΤΑΤΟΥ

Ί.Ν. Πρωτάτου Καρυών Άγιου Όρους.

RGB

Ρωσική Κρατική Βιβλιοθήκη, Μόσχα
(Российская Государственная
Библиотека).

REGINENSI

Έλληνική Συλλογή Reginensi του πάπα
Πίου Β' τής Άποστολικής Βιβλιοθήκης
του Βατικανού (Fondo Reginensi Greci di
Pio II).

RICCARDIANA

Βιβλιοθήκη Riccardiana, Φλωρεντία
(Biblioteca Riccardiana).

RNB

Ρωσική Έθνική Βιβλιοθήκη, Άγία
Πετρούπολη (Российская Национальная
Библиотека).

RNB SOPHIA

Συλλογή τής Άγίας Σοφίας του
Νόβγκοροντ.

SINAI

Ί.Μ. Άγίας Αικατερίνης του Όρους Σινά.

SINAI NE

Νέα εύρήματα (χειρογράφων Σινά).

SINAI NE MΓ

Μεγαλογράμματοι κώδικες.

SINAI NE M

Μικρογράμματοι μεμβράνιοι.

SINAI NE X

Μικρογράμματοι χαρτῶοι.

SINAI NE E

Ειλητάρια (μικρογράμματοι κώδικες).

SKETE ANDREOU

Ἱερὰ Βατοπαιδινὴ Σκήτη Ἁγίου Ἀνδρέου
Ἁγίου Ὁρους.

STAURONIKITA

Ἱ.Μ. Σταυρονικήτα Ἁγίου Ὁρους.

STAUROU

Ἄρχειο τῆς Ἱ.Μ. Τιμίου Σταυροῦ τοῦ Πατρι-
αρχείου Ἱεροσολύμων.

TBILISI

Ἐθνικὸ Κέντρο Χειρογράφων τῆς Γεωρ-
γίας, Τιφλίδα (კობნელი კეკელიძის
სახელობის საქართველოს
ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი).

ΤΟΡΚΑΡΙ

Μουσείο Τοπ Καπί Κωνσταντινουπόλεως
(Torkari Sarayi Müzesi).

UTRECHT

Βιβλιοθήκη τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Οὐτρέ-
χτης (Universiteitsbibliotheek Utrecht).

VALLICELLIANA

Βιβλιοθήκη Vallicelliana, Ρώμη (Biblioteca
Vallicelliana).

VATICAN

Ἐδ κύριο ἀρχειο τῆς Ἀποστολικῆς Βιβλι-
οθήκης τοῦ Βατικανοῦ (Fondo Vaticano,
Biblioteca Apostolica Vaticana).

VATOPEDI

Ἱ.Μ. Βατοπαιδίου Ἁγίου Ὁρους.

VATOPEDI SCROLL

Συλλογὴ εἰληταρίων.

VATOPEDI SKEUOFYLAKIO

Συλλογὴ τῶν ἐκτεθειμένων κειμηλίων.

XENOPHONTOS

Ἱ.Μ. Ξενοφῶντος Ἁγίου Ὁρους.

ZAVORDA

Ἱ.Μ. Ὁσίου Νικάνορος Ζάβορδας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ

Ἀρχιμανδρίτου Εὐαγγέλου Ἀντωνιάδη, *Περὶ τῶν ἐν ταῖς ἱεραῖς ἡμῶν ἀκολουθίαις τοῦ Ἑσπερινοῦ καὶ τοῦ Ὁρθρου εὐχῶν* // Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας 4 (1934-1936), περίοδος Γ', σσ. 33-68.

Ἀπαντήσεις [ἀριθμὸς ἀπαντήσεως]

Ἰ. Φουντούλη, *Ἀπαντήσεις εἰς λειτουργικὰς ἀπορίας* (600). Ἀθήνα-Θεσσαλονίκη, 1967-2003.

ΓΕΔΕΩΝ 1911

Μανουὴλ Ἰω. Γεδεῶν, *Μιχαὴλ Ὁξείτου τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου περὶ τῆς τῶν προηγιασμένων μυσταγωγίας καὶ περὶ τῆς ὑπαλλαγῆς τῶν ἁγιασμάτων* // Ἀρχεῖον Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας, τόμος α', τεῦχος α'. Κωνσταντινούπολη, 1911.

Ἐκτενεῖς τῶν ἑορτῶν

Ἐκτενεῖς τῶν ἑορτῶν. Ἰ.Μ.Μ. Βατοπαιδίου, 2020.

Ἐξήγησις

Ἐξήγησις τῆς θείας καὶ ἱεραῆς Λειτουργίας εἰς ἀπλήν φράσιν. Ἐν Βενετία, 1851.

Ἑορτοδρόμιον

Νικοδήμου ἐν μοναχοῖς ἐλαχίστου τοῦ Ἁγιορείτου, *Ἑορτοδρόμιον*. Ἐν Βενετία, 1836.

Ἰωάσαφ Ἐφέσου

Κορακίδη Ἀλεξάνδρου, *Ἰωάσαφ Ἐφέσου* († 1437) (*Ἰωάννης Βλαδύντερος*). Ἀθήναι, 1992.

ΚΑΖΑΜΙΑΣ

Ἄλκ. Καζαμίας, *Ἡ Θεία Λειτουργία τοῦ ἁγίου Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοθέου καὶ τὰ νέα σιναιτικά χειρόγραφα*. Θεσσαλονίκη, 2006.

ΚΟΥΡΙΛΑ

Εὐλογίου Κουρίλα, Μητροπολίτου Κορυτσᾶς, *Λειτουργικά Ἀνάλεκτα. Ἱερολογικαὶ ἐνασχολήσεις. Συμβολὴ εἰς τὴν διόρθωσιν τῶν λειτουργικῶν βιβλίων. Αἱ πρῶται ἐκδόσεις τῆς θείας λειτουργίας καὶ τὰ λειτουργικὰ εἰλητάρια τῆς μονῆς Μεγίστης Λαύρας τοῦ Ἄθωνος*. Ἀνατύπωσις ἐκ τῆς «Θεολογίας», τόμ. ΙΘ' (1941-1948). Ἐν Ἀθήναις, 1948.

Μικρὸν Εὐχολόγιον

Π. Τρεμπέλα, *Μικρὸν Εὐχολόγιον*, τόμ. Β'. Ἀθήναι, 1955.

ΜΠΑΡΕΚΙ

Βασίλι Γκρηγκορόβιτς Μπάρσκι, *Τὰ ταξίδια του στοῦ Ἁγίου Ὄρος 1725-1726, 1744-1745*. Θεσσαλονίκη, 2009.

ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Γραμματικὴ

Μιχ. Οἰκονόμου, *Γραμματικὴ τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς*. ΑΠΘ. Ἰνστιτοῦτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν (Ἰδρυμα Μανώλη Τριανταφυλλίδη), 2001.

ΠΑΝΤΕΛΑΚΗΣ

Ἐμμ. Γ. Παντελάκη, *Τὰ λειτουργικὰ βιβλία τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας*. Ἀνατύπωσις ἐκ τῆς «Νέας Σιών», ἐν Ἱεροσολύμοις, 1931.

Πηδάλιον

Ἀγαπίου ἱερομονάχου καὶ Νικοδήμου μοναχοῦ, *Πηδάλιον*. Ἐν Ἀθήναις, 1886.

ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ

Π. Τρεμπέλα, *Αἱ τρεῖς λειτουργίαι κατὰ τοὺς ἐν Ἀθήναις κώδικας*. Ἀθήναι, 1935.

ΦΟΥΝΤΟΥΛΗΣ 1966

Ἰ. Φουντούλη, *Ἡ λειτουργία τῶν προηγιασμένων καὶ αἱ εὐχαὶ τῶν ἀντιφώνων τοῦ λυχνικοῦ*. Θεσσαλονίκη, 1966.

ΑΚΕΝΤЈЕВ

Акентьев К.К., *Типикон Великоу Церкви, Cod. Dresde A 104, Реконструкция текста по материалам архива А.А. Дмитриевского*. Санкт-Петербург, 2008.

ΑΛΕΧΟΡΟΥΛΟΣ

S. Alexopoulos, *The Presanctified Liturgy in the Byzantine Rite. A Comparative Analysis of its Origins, Evolution, and Structural Components*. Liturgia Condenda 21. Peeters, Leuven – Paris – Walpole, MA, 2009.

Anthology of Liturgies

ჟამისწორვათა კრებულო. ბუდაპეშტი, 2016.

DACL

Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie. Tome quatrième, Première partie. Paris 1920.

Diptychs

R. Taft, *A History of the Liturgy of St. John Chrysostom*. Volume IV. The Diptychs. Roma, 1991.

DMITRIEVSKIJ I

Дмитриевский А.А., *Описание литургических рукописей...* том I, Түлікá часть I. Киев, 1895.

DMITRIEVSKIJ II

Дмитриевский А.А., *Описание литургических рукописей...* том II, Еὐχο-λόγια. Киев, 1901.

DMITRIEVSKIJ III

Дмитриевский А.А., *Описание литургических рукописей...* том III, Түлікá часть II. Киев, 1917.

DMITRIEVSKIJ 1884

Дмитриевский А.А., *Богослужение в Русской Церкви в XVI веке*. Казань, 1884.

DMITRIEVSKIJ 1886a

Дмитриевский А.А., *О стихире «Видехом свет истинный» в чинах литургий св. Иоанна Златоуста и св. Василия Великого // Руководство для сельских пастырей*. Киев, 1886. № 10. σσ. 265-278.

DMITRIEVSKIJ 1886b

Дмитриевский А.А., *Утренние светильничные молитвы: Историческая судьба их, содержание и положение, какое они занимали в древнецерковной практике и древнейших евхологиях // Руководство для сельских пастырей*. Киев, 1886. № 42. σσ. 180-192.

DMITRIEVSKIJ 1888

Дмитриевский А.А., *Вечерние светильничные молитвы // Руководство для сельских пастырей*. Киев, 1888. № 33. σσ. 494-507. № 36. σσ. 20-32.

DMITRIEVSKIJ 1911

Дмитриевский А.А., *Отзыв о сочинении М.И. Орлова «Литургия святого Василия Великого...»*. Санкт-Петербург, 1911.

Eucharistia

Профессор Архимандрит Киприан (Керн), *Евхаристия*. Москва, 2006.

GOAR

J. Goar, *Eûχολόγιον sive Rituale Graecorum...* Venetiis, 1730.

Gramota

Грамота Константинопольского патриарха Паисия I к Московскому Патриарху Никону // Христианское чтение. 1881. № 3-4, сс. 303-353. № 5-6, сс. 539-595. Ἐλευκτὸς πωσῆ. СПбПДА, 2010.

IVAN DMITREVSKIJ

Дмитревский Иван, *Историческое, догматическое и таинственное изъяснение божественной литургии*. Москва, 1894.

KAJALIA

ბ. ქაჯალია, *ბასილი კესარიელის თხზულებათა ძველი ქართული თარგმანები*. თბილისი „მეცნიერება“, 1992.

KONTCHOSHVILI

პეტრე კონჭოშვილი, *ძველი ზაურობა იერუსალიმსა და ათონის მთაზე*. თბილისი, 2010.

KRASNOSELTSEV 1889

Красносельцев Н.Ф., *Материалы для истории чинопоследования литургии св. Иоанна Златоуста*. Казань, 1889.

MATEOS I

J. Mateos, *Le typicon de la Grande Église...* τ. I, OCA 165. Roma, 1962.

MERCIER

B.-Ch. Mercier, *La Liturgie de Saint Jacques (édition critique...)*. PO XXVI. Paris, 1946.

MOREL

G. Morel, *Liturgiae sive Missae Sanctorum Patrum...* Parisii, 1560.

MURETOV 1895a

Муретов С., *К материалам для истории чинопоследования литургии*. Сергиев Посад, 1895.

MURETOV 1895b

Муретов С., *Исторический обзор чинопоследования проскомидии до «Устава литургии» константинопольского патриарха Филофея*. Москва, 1895.

MURETOV 1897

Муретов С., *Последование проскомидии, великого входа и причащения в славяно-русских Служебниках XII-XIV вв.* Москва, 1897.

POLIDORI

V. Polidori, *La Lettera Patriarcale a Paolo di Gallipoli* // Bollettino della Badia Greca di Grottaferrata, vol. 9 (2013), сс. 5-35.

Proskinitarij

Проскинитарий. Хождение строителя старца Арсения Суханова... Казань, 1870.

SCHWARTZ

Ed. Schwartz, *Kyrillos von Skythopolis*. Leipzig, 1939.

SWAINSON

C.A. Swainson, *The Greek Liturgies*. Cambridge, 1884.

TAFT *Precommunion*

R. Taft, *A History of the Liturgy of St. John Chrysostom*. Volume V. The Precommunion Rites. OCA 261. Roma, 2000.

TAFT *Communion*

R. Taft, *A History of the Liturgy of St. John Chrysostom*. Volume VI. The Communion, Thanksgiving and Concluding Rites. OCA 281. Roma, 2008.

The Great Entrance

R. Taft, *The Great Entrance*. Roma, ²1978.

VERHELST

S. Verhelst, L. Xevsuriani, M. Shanidze, M. Kavtaria, T. Tseradze, *Liturgia ibero-græca sancti Iacobi Dei fratris*. Münster (Germany), 2011.

ZHELTOV 2010

M. Zheltov, *A Slavonic Translation of the Eucharistic Diataxis of Philotheos Kokkinos from a Lost Manuscript (Athos Agiou Pavlou 149)* // Τοξότης. Studies for Stefano Parenti / D. Galadza, N. Glibetić, G. Radle, eds. Grottaferrata, 2010 (Ἀνάλεκτα Κρυπτοφέρρης 9), сс. 345-359.

ZHELTOV 2015

M. Zheltov, *The Disclosure of the Divine Liturgy by Pseudo-Gregory of Nazianzus: Edition of the Text and Commentary* // Bollettino della Badia Greca di Grottaferrata, vol. 12 (2015), σσ. 215-235.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΣΥΝΤΟΜΑ ΣΧΟΛΙΑ ΣΤΗΝ
ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΡΟΘΕΣΗ

1.1. ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΠΑΡΑΓ-
ΓΕΛΙΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΙΕΡΕΑ

Τὸ κείμενο, τὸ ὁποῖο ἀποδίδεται στὸν Μέγα Βασίλειο καὶ ἀπαντᾶται στοὺς κώδικες ἀπὸ τὸν 10^ο αἰ., παρουσιάζει ἀρκετὴ κριτικὴ δυσχέρεια. Προτιμήσαμε τὴν παραλλαγὴ τοῦ AD34060 (φφ. 568ν-569r), διότι εἶναι σύντομη, ἐλεύθερη ἀπὸ τὶς λεπτολογίες περὶ τῆς συστολῆς καὶ ταυτόχρονα περιέχει ὅλα τὰ κύρια ἄρθρα.

GFIV, GFVII, SM10, S962, S982, VP1250, 1508, 1519, KMR142, SSL14, 1864-1924.

1.2. Οἱ μέλλοντες τὴν θείαν ἐπιτελέσκει μυσταγωγίαν...

Πρὶν προβεῖ στὸ τυπικὸ μέρος τῆς τελέσεως τῆς θείας Λειτουργίας, ἡ ΔΦ προτάσσει τὴν μικρὴ πνευματικὴ προτροπὴ, συνήθως στὸν ἐνικὸ ἀριθμὸ. Ἐφόσον δὲ τὸ παρὸν ἀναφέρεται στὸ συλλειτουργο, τὴν θέσαμε στὸν πληθυντικὸ ἀριθμὸ, ὅπως αὐτὴ ἀπαντᾶται στὴν ΔΓ.

1.3. Ὁ ἱερεὺς· Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν... Ὁ α΄ διάκονος· Ἄμην.*
Καὶ τὸ τρισάγιον ἕως τοῦ Πάτερ ἡμῶν. * εἰ βούλει, λέγε καὶ τὸ
Βασιλεῦ οὐράνιε

Ὁ Φουντούλης χαρακτηρίζει τὴν ἐπανάληψη τῆς εὐχῆς «Βασιλεῦ οὐράνιε...» πρὶν τὴν ἔναρξη «Εὐλογημένη ἡ βασιλεία...» (ἡ πρώτη φορὰ εἶναι στὸν Καιρὸ) ὡς «ἕνα εἶδος λειτουργικοῦ ἀναχρονισμοῦ» καὶ τάσσεται περισσότερο ὑπὲρ τῆς παραλήψεώς της πρὶν τὴν ἔναρξη (*Ἀπαντήσεις*, 236).

Ἐὰν πρέπει νὰ ἐπιλέξουμε μία ἀπὸ τὶς δύο θέσεις, κατὰ τὴν γνώμη μας, προτιμότερο νὰ παραμείνει στὴν ἔναρξη, λίγο πρὶν ἀρχίσει ἢ καθ' ἑαυτὴν Λειτουργία, γιὰ τοὺς ἐξῆς λόγους:

- α) Πρὶν τὴν ἔναρξη ἡ εὐχὴ μαρτυρεῖται περίπου 400 χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸν Καιρὸ.
- β) Πρὶν τὴν ἔναρξη κατέχει μία ξεχωριστὴ θέση, ἐνῶ στὸν Καιρὸ εἶναι ταγμένη

στήν σειρά τῶν συνηθισμένων προκαταρκτικῶν εὐχῶν ἀπό τὸ «Εὐλογητὸς...» μέχρι τὸ «Πάτερ ἡμῶν...», στίς ὁποῖες προσαρτήθηκε ἀργότερα, π.χ. στὸ Ὁρολόγιο VP1248 ὅλες οἱ ἀκολουθίες –Ἐνάτη Ὦρα, Ἑσπερινός, Ἀπόδειπνο, Μεσονυκτικό, Ὅρθρος– ἀρχίζουν ἀπὸ τὸ Τρισάγιο παραλείποντάς την. Ὅταν στὸν Καιρὸ προστέθηκαν οἱ προκαταρκτικὲς εὐχές, ἀρκετὰ χφφ καὶ τότε δὲν τὴν συμπεριλάμβαναν. Γενικότερα, ὑπάρχουν περιπτώσεις, ὅταν σὲ κάποιες ἀκολουθίες μετὰ τὸ «Εὐλογητὸς...» ἀμέσως λέγεται τὸ Τρισάγιο (π.χ. Μνημόσυνο).

Ὁ Καιρὸς χωρὶς «Βασιλεῦ οὐράνιε...»: KMR166, UT25, EBE759, BSB345, VP1024, VP1087, S1081, S1093, EBE668, 1877 (στην ἱερατικὴ διατάξη).

Ἄλλες ἀκολουθίες χωρὶς «Βασιλεῦ οὐράνιε...»: S966 (Π), AD30043 (Ἐπιμηναϊολόγιο), DRA151 (Εὐχέλαιο), S1000 (Εὐχέλαιο).

PAT719: «Μετὰ τὸ πληρῶσαι τὰς ὥρας τον ἱερεα, εἴπερ θέλει λειτουργῆσαι, ἀπέρχεται εἰς τὰ ἅγια θυρία καὶ ποιεὶ μετανόιας γ', καὶ ἀσπαῖζεται τὰς ἁγίας εἰκόνας, καὶ λέγει· Βασιλεῦ οὐράνιε».

1.4. Ὁ ἱερεὺς...

Ἐφόσον οἱ λέξεις «ἡγούμενος» καὶ «προεστὼς» δὲν εἶναι συνηθισμένοι ὄροι τῶν κειμένων τῆς θείας Λειτουργίας, ὀνομάζουμε τὸν μὲν προεξάρχοντα «ἱερεὺς», τοὺς δὲ συλλειτουργοὺς «πρεσβύτεροι». Ὁ ὅρος «ἱερεὺς» μὲ τὴν ἔννοια τοῦ θύτη, ἀνεξάρτητα ἂν ἀρχιερεὺς εἶναι ἢ ἱερεὺς, ἀπαντᾶται στὰ λειτουργικὰ καὶ πατερικὰ κείμενα.

ΑΓ. ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ: «Ἐωράκατε τοῖνον τὸν διάκονον τὸν νῖψασθαι διδόντα τῷ ἱερεὶ καὶ τοῖς κυκλοῦσι τὸ θυσιαστήριον τοῦ Θεοῦ πρεσβύτεροις» (PG 33, 1109A).

ΔΙΑΤΑΓΕΣ ΤΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ: «Ὁ τε γὰρ ἐπίσκοπος καὶ οἱ πρεσβύτεροι τίνων εἰσιν ἱερεῖς;» (βίβλος Η', κεφ. 1).

1.5. Τῆς εὐσπλαγχνίας τὴν πύλην ἀνοιξον ἡμῖν, εὐλογημένη Θεοτόκε...

Δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ ἀνοίγει τὸ βῆλο τῆς ὡραίας πύλης, ἐφόσον οἱ λειτουργοὶ μπαίνουν στὸ ἱερὸ βῆμα ἀπὸ τὶς πλάγιες πύλες, τὴν δὲ ὡραία πύλη γιὰ πρώτη φορὰ διέρχονται κατὰ τὴν Μικρὰ Εἴσοδο. Οὔτε εἶναι ὑποχρεωτικὸ νὰ ἀνοίγει κάτι ὅσες φορές καὶ ὅπου ἀναγινώσκεται αὐτὸ τὸ τροπάριο. Ἐξάλλου τὸ κείμενο ἀρχικὰ εἶχε «πηγὴν»

ἀντί «πύλην». Γιὰ νὰ ἀνοίγει τὸ βῆλο, ὅσο γνωρίζουμε, γιὰ πρώτη φορὰ ἀναφέρεται στὸ 1948.

«πηγὴν»: S863, ERA2 (22r), PCS213 (202v), VP1248, DRA104 (τὸ Σάββατο τοῦ Ἀκαθίστου· στὴν δε Παννυχίδα τῆς Δευτέρας τῆς α΄ ἐβδομάδος τῶν Νηστειῶν – «πύλην»), S960, S904 (ἔτ. 1211), GfXXI².

1.6. ... μὴ ἀστοχήσωμεν, ῥυσθῶμεν διὰ σοῦ τῶν περιστάσεων...

Ἐννοεῖ «ἀλλὰ [ἵνα] ῥυσθῶμεν». Ἡ ὑποτακτικὴ ἀντὶ εὐκτικῆς εἶναι πιὸ ἀρχαία παραλλαγή καὶ μαρτυρεῖται ἀπὸ ἀρκετὰ χφφ. Ἀρχικὰ καὶ τὰ δύο ρήματα ἦταν στὴν ὑποτακτικὴ, ὕστερα τὸ «ῥυσθῶμεν» μετατράπηκε σὲ εὐκτικὴ, στίς δὲ νεώτερες ἐκδόσεις τὸ ἴδιο συνέβη καὶ μὲ τὰ δύο ρήματα.

ῥυσθῶμεν	ῥυσθειῆμεν	Ἀμφότερα
S863, ERA2 (φ. 22r), S1296 (13 ^{ab}), S903 (13 ^{bc} -14 ^{ab}), AD22507 (14 ^{ab}), S883 (ἔτ. 1392), GfXXI ² , S968, P269 (15 ^{ab}), S2036 (15 ^{ab}), EBE661, DU29, DU35, S2032 (ἔτ. 1523), DRA151, S2044 (16 ^{ab}), S975, S979.	AD31214 (12 ^{ac}), HR5561, S877 (ἔτ. 1467), S977, S2067, ARB17, HR5541 (15 ^{ab} -16 ^{ab}), VP1071, BUR54, VP1078, S892 (ἔτ. 1502), S988, AD41330, VP1054, EBE2980 (ἔτ. 1667), 1864, 1924, 1948.	S2035, S989.

1.7. Καὶ εἰθὺς ἀσπάζονται τὴν εἰκόνα τοῦ Δεσπότη Χριστοῦ λέγοντες· Τὴν ἄχραντον εἰκόνα σου...

Τὰ δώδεκα «Κύριε, ἐλέησον» εἶναι μεταγενέστερη προσθήκη, μαρτυρεῖται ἀπὸ λίγους κώδικες καὶ εἰσήχθη προφανῶς ἐξ ἐπιδράσεως τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ νυχθημέρου. Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο μερικοὶ προσθέτουν «Δεῦτε, προσκυνήσωμεν...» κ.ο.κ.

Ἔχουν 12 «Κύριε, ἐλέησον»: KMR166, Esf120, VP1060, S1093, VP1022 (18^{ac}), 1864-1924.

1.8. ... ἠδὲ ὀκνησας ἀνελθεῖν ἐν τῷ σταυρῷ...

Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸν πίνακα, τὸ ἀρχικὸ κείμενο δὲν εἶχε τὴν προσθήκη «σαρκί», ἢ ὁποῖα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα προστέθηκε λόγῳ ὁμοιότητος μὲ τὸ ἀναστάσιμο ἀπολυτίκιό τοῦ πλ. α΄ ἤχου: «ὅτι ἠδὲ ὀκνησεν σαρκὶ ἀνελθεῖν ἐν τῷ σταυρῷ».

ὅτι ηὐδόκησας ἀνελθεῖν ἐν τῷ σταυρῷ	ὅτι ηὐδόκησας σαρκὶ ἀνελθεῖν ἐν τῷ σταυρῷ
S863, S865 (12 ^{ος}), AD31214 (12 ^{ος}), S904 (ἔτ. 1211), S866 (13 ^{ος}), S1296 (13 ^{ος}), SB55 (13 ^{ος} -14 ^{ος}), ST53 (13 ^{ος} -14 ^{ος}), AD22507 (14 ^{ος}), S877 (ἔτ. 1467), S2036 (15 ^{ος}), HIL820, S977, ARB17, S2035, HIL820, HR5541 (15 ^{ος} -16 ^{ος}), VP1250, S2032 (ἔτ. 1523), KMR166, S2044 (16 ^{ος}), BRC42, DJ6, S1919, UT25, EBE766, VP1061, DU105, VP1024, VP1054, S1093, S1980 (18 ^{ος} αἰ.), 1629, 1632.	VP878, S1072, 1864-1924, 1948.

1.9. Εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ Προδρόμου λέγουσι· Βαπτιστὰ τοῦ Χριστοῦ... Σχετικά μὲ τὸ ἀπολυτίκιο τοῦ Προδρόμου οἱ διατάξεις δὲν ἔχουν ἀπόλυτο χαρακτήρα. Στους περισσότερους κώδικες δὲν ὑπάρχει καθόλου. Ἀκόμα τὸ 1948 ἀφήνει τὴν ἐπιλογή στους λειτουργούς: «Εἰς δὲ τὴν τοῦ Προδρόμου· Μνήμη δικαίου... Ἡ χάριν συντομίας· Προφήτα Θεοῦ...». Ἡ πλειοψηφία ἔχει τὸ «Προφήτα Θεοῦ καὶ Πρόδρομε...», ἀλλὰ δὲν τὸ συμπεριλάβαμε, διότι ἀναφέρεται στὴν κἀρα του. Πάντως δὲν πρέπει τὸ ἀπολυτίκιο τοῦ Προδρόμου «Μνήμη δικαίου...», ποῦ σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο ἐμφανίστηκε πρὶν 150 χρόνια, νὰ εἶναι μεγαλύτερο ἀπὸ αὐτὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Παναγίας. Ἐξάλλου ἡ προσκύνηση τῶν εἰκόνων δὲν χρειάζεται τόσο χρόνο. Διαλέξαμε τὸ ἀπλὸ καὶ γνωστὸ τροπάριο τοῦ ἀγίου ἀπὸ τὸν κατασκευαστικὸ Ἑσπερινό.

Προφήτα Θεοῦ καὶ Πρόδρομε...	Μνήμη δικαίου... (μόνο)	Ἀμφότερα
EBE766, TRHM425, VP878, VP1024, VP1060, S1081.	X	1864 1924, 1948.

1.10. Καὶ κλίνουσι πάντες τὰς κεφαλὰς, λέγοντος τοῦ ἱερέως τὴν εὐχὴν ταύτην·

Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ ἐπικεφαλίδα τῆς εὐχῆς στὸ PANT770: «Εὐχὴ λεγομένη παρ' ἀμφοτέρων», δηλαδὴ ἱερέως καὶ διακόνου. Ἡ ΔΓ στὸ VP135 εἶναι ἀκόμα πιὸ σαφής: «Αὐτὴν δὲ ταύτην τὴν εὐχὴν λέγουσι καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ διάκονοι πρὸς ἑαυτοὺς, ἐνδύομενοι τὰς στολὰς αὐτῶν». Τὸ DU105 προσθέτει: «ἀσκεπὴς ὢν».

1.11. ... ἵνα ἄκατακρίτως παρὰσταθῶ...

Ἡ μεγάλη πλειοψηφία τῶν γνωστῶν σὲ μᾶς χειρογράφων ἔχει τὴν ὑποτακτικὴ ἀντὶ μετοχῆς. Ἡ ἀκατάκριτη παράσταση ἐνώπιον τοῦ θυσιαστηρίου αἰτεῖται καὶ στὴν δευτέρη εὐχή τῶν πιστῶν. Ἐπίσης, ὑπάρχει ἓνας ἀριθμὸς τῶν κωδίκων, κυρίως ἀπὸ τὴν περιφέρεια, ποὺ ἔχουν ἀπαρέμφατο δύο φορές· «[τοῦ] παραστήναι» καὶ «προσενέγκαι» (S959, GFII, V1811, LVB33, V1863, BARB316, GFXIII, KAEM6, GFIII, V573, MES107, V2007).

παρασταθῶ	παραστάς	Ἄλλα διαφορετικά
DMIT, HR5561, SYN381, VP480, PANT770, VP984, VP135, S2046, VSL14, HR5614, VP1076, DU103, S880, S977, HIL820, HR5669, P1362, PP239, DJ190, ARB17, AD39613, 1508, V2007, 1519, DJ273, KMR166, DJ139, DJ181, EBE2400, DJ6, VP1086, S1919, UT25, V1213, EBE759, EBE766, VP1050, VP1061, VP1078, S986, S1041, BSB345, DJ257, DU105, DU33 ² , VP877, VP1024, VP1054, VP1060, VP1087, S1081, SSL14, SSL15, S1072, S1084, S1085, S1086, S1087, S1088, S1089, S1090, S1092, S1093, EBE750, 1629, 1632, 1638.	PP1084, 1526, BRC42, PP303, VP878, 1803, 1877, 1864-1924, 1948.	V573, SB305, P2509, S1065, S1068.

1.12. ... ὅτι σοῦ ἐστὶν ἡ δύναμις εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων.

Ἡ εὐχή τοῦ Καιροῦ ἀπαντᾶται σὲ τρεῖς κύριες παραλλαγές. Στὴν ἀρχικὴ μορφή εἶχε τὴν ἐκφώνηση τοῦ «Πάτερ ἡμῶν...» (ἀπαντᾶται καὶ σὲ μεταγενέστερα χροφ: KMR166, BRC42, EBE766, DU105, DU33², S1081, S1065, S1068 κ.ἄ.). Στὴν παραλλαγὴ τῆς ΔΦ, τουλάχιστον στὰ ἀρχαιότερα χειρόγραφα τῆς, ὑπάρχει αὐτὴ ἡ κατακλείδα.

ὅτι σοῦ ἐστὶν ἡ δύναμις	ὅτι σοῦ ἐστὶν ἡ βασιλεία καὶ ἡ δύναμις	ὅτι σοῦ ἐστὶν ἡ δύναμις καὶ ἡ δόξα	Ἄλλα διαφορετικά
VP480, PANT770, VP984, VPE22, S2046, DU103, S977, HIL820, HR5669, DJ190, 1508, 1519, DJ273, DJ139, DJ181, EBE2400, DJ6, VP1086, VP1061, VP1078, S1041, SSL14, SSL15, S1072, S1084, S1085, S1088, S1089, S1092, 1629, 1632, 1638.	VP135, P1362, VP1050, S1086, S1090.	S880, PP1084, ARB17, 1526, S1919, UT25, PP303, VP877, VP1054, 1803, 1877, 1864-1924, 1948.	VSL14, VP1076, AD39613, S986, BSB345, VP878.

1.13. Ὁ ἱερεὺς· Δόξα σοι, ὁ Θεὸς ἡμῶν, δόξα σοι. * Τινὲς δὲ λέγουσι·
Δόξα σοι, [Χριστέ] ὁ Θεός, ἡ ἐλπίς ἡμῶν, δόξα σοι.

Ἐπὶ τὸν ἱερέα ὑπάρχουν καὶ μετὰ «ἐλπίς» (περισσότερα) καὶ χωρὶς. Στὸ μοναστήρι μας δὲν τὸ λέμε καὶ
γι' αὐτὸ προτάσσεται τὸ δεύτερο.

Δόξα σοι, ὁ Θεὸς ἡμῶν, δόξα σοι	Δόξα σοι, [Χριστέ] ὁ Θεός, ἡ ἐλπίς ἡμῶν, δόξα σοι
GFII. V1554. V1811. V2005. MR103. VP1200. PP1084 [AX]. S2035. VP1207.	V1863. BARB316. S1020. VP1202. GFXVI. S964. GFIII. GFVII. GFXVIII. V1973. REG35. VP1203. V573. S880. S2067. SB305. PP1084 [Προθήκη]. DU35. DU90. ARB17. MES107. BORG7. BE262. VP1250. 1519. 1526. BRC42. S1919. S974. S986. VP1049. 1629. 1638. 1710. 1740. 1803. 1849. 1893.

1.14. Δέσποτα, εὐλόγησον.

Ὁ διάκονος ἀπευθύνεται στὸν ἱερέα «δέσποτα». Ἡ προσθήκη «ἅγιε» ἀπαντᾶται πιὸ
σπάνια. Ἐξάλλου σὲ πιὸ ἐπίσημες στιγμὲς τῆς Λειτουργίας δὲν τὴν προσθέτει ὁ διά-
κονος, οὔτε στὴν ἔναρξη ἐκφώνως («Εὐλόγησον, δέσποτα»), οὔτε στὸν καθαγιασμὸ
μυστικῶς («Εὐλόγησον, δέσποτα, τὸν ἅγιον ἄρτον»).

1.15. Ὁ ἱερεὺς ποιεῖ τὴν ἀπόλυσιν·

Ὁ Καιρὸς στὴν ἀρχὴ δὲν εἶχε οὔτε τὸ «Εὐλογητὸς...», οὔτε τροπάρια, τίποτα ἐκτὸς
ἀπὸ τὴν εὐχή. Ἐφόσον δὲ ἀργότερα μετατράπηκε σὲ αὐτοτελῆ ἀκολουθία, τὸν 19^ο
αἰ. προστέθηκε ἀπὸ μερικοὺς, ὄχι ὅλους, καὶ ἡ ἀπόλυση. Ἐπομένως, πρέπει νὰ εἶναι
τουλάχιστον πολὺ σύντομη.

Ὁ Καιρὸς ἔχει ἀπόλυση: 1864 1924. 1877. 1948.

1.16. ... (τοῦ ἁγίου τοῦ ναοῦ) καὶ πάντων τῶν ἁγίων, ἐλεῆσαι καὶ σώσαι
ἡμᾶς ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλόνηρος.

Ἐπειδὴ ὁ Καιρὸς δὲν ἔχει ἄμεση σχέση μετὰ τὸν συντάκτη τῆς Λειτουργίας καὶ στὴν
οὐσία ἀποτελεῖ ἐπίσημη εἴσοδο στὸν ναό, καὶ δὴ στὸ θυσιαστήριο, στὴν ἀπόλυσή του
ἀναφέρουμε μόνο τὸν ἅγιο τοῦ ναοῦ. Αὐτὴ τὴν ἀπόλυση ἔχει καὶ ἡ «Τάξις γινομένη

ἐπὶ σαλευθείσης ἀγίας τραπέζης» (PCS213, φ. 22r): «Χριστὸς ὁ ἀληθινὸς Θεὸς ἡμῶν, τῇ πρεσβείᾳ τῆς παναχράντου αὐτοῦ μητρὸς, καὶ τοῦ ἁγίου (ἐν ᾧ γίνεται ἡ ἀκολουθία) καὶ πάντων αὐτοῦ τῶν ἁγίων, ἐλεήσει καὶ σώσει τὰς ψυχὰς ἡμῶν ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος».

Χωρὶς «Δι' εὐχῶν...», ποὺ εἶναι πλεονασμὸς σὲ τέτοιες μικρὲς ἀκολουθίες καὶ τὸ ὅποιο, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν ΔΦ, ἦταν ἐναλλακτικὴ ἀπόλυση τοῦ «Χριστὸς, ὁ ἀληθινὸς Θεὸς ἡμῶν...», ἢ τοῦ «Διὰ πρεσβειῶν...», ὄχι συμπληρωματικὴ.

1.17. Ὁ α' διάκονος· Ἀμήν.

Ἐνα ἀπὸ τὰ ἀποσιωπημένα καὶ ἐλαστικὰ στοιχεῖα τῆς Λειτουργίας εἶναι ἡ ἀπόλυση, συγκεκριμένα τὸ «Χριστὸς, ὁ ἀληθινὸς Θεὸς ἡμῶν...». Τὸ ἴδιο ἀφορᾷ καὶ τὴν ἀπόκρισιν της. Κατὰ τὴν γνώμη μας, ἡ τελευταία εὐχὴ τοῦ ἱερέα πρέπει νὰ σφραγίζεται ἀπὸ τὸν λαὸ ἢ τὸν διάκονο μὲ τὸ «Ἀμήν».

Ἔχουν «Ἀμήν» στὴν ἀπόλυση: PCS213, PP1084, S1035, BRC42, S1919, 1526.

1.18. ... καὶ τρεῖς προσκυνήσαντες, ἀσπάζονται τὴν ἁγίαν τράπεζαν.

Περισσότερα χφφ δὲν ἀναφέρουν καθόλου τὸν ἀσπασμὸ. Ἴσως διότι οἱ λειτουργοὶ πήγαιναν κατ' εὐθειᾶν στὸ διακονικόν. Δὲν ἀναφέρουμε τὸν ἀσπασμὸ τοῦ Εὐαγγελίου, παρόλο ποὺ στὴν πράξη γίνεται, καθότι θὰ τὸ προσκυνήσει ὁ προεξάρχων ἱερεὺς, ἐνδεδυμένος πλέον, πρὶν τὴν ἔναρξιν.

GFII, V1811, V1863: «[Μετὰ τὴν Μικρὰ Εἴσοδο] Καὶ τεθέντος τοῦ ἁγίου εὐαγγελίου ἐν τῇ ἁγίᾳ τραπέζῃ, προσκυνούσιν οἱ ἱερεῖς».

V1213: «ἀποκαλύπτουσιν τὸ ἅγιον εὐαγγέλιον».

1.19. * Τῇ δὲ διακκινήσιμῳ ἑβδομάδι ἡ ἀνάγκης τινὸς παρραστάσης, εἰσερχόμενοι ἐν τῷ ναῷ, εὐθύς τὰς εἰκόνας προσκυνούσι, καὶ τὴν εὐχὴν εἰπόντες, ἐνδύσασθαι ἀπέρχονται, ὅπως ἀρχῆθεν ἡ τάξις παρεδόθη.

Τὴν Διακαινήσιμο ἑβδομάδα ὅλες ἀνεξαιρέτως οἱ ἀκολουθίες συντομεύονται, μόνο ὁ Καιρὸς διπλασιάζεται, ὁ ὅποιος ἐκλαμβάνεται πιά ὡς μία ξεχωριστὴ ἀκολουθία. Καὶ

ἐπειδὴ τὸ Πάσχα οἱ Ὁρες, τὸ Απόδειπνο καὶ τὸ Μεσονυκτικὸ ἀντικαθίστανται ἀπὸ τῆς Πασχαλινῆς Ὁρες, ὡς μόνη δυνατὴ λύση θεωρήθηκε ἡ ἀντικατάσταση τοῦ Καιροῦ μὲ αὐτές. Ἐνῶ ἀντίθετα, θὰ ἦταν πιὸ σωστὸ νὰ τελεῖται ἔστω τὸ Πάσχα στὴν ἀρχικὴ του λιτὴ μορφή.

1.20. Ἐν πρώτοις λαμβάνουσιν οἱ διάκονοι τὰς στολάς αὐτῶν καὶ προσέρχονται τῷ ἱερεὶ ὑποκλινόμενοι καὶ λέγοντες· Εὐλόγησον, δέσποτα, τὸ στιχάριον σὺν τῷ ὄραρίῳ.

Ἡ πρώτη μετάνοια στὸν ἱερέα δὲν εἶναι εὐλογία τῶν ἀμφίων, ἀλλὰ μία γενικὴ εὐλογία γιὰ τὴν συμμετοχὴ στὸ μυστήριον, ἐνῶ μὲ αὐτὴν εὐλογοῦνται συγκεκριμένα τὰ ἄμφια (ὅπως καὶ τὸ θυμίαμα, ἡ καθέδρα κ.ά.). Ἀλλιῶς οἱ διατάξεις δὲν θὰ προέβλεπαν καὶ τῆς δύο εὐλογίης (βλ. ΔΦ. *Ἀπαντήσεις*, 244, 248 β'). Δὲν εἶναι σωστὸ νὰ παραλείπεται.

1.21. ... περιτιθέμενοι δὲ τῷ ἀριστερῷ ὤμῳ τὸ ὄραριον εὐχονται οὕτως· Ἄγιος, ἄγιος, ἄγιος, Κύριος Σαββῶθ· πλήρης ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ.

Οἱ περισσότερες διατάξεις ἀποσιωποῦν ποιὸς στίχος λέγεται κατὰ τὴν ἔνδυση τοῦ ὄραριου. Διαλέξαμε ἐκεῖνον ποὺ ἀπαντᾶται ἔστω σὲ μερικὰ χφφ (EBE766, VP878, VP1024, VP1060, VP1022) καὶ ὁ ὁποῖος, κατὰ τὸν ἄγ. Συμεὼν Θεσσαλονίκης, γράφεται σὲ ὄραρια (PG 155, 381C, 712B). Βλ. ἐπίσης: *Ἀπαντήσεις*, 583.

V2005: «Εὐχὴ τοῦ οὐραρίου· Περιζῶσαι τὴν ῥομφαίαν σου... δεξιὰ σου. Δόξα τῷ Πατρὶ...»

1.22. Καὶ ἀσπασάμενος αὐτὸ ἐνδύεται, λέγοντος τοῦ διακόνου· Ἀγαλλιάσεται ἡ ψυχὴ μου...

Τὸ νὰ βοηθᾷ ὁ διάκονος τὸν ἱερέα στὴν ἔνδυση καὶ νὰ τοῦ δίνει εὐκαιρία γιὰ ἐσωτερικὴ προσευχή, ὅπως στὸν ἀρχιερέα, δὲν εἶναι παραβίαση τῆς ἱεραρχικῆς δεοντολογίας. Βλ. *Ἀπαντήσεις*, 583.

Πολλὰ χφφ καὶ τὰ τελευταῖα ἐπιμελημένα ἱερατικά δὲν ἔχουν οὔτε «Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν», καθότι δὲν ἀκολουθεῖ καμμία εὐχή (βλ. *Ἀπαντήσεις*, 472-473), οὔτε «Πάντοτε...» πρὶν καὶ μετὰ τοὺς στίχους ἔνδυσης, παρόλο ποὺ αὐτά, κυρίως

«πάντοτε...» γιά μερικά ἄμφια, ὑπάρχουν σέ κάποιες διατάξεις.

Ὅταν κάποιος ἐνδύεται μόνος του, τότε δὲν μπορεῖ νὰ προσκαλεῖ κανέναν μὲ τὸ «δεηθῶμεν».

1.23. Ὅμοίως καὶ εἰς τὰ λοιπά· εὐλογεῖ, ἀσπάζεται καὶ οὕτως ἐνδύεται.

ΣΥΜ: «Ἐκαστον εὐλογεῖ [ὁ ἱερεὺς] ὡς καὶ ὁ ἀρχιερεὺς τῶν ἱερῶν ἐνδυμάτων τε καὶ ἀσπάζεται καὶ οὕτω δὴ περιβάλλεται, δεικνὺς ὡς ἡγιασμένα εἰσι καὶ ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ ἀγιάζεται καὶ ἀγιασμοῦ μεταδοτικά εἰσι πάλιν ὑπενδύόμενα» (PG 155, 261C).

1.24. * Ἔτεροι λέγουσι· Δεξιὰ Κυρίου ἐποίησε δύναμιν, δεξιὰ Κυρίου ὕψωσε με.

Ὁ δεύτερος στίχος ἀπαντᾶται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ στὶς διατάξεις πρὸ τῆς ΔΦ, ἀλλὰ καὶ μετὰ. Στὶς λοιπὲς διατάξεις, ὅσες δὲν ἀναφέρονται, εἶναι τὸ γνωστὸ «Ἡ δεξιὰ σου, Κύριε...».

Δεξιὰ Κυρίου ἐποίησε δύναμιν...	Ἀμφότερα
BARB316, PAT719, DMIT, EBE662, GFXIII, HR5561, SYN381, SYN381 ¹² , VSI.14, V573, BSB540, S880, SB305, MES107, ANG62, V2007, SB48, KMR166, V1213, VP1050, DJ257, DU105, DU33 ² , VP1087, S1081.	VP480, VP135, DU103, P1362, Dj65, ARB17, EBE766, VP1078, BSB345, TRHM425, ESF120, 1632.

1.25. Ὑστερον δὲ νίπτονται τὰς χεῖρας λέγοντες τὸν ἐξῆς ψαλμόν· Νίψομαι ἐν ἄρῶσις τὰς χεῖράς μου... ἐν ἐκκλησίαις εὐλογήσω σε, Κύριε.

Ἡ χερνιβία εἶναι μία ἀπὸ τὶς πιὸ ἀρχαῖες καὶ σημαντικὲς συμβολικὲς πράξεις τῆς Λειτουργίας, μαρτυρουμένη ἤδη ἀπὸ τὸν ἅγ. Κύριλλο Ἱεροσολύμων. Στὴν Λειτουργία τοῦ Ἀδελφοθεοῦ ἔχει εἰδικὸ στιχηρὸ, τὸ ὁποῖο ψάλλεται πρὶν καὶ ξεχωριστὰ ἀπὸ τὸ Χερουβικό, καὶ κατὰ τὸ ὁποῖο ὅλοι οἱ λειτουργοὶ νίπτουν τὰ χέρια τους. Στὴν Λειτουργία τοῦ Χρυσοστόμου αὐτὸ γινόταν στὸ Χερουβικό, πρὶν ἢ μετὰ τὴν Μεγάλῃ Εἵσοδο. Μετὰ τὸν 12^ο περίπου αἰ. μετατέθηκε ἀπὸ τὸ Χερουβικό στὴν σημερινή της θέση (ἐξαιρέσει ἀρχιερατικῆς Λειτουργίας) καὶ λησμονήθηκε ἡ σημασία καὶ ἡ ἀρχικὴ θέση της.

Παραδόξως ή ΔΦ και αρκετά χειρόγραφα δεν την αναφέρουν καθόλου.

Χερνυψία γίνεται κατά ή μετά το Χερουβικό: SMΓ22 (Π), RNB226, PYR, JOHN, GFII, GFXV¹, GFXV², MES160, TBH531, SGEO89, V1811, S973 (83v, Εύχελαιον), OT344, V1554, V1863, V1875, V2005, BARB316, BARB329, BARB431, AD34060, SYN604, S966, S1020, BARB443, SPH518, SYN605, GFIII, GFIX, GFXII, V1973, MR103, REG35, V573 (2 φορές), DU90, MES107, BORG7, BE262, BER573, V2007, GLK657.

Έπίσης: ΓΕΡ (PG 98, 424CD), ΣΥΜ («Διατί πρό τής εισόδου τών άγιών άπονίπτεται ό άρχιερεύς», PG 155, 728A), ΨΕΛ.

Ό ψαλμός μέχρι τέλους: TBH531, SGEO89, BARB316, SYN604, DMIT, REG35, PP1084, ARB17, 1526, KMR166, BRC42, S1919, V1213, EBE759, EBE766, BSB345, PP303, DU105, KT341, ESF120, VP877, VP878, VP1024, VP1054, S1066, S1072, S1084, S1086, S1087, S1089, S1090, S1091, S1092, S1093, 1629, 1638, 1710, 1803, 1877, 1864-1924, 1948.

Ό ψαλμός μέχρι τό «... τής δόξης σου»: S1020, BARB443, SB305, DJ257, S1081, ΓΕΡ.

Χερνυψία δεν αναφέρεται καθόλου: EBE662, SYN381, SYN381^{hp}, VP480, PANT770, VP984, VPE22, S2046, VSI14, BSB540, HR5614, VP1076, DU103, HIL820, HR5669, DJ65, DJ190, DJ273, DJ139, DJ181, DJ6, VP1086, VP1050, VP1061, VP1078, S986, DU33², VP1087.

1.26. Έξηγόρασας ήμας... Ό διάκονος· Εύλόγησον, δέσποτα. Ό ιερεύς· Εύλογητός...

Τό τροπάριο στην πλειοψηφία τών χειρογράφων προηγείται του «Εύλογητός...», στα δε υπόλοιπα, ή έπεται άμέσως, ή τίθεται μετά την έγχυση του οίνου και του ύδατος στο ποτήριο. Προτιμοϋμε τό πρώτο, διότι τό τροπάριο είναι τρόπον τινά προοίμιον, όχι αναπόσπαστο μέρος τής Προθέσεως. Η ΔΦ τό έχει πριν, και μάλιστα εισάγει με «ή τό», ως έναλλακτικό του «Ο Θεός, ίλάσθητί μοι τῷ άμαρτωλῷ».

Οί Ρῶσοι κληρικοί τό λένε κατά την προετοιμασία τής Προθέσεως, συνδυάζοντας τις λέξεις του τροπαρίου με κάθε αντικείμενο που έχουν μπροστά τους, άσπαζόμενοι αυτά και ταυτόχρονα έλέγχοντας αν όλα είναι στην θέση τους.

BSB345: «... άληθινή έστιν ή μαρτυρία αυτού. Τινές δε μετά ταῦτα τροπάριον τό· Έξηγόρασας ήμας...».

Το «Εξηγόρασας...» προηγείται τοῦ «Εὐλογητός...»	ἔπεται τοῦ «Εὐλογητός...»	λέγεται στήν ἔγχυση
VP480, PANT770, VP984, VPE22, VSL14, HR5614, VP1076, DU103, S977, HIL820, HR5669, PP1084, DJ65, DJ190, PV149, 1508, 1519, 1526, DJ273, DJ139, DJ181, EBE2400, BRC42, DJ6, VP1086, S1919, EBE759, VP1050, VP1061, VP1078, S986, PP303, ΤΡΗΜ425, VP1024, VP1054, SSL14, SSL15, S1066, S1072, S1085, S1091, S1093, EBE668, 1629, 1638, 1710, 1803, 1877, 1864 1924, 1948.	VP877, VP878, S1084, S1086, S1087, S1088, S1089, S1090, S1092.	S880, ARB17, V1213, EBE766, ESF120, S1081.

1.27. Εἰς ἀνάμνησιν τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Ὁσίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ (τρίς).

Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸν πίνακα, πρόκειται περὶ καταχρήσεως τοῦ «πάντοτε...», τὸ ὁποῖο στὴν μεταβυζαντινὴ περίοδο προστίθεται εὐκαίρως ἀκαίρως σὲ ὅλες τις σύντομες εὐχές ἢ προτροπές.

Χωρὶς «πάντοτε...»	Προσθέτου «πάντοτε...»
PAT719, Dmít, EBE662, HR5561, SYN381, SYN381 ^{Πρ} , ESF, SYN605, VP480, PANT770, VP984, VP135, VPE22, S2046, VSL14, BSB540, HR5614, VP1076, DU103, S880, S977, HIL820, SB305, HR5669, P1362, P2509, PP1084, DJ65, DJ190, PV149, ARB17, 1508, V2007, 1519, 1526, DJ273, SB48, KMR166, DJ139, DJ181, EBE2400, BRC42, DJ6, VP1086, S1919, V1213, EBE759, EBE766, VP1050, VP1061, VP1078, S986, S1041, BSB345, PP303, DJ257, DU105, DU33 ² , VP877, VP878, VP1024, VP1054, VP1060, VP1087, S1081, SSL14, SSL15, S1066, S1072, S1085, S1089, S1092, EBE668, EBE750, 1629, 1638, 1710, 1803, 1877.	ANG62, 1864-1924, 1948.

1.28. Καὶ εὐθὺς πῆγνυσι τὴν λόγχην ἐν τῷ μέρει τῆς σφραγίδος τῷ ἔχοντι ΙΣ / ΝΙ...

Πὰ νὰ ὑπάρχει σαφήνεια καὶ νὰ τελειώσουν οἱ ἀτελεύτητες συζητήσεις γιὰ τὸ ποῖο εἶναι τὸ δεξιὸ καὶ ποῖο τὸ ἀριστερὸ μέρος τοῦ ἀμνοῦ.

1.29. Ὁ διάκονος· Θῦσον, δέσποτα. Ὁ ἱερεὺς ἐγχαράττει σταυρὸν μετὰ τῆς λόγχης ἐπιλέγων· Θύεται ὁ ἄμνος τοῦ Θεοῦ...

«Σταύρωσον, δέσποτα» καὶ «Σταυρωθέντος σου, Χριστέ...», τὸ ὅποιο δὲν μαρτυρεῖται στὴν μεγάλη πλειοψηφία τῶν χειρογράφων τῆς ΔΦ, ὑπάρχουν μετὰ τὸν 17^ο αἰ. καὶ τότε σὲ λίγους κώδικες (νωρίτερα δὲ μόνο στὸ S880 ποὺ ἔχει πολλές ἰδιοτυπίες). Τὸ «Θύεται...» καλύπτει καὶ τὴν ὀριζόντια καὶ τὴν κάθετη τομῆ.

Ἔχουν «Σταύρωσον, δέσποτα»: DU33² (ἔχει καὶ «Ἄρον, δέσποτα...»), VP878 (ἔχει καὶ «Πάρεσον, δέσποτα» κ.ἄ.), S1084 (ἔχει καὶ «Ἐξέγυρον, δέσποτα»), S1085, S1087, S1088, S1089 (ἔχει καὶ «Ἐξέγειρον, δεσποτα»), S1090, S1092 (ἔχει καὶ «Ἐξέγειρον, δεσποτα»), 1864-1924, 1948.

Ἔχουν μόνο «Σταυρωθέντος...»: S880, V1213, VP1050, VP1024.

1.30. Ὁ ἱερεὺς στρέφει τὸ ἐσφραγισμένον μέρος τοῦ ἄρτου ἐπάνω καὶ νύττων κάτωθεν τοῦ ΙΣ μετὰ τῆς λόγχης ἐπιλέγει...

Ἔτσι ζωγραφίζεται ἡ νύξη στὴν εἰκόνα στὸ περιθώριο τοῦ φύλλου 4r στὸ VP135, ἡ ὁποία προστέθηκε μᾶλλον τὸν 17^ο ἢ τὸν 18^ο αἰ.

S1919: «Πλεῖον δὲ τὸ νᾶμα, διὰ τὸ βάλλειν ἐν τῇ ἐνάσει τὸ ζέον, ἵνα μὴ πλεῖον ἢ τὸ ὕδωρ».

ΠΕΡΙ
ΠΟΛΛΩΝ
ΠΟΤΗΡΙΩΝ

1.31. Ἐἰ δὲ πλείονές εἰσιν οἱ λειτουργοῦντες καὶ κοινωνοῦντες, πληροὶ καὶ ἕτερα ποτήρια, ὅσα θέλει, ἀναλόγως πρὸς τὸ πληθὸς αὐτῶν.

Τὸ κείμενο δανειστήκαμε ἀπὸ τὴν ΔΓ (VP135). Ἡ παρουσία πολλῶν δίσκων καὶ ποτηρίων στὴν Πρόθεση μαρτυρεῖται, πέραν ἄλλων, καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχη στὸν μητροπολίτη Καλλιουπόδλεως Παῦλο (12^ο αἰ.), ποὺ εἶναι ἡ πλέον ἐπίσημη μαρτυρία καὶ βεβαίωση αὐτῆς τῆς πρακτικῆς. Τὸ OT344 ἐπαναλαμβάνει τὰ λόγια τοῦ πατριάρχη.

«Ταῦτα μὲν εἰ δίσκος εἰς καὶ ἐν ποτήριον ἐτοιμάζονται· εἰ δὲ πολλάκις καὶ πολλὰ διὰ τὸ πλῆθος τῶν μεταληψομένων τίθενται μὲν ἐν μιᾷ προθέσει οἱ δίσκοι τε καὶ τὰ θεῖα ποτήρια...» (POLIDORI, σ. 28).

P412 κ.ἄ.: «Εἰ μὲν δύο ποτήρια εἰσίν, [ὁ χειροτονηθεὶς διάκονος] αὐτίκα δέχεται παρὰ τοῦ ἀρχιερέως τὸ δεύτερον... εἰ δὲ ἐν ὑπάρχει μόνον, προσμένει».

1.32. Εἰς τιμὴν καὶ μνήμην τῆς ὑπερευλογημένης... Καὶ αἴρων μερίδα τρίγωνον μετὰ τῆς λόγχης...

Πέραν τῆς ἐρμηνείας τοῦ Συμεῶν Θεσσαλονίκης ποὺ παρατίθεται στὴν συνέχεια, κατὰ τὴν ταπεινὴ γνώμη μας, ἡ τρίγωνη μερίδα αἱρεται μόνο γιὰ τὴν Παναγία, διότι εἶναι εἰς τύπον τῶν τριῶν ἀστέρων ποὺ συμβολίζουν τὴν ἀειπαρθενία της.

ΣΥΜ («Περὶ τοῦ ἀνουψομένου ἱεροῦ ἄρτου τῆς Παναγίας»): «Ἐκ προκειμένου τριμερὴς διὰ πάντων ἄρτος ἐξάγεται, τὴν Τριάδα καὶ τὸ ἐνιαῖον αὐτῆς πανταχόθεν τυπῶν· καὶ ταῖς γωνίαις μὲν καὶ τοῖς μέρεσι τὸ τρισσόν, τῷ ἄνω δὲ ἐνὶ κέντρῳ τὸ ἐνιαῖον. Διὸ καὶ ὄθεν ἂν τοῦτον στρέψῃς τὸν ἄρτον, τρεῖς μὲν ἔχει γωνίας, εἰς ὅξυ δὲ καὶ ἐν καταλήγει τὸ κέντρον. Τοῦτο οὖν τὸ τμήμα τοῦ ἄρτου, ἀποστολικῆ παραδόσει, ἐκ τῶν Πατέρων ἀρχῆθεν ἀγράφως παραδοθείση, ὡς καθ' ἑκάστην κατ' ἔθος γινομένη, τῷ ἐν Τριάδι μόνῳ Θεῷ ἡμῶν ἐπ' ὀνόματι τῆς Θεοτόκου προσάγομεν, ἐπεὶ διὰ τοῦ θεοῦ τόκου αὐτῆς τὴν Τριάδα ἐγνώκαμεν, καὶ ὅτι τὸν ἕνα τῆς Τριάδος αὕτη τέτοκεν ἐν σαρκί, κυρίως οὕσα καὶ ὑμνουμένη ἀληθῶς Θεοτόκος, καὶ αὕτη ἡμῖν ἢ τοῦ ζώντος Μάννα χορηγὸς καὶ τοῦ θεοῦ πόματος Μήτηρ» (PG 155, 664CD).

Ἡ τρίγωνη μερίδα ἀναφέρεται μόνο στὴν μερίδα τῆς Θεοτόκου: ARB17, DJ6, EBE766, DU105, DU33², Esf120, VP877, S1081.

Στὸ 1629 ὅλες οἱ μερίδες εἶναι τρίγωνες.

1.33. Εἶτα αἶρει ἄλλην μερίδα στρογγύλην λέγων·

Τὸ 1649 ὁ Ρώσος ἱερομόναχος γερο-Ἀρσένιος Σουχάνοβ ἔγραφε, ὅτι στὶς ἐλληνόφωνες ἐκκλησίες γιὰ τοὺς ἀγίους βγάζουν «μία μερίδα, μικρὸ ψίχουλο, καὶ ὄχι σὰν ἡμᾶς τρίγωνο» (*Proskinitarij*, σ. 235). Ἐναν αἰῶνα πρὶν ἀπὸ αὐτόν, τὰ χφφ ARB17 καὶ EBE766 ἔγραφαν πρὸ κατηγορηματικά: «οὐ τρίγωνον δὲ ἀλλὰ μικρὸν ὀλίγον τίποτε». Στὸ VP135 (φ. 4r) ὅπου ἡ Προσκομιδὴ, στὸ περιθώριο διὰ δευτέρας χειρὸς ζωγραφίζεται ἔτοιμο δισκάριο μὲ τὶς μερίδες. Τρίγωνη εἶναι μόνο ἡ τῆς Θεοτόκου, οἱ λοιπὲς εἶναι στρογγυλές, σὰν τελείες.

Ἄν λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι ἡ τελετὴ τῆς Ὑψώσεως τῆς Παναγίας εἶναι ἀρχαία καί, πάλι σύμφωνα μὲ τὸν Συμεῶν, γίνεται «ἐν παντὶ καιρῷ ἄλλῳ, ὅτε τις χρεῖαν ἔχει», κατὰ πᾶσαν πιθανότητα καὶ στὴν Πρόθεση ἢ ἐξαγωγή τῆς τρίγωνης μερίδας εἰσήχθη κατ' ἀναλογίαν τῆς Ὑψώσεως, ἐπομένως προοριζόταν μόνο γιὰ τὴν Θεοτόκο, ἀλλὰ ἐπεκράτησε, ὅπως σχεδὸν σὲ ὅλα τὰ θέματα ἐκείνη τὴν ἐποχὴ, ἢ πρὸ εὐκόλης, ὄχι ὁμως

ή καλύτερη λύση. Ἐνῶ στὴν ὀρθόδοξη παράδοση τὸ σχῆμα τῶν Ἁγίων Πάντων εἶναι ὁ κύκλος.

ΤΡΗΜ425: «Καὶ αἶρων μερίδα μεγάλην».

S880: «ὅσον ρεβήθιν».

ΣΥΜ: «Ἐξ ἀριστερῶν δὲ ἐκ προσφορᾶς ἐτέρας λόγῃ μερίδας ἐξάγων σταυροειδῶς ἐκ τῆς σφραγίδος ὁ ἱερεὺς, τῶν ἁγίων ἀπάντων μνήμην ποεῖται καὶ τίθησιν» (PG 155, 280CD).

1.34. Τῶν παμμεγίστων ταξιαρχῶν Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ καὶ πασῶν τῶν ἐπουρακνίων δυνάμεων ἄσωμάτων·

Ἵπάρχει ἓνας ἀριθμὸς τῶν χφφ ποὺ δὲν μνημονεύει τοὺς ἄσωμάτους. Τὸ πρόβλημα δημιουργεῖται ὅταν ἡ προσέγγιση στὸ θέμα γίνεται σχολαστική. Ἄν τὴν Πρόθεση ἐκλάβουμε ὡς προοίμιο ἢ ἀναλογία τῶν διπτύχων (μετὰ τὸν καθαγιασμό), τότε δὲν πρέπει νὰ μνημονεύονται («παντὸς πνεύματος τετελειωμένου, ἐξαιρέτως τῆς Θεοτόκου, τοῦ τιμίου προδρόμου...» κ.λπ.). Τὸ ἴδιο ὅταν θεωροῦμε, ὅτι στὸ ἅγιο δισκάριο τοποθετοῦνται μερίδες μόνο γιὰ ἐκείνους, τοὺς ὁποίους ὁ Χριστὸς ἐξαγόρασε ἀπὸ τὴν κατάρα μὲ τὸ αἷμα του. Ὅταν δὲ τοὺς ἐπικαλούμαστε ἀπλὰ ὡς βοηθοὺς, καὶ δὴ γιὰ τὴν ἄξια τέλεση τοῦ μυστηρίου, τότε δὲν ὑπάρχει καμμία δυσκολία. Μᾶλλον μὲ τὴν δευτέρη σημασία μερικὲς διατάξεις ἀναφέρουν καὶ τὸν τίμιο Σταυρό.

ΣΥΜ: «Ἀναγκαῖον προσφέρειν ὑπὲρ αὐτῶν» (PG 155, 280D).

Μνημονεύουν τοὺς ἄσωμάτους	Μνημονεύουν μαζὶ μὲ τοὺς ἄσωμάτους καὶ τὸν τίμιο Σταυρό	Δὲν μνημονεύουν τοὺς ἄσωμάτους
V1863, V2005, DMIT, EBE662, GFIII, HR5561, SPH518, GFIII, V1973, SB305, PP239, MES107, BE262, AD39613, V2007, KMR166, Dj257, DU105, 1629, 1632, 1877 (με τὸν Ἡρόδοτο σε μία μερίδα), 1864-1924, 1948.	SYN381, SYN381 ^Π , Esf, PANT770, V573, BSB540, VP1076, S880, HR5669, P2509, Dj65, PV149, ARB17, ANG62, 1508, 1519, Dj139, Dj181, Dj6, VP1086, S1919, V1213, EBE759, EBE766 (+ ἐρμηνεία), VP1050, S986, S2111, S1041, ΤΡΗΜ425, DU33 ² , Esf120, VP877, VP1087, S1081 (+ ἐρμηνεία), SSL14, SSL15, S1072.	PAT719, VP480 (ἀρχικὰ φαίνεται τὸ εἶχε, ὅπως καὶ τὸν Σταυρό), VP984, VP135, VPE22, S2046, VSL14, HR5614, DU103, HIL820, P1362, PP1084, Dj190 (εἶχε Σταυρό), 1526, Dj273, SB48, BRC42, VP1061, VP1078, KT341, VP1054, S1066, EBE668, EBE750, 1638, 1710, 1803, EBE668, EBE750, 1638, 1710, 1803. Πατρ. Παῖσιος.

1.35. (Τοῦ ἁγίου τῆς μονῆς ἢ καὶ τοῦ ναοῦ):

Εἶναι ἄξιον ἀπορίας γιατί οἱ περισσότεροι κώδικες, χειρόγραφα καὶ ἔντυπα, παραλείπουν τὸν ἅγιο τῆς μονῆς ἢ τοῦ ναοῦ. Ἐνῶ μνημονεύονται προφήτες καὶ ἀνάργυροι, οἱ ὅποιοι παραλείπονται στὸ «Σῶσον, ὁ Θεός, τὸν λαόν σου...» καὶ στὶς ἀπολύσεις, ὁ ἅγιος τοῦ ναοῦ, ποὺ ἔχει ἄμεση σχέση μὲ τὴν ἱερουργία, δὲν ἀναφέρεται πουθενά.

Μνημονεύεται ὁ ἅγιος τοῦ ναοῦ / τῆς μονῆς: VSL14, V573, Pp239, DJ190, ARB17, ANG62, KMR166, DJ257, S2111, S1072.

1.36. Καὶ τίθησι τὴν μερίδα πρὸς τὸ νότιον μέρος (ΧΣ / ΚΑ) τοῦ ἁγίου ἄρτου. * Εἰ βούλει, λέγε καὶ ἄλλα ὀνόματα ἁγίων εἰς ἕκαστον τάγμα. ** Ἐτεροι δὲ αἴρουσιν ἑννέα μερίδας.

ΠΕΡΙ
ΤΩΝ ΕΝΝΕΑ
ΤΑΓΜΑΤΩΝ

«Τὰ ἑννέα τάγματα» μόλις τὸν 17^ο αἰ. ἐμφανίζονται. Ἡ σχετικὴ ἐρμηνεία, γιὰ τὸ ὅτι ὀπωσδήποτε πρέπει νὰ εἶναι ἑννέα, δὲν εἶναι σωστή. Ἡ χειρόγραφη παράδοση δὲν συνηγορεῖ σὲ αὐτό. Ὑπάρχουν πολλοὶ κώδικες ποὺ μνημονεύουν καὶ τὸν τίμιον Σταυρό, ἀρκετοὶ ποὺ δὲν ἔχουν ἀγγέλους· μεγάλος ἀριθμὸς ὑπάρχει χωρὶς προφῆτες, μερικὰ δὲν ἔχουν ὁσίους καὶ ἀναργύρους· ἡ πλειοψηφία δὲν ἔχει τὸν συντάκτη τῆς Λειτουργίας ξεχωριστὰ κ.ο.κ. Ἐξάλλου, ἑννέα εἶναι τὰ τάγματα τῶν ἀγγέλων, ὄχι τῶν ἁγίων, τῶν δὲ ἁγίων «αἱ μοναὶ πολλαὶ εἰσι». Γι' αὐτὸ καὶ δὲν ὑπάρχει ὁμοιομορφία· μερικοὶ μνημονεύουν τὸν Πρόδρομο ξεχωριστὰ ἀπὸ τοὺς προφῆτες, μερικοὶ μαζί· μνημονεύουν τοὺς Θεοπάτορες μαζί μὲ τοὺς ἁγίους τῆς ἡμέρας καὶ ὅλους τοὺς ἁγίους, τὸν δὲ συντάκτη τῆς Λειτουργίας δύο φορές κ.τ.λ.

Στὴν ΔΦ εἶναι μία μερίδα γιὰ ὅλους τοὺς ἁγίους. Τὸν 16^ο – ἀρχὲς τοῦ 17^{ου} αἰώνα ἄρχισαν νὰ βγάζουν ξεχωριστὲς μερίδες γιὰ τὸ κάθε τάγμα καὶ ἔτσι βρίσκουμε 7 μερίδες (ΤΡΗΜ425), 11 μερίδες (ΚΜΡ166, DJ6), 12 μερίδες (DU33²), 13 μερίδες (S2111), 15 μερίδες (S1081), 16 μερίδες (ΕΒΕ759). Ὅπως φαίνεται, ὁ λόγος ποὺ κατέληξαν στὸν ἀριθμὸ 9 (S1066), ἦταν νὰ τερματίσουν τὴν ἀνεξέλεγκτη ἀνάπτυξη τῶν μερίδων καὶ νὰ δώσουν μία λογικὴ, θεολογικὴ, ἀλλὰ καὶ πρακτικὴ λύση στὸ θέμα. Ἐτοὶ ὁ πατριάρχης Παῖσιος ἔγραφε στὸν Μόσχας Νίκωνα: «εἰς σχῆμα τριαδικόν, καθὼς παραστέκονται εἰς αὐτὸν καὶ τὰ τάγματα τῶν ἀγγέλων εἰς τὸν οὐρανόν» (*Gramota*, σ. 326).

Ἀκολουθώντας τὴν ΔΦ καὶ ἄλλες παλαιᾶς διατάξεις, θέτουμε ὅλους τοὺς ἁγίους σὲ μία μερίδα. Ἐπίσης, δὲν ἐπαναλαμβάνουμε τὸ ὄνομα τοῦ συντάκτη τῆς Λειτουργίας, διότι ἀμφότεροι πάντοτε μνημονεύονται στοὺς ἱεράρχες.

TBS4980: «Καὶ τίθου ἐν τῷ δίσκῳ εἰς τὸ μέσον τὴν κυριακὴν [μερίδα], ἐκ δεξιῶν αὐτῆς – τῆς παναγίας, ἐξ ἐωνύμων δὲ – τοῦ τυχόντος ἀγίου ἢ πάντων τῶν ἁγίων καὶ λοιπῶν» (μία ἄγνωστη, ἀλλὰ ἀπὸ τῆς ἀρχαιότερας διατάξεως τῆς Προθέσεως μὲ τὴν μνημόνευση τῶν ἁγίων).

Ἐν τῷ 1629 ἔχει ἐννέα τάγματα, ἀλλὰ διαφορετικὰ ἀπὸ τὸ σημερινό: στὴν ὀγδοῇ μνημονεύονται οἱ διὰ Χριστὸν σαλοὶ καὶ οἱ ἅγιοι τῆς ἡμέρας καὶ τοῦ ναοῦ, στὴν ἐνάτῃ – Θεοπάτορες καὶ ὅλοι οἱ ἅγιοι.

Προφήτες μετὰ τοὺς ὁσίους: HR5614, KMR166, DJ257, DU33².

Χωρὶς τὸν συντάκτη ξεχωριστά: V2005, TBS4980, EBE662, SYN381, SYN381^{fr}, ESF, SPH518, VP480, PANT770, VP984, VPE22, GFIII, S2046, VSL14, BSB540, HR5614, VP1076, DU103, S880, S977, HIL820, SB305, HR5669, P2509, DJ65, DJ190, PV149, ARB17, ANG62, 1508, 1519, 1526, KMR166, DJ139, DJ181, BRC42, VP1086, S1919, V1213, VP1050, VP1061, VP1078, S986, S1041, DJ257, DU105, DU33², VP877, VP1087, SSL14, SSL15, S1072, EBE668, 1629.

Ἔχει συντάκτη: GFXIII.

Δύο φορές ὁ συντάκτης: DJ6, EBE759, EBE766, S2111, ESF120, VP1054, S1081, S1066, 1638, 1803, 1877, 1864 1924 («... μυσταγωγίαν ἐπιτελοῦμεν. Ἄγιε τοῦ Θεοῦ...»), 1948.

- 1.37. Μνήσθητι, Κύριε, τοῦ ἀρχιεπισκόπου ἡμῶν (δεῖνος) καὶ πάσης ἐπισκοπῆς ὀρθοδόξων· Τοῦ πατρὸς ἡμῶν (δεῖνος) ἱερομονάχου καὶ πάσης τῆς ἐν Χριστῷ ἡμῶν ἀδελφότητος·

Μερικὲς διατάξεις ἀρχίζουν μὲ «πάσης ἐπισκοπῆς» (ΔΦ), μερικὲς μὲ «ἀρχιεπισκόπου ἡμῶν» (EBE662, VP1076, S986). Κατ' ἀκρίβειαν ὁ ἱερεὺς ὀφείλει νὰ μνημονεῦει πρῶτα τὴν ἀμεσὴ του ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή. Σεβόμενοι δὲ καὶ τὴν ἄλλη μακραίωνη παράδοση, γράψαμε τὴν μέση λύση ποὺ ἀπαντᾶται σὲ κάποια χειρόγραφα.

HR5561, KMR166, DJ257.

- 1.38. Τῶν ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν ἡμῶν πρεσβυτέρων καὶ διακόνων καὶ παντὸς ἱερατικοῦ τάγματος...

Ἀκολουθοῦμε τὴν ΔΦ. Ὑποθέτομε ὅτι τὸ ἔλεγον στὰ συλλειτουργὰ. Ἡ ΔΓ προσθέτει «ἀρχιερέων», πράγμα λογικὸ γιὰ ἓνα Ἀρχιερατικὸ.

1629: «Ἄν πολλοὶ εἶναι οἱ συλλειτουργοῦντες ἱερεῖς, ὁ προεξάρχων νὰ ἀφήσει χώρο καὶ γιὰ ἐκείνους, γιὰ νὰ βάλουν κακεῖνοι τίς μερίδες τους· τὴν μία ὑπὲρ τῶν ζωντῶν, τὴν δευτέρη ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων, καὶ τὴν τρίτη ὑπὲρ τοῦ ἑαυτοῦ τους».

1.39. ... μακαρίων κτητόρων τῆς ἁγίας μονῆς ταύτης...

Προτιμοῦμε τὴν γραφὴ «κτητόρων» ἀπὸ τὸ ρῆμα «κτώμαι». Ἐννοοῦνται καὶ αὐτοὶ ποὺ ἔκτισαν, καὶ αὐτοὶ ποὺ στήριξαν τὴν μονὴ ἢ τὸν ναό.

Ἀντιγράφοντας τὸ PANT770. ὁ Τρεμπέλας γράφει μὲ «ι», ὁ Dmitrievksij μὲ «η».

κτητόρων	κτιτόρων
SYN381 ¹² , VP480, VP984, VP135, VPE22, GFIII, S2046, BSB540, HR5614, VP1076, DU103, S880, S1073, HIL820 (Lkt.), HR5669, PP1084 (Lkt.), DJ65, DJ190, ARB17, DU76, DJ17, SB48, VP1064, KMR166, DRA151, DJ139, DJ181, EBE2400, KMR142, BRC42, VP1086, S1919, S2017, S2045, SB53, UT25, V1213, RNB563, VP1050, VP1061, VP1074, VP1078, VP1057, VP1059, VP1089, S978, S986, S1041, S2037, S2111, BSB345, BUR56, BUR57, TRHM425, DU105, LES336, LES356, KMR72, DU33 ² , AD40755, ESF120, VP987, DU95, VP825, VP877, VP878, VP1024, VP1054, VP1063 ² , VP1065, VP1069, VP1079, VP1080, VP1091, S1081, S1048, S1050, S1055, S1058, S1060, S1061, S1062, S1063, S1065, S1066, S1067, S1068, S1069, S1070, S1072, S1074, S1075, S1078, S1080, S1082, S1085, S1086, S1087, S1088, S1089, S1090, S1092, TRH334, KMR144, AD28820, S1076, S992, 1638, 1803, 1893 κ.ἄ.	HIL820 (Προθ.), PP1084 (Προθ.), KMR90, 1526, VP1062, VP1072, S1054, S1595, 1877, 1864-1924, 1948 κ.ἄ.

1.40. Εἶτα, λαβὼν τὸν θυμιατὸν καὶ θυμίαμα ἐν αὐτῷ βαλὼν, λέγει πρὸς τὸν ἱερέα· Εὐλόγησον, δέσποτα, τὸ θυμίαμα.

Ἡ ΔΦ εὐλόγα προσθέτει «Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν», ἐφόσον ἀκολουθεῖ ἡ εὐχή, ἀλλὰ νομίζουμε, ὅτι γιὰ ἓνα θυμίαμα δύο προτροπὲς εἶναι πολὺ.

1.41. Θυμιάμα σοι προσφέρομεν, Χριστέ ὁ Θεὸς ἡμῶν, εἰς ὁσμὴν εὐωδίας, ὃ προσδεξάμενος...

Ἡ προσθήκη «πνευματικῆς» ἀπαντᾶται σὲ πολλὰ χφφ, ἀλλὰ ἐμεῖς προτιμοῦμε αὐτὴ τὴν ἀπλὴ βιβλικὴ μορφή. Στὴν εὐχή τῆς Προσκομιδῆς τοῦ Μ. Βασιλείου καὶ στὴν 7^η

εὐχή τοῦ Λυχνικοῦ, παρόλο ποὺ πρόκειται περὶ «λογικῆς θυσίας» καὶ «προσευχῆς», κατ' ἐξοχὴν πνευματικῶν καὶ θεωρητικῶν ἐννοιῶν, ἢ προσθήκη «πνευματικῆς» λείπει. Τὸ ἴδιο στὴν Ἁγία Γραφή. Πολὺ πιθανὸν εἶναι, ὅτι ἔγινε σύγχυση μὲ μία ἄλλη εὐχή, ἢ ὁποῖα ἀπαντᾶται κυρίως στὰ χφφ τῆς περιφέρειας (Σινᾶ, νότια Ἰταλία κ.ἄ.): «Θυμίαμα προσφέρομεν ἐνώπιόν σου, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, εὐωδίας πνευματικῆς, ἣν πρόσδεξαι δέσποτα εἰς τὸ ἅγιόν σου καὶ οὐράνιον καὶ νοερόν σου καὶ πνευματικὸν θυσιαστήριον (ἐδῶ GFII καὶ V1811 κατὰ λάθος προσθέτου: «εἰς ὁσμὴν εὐωδίας») καὶ κατάπεμψον ἐφ' ἡμᾶς τὰ ἐλέη σου τὰ ἀγαθὰ καὶ δώρησαι ἡμῖν αὐτὰ τοῖς δούλοις σου τοῖς ἐπικαλουμένοις τὸ ὄνομά σου. Ἐκφώνησις: Ὅτι ἡγίασαι...» (S959).

εἰς ὁσμὴν εὐωδίας	εἰς ὁσμὴν εὐωδίας πνευματικῆς	Ἄλλη εὐχή
PCS213, LVB33, EBE713, TBS4980, KR45, EBE662, GFI, ESF, VP480, PANT770, VP984, VPE22, VSL14, V573, BSB540, HR5614, VP1076, DU103, HIL820, HR5669, F1362, F2509, DJ65, DJ790, PV149, 1508, 1519, DJ139, DJ181, EBE2400, VP1086, VP1061, VP1078, S986, S1041, DJ257, GLK657, DU33 ² , VP877, SSL14, SSL15, EBE750, SYM (PG 155, 285C).	P392, S983, LEO, PAT719, HR5561, SYN381 ^{pp} , S2046, EBE661, PP1084 (Λεϊτ.), ARB17, 1526, KMR166, BRC42, V1213, EBE766, PP303, DU105, VP878, VP1024, VP1054, S1081, S1066, 1629, 1632 1638, 1710, 1803, 1877, 1864 1924, 1948.	RNB226, S959, ERA2, GFII, MES160, TBH531, SM10, SGE089, V1811, S973, OT344, GFVIII, V1863, V1875, V2005, BARB316, BARB393, S966, GFXIII, BARB443, KAEM6, SPH518, SYN605, VP1082, GFIII, GFXII, GFXVIII, V1973, MR103, REG35, S880, SB305, PP1084 (Προθ.), DU90, P323, MES107, BORG7, BE262, AD39613, V2007, BRC42, S1919, VP1087 (μικτή), S1072, 1526.

1.42. ... τὴν χάριν τοῦ παναγίου σου Πνεύματος.

Ἐφόσον γράφει «τοῦ παναγίου Πνεύματος» εἶναι περιττὴ ἡ λέξις «θείαν». Φαίνεται εἰσήχθη ἐξ ἐπιδράσεως τῆς εὐχῆς τῶν χειροτονιῶν «Ἡ θεία χάρις...». Στὸς Πατέρες «θεία» καὶ «τοῦ Ἁγίου Πνεύματος» στὴν ἴδια πρόταση δὲν χρησιμοποιεῖται. Βλ. τὴν ἔρμηνεία τῆς συναπτῆς «Πάντων τῶν ἁγίων μνημονεύσαντες...».

τήν χάριν τοῦ παναγίου σου Πνεύματος	τήν θείαν χάριν τοῦ παναγίου σου Πνεύματος
PCs213, LVB33, P392, TBS4980, S983, KR45, LEO, EBE662, GFI, HR5561, SYN381 ^{fp} , ESF, LVE42, VP480, PANT770, VP984, VPE22, S2046, VSL14, V573, BSB540, HR5614, VP1076, DU103, EBE661, HHL820, HR5669, P1362, P2509, DJ65, DJ190, PV149, ARB17, 1508, 1519, KMR166, DJ139, DJ181, EBE2400, VP1086, V1213, EBE766, VP1050, VP1061, VP1078, S986, S1041, PP303, DJ257, TRHM425, DU105, GLK657, DU33 ^z , ESF120, VP877, VP878, VP1024, VP1087, S1081, SSL14, SSL15, S1066, EBE750, 1629, 1632, 1638, 1710, 1803, 1877, 1864-1924, 1948, ΣΥΜ (δ.π.).	PAT719, Pp1084, 1526, BRC42, VP1054.

1.43. Ὁ διάκονος· Στερέωσον, δέσποτα.

Ἡ ΔΦ ἔχει «Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν». Τὸν 17^ο αἰ. γιὰ κάθε ἱερὸ ἀντικείμενο ἀναζητήθηκε μία ἰδιαίτερη διακονικὴ προτροπὴ. Τὸ θεωρήσαμε καλύτερο ἀπὸ πρακτικὴ ἄποψη, διότι ἐνθυμίζει στὸν ἱερέα τὰ λεκτέα.

«Στερέωσον, δέσποτα»: VP878, S1084, S1088, S1090, 1849, 1877, 1893.

1.44. Ὁ ἱερεὺς καπνίζει τὸν ἄστερίσκον...

«Καπνίζει» ὅταν βάζει κάτι πάνω στὸ θυμιατό, μὴ κρατώντας το, καὶ «θυμιᾶ» ὅταν τὸ κρατᾷ. Αὐτὴ τὴν διάκριση κάνει τὸ SYN381 μετὰ τὴν Μεγάλῃ Εἴσοδο: «Καὶ αἶρει τὰ καλύμματα ἀπὸ τῶν ἁγίων δώρων καὶ καπνίζει τὸν ἀέρα καὶ τίθησιν ἐπάνω αὐτῶν· καὶ θυμιᾶ καὶ αὐτά».

Χρησιμοποιεῖται τὸ ρῆμα «καπνίζειν»: DRA104 (Μ. Παρασκευῆ), OT344, EBE662, BARB443, SYN381, SYN381^{fp}, LVE42, GF XVIII.

1.45. ... καὶ τίθησιν αὐτὸν ἐπάνω τοῦ ἁγίου ἄρτου λέγων· Τῷ λόγῳ Κυρίου... * Ἐτεροὶ δὲ λέγουσι· Καὶ ἐλθὼν ὁ ἄστηρ...

Ὁ μὲν εἶναι πῶς παλαιὸς στίχος, ὁ ὁποῖος ἀπαντᾶται μέχρι καὶ τὸν 18^ο αἰ. (VP1023), ὁ δὲ ἐπεκράτησε διαμέσου τῆς ΔΦ.

Τῷ λόγῳ Κυρίου...	Καὶ ἐλθὼν ὁ ἀστήρ...	Ἀμφότερα
V1863, V2005, Barb316, EBE662, GF XIII, SYN381, KAEM6, LVE42, GF III, GF XVIII, V1973, MR103, DU90, P323, MES107, BORG7, BE262, Ad39613, V2007, BSB345, VP1060, 1893.	VP480, VP984, S2046, VSL14, HR5614, DU103, PP1084, DJ65, DJ190, PV149, 1508, 1519, 1526, DJ139, DJ181, BRC42, VP1086, S1919, VP1061, VP1078, VP877, VP1024, VP1054, S1089, S1091, S1092, S1093, EBE668, EBE750, 1629, 1638, 1710, 1803, 1877, 1864-1924, 1948. ΣΥΜ (PG 155, 285D).	PAT719, HR5561, SYN381 ^{pp} , ESF, V573, BSB540, VP1076, S880, SB305, HR5669, P1362, P2509, ARB17, ANG62, KMR166, EBE2400, V1213, EBE766, VP1050, S986, S1041, DJ257, TRHM425, DU105, KT341, DU33 ² , ESF120, VP878, S1081, S1072, 1849, KAB (PG 150, 389C).

1.46. Ὁ διάκονος· Εὐπρέπισον, δέσποτα.

Προτιμοῦμε τὸ «Εὐπρέπισον» τοῦ «Εὐτρέπισον», διότι ταιριάζει μὲ τὴν λέξη «εὐπρέπειαν [ἐνεδύσατο]». Ὁ ἱερομόναχος Ἰωάννης ἀπὸ τὸ βατοπαιδινὸ Κελλί τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων στὴν Σκήτη τῆς Κολυτσοῦ, στὸ Διακονικὸ του τὸ ἔχει προσθέσει μὲ τὸ χέρι (διάκονος ἐχρημάτισε 1933-39).

1.47. ... καὶ σκεπάζει τὸν ἅγιον δίσκον λέγων· Ὁ Κύριος ἐβασίλευσεν... περιεζώσατο.

Μερικὰ χφφ γράφουν «ἕως τέλους». Τὸ VPE22 εἶναι σαφές: «ἕως τοῦ· καὶ περιεζώσατο», ὅπως ἐπίσης: EBE662, HR5561, DU90.

1.48. ^{***} Τὸν δὲ στίχον τοῦτον ἐπὶ πᾶσιν, εἰ καὶ πολλὰ ἐστὶ τὰ ποτήρια ἐπιλέγει· Ἐν γὰρ τὸ προσφερόμενον καὶ Ἐν τὸ ποτήριον, εἰ καὶ ἔν διαφόροις ὄραται.

Τὸ ἐδάφιο εἶναι τοῦ Συμεὼν Θεσσαλονίκης (PG 155, 288A), μόνου ποὺ τὴν λέξη «ψαλμικόν» ἀντικαταστήσαμε μὲ «στίχον», διότι δὲν εἶναι ἀκριβῶς ἀπὸ τὸ Ψαλτήρι.

P1362: «Τὸ αὐτὸ ποιεῖ καὶ εἰς τὰ λοιπὰ ποτήρια, εἴπερ εἰσὶ πλειονα».

1.49. Ὁ διάκονος· Εὐλόγησον, δέσποτα. Καὶ τρεῖς θυμιῶν τὰ προτε-

Θέντα δῶρα λέγει ὁ ἱερεύς (ἄπαξ). Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ὁ οὕτως εὐδοκήσας πάντοτε, νῦν καὶ ἄει καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Ἐνα ἀπὸ τὰ πιδ συγκεχυμένα σημεῖα τῆς Προθέσεως. Ἡ θέση του ποικίλει ἀπὸ χφ σὲ χφ. Ἀλλὰ καὶ στὸ κείμενο ὑπάρχουν πολλές μικροπαραλλαγές. Ἡ ΔΦ προβλέπει μία φορά, πὸ εἶναι καὶ τὸ πιδ σωστό. Ἡ τριπλὴ ἐπανάληψη εἶναι συνέπεια συγχύσεως μὲ τὴν τριπλὴ θυμίαση, πράγμα πὸ βλέπουμε στὰ μεταγενέστερα χφφ καὶ στὴν περίπτωσι μὲ τὸ «Ἀγάθυνον...», καὶ μὲ τὸ «Υψώθητι...». Ἡ δὲ προσθήκη «δόξα σοι», μᾶς φαίνεται ὅτι εἰσήχθη ἐξ ἐπιδράσεως τοῦ γνωστοῦ ἀναστασίμου θεοτοκίου, «Ἵπερευλογημένη ὑπάρχεις...», πὸ τελειώνει μὲ τὶς λέξεις: «Εὐλογητὸς Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ οὕτως εὐδοκήσας· δόξα σοι». Ἐφόσον εἶναι καὶ οἱ τελευταῖες λέξεις καὶ τὶς ἀκοῦμε κάθε Κυριακῇ, μένει στὴν μνήμη βαθιά.

DU103. DJ139. DJ181: «... θυμιασας ὁ ἱερεύς τὴν προθεσιν, ποιεῖ ἀπολυσιν ἐκεῖσε λέγων οὕτως· Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ὁ οὕτως εὐδοκήσας...».

S880: «Καὶ κλίνας ὁ Ἰησοῦς τὴν κεφαλὴν παρέδωκε τὸ πνεῦμα· Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ὁ οὕτως εὐδοκήσας διὰ τὴν ἡμῶν σωτηρίαν».

P2509: «... θυμιᾷ ἐκ τρίτου τὰ ἱερά, προσκυνούντες ἀμφότεροι καὶ λέγοντες οὕτως· Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ οὕτως εὐδοκήσας δόξα σοι».

ESF120: «Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Εἶτα λέγει τὴν εὐχὴν, θυμιᾷ τὰ ἅγια δῶρα σταυροειδῶς γ', λέγων· Εὐλογητὸς Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ οὕτως εὐδοκήσας, δόξα σοι».

VP877: «Θυμιᾷ σταυροειδῶς ἐκ τρίτου. Ὁ διάκονος· Εὐλόγησον δέσποτα. Ὁ ἱερεύς· Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ οὕτως εὐδοκήσας, δόξα σοι. Εἰς δὲ τὸ τρίτον λέγει· Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν πάντοτε...».

Χωρὶς «δόξα σοι», μὲ «πάντοτε...», 1 φορά	VP480, PANT770, VP984, VP135, VPE22, S2046, VSL14, HR5614, DU103, S972, P1362, PP1084, DJ65, PV149, ARB17, 1508, 1519, 1526, DJ139, DJ181, EBE2400, BRC42, VP1086, S1919, S2045, VP1061, VP1078, SSL14, SSL15, EBE668, EBE750.
Μὲ «δόξα σοι», μὲ «πάντοτε...», 1 φορά	DJ190, BSB345, S1072.
Μὲ «δόξα σοι», χωρὶς «πάντοτε...», 3 φορές	BSB540, VP1076, S2017, S986, S1041, DU33 ² , VP878, VP1054, S1048.

Με «δόξα σοι», με «πάντοτε...», 3 φορές (τὸ σημερινό)	EBE757, Vp1024, Vp1060, S1081, S1066, S1084, S1088, S1089, S1090, S1091, S1092, 1638, 1710, 1803, 1849, 1877, 1893, 1864 1924, 1948.
Με «πάντοτε...», χωρίς «δόξα σοι», 3 φορές	EBE766, 1629.
Χωρίς «δόξα σοι», χωρίς «πάντοτε...», «τρισσῶς»	HR5669

1.50. Ὁ ἱερεὺς τὴν εὐχὴν τῆς προθέσεως·

Αὐτὴ ἡ ἐπιγραφή μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸν 10^ο αἰ. (RNB226), μετὰ δὲ τὸν 14^ο αἰ. δὲν ἀλλάζει. Πρὶν ἀπὸ αὐτὴν, στὴν θέση τοῦ τίτλου ὑπῆρχε ἓνα εἶδος τυπικῆς διατάξεως: «Εὐχὴ ἦν ποιεῖ ὁ ἱερεὺς (ἢ Εὐχὴ λεγομένη) ἐν τῷ σκευοφυλακίῳ ἀποτιθεμένου [τοῦ ἱερέως] τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως ἐν τῷ δίσκῳ» (BARB336, SMΓ22, RNB226, GFIV, ERA2, GFII, P328, Mes160, PM1217, S961, S962, V1170, EBE2759, GFVIII, VPE02, KR45, EBE662, BARB443, VPE01, VPE26, PR67, S981, S1042, S1061).

RGB27: «Εὐχὴ λεγομένη ἐν τῷ σκευοφυλακίῳ».

S983: «Εὐχὴ λεγομένη ἐν τῷ σκευοφυλακίῳ τῆς ἁγίας προσκομιδῆς».

1.51. * Τινὲς δὲ ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὄρει πρὸ τούτου λέγουσιν· Ἄξιόν ἐστι, Ἐν ὀνόματι Κυρίου, Ὁ Θεὸς οἰκτειρήσαι ἡμᾶς καὶ μετὰ ταῦτα τὴν ἀπόλυσιν.

Στὴν χειρόγραφη παράδοση αὐτὴ ἡ παραλλαγή ἐμφανίζεται τὸν 16^ο αἰ., ἀλλὰ ὄχι παντοῦ καὶ ὄχι συχνά. Ἐνῶ «Τὴν τιμιωτέραν...» (μόνο) ἀπαντᾶται καὶ νωρίτερα (BSB540, ARB17).

*Ἐχουν τὸ «Ἄξιόν ἐστιν...» κ.λπ.: EBE757, KMR166 (+ ἀπολυτικίον καὶ κοντάκιον τοῦ Χρυσοστόμου), EBE766, TPHM425, ESF120, Vp877, Vp878, Vp1060, S1081, S1093.

1.52. Ὁ ἱερεὺς ποιεῖ τὴν ἀπόλυσιν· [Ὁ ἄναστᾶς ἐκ νεκρῶν] Χριστὸς, ὁ ἀληθινὸς Θεὸς ἡμῶν, ταῖς πρεσβείαις τῆς παναχράντου αὐτοῦ μητρὸς, τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου, ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου καὶ πάντων τῶν ἁγίων, ἐλεήσαι καὶ σῶσαι ἡμᾶς ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλόνητος.

Σε αυτήν ακριβώς τήν μορφή ἡ ἀπόλυση ἀπαντᾶται ἀπὸ τὸ 15^ο αἰ. (VP1076), βέβαια χωρὶς τὸ «Δι' εὐχῶν...» ποῦ ἦταν ἐναλλακτικὴ ἀπόλυση, ὅπως εἶπαμε, ὄχι συμπληρωματικὴ.

Ἐπίσης στά: HIL820, PP1084, S1919, KMR166, EBE766, S986, VP1049, VP1054, S1066, 1629, 1638, 1710, 1803.

Τὸ PP1084 γιὰ πρώτη φορὰ προσθέτει στὸν Μ. Βασίλειο «οὐρανοφάντορος» (ἔχει καὶ πολλὰς ἄλλες καινοτομίες), τὸ ὁποῖο ἀκολουθοῦν 1701 καὶ 1948, προσθέτοντας σὲ μερικὰ σημεῖα καὶ «παναμώμου ἀγίας» στὸ κλασικὸ «παναχράντου αὐτοῦ μητρός».

Τὸ S1072 προσθέτει ὁσίους στὴν ἀπόλυση τῶν Ἱερῶν.

Τὸ S883 ἔχει ὅλα τὰ τάγματα (σάν τὸ «Σῶσον, ὁ Θεός...») καὶ λέγει πρὸς τὸν λαό.

Τὸ AKB17 προσθέτει ἀγίους «καθ' ἡμέραν», τοῦ ναοῦ, τῆς ἡμέρας, τοὺς Θεοπάτορες καὶ τὸν συντάκτη.

Τὸ TRHM425 προσθέτει μόνο ἀποστόλους.

Τὰ 1526, BRC42 ἔχουν «παναγίας, ἀχράντου, ὑπερευλογημένης, ἐνδόξου», τὸν Σταυρό, ἀλλὰ δὲν ἔχουν τὸν συντάκτη.

1.53. Καὶ προσκυνήσαντες ἀμφότεροι ἀπέρχονται.

«Προσκυνήσαντες», ὄχι «ἀσπασάμενοι», παρόλο ποῦ εἶναι φυσικὸ νὰ τὰ ἀσπαστεῖ κανεὶς. Δὲν τὸ γράφουμε, διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν δὲν ὑπάρχει γραπτὴ μαρτυρία (ἐκτὸς ἀπὸ τὸ 1864-1924), ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι γίνεται μίμηση τοῦ ἀσπασμοῦ τοῦ «Ἀγαπήσωμεν...» καὶ προστίθενται περιττὰς κινήσεις καὶ λόγια.

1.54. Καὶ εὐθὺς ὁ διάκονος θυμιᾷ τὴν ἀγίαν τράπεζαν κύκλω σταυροειδῶς λέγων καὶ ἔχυτόν· Ἐν τάφῳ σωματικῶς...

Στὸ κύριο κείμενο γράψαμε τὸ πιὸ σταθερὸ ἀπὸ τὰ τρία τροπάρια.

Θυμιάζει ὁ ἱερεὺς: 1948. Στὰ ὑπόλοιπα ὁ διάκονος, ὅπου ὑπάρχει. Στὸ 1877 στὴν διάταξη διακόνου θυμιᾷ ὁ διάκονος, στὴν διάταξη ἱερέως, ὁ ἱερεὺς.

1.55. * Τινὲς δὲ λέγουσι καὶ τὰ τροπάρια ταῦτα· Ὡς ζωηφόρος... Θεοτοκίον· Τὸ τοῦ ὑψίστου...

1519: «Ἐν δὲ τῷ Ἁγίῳ Ὁρει, εἰς τὴν Λαύραν εἰθισται λέγειν [οὕτως]. Ἐν πρώτοις τὸν ν΄ ψαλμόν, εἶτα τὰ τροπάρια ταῦτα· Ἐν τάφῳ σωματικῶς, Δόξα, Ὡς ζωηφόρος, Καὶ νῦν, Τὸ τοῦ ὑψίστου ἡγιασμένον».

1.56. Καὶ μετὰ τοῦτο ἑνμιᾶ τὸ ἱερικτεῖον καὶ τὰς Δεσποτικὰς εἰκόνας, ἢ καὶ τὸν ναὸν ὄλον, λέγων τὸν ν΄ ψαλμόν.

Στὴν Μονὴ μας, ἐπειδὴ τῆς Λειτουργίας στὸ Καθολικὸ πάντα προηγούνται ἄλλες ἀκολουθίες, πρὶν τὴν Λειτουργία δὲν θυμιάζεται ξανὰ ὄλος ὁ ναός. Ἐκεῖ ὅμως ὅπου τελεῖται μόνο ἡ θεία Λειτουργία, πρέπει ὁ ναός νὰ προευντρεπιστεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ καὶ διὰ τῆς θυμιάσεως.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ
ΘΕΣΕΩΣ ΤΩΝ
ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΩΝ
ΣΤΟ ΙΕΡΟ

1.57. Καὶ τῶν πρεσβυτέρων συνισταμένων...

Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ κάτωθεν, οἱ κληρικοί ἴσταντο στὸ ἱερὸ βῆμα μὲ διαφορετικὸ ἀπὸ τὸν σημερινὸ τρόπο: οἱ ἱερεῖς στὰ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τοῦ προεξάρχοντος, οἱ δὲ διάκονοι γύρω ἀπὸ τὴν ἁγία τράπεζα. Πρέπει ὅμως καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, ἢ δομὴ τοῦ ἱεροῦ βήματος νὰ δίνει τέτοια εὐχέρεια.

GFII. V1811, V1863: «Καὶ ἀνέρχεται αὐτός ὁ ἱερεὺς (ὁ μέλλον ἀπολαβεῖν τὴν ἁγίαν τραπέζαν εἰς τὸ μυσταγωγῆσαι τὰ ἅγια) ἐμπροσθεν τῆς ἁγίας τραπέζης, οἱ δὲ λοιποὶ ἱερεῖς ἴστανται ὀπισθεν εἰς τὰ διαστυλα καὶ οἱ διάκονοι ἐκατέρωθεν τῆς ἁγίας τραπέζης».

AD34060: «Καὶ ἀπελθὼν [ὁ πατριάρχης] ἴσταται ἔγγιστα τῶν ἁγίων θυρῶν, τῶν ἄλλων ἱερέων ἐκ δεξιῶν καὶ ἐξ εὐωνύμων συνεστώτων αὐτῷ».

ΔΓ: «Οἱ δὲ ἀρχιερεῖς, καὶ αὐτοὶ ἀπονιπτόμενοι, ἴστανται ἐξ ἐκατέρου μέρους τοῦ βήματος ἀπὸ τῶν ἁγίων θυρῶν μέχρι τῆς ἁγίας τραπέζης».

1.58. ... εὐχεται ὁ ἱερεύς· Βασιλεῦ οὐράνιε...

«Βασιλεῦ οὐράνιε» σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο: VP480. PANT770. VP984. GFIII. S2046. VSL14. MR103. HR5614. DU103. HIL820. PP1084. DJ65. DJ190. DU44. PV149. 1508. 1519. EBE757. 1526. DJ139. DJ181. EBE2400. KMR142. BRC42. VP1086. S1919. S2045. EBE766. VP1078. BSB345. TRHM425. ESF120. VP877. VP1054. VP1060. S1081. SSL14. SSL15. S1066. S1072. S1084. S1085. S1086. S1087. S1088. S1089. S1090. S1091. S1092. EBE668. 1629. 1632. 1638. 1710. 1803. 1849. 1877. 1893. 1948.

1.59. Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῶ... (δίς). Κύριε, τὰ χεῖλη μου ἀνοίξεις... (ἄπαξ).

Τὰ ἀρχαιότερα χφφ τῆς ΔΦ, ὅπως γενικὰ ἡ μεγάλη πλειοψηφία καὶ τῶν χφφ καὶ τῶν ἐντύπων, ἔχουν δύο φορὲς τὸ «Δόξα ἐν ὑψίστοις...» καὶ μία φορά τὸ «Κύριε, τὰ χεῖλη μου...». Ἀργότερα ὁ τρόπος «προσαρμόστηκε» στὸν Ἑξάψαλμο. Τὸ ζητούμενο εἶναι νὰ γίνουν τρεῖς μετάνοιες. Ὅπως λέγεται ὁμως σήμερα, βγαίνουν πέντε.

S1023: «Ὁ ἱερεὺς ποιεῖ μετάνοιαν γ' καὶ λέγει· Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῶ... Κύριε, τὰ χεῖλη μου ἀνοίξεις... γ'» (:).

Δύο καὶ μία	Τρεῖς καὶ δύο	Ἄλλα διαφορετικά
VP480, PANT770, VP984, VPE22, S2046, VSL14, BSB540, HR5614, S968, VP1076, DU103, S972, HIL820, HR5669, Pp1084, DJ65, DJ190, PV149, 1508, 1519, EBE757, KMR166, DJ139, DJ181, EBE2400, KMR142, Brc42, VP1086, S1919, S2045, EBE766, Vp1061, VP1078, S986, S1041, BSB345, DU33 ² , Esf120, VP877, VP1060, SSL14, SSL15, S1048, S1066, S1072, S1084, S1085, S1088, S1090, S1091, S1093, EBE668, EBE750, 1629, 1632, 1638, 1803, 1849, 1877, 1893, 1948.	VP1054, S1081, 1710, 1864 1924.	V1863, PAT719, S880, S2017 (3+1), TRHM425, S1061, S1089 (3+1), S1092 (3+1).

1.60. ... κρατῶν δὲ τὸ ὄραριον τοῖς τρισὶν ἄκροις δακτύλοις τῆς δεξιᾶς χειρὸς...

ΠΕΡΙ
ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ
ΔΑΚΤΥΛΩΝ

Στὴν ΔΦ καὶ ἄλλες διατάξεις συχνὰ ἀναφέρεται, ὅτι ὁ διάκονος κρατᾷ τὸ ὄραριό του «τοῖς τρισὶ δακτύλοις τῆς δεξιᾶς χειρὸς». Τὸ πρῶτο ζήτημα εἶναι ποιά εἶναι τὰ τρία δάκτυλα. Τὸ VP1073 (ἐκεῖνα τὰ φύλλα τοῦ χφ εἶναι τοῦ 16^{ου} αἰ.) γράφει: «Ὁ μὲν διάκονος ἐπιστρέφει πρὸς τὴν θύραν τοῦ ἁγίου βήματος, κρατῶν τὸ ὄραριον ἄκροις τοῖς δακτύλοις καὶ λέγει· Καὶ πάντων καὶ πασῶν». Ἄκρα δάκτυλα εἶναι ὁ ἀντίχειρας καὶ τὸ μικρό. Τὸ τρίτο δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ὁ δείκτης, διότι δύσκολα συνάπτεται μὲ τὰ δύο. Ἐπομένως εἶναι ὁ παράμεσος. Ἄρα τὸ σωστὸ πρέπει νὰ ἔχουν διατηρήσει οἱ παλαιόπιστοι Ρῶσοι: μὲ τὸν δείκτη καὶ τὸ μεσαῖο δεικνύουν τὸ πρᾶγμα (στὴν μέση τῶν δύο αὐτῶν δακτύλων κρατώντας τὴν ἄκρη τοῦ ὄραριου), ἐνῶ μὲ τὸν παράμεσο καὶ τὸ μικρό, τὸ

κατώτερο μέρος του ὄραριου, ἀκουμπώντας καὶ τὸν ἀντίχειρα πάνω ἀπὸ τὸ ὄραριο. Τὸ ἴδιο ἐννοεῖται καὶ σὲ μερικά ἄλλα χφφ (V573, P2509), ποὺ προβλέπουν «τοῖς δυοὶ δακτύλοις» (μάλιστα τὸ V573 σημειώνει [στὸ Κοινωνικό]: «Ὁ δὲ διάκονος ἄπτεται τοῖς δυοὶ δακτύλοις τῆς δεξιᾶς χειρὸς αὐτοῦ τοῦ ἁγίου ποτηρίου, κρατῶν ἐν αὐτοῖς καὶ τὸ ὄραριον»). Σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωση τὰ δύο δάκτυλα εἶναι ὄχι ἐκεῖνα μὲ τὰ ὁποῖα κρατάει τὸ ὄραριο, ἀλλὰ μὲ τὰ ὁποῖα δεικνύει, δηλαδή τὸ μεσαῖο καὶ ὁ δείκτης. Ἔτσι ἀκριβῶς κρατάει ὁ ἅγιος ἀρχιδιάκονος Στέφανος τὸ ὄραριό του στὸν κώδικα Μεγίστης Λαύρας ὑπ' ἀριθμ. Λ152, Διακονικὸ τοῦ 18^{ου} αἰ. (βλ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ ΚΑΔΑ, *Τὰ Εἰκονογραφημένα Χειρόγραφα τοῦ Ἁγίου Ὁρους*, πιν. 29α, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 335).

1.61. ... λέγει τῷ ἱερεῖ· Καίρως τοῦ ποιῆσαι τῷ Κυρίῳ· δέσποτα, εὐλόγησον.

Ἡ παραδοσιακὴ θέση τοῦ διαλόγου εἶναι μετὰ τὶς τρεῖς μετάνοιες («Δόξα ἐν ὑψίστοις...»).

Τὸ «ἅγιε» προσθέτουν τὰ 1877, 1948. Στὰ ὑπόλοιπα δὲν τὸ βρήκαμε.

1.62. Καὶ ὁ ἱερεὺς σφραγίζων αὐτὸν λέγει· Εὐλογητός ὁ Θεὸς ἡμῶν... Σήμερα συνήθως σφραγίζουν τὴν κεφαλὴ τοῦ διακόνου. Ἡ ΔΦ λέγει ἀπλᾶ «σφραγίζων». Στὴν ΔΓ ὁ πατριάρχης σφραγίζει τὸν διάκονο ποὺ ἴσταται στὸν ἄμβωνα, ἐπομένως δὲν θὰ τοῦ σφράγιζε τὴν κεφαλὴ. Ἄρα δὲν εἶναι ἀπολύτου χαρακτήρος αὐτὴ ἡ κίνηση καὶ γι' αὐτὸ ἀκολουθοῦμε ἐπὶ λέξει τὴν ΔΦ. Ἐξἄλλου σὲ ἀκολουθίες ποὺ σφραγίζεται ἡ κεφαλὴ, π.χ. χειροτονίες, χειροθεσίες ἢ κουρές, ἡ τριπλὴ σφράγιση τῆς κεφαλῆς ἀναφέρεται.

Σφραγίζει τὴν κεφαλὴ τοῦ διακόνου: PP2391-τὴν κἀραν-, BSB345, S1089, 1864 1924, 1948.

S1020- «[Ὁ ἱερεὺς] σταυρᾶνε αὐτὸν λέγων· Εὐλογητός...» (ἄλλοῦ: «Ὁ διάκονος, λαβὼν τὸ ἄκρον τοῦ οὐραρίου, σταυρᾶνε τὸν λαόν»).

1.63. Κατευθύναι Κύριος τὰ διαβήματά σου.

Οἱ προσθήκες «ἐν παντὶ καιρῷ» (VP878), «ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ» (VP1024) καὶ τέλος

«εις πᾶν ἔργον ἀγαθόν» προστίθενται σὲ μερικά χφφ μετὰ τὸν 16^ο αἰ. Στὴν θεία Λειτουργία ὁ διάκονος δὲν ἔχει νὰ κάνει ἄλλο ἀγαθὸ ἔργο.

Κατευθῆναι Κύριος τὰ διαβήματά σου	Προσθέτουν «ἐν παντί ἔργῳ ἀγαθῷ / εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν / ἐν παντί καιρῷ»
Leo, EBE662, SYN381, VP480, PANT770, VP984, VP135, VPE22, S2046, VSL14, Reg35, V573, HR5614, VP1076, DU103, S972, P1362, P2509, DJ65, DU44, PV149, 1508, 1519, EBE757, SB48 (B), DJ139, DJ181, EBE2400, KMR142, VP1086, S1919, S2017, VP1078, S986, BSB345, DU33 ² , VP877, VP1054, VP1060, VP1062, SSL15, S1048, S1066, S1084, S1085, S1086, S1087, S1088, S1089, S1090, S1091, S1092, S1093, 1629, 1632, 1638.	SB48 (X), EBE766, VP878, VP1024, S1081, 1710, 1877, 1864-1924, 1948.

P2509: «Ἰστέον ὅτι εἰσερχομένου καὶ ἐξερχομένου τοῦ διακόνου αἰεὶ εὐλογεῖται ὑπὸ τοῦ ἱερέως».

1.64. Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ὁ Θεὸς ἡμῶν, δὸς ἡμῖν προθυμίαν καὶ ἰσχὺν ἐκτελέσαι μετὰ φόβου καὶ προσοχῆς τὴν θείαν ἱεουργίαν.

Σύντομη καὶ περιεκτικὴ εὐχή. Γνωρίζουν ὅλοι οἱ λειτουργοί, ὅτι κυρίως αὐτὰ τὰ τέσσερα χρειάζονται γιὰ τὴν τέλεση τῆς θείας Λειτουργίας: προθυμία, σωματικὴ ἀντοχή, εὐλάβεια καὶ προσοχή. Τὸ δὲ «Κύριε, Κύριε, ἀνοιξον...», ποὺ τείνει νὰ γίνῃ «παράδοση», ἀπαντᾶται μόνο σὲ δύο χφφ (PP1084, ANG662), ἐκ τῶν ὁποίων τὸ πρῶτο ἔχει πολλὰς ἰδιοτυπίες, τὸ δὲ δεῦτερο εἶναι τοῦ δυτικοῦ τύπου (ἔχει Filioque).

Ἡ εὐχή ἀπαντᾶται στὰ: EBE662, SYN381, V573 (ωιση).

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΣΥΝΤΟΜΑ ΣΧΟΛΙΑ ΣΤΗΝ
ΘΕΙΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ
ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

2.1. Εὐλογημένη ἡ βασιλεία... * Ποιεῖ καὶ τὸν τύπον τοῦ σταυροῦ ἐπάνω τοῦ εἰλητοῦ διὰ τοῦ εὐαγγελίου ὅπως ἐπεκράτησε πανταχοῦ.

Προτιμήσαμε νὰ τὸ γράψουμε στὴν ὑποσημείωση, ἀφ' ἑνὸς διότι δὲν γνωρίζουμε καμμία γραπτὴ μαρτυρία (ἐκτὸς ἀπὸ τὸ 1864-1924), ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι δημιουργεῖται λανθασμένη ἀντίληψη, ὅτι ὅσες φορές λέγεται ἡ ἐκφώνηση αὐτὴ, πρέπει νὰ σταυρώσουμε κάτι μὲ τὸ Εὐαγγέλιο.

2.2. Ὁ λαὸς· Κύριε, ἐλέησον.

Γράφουμε ἅπαντα τὰ τοῦ λαοῦ, διότι οἱ βραχεῖες ὁδηγίες περὶ αὐτῶν, κατέστησαν τὰ πασίγνωστα καὶ παραδοσιακὰ «ἀντιπαραδοσιακὰ», ἐνῶ εἰσήχθησαν καὶ νέες ἀποκρίσεις: «Ἀμήν» στὸ «Ἀντιλαβοῦ...», «Ἀγαπήσω σε...» στὸ «Ἀγαπήσωμεν...», «Κύριε, ἐλέησον» στὸ «Ἐν πρώτοις...», «Δόξα σοι, Κύριε...» στὸ «Ὁρθοί· μεταλαβόντες...» κ.λπ.

2.3. Ὑπὲρ τῶν εὐσεβῶν...

Σὲ αὐτὴ τὴν αἴτηση ὑπῆρχε προσπάθεια νὰ ἀντικατασταθοῦν οἱ ὑπὲρ βασιλέων αἰτήσεις. Ἀλλὰ καὶ τότε ἔπονταν, δὲν προηγούντο τῆς ὑπὲρ τοῦ ἀρχιεπισκόπου αἰτήσεως. Στὸ VP1072 αὐτὸ φαίνεται πιὸ καθαρά, διότι διατηρεῖ καὶ τὴν ἐπόμενη αἴτηση: «Ὑπὲρ τοῦ συμπολεμησαί...». Εἶναι ἀρκετὸ νὰ διαβάσει κανεὶς τὶς Ἀπαντήσεις γιὰ νὰ μάθει τὴν ἐξέλιξη τοῦ θέματος (βλ. *Ἀπαντήσεις*, 256· ἐπίσης σχετικὰ: 211, 212, 225, 588).

Τὸ ἴδιο «Ὑπὲρ τοῦ εὐσεβοῦς ἡμῶν γένους (ἢ ἔθνους)...». Οὔτε στὸ Μηναῖο οὔτε στὴν Παρακλητικὴ οὔτε στὸ Ὡρολόγιο οὔτε σὲ κανέναν τύπο Λειτουργίας ὑπάρχει αἴτηση ἢ εὐχὴ γιὰ τὸ «γένος» ἢ τὸ «ἔθνος» μὲ τὴν σημερινὴ ἔννοια, τῆς ἐθνικότητος δηλαδή. Στὶς ἐνορίες μπορεῖ νὰ λέγεται μὲ τὸν τρόπο πὺρ προτείνει ὁ Φουντούλης: «Ὑπὲρ τῶν εὐσεβεστάτων ἀρχόντων ἡμῶν καὶ τοῦ φιλοχρίστου στρατοῦ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν» (βλ. *Ἀπαντήσεις*, 588).

«Ὑπὲρ τῶν εὐσεβῶν...» πρὶν τὸ «Ὑπὲρ τοῦ ἀρχιεπισκόπου...»: 1877.

BUR54 (180r): «Ὑπὲρ τῶν εὐσεβεστάτων καὶ θεοφυλάκτων βασιλέων... εἰ βοῦλει, εἶπε· Ὑπὲρ τῶν εὐσεβῶν καὶ ὀρθοδόξων χριστιανῶν...».

2.4. Ὑπὲρ τοῦ ἀρχιεπισκόπου (ἢ ἐπισκόπου) ἡμῶν (δεῖνος)...

Εἶναι πολλά τὰ χφφ ποὺ ἔχουν «ἐπισκόπου». Ὡς ἐκ τούτου, ὅταν ὁ ἀρχιερεὺς εἶναι ἐπίσκοπος καὶ ἔχει ποιμνιο, πρέπει νὰ μνημονεῦεται «Ὑπὲρ τοῦ ἐπισκόπου ἡμῶν...» (καὶ στὸ «Ἐν πρώτοις...»).

«ἐπισκόπου»: RNB226, GFIV, GFVII, GFX, ERA2, V1811, ANG15, OT344, LVB33, GFVIII, V1554, V1863, V1875, V2005, BARB316, BARB329, BARB393, PCS362, KR45, CR11, MES175, GF XIII, AMR24, BARB443, EBE2394, PCS367, KAEM6, Esf, VP480, VP1066, VP1083, P410, DJ311, GFIII, GFIX, GF XII, V1973, GFXXI², REG35, VP1055, VP1067, DU103, EBE661, S880, S1042, HIL820, DJ65, DU90, P323, BORG7, BE262, EBE757, DJ273, SB48, VP1064, DJ139, DJ181, EBE2400, VP1086, VP1071, S2045, EBE759, EBE766, VP985, VP1074, VP1078, S2111, SWA, LES336, LES356, VP987, DU95, VP825, VP877, VP1024, VP1060, VP1063², VP1069, VP1087, S1081, S1075, EBE760, 1629.

2.5. Ὑπὲρ τοῦ πατρὸς ἡμῶν (δεῖνος) ἱερομονάχου καὶ πάσης τῆς ἐν Χριστῷ ἡμῶν ἀδελφότητος τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ἡ αἴτηση τίθεται σὲ ὀρθογώνιες ἀγκύλες, διότι στὰ Εἰρηνικά, τὴν μεγάλη συναπτὴ δηλαδή, λέγεται βάσει προφορικῆς παραδόσεως τὴν λένε σὲ πολλὰ μοναστήρια τοῦ Ἁγίου Ὁρους (καὶ σὲ ξενόγλωσσα) καὶ στὸ ἐξωτερικό. Στὰ χφφ συνήθως τίθεται μόνο στὴν Ἐκτενῆ. Ἐπειδὴ ὁμως ὁ ἡγούμενος παίζει τὸν κυριότερο ρόλο στὴν ζωὴ ἐνὸς κοινοβίου ὡς πνευματικὴ καὶ διοικητικὴ του ἀρχή, ἡ αἴτηση μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς συνέχεια τῆς προηγουμένης. Καὶ ὁ δεῦτερος λόγος εἶναι ὅτι στὰ μοναστήρια ὅπου ὁ ἡγούμενος εἶναι ἐπίσκοπος (π.χ. Σινᾶ), μνημονεῦεται «πατρὸς καὶ [ἀρχι]ἐπισκόπου ἡμῶν...». Σὲ ἄλλες περιπτώσεις, σύμφωνα μὲ τὸν Φουντούλη, δὲν πρέπει νὰ λέγεται γιὰ φιλοφρονητικοὺς λόγους (βλ. *Ἀπαντήσεις*, 406).

S991: «Ὑπὲρ τοῦ ἁγίου πατρὸς ἡμῶν Νικολάου τοῦ πατριάρχου, τοῦ τιμίου...».

GFXXV: «Ὑπὲρ τοῦ ὀσιωτάτου πατρὸς ἡμῶν καὶ ἡγουμένου ἡμῶν τοῦδε καὶ τῶν ἔργων τῶν χειρῶν αὐτοῦ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν» (*Εἰρηνικά τῆς κουράς*, φ. 79r).

«πατρὸς καὶ [ἀρχι]ἐπισκόπου»: RNB226, GFIV, GFVII, GFX, ERA2, GF XV², MES160, V1811, ANG15, GFVIII, V1554, V1863, V1875, V2005, BARB316, BARB329, BARB393, BARB431, GFXXXV, S966, GF XIII, BarB443, KAEM6, GFIII, GFIX, GF XII, GF XVIII, V1973, GFXXI², Mr103, REG35, DU90, P323, MES107 (πάρα), BORG7, BE262, BUR57, S1049, S1046, S1050, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1057, S1058, S1059, S1060, S1061,

S1062, S1063 (πατριάρχου), S1065, S1066 (πατριάρχου), S1067, S1068, S1069, S1070, S1078, S1080, S1082, S1084, S1085, S1086, S1087, S1088, S1089, S1090, S1092, S1996, S1047, S2008, S2010, S2140, S1076, S1077, S992.

2.6. Ὑπὲρ τῆς ἁγίας μονῆς (ἢ τῆς πόλεως) ταύτης·

Ἄνω τελεία, διότι δὲν ταιριάζει μὲ τὴν συνέχεια «πίστει οἰκούντων ἐν αὐταῖς». Στὰ μοναστήρια ὑποτίθεται ὅλοι πιστεύουν στὸν Θεό. Προφανῶς τὰ Εἰρηνικά δημιουργήθηκαν στὶς πόλεις καὶ δὲν ὑπῆρχε αὐτὸ τὸ πρόβλημα.

Ἡ πλειοψηφία τῶν χφφ δὲν ἔχει τὸν σύνδεσμο «καί». Τὸ δὲ «πάσης μονῆς» δὲν τὸ συναντήσαμε ποθενά.

πάσης πόλεως, χώρας	πάσης πόλεως καὶ χώρας
GFVII, S973, ANG15, V1863, BARB316, LEO, EBE662, S1020, HIL708, GF XIII, HR5561 (Π), BEN56, PCS367, SYN381, VP480, VPE24, VPE19, VPE11, VP135, VPE08, VPE22, VP984, VP1066, VP1082, VP1083, VP1090, S2144, TRH517, TRH518, LES327, Dj143 (Π), Dj311, GF XVIII, V1973, IV373, GF XXI ² , LES328, LES330, V573, BSB540, S968, VP876, VP1055, VP1067, VP1076, VP1077, VPRD, DU103, S980, S1022, S1024, S1028, S1042, S1073, HIL820, HR5669, P408, P2509, PP239, PP1084, Dj65, Dj83, Dj190 (X), DU33, DU90 (X), ARB49, P326, ANG62, AD39613, DU76, S989, EBE757, 1526, EBE2582, Dj273, Dj142, Dj17, VP1064, KMR166 (B), Dj139, Dj181, EBE2400, KMR142, BRC42, S1064, Dj6, VP1086, S1919, VP1071, S2017, S2045, DNR, KMR143, BUR54, SB53, UT25, EBE759, EBE766, VP1050, VP1057, VP1074, VP1089, S978, S986, S1041, S1045, S2037, S2111, BSB345, PP303, BUR56, BUR57, Dj7, Dj145, Dj257, DU105, LES336, LES356, VP987, DU95, VP825, VP877, VP878, VP1024, VP1054, VP1058, VP1060, VP1062, VP1063 ² , VP1063 ¹ , VP1065, VP1069, VP1072, VP1079, VP1080, S1081, S1048, S1050, S1051, S1055, S1057, S1058, S1060, S1061, S1062, S1065, S1066, S1067, S1068, S1069, S1070, S1072, S1074, S1075, S1078, S1079, S1080, S1082, S1084, S1085, S1086, S1087, S1088, S1089, S1090, S1091, S1092, S1093, S1996, S1997, S1047, S2008, S2013, S2140, TRH334, KMR144, EBE668, EBE750, EBE760, EBE786, AD28820, S1076, S992, 1638, 1701, 1740, 1849, 1877, 1893, 1864 1924.	ErA2, SGE089, V1811, S1040, OT344, LVB33, V2005, PCS214, TBS4980, GFXX ¹ , S983, PAT105, Ric1, S1037, HR5561 (XB), ARB37, EBE2394, HG416, KAEM6, VPE01, SPH518, Dj143 (X), GF III, VSL14, MR103, REG35, HR5614, VP1085, EBE661, S880, S977, S981, KMR90, Dj190 (B), DU44, DU90 (Π), ARB17, P323, MES107, BORG7, BE262, BER573, 1508, P393, V2007, 1519, SB48, VP1070, Dj202, KMR166 (X), BRC107, V1213, VP1059, VP1061, VP1078, S984, S1038, SWA, AD40755, VP1049, VP1091, SSL14, SSL15, KMR145, PP177, 1629, 1632, 1710, 1803, 1948.

2.7. Ὑπὲρ τοῦ ῥυσοῤῥηναὶ ἡμᾶς ἀπὸ πάσης θλίψεως, ὀργῆς, [κινδύνου] καὶ ἀνάγκης τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Στὴν μεγάλη πλειοψηφία τῶν χφφ λείπει ἡ λέξη «κινδύνου» – τῆς βυζαντινῆς καὶ πρώιμης μεταβυζαντινῆς ἐποχῆς σχεδὸν σὲ ὅλα τὰ χφφ. Τὸ γεγονός ὅτι «κινδύνων/-ου» ἀπαντᾶται στὸ BARB336 καὶ σὲ ἄλλα νοτιοϊταλικά χφφ, μᾶς ὠθεῖ στὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ προσθήκη γινόταν σ' ἐκεῖνες τὶς περιοχές (τὰ πρώτα ἔντυπα στὸν ἴδιο τόπο εἶδαν τὸ φῶς). Στὶς λιτανευτικὲς ἐκτενεῖς τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 6^{ου} αἰ., ὅπου ἀπαντᾶται ἡ αἴτηση, λείπει ἡ λέξη «κινδύνου» (βλ. *Ἐκτενεῖς τῶν ἑορτῶν*, σ. 73).

ὀργῆς καὶ ἀνάγκης	ERA2 (μεγαλογράμματο κείμενο στὸ τέλος ἀπὸ κάποιον ἄλλο κωδικα), P328, S973, S1040, ANG15, OT344, LVB33, V2005, BARB316, BARB393, PCs214, TBS4980, GFXX ¹ , PAT104, CR11, VPE07, EBE662, S967, S1020, S1037, HR5561, HIL708, BEN56, HG416, PCS367, SYN381, VPE01, VP480, VP984, VPE24, VPE11, VP135, VPE08, VPE22, VP1066, VP1082, S1017, S1031, S2144, TPH517, TPH518, LES327, P410, DJ311, PP613, LES329, IV373, VSL14, LES328, IFS330, BSB540, HR5614, S968, VP876, VP1055, VP1067, VP1076, VP1085, VPRD, DU103, EBE661, S880, S972, S977, S980, S1021, S1023, S1028, S1033, S1034, S1042, S1073, S2021, S2023, S2067, SE36, HIL820, HR5669, P408, P2509, PP239, KMR146 ¹ , DJ83, DJ190, DU44, ARB49, ARB17, BE262, BER573, AD39613, 1508, DU76, S989, P393, 1519, EBE757, EBE2582, DJ273, DJ142, DJ17, SB48, DJ202, VP1064, KMR166, DRA151, DJ139, DJ181, EBE2400, BRC107 (Eip.), S1064, DJ6, VP1086, S1919, VP1071, S2017, S2045, DNR, KMR143, BUR54, SB53, UT25, V1213, EBE759, EBE766, VP1050, VP1057, VP1059, VP1061, VP1074, VP1078, VP1089, S984, S985, S986, S1038, S1041, S1045, S2025, S2037, S2111, BSB345, P347 ² , BUR56, DJ7, DJ145, DJ257, DU105, SWA, LES336, LES356, KMR72, VP987, DU95, VP825, VP877, VP878, VP1024, VP1049, VP1058, VP1060, VP1062, VP1063 ² , VP1063 ¹ , VP1065, VP1069, VP1079, VP1080, VP1091, S1081, SSL14, SSL15, S1050, S1051, S1055, S1058, S1060, S1072, S1074, S1075, S1079, S1080, S1084, S1085, S1086, S1087, S1088, S1089, S1090, S1091, S1092, S1997, S1047, S1975, S2008, S2140, TPH334, KMR144, KMR145, EBE750, EBE760, EBE786, AD28820, S1076, S1077, S992, 1629, 1632, 1638, 1710.
ὀργῆς, κινδύνου (-ων) καὶ ἀνάγκης	Barb336, ERA2, S982, ARB37, KAEM6, SPH518, LVE42, DJ143, GFIII, GFIX, GFXXVIII, V1973, GFXXI ² , Mr103, REG35, SB57, P323, MES107, BORG7.

	1526, BRC42, BRC107 (Πληρ.), PP303, VP1054, S1065, S1066, S1068, 1803, 1849, 1877, 1893, 1864 1924, 1948.
Αμφότερα	V1863, LEO, S1022, S1024, PP1084, KMR90, DU90, P326, ANG62, V2007, VP1070, KMR142, VP790, S974, S978, BUR57, AD40755, S1048, S1061, S1067, S1069, S1070, S1078, S2013, 1701, 1740.

2.8. Ὁ α' διάκονος· Ἀντιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον καὶ διαφύλαξον ἡμᾶς, ὁ Θεός, τῇ σῆ χάριτι. Ὁ λαός· Κύριε, ἐλέησον.

Ἡ σωστὴ θέση τῆς εὐχῆς στὰ Εἰρηνικά, μαρτυρουμένη ἀπὸ τὴν μεγάλη πλειοψηφία τῶν χφφ, εἶναι πρὶν τὸ «Ἀντιλαβοῦ...». Καὶ γενικὰ οἱ εὐχῆς πάντοτε τίθενται πρὶν τὸ «Ἀντιλαβοῦ...».

Τὶς πρώτες τρεῖς εὐχῆς ἀρκετὰ χφφ τις ἔχουν μετὰ τὴν ἐκφώνηση, πράγμα ποῦ δὲν εἶναι σωστὸ καὶ τὸ ὁποῖο ὑπῆρχε (καὶ ὑπάρχει) ὡς λύση ἀνάγκης στὴν ἄνευ διακόνου Λειτουργία. Πάντως, εἶναι λίγα τὰ χφφ ποῦ ἔχουν τὴν εὐχὴ πρὶν ἀκριβῶς τὴν ἐκφώνηση. Τὸ RNB226 σημειώνει τὸ ἐξῆς σημαντικὸ: «Ὁ ἱερεὺς εὐχεται· Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, οὗ τὸ κράτος... καὶ πληρώνει τὴν εὐχὴν καὶ οὐκ ἐκφωνεῖ, ἀλλὰ λέγει· Ἀντιλαβοῦ... καὶ Τῆς παναγίας... καὶ εὐθὺς ἐκφωνεῖ· Ὅτι πρέπει σοι...».

VP1090: «Σύναψον, ὦ Θεοῦ θύτα, καὶ τὰ λοιπὰ, ἤγουν τὸ Ἀντιλαβοῦ... μετὰ καὶ τῆς ἐκφωνήσεως, εἶτα τὴν εὐχὴν».

S1919: «Τοῦ ἱερέως λέγοντος τὴν εὐχὴν μυστικῶς ἐν τῷ βήματι, ἐν τῷ αὐτῷ καιρῷ ὁ διάκων λέγει ἔξω τοῦ βήματος τὰ εἰρηνικά. Ὁ δὲ ἱερεὺς τὴν ἐκφώνησιν».

Πρὶν τὸ «Ἀντιλαβοῦ...»	Πρὶν τὴν ἐκφώνηση
RNB226, GFIV, GFVII, ERA2 (ἀμφότερα), PYR, JOHN, GFII, GFXV ² , P328, MES160, XEN161, PM1217, TBH531, SGeo89, V1811, S973, S1036 (Π), ANG15, OT344, VPE13, LVB33, TOP51, EBE713, GFVIII, V1554, V1863, V1875, V2005, BARB316, BARB345, P330, PCS214, TBS4980, GFXX ¹ , S983, KR45, LEO, CR11, RIC1, SYN604, MES175, EBE662, S966, S967, S1014, S1020, ZV200, HIL708, GF XIII, AMR24, BARB443, PP1268, HR5561, BEN56, ARB37, PCS367 (B), KAEM6, VPE01, SYN605, VP984, VPE19, VPE11, VPE08, VPE20, VP1066 (B), VP1090, KAR118, S1017, S1019, S2144, TRH517, TRH518, P410, DJ143, DJ236, GFIII, GFIX, GFXII.	PAT105, EBE2394, PCS367 (X), VPE24, VP1066 (X), VP1083, PR67, S971, DJ311, BSB540, VP1077 (B), VP1085, VPRD, S2021, HR5669, P408, P2509, KMR90, V2007 (Π), VP1070, KMR142, VP1078 (B), VP1058, KMR145, 1948.

GF XVIII, V1973, IV373, GFXXI², MR103, REG35, LES328, LES330, HR5614, S968, VP1055, VP1076, VP1077 (X), DU103, EBE661, S972, S981, S991, S1022, S1024, S1025, S1027, S1028, PP239, PP1084, KMR146, DJ65, DJ83, DJ190, DU33, DU90, ARB49, P323, P326, MES107, BORG7, BER573, AD39613, 1508, DU76, P393, V2007, 1519, EBE757, 1526, DJ273, DJ142, DJ202, VP1064, DRA151, DJ139, DJ181, EBE2400, BRC42, DJ6, VP1086, VP1071, KMR143, BUR54, SB53, V1213, EBE759, EBE766, VP1050, VP1057, VP1073, VP1078 (X), S1038, S1045, S2037, S2111, PP303, DJ257, DU97, SWA, LES336, LES356, GLK657, AD40755, VP987, DU95, VP825, VP1048, VP1060, VP1062, VP1063², VP1069, VP1087, S1081, S2006, SSL14, SSL15, S1075, S1093, EBE750, EBE760, PP177.

2.9. Ἐκφώνησις: Ὅτι πρέπει σοι...

Ὅταν εἶναι πολλοὶ οἱ συλλειτουργοί, μέχρι τὸ Τρισάγιο οἱ ἐκφωνήσεις παραχωροῦνται σὲ αὐτούς. «Ἐκφώνησις» σημαίνει, ὅτι μπορεῖ νὰ τὴν πεῖ κάποιος ἄλλος. Ἀπὸ τὴν ΔΓ καὶ τὴν ἀπόκριση τοῦ πατριάρχου Παΐσιου φαίνεται ὅτι οἱ περισσότεροι συλλειτουργοὶ δὲν ἐκφωνοῦσαν καθόλου.

ΠΑΤΡ. ΠΑΪΣΙΟΣ: «Ὁ δὲ πρωτοπαπᾶς... ἀρχίζει τὸ Ἐδλογημένη ἢ βασιλεία του Πατρός, καὶ λέγει καὶ τὰς τρεῖς ἐφεξῆς ἐκφωνήσεις. Οἱ δὲ λοιποὶ ὀφφικιάλιοι ἱερεῖς καὶ ἀρχιερεῖς στέκονται ἔξω τοῦ βήματος μὲ τὸν πατριάρχη, προσευχόμενοι μυστικῶς τὰς εὐχὰς τῆς λειτουργίας. Καὶ ὡς ἂν εἰσέβωσιν εἰς τὸ ἅγιον βῆμα, δὲν λέγουσιν ἄλλην ἐκφώνησιν, μόνον ὁ πρωτόθρονος ἐπίσκοπος τὸ ἴνα καὶ αὐτοὶ σὺν ἡμῖν δοξάζωσι, καὶ τὸ Ἐν πρώτοις μνήσθητι, Κύριε, τοῦ πατριάρχου ἡμῶν ὅδε. Τὸ αὐτὸ λέγει καὶ ὁ δεῦτερος δεῦτερον καὶ καθεξῆς οἱ πάντες ἀρχιερεῖς τε καὶ ἱερεῖς, κατὰ τὴν τάξιν αὐτῶν. Ὁ δὲ πατριάρχης λέγει πάσας τὰς λοιπὰς ἐκφωνήσεις· καὶ οἱ ἄλλοι ἀρχιερεῖς καὶ ἱερεῖς οὐδεμίαν ἄλλην ὑπηρεσίαν κάνουνσι, μόνον μὲ τὰς μυστικὰς προσευχὰς συλλειτουργοῦσι, λέγοντες τὰ αὐτὰ μὲ τὸν πατριάρχη, ὁμοφρόνως μὲν, ἀλλ' οὐκ ἐκφώνως, διὰ νὰ φυλάττεται ἀσύγχυτος ἡ εὐταξία τῆς ἐκκλησίας» (*Gramota*, σ. 545).

ΑΓ. ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ Ο ΑΓΙΟΡΕΙΤΗΣ: «Σημειῶνω μίαν ἀξιοκατηγόρητον συνήθειαν καὶ ἀτοπίαν ὅπου ποιῶσι μερικοὶ ἱερεῖς, οἱ τινες συλλειτουργοῦντες ὁμοῦ καὶ τελοῦντες τὸ καλούμενον συλλειτουργον, ὁ καθεὶς ἐξ αὐτῶν ἔχει χωριστὸν Βιβλίον τῆς ἱερᾶς λειτουργίας καὶ ἀναγινώσκει ἰδιαίτερος τὰς εὐχὰς· πρᾶγμα ἄτακτον καὶ ἀτοπώτατον· διότι μὲ τοῦτο δέχνηται ὅτι δὲν γίνεται μία λειτουργία, ἀλλὰ πολλὰ ἐν ταυτῷ· ὅθεν τοὺς παρακαλοῦμεν νὰ παραιτήσουν τὴν τοιαύτην ἀτοπίαν· εἰς δὲ ἐξ αὐτῶν πρέπει νὰ ἀναγινώσκη τὰς εὐχὰς, καὶ οἱ ἄλλοι νὰ ἀκούουν» (*Ἐορτοδρόμιον*, ὑποσημείωση στήν σ. 576).

2.10. ... ὁ καὶ δύο καὶ τρισὶ...

Τὸ «δύο» εἶναι καὶ πιὸ παλαιὸ καὶ πιὸ συνηθισμένο. Τὸ βλέπουμε καὶ στὴν παλαιὰ τοιχογραφία τῆς Παναγίας τῆς Ἄρακος στὰ Λαγουδερά τῆς Κύπρου. Στους Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὸν 3^ο μέχρι τὸν 14^ο αἰ. ἀπαντῶνται καὶ οἱ δύο μορφές, μάλιστα τὸ «δύο» πιὸ συχνά. «Τὸ *δύο* (κοινὸ καὶ γιὰ τὰ τρία γένη) κλίνεται μόνο στὸν δυϊκὸ, ἀλλὰ βρίσκεται καὶ σὰν ἄκλιτο... μεταγενέστεροι τύποι τοῦ εἶναι καὶ *δυεῖν* (ἀντὶ *δυοῖν*) καὶ δοτικὴ πληθυντικῆς *δυσί(ν)*» (ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ, σ. 113). Βέβαια, κανένα δὲν εἶναι λάθος.

δύο	δυσί
BARB336, RGB27, S958, S959, GFIV, GFVII, ERA2, GFXV ² , P328, MES160, PM1217, S961, S962, V1170, S973, S1036, ANG15, OT434, OT344, VPE03, VPE13, LvB33, TOP51, EBE713, EBE2759, SE17, GFVIII, V1554, V1863, V1875, V1970, V2005, BARB316, BARB345, BARB393, P330, P391, P392, PCS214, BSB607, VPE02, S982, S983, KR45, PAT105, CR11, RIC1, VPE21, EBE662, S966, S1014, S1020, S1037, ZV200, HIL708, Vosk32, AMR24, BARB443, P409 ² , P112, PP468, PP1268, HR5561, BEN56, ARB37, HG416, PCS367, KAEM6, VPE01, VP984, VPE19, VPE11, VP135, VPE08, VPE20, VPE25, VPE26, VP1066, VP1082, VP1083, VPE05, XEN163, KAR118, PR67, S1017, S1019, S2143, SE27, TRH517, TRH518, LES327, P410, P347 ^d , Dj143, Dj236, Dj311, PP613, DU14, GFIX, GFXVIII, LES329, IV373, P324, MR103, REG35, LES328, LES330, BSB540, HR5614, S968, VP1055, VP1076, VP1077, VP1085, VPRd, DU103, EBE661, S880, S972, S977, S981, S991, S1021, S1022, S1024, S1027, S1028, S1042 (X), S1073, S2021, SE58, HIL820, AD18070, HR5669, P408, P411, P2509, PP239, PP1084, KMR90, KMR146 ^d , Dj65, Dj83, Dj190, DU33, DU44, DU90, ARB49, ARB17, P323, P326 X, ANG62, BORG7, BE262, AD39613, DU76, P393, V2007, EBE757 (X), 1526, EBE2582, Dj273, Dj142, Dj17, SB48, VP1070, Dj202, VP1064, KMR166, DRA151, Dj139, Dj181, EBE2400, KMR142, BRC42, BRC107, S1064, Dj6, VP1086, S1919, VP1071, S2017, S2045, KMR143, BUR54, SB53, V1213 (X), EBE759, EBE766, VP985, VP1050, VP1057, VP1059, VP1061, VP1073, VP1074, VP1078, VP1089, S978, S984, S986, S1038, S1041, S1045, S2037, S2111, PP303, BUR56, BUR57, Dj7, Dj145, Dj257, DU105, DU97, SWA, LES336, LES356, KMR72, AD40755, DU95, VP825, DU37, VP1048, VP1051, VP1053, VP1054, VP1058, VP1060, VP1062, VP1063 ² , VP1065, VP1069, VP1072, VP1079, VP1080, VP1081, VP1087, VP1091, S1081, S2006, S1052, S1049, S1046, S1048, S1050, S1051, S1053,	GFII, V1811, GF XIII, EBE2394, GFIII, GFXII, V1973, S1042 (B), P326 (B), MES107, EBE757 (B), V1213 (B), VP987, 1803, 1877, 1864-1924, 1948

S1054, S1055, S1056, S1057, S1058, S1059, S1060, S1061, S1062, S1063, VP20, S1065, S1066, S1067, S1069, S1070, S1072, S1074, S1075, S1078, S1079, S1080, S1082, S1996, S1997, EG2392, S1047, S2008, S2010, S2013, S2140, S2234, TP334, KMR144, KMR145, EBE668, EBE750, EBE760, PP177, AD28820, S1076, S1077, VP1092, 1638, 1701, 1740.

- 2.11. Ἕτεροι δὲ διάκονοι, ρίψαντες θυμιάμα εἰς τοὺς θυμιατοὺς καὶ λαβόντες ἐπ' αὐτῶ τὴν συνήθη εὐλογίαν...

Τὸ θυμιατὸ στὴν Μικρὰ Εἴσοδο μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸν 10^ο αἰ. Κατὰ τόπους οἱ διάκονοι δὲν παίρνουν θυμιατὰ ἀπὸ τὴν ἀρχή, ἀλλὰ μὲ σκοπὸ νὰ θυμιάσουν τοὺς εἰσοδεύοντας ἱερεῖς, ἀναγκάζονται νὰ εἰσέρχονται ἀπὸ τὴν ὠραία πύλη, νὰ πάρουν θυμιατὰ καὶ νὰ ἐξέρχονται ξανά ἀπὸ τὴν ὠραία πύλη. Εἶναι καὶ οἱ κινήσεις περιττές, γίνεται καὶ μὴ σωστὴ χρῆση τῆς ὠραίας πύλης (διὰ τῆς ὁποίας κανονικὰ μόνο κατὰ τὶς δύο Εἰσόδους διέρχονται οἱ λειτουργοί).

Ὅταν συλλειτουργεῖ μόνο ἓνας διάκονος εἶναι δύσκολο νὰ κρατᾶ καὶ τὸ Εὐαγγέλιο καὶ τὸ θυμιατὸ. Π' αὐτὸ καὶ σὲ μερικὲς διατάξεις ἀναφέρεται: «Εἴσοδος μετὰ τοῦ Εὐαγγελίου ἄνευ θυμιατοῦ» (π.χ. TBS4980, VP1082).

ΓΡΗΓ: «Καὶ ὅτε εἰσήλθεν ὁ ἱερεὺς εἰς τὸ θυσιαστήριον, καὶ ἄρας τὸ εὐαγγέλιον καὶ ὁ διάκων τὸν θυμιατὸν καὶ κηρόν...».

GFIV: «Ὁ διάκονος θυμιά καὶ εἰσοδεύει λεγων· Σοφία ὀρθοί».

Ἀναφέρεται τὸ θυμιατὸ στὴν Μικρὰ Εἴσοδο: RNB226, GFIV, GFVII, TBH531, DRA104 (Ἑσπερινὸς τοῦ Πασχα). SGEO89, OT344, V1863, S1020, REG35, GLK657.

- 2.12. ... προπορεύονται θυμιῶντες τὸ ἅγιον εὐαγγέλιον.

Τὸ κεντρικὸ ἀντικείμενο τῆς Μικρᾶς Εἰσόδου εἶναι τὸ ἅγιο Εὐαγγέλιο. Εἶναι ἄξιον ἀπορίας τὸ πῶς ἐπεκράτησε νὰ θυμιάζονται ὅλοι ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Εὐαγγέλιο. Ὁ ἅγ. Συμεὼν ἔβλεπε στὴν Θεσσαλονίκη, ὅτι «ἐν τῇ πρώτῃ τῆς ἱερᾶς λειτουργίας εἰσόδῳ, θυμιατοῦ ἐκ τοῦ θυσιαστηρίου ἐξερχομένου, δι' οὗ ὁ διάκονος καὶ τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὸν ἀρχιερέα καὶ τοὺς συλλειτουργοῦντας αὐτῶ ἱερωμένους θυμιά» (PG 155, 289A).

- 2.13. Καὶ τοῦ α' δικκόνου λέγοντος ἡρέμα...

Ἡ ΔΦ συχνὰ ἀναφέρει ὅτι οἱ διάκονοι σὲ κάθε προτροπὴ κρατοῦν τὰ ὄραριά τους:

«Ὁ δὲ διάκονος... λέγει κατὰ μίαν ἐκάστην ἀνατομὴν· Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν, κρατῶν καὶ τὸ ὄραριον ἐν τῇ δεξιᾷ χειρὶ».

«... κρατῶν καὶ τὸ ὄραριον τοῖς τρισὶ δακτύλοις τῆς δεξιᾶς χειρός, λέγει· Καιρὸς τοῦ ποιῆσαι...».

«Καὶ τοῦ διακόνου εἰπόντος ἡρέμα· Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν, ἅμα καὶ τὸ ὄραριον κρατοῦντος τοῖς τρισὶ δακτύλοις τῆς δεξιᾶς, λέγει ὁ ἱερεὺς τὴν εὐχὴν τῆς εἰσόδου μυστικῶς».

«... λέγει ὁ διάκονος πρὸς τὸν ἱερέα, κλινῶν ἅμα τὴν ἑαυτοῦ κεφαλὴν καὶ τὸ ὄραριον ἐν τῇ χειρὶ κρατῶν, ὡς πολλάκις εἶπομεν· Εὐλόγησον, δέσποτα, τὸν καιρὸν τοῦ τρισαγίου».

«... κρατῶν καὶ τὸ ὄραριον, ὡς πολλάκις εἶπομεν, λέγει· Εὐλόγησον, δέσποτα, τὸν εὐαγγελιστὴν...».

«... ὁ διάκονος αὐθις· Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Καὶ ὁ ἱερεὺς τὴν ὀπισθαμβωνον εὐχὴν· Ταύτης δὲ λεγομένης, ἵσταται ὁ διάκονος ἔμπροσθεν τῶν ἁγίων θυρῶν, κρατῶν τὸ ὄραριον αὐτοῦ, ὡς πολλάκις εἶπομεν, καὶ τὴν κεφαλὴν ὑποκλίνων μέχρι συμπληρωσεως τῆς εὐχῆς».

Ἀπ' ὅλη τὴν συνάφεια καὶ τὴν ἐπιμονὴ τοῦ συντάκτη («ὡς πολλάκις εἶπομεν») φαίνεται, ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ἀπλοῦ κρατήματος τοῦ ὄραριου, ἀλλὰ τοῦ νὰ τὸ ἀπλώνει ὁ διάκονος σὲ στάση προσευχῆς κάθε φορὰ ποὺ ὁ ἱερεὺς προσεύχεται, ἐφιστώντας ἔτσι καὶ διὰ ὄρατοῦ συμβόλου τὴν προσοχὴ τῶν συμπροσευχομένων.

2.14. Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν· καὶ τοῦ δευτερεύοντος ἀποκριθέντος·
Κύριε, ἐλέησον...

Ὅταν ὁ ἱερεὺς συλλειτουργεῖ μὲ ἕναν διάκονο, τὸ «Κύριε, ἐλέησον», κατὰ τὴν μεγάλη πλειοψηφία τῶν χφφ, παραλείπεται.

AD34060: «Εἰπόντος τοῦ ἀρχidiaκόνου τοῦ τοῦ ἁγίου εὐαγγέλιον κατεχόντος· Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν, καὶ τῶν περιστηκῶτων εἰπόντων· Κύριε, ἐλέησον, κλίνει μικρὸν ὁ ἀρχιερεὺς [ἐ]αυτὸν καὶ ἐπευχεται τὴν εὐχὴν ταύτην· Δέσποτα Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν...».

«Ὁ λαὸς· Κύριε, ἐλέησον»: JOHN, SGEO89, TBS4980.

PCS214: «καὶ ἡσωδεὺη κὲ λέγει ὁ διάκονος ἢ τε ὁ ἱερεὺς· Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Κύριε, ἐλέησον».

2.15. ... κλίνουσιν ἅπαντες τὰς κεφαλὰς.

Ἡ εὐχή τῆς εἰσόδου, «κατὰ πάσας τὰς γραφάς», λέγεται στὸν κυρίως ναό, οὔτε καθ' ὁδὸν οὔτε στὸ ἱερὸ βῆμα. Μὲ τὴν ἴδια ὁμόφωνη ὑπόδειξη ὄλων τῶν κωδίκων λέγεται ὡς εὐχή κεφαλοκλισίας (ὕποκλίνεται ὄχι μόνο ὁ προεξάρχων, ἀλλὰ ὄλοι).

ΣΥΜ: «Ὅτε καὶ πρῶτον κλίναντος τοῦ ἀρχιερέως καὶ πάντων ἱερέων τὰς κεφαλὰς καὶ εὐχομένων, προδήλως σημαίνεται, ὡς ὁ Κύριος κατήλθε μέχρις ἡμῶν καὶ ἐτεθνήκει καὶ τέθαπται καὶ εἰς ἄδου κατέβη» (PG 155, 292C).

TBS4980: «Ὁ διακονος ἴσταται ἔμπροσθεν καὶ ἐκ δεξιῶν τοῦ ἱερέως βλέπων πρὸς βορρᾶν».

2.16. Ὁ δὲ ἱερεὺς τὴν εὐχὴν τῆς εἰσόδου· Δέσποτα Κύριε... τῶν αἰώνων.
Ἄμην.

Ἀπὸ τίς δύο ἐκδοχῆς προτιμήσαμε τὸ ἀρχαῖο.

RNB226: «Καὶ εὐθὺς λέγει ὁ ἱερεὺς τὴν εὐχὴν τῆς εἰσόδου καὶ τὸ Ἄμην καθ' ἑαυτὸν λέγει».

VP1076. S986: «[Μετὰ δὲ τὸ τελειῶσαι τὸν ἱερέα τὴν εὐχὴν τῆς εἰσόδου,] λέγει ὁ διακονος μυστικῶς τὸ Ἄμην».

2.17. ... δεικνύων μετὰ τοῦ ὄραριου τὰς ἁγίας θύρας, λέγει ὁ α' διάκονος πρὸς τὸν ἱερέα· Εὐλόγησον, δέσποτα, τὴν ἁγίαν εἴσοδον.
Ὁ δὲ σφραγίζων αὐτάς...

Θεωροῦμε καλύτερη τὴν ἐρμηνεῖα τῆς «εἰσόδου» ὡς τῆς πύλης τοῦ ἱεροῦ (βλ. *Ἀπαντήσεις*, 600).

2.18. ... λέγει· Εὐλογημένη ἡ εἴσοδος τῶν ἁγίων σου, Κύριε, πάντοτε...

Εὐλογημένη ἡ εἴσοδος τῶν ἁγίων σου, Κύριε...	PAT105, EBE662, SYN381, VP480, VP984, VP135, VPE22, S2046, VSL14, V573, HR5614, VP1076, DU103, S972, HIL820, HR5669, P1362, P2509, KMR90, DU44, ARB17, 1508, V2007 (Π), 1519, EBE757, DJ139, DJ181, EBE2400, KMR142, VP1086, S2017 (B), S2045, BUR54, SB53, EBE766, VP1050, VP1061, VP1078, S986, S1041, BSB345, DJ145, DJ257, VP877, VP878, S1081, SSL14, S1048 (B), S1055, S1060, S1061 (B), S1072, S1079, S1092, ΣΥΜ (PG 155, 629D· 652C).
--	---

Εύλογημένη ή είσοδος τῶν ἀγίων σου πάντοτε...	S1020, PANT770, SKAND, PP239, PP1084, AD39613, 1526, BRC42, S1919, S2017 (X), VP1054, VP1062, S1049, S1048 (X), S1050, S1051, S1053, S1054, S1056, S1057, S1058, S1059, S1061 (X), S1062, S1067, S1069, S1070, S1080, S1091, S2010, S1076, 1629, 1632, 1638, 1701, 1710, 1803, 1864-1924, 1948.
Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν	SGE089, V1863, P392.
ὁ Θεὸς ἡμῶν	LEO, ΚΛΕΜ6.

2.19. Σιγησάντων δὲ τῶν ψαλλόντων, ὕψοι αὐτὸ λέγων... * Ἐτεροὶ δὲ χαράττουσι σταυρὸν κατὰ μίμησιν τῆς ἑσπερινῆς εἰσόδου.

ΕΒΕ662: «... καὶ αἶρει εἰς ὕψος τὸ ἅγιον εὐαγγέλιον καὶ ἐκφωνεῖ· Σοφία ὀρθοί· οὐ μέντοι τυπῶν καὶ σταυροειδῶς».

ΔΦ: «... ἀνυψοὶ τὰς χεῖρας μικρὸν καὶ δεικνύων τὸ ἅγιον εὐαγγέλιον λέγει· Σοφία ὀρθοί».

Φαίνεται ὅτι στὴν ἐποχὴ ποὺ γράφτηκε ἡ πρώτη διάταξη, κάποιοι ἄρχισαν νὰ κάνουν σταυρὸ μὲ τὸ Εὐαγγέλιο, πράγμα ποὺ ὁ συντάκτης θεωροῦσε λάθος. Ἡ σταυροειδὴς σφράγιση ἐμφανίζεται στὶς διατάξεις τὸν 15^ο αἰ. (VP1076, SKAND). Παρόλο ποὺ τὸν ἴδιο 15^ο αἰ. μία διάταξη, ἀνεξάρτητη ἀπὸ τίς προαναφερόμενες, γράφει: «Αἶρει εἰς ὕψος τὸ ἅγιον εὐαγγέλιον, οὐ μέντοι χαράττων ἐν σχήματι σταυρὸν καὶ ἐκφωνεῖ λέγων· Σοφία ὀρθοί» (V573). Σὲ μᾶς φαίνεται, ὅτι τὸ πρῶτο εἶναι τὸ σωστό. Τὸ ἄλλο μᾶλλον προῆλθε ἀπὸ τὴν ἑσπερινὴ εἴσοδο. Ὁ Συμεὼν Θεσσαλονίκης κάνει τὴν διάκριση: «τῷ ἐκβοῆσαι· Σοφία ὀρθοί, καὶ σφραγίσει τῷ θυμιατηρίῳ, ἢ ἀνυψῶσαι τὸ Εὐαγγέλιον, ἢ Εὐαγγελίου εἴσοδος ἐστὶ, καὶ εἰς τὸ βῆμα ἐπανελθεῖν, πάντα τὸ τῆς οἰκονομίας δηλοῖ (PG 155, 605D). «Καὶ τοῦτο κηρύσσει καὶ δεικνύσιν, ἢ σταυρὸν ποιῶν τῷ θυμιατηρίῳ καὶ τὸ Σοφία, λέγων, ὀρθοί, ἢ τὸ Εὐαγγέλιον ἀνυψῶν» (PG 155, 608A). Γενικὰ παρατηρεῖ κανεὶς, ὅτι πολλὲς εὐλογίες μὲ διάφορα ἱερὰ ἀντικείμενα εἶναι μεταγενέστερο φαινόμενο.

ΚΑΒ: «τοῦ Εὐαγγελίου ἀναδεικνυμένου, τὰ προφητικὰ παύονται» (PG 150, 412C).

ΣΥΜ: «ὑψοῦμενον τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον» (PG 155, 292C). «Διὰ τῶν ἱερέων τὴν εὐχὴν κλινομένων λεγόντων τῆς εἰσόδου ἐν τῷ ἑωθινῷ, ὃ δηλοῖ τὴν εἰς ἡμᾶς καὶ ἄχρι τοῦ ἄδου ταπεινώσιν καὶ κατάβασιν τοῦ Κυρίου καὶ ἐγειρομένων τὴν ἔγερσιν, ὡς πολλάκις

ειρήκαμεν, τὸ Εὐαγγέλιον ἀνυψοῦται, κηρύττον καὶ αὐτὸ τὴν ἀνάστασιν καὶ τὸ Σοφία ὀρθοὶ λέγεται» (PG 155, 649AB). «Τοῦτο δὲ κηρύττει καὶ ὁ διάκονος τὸ Εὐαγγέλιον ἀνυψῶν» (PG 155, 720C).

S880: «ἐὐλογεῖ τὴν εἴσοδον μετὰ τοῦ εὐαγγελίου χαράτων σταυροῦ τύπον· ἄνω, κάτω, δεξιὰ καὶ ἀριστερά».

H11820: «καὶ ὕψων τὰς χεῖρας μικρὸν καὶ δεικνύων τὸ εὐαγγέλιον» καὶ προσθίεται στὸ κείμενο τῆς ΔΦ τὸ ἐξῆς: «ποιῶν ἅμα καὶ σχῆμα σταυροῦ, ἐκφωνεῖ καὶ λεγεί· Σοφία ὀρθοί».

ESF120: «ὕψοι τὰς χεῖρας μικρὸν καὶ δεικνύων τὸ εὐαγγέλιον, ποιῶν σταυρον...».

1632: «σταυρὸν οὐ ποιεῖ».

Ἵψωση χωρίς σταυρό	Ἵψωση σὲ σχῆμα σταυροῦ
EBE662, SYN381, VP480, PANT770, VP984, VP135, VPE22, S2046, VSL14, V573, HR5614, DU103, S972, HR5669, P1362, P2509, PP1084, 1508, 1519, EBE757, 1526, DJ139, DJ181, EBE2400, KMR142, BRC42, VP1086, S1919, S2045, BUR54, EBE766 («ἴσον τοῦ μετώπου αὐτοῦ»), VP1050, VP1078, BSB345, PP303, VP878, VP1054, VP1062, S1081, SSL15, S1084, S1085, S1088, S1089, S1090, S1091, S1092, 1629, 1632, 1638, 1701, 1710, 1948.	VP1076, PP239, KMR90, DJ190, ARB17, AD39613, KMR166, S2017, SB53, VP1061, S986, S1041, DJ7, VP877, S1048, S1086, S1087, S1093.

2.20. Σοφία ὀρθοί.

«Τὸ Πρόσσωμεν καὶ τὸ Σοφία ὀρθοί, οἷον ἐν σοφία ἴστασθε πάντες, ὅτι καὶ σοφία Θεοῦ τὰ λεγόμενα καὶ γινόμενα καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ ζώσης σοφίας. Ἐπεὶ δὲ ἀρχὴ σοφίας ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ, καὶ μετὰ σοφίας ἐσόμεθα καὶ εὐλαβείας ὀρώντες καὶ ἀκροώμενοι, καὶ προσέχομεν ἑαυτοῖς ἐν φόβῳ Θεοῦ, καὶ ὀρθοὶ μετὰ σοφίας καὶ συνέσεως καὶ σώμασιν ιστάμεθα καὶ ψυχαῖς, καὶ ὀρθοὶ τῇ πίστι καὶ τῷ φρονήματι» κατὰ τὴν ἔρμηνεία τοῦ Συμεῶν (PG 155, 585CD). «[Ὁ ἱερεὺς] σταυροῦ τύπον ποιεῖ μετὰ τοῦ θυμιατοῦ λέγων· Σοφία ὀρθοί... Καὶ ὁ ἱερεὺς ἡρεμαῖα φησὶ φωνῇ τό· Σοφία ὀρθοί, καὶ εὐθὺς ἐλθὼν θυμιά τὸν ἀρχιερέα» (ὁ.π. 641B· ἐπίσης 629D). Περισσότερα εἰλητάρια καὶ παλαιὰ χροφ δὲν εἶχαν ὑπογεγραμμένες, γι' αὐτὸ ἡ ὀνομαστικὴ πτώση γραφόταν ὅπως καὶ ἡ δοτικὴ. Ὁ δὲ Συμεῶν ἦταν ἄνθρωπος λόγιος. Στὰ ἱεροδιακονικὰ τοῦ 1849, 1877, 1893-1894 (ἐκδόσεις Πατριαρχείου, «Φοίνικος», Ἀ. Κωνσταντινίδου) καὶ ἄλλα ἔντυπα, ὅπως καὶ σὲ μερικὰ σημεῖα τοῦ 1948, ἀπαντᾶται «Σοφία», δηλαδὴ μὲ ὑπογεγραμμένη.

2.21. Ὅτε οὖν εἰσέλθωσι πάντες εἰς τὸ ἅγιον θυσιαστήριον, ψάλλουσι τὸ ἀπολυτίκιον τῆς ἡμέρας.

Πὰ λόγους εὐταξίας, στὴν Μονὴ μας πρῶτα ψάλλεται τὸ ἀπολυτίκιον καὶ ὕστερα γίνεται ἡ θυμίαση.

VP135: «[Ὁ πατριάρχης] θυμιᾷ κύκλῳ σταυροειδῶς τὴν ἁγίαν τράπεζαν, ψαλλόντων τῶν διακόνων τὸ ἀπολυτίκιον τῆς ἡμέρας».

SKAND: «Ψαλλόντων τὸ ἀπολυτίκιον τοῦ κατὰ τὴν ἡμέραν ἁγίου, θυμιᾷ ὁ ἀρχιερεὺς γύρωθεν τὴν ἁγίαν τράπεζαν... Δόξα, εἶτα λέγουσι τὸ κοντάκιον».

Ἐπίσης, τὰ τροπάρια, ποὺ στὴν οὐσία ἀποτελοῦν συνέχεια καὶ κατακλείδα τοῦ τρίτου ἀντιφώνου, δὲν πρέπει νὰ εἶναι πολλὰ – ὅπως στὸν Ἑσπερινὸ καὶ τὸν Ὅρθρο.

Μετὰ τὸ «Δεῦτε προσκυνήσωμεν...» ψάλλεται [«Δόξα...» καί] ἓνα τροπάριο, ἢ κοντάκιον ἢ «κάθισμα»: GFIV, GFVII, ERA2, GFII, GF XV², MES160, DrA104, V1811, ANG15, V1554, V1863, V1875, BARB316, BARB345, BARB393, P330, PP1268, P324.

Ψάλλονται δύο (τροπάριο καὶ κοντάκιον ἢ θεοτοκίον): SGEO89, S1040, TOP51, V1970, V2005, PCS214, TB54980, VPE21, S1020, AMR24, BARB443, HR5561, ARB37, HG416, PCS367, KAEM6.

Ψάλλονται τρία: PAT719, S1037.

ΔΦ: «οἱ δὲ ψάλλοντες λέγουσι τὰ συνήθη τροπάρια».

Τὴν ἴδια περίπου εἰκόνα ἔχουμε καὶ στὶς μεταγενέστερες διατάξεις.

2.22. Καὶ εὐθὺς ὁ α' διάκονος ἐπιδίδωσι τὸν θυμιακτὸν τῷ ἱερεῖ, ὅστις εὐλογήσας αὐτὸ καὶ θυμιάσας τὴν ἁγίαν τράπεζαν κύκλῳ σταυροειδῶς καὶ τὸ ἱερατεῖον...

Τὸ νὰ θυμιάζει ὁ ἱερεὺς μετὰ τὴν Μικρὰ Εἴσοδο κατὰ μίμηση τῆς ἀρχιερατικῆς Λειτουργίας «ἐν τοῖς χειροτονίαν ἀρχιερατικὴν ἔχουσι καθηγουμένοις τοῦτο γίνεσθαι ἔθος», σύμφωνα μὲ τὸν ΣΥΜ (PG 155, 288D-289A). Σὲ ἀπλὰ ἱερατικὰ συλλειτουργὰ δὲν γίνεται (Ἀπαντήσεις, 95).

Θυμίαση μετὰ τὴν Μικρὰ Εἴσοδο σὲ ἱερατικὴ Λειτουργία: V1863 (ὁ διάκονος), PAT719, GFIII, BORG7.

2.23. ... ἀποδίδωσι τὸν θυμιατὸν τῷ α΄ διακόνῳ.

Τῶν ἀρχαιότερων καὶ ἐμπειροτέρων διακόνων τὸ προνόμοιο δὲν εἶναι νὰ λένε πολλά, ἀλλὰ νὰ ἐξυπηρετοῦν προσωπικὰ τὸν ἀρχιερέα ἢ ἱερέα ὡς πείραν ἔχοντες καὶ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο νὰ τὸν διευκολύνουν νὰ ἀφοσιώνεται ἀπερίσπαστα στὴν ἱερουργία.

2.24. Καὶ λέγει τὴν εὐχὴν τοῦ τρισαγίου· ἢ λέγει ταύτην μετὰ τὴν ἐκφώνησιν

Ἡ εὐχὴ πρέπει νὰ προηγεῖται τῆς ἐκφωνήσεως καὶ τοῦ τρισαγίου ὕμνου, ἀλλὰ ἐφόσον τὰ ἀπολυτίκια δὲν εἶναι πολλά, ὁ χρόνος εἶναι περιορισμένος, ἰδιαίτερα ὅταν ὁ λειτουργὸς θυμιάζει τὴν ἀγία τράπεζα. Ἡ ἰδανικὴ λύση θὰ ἦταν νὰ ἐπανέλθουν τὰ Εἰρηνικά στὴν θέση τους, ὅπως μαρτυρεῖται ἀπὸ τὰ ἑξῆς χφφ: RGB27 (Κουρά), RNB226, GFIV, GFVII, PYR, JOHN, PM1217, TBH531, SGEO89, P330, RIC1, BER573, GLK657. Τὸ ὅτι εἶναι λίγα τὰ χειρόγραφα δὲν σημαίνει ὅτι δὲν λεγόταν καὶ σὲ ἄλλες κατὰ τόπους ἐκκλησίες, ἀπλῶς πολλά χφφ παραλείπουν τὰ διακονικά. Μερικοὶ κώδικες δίνουν τὶς ἑξῆς σημαντικὲς πληροφορίες:

S1040: «Καὶ εἰ μὲν ἐστὶ τοῦ Χρυσοστόμου ἡ λειτουργία, οὐ λέγεις συναπτῆν, εἰ δὲ ἐστὶν ἡ λειτουργία τοῦ ἁγίου Βασιλείου, λέγεις συναπτῆν· Ἐν εἰρήνῃ... Ὑπὲρ τῆς ἄνωθεν...».

V1970: «Καὶ εἰ μὲν θέλει γενεσθαι καὶ τοῦ τρισαγίου συναπτῆ, ποιήσης αὐτὴν ὁμοίαν τῇ πρώτῃ».

AD34060: «[Ὁ ἀρχιερεὺς· Ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος...] Καὶ εἰ μὲν οὐκ ἐστὶ λιτή, γίνεται προτερον συναπτῆ· εἰ δὲ ἐστὶ λιτή, οὐδ' ὅλως γίνεται συναπτῆ».

BER573: «Καὶ εἰ νηστείας ἡμέρα ἐστὶ, προστίθῃσιν ὁ διάκονος τὴν συναπτὴν τοῦ τρισαγίου· Ἐν εἰρήνῃ... Ὑπὲρ τῆς ἄνωθεν...».

AD30043 (Κουρά εἰς μεγαλόσχημον): «Τοῦ τε ἱερέως ποιούντος τὴν εὐχὴν τοῦ τρισαγίου, ὁ διάκονος λέγει ταῦτα· Ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν· Ὑπὲρ τῆς ἄνωθεν...».

Βλέπουμε ὅτι ἡ ἀπαγγελία ἢ παράλειψη αὐτῆς τῆς συναπτῆς ἐξηρτᾶτο κατὰ τόπους καὶ χρόνους ἀπὸ τὴν νηστεία («εἰ νηστείας ἡμέρας ἐστὶ»), ἀπὸ τὸ εἶδος τῆς Λειτουργίας («εἰ μὲν ἐστὶ τοῦ Χρυσοστόμου ἡ λειτουργία»), ἀπὸ τὴν παρουσία τῆς λιτῆς («εἰ μὲν οὐκ ἐστὶ λιτή»), καὶ τέλος καὶ ἀπὸ τὴν διάθεση τοῦ λειτουργοῦ («εἰ μὲν θέλει γενεσθαι»). Μᾶλλον αὐτὴ ἀνήκε ἀρχικὰ στὴν λιτή, λιτανεῖα καὶ ἀργότερα ἐντάχθηκε στὴν καθ'

ἐαυτὴν Λειτουργία, καὶ στὴν Ἱερουσαλὴμ καὶ στὴν Βασιλεύουσα, διότι ἡ ἀντίστοιχη συναπτὴ ὑπάρχει καὶ στὴν Λειτουργία τοῦ Ἰακώβου (βλ. ΚΑΖΑΜΙΑΣ, σ. 160-161), τῆς ὁποίας οἱ αἰτήσεις εὐρίσκονται στὴν ἀρχαία ἱεροσολυμιτικὴ συλλογὴ τῶν ἐκτενῶν καὶ ἐπιγράφονται ὡς «Ἐκτενὴς λιτανείας [ς']» (βλ. *Ἐκτενεῖς τῶν ἑορτῶν*, σ. 73). Ἐπίσης, εἶναι σημαντικό ὅτι ὁ πατριάρχης Κων/πόλεως Φώτιος ὁ Μέγας συνδυάζει τὸν τρισάγιον ὕμνον μὲ τὴν Μικρὰ Εἴσοδο: «Ἄμα τῷ πρὸς τὸ θυσιαστήριον εἰσιέναι τοὺς ἱερεῖς ὁ ἱεροψάλτης ἀνωθεν ἀναβοᾷ τό· Ἅγιος ὁ Θεός, ἅγιος ἰσχυρός, ἅγιος ἀθάνατος» (PG 103, 772A). Ἐν ὀλίγοις, ἀφοῦ καταργήθηκε ἡ συναπτὴ, ὅλες οἱ ἄλλες λύσεις θὰ εἶναι ἐλλειπεῖς.

Ὅταν ὁ ἱερεὺς δὲν προλάβαινε νὰ ἀπαγγεῖλει τὴν εὐχὴ πρὶν τὸν ὕμνο, ἀναγκαστικὰ πρῶτα ἐκφωνοῦσε καὶ ὕστερα ἔλεγε τὴν εὐχὴ. Ἔτσι σὲ πολλὰ χφφ βλέπουμε τὴν πρωθύστερη μορφή: ἡ ἐκφώνηση προηγεῖται τῆς εὐχῆς. Μερικοί, λειτουργικὰ πῶς εὐαίσθητοι, καταλάβαιναν ὅτι ἡ εὐχὴ δὲν μπορεῖ νὰ μείνει χωρὶς τὴν κατακλείδα, καὶ ἔγραφαν τὴν ἐκφώνηση δύο φορές, πρὶν καὶ μετὰ τὴν εὐχὴ (τὰ τελευταῖα σημειώνονται μὲ τὸν ἀριθμὸ 2 στὶς παρενθέσεις).

Ἡ ἐκφώνηση προηγεῖται τῆς εὐχῆς: ERA2, GFII, MES160, V1811, OT434, TOP51, EBE713, V1554, V1863, V1875, V2005, BARB316, BARB345, S982, S983, RIC1, S1014, S1037, ZV200, HIL708 (2), P112, PP1268, HR5561, VPE01, VP135 (2), VPE08, VP1082 (2), S1019, P410 (2), DJ143 (2), GFIII, GFIX (2), GFXII, GFXVIII, V1973, LES329 (2), VSL14 (2), MR103, REG35 (2), VP1055 (2), S880, S977, S981 (2), S1042 (B), HIL820 (2), HR5669, PP239, PP1084 (B), DU90, ARB17 (2), MES107, ANG62 (2), BORG7, BE262, AD39613, V2007 (2), DJ17, KMR166 (2), DRA151 (2), BRC42 (2), S2017 (2), SB53 (2), V1213 (2), EBE766, VP1061 (2), BUR57 (2), DJ7, DJ257 (2), DU105 (2), SWA (2), AD40755 (2), VP1051 (2), VP1054 (2), VP1079 (2), SSL14, SSL15, S1049 (2), S1046 (2), S1048 (2), S1050 (2), S1051 (2), S1053 (2), S1054 (2), S1055 (2), S1056 (2), S1057 (2), S1058 (2), S1059 (2), S1060 (2), S1061 (2), S1062 (2), S1065 (2), S1066 (2), S1067 (2), S1068 (2), S1069 (2), S1070 (2), S1072 (2), S1078 (2), S1080 (2), S1082 (2), S1084, S1088, S1093, S1047 (2), S2010, S2140, EBE750, S1076 (2), 1877 (2) καὶ τὰ μεταγενέστερα.

2.25. ... τὴν εὐχὴν τοῦ τρισαγίου·

Πῶς συχνὰ ὁ τίτλος δὲν ἔχει τὴν προσθήκη «ὕμνου».

Εύχη του τρισαγίου	Εύχη του τρισαγίου ύμνου
<p>BARB336, RGB27, RNB226, S958, S959, GFIV, GFVII, GFII, ST109, GF XV², MES160, XEN161, PM1217, S961, S962, V1170, S973, S1036, ANG15, OT434, OT344, VPE03, VPE13, LVB33, SE17, EBE713, EBE2759, GFVIII, V1554, V1863, V1875, V1970, V2005, BARB316, BARB345, BARB393, P391, P392, PCS214, BSB607, TBS4980, VPE02, S983, KR45, PAT105, CR11, RIC1, SYN604, PAT719, VPE21, EBE662, S966, S1014, S1020, BARB443, P409², P112, PP468, HR5561, BEN56, ARB37, EBE2393, EBE2394, HG416, PCS367, KAEM6, VPE01, ESF, SPH518, SYN605, VP984, VPE19, VPE11, VPE08, VPE25, VPE26, VP1066, VP1082, VPE05, XEN163, KAR118, PR67, S1017, TRH517, TRH518, LES327, P347², DJ143, DJ311, DU14, GF XVIII, LES329, P324, VSL14 (B), MR103, LES328, LES330, BSB540, S968, VP1055, VP1076, VP1077, VPRD, DU103, EBE661, S880, S972, S977, S981, S991, S1021, S1022, S1024, S1027, S1028, S1033, S1042, S1073 (B), S2021, SE58, HR5669, P408, P411, PP1084, KMR90, DJ65, DJ83, DJ190, DU33, DU44, DU90, ARB17, P323, ANG62, BORG7, BER573, 1508, V2007, 1519, EBE757 (X), 1526, EBE2582, DJ142, DJ17, SB48, VP1070, VP1064, KMR166, DJ139, DJ181, KMR142, BRC42, BRC107, DJ6, VP1086, S1919, VP1071, S2017, S2045, KMR143, SB53 (B), EBE759, EBE766, VP985, VP1059, VP1061, VP1073, VP1074, VP1078, VP1089, S1041, S1045, S2037, BUR56, BUR57, DJ257, DU97, SWA, LES336, LES356, KMR72 (B), VP987, DU95, VP825, DU37, VP1048, VP1051, VP1053, VP1058, VP1063², VP1065, VP1069, VP1079, VP1080, VP1087, S1081, S2006, SSL14, S1052, S1049, S1046, S1048, S1050, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1057, S1058, S1059, S1060, S1061, VPS20, S1065, S1066, S1067, S1068, S1069, S1070, S1072, S1074, S1075, S1078, S1079, S1080, S1082, S1996, S1997, EG2392, S1047, S2008, S2010, S2013, S2140, S2234, TRH334, KMR144, KMR145 (X), EBE668, EBE750, EBE786, AD28820 (B), S1076, S1077, VP1092, 1632, 1638 (B), 1701, 1710 (B), 1740, 1948.</p>	<p>PYR, TOP51, VP135, VPE20, VP1083, PP613, GF XII, IV373, VSL14 (X), HR5614, VP1085, S1073 (X), HIL820, AD18070, KMR146¹, ARB49, P326, DU76, EBE757 (B), DJ273, DJ202, S1064, BUR54, SB53 (X), V1213, VP1050, VP1057, S984, S986, S2111, DJ7, DU105, KMR72 (X), AD40755, VP1060, VP1062, VP1063¹, VP1072, VP1081, VP1091, S1063, KMR145 (B), EBE760, PP177, AD28820 (X), 1638 (X), 1710 (X), 1803, 1877, 1864 1924.</p>

2.26. ... ὁ τρισαγία φωνῆ...

Μέχρι καὶ τὸν 13^ο αἰ. «τρισαγία» ἀπαντᾶται σχεδὸν ἀποκλειστικά. Ἐπομένως πρέπει νὰ συμπεράνουμε ὅτι εἶναι τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου, παρόλο ποὺ γραμματικὰ κανένα ἀπὸ τὰ δύο δὲν εἶναι λάθος. Τὸ «τρισαγία» ἀπαντᾶται στὰ ἔργα τῶν Πατέρων, στὰ πρακτικὰ τῆς Συνόδου τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ 536 κ.ᾶ.

τρισαγία	τρισαγία
BARB336, RGB27, S958, S959, GFIV, GFVII, ERA2, GFII, St109, GfXV ² , P328, MES160, XEN161, PM1217, S961, S962, V1170, V1811, S973, S1036, ANG15, OT434, OT344, VPE03, VPE13, LVB33, SE17, EBE713, EBE2759, GFVIII, V1554, V1863, V1875, V1970, V2005, BARB316, BARB345, P330, P391, P392, PCS214, BSB607, VPE02, S982, S983, KR45, PAT105, CR11, S966, S1014, S1020, S1037, ZV200, HIL708, Vosk32, AMR24, BARB443, P409 ² , P112, PP468, PP1268, HR5561, BEN56, ARB37 (X), EBE2393, EBE2394, HG416, PCS367, KAEM6, VPE01, VPE06, VP984, VPE26, VP1083, KAR118 (B), PR67, S2143, LES327, P347 ² , Dj143, Dj236, Dj311 (B), DU14, GFIII, GFIX, GfXII, GfXVIII, P324, MR103, REG35, VP1085, VPRD (B), EBE661, S880, S981, S991, S1022, S1042, SE58, P2509, PP239, PP1084 (B), KMR90 (X), Dj83 (X), Dj190, ARB17, P323, MES107, ANG62 (X), Bory7, BE262, AD39613, V2007, EBE757 (B), EBE2582 (B), SB48 (B), KMR166 (X), DRA151, Dj181 (X), BRC42 (B), BRC107, KMR143, SB53 (X), V1213, VP1061, VP1078, Dj145, Dj257, VP1058, VP1087, S1059, S1077.	TOP51, EBE662, VPE19, VPE11, VP135, VPE08, VPE20, VPE25, VP1066, VP1082, VPE05, XEN163, KAR118 (X), S1017, S1019, TRH517, TRH518, P410, Dj311 (X), PP613, LES329, IV373, LES328, LES330, BSB540, Hr5614, VP1055, VPRD (X), S972, S977, S1021, S1024, S1027, S1028, S1073, S2021, HIL820, AD18070, HR5669, P408, P411, PP1084 (X), KMR90 (B), KMR146 ¹ , Dj65, Dj83 (B), DU33, DU44, DU90, ARB49, P326, ANG62 (B), P393, EBE757 (X), EBE2582 (X), Dj142, Dj17, SB48 (X), KMR166 (B), Dj181 (B), BRC42 (X), SB53 (B) και τὰ μεταγενέστερα.

2.27. ... και διδοὺς αἰτοῦντι σοφίαν και σύνεσιν...

Στὰ χφφ τῆς βυζαντινῆς και πρῶϊμης μεταβυζαντινῆς ἐποχῆς πολὺ σπάνια ἀπαντᾶται «ὁ διδοὺς». Ὁλη ἡ πρόταση ἀφορᾶ τὸν ἄνθρωπο και γι' αὐτὸ ἀρχικὰ εἶχε «καί». Ἐπειδὴ ὁμως στὸ κείμενο τῆς εὐχῆς, και πρὶν και μετὰ τὴν συγκεκριμένη πρόταση, ὑπάρχουν ὅμοιες φράσεις – «ὁ ἐκ μὴ ὄντος», «ὁ κτίσας», «ὁ καταξιώσας»– φαίνεται, ὅτι ἐκ παραδρομῆς ἔγραφαν «ὁ» ἀντὶ «καί».

καὶ διδοὺς	ὁ διδοὺς
BARB336, RGB27, S958, S959, GFIV, GFVII, ERA2, GFII, ST109, GfXV ² , P328, MES160, XEN161, PM1217, TBH531, S961, S962, V1170, SGE089, V1811, S973, S1036, ANG15, OT434, OT344, VPE03, VPE13, LVB33, SE17, TOP51, EBE713, EBE2759, GFVIII, V1554, V1863, V1875, V1970, V2005, BARB316, BARB345, BARB393, P330, P391, P392, PCS214, TBS4980, BSB607, VPE02, S982, S983, KR45, PAT105, RIC1, SYN604, VPE21, EBE662.	CR11, KAEM6, VPE25, TRH517, LES328, BSB540 (X), VP1076 (X), S1033, P408, PP1084 (X), KMR90 (B), DU33 (B), DU44 (X), P323, DU76, Dj142, VP1070, Dj202, KMR166 (B), BRC42, S1064, S1919, S2017 (X), S2045 (X), EBE759 (X),

S966, S1014, S1020, S1037, Zv200, HIL708, Vosk32, GfXIII, AMR24, BARB443, P409², P112, PP468, PP1268, HR5561, BEN56, ARB37, EBE2393, EBE2394, HG416, PCS367, VPE01, VPE06, SPH518, SYN605, VP984, VPE19, VPE11, VP135, VPE08, VPE20, VPE26, VP1066, VP1082, VP1083, VPE05, XEN163, KAR118, PR67, S1017, S1019, S2143, TPH518, LES327, P410, P347^a, DJ143, DJ236, DJ311, PP613, DU14, GfIII, GfIX, GfXII, GfXVIII, V1973, LES329, IV373, P324, VSL14, MR103, REG35, LES330, BSB540 (B), HR5614, S968, VP1055, VP1076 (B), VP1077, VP1085, VPRD, DU103, EBE661, S880, S972, S977, S981, S991, S1021, S1022, S1024, S1027, S1028, S1042, S1073, S2021, HIL820, AD18070, P411, P2509, PP239, PP1084 (B), KMR90 (X), KMR146¹, DJ65, DJ83, DJ190, DU33 (X), DU44 (B), DU90, ARB49, ARB17, P326, MES107, ANG62, BORG7, BE262, BER573, AD39613, 1508, P393, V2007, 1519, EBE757, EBE2582, DJ273, DJ17, SB48, VP1064, KMR166 (X), DRA151, DJ139, DJ181, EBE2400, KMR142, BRC107, DJ6, VP1086, VP1071, S2017 (B), S2045 (B), KMR143, BUR54, SB53, V1213, EBE759 (B), EBE766 (B), S2111, VP985, VP1057, VP1061, VP1078, S978, S984, S986, S1038, S1041, S1045 (B), S2037, DJ7, DJ145, DJ257, SWA, LES356, GIK657, AD40755, DU95, VP825, VP1051, VP1069 (B), VP1072, VP1087, S1081, S2006, SSL14, SSL15, S1048 (B), S1072, S1074, S1079, S1997, EBE668, EBE750, EBE760, PP177 (X), 1710.

EBE766 (X), VP1050, VP1059, VP1073, VP1074, VP1089, S1045 (X), PP303, BUR56, BUR57, DU105, DU97, LES336, KMR72, VP987, DU37, VP1048, VP1053, VP1054, VP1058, VP1060, VP1062, VP1063², VPS20, VP1063¹, VP1065, VP1069 (X), VP1079, VP1080, VP1081, VP1091, S1052, S1049, S1046, S1048 (X), S1050, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1057, S1058, S1059, S1060, S1061, S1062, S1063, S1065, S1066, S1067, S1068, S1069, S1070, S1075, S1078, S1080, S1082, S1996, EG2392, S1047, S2008, S2010, S2013, S2140, S2234, TPH334, KMR144, KMR145, EBE786, PP177 (B), AD28820, S1076, S1077, VP1092 και όλα τα μεταγενέστερα έντυπα.

2.28. Τοῦ δὲ τελευταίου κοντακίου ψαλλομένου, πρόσσεισιν ὁ α΄ διάκονος τῷ ἱερεῖ, κρητῶν ὡς συνήθως τὸ ὄραριον αὐτοῦ, καὶ κλίνας τὴν κεφαλὴν λέγει· Εὐλόγησον, δέσποτα, τὸν καιρὸν τοῦ τρισαγίου.

Ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸν 13^ο αἰ., ἓνα ἀπὸ τὰ ἀναπόσπαστα μέρη σχεδὸν ὅλων τῶν διατάξεων εἶναι νὰ γίνεται ἡ στιχομυθία μεταξὺ τοῦ διακόνου καὶ τοῦ ἱερέα πρὶν τὸ Τρισάγιο. Τὸ περιέλαβε καὶ ὁ πατριάρχης Φιλόθεος στὴν διατάξή του.

LV42: «Ἐν τῷ εἰπεῖν τὸ Δόξα, Καὶ νῦν καὶ ἄρξασθαι τοῦ Θεοτοκίου, λέγει ὁ διάκονος πρὸς τὸν ἱερέα, κεκλικῶς δηλονότι τὸν ἀρχενα καὶ τὸ ὄραριον αὐτοῦ κατέχων τοῖς τρισί

δακτυλοῖς τῆς δεξιᾶς αὐτοῦ χειρὸς, λέγων· Εὐλόγησον, δέσποτα, τὸν καιρὸν τοῦ τρισαγίου».

V573: «Καὶ τῶν τροπαριῶν ψαλλομένων ἐν τῷ εἰπεῖν τὸ Δόξα, Καὶ νῦν καὶ ἄρξασθαι τὸ Θεοτοκίον, κρατῶν ὁ διάκονος τοῖς δυοῖν δακτυλοῖς τῆς δεξιᾶς χειρὸς τὸ ἄρριον αὐτοῦ καὶ κεκυφώς, λέγει μυστικῶς τῷ ἱερεῖ· Εὐλόγησον, δέσποτα, τὸν τρισαγίον ὕμνον».

SKAND: «Καὶ ὁ δευτερεύων τῶν διακόνων λέγει πρὸς τὸν ἀρχιερέα τὸ· Εὐλόγησον, δέσποτα, τὸν τρισαγίον ὕμνον, προσφέρων διὰ τῆς δεξιᾶς αὐτοῦ χειρὸς τὸ ἄκρον τοῦ ἄρριου».

BUR54: «Ὁ διάκονος λέγει πρὸς τὸν ἱερέα· Εὐλόγησον, δέσποτα, τὸν τρισαγίον ὕμνον. Εἰ δὲ βούλει, λέγε· Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν».

Εὐλόγησον, δέσποτα, τὸν καιρὸν τοῦ τρισαγίου	Εὐλόγησον, δέσποτα, τὸν τρισαγίον ὕμνον
LV42, VP480, PANT770, VP984, VP135, VPE22, S2046, HR5614, VP1076, DU103, S972, PP1084, DU44, 1508, 1519, EBE757, 1526, DJ139, DJ181, EBE2400, KMR142, BRC42, VP1086, S1919, S2017, SB53, UT25, EBE766, VP1078, S986, BSB345, <i>Esfi20</i> , VP877, VP878, VP1024, VP1054, VP1062, S1081, SSL14, SSL15, S1049, S1046, S1048, S1051, S1053, S1054, S1056, S1057, S1058, S1060, S1061, S1062, S1067, S1069, S1070, S1072, S1080, S1086, S1087, S1088, S1089, S1090, S1091, S1092, S1093, S1047, S2010, EBE750, AD28820, S1076, 1629, 1632, 1638, 1701, 1710, 1849.	EBE662, SYN381, V573, SKAND, P2509.

2.29. Σφραγισθεῖς δὲ ἐπ' αὐτοῦ...

Σὲ περισσότερες διατάξεις σφραγίζοντας τὸν διάκονο ὁ ἱερεὺς λέει: «Ὅτι ἅγιος εἶ...», μυστικῶς ἢ ἐκφώνως. Ὅταν λέει μυστικῶς, τότε ἐκφωνεῖται μόνο «Καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων» ὑπὸ τοῦ διακόνου. Ἡ ΔΦ στὸ VP480 ἔτσι τὴν εἶχε ἀρχικὰ, ἀλλὰ ὕστερα κάποιος διέγραψε τὴν ἐκφώνηση καὶ ἔγραψε μία ἄλλη, ποὺ μᾶλλον λεγόταν «μυστικά», δίνοντας τὴν ἐξῆς ἐξήγηση: «Διὰ τὸ εἶναι τὸ Ὅτι ἅγιος εἶ, ὁ Θεὸς ἡμῶν εἰς τὸ τῆς εὐχῆς τέλος, οὐ λέγεται τοῦτο εἰς τὸν καιρὸν τοῦ τρισαγίου, ἀλλὰ τό· Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐν τρισαγίῳ φωνῆ».

HR5614: «Ὅτι ἅγιος εἶ, ἢ· Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ὁ τρισαγία φωνῆ...».

S2017: «Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς ὁ τρισαγία φωνῆ...».

- 2.30. * Ἐτεροι δὲ εὐλογοῦντες λέγουσιν· Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐν τρισαγίοις ὕμνοις δοξαζόμενος πάντοτε...

Αὐτὴ ἡ παραλλαγή ἀπαντᾶται σὲ περιθώριο τοῦ VP984 ὡς ἐναλλακτικὴ τοῦ «Ὅτι ἅγιος εἶ...».

- 2.31. ... καὶ τὴν χεῖρα ἀσπασάμενος, ἐκφωνεῖ· Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.
Ὁ Λαὸς· Κύριε, ἐλέησον.

Ἡ διακονικὴ παρακέλευση καθιερώθηκε γιὰ νὰ μὴν μείνει ἡ ἐκφώνηση χωρὶς εἰσαγωγή, ἐφόσον καταργήθηκε ἡ πρὸ αὐτῆς συναπτή. Οἱ Σλάβοι πολλὰς φορές τὴν παραλείπουν.

DRA104 (Παννυχίδα): «Ὁ ἀρχidiaκονος· Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν· Ὁ πατριάρχης· Ὅτι ἅγιος εἶ...».

«Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν»: PAT719, S1014, P112, ARB37 (X), S1019, P410, S880, HIL820, HR5669, PP1084 (B: δύο φορές), ARB17, ANG62, DJ17, DRA151, BRC107, S2017, SB53, V1213, VP1061, BUR57, DU105, DJ7, VP1051, VP1079, S1049, S1046, S1048, S1050, S1051, S1053, S1054, S1056, S1057, S1058, S1059, S1060, S1061, S1062, S1066, S1067, S1068, S1069, S1070, S1072, S1080, S1082, S1084, S1088, S1090, S1093, S1996, S1047, S2008, S2010, S2140, S1076, VP1092, 1803, 1849, 1877, 1864, 1924, 1948.

- 2.32. Ὁ ἱερεὺς· Ὅτι ἅγιος εἶ, ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν...

Ἡ προσθήκη «τὸν τρισάγιον ὕμνον ἀναπέμπομεν», ἡ ὁποία ἀπαντᾶται σὲ μερικὰ, κυρίως νοτιοϊταλικά χφφ, ὅπου ὑπῆρχε ἰσχυρὴ ἐπίδραση τοῦ ἱεροσολυμιτικοῦ τύπου, εἶναι τῆς λειτουργίας τοῦ Ἰακώβου, ὅπως καὶ ἡ «καὶ ἐν ἁγίοις ἐπαναπαύη» (ἡ τελευταία λέγεται καὶ στὸν Ὅρθρο, ἀπ' ὅπου καὶ ἐπηρεάστηκαν μερικὸι μεταγραφεῖς).

Προσθέτουν «τὸν τρισάγιον ὕμνον ἀναπέμπομεν»: GFIV (B), GFII, V1811, V1863, V2005, BARB345, GFXIII, GFIII, GFIX, GFXII, GFXVIII, V1973, MR103, MES107, BORG7, AD39613, V2007, VP1054.

Προσθέτουν «καὶ ἐν ἁγίοις ἐπαναπαύη»: GFXV, S1020, Zv200, HIL708, S977, BRC107, AD40755, KAB (PG 150, 413B).

- 2.33. ... ἐν δὲ ταῖς ἑορταῖς ψάλλεται ἀντ' αὐτοῦ τὸ Δύναμις, πρότερον κηρυχθὲν ὑφ' ἐνὸς τῶν δικόνων.

Όπως φαίνεται από τὰ ΕΒΕ662, SKAND κ.ά., όπως επίσης από τὰ μουσικά χφφ, στις εορτές τὸ τέλος τοῦ Τρισαγίου ψαλλόταν πιὸ πανηγυρικά. Ὅχι ὅμως καὶ στὶς καθημερινές. «Δύναμις» ποτὲ δὲν ὑπῆρχε διακονικὴ παρακείμεση, ἀλλὰ ψαλτικὸς ὄρος (στὸ VP1495 τὸ λέει ὁ δομέστικος καὶ ὕστερα οἱ ψάλτες). Γι' αὐτὸ πρέπει νὰ λέγεται, κατ' οἰκονομίαν, μόνο ὅταν στὴν πραγματικότητα ψάλλεται τὸ «Δύναμις».

S974 (Χειροτονία πατριάρχου): «Εἶτα ἐκφωνεῖ ὁ πρωτοψάλτης μεγάλη τῆ φωνῆ· Δύναμις. Ἅγιος ὁ Θεός, ἅγιος ἰσχυρός, ἅγιος ἀθάνατος, ἐλέησον ἡμᾶς».

VP878: «καὶ τελειωθέντος παρὰ τῶν ἔξω τὸ δύναμις λέγει ὁ διακονος· Πρόσχωμεν. Σοφία» (τὰ χρώματα τὰ διατηρήσαμε ὅπως εἶναι στὸ χφφ).

2.34. Εἰς τὸ τελευταῖον τρισάγιον λέγει ὁ α' διάκονος τῷ ἱερεῖ· Κέλευσον, δέσποτα.

Δὲν γράφουμε ὅτι λέγεται τὸ Τρισάγιο στὸ ἱερὸ βῆμα χύμα, διότι τὸ ἔψαλαν ἤδη (βλ. ΔΓ).

2.35. Ὁ δὲ ἀσπασόμενος τὴν ἁγίαν τράπεζαν...

Κατ' ἀναλογίαν τῆς ἀρχιερατικῆς Λειτουργίας, ὅπου αὐτὸς ὁ ἀσπασμὸς εἶναι πρῶτος μετὰ τὴν εἴσοδο στὸ θυσιαστήριον.

Ὁ λειτουργὸς ἀσπάζεται τὴν ἁγ. τράπεζα: RNB226, OT344, BARB443, VP135, GFXVIII, MR103.

Ὁ λειτουργὸς ἀσπάζεται τὸ Εὐαγγέλιον: TBS4980.

2.36. ... ἀπέρχεται... ἐν τῷ συνθρόνῳ...

Τὸ ὅτι εἶναι οὐσιαστικὸ λάθος νὰ ἀπέρχονται οἱ λειτουργοὶ ἀντὶ στὶς καθέδρες στὴν πρόθεση καταδεικνύει ὁ Φουντούλης στὴν 367ⁿ Ἀπάντηση. Παραθέτουμε τὸ συμπέρασμα του: «Στὴν προκειμένη περίπτωσι δὲν εἶναι δύσκολο νὰ ἀποκατασταθῇ ἡ ὀρθὴ τάξις. Τὰ βήματα τῶν ναῶν μας εἶναι ἀρκετὰ εὐρύχωρα ὥστε ἢ ἔχουν ἢ μποροῦν νὰ ἀποκτήσουν “ἄνω καθέδρα” καὶ “καθέδρες” γιὰ τοὺς λειτουργοὺς στὸν χῶρο τῆς ἀψίδος. Πρὸς τὰ ἐκεῖ πρέπει νὰ κινηθοῦν οἱ λειτουργοὶ κατὰ τὸ “Κέλευσον...” καὶ ἐκεῖ νὰ παραμείνουν καὶ νὰ καθήσουν κατὰ τὰ ἀναγνώσματα... Αὐτὸ ἐγένετο παλαιότερα,

ΠΕΡΙ ΤΗΣ
ΕΝ ΚΑΘΕΔΡΑ
ΑΝΟΔΟΥ

αυτό γίνεται και σήμερα στις σλαβικές Εκκλησίες και αυτό απαιτεί ή λειτουργική τάξι και εὐπρέπεια, ὅπως διαγράφεται ἀπὸ τὴν ἐν προκειμένῳ παράδοσι τῆς Ἐκκλησίας».

BARB336: «Εὐχή τῆς ἄνω καθέδρας· Δέσποτα Κύριε ὁ Θεὸς τῶν δυνάμεων, σῶσον τὸν λαὸν σου καὶ εἰρηνεύσον αὐτὸν τῇ δυνάμει τοῦ Ἁγίου σου Πνεύματος, διὰ τοῦ τύπου τοῦ τιμίου [σου] σταυροῦ τοῦ μονογενοῦ[ς] σου Υἱοῦ, μεθ' οὗ εὐλογητὸς εἶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν».

Στὸ SM10 ἡ ἴδια εὐχή λέγεται «τοῦ συνθρόνου».

ΓΕΡ: «Τὸ δὲ ἀνελθεῖν ἐν τῷ συνθρόνῳ τὸν ἀρχιερέα καὶ σφραγίσαι τὸν λαὸν ἔστιν, ὅτι ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ μέλλων πληροῦν τὴν κατὰ σάρκα ἡμῶν οἰκονομίαν, ἐπάρας τὰς χεῖρας αὐτοῦ εὐλόγησε τοὺς ἁγίους αὐτοῦ μαθητὰς λέγων αὐτοῖς· Εἰρήνην ἀφήμι ὑμῖν» (PG 98, 409C).

ΜΑΞ: «Ἡ [τοῦ Κυρίου] εἰς οὐρανοὺς αὐτοῦ καὶ τὸν ὑπερουράνιον θρόνον ἀνάβασίς τε καὶ ἀποκατάστασις συμβολικῶς τυποῦται διὰ τῆς ἐν τῷ ἱερατεῖ τῷ ἀρχιερέως εἰσόδου καὶ τῆς εἰς τὸν θρόνον τὸν ἱερατικὸν ἀναβάσεως» (PG 91, 688D).

ΣΩΦ: «Μετὰ τὸ τρισάγιον ἀνέρχεται ὁ ἀρχιερεὺς ἐν τῷ συνθρόνῳ... συνερχομένων καὶ τῶν ἱερέων» (PG 87-3, 3996C).

ΑΝΔ: «Εὐθὺς οὖν μετὰ τὴν εἴσοδον καὶ τὸ τέλος τοῦ τρισαγίου, ἡ ἄνω καθέδρα» (PG 140, 437B).

ΣΥΜ: «Ἐπειτα καὶ ἡ εἰς τὸ ἱερὸν σύνθρονον ἄνοδος καὶ καθέδρα γίνεται» (PG 155, 293C· ἐπίσης 721D).

ΓΡΗΓ: «Καὶ ὡς ἦλθεν ἐπὶ καθέδρας [ὁ ἱερεὺς]...».

ΡΡ1084 | Β : «καὶ εἰσέρχεται ὁ ἱερεὺς εἰς τὰ προπελαία».

ΚΜΡ166: «Καὶ ποιήσας μετανοίας γ' ἐνώπιον τῆς ἁγίας τραπέζης, καθέξει εἰς τὴν καθέδραν καὶ ἐκφωνεῖ· Πρόσχωμεν. Εἰρήνη πᾶσι».

1864 1924: «Καὶ ἀπερχονται εἰς τὴν καθέδραν ἢ τὴν προθεσιν».

Ἀπέρχονται στὴν καθέδρα	Ἀπέρχονται στὴν πρόθεση
RGB27 (173r), PYR, JOHN, GFII, SGE089, V1811, P328, V1863, V1970, AD34060, TBS4980, Dmit, EBE662, GF, BARB443, SYN381, VP480, PANT770, VP984, VP135, VPE22, V1973, S2046, Vsl14, V573, HR5614.	1710, 1877 («θεωρῶν πρὸς τὴν Προθεσιν»), 1948.

DU103, S972, SKAND, SB305, PP1084, ARB17, MES107, 1508, 1519, EBE757, 1526, KMR166, DJ139, DJ181, BRC42, VP1086, S1919, BUR54, SB53, EBE766, VP1078, BSB345, GLK657, VP1062, S1081, SSL15, S1072, S1084, S1085, S1089, S1090, S1091, S1092, S1093, 1629, 1632, 1638, 1701, 1803.

2.37. ... διὰ τοῦ νοτίου μέρους αὐτῆς...

Μερικοί λειτουργοὶ πάνε μὲν στὸ σύνθρονο, ἀλλὰ ἐλκόμενοι ἀπὸ τὴν συνήθεια, κάνουν κύκλο ἀπὸ τὸ βόρειο μέρος τῆς ἁγίας τραπέζης, πράγμα ποὺ δὲν ἐξηγεῖται. Ἡ πιὸ ἀπλή λύση θὰ ἦταν νὰ βλέπαμε τὴν πράξη τῶν σλαβοφώνων ἐκκλησιῶν, στὶς ὁποῖες ποτὲ δὲν διακόπηκε αὐτὴ ἢ σωστὴ τάξη. Ἡ Σύνοδος τῆς Μόσχας τοῦ 1666 παρατηρεῖ ὅτι καὶ στὶς χειροτονίες καὶ στὴν Μικρὰ Εἴσοδο τὴν ἁγία τράπεζα κυκλοῦμε ἀπὸ τὸ νότιο μέρος (κανόνας ιβ').

2.38. ... λέγων· Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου.

Αὐτὸς ὁ στίχος εἶναι τοῦ «ἱεροῦ περιπάτου» κατὰ τὸν Φουντούλη, δηλαδὴ τῆς ἀνόδου («ἐρχομαι» - «ἐρχόμενος») καὶ δὲν ἔχει σχέση μὲ τὰ τίμια δῶρα. Ἐπίσης, μπορεῖ νὰ ἐκληφθεῖ καὶ μὲ τὴν ἐσχατολογικὴ ἔννοια.

«Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι οὐ μὴ με ἴδητε ἕως ἂν ἦξη ὅτε εἴπητε· εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου» (Λουκ. 13,35).

ΜΑΞ: «Ἡ εἰς οὐρανοὺς ἀνάβασίς τε καὶ ἀποκατάστασις συμβολικῶς τυποῦται διὰ τῆς ἐν τῷ ἱερατεῖῳ τοῦ ἀρχιερέως εἰσόδου καὶ τῆς εἰς τὸν θρόνον τὸν ἱερατικὸν ἀναβάσεως» (PG 91, 688D).

2.39. Καὶ αὐθις ὁ α' διάκονος δεικνύων τὸ σύνθρονον·

Ὅπως εὐλογεῖται ἡ εἴσοδος πρὶν τὴν διέλθουμε, ὅπως εὐλογεῖται τὸ θυμίαμα πρὶν θυμιάσουμε, ἔτσι εὐλογεῖται καὶ ἡ καθέδρα, ἡ πολυθρόνα δηλαδὴ, πρὶν καθίσουμε σὲ αὐτήν.

2.40. Εὐλόγησον, δέσποτα, τὴν ἁγίαν καθέδραν.

Δὲν προτιμήσαμε τὴν πιὸ διαδεδομένη μορφή «ἄνω καθέδραν», διότι παρεξηγεῖται ὁ ὄρος καὶ ἐρμηνεύεται «θεωρητικά», ἐνῶ πρόκειται γιὰ τὸ ἐπίσημο μὲν, ἀλλὰ παρὰ ταῦτα κάθισμα τῶν λειτουργῶν.

«ἁγίαν καθέδραν»: EBE662, SYN381.

«τὴν καθέδραν»: AD34060, TBS4980, GLK657.

«τὴν τιμίαν καὶ ἁγίαν καθέδραν»: V573, S1079.

«ἄνωθεν καθέδρα»: EBE757.

«δεικνύων... τὴν ἁγ. Τράπεζαν»: 1948. Ὁ Φουντούλης σχολιάζοντάς το γράφει· «Εἰς τὸ Ἱεροτελεστικόν... ἡ πράξις διαστρέφεται τελείως... Ἡ ἁγία τράπεζα... κατὰ μοναδικὸ τρόπο στὰ λειτουργικὰ χρονικὰ εὐλογεῖται ἀπὸ τὸν ἱερέα!» (*Απαντήσεις*, 367).

2.41. Ὁ δὲ σφραγίζει αὐτὸ λέγων·

Γράφει ὁ ἁγ. Νικόδημος: «Οἱ ἱερεῖς δὲν πρέπει νὰ εὐλογοῦν μὲ τὸ χέρι οὔτε τὴν πρόθεσιν ἐν τῇ εὐχῇ αὐτῆς, οὔτε τὴν ἄνω καθέδραν, ἀλλὰ μόνον νὰ κάμνουν σχῆμα πρὸς αὐτάς, καθὼς τοῦτο δηλοῖ καὶ ὁ ιβ' Κανὼν τοῦ ἁγίου Νικηφόρου» (*Πηδάλιον*, σ. 349, ὑποσημείωση (1) στὸν 19^ο κανόνα τῆς ἐν Λαοδικεῖα τοπικῆς Συνόδου). Μᾶλλον κάνει λάθος ὁ ἁγ. Νικόδημος, διότι ὁ ἁγ. Νικηφόρος στὸν 12^ο κανόνα του ἀναφέρεται σὲ κάτι ἄλλο: «Ὅτι οὐ χρὴ σφραγίδα ποιεῖν ἐν τῇ εὐχῇ τοῦ σκευοφυλακίου ἐπὶ τὸ ἅγιον ποτήριον» (PG 100, 856C). Ἐδῶ μπορεῖ νὰ ἐννοεῖται ἡ εὐχὴ τῆς Προθέσεως, «Ὁ Θεός, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τὸν οὐράνιον ἄρτον...», ἀλλὰ πιὸ πιθανὸν νὰ ἐννοεῖ τὴν τελευταία εὐχὴ «εἰς τὸ συστεῖλαι τὰ ἅγια». Στὴν πρώτη περίπτωση καὶ νὰ εὐλογήσῃ ὁ ἱερεὺς τὸ ποτήριον, δὲν εἶναι μεμπτό (βλ. *Απαντήσεις*, 521), ἀλλὰ στὴν δευτέρα περίπτωση στὸ ποτήριον εἶναι αἷμα Χριστοῦ καὶ ὄντως δὲν μπορεῖ νὰ εὐλογηθεῖ πλέον ἀπὸ κανένα, παρόλο πὺ ἔχουμε καὶ ἓνα χφ, GF XIII, πὺ γράφει: «Ὁ ἱερεὺς εὐλογεῖ τὰ ἅγια· τὸ πλήρωμα τοῦ νόμου...». Πάντως ὁ ἁγ. Νικηφόρος δὲν ἀναφέρει καθόλου τὴν καθέδρα. Πῶς ἔγινε τὸ λάθος; Ἴσως ὁ ἁγ. Νικόδημος εἶχε ὑπόψη τὴν λανθασμένη πράξη τῆς ἀπελεύσεως πρὸς τὴν πρόθεση καὶ ἐπομένως «ἡ καθέδρα» ἐθεωρεῖτο ἡ πρόθεση.

Μποροῦμε ἐπίσης νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ ἁγ. Νικηφόρος ἐννοεῖ τὴν ἄλλη εὐχὴ τῆς Προθέσεως, ἡ ὁποία συνήθως τίθεται στὰ χφφ στὴν Λειτουργία τοῦ Χρυσοστόμου (π.χ. BARB336): «Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ προθεῖς ἑαυτὸν ἄμνον ἄμωμον...», ἡ δὲ σφράγιση γινόταν στὶς λέξεις «ἔφιδε ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὸν ἄρτον τοῦτον καὶ ἐπὶ τὸ ποτήριον τοῦτο, καὶ ποιήσον αὐτὸ ἄχραντόν σου σῶμα καὶ τίμιόν σου αἷμα».

2.42. Εὐλογημένος εἶ ὁ καθήμενος ἐπὶ θρόνου δόξης τῆς βασιλείας σου πάντοτε...

Αυτή ή παραλλαγή άπαντάται στα AD34060, ΔΓ, REG35. Φαίνεται αυτή ήταν ή παράδοση τής Άγίας Σοφίας. Τα EBE662, SYN381 και SB53 προσθέτουν στο τέλος: «ό ύπερύμνητος και ύπερένδοξος...».

GFII. V1811, V1863: «Και άνερχομένων των ιερέων έν τῷ συνθρόνω λέγουσι κεκυφοτες· Εύλογημένος ει ό καθήμενος επί θρόνου δόξης τής βασιλείας σου, Χριστέ ό Θεός ήμών, πάντοτε...».

ΔΦ: «Εύλογημένος ει ό επί θρόνου δόξης τής βασιλείας σου καθήμενος πάντοτε...».

2.43. "Ιστανται δέ και οι λοιποι πρεσβύτεροι εκκτέρωθεν του ιερέως. Το να ισταται ό ιερεύς στο σύνθρονο έχουμε μαρτυρίες παλαιές και πρόσφατες. Στο Τυπικό τής Μονής του Άγ. Παντελεήμονος του 1841 (παρόμοιο Τυπικό ύπάρχει και στις Μονές Κωνσταμονίτου, Διονυσίου και Ίβήρων) γράφει: «[Τῆ Κυριακῆ του Πάσχα] Εί λειτουργεί και διάκονος, λέγεται τὸ εὐαγγέλιον παρ' άμφοτέρων, του ιερέως και του διακόνου, κατά στιγμήν."Ισταται δέ ό ιερεύς έν τῷ ανατολικῷ μέρει τής άγίας τραπέζης, βλέπων προς δυσμάς» (DMITRIEVSKIJ III, σ. 630). Το δέ Τυπικό τής κοινοβιακής Μονής του Κουτλουμουσίου του ἔτους 1870 έχει ως έξής (στην ίδια ακολουθία): «Τὸ εὐαγγέλιον ό ήγούμενος· και άπτουσι δύο μανουάλια έμπροσθεν του συνθρόνου, όπου ισταται ό ήγούμενος, δια να λέγη τὸ εὐαγγέλιον, και ό διάκονος εις τὸ πορφυροῦν» (δ.π., σσ. 720-721).

Άν οι κληρικοί δέν πρέπει να άπέρχονται στο σύνθρονο, τότε τίθεται ένα άπλό έρώτημα: Ποῦ εἶναι ή θέση τους κατά τὸ άποστολικό και κατ' έπέκταση τὸ εὐαγγελικό ανάγνωσμα; Και από την πρακτική άποψη, «οί τα πάντα καλῶς διαταξάμενοι άγιοι πατέρες» βρήκαν την καλύτερη λύση: οι λειτουργοί άφ' ένός βλέπουν προς τὸν αναγνώστη, δείχνοντας έτσι τὸν σεβασμό προς την Βίβλο και την πλήρη συμμετοχή τους στα γινόμενα, άφ' έτέρου δέ δέν στρέφουν τα νῶτα στην άγία τράπεζα.

ΣΥΜ: «Κάθηνται δέ άρχιερείς τε και ιερείς αναγινωσκομένων τούτων, πλην διακόνων, ότι και οὔτοι την άποστολικήν χάριν έχουσι» (PG 155, 724AB).

2.44. 'Ο α' διάκονος: Πρόσχωμεν.

Όρθογραφικά έτσι εἶναι τὸ σωστό. «Πρόσχωμεν» με ένα σίγμα προέρχεται από τὸ ρήμα «προέχω» που έδώ δέν έχει θέση. ANA (PG 140, 444B και C), ΨΕΛ και ΣΥΜ (PG 155, 376D) έτσι τὸ έχουν, με δύο σίγμα. Επίσης μαρτυρεῖται από τα έξής έπιμελημένα χφφ:

V2282, PCS213 (83r), XEN161, PM1217, OT344, TOP51, S1013 («Πρόσσχες»), V1970, BARB329, P391, P409¹, ES13, VPE07, EBE662, S1016, HIL708 («Πρόσσχες»), PP1268, EBE2393, EBE2394, HG416, VPE01, VPE06, VP480, VP984, VPE24, VPE04², VPE26, VP1066, VP1082, VP1083, VPE05, KAR118, TRH517, TRH518, AD27563, DU14, GFXX², VP1055, VP1067, VPRD (ὄχι παντοῦ), DU103, S972, S1025, S1027, S1028, HIL820, P411, KMR146², DJ83, DJ139, DJ181, EBE2400, DNR, BUR54, S1038, DJ7, DJ145, LES356, VP1062, VP1063², VP1069.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ
ΕΙΡΗΝΕΥΣΕΩΣ
ΜΕΤΑ ΤΟ
ΤΡΙΣΑΓΙΟ

2.45. Ὁ ἱερεὺς· Εἰρήνη πᾶσι.

Αὐτὴ ἡ εἰρήνευση εἶναι ἀναπόσπαστο, ἀρχαιότατο καὶ σημαντικό μέρος τῆς θείας Λειτουργίας, μαρτυρουμένη ἀπ' ὅλες τίς πηγές: Εὐχολόγια, διατάξεις, ὑπομνηματιστές, Πατέρες. Εἶναι ἡ μόνη εἰρήνευση, τῆς ὁποίας προηγεῖται τὸ «Πρόσσχωμεν», πράγμα πὸν δηλώνει τὴν ἰδιαίτερη σημασία τῆς λειτουργικῆς στιγμῆς. Ἀργότερα ἐπισκιάστηκε ἀπὸ τὴν ἄλλη εἰρήνευση, αὐτὴν πρὶν τὸ Εὐαγγέλιο, ἡ ὁποία εἰσήχθη στὴν Λειτουργία ἀπὸ τὴν ἐπίδραση ἐκείνων τῶν ἀκολουθιῶν, στὶς ὁποῖες τὸ Εὐαγγέλιο ἀναγινώσκεται κατ' εὐθείαν, δηλαδὴ Ἐσπερινός, Ὁρθρος κ.ἄ. Γιὰ πρώτη φορὰ τὸ «Εἰρήνη πᾶσι» στὴν Λειτουργία ἀμέσως πρὶν τὸ Εὐαγγέλιο ἐμφανίζεται τὸν 15^ο αἰ., καὶ μάλιστα ὄχι παντοῦ.

ΑΓ. ΙΩΑΝΝΗΣ Ο ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ: «Εἰσιὼν ὁ πατήρ, οὐ πρότερον ἐπὶ τὸν θρόνον ἀναβαίνει τοῦτον, ἕως ἂν ἅπασιν ὑμῖν εἰρήνην ἐπεύξηται, καὶ ἀναστὰς οὐ πρότερον ἄρχεται τῆς πρὸς ὑμᾶς διδασκαλίας, ἕως ἂν ἅπασι δῶ τὴν εἰρήνην» (PG 48, 870).

ΑΓ. ΙΣΙΔΩΡΟΣ Ο ΠΗΛΟΥΣΙΩΤΗΣ: «Εἰρήνην ὁ ἱερεὺς ἀπὸ τοῦ ὕψους τῆς καθέδρας τῆ ἐκκλησίας ἐπιφθέγγεται τὸν Κύριον τῆς καθέδρας μιμούμενος ἀναλαμβάνόμενον, εἰρήνην τὴν οἰκείαν ἀφιέντα καὶ διδόντα» (*Λόγος ρκβ' , Δωροθέω Κόμητι, Ἑρμηνεία τῆς ἱερατικῆς ἐκφωνήσεως*, PG 78, 264C).

ΓΕΡ: «Ἡ σφραγὶς ἦν ὁ ἀρχιερεὺς εἴωθε ποιεῖν ἐν τέλει τοῦ τρισαγίου εἰς πλήρωσιν καὶ οἰονεὶ ἐκσφράγισμα τῶν περὶ Χριστοῦ προηγορευμένων προφητικῶν χαρακτηρίζεται» (PG 98, 409C).

Τὸ ἴδιο καὶ ὁ ΣΩΦ προσθέτοντας καὶ τὸ ἐξῆς: «Τοῦ δὲ Τρισαγίου πληρωθέντος σφραγίζει τὸν λαὸν ὁ ἱερεὺς λέγων· Εἰρήνη πᾶσι, τουτέστιν εἰρηνεύετε ἐν ἀλλήλοις παριστάμενοι ἐν τῇ θείᾳ τραπέζῃ» (PG 87-3, 3997A).

Τὸ ἴδιο καὶ ὁ ΑΝΔ (PG 140, 437C).

ΨΕΛ: «Ἡ δὲ σφραγὶς ἦν εἴωθεν ὁ ἱερεὺς ποιεῖν τε οἰονεὶ κατασφράγισμα προφητικῶν λογίων».

ΚΑΒ: «Μετὰ τὸν [τρισάγιον] ἕμνον, ὁ ἱερεὺς κελεύει... προσέχειν τὸν νοῦν. Τὸ γὰρ Πρόσχωμεν, τοῦτο δύναται. Εἶτα τὴν εἰρήνην εὔχεται πᾶσι...» (PG 150, 413B).

ΣΥΜ (PG 155, 721D-724A).

ΓΡΗΓ: «ὁ Γαβριήλ· Πρόσχωμεν. Καὶ ὁ Δεσπότης· Εἰρήνη πᾶσι... Καὶ οὕτως ὁ ἱερεὺς εἰρηνεύει ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ».

Ἀναφέρεται ἡ εἰρήνευση μετὰ τὸ Τρισάγιο: RNB226, GFIV, GFVII, ERA2, PYR, JOHN, GFII, GFXV², P328, MES160, TBH531, SGE089, V1811, S973, S1040, ANG15, OT344, LVB33, TOP51, GFVIII, V1554, V1863, V1875, V1970, V2005, BARB316, BARB345, BARB393, P330, PCS214, AD34060, TBS4980, S982, S983, LEO, CR11, VPE07, VPE21, EBE662, S1020, S1037, ZV200, GFXIII, AMR24, BARB443, HR5561, BEN56, ARB37, EBE2393, EBE2394, HG416, PCS367, SYN381, KAEM6, VPE01, VPE06, ESF, SYN605, VP480, PANT770, VP984, VP135, VPE08, VPE22, VP1066, S2143, TRH517, DJ143, DJ236, DJ311, PP613, GFIII, GFIX, GFXII, GFXVIII, V1973, S2046, P324, VSL14, MR103, REG35, LES330, V573, BSB540, HR5614, VP1055, VP1076, VP1077, VPRD, DU103, S880, S972, S991, S1022, S1027, S1028, S1042, PP239, PP1084, DJ83, DJ190, DU44, DU90, ARB17, P323, P326, ANG62, BORG7, BE262, BER573, AD39613, 1508, P393, V2007, 1519, EBE757, 1526, EBE2582, DJ273, SB48, VP1064, KMR166, DJ139, DJ181, EBE2400, KMR142, BRC42, BRC107, DJ6, VP1086, S1919, VP1071, S2045, SB53, V1213, EBE759, EBE766, VP985, VP1050, VP1061, VP1074, VP1078, S976, S986, S1041, S2111, BSB345, PP303, DJ145, DU105, SWA, LES336, LES356, GLK657, VP987, VP877, VP1060, VP1063², VP1069, VP1072, VP1087, SSL14, SSL15, S1059, S1062, S1072, S1075, S1079, S1080, EBE668, EBE750, S1076, 1629, 1632.

2.46. Ὁ λαός· Καὶ τῷ πνεύματί σου.

Ὁ Συμεὼν Θεσσαλονίκης ὑπογραμμίζει, ὅτι σὲ αὐτὴ τὴν εἰρήνευση πρέπει νὰ ἀποκρίνεται ὁ λαός: «Τοῦ διακόνου τὸ Πρόσχωμεν λέγοντος, ὁ μὲν ἀρχιερεὺς τὸ Εἰρήνη πᾶσιν ἢ τὸ Εἰρήνη ὑμῖν ἐκφώνως λεγέτω· πάντες δὲ Καὶ τῷ πνεύματί σου ἀποκρινέσθωσαν, τὰς κεφαλὰς ὑποκλίνοντες» (PG 155, 445CD). «Καὶ οὕτω Σοφία πρόσχωμεν κράζοντος τοῦ διακόνου, τὸ Εἰρήνη πᾶσιν ὁ πατριάρχης ἐκφωνεῖ· περὶ οὗ, ὡς εἰρήκαμεν, ἔδει φροντίζειν πάντας· καὶ δεῖ φροντίζειν, καὶ ἀρχιερεῖς καὶ ἱερεῖς ἴστασθαι καὶ ἀντιφωνεῖν αὐτῷ· Καὶ τῷ πνεύματί σου· καὶ οὕτω καθέξεσθαι, καὶ τὸν λαὸν ὁμοίως δεξάμενον τὴν εἰρήνην, Καὶ τῷ πνεύματί σου βοᾶν» (ἔ.π. 448D-449A).

GFVII, PYR, JOHN, GFII, P328, TBH531, V1811, S1040, ANG15, OT344, BARB316, PCS214, TBS4980, LEO, BARB443, KAEM6, DJ143, GFXVIII, MR103, REG35, PP1084.

DU90, P323 (ό ναλιτης), BORG7, BER573, GLK657, 1629 (=Σοφία πρόσχαμεν λέγει δια μιας πριν τις επιγραφές του Προκειμένου και του Άλληλουια), 1632.

2.47. Καὶ εὐθὺς κάθηνται ὁ τε ἱερεὺς καὶ οἱ συλλειτουργοί.

DMIT: «Ὁ ἀπόστολος, τὸ ἀλληλουΐα. Ὁ ἱερεὺς, ἐξαναστάς τῆς καθέδρας, θυμᾶ...».

SYM: «Καὶ οὕτως οἱ μὲν ἀρχιερεῖς καθέζεσθωσαν· οἱ λοιποὶ δὲ κατὰ τὴν τάξιν στηκέτωσαν» (ὁ.π. 445D).

Τὰ GFII, V1811 λένε ἀλλιῶς: «Καὶ τοῦ λαοῦ πάλιν καθεσθέντος ἕως τέλους τοῦ ἀποστόλου...». «Καθῆται ὁ διάκονος, παρισταμένων τῶν ὑποδιακόνων [ἕως τέλους τοῦ ἀποστόλου]».

GER: «Τὸ δὲ καθίσαι ἐστίν, ὅτι ὁ Υἱὸς τὴν ἑαυτοῦ σάρκα ἦν ἐφόρεσε καὶ τὸ πρόβατον ὃ ἀνέλαβεν ἐπὶ τῶν ὤμων (ὅπερ σημαίνει τὸ ὠμοφόριον), ὃ ἐστὶ τὸ Ἀδαμιαῖον φύραμα, ἀνεβίβασεν ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας καὶ κυριότητος τῶν ἄνω δυνάμεων, καὶ προσήγαγεν αὐτὸ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ» (PG 98, 409D).

Περίπου τὸ ἴδιο καὶ ὁ ΣΩΦ (PG 87-3, 3996D).

RNB226, PYR, JOHN, V1863, P2509.

2.48. * Ὁ ἱερεὺς κάθηνται εἰς τὸ πρῶτον σύνθρονον πρὸς βορρᾶν, ὁ β' πρεσβύτερος εἰς τὸ πρῶτον πρὸς νότον. Ὁ γ' πρεσβύτερος εἰς τὸ δεύτερον πρὸς βορρᾶν κ.ο.κ.

Στὸ τέλος τοῦ Πηδαλίου, ὅπου παρατίθεται τὸ σχέδιο τοῦ ναοῦ, ὁ θρόνος ἔχει τὸ νούμερο 1, τὸ σύνθρονο πρὸς τὸν νότο ἔχει νούμερο 2 καὶ τὸ σύνθρονο πρὸς τὸν βορρᾶ τὸ 3 (σσ. 616-617). Τὸ νόημα εἶναι τὸ ἑξῆς: ὁ ἱστάμενος στὸ κέντρο μεταβαίνει πάλι στὸ κέντρο ἀπέναντι, οἱ δὲ συλλειτουργοὶ δὲν ἀλλάζουν τὸ μέρος, τὴν γεωγραφικὴ πλευρὰ ὅπου στέκονται, γι' αὐτὸ καὶ στὸ ἀριστερὸ χέρι τοῦ προεξάρχοντος ἴσεται τώρα ὁ δεύτερος κατὰ τάξιν. Ἄν ὁμως στὸ ἱερατικὸ συλλεῖτουργο ὁ προσεστὼς θὰ πηγαίνει πρὸς νότον, θὰ ἀλλάξει πῶς πολὺ ἢ σειρὰ καὶ ὁ τρίτος στὴν σειρὰ θὰ προηγῆται τοῦ δευτέρου, ἐνῶ σὲ αὐτὴ τὴν διανομὴ τῶν θέσεων μόνο ὁ τρίτος ἱερεὺς μεταφέρεται μία βαθμίδα κάτω.

2.49. * Εἰς δὲ τὴν καθέδραν, ἧς τὸν τόπον παρ' ἡμῖν κατέχει ἡ ἁγία εἰκὼν τῆς Θεοτόκου, κάθεται μόνον ὁ ἐγκύριος ἐπίσκοπος.

Ἡ ἀπαγόρευση τοῦ νὰ κάθεται κάποιος στὴν ἄνω καθέδρα ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο τοῦ τόπου ὑπάρχει στοὺς διαφόρους κανόνες. Ὁ Κων. Ἀρμενόπουλος σχολιάζοντας τὸν 16^ο κανόνα τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ τοπικῆς Συνόδου γράφει: «Κατ' ἐπίδοσιν ἐπισκόπῳ καὶ ἑτέραν ἐπισκοπὴν δίδοσθαι [συγχωρεῖται] παρὰ τοῦ πρωτεύοντος ἐν τῇ ἐνορίᾳ αὐτοῦ, ἐν ἧ καὶ πάσῃ τῇ ἐνορίᾳ αὐτῆς τὴν διεξαγωγὴν τῶν ἀρχιερατικῶν ἀπάντων δικαίων ποιήσεται, ὅσα καὶ γνήσιος ἀρχιερεὺς αὐτῶν, πάρεξ τοῦ ἐν τῷ ἱερῷ συνθρόνῳ ἐγκαθιδρῦεσθαι» (PG 150, 57BC). Ὁ λόγος ἦταν, ὅπως ξέρουμε, ὅτι ἡ θέση αὐτὴ ἔθεωρεῖτο ὡς κατ' ἐξοχὴν θέση τοῦ ἐπιχωρίου ἐπισκόπου (βλ. *Πηδάλιον*, σ. 337, ὑποσημείωση (1) στὸν ιγ' κανόνα τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ τοπικῆς Συνόδου).

Ἡ ἐν Μόσχᾳ Σύνοδος τοῦ 1666, στηλιτεύοντας τὴν συνήθεια μερικῶν ἱερέων νὰ κάθονται στὸ σύνθρονο (στὴν μέση δηλαδή), ὑπογραμμίζει, ὅτι οὔτε ὁ πατριάρχης μπορεῖ νὰ κάθεται σὲ μία ἄλλη ἐπαρχία, δίνοντας συνάμα τὴν ἐξῆς σημαντικὴ πληροφορία: ὅταν δύο ἢ τρεῖς τῆς Ἀνατολῆς πατριάρχες συλλειτουργοῦν, ὁ ἐγκύριος δὲν κάθεται μόνος του στὸ σύνθρονο, ἀλλὰ «χάριν ἀδελφικῆς ἀγάπης καὶ ἰσοτιμίας» θέτουν δύο ἢ τρεῖς πολυθρόνες στὸ ἴδιο ἐπίπεδο (κανόνες β' καὶ γ').

2.50. Ὁ διάκονος· Σοφία.

Οἱ ἐκφωνήσεις τῶν λειτουργῶν καὶ οἱ ἀποκρίσεις τοῦ λαοῦ κατὰ τὰ ἀναγνώσματα εἶναι τὰ σημεῖα τῆς Λειτουργίας, τὰ ὅποια παραμορφώθηκαν πολὺ καὶ ἀπὸ τὰ πιὸ εὐχάριστα μέρη μετατράπηκαν στὰ πιὸ ἀνούσια, ἐνῶ ὑπάρχουν πολλὰ χφφ ποὺ διασώζουν πλήρως τὴν σωστὴ τάξη καὶ μπορεῖ κανεὶς νὰ τὴν ἐπαναφέρει ἄριστα. Ἐπίσης, δὲν μπορεῖ νὰ ἀρχίζει τόσο σημαντικὸ μέρος τῆς Λειτουργίας ὁ ἀναγνώστης – ὁ διάκονος εἶναι ὁ τελετάρχης καὶ πάντα αὐτὸς «ποιεῖται τὴν ἀρχὴν».

ΚΑΒ: «[Ὁ ἱερεὺς] τὴν εἰρήνην εὐχεται πᾶσι καὶ σοφίαν ἀναμνησκει, μεθ' ἧς δεῖ τοῖς μυστηρίοις προσέχειν. Τίς δὲ ἡ σοφία; Οἱ προσήκοντες τῇ τελετῇ λογισμοί» (PG 150, 413B).

S1089: «Καὶ ἐὰν εἰσὶ προφητεῖαι, λέγει ὁ διάκων· Σοφία. Καὶ λέγονται αἱ προφητεῖαι».

Ἅλλη ἢ διάταξη τῶν διακονικῶν ἐκφωνήσεων σώζονται στὰ ἐξῆς χφφ: P328, TBH531, SGE089, GFVIII, S1020, S1037, VP480, PANT770, VP984, VP135, VPE22, GFIII, GFVIII,

V1973, S2046, Vsl14, MR103, HR5614, DU103, S972, DU90, BORG7 (– ένα «πρόσχωμεν»), BE262, BER573, 1508, 1519, EBE757, DJ139, DJ181, EBE2400, KMR142 (– ένα «σοφία»), VP1086, EBE766, VP1061 (– ένα «σοφία»), VP1078, BSB345, PANT435, GLK657 (– ένα «πρόσχωμεν»), SSL15.

2.51. Ὁ ἀναγνώστης· Ψαλμός τῷ Δαυΐδ.

Ἦδη στὸ RNB226 λέγεται «Ψαλμός τῷ Δαυΐδ». Κατ’ ἀκριβειαν οὔτε ὁ ἦχος λέγεται, οὔτε ἡ λέξη «Προκειμένον», ἡ ὁποία εἶναι τεχνικός ὄρος, ὅπως π.χ. «Επιγραφή»· παρόλο πὸν ἀναφέρεται σὲ ὅλες τὶς διατάξεις, δὲν λέγεται ποτέ. Ὁ ἦχος, γιὰ λόγους πρακτικούς, κατ’ οἰκονομίαν μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ μετὰ τὸ «Πρόσχωμεν».

Τὰ χφφ πὸν δὲν ἔχουν τὴν πλήρη σωστή τάξη, ἀλλὰ ἀναφέρουν τὸ «Ψαλμός τῷ Δαυΐδ»: RNB226, S1040, V1554, S960, V1877 (ἔτους 1292), S1037, GfXIII, PCS367, KAEM6, V573, S991, Pp239, Pp1084, KMR90, DJ190, ARB17, P323, MES107, ANG62, AD39613, V2007, BRC107, S1919, SB53, V1213, S976, S1041, DJ257, VP877, VP1049, S1091, EBE668, 1638, 1701, 1710.

2.52. Ἡ Ὡδὴ τῆς Θεοτόκου, ἡ Ὡδὴ τῶν Πατέρων.

Τὸ Προκειμένον δὲν εἶναι πάντα ψαλμός. Μπορεῖ νὰ εἶναι «Ὡδὴ τῆς Θεοτόκου» στίς Τετάρτες καὶ θεομητορικές ἑορτές – «Μεγαλύνει ἡ ψυχὴ μου τὸν Κύριον καὶ ἠγαλλίασε τὸ πνεῦμά μου ἐπὶ τῷ Θεῷ τῷ σωτήρῳ μου», ἡ «Ὡδὴ τῶν Πατέρων» τὶς Κυριακές τῶν Ἁγίων Πατέρων – «Εὐλογητὸς εἶ, Κύριε, ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν, καὶ αἰνετὸν καὶ δεδοξασμένον τὸ ὄνομά σου εἰς τοὺς αἰῶνας» (βλ. ΜΑΤΘΕΟΣ Ι, σ. 136).

«Ὡδὴ τῶν Πατέρων»: P382, DRA104, PCS214, S1095, S960, PAT104, S1097, VP1202, VP1204, VP1199, VP984 κ.ἄ.

2.53. Ὁ διάκονος· Πρόσχωμεν.

Εἶναι πολὺτιμες οἱ διατάξεις πὸν ἀναφέραμε, διότι συνήθως τὰ χφφ δίνουν βραχεῖες ὁδηγίες σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο. Ἴσως ἦταν κάποι πασίγνωστο καὶ δὲν φρόντιζαν νὰ τὰ γράφουν λεπτομερῶς. Π.χ. τὸ 1893 ἔχει ὡς ἐξῆς: «Μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ Τρισαγίου, ἐλθὼν ὁ Διάκονος ἔμπροσθεν τῶν ἁγίων θυρῶν λέγει· Πρόσχωμεν. Σοφία. Πρόσχωμεν». Ἡ φυλλάδα παραθετῆται μόνο τὶς διακονικὲς παρακελεύσεις. Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅμως, ὅτι δὲν μεσολαβοῦσαν ἱερατικὲς ἐκφωνήσεις ἢ ἀποκρίσεις τοῦ λαοῦ. Ἴσως ἀπὸ

ἐδῶ προέκυψε καὶ ἡ λανθασμένη ἄποψη, ὅτι στὸ ἀποστολικὸ ἀνάγνωσμα [καὶ] στὸν Ἑσπερινὸ λέγεται «Πρόσχωμεν. Σοφία. Πρόσχωμεν», ἐνῶ στὰ ἀναγνώσματα τῆς Π. Διαθήκης μόνο «Σοφία. Πρόσχωμεν» (ποῦ οὔτε στὸ τελευταῖο λέγεται διὰ μιᾶς, ἀλλὰ πρῶτα «Σοφία», μετὰ ἡ ἐπιγραφή, καὶ μετὰ τὸ «Πρόσχωμεν»).

2.54. Ὁ ἀναγνώστης τὸ προκείμενον (ΑΒ). Ὁ λαὸς ἐπαναλαμβάνει τὸ προκείμενον (ΑΒ). Ὁ ἀναγνώστης τὸν στίχον (Γ). Ὁ λαὸς πάλιν τὸ προκείμενον (ΑΒ). Ὁ ἀναγνώστης τὸ ἡμισυ τοῦ προκειμένου (Α). Ὁ λαὸς ἀποπληροῖ αὐτό (Β).

Σὲ ὅλο τὸν Ἑλλαδικὸ χῶρο, μέχρι σήμερα δυστυχῶς, λίγες εἶναι οἱ ἐκκλησίες ὅπου τὸ Προκείμενο πάντα ψάλλεται. Ἐνῶ οἱ Ρῶσοι οὔτε τὴν ἐποχὴ τῶν ἀθέων διέκοψαν νὰ τὸ ψάλλουν, ἀκόμα καὶ στὶς καθημερινές. Ψάλλουν σὲ ἦχο, ἀλλὰ σὲ λιτὸ ὕφος. Γι' αὐτὸ ἀντὶ νὰ αὐτοσχεδιάζουμε, δανειστήκαμε ἀπ' αὐτοὺς τὴν τάξη, ποῦ καὶ αὐτοὶ κάποτε παρέλαβαν ἀπὸ ἐμᾶς. Μία λεπτομέρεια: ἐκεῖνοι λένε μὲν «Προκείμενον. Ψαλμὸς τῷ Δαυῖδ. Ἦχος τὰδε», ἀλλὰ στοὺς λειτουργικοὺς κύκλους γίνεται συζήτηση ὅτι μόνο «Ψαλμὸς τῷ Δαυῖδ» πρέπει νὰ λέγεται.

Τὸν ἴδιο τρόπο τῆς ἐκτελέσεως τοῦ Προκειμένου βλέπουμε στὸ ST43 (ἔτους 1122). Τὴν Μεγάλη Πέμπτη κατὰ τὴν τελετὴ τοῦ ἀγ. Μύρου στὰ Ἱεροσόλυμα ὁ πατριάρχης καὶ οἱ σὺν αὐτῷ κληρικοὶ ἔψαλλαν ἓνα εἰδικὸ Προκείμενο μὲ τὸν ἐξῆς τρόπο (παρεμπιπτόντως αὐτὸ τὸ Προκείμενο ἀναφέρεται καὶ στὸ SMΓ56):

Ὁ δὲ πατριάρχης εὐθὺς λαμβάνει τὸν θυμιατὸν καὶ θυμιᾷ τὸ ἅγιον μύρον καὶ ἐκφωνῶν μόνος λέγει εἰς ἦχον πλ. β'. Ὁ Σαμουὴλ θυμιᾷ τὰ ἅγια, ὁ Γαβριὴλ βοᾷ. (ΑΒ)

Καὶ εὐθὺς ἀποκρίνεται αὐτῷ ὁ κληρὸς· Ὁ Σαμουὴλ θυμιᾷ τὰ ἅγια, ὁ Γαβριὴλ βοᾷ. (ΑΒ)

Καὶ ὁ πατριάρχης· Εἴ τις ἐπάξιος τοῦ μύρου καὶ φίλος τοῦ ἐλαίου. (Γ)

Ὁ κληρὸς· Ὁ Σαμουὴλ θυμιᾷ τὰ ἅγια, ὁ Γαβριὴλ βοᾷ. (ΑΒ)

Ὁ πατριάρχης· Καὶ τῷ νυμφίῳ γνωστὸς ἀπεκδεχέσθω ἰδεῖν ἃ ἠῆξατο. (Δ)

Ὁ κληρὸς· Ὁ Σαμουὴλ θυμιᾷ τὰ ἅγια, ὁ Γαβριὴλ βοᾷ. (ΑΒ)

Ὁ πατριάρχης· Πᾶς μυρισθεὶς συνδειπνεῖτω τῷ Χριστῷ καὶ λεγέτω πρὸς τὸν Κύριον· Ὑμῶ καὶ συσταυροῦμαί σοι. (Ε)

- Ὁ κληρὸς· Ὁ Σαμουὴλ θυμιᾷ τὰ ἅγια, ὁ Γαβριὴλ βοᾷ. (AB)
 Ὁ πατριάρχης· Ὑμνολογούντων ἀγγέλων ἀκαταπαύστοις ψδαῖς,
 βοώντων, δοξολογούντων. (C)
 Ὁ κληρὸς· Ὁ Σαμουὴλ θυμιᾷ τὰ ἅγια, ὁ Γαβριὴλ βοᾷ. (AB)
 Ὁ πατριάρχης· Τριάδα ὁμοούσιον. (Z)
 Ὁ κληρὸς· Ὁ Σαμουὴλ θυμιᾷ τὰ ἅγια, ὁ Γαβριὴλ βοᾷ. (AB)
 Ὁ πατριάρχης· Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος εἰ Κύριε, τὰ σύμπαντα
 πεπλήρωται τῆς δόξης σου φιλόφρονε. (H)
 Ὁ κληρὸς· Ὁ Σαμουὴλ θυμιᾷ τὰ ἅγια, ὁ Γαβριὴλ βοᾷ. (AB)
 Ὁ πατριάρχης· Ὁ Σαμουὴλ θυμιᾷ τὰ ἅγια. (A)
 Ὁ κληρὸς· Ὁ Γαβριὴλ βοᾷ. (B)

2.55. Ὁ διάκονος· Σοφία. Ὁ ἀναγνώστης· Πρὸς (δεῖνα) ἐπιστολῆς
 Παύλου τὸ ἀνάγνωσμα. Ὁ διάκονος· Πρόσσωμεν.

Εἶναι εὐκόλο: ὑπάρχουν τρία ζευγάρια «Σοφία»-«Πρόσσωμεν», μετὰ τὰ ὅποια πλαισι-
 ῶνται τρεῖς ἐπιγραφές – τοῦ Προκειμένου, τοῦ Ἀποστόλου καὶ τοῦ Ἀλληλούϊα. Τὸ
 πρῶτο «Πρόσσωμεν» δὲν συμπεριλαμβάνεται σὲ αὐτά, διότι εἶναι τῆς εἰρήνευσης.

2.56. Ὁ ἀναγνώστης... Καὶ ἀναγινώσκειται ὁ ἀπόστολος.

Στὴν συντριπτικὴ πλειοψηφία τῶν χφφ καὶ ἐντύπων (γιὰ νὰ μὴν ποῦμε σὲ ὅλα) προ-
 βλέπεται ἀναγνώστης. Στὴν Ρωσία, ὅταν συλλειτουργοῦν δύο διάκονοι, ὁ δεῦτερος
 διαβάζει τὸν Ἀπόστολο, ὁ πρῶτος τὸ Εὐαγγέλιο. Ἡ μόνη σὲ μᾶς γνωστὴ γραπτὴ πηγὴ
 ποὺ ἀναφέρει τὴν ἀνάγνωση τοῦ Ἀποστόλου ἀπὸ τὸν διάκονο εἶναι τὸ Τυπικὸ τῆς
 Μονῆς τῶν Κασουλίων (Ιταλία), ἔτους 1205, ὅπου, ὅταν ὁ Εὐαγγελισμὸς συνέπιπτε μετὰ
 τὸ Πάσχα, γινόταν τὸ ἑξῆς: «Τὸν δὲ ἀπόστολον [τοῦ Πάσχα] ἀναγινώσκει ὁ διάκονος
 ἔσω εἰς τὸ θυσιαστήριον, τὸν δὲ ἀπόστολον τοῦ Εὐαγγελισμοῦ ἀναγινώσκει ὁ ἀνα-
 γνώστης ἄνω εἰς τὸν ἄμβωνα... τὸ δὲ εὐαγγέλιον τοῦ Πάσχα ἀναγινώσκει ὁ ἱερεὺς
 εἰς τὸ θυσιαστήριον καὶ τούτου τελειωθέντος... ἀναγινώσκει ὁ διάκονος ἔξω, εἰς τὸ
 βῆμα τοῦ ἄμβωνος τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Εὐαγγελισμοῦ» (DMITRIEVSKI I, 828). Περίπου τὸ
 ἴδιο σὲ ἀπλὸ Πάσχα. Ἀπ' ὅλη τὴν διάταξη ὁμως φαίνεται ὅτι ἡ τοπικὴ τους παράδοση
 εἶχε ἀρκετὲς ἰδιαιτερότητες.

2.57. Εἶτα νεύει ὁ ἱερεὺς τῷ β' πρεσβυτέρῳ καὶ ἐκεῖνος λέγει τῷ ἀναγνώστῃ· Εἰρήνη σοι.

Κατ' ἀναλογίαν τῆς ἀρχιερατικῆς Λειτουργίας, ὅπου εἰρηνεύει ὁ δεῦτερος τῇ προτροπῇ τοῦ πρώτου.

ΔΓ: «Μετὰ δὲ τὴν πληρωσιν τοῦ ἀποστόλου, ἐκφωνεῖ ὁ λαβῶν ἀρχιερεὺς τὴν εὐλογίαν· Εἰρήνη σοι».

ΣΥΜ: «Τῷ ἀναγνώσαντι πρότερον τὰ ἀποστολικά ρήματα εἰρήνην παρέχει καὶ εὐλογίαν, πλὴν οὐ δι' ἑαυτοῦ τὴν εἰρήνην, ἀλλὰ διὰ τοῦ πρώτου τῶν ὑπ' αὐτὸν ἀρχιερέως ἢ πρεσβυτέρου, ὅτι καὶ οὗτοι τότε τάξιν ἔχουσιν ἀποστόλων, ὁ πρῶτος ἀρχιερεὺς δὲ τὴν τάξιν ἔχει Χριστοῦ. Διὸ αὐτὸς μὲν εἰρηνεύει τὸ εὐαγγέλιον, ὡς τὸν τύπον ἔχων Χριστὸν, ἐκεῖνοι δὲ τὸν Ἀπόστολον ὡς τύπον σώζοντες ἀποστόλων. Καὶ οὐδὲ ἀφ' ἑαυτοῦ τοῦτο ποιῶσιν, ἀλλ' εὐλογίαν λαβόντες, τὴν εἰρήνην λέγουσιν» (PG 155, 293D). «Πάντων δὲ τῶν ἀρχιερέων καὶ ἱερέων καθεσθέντων ἐν τῷ μέλλειν ἀναγινώσκεσθαι τὰ ἀποστολικά ρήματα, ἀπελθῶν [ὁ χειροτονηθεὶς ἀρχιερεὺς] λαμβάνει εὐλογίαν ἀπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου, ὡς ἂν εἰρήνην δῶ τῷ ἀναγινώσκοντι... καὶ ἀναγνωσθέντος τοῦ Ἀποστόλου, εἰρηνεύει τὸν ἀναγνόντα, τὰ δευτερεῖα φέρων τοῦ ἀρχιεπισκόπου» (ὁ.π. 428AB).

2.58. Ὁ ἀναγνώστης· Ἀλληλούϊα. Ψαλμὸς τῷ Δαυίδ. ἢ Ὡδὴ τοῦ Συμεών, ἢ Ὡδὴ τοῦ Ζαχαρίου.

Τῆς Ὑπαπαντῆς καὶ τοῦ Γενεσίου τοῦ Προδρόμου δὲν εἶναι ψαλμὸς.

Τὰ χφφ ποὺ δὲν ἔχουν τὴν πλήρη σωστὴ τάξη, ἀλλὰ ἀναφέρουν τὸ «Ἀλληλούϊα. Ψαλμὸς τῷ Δαυίδ»: OT344, V2005, VP1076, S880, HIL820, PP1084, ARB17, MES107, 1526, BRC42, S986, PP303, VP877, S1081, SSL14, S1072, S1091, S1093, EBE24 (ἔτους 1575, φ. 390v), EBE750, 1632, 1638, 1701, 1710, 1803.

Στὸ TBS4980 ἔχει «Σοφία» καὶ «Πρόσχωμεν».

S1094: «Καὶ εἰ μὲν γινώσκει ψαλτικὴ, ψάλλει καὶ τὸ ἀλληλουαριον».

2.59. Τούτων δὲ ψαλλομένων, εἰς τῶν δικιόνων, ἐπὶ τῷ θυμιάματι τὴν εὐλογίαν παρὰ τοῦ ἱερέως ὡς συνήθως λαβῶν, θυμιᾷ τὸ ἅγιον εὐαγγέλιον καὶ τὴν ἱεράν τράπεζαν, εἶτα τὸν ἱερέα καὶ τὸ ἱερατεῖον ὅλον, καὶ ἀποτίθεται τὸν θυμιατόν.

Τὸ Ἀλληλουάριο καὶ ἡ κατ' αὐτὸ θυμίαση εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ ἀρχαῖα στοιχεῖα τῆς λατρείας μας. Δυστυχῶς, παραλείπεται σὲ πολλοὺς ναοὺς, παρόλο ποὺ προβλέπεται ἀπ' ὅλες τὶς διατάξεις καὶ ἡ ἐκτέλεσή του δὲν εἶναι δύσκολη (βλ. *Ἀπαντήσεις*, 286). Κατὰ τὴν ΔΦ, ΔΓ κ.ἄ. θυμιάζεται μόνο ἡ ἅγια τράπεζα, μᾶλλον δὲ τὸ ἐπ' αὐτῆς κείμενο Εὐαγγέλιο.

GFII: «τὴν ἅγιαν τράπεζαν τετραμερῶς καὶ τὸν ἱερέα».

S986: «θυμιᾶ τὸ ἅγιον εὐαγγέλιον κείμενον ἐπὶ τῆς ἁγίας τραπέζης καὶ εἶθ' οὕτως τὸ θυσιαστηριον».

BUR54: «Καὶ ὅταν ψάλλεται τὸ ἀλληλουῖαριον εἰσέρχεται ὁ ἀρχιερεὺς εἰς τὴν προσκομιθὴν καὶ λαμβάνει μερίδας καὶ μνημονεὺει οὓς θέλει ζῶντας καὶ τεθνεώτας».

Θυμιάζεται καὶ ἡ πρόθεση: HR5561 («τὰ ἅγια ἐν τῇ προθεσει»), GFIII, ARB17, S1084 καὶ S1088 καὶ S1090 (+ «τὰς ἁγίας εἰκόνας καὶ τὸν λαόν»), 1864-1924 καὶ τὰ μεταγενέστερα.

2.60. Ὁ ἱερεὺς λέγει τὴν εὐχὴν τοῦ εὐαγγελίου· Ἐλλαμψον ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν...

Ἡ εὐχή, ποὺ στὸ κείμενο παρουσιάζει πολλὲς μικροπαραλλαγές, ἀρχικὰ ἦταν εὐχή τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ὁρθρου. Στὴν Λειτουργία καθιερῶνεται πρὸς τὰς δυσμὰς τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς.

Στὸ LVB33 ἡ εὐχή τίθεται ἐκτὸς τῶν λειτουργιῶν στὸ «Εὐχαὶ διάφοροι παρὰ τοῦ ἱερέως [λεγόμεναι]» μὲ τὴν ἐπιγραφή: «Εὐχή τοῦ Εὐαγγελίου».

DU105: «Εὐχή τοῦ ἁγίου εὐαγγελίου, ἡ λέγεται παρὰ πάντων πρεσβυτέρων καὶ διακόνων».

2.61. Σὺ γὰρ εἶ ὁ φωτισμὸς ἡμῶν καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν σὺν τῷ ἀνάρχῳ...

Καὶ οἱ ἐκφωνήσεις ποικίλουν. Μόνο στὰ χφφ τῆς Μονῆς μας βρέθηκαν 7 παραλλαγές. Διαλέξαμε τὴν πιὸ σύντομη, ποὺ μαρτυρεῖται ἀπὸ ἀρκετὰ χφφ. Στὰ TBS4980, GF XII, P2509, DU44, VP1057 (X) καὶ σὲ μερικὰ ἄλλα δὲν ὑπάρχει καθόλου ἐκφώνηση, προφανῶς διότι ἡ κατακλιδα δὲν ἐκφωνεῖται.

«Σὺ γὰρ εἶ ὁ φωτισμὸς ἡμῶν καὶ σοὶ τὴν δόξαν...»: LVB33, P112, HR5561, DJ143 (B), S2046, VP1076, S972 (B), S977, DJ83, DJ190, P393, EBE757 (B), DJ142, SB48, KMR166, BUR54, SB53, V1213, VP1061, S1041, DU97, LES356, VP1051, VP1087, S2006, S1074, KMR144, PP177 (X), S1077.

2.62. ... προσέρχεται ὁ α΄ διάκονος τῷ ἱερεῖ καὶ ὑποκλίνας αὐτῷ τὴν κεφαλὴν λέγει· Εὐλόγησον, δέσποτα, τὸν εὐαγγελιστὴν τοῦ ἁγίου ἀποστόλου καὶ εὐαγγελιστοῦ (δεῖνος).

Ἐπὶ τὴν ἀνωτέρω ἀπόδοσιν ἔχοντες ἵσχυρίζομαι ὅτι ἡ ἀπόδοσις ἐστὶν ἀκριβὴς καὶ ἀποδοτικὴ. Ἐπισημαστέον ὅτι ἡ ἀπόδοσις ἐστὶν ἀκριβὴς καὶ ἀποδοτικὴ.

VP480, PANT770, VP984, VP135, HR5614, DU103, HR5669, DU44 1508, 1519, EBE757, 1526, DJ139, DJ181, EBE2400, VP1086, S1919, SB53, UT25, EBE766, VP1078, PP303, VP1062, S1081, SSL14, SSL15, S1066, S1084, S1085, S1086, S1087, S1089, S1091, S1092, 1638, 1701, 1710, 1803.

2.63. Ὁ ἱερεὺς σφραγίζει αὐτὸν ἀποκρινόμενος·

«Σφραγίζει» δὲν σημαίνει ὅπωςδήποτε νὰ κάνει σταυρὸ στὴν κεφαλὴ. Στὴν ΔΓ ὁ πατριάρχης ἀπὸ μακριὰ «σφραγίζει» τὸν διάκονο.

Τὴν κεφαλὴν: MR103, BSB345, S1093, 1629, 1864-1924.

AD39613: «Ὁ ἱερεὺς ἐπιτίθει ἐπάνω αὐτοῦ».

2.64. Ὁ Θεός, διὰ πρεσβειῶν... τῆ αὐτοῦ φιλανθρωπία καὶ χάριτι. Καὶ ἐδῶ ποικίλουν τὰ χφφ. Αὕτῃ εἶναι τῆς ΔΦ.

VP480, PANT770, VP984, S2046, DU103, S972, P2509, 1508, EBE757, 1519, DJ139, DJ181, EBE2400, VP1086, SB53, EBE766, VP1078, BSB345, S1081, SSL14, SSL15, S1093.

2.65. * Ἡ οὕτως· Ὁ Θεός, διὰ πρεσβειῶν τοῦ ἁγίου ἀποστόλου καὶ εὐαγγελιστοῦ (δεῖνος), δῶν σοι ῥῆμα εἰς τὸ εὐαγγελίσασθαι δυνάμει πολλῇ.

Αὕτῃ ἡ σύντομη καὶ ἀπλή μορφή ἀπαντᾶται στὰ: S1020 («τοῖς εὐαγγελιζομένοις» ἀντὶ τοῦ «εὐαγγελίσασθαι»), VP135, VPE22, VSL14, KMR142, S1919, UT25, PP303.

2.66. Ὁ α΄ διάκονος· Ἀμήν.

Τὸ «Ἀμήν» μία φορὰ εἶναι πιὸ παλαιὸ καὶ δόκιμο. Τὸ τριπλό, ὅπως καὶ πολλὲς ἄλλες καινοτομίαι, ἐμφανίζεται τὸν 17^ο αἰ. (κυρίως στὸ δεύτερο ἡμισυ).

Ένα «Ἀμήν»	Τρία «Ἀμήν»
GFII, V1811, VP480, PANT770, VP984, S2046, VSL14, HR5614, DU103, S972, PP1084, DU44, 1508, 1519, EBE757, 1526, DJ139, DJ181, EBE2400, KMR142, BRC42, VP1086, S1919, SB53, VP1078, VP877, VP1062, S1081, SSL15, S1066, S1086, S1091, 1629, 1632, 1638, 1701, 1710, 1803.	S1084, S1085 (διπλό), S1087, S1088, S1089 (διπλό), S1090, S1092 (διπλό), 1864-1924, 1948.

2.67. Ἀπελθῶν δὲ καὶ προσκυνήσας ἔμπροσθεν τῆς ἁγίας τραπέζης, αἶρει τὸ εὐαγγέλιον...

Ὁ διάκονος μόνος του παίρνει τὸ Εὐαγγέλιο. Δὲν εἶναι ὑποδιάκονος γιὰ νὰ μὴν μπορεῖ νὰ πάρει κάτι ἀπὸ τὴν ἁγία τράπεζα. Πάντα κινεῖται καὶ ἐνεργεῖ μὲν ὡς ἐξαρτώμενος, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἔχει τὴν χάρη τῆς χειροτονίας, ἄπτεται καὶ διαχειρίζεται ὅλα τὰ ἱερὰ ἀντικείμενα ὅπως οἱ ἱερεῖς. Τὸ ζητούμενο εἶναι νὰ μὴν κάνει κάτι ἀφ' ἑαυτοῦ του.

ΣΩΦ: «Μετὰ τὸ Ἀλληλοῦια λαβὼν ὁ ἱερεὺς ἢ ὁ διάκονος τὸ ἀχραντον Εὐαγγέλιον...» (PG 87-3, 3997C). Γράφει «ιερεὺς» διότι προβλέπει καὶ τὴν ἄνευ διακόνου Λειτουργία, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν περιγραφή τῆς Μικρᾶς Εἰσόδου ὅπου τὸ Εὐαγγέλιον βασιτάζει ὁ ἱερεὺς (ὁ.π. 3993C).

Ὁ διάκονος παίρνει τὸ Εὐαγγέλιο μόνος του	Ὁ ἱερεὺς δίνει τὸ Εὐαγγέλιο στὸν διάκονο
GFII, V1811, EBE662, S1020, SYN381, LVE42, VP480, PANT770, VP984, VP135, VPE22, S2046, VSL14, V573, HR5614, DU103, S972, HR5669, P2509, DU44, 1508, 1519, 1526, DJ139, DJ181, KMR142, VP1086, VP1078, BSB345, VP1062, S1081, S1066, S1091, 1629, 1638, 1701, 1710, 1803.	VP1076, EBE757, S986, VP877, VP878, VP1024, S1084, S1085, S1086, S1088, S1087, S1089, S1090, S1092, 1632, 1948.

2.68. ... καὶ ἐξέρχεται διὰ τῶν ἁγίων θυρῶν...

Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι στὸ SYN381, ποὺ εἶναι μοναστηριακὸ Τυπικὸ καὶ περιέχει τὴν ἴδια διάταξη μὲ τὸ EBE662, λείπουν οἱ λέξεις «διὰ τοῦ βορείου μέρους».

GFII, V1811: «ἐξῶθεν τῶν διαστυλιων». V573: «καὶ ἐξέρχεται διὰ τοῦ βορείου κλήτους ἢ καὶ ἀπὸ τὸ μέσον». SKAND: «προπορεύονται ἀναγνώσται δυο μετὰ μοναχικων, μετὰ τουτους οἱ διάκονοι, εἴτα ὁ εὐαγγελιστής... καὶ ἐξέρχονται ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ μέρους τῆς σολαίας καὶ ἀνέρχονται ἀπὸ τοῦ ὀπισθεν μέρους εἰς τὸν ἄμβωνα καὶ ἴστανται εἰς τὸν τεταγμένον τόπον».

Διὰ τῆς ὥραίας πύλης	«Διὰ τοῦ βορείου μέρους»
VP480, PANT770, VP984, VPE22, S2046, VSL14, HR5614, VP1076, DU103, S972, PP1084, DU44, 1508, 1519, 1526, DJ139, DJ181, EBE2400, KMR142, BRC42, VP1086, S1919, EBE766, VP1078, S986, BSB345, VP877, VP1062, S1081, SSL15, S1066, S1091, 1629, 1632, 1638, 1701, 1710, 1803.	EBE662, S1084, S1085, S1088, S1089, S1090, S1092, 1948.

2.69. ... εἰς τὸ μέσον τοῦ ναοῦ...

Πάντως εἶναι ἀμαρτύρητη ἡ ἀνάγνωση τοῦ Εὐαγγελίου ἀπὸ τὴν βαθμίδα τοῦ ἀρχιερατικοῦ θρόνου.

«Ἐν τῷ ἄμβωνι ἔμπροσθεν τῶν ἁγίων θυρῶν»: GFII, V1811.

«Ἐν τῷ μεσονάφῳ ἢ ἐν τῷ ἄμβωνι»: EBE662 καὶ SYN381.

Στὴν μέση τοῦ ναοῦ: V573.

«Ἐν τῷ τεταγμένῳ τόπῳ ἢ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ναοῦ»: BSB345.

LV42: «Καὶ ἀπέρχεται εἰς τὸν τόπον, ἐν ᾧ ἔθος ἐστὶ εὐαγγελίζεσθαι τὸν διακονον».

VP1076, S986: «Ὅταν δὲ φθάσῃ εἰς τὸν ὀμφαλόν, στρέφεται πρὸς ἀνατολάς».

2.70. ... ἐνὶ ἡ δυσὶ διακόνους συνοδευόμενος.

Ὁ δεῦτερος γιὰ τὴν δεύτηρη περικοπή, ὁ τρίτος γιὰ τὴν Ἐκτενή. Ἄλλὰ καὶ διότι ἡ ἀνάγνωση τοῦ Εὐαγγελίου μεταφέρει τὸ κέντρο τῆς συνάξεως ἀπὸ τὸ ἱερὸ βῆμα στὴν μέση τοῦ ναοῦ, καὶ ἡ παρουσία τῶν διακόνων ἀκριβῶς αὐτὸ θὰ ὑπογραμμίσει.

DRA104 (M, Σάββατο): «Ἀναγινώσκει δὲ τοῦτο [τὸ εὐαγγέλιον] ὁ ἀρχιδιάκονος, καὶ συνεξέρχονται αὐτῷ διάκονοι ἕξ καὶ ἴστανται κατὰ συζυγίαν εἰς τοὺς ἔμπροσθεν βαθμοὺς τοῦ ἄμβωνος <ἐκείνου ἀναγινώσκοντος>».

VP135: «διακόνων τεσσάρων».

VP1076, S986: «δύο λαμπάδες ἔνθεν καὶ ἔνθεν».

1526: «προπορευομένων καὶ λαμπάδων καὶ θυμιατῶν».

2.71. ... λέγει ἔνδοθεν· Σοφία. Ὁρθοί, ἀκούσωμεν τοῦ ἁγίου εὐαγγελίου.

Στὴν Λειτουργία τοῦ Ἰακώβου λείπει τὸ «Σοφία». Καὶ ἀπὸ αὐτὸ τὸ γεγονός καὶ ἀπὸ τὸ κάτωθι φαίνεται, ὅτι συγχωνεύτηκαν δύο προτροπὲς σὲ μία.

PCS213 (Αιταναία της 1^{ης} Σεπτεμβρίου): «Και λέγοντος τοῦ διακόνου· Σοφία· λέγει ὁ ἀρχιδιάκονος· Ὁρθοὶ ἀκούσωμεν τοῦ ἀγίου εὐαγγελίου. Καὶ τοῦ λαοῦ ἠσυχάζοντος, σφραγίζει ὁ ἀρχιερεὺς τὸν λαὸν γ'· καὶ λέγει· Εἰρήνη πᾶσι».

2.72. [Ὁ ἱερεὺς· Εἰρήνη πᾶσι. Ὁ λαός· Καὶ τῷ πνεύματί σου.]

Ἡ εἰρήνευση πρὶν τὸ εὐαγγέλιο τῆς Λειτουργίας, κατ' ἀναλογίαν τοῦ Ὁρθρου ἢ τοῦ Ἑσπερινοῦ ἢ ἄλλων ἐκτάκτων ἀκολουθιῶν, εἰσήχθη στὴν ὕστερη βυζαντινὴ ἢ καὶ πρώιμη μεταβυζαντινὴ ἐποχῇ. Στὴν Μονὴ μας ὑπάρχει Διακονικὸ τοῦ 17^{ου} αἰ. (VP877) ποῦ ἀκόμα δὲν τὴν περιέχει. Ἐνῶ τὸ VP878 ἀπὸ τὸ δεύτερο ἡμισυ τοῦ ἰδίου αἰῶνα τὴν ἔχει. Τὴν βάζουμε στὶς ὀρθογώνιες ἀγκύλες γιὰ νὰ ὑπογραμμίσουμε τὴν σημασίαν τῆς πρώτης, μετὰ τὸ Τρισάγιο, εἰρήνευσης.

Δὲν ἔχουν εἰρήνευση πρὶν τὸ εὐαγγέλιο: GFII, TBH531, SGE089, V1811, OT344, GFVIII, V1863, LEO, EBE662, S1020, SYN381, KAEM6, ESF, VP480, PANT770, VP984, VP135, VPE22, DJ311, GFIX, GF XVIII, S2046, VSL14, MR103, REG35, V573, HR5614, VP1076, DU103, S880, S972, HR5669, PP239, PP1084, DU44, DU90, P323, MES107, BORG7, BE262, BER573, AD39613, 1508, V2007, 1519, EBE757, 1526, EBE2582, KMR166, DJ139, DJ181, KMR142, BRC42, VP1086, S1919, S2045, SB53, V1213, EBE766, VP1078, S986, BSB345, PP303, PANT435, GLK657, VP877, VP1049, VP1062, S1081, SSL14, SSL15, S1066, S1091, EBE750, 1629, 1632, 1638, 1701.

2.73. Ὁ λαός· Δόξα σοι, Κύριε, δόξα σοι. Ἴτερος διάκονος· Πρόσσωμεν.

Ἡ πρωθύστερη μορφή ποῦ ἐπεκράτησε τελευταίως μόνο στὸν τόπο μας, δὲν ἀπαντᾶται μέχρι τὸν 20^ο αἰ. πουθενά, ἐξαιρέσει τοῦ V1970 στὴν Λειτουργία τοῦ Ἰακώβου, ποῦ ἔχει πολλὲς μεταγενέστερες προσθήκες, καὶ τοῦ 1710, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ δὲν ὑπάρχει ὁμοιομορφία (βλ. κάτω).

Ἡ σωστὴ σειρά: GFII, ST40 (16r), TBH531, V1811, GFVIII, V1863, TBS4980, REG35, HR5669, PP239, PP1084, DU90, P323, MES107, V2007, S1919, BUR54 (181r), 1629, 1803, 1893.

1710: Στὸν Ὁρθρο σωστά, στὴν Λειτουργία ἀνάποδα.

1948: Στὴν Λειτουργία σωστά, στὸν Ὁρθρο ἀνάποδα.

S974 (Χειροτονία πατριάρχου): «Καὶ λέγει ὁ πατριάρχης· Ἐκ τοῦ κατὰ Μᾶρκον... Καὶ λέγει ὁ λαός· Δόξα σοι, Κύριε. Καὶ οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ διάκονοι λέγουσι·

Πρόσχωμεν τῇ ἀγίᾳ ἀναγνώσει».

ΓΕΡ: «Ὅν ἀκηκόαμεν καὶ ἐωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, Σοφίαν καὶ Λόγον Θεοῦ τοῦτον εἶναι πάντες πιστεύοντες βοῶμεν· Δόξα σοι, Κύριε. Εἶτα πάλιν τὸ Πνεῦμα, τὸ ἐν νεφέλῃ φωτεινῇ ἐπισκιάζον, νῦν δι' ἀνθρώπου βοᾷ· Πρόσχωμεν. Προσέχετε, τουτέστιν, Αὐτοῦ ἀκούετε» (PG 98, 413AB).

2.74. Καὶ κατέρχεται ἐκ τοῦ συνθρόνου.

ΜΑΞ: «Μετὰ γὰρ τὴν θείαν τοῦ ἁγίου Εὐαγγελίου ἀνάγνωσιν, ὃ τε ἀρχιερεὺς κάτεισι τοῦ θρόνου» (PG 91, 692D).

ΣΥΜ (PG 155, 293D-296A).

GFII, V1811, V1863, MES107, 1629.

AD34060: «διὰ τοῦ εὐωνύμου μερους».

EBE3468 (18^{ος}): Πρῶτα «Εἰς πολλὰ ἔτη, δέσποτα» καὶ μετὰ «Δόξα σοι, Κύριε...».

2.75. Ὁ α' διάκονος προσφέρει τὸ ἅγιον εὐαγγέλιον πρὸς ἀσπασμὸν τῷ ἱερεῖ... ἢ καὶ εἰς πάντας τοὺς ἐν βήματι

RNB226: «Ὅτε τελειώσει τὸ ἅγιον εὐαγγέλιον, ἀποτίθῃσιν αὐτὸ εἰς τὴν ἁγίαν τράπεζαν, καὶ πάλιν ἐπάγει αὐτὸ εἰς τὰς ἀγκάλας αὐτοῦ καὶ ἀσπάζεται αὐτὸ πρῶτος ὁ ἱερεὺς καὶ πάλιν ὁ διάκων».

PCS213 (Κουρὰ μεγαλοσχημίου στὴν Λειτουργία): «ἐπάγει ὁ διάκονος τὸ ἅγιον εὐαγγέλιον καὶ ἵσταται ἔξω τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ προσκυνεῖ πρῶτος ὁ λαβίων τὸ σχῆμα καὶ ἵσταται πλησίον τοῦ διακόνου τοῦ κατέχοντος τὸ εὐαγγέλιον, καὶ λοιπὸν διέρχονται πάντες οἱ ἀδελφοὶ προσκυνοῦντες τὸ εὐαγγέλιον καὶ εἶθ' οὕτως ἀσπάζονται αὐτόν».

GFII, S1020, VP135, V573, KMR90, MES107 (οἱ οἱ λειτουργοί).

V1863: «Κατέρχονται οἱ ἱερεῖς ἐκ τοῦ συνθρόνου καὶ ἀπαντᾷσι τὸ ἅγιον εὐαγγέλιον καὶ προσκυνοῦσιν».

1629: «Καὶ εἰ συλλειτουργοῦσιν αὐτῷ καὶ ἕτεροι, ἅπαντες ἀσπάζονται τὸ ἅγιον εὐαγγέλιον».

ΣΩΦ: «Ὁ δὲ ἱερεὺς ἀναπτύσσει τὴν κέλευσιν μετὰ φρίκης καὶ ἀναγγέλλει ταύτην τῷ λαῷ, μετὰ σιγῆς ἱσταμένων... Μετὰ δὲ τὴν ἀνάγνωσιν, πτύξας αὐτὴν ὁ ἀναγνοὺς, μετέρχεται, διδοὺς πᾶσιν ὡς υἱοῖς ἀσπάζεσθαι αὐτήν» (PG 87-3, 3997D).

2.76. ... καὶ ὕστερον ἀποτίθεται αὐτὸ ἐν ἑτέρῳ τόπῳ τῆς ἱερᾶς τραπέζης.

Αὐτὸ μᾶς φαίνεται καὶ πιὸ σωστὸ καὶ πιὸ πρακτικὸ, ἐφόσον κανένα χφ δὲν κάνει λόγο γιὰ τὸ Εὐαγγέλιο μετὰ τὴν ἀνάγνωσή του. Ἐνῶ ἂν τὸ ἔθεταν στὴν κανονικὴ του θέση, τότε ἀπλώνοντας τὸ εἰλητό, κάπου ὀπωσδήποτε θὰ ἀναφερόταν καὶ τὸ Εὐαγγέλιο. Ὁ ἀρχιμ. Κυπριανὸς Κἔρν στὸ βιβλίο του «Εὐχαριστία» γράφει, ὅτι μετὰ τὴν ἀνάγνωση, τὸ Εὐαγγέλιο μεταφερόταν πίσω στὸ σκευοφυλάκιο (*Evharistia*, σ. 156).

V573: «Μετὰ δὲ τὴν τούτου ἀνάγνωσιν, ἐκφανεῖ ὁ ἱερεὺς τῷ διακόνῳ· Εἰρήνη σοι. Εἶτα λαμβάνει ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ διακόνου τὸ ἅγιον εὐαγγέλιον, ὃ καὶ ἀσπασάμενος τίθει ἐν ἐνὶ μέρει τῆς ἁγίας τραπέζης».

1629, 1632: «Καὶ τίθεται [τὸ εὐαγγέλιον] ἐν τῇ ἁγίᾳ τραπέζῃ ὀπισθεν τοῦ εἰλητοῦ».

VP878: «ἐν τῷ τόπῳ αὐτοῦ», ἀλλὰ ἀργότερα δὲν λέει πότε τὸ μεταθέτει.

2.77. * Τινὲς ἀσπασάμενοι τὸ εὐαγγέλιον, εὐλογοῦσι δι' αὐτοῦ τὸν λαόν.

Τὴν σφράγιση μὲ τὸ Εὐαγγέλιο τὴν βάλαμε στὴν ὑποσημείωση, διότι δὲν ὑπάρχουν γραπτὲς μαρτυρίες, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ ὑπογραμμίσουμε ὅτι ὁ ἀσπασμὸς εἶναι πιὸ σημαντικὴ συμβολικὴ πράξη ἀπὸ τὴν σφράγιση. Ἐξάλλου, ὅπως εἶπαμε, στὶς διατάξεις δὲν βρίσκουμε τόσες σφραγίσεις μὲ διάφορα ἱερὰ ἀντικείμενα ὅπως ἐπεκράτησε σήμερα.

2.78. Εἶπωμεν πάντες· ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας ἡμῶν εἶπωμεν·

Ἄνω τελείες, διότι εἶναι δύο ξεχωριστὲς προτάσεις. Τὸ «Εἶπωμεν πάντες» καὶ τὸ «Ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς...» ἦταν ἀρχικὰ δύο ξεχωριστὲς προτροπὲς (βλ. τὴν λίστα) πρὸς τὸν λαὸ γιὰ νὰ ἀποκριθεῖ μὲ τὸ «Κύριε, ἐλέησον».

Ἡ Ἐκτενὴς εἶναι μία ἱκετευτικὴ λιτανεία, στὴν ὁποία συμμετέχει ὅλος ὁ λαός. Δυστυχῶς σήμερα ἢ δὲν τῆς δίδεται ἢ δέουσα σημασία ἢ παραλείπεται τελείως, πράγμα ποῦ ὁ Φουντούλης τὸ ἀποκαλοῦσε «δυστύχημα· μία ἐπιπόλαια πρωτοβουλία ποῦ ἐγγίζει τὰ ὅρια τῆς ἀσέβειας» (*Ἀπαντήσεις*, 558). Ἀρκετὰ χφφ (τὰ ὑπογραμμισμένα στὴν λίστα) τὴν εἰσάγουν μὲ τὸ «Σοφία» ἢ «Σοφία ὀρθοί».

«Εἶπωμεν πάντες» ξεχωριστὰ ἀπὸ «Ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς...»: SMG22, RGB27 (Κουρα).

RNB226, S959, GFIV, GFVI, GFVII, PCS213 (187r), PYR, JOHN, GFII, GFV², P328, MES160, XEN161, PM1217, BEN57, TBH531, SGEO89, V1811, S973, S1040, ANG15, OT434, OT344, LVB33, TOP51, EBE713, S2145, GFVIII, V1554, V1863, V1872, V1875, V1970, V2005, BARB316, BARB345, BARB393, BARB431, P330, PCS214, TBS4980, GFXX¹, S982, S983, KR45, LEO, PAT105, CR11, RIC1, SYN604, MES175, VPE07, VPE21, EBE662, S966, S1014, S1020, S1037, HIL708, VOSK32, GF XIII, AMR24, BARB443, PP1268, HR5561, BEN56, ARB37 (Π), EBE2393, EBE2394, HG416, PCS367, SYN381, KAEM6, VPE06, SFH518, SYN605, VP480, VP984, VPE24, VPE19, VPE11, VPE22, VPE25, VP1066, VP1082, VP1083, KAR118, PR67, S971, SA261, TRH517, TRH518, LES327, P410, P347^a, DJ143, DJ236, DJ311, PP613, GFIII, GFIX, GF XII, GF XVIII, V1973, IV373, P324, VSL14, GF XXI², MR103, REG35, LES328, LES330, V573, BSB540, VP1055, VP1085, VPRD, DU103, S972, S991, S1021, S1022, S1026, S1028, S1033, S1042, S2021, AD18070, AD30043, P2509, DJ65, DU90, ARB49, P323, MES107, BE262, BER573, 1508, 1519, EBE2582 (Π), VP1070, DJ202, DJ6, BUR54, VP1078, GF XIV, GLK657, VP1058, SSL14, S1079, 1629.

VP878: «ἐκφώνως καὶ μετὰ μέλους».

2.79. Ὁ λαός· Κύριε, ἐλέησον.

Μία φορά, διότι είναι συνέχεια τῆς διακονικῆς προτροπῆς: «Εἴπωμεν πάντες». Τί νὰ εἴπωμεν; «Κύριε, ἐλέησον». Στις αἰτήσεις πρὶν τὸ «Ἐλέησον ἡμᾶς...», ἢ τὸ ἀντίστοιχο «Σῶσον, ὁ Θεός, τὸν λαόν σου...» στὴν Λειτουργία τοῦ Ἰακώβου, ὁ λαὸς ἀπαντοῦσε μ' ἓνα «Κύριε, ἐλέησον».

LEO: «Ὁ κληρὸς καὶ ὁ λαός· Κύριε, ἐλέησον».

Μία φορά	Τρεῖς φορές ἀπὸ τὴν ἀρχή
XEN161, ST43, PCS214, PAT105, KAEM6 (μετὰ τὸ «Ἐλέησον ἡμᾶς» ἀπὸ τρία), PP1084, BRC42, PP303, 1629, 1864-1924.	AD39613, 1803, 1877, 1948.

2.80. Ὁ ἱερεὺς λέγει τὴν εὐχὴν τῆς ἐκτενοῦς ἱκεσίας·

Ἡ θέση τῆς εὐχῆς στὴν μεγάλη πλειοψηφία τῶν χφφ εἶναι ἐδῶ. Στὸν πίνακα δὲν συμπεριλαμβάνονται τὰ χφφ ποὺ δὲν ἔχουν καθόλου ἄλλες αἰτήσεις ἐκτὸς ἀπὸ τίς εἰσαγωγικές, ἢ τὸ πολὺ ἔχουν μόνο τίς ὑπὲρ βασιλέων αἰτήσεις.

V1970: «καὶ λέγοντος τοῦ διακόνου τὸ Ἐλέησον ἡμᾶς ὁ Θεός, ὁ ἱερεὺς ἐπεύχεται».

'Η εὐχή τίθεται μετὰ τὸ «Ἐλέησον ἡμᾶς...»	Στὸ τέλος, πρὶν τὴν ἐκφώνηση
<p>GfII. P328. PM1217. TBH531. SGEO89. V1811. ANG15. OT344. TOP51. EBE713 (X). S2145. V1554. V1863. V1875. V2005. BARB345. BARB393. PCs214. PCs362. Ad22749. TBS4980. GfXX¹. S982. S983. PAT105. CR11. Ric1. SYN604. VPE07. VPE21. EBE662. S1020. ZV200. HIL708. GfXIII. AMR24. BARB443. P112. PP1268. HR5561. BEN56. ARB37. EBE2393. EBE2394. HG416. PCs367. KAEM6. VPE01. VPE06. Esf. SPH518. SYN605. VP480. VP984. VPE08. VP1066. VP1082. KAR118. PR67. S1019. SA261. LES327. P410. P347⁷. DJ143. DJ236. DJ311. PP613. GfIII. GfIX. GfXII. GfXVIII. V1973. LES329. Iv373. P324. GfXXI². MR103. REG35. LES330. VPE17². VP1067. VP1076. VP1085. VPRd. S981. S1022. S1024. S1026. S1042. HIL820. SB57. PP239. PP1084. KMR90. DJ83. DJ190. DU44. DU90. ARB49. ARB17. P323. P326. MES107. MES107. BORG7. BE262. BER573. 1508. DU76. V2007. 1519. EBE757. EBE2582. SB48. VP1064. KMR166. DRA151. DJ139. DJ181. EBE2400. S1064. DJ6. VP1086. S2017. S2045. V1213. EBE759. EBE766 (B). RNB563. VP1050. VP1059. VP1061. VP1074. VP1078. VP1089. S984. S986. GfXIV. P347⁸. BUR57. DJ7. DJ257. DU105. DU97. LES356. KMR72. AD40755. VP987. DU95. VP825. VP1053. VP1054. VP1060. VP1062. VP1063². VP1065. VP1069. VP1079. VP1080. VP1081. VP1087. VP1091. S1081. SSL14. SSL15. S1049. S1048. S1050. S1051. S1053. S1054. S1055. S1056. S1057. S1058. S1059. S1060. S1061. S1065. S1066. S1067. S1068. S1069. S1070. S1074. S1075. S1078. S1079. S1080. S1997. EG2392. S1047. S2008. S2010. S2140. TRH334. EBE668. S1076. S1077. 1638. 1701. 1710. 1740. 1803. 1877. 1864-1924.</p>	<p>GfVII. ErA2. S973. EBE713 (Π). GfVIII. V1970. S1037. BSB540. DU103. DU33. VP1070. S1919. SB53. EBE766 (ΧΠ). VP1057. S978. S1041. S2037. SWA. LES336. S1063. S2013. KMR144. EBE750. EBE760. EBE786. 1948.</p>

2.81. Κατὰ δὲ τὴν ἀρχαίαν τάξιν, λέγει ταύτην ἐκτείνας μικρὸν τὰς χεῖρας.

Φαίνεται ὅτι ἦταν ἀρχαία ἢ παράδοση ποῦ διασώζεται σὲ λίγα χφφ.

RNB226: «... πλούσιον ἔλεος. Καὶ ἀνακύψας προσκυνεῖ τὴν ἁγίαν τράπεζαν καὶ ὑψώσας τὰς χεῖρας κράζει σὺν τῷ λαῷ γ' τὸ Κύριε, ἐλέησον».

PYR: «Τότε αἶρει τὰς χεῖρας ὁ ἱερεὺς καὶ ἐπεύχεται μυστικῶς· Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν, τὴν ἐκτενή...».

AD34060: «λεγονται παρὰ τοῦ διακονοῦ αἱ αἰτήσεις πᾶσαι πρὸς δὲ καὶ ἡ ἐκτενης. Καὶ τοῦ

λαοῦ ἐκφωνοῦντος τὸ Κύριε, ἐλέησον, εἶτα ἐκτεταμένως ἔχων ἐπὶ μικρὸν πρὸς δέησιν τὰς χεῖρας, λέγει τρίτον τὸ Κύριε, ἐλέησον».

Ἀναφέρεται ἔκταση χειρῶν: JOHN, SGE089, TBS4980, BORG7, GLK657.

2.82. ... τῶν ἐνθάδε κειμένων καὶ ἀπανταχοῦ ὀρθοδόξων.

Ἡ προσθήκη «εὐσεβῶς» στὸ «ἐνθάδε κειμένων» ἐμφανίζεται στὰ χφφ τῆς Λειτουργίας τὸν 17^ο αἰ. Στὰ δὲ Τυπικά τοῦ ἁγίου Σάβα, ἐνῶ στὴν καταλυτικὴ πλειοψηφία τῶν χφφ δὲν ὑπάρχει, εὐρίσκεται στὸ ἔντυπο τοῦ 1545. Ἡ φράση προέρχεται ἀπὸ τὸ «Ἐνθάδε κεῖται». Δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ κεῖται στὸν τάφο εὐσεβῶς. Οὔτε ταφόπλακα ὑπάρχει ποὺ νὰ γράφει «Ἐνθάδε εὐσεβῶς κεῖται». Ἐξάλλου εἶναι πλεονασμός: «Προσευχόμαστε γιὰ ὅλους τοὺς κεκοιμημένους πατέρες καὶ ἀδελφούς, καὶ αὐτοὺς ποὺ εἶναι θαμμένοι ἐδῶ καὶ σ' ὅλο τὸν κόσμο, τοὺς ὀρθοδόξους».

Ἡ σημερινὴ μορφή πρέπει νὰ εἶναι ἀποτέλεσμα μίας μὴ σωστής ἐξέλιξης, ποὺ φαίνεται καλὰ στὸ 1803: Στὴν Λιτὴ τοῦ Ἑσπερινοῦ γράφει: «πάντων τῶν προαπελθόντων εὐσεβῶς πατέρων καὶ ἀδελφῶν ἡμῶν, τῶν ἐνθάδε κειμένων καὶ ἀπανταχοῦ ὀρθοδόξων». Δηλαδή τὸ «εὐσεβῶς» συνάπτεται μὲ τὸ «προαπελθόντων», ὄχι μὲ τὸ «κειμένων», καὶ ἔτσι δὲν παρουσιάζει καμμία ἀνωμαλία, παραμένοντας ὡστόσο πλεονασμός. Στὸ ἴδιο ἔντυπο στὴν Ἐκτενὴ τοῦ Ἑσπερινοῦ ἔχει: «ἐνθάδε εὐσεβῶς κειμένων», στὴν δὲ Λειτουργία χωρὶς «εὐσεβῶς».

GfIII: «τῶν ἐνθάδε καὶ πανταχοῦ κεκοιμημένων».

DU90: «πέριξ κύκλω τῆς ἁγίας ἐκκλησίας ταύτης ἐπαναπαυομένων».

VP1250: «τῶν ἐνθάδε κειμένων καὶ ἀπανταχοῦ ὀρθοδόξων· δηλονότι ὀρθοδόξων χριστιανῶν».

ἐνθάδε κειμένων	ἐνθάδε εὐσεβῶς κειμένων
S1040, V2005, EBE662, Hr5561, SYN381, VP1082, Dj143, GfIII, GfIX, MR103, V573, HR5614, VP1076, S880, S977, S1073, HIL820, HR5669, Dj190, DU33, BE262, S2035, VP1250, DU76, V2007, EBE757, Dj17, VP1064, Kmr166, Dj139, Dj181, EBE2400, Dj6, VP1086, S1919, S2017, S2045, BUR54, SB53, UT25, V1213, EBE759, EBE766, RNB563, VP1050, VP1059, VP1074, VP1089, S978, S986, S1041, S2037, S2111, BSB345, BUR56, Dj257,	VP1054 (Εκτ.), S1070, S1084, S1085, S1088, S1089, S2140, S1090, S1050, S1058, S1061, S1062, S1063, S1065, S1067, S1068, S1069, S1078, S1080, S1086, S1092, S2008, S1076 (X), S992, 1893, 1877, 1864-1924, 1948.

DU105, LES336, LES356, AD40755, Esf120, VP987, DU95, VP825, VP877, VP878, VP1024, VP1049, VP1054 (Hr60), VP1060, VP1062, VP1063², VP1065, VP1069, VP1091, S1081, S1048, S1066, S1072, S1074, S1075, S1091, S1093, S1997, TRH334, EBE750, EBE760, EBE786, AD28820, S1076 (B), 1629, 1632, 1638, 1701, 1710, 1740, 1803, 1849.

- 2.83. Ἔτι δεόμεθα ὑπὲρ ἐλέους, ζωῆς, εἰρήνης, υγιείας, σωτηρίας, ἐπισκέψεως, συγχωρήσεως καὶ ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν τῶν κατοικούντων καὶ προσκυνούντων, καρποφορούντων καὶ εὐεργετούντων ἐν τῷ ἁγίῳ ὄρει τούτῳ, [τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ (δείνων),] καὶ τοῦ περιστώτος λαοῦ, τοῦ ἀπεκδεχομένου τὸ παρὰ σοῦ μέγα καὶ πλούσιον ἔλεος.

Παρ' ὅλη τὴν ἐλαστικότητα της, ἡ Ἐκτενὴς ἔχει κάποιες κοινὲς γραμμές. Μία ἀπὸ αὐτὲς εἶναι τὸ νὰ μνημονεῦνται οἱ παρόντες, ὁ περιστώτος λαός. Ἡ αἴτηση ὑπὲρ αὐτῶν συμπεριλαμβάνεται σὲ ἀρκετὰ χφφ ποὺ ἀναφέρονται στὶς μονές. Εἶναι ἄγνωστο σὲ μᾶς γιατί μερικὲς διατάξεις καὶ τὰ σύγχρονα Ἱερατικά ἀποκλείουν τοὺς περιστώτες στὰ μοναστήρια. Μήπως διότι δὲν εἶχαν πάντα προσκυνητές; Ἐπίσης, στὸ Ἅγιον Ὄρος πάντα μνημονεῦνται οἱ ἀσκητὲς τοῦ τόπου, οἱ προσκυνητὲς καὶ οἱ εὐεργέτες. Σ' αὐτὴ τὴν αἴτηση ἀγκαλιάζονται ὅλοι αὐτοί.

1508: «Ἐτι δεόμεθα καὶ ὑπὲρ πάντων τῶν διακονούντων... Τοῦτο δὲ ἐν τῷ κόσμῳ Ἐτι δεόμεθα καὶ ὑπὲρ τοῦ περιστώτος λαοῦ...».

«Περιστώτος λαός» στὶς μονές: P328, V1863, S1037, GfXIII, P112, Pp1268, HR5561, SYN381, Esf, P410, V1973, VSL14, MR103, V573, HR5614, VP1076, S977, S1073, HIL820, HR5669, Pp239, Pp1084, Dj65, Dj83, Dj190, Mes107, Ad39613, DU76, EBE757, EBE2582, SB48, KMR166, S1064, S1919, S2017, SB53, UT25, V1213, EBE766, RNB563, S978, S986, S1041, S2037, BSB345, BUR57, DU105, AD40755, VP1054, VP1060, VP1072, VP1091, SSL14, SSL15, S1049, S1046, S1048 (μαζὶ μὲ τοὺς διακονοῦντες), S1050, S1051, S1054, S1055, S1056, S1057, S1058, S1060, S1062, S1063, S1065, S1066, S1067, S1068, S1069, S1070, S1074, S1078, S1080, S1084, S1085, S1086, S1087, S1088, S1089, S1090, S1091, S1092, S1093, S1996, S1997, EG2392, S1047, S2008, S2010, S2013, S2140, TRH334, EBE750, AD28820, S1076, S992, 1638, 1701, 1740, 1803.

2.84. Ὁ λχός· Κύριε, ἐλέησον (γ').

Ἐφόσον στις προηγούμενες αἰτήσεις ὁ λαὸς ἀποκρίνεται μὲ τριπλὸ «Κύριε, ἐλέησον», δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ λέγεται μόνο μία φορὰ στὴν τελευταία. Μάλιστα, στὴν Λειτουργία τοῦ Ἰακώβου μόνο στὴν τελευταία αἴτηση ἔχει τὸ τριπλὸ. Ὁ μόνος λόγος μπορεῖ νὰ εἶναι τὸ νὰ ἐπιστήσει μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο τὴν προσοχὴ τοῦ ἱερέως. Ἀλλὰ αὐτὸ δὲν δικαιολογεῖται, ἐφόσον ὑποτίθεται ὅτι ὁ ἱερεὺς προσέχει ὅλα τὰ τελούμενα καὶ λεγόμενα.

2.85. Οἱ πιστοί, ὑπὲρ τῶν κατηχομένων δεηθῶμεν, ἵνα ὁ Κύριος αὐτοὺς ἐλεήσει.

Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸν πίνακα, οἱ δύο αἰτήσεις λέγονται μαζί.

ΓΕΡ: «Οἱ πιστοί, ὑπὲρ τῶν κατηχομένων δεηθῶμεν... Κατηχήση αὐτοῦς...» (PG 98, 417BC).

Οἱ πιστοί, ὑπὲρ τῶν κατηχομένων δεηθῶμεν, ἵνα ὁ Κύριος αὐτοὺς ἐλεήσει.	Οἱ πιστοί, ὑπὲρ τῶν κατηχομένων δεηθῶμεν. Ἴνα ὁ Κύριος αὐτοὺς ἐλεήσει.
BARB336, SMΓ22, RNB226, S959, GFIV, GFVII, ERA2, PYR, JOHN, GFII, GFV ² , P328, MES160, XEN161, PM1217, BEN57, TBH531, S962, SGE089, V1811, S1036, S1040, ANG15, OT434, OT344, LVB33, TOP51, EBE713, S2145, GFVIII, V1554, V1863, V1872, V1875, V1970, V2005, BARB316, BARB329, BARB345, BARB393, BARB431, P330, PCS214 (X), ES13, TBS4980, GFXX ¹ , S982, S983, KR45, LEO, PAT105, CR11, RIC1, SYN604, VPE07, VPE21, LVB7, EBE662, S966, S1020, S1037, ZV200, HIL708, VOSK32, GF XIII, AMR24, BARB443, P112, PP1268, HR5561, BEN56, EBE2393, EBE2394, HG416, PCS367, SYN381, KLEM6, VPE01, VPE06, ESF, SPH518, SYN605, VP480, PANT770, VP984, VPE24, VPE19, VPE11, VP135, VPE04 ² , VPE08, VPE20, VPE22, VP1066, VP1082, VP1083, VP1090, XEN163, KAR118, PR67, S971, S1017, S1019, S2143, SE60, TRH517, TRH518, LES327, P410, P347*, DJ311, PP613, GFIII, GFIX, GF XII, V1973, LES329, IV373, P324, VSI.14, GFXXI*, MR103, REG35, LES328, LES330, V573, BSB540, HR5614, S968, VPE17 ³ , VP1055, VP1067, VP1076, VP1077, VP1085, VPRD, DU103, EBE661, S880, S972,	S973, PCS214 (B), AD22749, MES175, S1014, ARB37, DJ143, DJ236, GF XVIII, S977, HIL820 (B), KMR90, DJ190, ANG62 (Π), BORG7, BER573, P393, EBE757 (X), DJ17, KMR166 (B), DRA151, BRC107, S1064, S2017 (X), EBE766 (B), RNB563, VP1074 (X), VP1089, P347 ² , BUR57, DJ257, AD40755, VP1049, VP1053, VP1058 (B), VP1065 (BΠ), VP1072, VP1079, VP1081, VP1087, VP1091 (BΠ), SSL14 (Π), S1049, S1046, S1048 (X), S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1057, S1058, S1059, S1060, S1061, S1062, S1063, S1065, S1066, S1067, S1068, S1069, S1070, S1080, S1082, S1084, S1085, S1086, S1087, S1088,

S981, S991, S1021, S1022, S1024, S1025, S1026, S1027, S1028, S1033, S1042, S1073, S2021, HIL820 (X), HR5669, P408, P2509, PP239, PP1084, KMR146², DJ65, DJ83, DU33, DU44, DU90, ARB49, ARB17, P323, P326, MES107, ANG62 (XB), 1508, DU76, V2007, 1519, EBE757 (BII), 1526, EBE2582, DJ273, DJ142, SB48, VP1070, DJ202, VP1064, KMR166 (X), DJ139, DJ181, EBE2400, KMR142, BRC42, DJ6, VP1086, S1919, VP1071, S2017 (II), S2045, DNR, KMR143, BUR54, SB53, UT25, V1213, EBE759, EBE766 (XII), VP985, VP1050, VP1057, VP1059, VP1061, VP1068, VP1073, VP1074 (B), VP1078, S978, S984, S986, S1038, S1041, S1045, S2037, S2111, BSB345, GfXIV, PP303, BUR56, DJ7, DU105, DU97, SWA, LES336, LES356, GLK657, VP987, DU95, VP825, DU37, VP877, VP878, VP1024, VP1048, VP1051, VP1054, VP1058 (II), VP1060, VP1062, VP1063², VPS20, VP1065 (X), VP1069, VP1080, VP1091 (X), S1081, S2006, SSL14 (X), SSL15, S1052, S1048 (BII), S1050, S1072, S1074, S1075, S1078, S1079, S1997, KMR144, KMR145, EBE668, EBE750, EBE760, EBE786, 1629, 1632, 1638.

S1089, S1090, S1091, S1092, S1093, S1996, EG2392, S1047, S2008, S2010, S2013, TRH334, AD28820, S1076, S1077, 1701, 1710, 1740, 1803, 1849, 1893, 1877 (όλα μαζί), 1864-1924, 1948.

2.86. Κατηχήση αὐτοὺς τὸν λόγον...

Δὲν ὑπάρχει χφ βυζαντινῆς Λειτουργίας νὰ μὴν περιέχει τὴν δέηση ὑπὲρ τῶν κατηχομένων. Δὲν πρέπει νὰ παραλείπεται. Ὁ Συμεὼν Θεσσαλονίκης ἐξηγεῖ ποιούς πρέπει νὰ ἐννοοῦμε στοὺς κατηχομένους (PG 155, 725B-728).

Μερικὰ ἀρχαῖα χφ ἔμεναν πιστὰ στὴν ἀρχὴ τὸ νὰ γράφονται οἱ εὐχὲς πάντα πρὶν τὸ «Ἀντιλαβοῦ...» καὶ ἔτσι στὴν συναπτὴ τῶν κατηχομένων θέτουν «Οἱ κατηχούμενοι, τὰς κεφαλὰς ὑμῶν...» μαζὶ μὲ τὴν εὐχὴ μετὰ τὸ «Ἐνώση αὐτοῦς...», πρὶν τὸ «Ἀντιλαβοῦ...»: BARB336, SMΓ22, RNB226, S959, TBH531, P330, SPH518, Syn605.

2.87. ... πρὸ τῆς ἁγίας ἀναφορᾶς...

Εἶναι πάρα πολλὰ τὰ χφ πού ἔχουν «πρὸ τῆς ἁγίας ἀναφορᾶς» στὴν ἐπιγραφὴ τῆς εὐχῆς τῶν κατηχομένων.

BARB336, RGB27, RNB226, S959, ST109, P328, MES160, PM1217, TBH531, S961, V1170, S1036, ANG15, OT344, VPE03, TOP51, EBE713, EBE2759, S2145, GfVIII, V1875, V1970, V2005, BARB316, P330, P391, P392, AD22749, BSB607, VPE02, S982, S983,

KR45, LEO, PAT105, CR11, RIC1, VPE07, VPE21, LVB7, EBE662, S966, S1014, S1015, S1016, HIL708, BARB443, PP468, HR5561, BEN56, ARB37, EBE2393, EBE2394, HG416, VPE01, VPE06, VPE19, VPE11, VP135, VPE04^α, VPE08, VPE20, VPE26, VP984, VP1066, VP1082, VP1083, VPE05, KAR118, PR67, S1017, SE60, TRH517, TRH518, LES327, P410, P347^α, DJ311, PP613, DU14, GFIII, GF XVIII, GFXX², IV373, P324, VSL14, MR103, LES328, LES330, BSB540, HR5614, S968, VP1055, VP1076, VP1077, VPRD, DU103, S977, S981, S1021, S1022, S1027, S1028, S1033, S1073, AD18070, S2021, HR5669, P408, P411, P2509, PP1084, KMR90, KMR146^ι, DJ65, DJ83, DJ190, DU33, DU44, DU90, P326, ANG62, 1508, DU76, P393, V2007, 1519, EBE757, 1526, EBE2582, DJ273, DJ17, SB48, VP1070, DJ202, VP1064, KMR166, DJ139, DJ181, EBE2400, KMR142, BRC42, BRC107, S1064, DJ6, VP1086, S1919, S2017, S2045, BUR54, SB53, V1213, EBE759, EBE766, VP985, VP1050, VP1057, VP1059, VP1073, VP1074, VP1078, S978, S1041, S1045, S2037, S2111, PP303, BUR56, BUR57, DJ7, DU105, SWA, LES336, LES356, KMR72, GLK657, VP987, DU95, VP825, VP1054, VP1058, VP1060, VP1062, VP1063², VP1069, VP1081, VP1091, S1081, SSL14, SSL15, S1048, S1061, S1066, S1074, S1075, S1079, S1997, EG2392, KMR145, EBE750, EBE760, AD28820, 1629, 1632, 1638, 1701, 1710, 1803, 1948.

2.88. ... τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου·

Ἐπίσης, ἀρκετὰ χφφ ἀναφέρουν ἐδῶ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ συντάκτη. Εἶναι σημαντικό νὰ ξέρουν καὶ οἱ κληρικοί, ὅτι ἀρχίζοντας ἀπὸ αὐτὴ τὴν εὐχὴ εἶναι τὰ λόγια τοῦ Χρυσοστόμου ἢ τοῦ Βασιλείου.

BARB336, RGB27, S958, S959, ST109, P328, PM1217, S961, S962, S1036, OT344, VPE03, VPE13, BARB316, S2145, GFVIII, V1970, V2005, BARB431, P330, P391, P392, PCS214, AD22749, BSB607, VPE02, S982, S983, KR45, LEO, PAT105, CR11, RIC1, S966, S1015, S1016, VOSK32, BARB443, PP468, HR5561, BEN56, EBE2393, VPE01, VPE06, VPE26, VP1083, KAR118, PR67, S1019, LES327, P347^α, DJ311, GFXX^ι, P324, VP1055, VPRD, DU103, S981, DU33, EBE2582, BRC107, VP1086, V1213, VP1058.

2.89. * Ἐφεξῆς διαφέρουσιν αἱ εὐχαὶ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου.

Ἀπὸ ἐδῶ μποροῦν οἱ λειτουργοὶ νὰ ἀλλάξουν τὴν σελίδα μὲ τὸν φύλακα. Παρόμοια σημείωση κάνουν οἱ κάτωθεν κώδικες:

OT434, BARB316, GFIII, 1508, 1519, SSL14, SSL15.

ARB17: «Ἐως ἄδε συμφωνεῖ καὶ ὁ Μέγας Βασιλεῖος».

2.90. ... ὁ τὴν σωτηρίαν τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων ἐξαποστείλας...

Σὲ μερικὲς μεταφράσεις (SGEO89, SPH518, BER573, 1508, 1519, GLK657, SSL15, 1710) ἀπαντᾶται «διά», ἀλλὰ δὲν ξέρομε τί πρωτότυπα εἶχαν οἱ γραφεῖς.

ὁ τὴν σωτηρίαν	BARB336, RGB27, RNB226, S959, GfIV, GfVII, GfZII, ERA2, GfII, ST109, P328, MES160, XEN161, PM1217, S961, S962, V1170, V1811, S973, S1036, ANG15, OT434, OT344, LVB33, EBE713, EBE2759, GfVIII, V1554, V1863, V1970, V2005, BARB316, BARB393, P330, P391, P392, PCS214, BSB607, S982, LEO, CR11, VPE07, EBE662, S966, S1015, S1016, HIL708, GfXIII, AMR24, BARB443, P409 ² , P112, HR5561, ARB37, EBE2394, HG416, PCS367, KAEM6, VPE01, SYN605, VP984, VP135, VPE04 ² , VPE08, VP1066, VP1083, VPE05, KAR118, PR67, S1017, S1031, SE60, TPH517, P347 ² , DJ143, DJ236, DJ311, PP613, GfIII, GfIX, GfXVIII, V1973, LES329, IV373, P324, VSL14, MR103, LES328, LES330, BSB540, HR5614, S968, VP1076, VP1077, VPRD, EBE661, S880, S972, S977, S981, S1022, S1024, S1027, S1028, S1033, S1042, S1073, HIL820, AD18070, HR5669, PP239, PP1084, KMR90, KMR146 ¹ , DJ65, DJ83, DJ190, DU33, DU44, ARB49, ARB17, P323, P326, BORG7, BE262, AD39613, DU76, P393, V2007, EBE757, 1526, EBE2582, DJ273, DJ142, DJ17, SB48, VP1070, DJ202, VP1064, KMR166, DRA151, DJ139, DJ181, EBE2400, KMR142, BRC42, DJ6, VP1086, S1919, VP1071, S2017, S2045, BUR54, SB53, V1213, EBE759, EBE766, VP985, VP1050, VP1057, VP1059, VP1061, VP1074, VP1078, VP1089, S978, S984, S986, S1041, S1045, S2037, S2111, PP303, BUR56, DJ257, DU105, DU97, SWA, LES336, LES356, KMR72, AD40755, VP987, DU95, VP825, DU37, VP1048, VP1051, VP1053, VP1054, VP1058, VP1060, VP1062, VP1063 ² , VP1065, VP1069, VP1072, VP1079, VP1080, VP1081, VP1087, VP1091, S1081, S2006, SSL14, S1052, S1049, S1046, S1048, S1050, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1057, S1058, S1059, S1060, S1061, S1062, S1063, VPS20, S1065, S1066, S1067, S1068, S1069, S1070, S1075, S1078, S1080, S1082, S1996, S1997, EG2392, S1047, S2008, S2010, S2013, S2140, S2234, TPH334, KMR144, KMR145, EBE668, EBE750, EBE760, EBE786, PP177, AD28820, S1076, S1077, VP1092, 1629, 1632, 1638, 1701, 1740, 1803, 1864 1924, 1948.
ὁ τῆ σωτηρία	S958.
ὁ ἐπὶ σωτηρία	KR45, S1037, S1064.
ὁ ἐπὶ σωτηρίαν	S1019.
ὁ διὰ τὴν σωτηρίαν	ANG62, 1877.

2.91. Τούτων λεγομένων ὁ μὲν α' διάκονος ἐξαπλοῖ τὸ εἰλητόν...

Τὸ εἰλητό ἀπλώνεται σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο. Λιγότερα εἶναι τὰ χφφ ποὺ προβλέπουν κάτι ἄλλο – δηλαδὴ πρὶν τὴν ἐκφώνηση, κατὰ τὴν ἐκφώνηση ἢ στὴν ἀρχὴ τῶν αἰτήσεων ὑπὲρ τῶν κατηχομένων. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἐπιγραφές τῶν εὐχῶν τὸ δείχνουν: ἢ τῶν κατηχομένων σὲ ἀρκετὰ μεταγενέστερα χφφ (EBE759, VP1089, DU97, AD40755, DU37, VP1048, VP1053, VP1060, VPS20, VP1080, S1052, S2013, TRH334, KMR144, EBE786, S1076, 1701, 1740, 1877, 1864-1924) ἔχει τὴν ἐπιγραφή: «πρὸ τοῦ ἀπλωθῆναι τὸ εἰλητόν» (ἢ εὐχὴ λέγεται μετὰ τὸ «... κλίνατε»). Ἡ δὲ ἐπόμενη εὐχὴ σχεδὸν πάντα ἐπιγράφεται ὡς «... μετὰ τὸ ἀπλωθῆναι τὸ εἰλητόν». Ἄρα μένει ἢ ἡ ἐκφώνηση ἢ τὸ «Ὅσοι κατηχούμενοι...». Τὸ δεύτερο, ὅπως εἶπαμε, μαρτυρεῖται ἀπὸ περισσότερα χφφ.

ΓΕΡ: «Ἰνα καὶ αὐτοὶ σὺν ἡμῖν... Τὸ εἰλητόν σημαίνει τὴν σινδόνα ἐν ἣ ἐνειλίχθη τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἐκ τοῦ σταυροῦ καταβάν καὶ ἐν μνήματι τεθέν. Ὅσοι κατηχούμενοι, προέλθετε...» (PG 98, 417CD).

1526: «Μετὰ τὴν ἐκφώνησιν λαμβάνει ὁ ἱερεὺς τὸ εἰλητόν καὶ κατὰ τὸ σὺνηθεὶς ἐξαπλώνει».

Στὸ «Ὅσοι κατηχούμενοι...»	Πρὶν ἢ κατὰ τὴν ἐκφώνηση «Ἰνα...»	Στὸ «Εὐξασθε, οἱ κατηχούμενοι...»
SGEO89, LEO, SYN604, KAEM6, SYN605, REG35, VP1076, HIL820, PP1084, DU33, DU90, ARB17, BER573, V2007, 1526, KMR166, BRC42, S2017, BUR54 (X), V1213, VP1073, S986, DU105, GIK657, VP1054, S1058, S1059, S1061, S1066, S1067, S1069, S1070, S1080, 1629, 1632, 1638, 1701, 1710, 1803, 1877, 1864-1924, 1948 («ποιεῖ σταυρον»).	HR5561, GFIII, V1973, BSB540, HR5669, BORG7, BRC107, BUR54 (B), S1041, Πατρ. Παῖσιος.	1508, 1519, SSL14, SSL15.

2.92. ... ὁ μὲν α' διάκονος ἐξαπλοῖ τὸ εἰλητόν...

Κανονικὰ τὸ εἰλητό τὸ ἀπλώνει ὁ διάκονος. Ἀρχικὰ ἔλεγε τὴν αἴτηση στὸ ἱερὸ βῆμα γιὰ αὐτὸν τὸν σκοπὸ. Ἀργότερα, ὅπως φαίνεται, ὅταν συλλειτουργοῦσε μόνον ἕνας διάκονος, ὁ ἱερεὺς τὸ ἀπλώνει, πράξη ποὺ καὶ ἐπεκράτησε τελικὰ.

RNB226: «(ὁ) διάκον ἀπλών τὸ εἰλητόν λέγει Ὅσοι κατηχούμενοι...».

S1020: «Ἀπλή τὸ ἡλιτὸν ὁ διακονος λέγων· Ὡς οἱ κατοικοῦμενοι...».

VP135 (ΔΓ): «Ὅσοι κατηχοῦμενοι, προέλθετε... Ταῦτα δὲ λέγοντος τοῦ διακόνου, οἱ ἐν τῷ βήματι διακονοὶ ὑφαπλοῦσι τὸ εἰλητόν».

ΣΩΦ: «Οἱ διάκονοι ἀπλοῦσι τὸ εἰλητόν, ὡς Ἰωσήφ καὶ Νικόδημος μέλλοντες καὶ αὐτὸν ἐνταφιάζειν τὸν Κύριον. Λέγεται δὲ τὸ Ὅσοι κατηχοῦμενοι, προέλθετε, τρίς» (PG 87-3, 4000D).

Ἐπίσης στά: SGE089, LEO, SYN604, BARB443, SYN605, MR103, DU90, P323, GLK657.

2.93. ... τὸ εἰλητόν...

Γράφουμε «εἰλητόν» καὶ ὄχι «ἀντιμίνσιον», διότι τὸ δεύτερο κανονικὰ δὲν ἔχει θέση στὴν ἐγκαινιασμένη ἀγία τράπεζα, ἐφόσον καὶ λέγεται «ἀντί» «τραπέζης» («mensa» στὰ λατινικὰ αὐτὸ θὰ πεῖ). Στὴν τελετὴ τῶν ἐγκαινίων ἀναφέρεται: «Μέχρι δὲ συμπληρώσεως ἡμερῶν ἑπτὰ, καθ' ἑκάστην ἐν τῷ τοιούτῳ ναῷ λειτουργία τελεῖται, τῶν ἀντιμινσίων ὑποκειμένων τῷ τῆς ἀγίας τραπέζης ἀπλώματι. Μετὰ δὲ τὴν ἐβδόμη, αἴρονται τὰ ἀντιμίνσια καὶ γίνεται λοιπὸν ἱεουργία καὶ χωρὶς ἀντιμινσίων ἐν τούτῳ, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν καθιερωμένον» (VP135, φ. 75v).

ARB17: «[εἰλητόν] ἦγουν τὸ ἀντιμίνσιον, μᾶλλον, ἀπλῶς εἰπεῖν τὸ κατασάρκα».

2.94. ... τὴν πρώτην εὐχὴν τῶν πιστῶν μετὰ τὸ ἀπλωθῆναι τὸ εἰλητόν· Ἡ συνήθης ὀνομασία τῆς εὐχῆς, ποὺ μαρτυρεῖται ἀπὸ πολλὰ χφφ καὶ χρησιμεύει καὶ γιὰ τυπικὴ διάταξη.

BARB336, RNB226, S958, S959, GfIV, GfVII, St109, P328, PM1217, TBH531, S961, V1170, SGE089, ANG15, OT344, VPE03, VPE13, LVB33, TOP51, EBE713, EBE2759, V1554, V1970, P330 (+ «ἐν τῇ ἀγίᾳ τραπέζῃ»), P391, P392, PCS214, AD22749, VPE02, S983, KR45, LEO, PAT105, VPE07, VPE21, EBE662, S966, ZV200, HIL708, Vosk32, BARB443, PP468, HR5561, BEN56, ARB37, EBE2393, EBE2394, HG416, VPE01, VPE06, ESF, VP984, VPE19, VP135, VPE04^a, VPE08, VPE26, VP1082, VP1083, VPE05, KAR118, PR67, S1017, S1031, SE32, SE60, TRH517, TRH518, LES327, P410, P347^a, DJ143, DJ311, PP613, AD27563, DU14, GfIII, GfXVIII, V1973, LES329, IV373, P324, VSL14, MR103, REG35, LES328, IES330, BSB540, HR5614, S968, VP1055, VP1076, VP1077, VP1085, VPRD, DU103, S972, S977, S981, S1021, S1022, S1027, S1028, S1033, S1073, HIL820, AD18070, HR5669, P408, P411, PP1084, KMR90, KMR146ⁱ, DJ83, DJ190, DU33, DU44, DU90, ARB49, P326, MES107, ANG62, 1508, DU76, P393, 1519, EBE757, 1526, EBE2582,

Dj273, Dj17, Sb48, Vp1070, Dj202, Vp1064, KMR166, Dj139, Dj181, EBE2400, KMR142, BRC42, BRC107, Dj6, Vp1086, S1919, S2017, S2045, BUR54, SB53, EBE759, EBE766, Vp985, Vp1050, Vp1057, Vp1059, Vp1061, Vp1073, Vp1078, Vp1089, S978, S984, S986, S1041, S1045, S2037, S2111, BUR56, BUR57, Dj7, DU105, DU97, SWA, LES336, LES356, KMR72, GLK657, AD40755, Vp987, DU95, Vp825, DU37, Vp1048, Vp1051, Vp1053, Vp1054, Vp1058, Vp1060, Vp1062, Vp1063², VPS20, Vp1065, Vp1069, Vp1072, Vp1080, Vp1081, Vp1087, Vp1091, S1081, S2006, SSL14, S1052, S1048, S1067, S1069, S1074, S1075, S1079, S1997, EG2392, S2013, TRH334, KMR144, KMR145, EBE668, EBE750, EBE760, EBE786, AD28820, S1076, 1629, 1632, 1710, 1740, 1803, 1877, 1864-1924.

2.95. ... ἀκαταγνώστως καὶ ἀπροσκόπως ἐν καθάρῳ τῷ μαρτυρίῳ τῆς συνειδήσεως ἡμῶν...

Στὴν βυζαντινὴ καὶ πρώιμη μεταβυζαντινὴ ἐποχὴ τὸ λανθασμένο «ἀπροσκόπως» εὐρίσκεται σὲ ἐλάχιστα χφφ. Ἀλλὰ οὔτε στὴν Τουρκοκρατία ὑπερίσχυε. Μόνο στοὺς τελευταίους δύο αἰῶνες ξεχάστηκε ἡ σωστὴ γραφή. Ἡ πηγὴ τῆς ἔμπνευσης εἶναι φανερὴ καὶ ἐπομένως δὲν ὑπάρχει περιθώριο γιὰ ἀμφιβολίες: «Ἐν τούτῳ δὲ καὶ αὐτὸς ἀσκόῳ ἀπρόσκοπον συνειδησιν ἔχειν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τοὺς ἀνθρώπους διὰ παντός» (*Πράξ.* 24,16). Βλ. ἐπίσης *A' Κορ.* 10,32 καὶ *Φιλιπ.* 1,10.

ἀπροσκόπως	Προστίθεται «τ»	ἀπροσκόπτως
BARB336, SMΓ22, RGB27, S958, S959, GFIV, GFVII, GFZII, ERA2, GFII, ST109, GfXV ¹ , P328, MES160, XEN161, PM1217, BORG27, S961, V1170, V1811, S973, S1036, ANG15, OT434, OT344, LVB33, EBE713, GFVIII, V1863, V1970, V2005, BARB316, BARB393, P330, P391, P392, PCS214, S982, KR45, CR11, VPE07, EBE662, S966, S1015, S1016, S1037, HIL708, GF XIII, AMR24, BARB443, P409 ² , P112, HR5561, ARB37, EBE2394, PCS367, KAEM6, Vp984, Vp135, VPE04 ³ , VPE08, Vp1066, Vp1083, VPE05, KAR118, PR67, S1017, S1019, S1031, SE60, TPH517, P347 ⁴ , Dj236, Dj311, PP613, GFIII, V1973, LES329, IV373, P324, MR103, REG35, LES328, LES330, BSB540, HR5614, S968, Vp1076, Vp1077, EBE661, S880, S972, S981, S1022, S1024, S1027, S1028.	RNB226, EBE2759, VPE01, S977, ANG62, BE262, S2017.	V1554, Dj143, PP239, PP1084, Dj65, DU44, ARB17, AD39613, V2007, SB48, KMR166, DRA151, BRC42, S1064, S1919, Vp1050, Vp1057, Vp1089, S984, S1041, BUR56, DU105, DU97, SWA, AD40755, Vp1051, Vp1054, Vp1058, Vp1072, Vp1079, VPS20, Vp1065, Vp1080, Vp1081, Vp1087, Vp1091.

S1030, S1033, S1042, S1073, SE28, HIL820, AD18070, HR5669, KMR90, KMR146⁺, DJ83, DJ190, DU33, DU90, ARB49, P323, P326, MES107, BORG7, DU76, P393, EBE757, 1526, EBE2582, DJ273, DJ142, DJ17, VP1070, DJ202, VP1064, DJ139, DJ181, EBE2400, KMR142, DJ6, VP1086, VP1071, S2045, BUR54, SB53, V1213, EBE759, EBE766, VP985, VP1059, VP1061, VP1074, VP1078, S978, S1045, S2037, S2111, PP303, DJ257, LES336, LES356, KMR72, VP987, DU95, VP825, DU37, VP1048, VP1053, VP1060, VP1062, VP1063², VP1069, S1081, S1052, S1049, S1048, S1053, S1055, S1057, S1060, S1061, S1065, S1068, S1075, S1078, S1080, S1997, S2013, TRH334, KMR144, EBE668, EBE750, EBE760, EBE786.

S2006, S1046, S1050, S1051, S1056, S1058, S1059, S1062, S1063, S1066, S1067, S1069, S1070, S1082, S1996, EG2392, S1047, S2008, S2140, S2234, KMR145, PP177, S1076, S1077, VP1092, 1638, 1701, 1740, 1803, 1877, 1864-1924, 1948.

- 2.96. Ὁ δὲ διάκονος ἐξωθεν λέγει τὰ εἰρηνικά (ἦτοι Ὑπὲρ τῆς ἄνωθεν εἰρήνης καὶ τὰ λοιπά), ἕως οὗτου καταλάβῃ ὅτι ἐπλήρωσεν ὁ ἱερεὺς τὴν εὐχὴν, καὶ τότε εὐθέως, ὅπου τύχη, λέγει· Ἀντιλαβοῦ, σῶσον... Σοφία. Ἐκφωνήσις·

Πὰ νὰ εἰπωθοῦν οἱ δύο εὐχὲς τῶν πιστῶν χρειάζεται περισσότερος χρόνος ἀπ' ὅ,τι οἱ δύο διακονικὲς συναπτές. Πὰ νὰ μὴν γίνῃ «χασμωδία» μέχρι νὰ τὶς τελειώσει ὁ ἱερεὺς, ὁ διάκονος ἔλεγε τὰ Εἰρηνικά καὶ παρατηροῦσε τὸν ἱερέα. Μόλις καταλάβαινε, ὅτι τελειώσε ὁ ἱερεὺς τὴν εὐχὴν, ἔκοβε ἀπότομα τὴν συναπτὴν καὶ ἔλεγε «Σοφία», δίνοντας ἔτσι σύνθημα στὸν ἱερέα νὰ ἐκφωνήσῃ. Αὐτὴ τὴν σκηνὴ περιγράφει ἡ ΔΦ. Φυσικά, ὅταν δὲν συλλειτουργοῦσε διάκονος, δὲν ὑπῆρχε ἀνάγκη συναπτῆς καὶ μετὰ τὸ «Ἐτι καὶ ἔτι...» λεγόταν ἡ εὐχὴ κατ' εὐθείαν, ὕστερα «Ἀντιλαβοῦ...» καὶ «Σοφία» – αὐτὸ πού καὶ ἐπεκράτησε σήμερα. Παρόντος ὅμως τοῦ διακόνου, καλύτερα νὰ λέγονται τὰ Εἰρηνικά παρὰ νὰ γίνῃται σιωπὴ ἢ νὰ βιάζεται ὁ ἱερεὺς.

V573: «ὅταν ἴδῃ τὸν ἱερέα ἀνεγειρόμενον... μέχρις ἂν ὁ ἱερεὺς ἀνακῶψῃ ἀπὸ τῆς εὐχῆς».

Στὰ χφφ ὑπάρχουν τρεῖς παραλλαγές:

1) Ἡ πρώτη συναπτὴ λέγεται χωρὶς προσθήκες, ἐνῶ στὴν δευτέρῃ προστίθενται «Ὑπὲρ τῆς ἄνωθεν...» κ.λπ. Αὐτὸ ἐξηγεῖται μὲ δύο αἰτίες: α) Ἡ πρώτη συναπτὴ ἔχει «γράμματα» μπροστά – «Ὅσοι κατηχούμενοι...», καὶ τὴν ἔλεγαν πῶς ἀργά (βλ. S1020: «Ὅσοι κατηχούμενοι... Ὁ διάκονος ἀργῶς τὴν συναπτὴν»). β) Πὰ νὰ μὴ μείνῃ ἡ πρώτη

χωρίς τὸ «Ἀντιλαβοῦ...», τὸ ὁποῖο ὑπάρχει σὲ ὅλες τὶς διακονικὲς συναπτὲς μετὰ τὴν εὐχή, ὅπως εἴπαμε.

2) Καὶ στὶς δύο συναπτὲς μοιράζονται τὰ Εἰρηνικά, ὅπως προβλέπει ἡ ΔΦ. Ἡ πρώτη ὅμως μένει χωρὶς «Ἀντιλαβοῦ...».

3) Πάλι μοιράζονται στὶς δύο συναπτὲς, ἀλλὰ στὴν πρώτη προστίθεται «Ἀντιλαβοῦ...».

Ἐμεῖς ἐφαρμόζουμε τὸ τρίτο, πὺ εἶναι μὲν τὸ μεταγενέστερο, ἀλλὰ μᾶς φαίνεται πιὸ πρακτικὸ καὶ σωστό.

(1)	(2)	(3)
SMΓ22, RNB226, S959, GFIV, GFVII, ERA2, JOHN, GFII, GFXV ¹ , GFXV ² , MES160, TBH531, SΓEO89, V1811, S1036, S1040, GFVIII, V1863, V1872, V1875, V2005, BARB316, BARB329, BARB345, BARB431, P330, TBS4980, S982, S983, KR45, SYN604, MES175, S966, S1020, GFXIII, AMR24, HR5561, KAEM6, SPH518, SYN605, GFIII, GFIX, REG35, S1042, PP239, PP1084, P323, BORG7, GFXIV, Pp303, Les356, GLK657.	LVE42, VP480, PANT770, VP984, VP135, VPE22, S2046, VSL14, V573, S972, P2509, 1526, DJ139, DJ181, EBE2400, BRC42, VP1086, VP1078, BSB345, S1081.	KMR90, 1519, Kmr142, S1919, Bur54, Ut25, VP1073, S986, Vp825, VP877, VP878, VP1024, SSL14, SSL15, S1046, S1084, S1085, S1086, S1087, S1088, S1089, S1090, S1092, S1093, 1629, 1632.

2.97. ... Χάρισαι δέ, ὁ Θεός, καὶ τοῖς συνευχομένοις ἡμῖν προκοπὴν βίου καὶ πίστεως καὶ συνέσεως πνευματικῆς, δὸς αὐτοῖς, πάντοτε μετὰ φόβου καὶ ἀγάπης λατρεύοντάς σοι, ἀνενόχως καὶ ἀκατακρίτως μετέχειν τῶν ἁγίων σου μυστηρίων, καὶ τῆς ἐπουρανίου σου βασιλείας ἀξιωθῆναι.

Ἡδη ἔχει γίνεи συζήτηση γιὰ τὸ «λατρεύουσί σοι» ἢ «λατρεύειν σοι». Ὁ Φουντούλης, ἀκολουθώντας τὴν παράδοση πὺ ἀρχίζει ἀπὸ τὸν 11^ο αἰ. καὶ ἐπικρατεῖ μέχρι καὶ τὸν 17^ο αἰ., τασσόταν ὑπὲρ τοῦ πρώτου (βλ. *Ἀπαντήσεις*, 293). Τότε ὄντως στὰ χφφ ἀπαντᾶται ἡ δοτικὴ τῆς μετοχῆς στὸν πληθυντικὸ. Ἀλλὰ ἀν ἀνατρέξουμε στὰ πιὸ παλαιὰ χφφ, τῆς πρώτης λεγόμενης ἐκδόσεως, σὲ ὅλα τὰ χφφ βρίσκουμε πάλι μετοχὴ στὸν πληθυντικὸ ἀλλὰ στὴν αἰτιατικὴ, «λατρεύοντάς σοι».

Σὲ ὅλη αὐτὴ τὴν μεγάλη πρόταση, ἀπὸ τὸ «Χάρισαι» μέχρι τὸ «ἀξιωθῆναι», ὑπάρχει ἓνα ἔμμεσο ἀντικείμενο: «τοῖς συνευχομένοις ἡμῖν». Ὁ ἱερεὺς, ἀφοῦ τοὺς εὐχηθεῖ

προκοπή και σύννεση, ζητάει γι' αυτούς τους ίδιους, να κοινωνούν χωρίς ένοχη και κατάκριση, προετοιμασμένοι με την άεναη φόβω και αγάπη λατρεία του Θεού, και έτσι να αξιωθούν της έπουρανίου βασιλείας. Η αιτιατική «λατρεύοντας» άφορά τὸ άπαρέμφοτο «μετέχειν».

Άξιοσημείωτο είναι ότι κατά κανόνα (βλ. τὰ ύπογραμμισμένα χφφ στὸν πίνακα) στὴν πρώτη έωθινή εύχη τὸ ρήμα άπαντάται στὴν ίδια μορφή ὅπως έδῶ, έξαιρέσει τῶν κάτωθεν χφφ.

Τέλος, τὸ «λατρεύειν σοι» μορεϊ νὰ έχει προέλθει κατ' έπίδραση τῆς εύχῆς τοῦ Τρισαγίου: «καὶ δὸς ἡμῖν... λατρεύειν σοι».

Στὸν Ὅρθρο «λατρεύοντας», στὴν Λειτουργία «λατρεύουσι»: EBE713, V1554, P330, CR11, PCS367, PR67, EBE661, S972, S984, S1065, S1068, S1076.

Στὸν Ὅρθρο «λατρεύοντας», στὴν Λειτουργία «λατρεύειν»: S962, BARB443, S982, 1638, 1701, 1803,

Στὸν Ὅρθρο «λατρεύειν», στὴν Λειτουργία «λατρεύουσι»: ARB37, S978.

λατρεύοντάς σοι	λατρεύουσί σοι	λατρεύειν σοι
BARB336, SMΓ22, RGB27, RNB226, S958, S959, GFIV, GFVII, GFZII, ERA2, GFII, GF XV ¹ , MES160, S961, V1811, S973, S1036, OT434, GFVIII, V1863, V1970, V2005, P392, PCS214, S983, KR45, S966, S1037, AMR24, KAEM6, DJ143, DJ236, GFIII, V1973, P324, S1042, P323, MES107, BE262, V2007, S1064, V1213.	ST109, P328, XEN161, PM1217, BORG27, V1170, ANG15, OT344, LVB33, EBE713, EBE2759, V1554, BARB316, BARB393, P330, P391, BSB607, CR11, S1029, VPE07, EBE662, S1015, S1016, HIL708, GF XIII, P409 ² , P112, HR5561, BEN56, ARB37, EBE2394, PCS367, VPE01, VP984, VP135, VPE04 ³ , VPE08, VPE09, VP1066, VP1083, VPE05, KAR118, PR67, S1017, S1031, TRH517, P347 ⁴ , DJ311, PP613, GFIX, IV373, LES328, LES330, BSB540, HR5614, S968, VP1076, VP1077, DU103, EBE661, S880, S972, S977, S981, S1022, S1024, S1027, S1028, S1030, S1033, S1073, SE28, AD18070, HR5669, PP239, PP1084, KMR90, KMR146 ⁵ , DJ65, DJ83, DU33, DU44, DU90, ARB49, ARB17, P326, ANG62, BORG7, AD39613, P393, EBE757, 1526, EBE2582, DJ273, DJ142, DJ17, SB48, VP1070, DJ202, VP1064, KMR166, DRA151, DJ139, DJ181, EBE2400, KMR142, BRC42, DJ6, VP1086, S1919,	S962, BARB443, S982, S1019, LES329, REG35, HIL820, DU76, VP1089, S1041, DU37, VP1048, S1050, VP1053, VP1054, VP1058, VPS20, VP1063 ¹ , VP1079, VP1081, S1052, S1050, S1055, S1060, S1082, S1996, S2008, S2140, S2234, TRH334, EBE786, S1077, VP1092, 1638, 1701, 1740, 1803, 1877, 1864-1924, 1948.

VP1071, S2017, S2045, BUR54, SB53, EBE759, EBE766, VP985, VP1050, VP1057, VP1059, VP1061, VP1074, VP1078, S978, S984, S986, S1045, S2037, S2111, PP303, BUR56, DJ257, DU105, DU97, SWA, LES336, LES356, KMR72, AD40755, VP987, DU95, VP825, VP1051, VP1060, VP1062, VP1063², VP1065, VP1069, VP1072, VP1080, VP1087, VP1091, S1081, S2006, S1049, S1046, S1048, S1051, S1053, S1056, S1057, S1058, S1059, S1061, S1062, S1063, S1065, S1066, S1067, S1068, S1069, S1070, S1075, S1078, S1080, S1997, EG2392, S1047, S2013, KMR144, KMR145, EBE668, EBE750, EBE760, PP177, AD28820, S1076.

2.98. Εὐχή ἦν ποιεῖ ὁ ἱερεὺς καθ' ἑαυτὸν τοῦ χερουβικοῦ ἄδομένου· Ἡ εὐχή τοῦ Χερουβικοῦ εἶναι προσωπική εὐχή τῶν λειτουργῶν. Ἐκτὸς ἀπὸ ἓναν ἀριθμὸ τῶν χφφ ποὺ τὴν ἐπιγράφουν ἀπλὰ ὡς «Εὐχή τοῦ χερουβικοῦ», στὴν μεγάλη πλειοψηφία ἀναφέρεται «καθ' ἑαυτὸν». Ἄρα δὲν εἶναι σωστὸ εἰς ἐπήκοον ἀπαγγελία της. Ἐπίσης, στὰ νεώτερα ἔντυπα φαίνεται τὸ πῶς ἀλλοιώνεται ἡ λειτουργικὴ ὁρολογία: ἐνῶ ἑκατοντάδες χφφ (ἀλλὰ καὶ ἔντυπα) ἀναφέρουν τὴν ἄνω ἐπιγραφή, ἀντικαθίσταται μὲ τὸ «ἀναγινώσκει μυστικῶς», «λέγει χαμηλοφώνως» κ.ἄ. (τὸ πρῶτο ἀπαντᾶται μόνον στὸ DMIT, ἐνῶ τὸ δεῦτερο πουθενά).

V2282: «τοῦ θεσπεσιου βασιλείου».

MES160, TBH531, P324: «Εὐχή ἦν ποιεῖ ὁ ἱερεὺς [καθ' ἑαυτὸν] βασιταζων τὰ τίμα δῶρα».

«καθ' ἑαυτὸν»: RGB27, S958, S959, GFIV, ErA2, GFII, ST109, P328, MES160, PM1217, BORG27, S962, V1170, V1811, S1036, VPE03, VPE13, V1863, V1875, V2005, VPE04^β, TOP51, EBE713, EBE2759, BARB329, P391, P392, P409¹, PCS214, BSB607, VPE02, S982, S983, KR45, LEO, CR11, S1029, VPE07, VPE21, LvB7, EBE662, S1015, S1016, Vosk32, PP468, HR5561, BEN56, ARB37, EBE2393, HG416, PCS367, VPE01, VPE06, VP984, VPE19, VPE11, VPE04^α, VPE09, VPE20, VPE25, VPE26, VP1066, VP1082, VP1083, VPE05, XEN163, KAR118, PR67, S1017, S1031, S2143, SE28, TPH517, TPH518, LES327, P410, P347^α, DJ311, PP613, DU14, GFXVIII, IV373, P324, VSL14, LES328, LES330, BSB540, VPE12, HR5614, S968, VP1055, VP1076, VP1077, VP1085, VPRD, DU103, EBE661, S880, S977, S981, S991, S1021, S1022, S1023, S1024, S1027, S1028, S1030, S1032, S1033, S1073, S2021, S2023, HIL820, AD18070, HR5669, P408, P411, PP1084,

KMR90, KMR146¹, DJ83, DU33, DU44, DU90, ARB49, P326, BORG7, BE262, 1508, DU76, V2007, 1519, EBE757, 1526, EBE2582, DJ273, DJ17, SB48, VP1070, DJ202, VP1064, KMR166, DJ139, DJ181, KMR142, BRC107, S1064, DJ6, VP1086, S1919, S2017, S2045, BUR54, SB53, EBE759, EBE766, VP985, VP1057, VP1089, S1041, S1045, S2037, S2111, BUR56, DJ7, DU105, DU97, SWA, LES356, KMR72, VP987, DU95, VP825, DU37, VP1048, VP1054, VP1058, VP1060, VP1062, VP1063², VPS20, VP1063¹, VP1069, VP1072, VP1080, VP1081 (X), S1081, S2006, SSL14, S1052, S1048, S1061, S1074, S1075, S1078, S1080, S1997, EG2392, S2013, TRH334, KMR144, KMR145, EBE750, EBE760, AD28820, 1629, 1638, 1803.

«ὕπερ [ἐ]αυτοῦ»: BARB336, GFVII, S2145, P330, S1020, BARB443, SYN605, P2509.

«μυστικῶς»: V1863, ANG62, 1526, BRC42, S1919, VP1071, VP1073, VP1081 (B), VP1091, 1710, 1740, 1877, 1864-1924, 1948.

2.99. ... καὶ αὐταῖς ταῖς ἐπουρανίαις δυνάμεσιν.

ἐπουρανίαις	ἐπουρανοίς
BARB336, S958, S959, GFIV, GFVII, GFII, ST109, GFXV ¹ , GFXV ² , P328, MES160, XEN161, PM1217, BORG27, S961, S962, V1170, SE79, V1811, S973, S1036, ANG15, OT434, OT344, VPE03, VPE04 ^B , VPE13, LvB33, TOP51, EBE713 (X), EBE2759, S2145, GFVIII, V1554, V1863, V1875, V2005, BARB316, BARB329, BARB345, BARB393, BARB431, P330, P391, P392, P409 ¹ , PCS214, AD22749, BSB607, VPE02, S982, S983, KR45, ST109V, PAT105, CR11, RIC1, S1029, VPE07 (ἀπὸ πάνω «οἰς»), VPE21, LvB7, EBE662, S1014, S1015, S1016, S1018, S1020, S1037, ZV200, HIL708, VOSK32, GFXIII, AMF3, AMR24, BARB443, P409 ² , P112, PP468, PP1268, HR5561, BEN56, ARB37, EBE2393, EBE2394, HG416, PCS367, KAEM6, VPE01, VPE06, VP984, VPE19, VPE08, VPE26, VP1066 (X), VP1083, KAR118, PR67, S1017, S1019, S1031, S2143, SE43, LES327, P410, P347 ^A , DJ143, DJ236, DJ311, PP613, AD27563, GFIII, GFIX, GFXII, GFXVIII, GFXX ² , V1973, LES329, IV373, P324, REG35, LES330, VPE12, VPRD, DU103, EBE661, S880, S977, S981, S991, S1024, S1030, S1032, S1042, S1073 (X), HIL820 (B), AD18070, HR5669 (X), P408, P2509, PP239, PP1084 (B), KMR146 ¹ , DJ190, DU33, DU44, DU90, ARB49 (X), ARB17, P323, P326, MES107, ANG62 (B),	V2282, RGB27, EBE713 (B), VPE11, VP135, VPE04 ^A , VPE09, VPE20, VPE25, VP1066 (B), VP1082, VPE05, XEN163, SE28, TRH517, TRH518, DU14, LES328, BSB540, HR5614, S968, VP1055, VP1076, VP1077, VP1085, S972, S1021, S1022, S1023, S1027, S1028, S1033, S1073 (B), S2021, S2023, HIL820 (X), HR5669 (B), P411, PP1084 (X), KMR90, DJ83, ARB49 (B), ANG62 (X), DU76, P393, 1526 (X), DJ142, VP1070 (B), KMR166 (B), KMR142, VP1086 (B), S2017 (B), S2045, BUR54, SB53 (B), EBE759, EBE766, VP1050, VP1059, VP1061, VP1089, S1041 (B), S2037, S2111, PP303 (X), BUR56, DJ7, DU97, LES336, KMR72, AD40755, DU95, VP825, DU37, VP1048, VP1051, VP1053, VP1054,

BORG7, BE262, AD39613, V2007, EBE757, 1526 (B), EBE2582, DJ273, DJ17, SB48, VP1070 (X), DJ202, VP1064, KMR166 (X), DRA151, DJ139, DJ181, EBE2400, BRC42, BRC107, S1064, DJ6, VP1086 (X), S1919, VP1071, S2017 (X), KMR143, SB53 (X), V1213, VP985, VP1057, VP1073, VP1074, VP1078, S978, S984, S986, S1038, S1041 (X), S1045, PP303 (B), BUR57, DJ257, DU105, SWA, LES356, VP987, VP1058, VP1060, VPS20 (X), VP1065 (X), VP1069, VP1072, VP1079, VP1080 (B), VP1081 (B), VP1087, S1081, S1049, S1046, S1048 (X), S1050, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1057, S1058, S1059, S1060, S1061, S1062, S1063, S1065, S1066, S1067, S1068, S1069, S1070, S1078, S1079, S1080, S1082, S1996, S1997, EG2392 (X), S1047, S2008, S2140, TRH334, KMR144 (B), EBE668, EBE750, EBE786, S1076, S1077, 1638 (B), 1803, 1877, 1864-1924.

VP1062, VP1063², VPS20 (B), VP1063¹, VP1065 (B), VP1080 (X), VP1081 (X), VP1091, S2006, S1052, S1048 (B), S1074, S1075, EG2392 (B), S2013, S2234, KMR144 (X), KMR145, EBE760, PP177, AD28820, VP1092, 1638 (X), 1701, 1740, 1948.

2.100. ... ἄλλ' ὅμως διὰ τὴν ἄφατον καὶ ἀμετρὸν σου φιλανθρωπίαν...

Στὴν εὐχή τοῦ πρώτου ἀντιφώνου ὑπάρχει μία παρόμοια φράση: «ἔλεος ἀμέτρητον καὶ ἡ φιλανθρωπία ἀφατος». Ἴσως ἀπὸ ἐκεῖ προήλθε καὶ ἡ λανθασμένη γραφή.

ἀμετρὸν σου φιλανθρωπίαν	ἀμέτρητόν σου φιλανθρωπίαν
V2282, RGB27, S958, S959, GFIV, ERA2, ST109, GFXV ⁺ , P328, MES160, XEN161, PM1217, BORG27, V1170, SE79, S1036, ANG15, OT344, VPE03, VPE04 ^β , VPE13, LVB33, TOP51, EBE713, EBE2759, S2145, GFVIII, V1554, V1863, V1875, V2005, BARB316, BARB329, BARB345, BARB393, BARB431, P330, P391, P392, P409 ¹ , AD22749, BSB607, VPE02, S982, S983, KR45, ST109V, PAT105, RIC1, S1029, VPE07, VPE21, LVB7, EBE662, S1014, S1015, S1016, S1018, S1020, S1037, ZV200, Hil708, VOSK32, GFXIII, AMF3, AMR24, BARB443, P409 ² , P112, PP468, PP1268, HR5561, BEN56, ARB37, EBE2394, HG416, PCS367, KAEM6, VPE01, VPE06, ESF, VP984, VPE19, VPE11, VP135, VPE04 ^α , VPE08, VPE09, VPE20, VPE25, VPE26, VP1066, VP1082, VP1083, VPE05, XEN163, KAR118, PR67, S1017, S1019, S1031, S2143, TRH517, TRH518, LES327, P410, P347 ^α , DJ143, DJ311, PP613, AD27563, DU14, GFIII, GFIX, GFII, GFVIII, GFXX ² , V1973, LES329, IV373, P324, MR103, REG35, LES328, LES330, BSB540, VPE12, HR5614, S968, VP1055, VP1076, VP1077, VP1085, VPRd, DU103, EBE661, S880, S972, S977, S981, S991, S1021, S1022, S1023, S1024, S1027, S1028, S1030, S1032, S1033, S1042, S1073, S2021,	PP1084 (X), 1526 (X), DJ273 (X), DJ142, BRC42 (X), VP1073, SWA, S1063 (X), S1065, S1068, S1078, KMR144 (X), S1076 (B), VP1092, 1740, 1877, 1864-1924, 1948.

S2023, SE28, SE43, HIL820, AD18070, HR5669, P408, P411, P2509, PP239, PP1084 (B), KMR90, KMR146¹, DJ83, DU33, DU44, DU90, ARB49, ARB17, P323, P326, MES107, ANG62, BE262, AD39613, DU76, P393, V2007, EBE757, 1526 (B), EBE2582, DJ273 (B), DJ17, SB48, VP1070, DJ202, VP1064, KMR166, DRA151, DJ139, DJ181, EBE2400, KMR142, BRC42 (B), *Brc107*, S1064, DJ6, VP1086, S1919, VP1071, S2017, S2045, KMR143, BUR54, SB53, V1213, EBE759, EBE766, VP985, VP1050, VP1057, VP1059, VP1061, VP1074, VP1078, VP1089, S978, S984, S986, S1038, S1041, S1045, S2037, S2111, PP303, BUR56, BUR57, DJ7, DJ257, DU105, DU97, LES336, LES356, KMR72, AD40755, VP987, DU95, VP825, DU37, VP1048, VP1051, VP1053, VP1054, VP1058, VP1060, VP1062, VP1063², VPS20, VP1063¹, VP1065, VP1069, VP1072, VP1079, VP1080, VP1081, VP1087, VP1091, S1081, S2006, S1052, S1049, S1046, S1048, S1050, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1057, S1058, S1059, S1060, S1061, S1062, S1063 (B), S1066, S1067, S1069, S1070, S1074, S1075, S1079, S1080, S1082, S1996, S1997, EG2392, S1047, S2008, S2013, S2140, S2234, TRH334, KMR144 (B), KMR145, EBE668, EBE750, EBE760, EBE786, PP177, AD28820, S1076 (X), S1077, 1638, 1701, 1803.

2.101. ... Σοὶ γὰρ προσέρχομαι κλίνας...

Τὸ 1948 καὶ ἐδῶ διακρίθηκε, εἰσάγοντας μία νέα παρέμβαση στὸ κείμενο τῆς εὐχῆς: «εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ Ἱερεὺς καὶ ὁ Διάκονος κλίνουσι τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ σῶμα, μένουσι δὲ οὕτω μέχρι πέρατος τῆς εὐχῆς». Παρεμπιπτόντως, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν ὑποσημείωση στὴν σ. 42, ὁ σεβασμιώτατος συντάκτης νόμιζε ὅτι ἀκολουθεῖ πιστὰ τὴν χειρόγραφη παράδοση, διότι παρατηρεῖ τὸ ἐξῆς: «Τὸ προστιθέμενον σήμερον... δὲν ὑπάρχει εἰς τὰ ἀρχαῖα Τυπικά». Τὰ ἄλλα πολλὰ ὅμως, πὺν τὰ πρόσθεσε ὁ ἴδιος, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἡ παρεμβολή, ἄραγε ὑπάρχουν;

Ὅπως σωστὰ συμπέρανε ὁ Taft, «κλινόμενος» ἦταν ἡ συνήθης στάση τοῦ ἱερέα ὅποτεδήποτε ἀπήγγειλε κάποια εὐχή («It was the common posture of the priest *whenever* reciting a prayer in the rite of Constantinople, as we see in the rubrics of innumerable MSS», *The Great Entrance*, σ. 121). Ἄρα καὶ τὴν εὐχὴ τοῦ Χερουβικοῦ ἔλεγε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ κλινόμενος. Αὐτὸ δεικνύει ἐπίσης ὅτι ἀπαγγελία τῶν εὐχῶν καθημένου τοῦ λειτουργοῦ δὲν εἶναι σωστό. Ἀκόμα ὁ πατριάρχης, πὺν κατὰ κανόνα θὰ ἦταν ἄνθρωπος ἡλικιωμένος, ἔλεγε τίς τρεῖς πρώτες εὐχὲς μαζί καὶ ὕστερα καθόταν (ΔΓ).

BARB316: «Καὶ ὑποκεκυφῶς πανυ πρὸ τῆς ἀγίας τραπέζης, λεγει τὴν εὐχὴν μέχρι τοῦ Σοὶ

γὰρ προσέρχομαι, κακτοῦτου (:) λαβὼν τὸ θυμιατήριον, θυμῖα ἔμπροσθεν τῆς ἁγίας τραπέζης λέγων τὸ ἐπίλοιπον».

ΣΩΦ: «Κλίνων ἑαυτὸν ὁ ἱερεὺς ἐν τῇ εὐχῇ, δείκνυσι τὴν δουλείαν» (PG 87-3, 4000D).

2.102. Ὁ δὲ α' διάκονος... Θυμῖα σταυροειδῶς κύκλω τὴν ἁγίαν τράπεζαν, τὸ ἅγιον βῆμα, τὸν ἱερέα καὶ τοὺς συλλειτουργοὺς...

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΘΥΜΙΑΣΕΩΣ ΣΤΟ ΧΕΡΟΥΒΙΚΟ

Στὴν χειρόγραφη παράδοση καὶ τὴν πράξη τῶν μὴ ἑλληνοφώνων ἐκκλησιῶν, ἡ θυμίαση στὸ Χερουβικὸ γίνεται ἀπὸ τὸν διάκονο. Ἡ ἀλλαγὴ, ὅπως καὶ πολλὲς ἄλλες ἀλλαγές, ἐγίνε τὸν 17^ο αἰώνα. Τότε γιὰ πρώτη φορὰ ὁ πατριάρχης Παῖσιος ἀναφέρει, ὅτι «θυμῖα ὁ ἀρχιερεὺς τὸ ἱερατεῖον ὅλον... καὶ ἀποσκεπάζοντας τὴν κεφαλὴν του ἀπὸ τὴν μίτραν, πέρνει τὰς μερίδας» (*Gramota*, σ. 339). Στὰ ἴδια ἀκριβῶς ὅμως τὰ χρόνια, ἕνας ἄλλος οἰκουμενικὸς πατριάρχης, ὁ Ἀθανάσιος Γ' Πατελάρος στὴν διάταξί του τῆς ἀρχιερατικῆς Λειτουργίας ἔγραψε ὅτι θυμιάζει διάκονος (αὐτὴ τὴν τάξη ἀκολουθοῦν οἱ Ρῶσοι μέχρι τῶρα). Ἄν συγκρίνει κανεὶς τὴν ΔΓ καὶ τὶς ἀναφορὲς τῶν πατριαρχῶν τοῦ 17^ο αἰ., βλέπει πόση ἀλλαγὴ ὑπέστη ἡ ἀρχιερατικὴ Λειτουργία στὰ 200-250 χρόνια Τουρκοκρατίας. Καὶ καθόλου παράξενο, ἀφοῦ τὸ πρῶτο Ἀρχιερατικὸ, μάλιστα χωρὶς τυπικὲς διατάξεις, εἶδε τὸ φῶς μόνο τὸ 1714 κατόπιν ἐπιμέλειας τοῦ Μητροφάνου Νύσσης. Πρὶν ἀπὸ αὐτὸ, τὸ τελευταῖο Ἀρχιερατικὸ ἦταν αὐτὸ τοῦ Γεμιστοῦ (1386).

Ἀκόμη τὰ Εὐχολόγια τοῦ 19^ο αἰ. (καὶ οἱ ἀνατυπώσεις τους τοῦ 20^ο αἰ.), στὴν μὲν Λειτουργία ἄλλαξαν τὸν διάκονο σὲ ἱερέα, ἀλλὰ στὴν χειροτονία τοῦ ὑποδιακόνου, μία τελετὴ ποὺ γίνεται σπάνια, τοὺς ξέφυγε ἡ παλαιὰ σωστὴ τάξη: «Μετὰ δὲ τὴν μεγάλην Εἴσοδον (ἀπὸ τὴν συνάφεια φαίνεται, ὅτι εἶναι λάθος τὸ «μετὰ», πρέπει νὰ εἶναι «πρὶν»), ὅταν θυμῖα ὁ Διάκονος τὴν ἁγίαν τράπεζαν, πάλιν νίπτεται ὁ Ἀρχιερεὺς εἰς τὸ Λεκανίδιον... Εἰσοδεύει δὲ καὶ αὐτὸς εἰς τὴν μεγάλην Εἴσοδον». (*Ἐν Βενετίᾳ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς τυπογραφίας τοῦ ἁγίου Γεωργίου*, 1850). Νὰ μὴ μᾶς παραξενεύει ὅτι μόνο ἡ ἁγία τράπεζα θυμιάζεται. Ἔτσι προβλέπεται καὶ ἀπὸ τὰ ΕΒΕ662, ΔΦ, ΔΓ κ.ἄ.

Taft: «Στοὺς Ρώσους ὁ διάκονος... θυμιάζει... Στὶς ἑλληνικὲς πηγὲς ὑπάρχει μία σύγχυση ὡς πρὸς τὸ ποιὸς θυμιάζει. Οἱ ἀρχαῖες μαρτυρίες εἶναι ὑπὲρ τοῦ διακόνου... Στὶς μικρὲς ἐκκλησίες μὲ λιγότερο κλῆρο μερικὲς φορὲς ὑπῆρχε ἀνάγκη νὰ βοηθήσει [σὲ αὐτὸ] ὁ ἱερεὺς» (*The Great Entrance*, σσ. 151-154). Βλέποντας τὸν πίνακα ἀντιλαμβανόμαστε ὅτι πρόκειται ὄχι περὶ «συγχύσεως» στὰ χφφ, ἀλλὰ «ἀνάγκης», κυρίως δὲ ἐλλείψεως τῶν διακόνων.

«Τὸν παλαιὸν καιρὸν σχεδὸν κάθε Ἐκκλησία εἶχε καὶ τὸν Διάκονόν της... ἔπειτα ἐξέλιπον οἱ Διάκονοι ἀπὸ τὰς περισσοτέρας Ἐκκλησίας, καθὼς καὶ μετὰ τὴν πείραν βλέπομεν, ὅπου λείπουν, καὶ μάλιστα εἰς τὰ χωρία καὶ εἰς τὰς πτωχικὰς Ἐκκλησίας» (Πηδάλιον, σ. 255, ὑποσημείωση στὸν ρα' κανόνα τῆς ΣΤ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου).

1629: «Ἐὰν δὲν ὑπάρχει διάκονος, τότε ὁ ἴδιος ὁ ἱερεὺς θυμιᾷ».

Θυμιάζει διάκονος	Θυμιάζει ἱερεὺς ἀπόντος διακόνου	Θυμιάζει ἱερεὺς παρόντος διακόνου
SGEO89. AD34060, LEO, EBE662, S1020, SYN381, ΚαEM6, LvE42, VP480, PANT770, VP984, VP135, VPE22, GFIII, S2046, VSL14, V573, HR5614, VP1076, DU103, S972, P2509, PP1084 XI, KMR90, P323, 1508, 1519, EBE757, 1526, DJ142, SB48, DJ139, DJ181, EBE2400, KMR142, BRC42, VP1086, S1919, SB53, UT25, EBE766, VP1078, S986, BSB345, PP303, ΤΡΗΜ425, VP877, VP878, VP1024, VP1062, S1081, SSL15, S1084 S1085, S1086, S1087, S1088, S1089 S1090, S1091, S1092, S1093, 1629, 1632, 1638, 1701, 1710, 1803, 1849, 1877 (Διακονικόν), 1893.	DMIT, HR5561, S880, H11820, SB305, HR5669, PP1084 (B), KMR166, BRC107, S2017, S2045, V1213, VP1061, S1041, DU105, SSL14, S1048.	GfXII, V1973, 1877 (Ἱερατικόν), 1864-1924, 1948.

2.103. Τὰ αὐτὰ εὔχονται καὶ οἱ λειτουργοῦντες καθ' ἑαυτοῦς.

Ὁ πεντηκοστός ψαλμὸς λέγεται καὶ αὐτὸς «καθ' ἑαυτόν», ἄρα τὸ «Δεῦτε, προσκυνήσωμεν...» δὲν ἔχει θέση, οὔτε μαρτυρεῖται.

2.104. Πληρωθεῖσης τῆς θυμιάσεως, προσκυνοῦσι τρεῖς ἅπαντες, λέγοντος τοῦ ἱερέως καὶ τῶν πρώτων δύο πρεσβυτέρων * ἢ ψαλλομένου τοῦ πᾶσαν νῦν

Ἐπὶ τῆς διαφοράς ἐπισημαίνεται ὡς πρὸς τὴν σειράν τῶν πρακτέων (εὐχή, θυμίαση, «Οἱ τὰ χερουβὶμ...»). Αὐτὴ ἢ παραλλαγή ἀπαντᾶται στὸ VP878 καὶ τὴν διαλέξαμε γιὰ νὰ μὴ γίνονται οἱ τρεῖς μετάνοιες δύο φορές καὶ ἀναζητοῦνται ἄλλα τροπάρια πρὸς κάλυψή τους. Λέγεται «Οἱ τὰ χερουβὶμ...» μαζὶ μετὰ τὶς μετάνοιες-ὑποκλίσεις, ἀσπάζονται τὴν ἀγ. τράπεζα καὶ οἱ λειτουργοὶ ἀπέρχονται εἰς τὴν πρόθεση.

Όταν τὸ Χερουβικὸ εἶναι ἀργό, «Οἱ τὰ χερουβιμ...» μπορεῖ νὰ συνδυαστεῖ μὲ τὸ μέλος· νὰ τὸ ἀρχίσουν στὸ «πᾶσαν νῦν...».

2.105. ... πᾶσαν νῦν βιοτικὴν ἀποθώμεθα μέριμναν...

Τὸ ἀρχαιότερο γνωστὸ σὲ μᾶς ἑλληνικὸ χφφ ποὺ περιέχει τὸ κείμενο εἶναι τὸ GIM129 ἔτους 850, ποὺ ἔχει «νῦν» καὶ ἓνα «Ἀλληλούϊα» (166ν). Τὸ ἴδιο καὶ στὸ VP1202 τοῦ 13^{ου} αἰ., σπουδαῖο Τυπικὸ γραμμμένο γιὰ τὴν Μονή μας. Τὸ ἄρθρο «τὴν» ἀντὶ τοῦ χρονικοῦ ἐπιρρήματος, στὰ χφφ ποὺ μελετήσαμε, ἀπαντᾶται κυρίως ἀπὸ τὸν 15^ο αἰ. (βλ. *Ἀπαντήσεις*, 199).

πᾶσαν νῦν	πᾶσαν τὴν
GIM129, JOHN, ERA2, VP1231, P40, DO3, P22, KAEM6, GFIII, VP1076, VP1529, HIL820, PP1084, P323, VP1250, 1508, SB53, S978 (403r), S986, S1041, PP303, VP1062, VP1343, SSL15, 1629, 1632.	VP1082, VP1495, S880, PP239, ARB17, ANG62, AD39613, V2007, DJ6, EBE766, VP1061, S976, EBE2980 (ἔτους 1667), EBE3468 (18 ^{ος}), 1710, 1864-1924.

2.106. ... Ἀλληλούϊα.

«Ἀλληλούϊα» μία φορά. Κατὰ τὴν ταπεινὴ γνώμη μας, γραφόταν μὲν «ἄπαξ», ἀλλὰ ψαλλόταν καὶ περισσότερες φορές, σὰν κράτημα, ὅσο χρειαζόταν γιὰ νὰ καλυφθοῦν τὰ ὑπὸ τῶν κληρικῶν τελούμενα. Τὸ ἴδιο γιὰ τὸ Κοινωνικὸ καὶ τὸ «Πληρωθῆτω...».

Ἔνα «Ἀλληλούϊα»	Τριπλὸ «Ἀλληλούϊα»
GIM129, JOHN, ERA2, VP1231, P40, DO3, P22, LEO, VP1202, KAEM6, VP1082, GFIII, S880, HIL820, PP239, P323, ANG62, VP1250, AD39613, DJ6, VP1061, PP303, VP1062, SSL15, EBE3468 (18 ^{ος}), 1629, 1632.	VP1495, VP1529, PP1084, 1508, SB53, S976, EBE2980 (ἔτους 1667), 1710, 1864-1924.

2.107. Καὶ ἀσπασάμενοι τὴν ἁγίαν τράπεζαν...

Ὁ ἀσπασμὸς τοῦ ἀντιμινσίου δὲν προβλέπεται. Κατ' ἀρχὴν, ὅπως εἶπαμε, στὴν ἐγκαινιασμένη ἁγία τράπεζα ἀντιμίνσια μπορεῖ νὰ μὴν «ὑπόκεινται». Ἀλλὰ εἶναι καὶ ἐπικίνδυνο νὰ βάζουμε τὸ πρόσωπό μας πάνω του, λόγῳ τῶν τυχόν ὑπαρχόντων ἐκεῖ, ὡς μὴ ὄφειλε, μαργαριτῶν.

2.108. ... προπορευομένου του ἁ' διακόνου, ὃς καὶ θυμιάσας τὰ ἅγια... Μία ἀρχαία παράδοση, μαρτυρουμένη ἀπὸ πολλές διατάξεις: ὁ διάκονος θυμιᾷ τὰ δῶρα πρὶν αὐτὰ ἀροῦν. Μάλιστα γι' αὐτὸν τὸν σκοπὸ στέκεται στ' ἀριστερὰ τοῦ ἱερέως στὸ «Οἱ τὰ χερουβὶμ...» – γιὰ νὰ πάει πρῶτος στὴν πρόθεση.

S1093: «Ἐἴτα ἀσπάζονται τὰ ἅγια τρίς λέγοντες Ἡ ἐλπίς μου ὁ Πατήρ...».

Θυμιᾷζει τὴν πρόθεση ὁ διάκονος	Θυμιᾷζει ἱερεὺς ἀπόντος διακόνου	Θυμιᾷζει ἱερεὺς παρόντος διακόνου	Ἀσπάζονται τὰ δῶρα
EBE662, SYN381, LVE42, VP480, PANT770, VP984, VP135, VPE22, GFIII, S2046, VSL14, V573, HR5614, VP1076, DU103, S972, PP1084, 1508, 1519, EBE757, 1526, DJ139, DJ181, KMR142, BRC42, VP1086, S1919, SB53, EBE766, VP1078, S986, BSB345, TPMM425, VP1062, S1081, S1091, 1638, 1701, 1803.	BARB316, BSB540, HIL820, S2017, S2045, V1213, VP1061, DU105.	PAT719, KMR90, SB48, S1084, S1085, S1086, S1087, S1088, S1089, S1090, S1092, 1629, 1632, 1710.	KMR166, 1864-1924, 1948.

2.109. Ὁ ἱερεὺς ἐπιτίθησι... τὸν δὲ ἅγιον δίσκον ἐπὶ τῆς κορυφῆς αὐτοῦ λέγων·

Στὴν κεφαλὴ, στὴν κορυφή. Οἱ διατάξεις δὲν γνωρίζουν τὸ νὰ δίνει ὁ ἱερεὺς τὸν ἅγ. δίσκο στὸν διάκονο ἀπὸ χέρι σὲ χέρι. Αὐτὴ ἡ παράδοση, ποὺ μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ τίς τοιχογραφίες, λησμονήθηκε λόγω σπάνιας συμμετοχῆς τῶν διακόνων. Τὰ δὲ ἱερὰ δισκάρια φτιάχνονταν πλέον μὲ ὑψηλὴ βάση καὶ ἔτσι ἔγινε δυσχερὴς ἡ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἀπόθεσή τους. Ἀλλὰ οἱ διάκονοι πρέπει τουλάχιστον νὰ τὸ κρατοῦν ψηλά, ὄχι στὸ ὕψος τοῦ στήθους.

Τὸ δὲ νὰ βάζει ὁ ἱερεὺς τὸ ἅγιο δισκάριο στὸ δικό του κεφάλι, κατὰ μίμηση προφανῶς τῆς σὺν διακόνῳ Λειτουργίας, ἀπαντᾶται μὲν σὲ μερικὰ χροφ (HIL820, SB305, KMR166, V1213, VP1061, ESF120 καὶ KAB), ἀλλὰ μᾶς φαίνεται ὑπερβολή.

Στὴν κεφαλὴ: LVE42, VP480, PANT770, VP984, VP135, VPE22, GFIII, GFXXVIII, S2046, VSL14, V573, HR5614, VP1076, DU103, S972, P2509, PP1084, DU44, 1508, 1519, EBE757, 1526, DJ139, DJ181, KMR142, BRC42, VP1086, S1919, SB53, UT25, EBE766, VP1078, S986, BSB345, TPMM425, VP877, VP878, VP1024, VP1062, S1081, SSL15.

S1084, S1085, S1087, S1088, S1089, S1090, S1091, S1092, S1093, 1629, 1638, 1701, 1710, 1803, 1849, 1877, 1893, 1864 1924, 1948.

2.110. Ἐπάρατε τὰς χεῖρας ὑμῶν...

Τὸ 1526 καὶ μερικὰ χφφ προσθέτουν «Ἐν εἰρήνῃ», προφανῶς γιὰ νὰ ἀντικαταστήσουν τὸ ψαλμικὸ «Ἐν ταῖς νυξίν» μὲ κάτι ἀντίστοιχο.

2.111. * Κατὰ δὲ τὴν ἀρχαίαν τάξιν, ὁ ἱερεὺς προσμένει τὴν τῶν ἁγίων ἔλευσιν ἰστάμενος ἔμπροσθεν τῆς ἁγίας τραπέζης, βλέπων πρὸς δυσμᾶς.

Ἡ ἱερατικὴ Λειτουργία γίνεται κατὰ μίμηση τῆς ἀρχιερατικῆς. Ὅπως βλέπουμε ἀπὸ τὰ χφφ, ἡ χερνισία καὶ ἡ θέση τοῦ προεξάρχοντος, δὲν ἀποτελοῦσαν ἐξαιρεση. Στὴν Ρωσία τὸν 16^ο αἰ. (τουλάχιστον) οἱ ἡγούμενοι τῶν μεγάλων μονῶν δὲν συμμετεῖχαν στὴν Μεγάλῃ Εἴσοδο, ἀλλὰ ὑποδέχονταν τὰ ἅγια δῶρα στὴν ὠραία πύλη ὅπως οἱ ἀρχιερεῖς (βλ. ΔΜΙΤΡΙΕΝΣΚΙΗ 1884, σ. 113). Ἡ ἴδια παράδοση ὑπάρχει στὴν Κύπρο μέχρι σήμερα.

S973 (83v. Εὐχέλαιο): «Ἐν δὲ τὸ διαβαίνειν τὰ ἅγια, πίπτει ὁ ἀσθενῶν ἐπὶ πρόσωπον αὐτοῦ μεσον τοῦ ναοῦ, ὁ δὲ α' πρεσβύτερος ἵσταται ἐνώπιον τῆς ἁγίας τραπέζης λέγων· Οὐδεὶς ἄξιος τῶν συνδεδεμένων ταῖς σαρκικαῖς. Οἱ δὲ λοιποὶ πρεσβύτεροι βαστάζοντες τὰ ἅγια μετὰ τὸν δισκον· ἄλλος τὸν θυμιατόν, καὶ ἄλλος τὸν ἄερα, καὶ ἕτερος τὴν λαβίδα, καὶ ἄλλοι μανουᾶλια μετὰ κηρίων· καὶ πατοῦσιν τὸν ἀσθενῆ εἰς καθ' εἷς καὶ εἰσέρχονται· νίπτεται δὲ τὰς χεῖρας ὁ α' πρεσβύτερος».

Τὰ S966, BARB443 ἔχουν ὡς ἐξῆς: «Ὁ ἱερεὺς τὴν εὐχὴν τοῦ χερουβικοῦ· Οὐδεὶς ἄξιος... Ἐρχόμενος ὁ διάκονος, τὰ ἅγια βαστάζων καὶ τῷ ἱερεὶ ἐγχειρίζων αὐτά, λέγει· Εὐλογεῖτε, ἅγιοι. Ὁ δὲ ἱερεὺς, δεχόμενος αὐτά, λέγει· Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου».

MR103: περίπου τὸ ἴδιο.

ΣΩΦ: «Ἱερεὺς (ἐδῶ ἐννοεῖ ἀρχιερέα) μόνος ἰστάμενος ἐν τῷ ναῷ τοῦ χερουβικοῦ ὕμνου ἄδομένου, τύπον δεικνύει τοῦ Πατρὸς ἐκδεχομένου τὴν τοῦ Υἱοῦ προέλευσιν» (PG 87-3, 4001A).

S1919: «[Ὁ διάκονος] στραφεὶς θυμῷ τὸν ἱερέα. Καὶ ὁ μὲν ἱερεὺς εἰσερχόμενος λέγει· Ἄρατε πύλας οἱ ἄρχοντες ὑμῶν, καὶ δέχεται τὰ ἅγια ὁ πρῶτος ἱερεὺς. Ὁ δὲ διάκονος λέγει· Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου. Θεὸς Κύριος καὶ ἐπέφανεν ἡμῖν. Ἰστέον ὅτι ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ οὐ λέγουσι τὸ Ἄρατε πύλας, ἀλλ' εἰσερχόμενος ὁ ἱερεὺς ἢ οἱ ἱερεῖς εἰς τὸ ἅγιον βῆμα, λέγουσι καθ' ἑαυτοὺς· Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος...».

GLK657: «Όταν δὲ εἰσφέρουσι τὰ ἅγια, κλίνει τὴν κεφαλὴν καὶ λέγει· Ἐθλογημένος ὁ ἐρχόμενος... Θεὸς Κύριος... Βασιλεὺ οὐράνιε... Τῆς σοφίας ὁδηγέ... Ὁ δὲ διάκονος τίθησι τὰ ἅγια ἐν τῇ ἁγίᾳ τραπέζῃ καὶ σκεπάζει δι' αἴρος».

2.112. * Περὶ ἡμῖν οἱ λοιποὶ πρεσβύτεροι φέρουσι τὰ κιβώρια μετὰ τῶν ἁγίων λειψάνων.

Ἐνας Γεωργιανὸς ἱερέας ὀνόματι Πέτρος, μετέπειτα ἐπίσκοπος Γκόρι, στὰ ἀπομνημονεύματά του γράφει, ὅτι στὰ Ἱεροσόλυμα εἶδε νὰ λιτανεύουν τὰ ἅγια λειψάνα κατὰ τὴν Μεγάλῃ Εἴσοδο ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Δαμιανοῦ τὸ 1899 (ΚΟΝΤΧΟΣΗΝΙΛΙ, σ. 133).

2.113. Διερχόμενοι δὲ τὸν ναόν, εὐχόνται ὁ α' διάκονος καὶ ὁ ἱερεὺς ὑπὲρ πάντων λέγοντες· Πάντων ὑμῶν μνησθεὶς Κύριος ὁ Θεὸς ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ.

Τὸ σωστὸ εἶναι «ὑμῶν», ὄχι «ἡμῶν». Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν μαρτυρία τῶν χφφ, εἶναι καὶ ἡ πιὸ λογικὴ ἀπόκριση στὴν αἴτηση «μνησθητί μου».

Ἰωάσαφ Ἐφέσου: «Τῆς εἰσόδου δὲ γινομένης τῆς μεγάλης, ὀφείλει ὁ λαὸς πίπτειν καὶ προσκυνεῖν, ἅμα μὲν τιμῶντες τὰ θεῖα δῶρα, ὡς μετ' ὀλίγον τελειωθσόμενα, ἅμα δὲ καὶ δεόμενοι τοῦ ἱερέως, ἵνα ἐν τῇ τελειώσει τῶν θείων δώρων μνησθεῖται αὐτῶν» (σ. 217). Στὸ βιβλίον τοῦ Δρος Ἀ. Κορακίδη πιὸ πάνω κατὰ λάθος γράφει «Πάντων ἡμῶν...», ἐνῶ τὸ AD34060 ἔχει «Πάντων ὑμῶν...».

LVΕ42: «καὶ οὕτως εἰσοδεύουσι προπορευομένου τοῦ διακόνου. Ψάλλουσι δὲ καθ' ἑαυτοὺς τὸ Ἐλέησόν με, ὁ Θεὸς, καὶ τοῦ λαοῦ ἐπιβοημένου τὸ Μνησθητί μου, δέσποτα ἅγιε...» (ἐδῶ κόβεται ἡ περιγραφή τοῦ Κορυτσαῆς Εὐλογίου. Στὸ χφ μᾶλλον παρατίθεται καὶ τὸ πῶς ἀνταποκρίνονταν οἱ κληρικοὶ σὲ αὐτὴ τὴν παράκληση τοῦ λαοῦ).

2.114. Τοὺς αὐτοὺς λόγους λέγουσι ποικιλοτρόπως... ** Μνησθεὶς Κύριος ὁ Θεὸς πάντων ὑμῶν ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ· ἢ οὕτως· Ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ μνησθεὶς πάντων ὑμῶν Κύριος ὁ Θεός· κ.ο.κ.

... ἕως ὅτου ἐγγίσει τὰς ἁγίας θύρας, ὅποτε ἐπιλέγουσι· Πάντοτε, νῦν καὶ αἰεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων.

Φουντούλης: «Ἄντι δηλαδὴ, διατρέχοντας τοὺς μεγάλους μάλιστα ναοὺς, νὰ λέγη μία μόνο φορὰ τὸ “Πάντων ὑμῶν...” ὁ διάκονος ἢ ὁ ἱερεὺς μὲ τὸν γνωστὸ ἀργὸ τρόπο, θὰ

μπορούσε να επαναλαμβάνεται σε διάφορες παραλλαγές διαδοχικῶς. Νομίζω πῶς ὁ τρόπος αὐτὸς τῆς ἀπαγγελίας τῆς εὐχῆς ἔχει ὑπὲρ ἑαυτοῦ ὄχι μόνο τὴν ἀρχαιότερα παράδοσι καὶ τὴν πρᾶξι τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ἀλλὰ καὶ αἰσθητικῶς θὰ ἦτο καλλίτερος καὶ ἱεροπρεπέστερος» (*Ἀπαντήσεις*, 237).

PP1084. S1093.

S1919: «Καὶ πολλάκις τοῦτο λέγουσιν, ἕως ἂν πληρωθῇ ἡ μεγάλη εἴσοδος».

DU44. EBE766: «Ὁ διάκονος· Μνησθεὶ πάντων ὑμῶν... Ὁ δὲ ἱερεὺς ἐκφωνεῖ· Πάντων ὑμῶν μνησθεὶ... Εἰ δὲ μόνος ἐστί ὁ ἱερεὺς, λέγει· Μνησθεὶ πάντων ὑμῶν...» (στὸ VP878 εἶναι ἀνάποδα).

BSB345: «Εἰ δὲ ἐνὶ ἀρχιερεὺς ἐν τῷ ναῷ, ὅταν πλησιάσωσιν ἐγγίστα αὐτοῦ, λέγουσι· Μνησθεὶ Κύριος ὁ Θεὸς τῆς ἀρχιερωσύνης σου... Εἰ δὲ ἱερεῖς εἷσι, λέγουσι· Μνησθεὶ Κύριος ὁ Θεὸς τῆς ἱερωσύνης σου...».

2.115. * Εἰ δόξει τῷ προεστῶτι, μνημονεύει ὀνόματά τινα, ὡς ἔθος ἐστὶ τισι.

Στὴν Μονή μας μόνο ὁ ἡγούμενος μνημονεύει. Λίγα ὀνόματα κατ' οἰκονομίαν ἴσως δὲν εἶναι κακὸ νὰ μνημονεύει κανεὶς, ἀλλὰ πρέπει νὰ γνωρίζουμε ὅτι στὸν βυζαντινὸ τύπο τῆς θείας Λειτουργίας τὰ δίπτυχα, δηλαδὴ μνημόνευσι ζώντων καὶ κεκοιμημένων ἔπονται τοῦ καθαγιασμοῦ, δὲν προηγούνται. Ἡ Μεγάλῃ Εἴσοδος δὲν εἶναι ἡ θέσι τῶν διπτύχων. Ὅταν τέθηκε τὸ πρόβλημα πολλῶν ὀνομάτων μετὰ τὴν προσφορὰ τῶν θείων δώρων, οἱ Πατέρες ἐπινόησαν τὴν μνημόνευσι στὴν Πρόθεσι. Στὴν ἐρώτησι, «Εἰ χρὴ τὸν ἱερέα μνημονεύει μυστικῶς (!) ἐν τῇ μεγάλῃ εἰσόδῳ ζώντας καὶ κεκοιμημένους», ὁ Ἐφέσου Ἰωάσαφ ἀποκρίνεται: «Καὶ τοῦτο οὐκ ἐστι παραδεδομένον, ἀλλὰ οὐδὲ συνήθεια... Τὴν δὲ ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων δέησιν ποιεῖται ἐν τῷ εἰπεῖν “Ἐξαιρέτως τῆς παναγίας, ἀχράντου, ὑπερευλογημένης δεσποίνης...”. Τότε γὰρ μετὰ τοῦτο εὐθὺς μνημονεύει τῶν κεκοιμημένων, εἶτα τῶν ζώντων» (σ. 217).

2.116. Εἰσερχόμενοι δὲ εἰς τὸ ἅγιον βῆμα, λέγουσι πάντες τῷ ἱερεῖ·
Μνησθεὶ Κύριος ὁ Θεὸς τῆς ἱερωσύνης σου...

Τὴν τάξι τῆς ἀλληλομνημόνευσις δανειστήκαμε ἀπὸ τὴν ΔΓ – ὅλοι εὐχονται στὸν θύτη εἰσοδεύοντας, καὶ ὁ θύτης τοὺς ἀντεύχεται στὸ τέλος.

2.117. Ὡσαύτως τίθενται τὰ ἐμπεπλησμένα ἄγια ποτήρια ἐξ ἑκατέρου μέρους τοῦ δίσκου, ἐν παρ' ἑν.

Ἔτσι προβλέπει πάλι ἡ ΔΓ. Κάτι παρόμοιο συναντοῦμε στήν τελετή τοῦ ἁγίου Μύρου: «Εἰσαγομένων τῶν ἁγίων δώρων ἐν τῇ θείᾳ τραπέζῃ, εἰσάγεται σὺν αὐτοῖς ἔμπροσθεν ὑπὸ πρεσβυτέρου καὶ τὸ μύρον, καὶ ἀποτίθεται καὶ αὐτὸ ἐν τῇ ἁγίᾳ τραπέζῃ πλησίον τοῦ πρώτου δίσκου ἐξ εὐωνύμων» (BARB336, 124rv). «Ὁ πατριάρχης λαμβάνει... τὸ ἀλάστρον καὶ τίθησιν εἰς τὸ ἀριστερὸν μέρος τῆς ἁγίας τραπέζης, κάτωθεν τοῦ δευτέρου ποτηρίου» (AD39584). Τὸ ἴδιο καὶ τὸ DRA104. Ὁ Taft, ἀνακεφαλαιώνοντας τὴν βυζαντινὴ χειρόγραφη λειτουργικὴ παράδοση, γράφει: «Ἡ βυζαντινὴ μαρτυρία περὶ πολλῶν ἄρτων καὶ ποτηρίων κοινωνίας, θέλει νὰ μᾶς ὑποδείξει, ὅτι ἡ ἐπιμονὴ στὴν κοινωνία ἐκ τοῦ ἑνὸς ἄρτου καὶ ἑνὸς ποτηρίου ὡς ἔνδειξη κοινωνίας στὸ Σῶμα καὶ Αἷμα Χριστοῦ, πρέπει νὰ νοηθεῖ συμβολικά, ὄχι κυριολεκτικά» (TAFT *Communion*, σ. 261).

2.118. Εἶτα αἴρονται τὰ καλύμματα ἀπὸ τῶν ἁγίων..

ΔΓ. Μποροῦν καὶ οἱ ἄλλοι ἱερεῖς ἢ διάκονοι νὰ βοηθήσουν σὲ αὐτό.

2.119. Ἀγάθυνον, Κύριε... ἐπὶ τὸ θυσιαστήριόν σου μόσχους.

Μερικὰ χφφ τὸ ἔχουν ἀπὸ τὸ «Τότε ἀνοίσουσιν...», ἀλλὰ τότε παραλείπονται τὰ ἐξῆς σημαντικὰ λόγια τοῦ ψαλμοῦ: «τότε εὐδοκήσεις θυσίαν δικαιοσύνης, ἀναφορὰν καὶ ὀλοκαυτώματα».

1710: «[Ὁ ἱερεὺς] θυμᾶ τρίς καὶ λέγει· Ἀγάθυνον... Σιών, ἐκ τρίτου. Ἐν δὲ τῇ τρίτῃ ἐπαναλήψει λέγει οὕτω· Τότε ἀνοίσουσιν... μόσχους».

1803: «Εἶτα λέγει ὁ διάκονος· Ἀγάθυνον, δέσποτα. Καὶ ὁ ἱερεὺς· Τότε ἀνοίσουσιν...».

Ἀγάθυνον, Κύριε...	Τότε ἀνοίσουσιν...
VP480. PANT770. VP984. VP135. VPE22. S2046. VSL14. BSB540. HR5614. VP1076. DU103. S972. III.820. HR5669. P2509. PP1084 (X). DU44. ARB17. 1508. 1519. EBE757. 1526. DJ139. DJ181. KMR142. BRC42. VP1086. S1919. S2017. S2045. SB53. EBE759. EBE766. VP1061. VP1078. S986. S1041. BSB345. ESF120. VP877. VP878. VP1062. S1081. SSL14. SSL15. S1048. S1084. S1085. S1088. S1093. EBE668. EBE750. 1629. 1632. Πατρ. Παῖσιος.	DMIT. HR5561. V573. S880. SB305. PP1084 (B). ANG62. KMR166. V1213. DU105. TRHM425. KT341. S1089. S1091. S1092. 1638. 1701. 1877. 1864 1924. 1948.

2.120. Ἐπειτα, τοῦ ἱερέως τὸν θυμιατὸν ἀποθεμένου, συνίστανται ἅπαντες ἐνώπιον τῆς ἱερᾶς τραπέζης, εὐχόμενοι καὶ ἑαυτοῦς καὶ ποιοῦντες προσκυνήσεις μεγάλας τρεῖς.

Μία ἀπλή συμβολικὴ πράξη, ἡ ὁποία μαρτυρεῖται σχεδὸν ἀπ' ὅλες τις λεπτομερεῖς διατάξεις (AD34060, ΔΦ, ΔΓ κ.ἄ.), ποῦ δυστυχῶς ἔχει λησμονηθεῖ.

2.121. * Τινὲς δὲ προσκυνοῦντες λέγουσι· Μνήσθητί μου, Κύριε, ἐν τῇ βασιλείᾳ σου. Μνήσθητί μου, Δέσποτα, ἐν τῇ βασιλείᾳ σου. Μνήσθητί μου, Ἄγιε, ἐν τῇ βασιλείᾳ σου.

Ang15, 1519, SSL14, SSL15, S1093.

2.122. Οἱ δέ, καὶ αὐτοὶ τὸν αὐχένᾳ κλίναντες καὶ πρὸς τὸν ἱερέα βλέποντες, λέγουσι· Πνεῦμα Ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ καὶ δύναμις ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ
ΔΙΑΛΟΓΟΥ ΜΕΤΑ
ΤΗΝ ΜΕΓΑΛΗ
ΕΙΣΟΔΟ

Μία ἀδελφικὴ εὐχὴ γιὰ τὴν ἄξια τέλεση τοῦ μοναδικοῦ μυστηρίου. Ὁ διάκονος εὐλογήθηκε ἤδη στὴν ἀρχὴ τῆς Λειτουργίας καὶ στὸ ἐξῆς δὲν θὰ κάνει κάτι διαφορετικὸ – θὰ βοηθᾷ τὸν ἱερέα. Ἐπομένως δὲν ἐξηγεῖται ἢ ἐκ νέου εὐλόγησή του. Ἐνῶ ὁ ἱερεὺς σὲ λίγο θὰ ἀρχίσει τὴν ἀγία Ἄναφορὰ καὶ πρέπει νὰ ἐτοιμαστῆ ἀναλόγως. Τὸ σχετικὸ κεφάλαιο τοῦ Συμεῶν «Διατί ὁ ἀρχιερεὺς εὐχὴν παρὰ πάντων ἐξαιτεῖται;» ἔχει ὡς ἐξῆς: «Εὐχὴν δὲ παρὰ πάντων αἰτεῖται ὑποκλίνας ἑαυτὸν ὁ ἀρχιερεὺς, ἐπιγινώσκων καὶ αὐτὸς ἑαυτὸν καὶ πρὸς τὸ ἔργον φρίττων καὶ ὑποστελλόμενος, καὶ τὸ ἀποστολικὸν πληρῶν τὸ Ἐξομολογεῖσθε ἀλλήλοις τὰ παραπτώματα καὶ Ὑπὲρ ἀλλήλων εὐχεσθε· οὐδὲ γὰρ αὐτὸς ἑαυτῷ θαρρεῖ, ἄνθρωπος τελῶν καὶ αὐτός» (PG 155, 729D). Κατὰ τὸν Τρεμπέλα ἡ σημερινὴ μορφή τοῦ διαλόγου εἶναι μεταγενέστερη («πιθανώτατα τοῦ ΙΗ' αἰῶνος») καὶ ὄχι ὀρθή (βλ. σχόλιο στὴν σ. 85). Στὸ σλαβονικὸ Ἱερατικὸ ὁ διάλογος τέθηκε στὴν σωστὴ σειρὰ τὸ 2004. Στὸ βελτιωμένο Ἱερατικὸ τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, τοῦ ἰδίου ἔτους, γράφει ὅτι ἡ σημερινὴ τάξη δὲν εἶναι ὀρθή, ἀλλὰ: «παρὰ ταῦτα, πρὸς ἀποφυγὴν συγχύσεως, ἀφήσαμεν τὸν διάλογον εἰς τὴν σημερινὴν μορφήν αὐτοῦ». Τὴν ἴδια γραμμὴ ἀκολουθοῦν καὶ λοιπὰ σύγχρονα Ἱερατικά.

S966: «Ἦτα στρέφεται ὁ προεστὰς [καὶ] λέγει τοῖς συναλλειτουργοῦσιν αὐτῷ· Εὐχεσθε, ἀδελφοί. Καὶ ἀποκρίνονται πάντες· Πνεῦμα ἅγιον...».

BEN56: «Μετὰ τὸ τεθῆναι τὰ ἅγια καὶ τίμα δῶρα ἐν τῇ θείᾳ καὶ μυστικῇ τραπέζῃ, ὁ διάκονος, τῶν ἱερέων ἔμπροσθεν βαλὼν μετάνοιαν, λέγει· Εὐλογεῖτε, δεσπότη ἀγιοί, εὐξασθε ὑπὲρ ἐμοῦ τοῦ ἁμαρτωλοῦ. (Οἱ δὲ ἱερεῖς ἀνταποκρινόμενοι λέγουσι· Πνεῦμα ἅγιον... Καὶ αὐθις ὁ διάκονος πρὸς αὐτούς· Μνησθεῖ καὶ ὑμῶν Κύριος ὁ Θεὸς ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ».

EBE757: «Εὐξασθε, ἀδελφοὶ καὶ συλλειτουργοί, ἵνα ἔλθῃ ἐπ' ἐμὲ ἡ χάρις τοῦ παναγίου Πνεύματος».

«ἀδελφὲ καὶ συλλειτουργέ»: HR5614, DU103, EBE757, EBE2400, BSB345 κ.ά.

«διάκονε»: VP1076, SB53, BSB345, S986 κ.ά.

«λεβίτα»: S2046, S1041.

Στὸν ἱερέα εὐχονται «Πνεῦμα Ἅγιον...»	Στὸν διάκονο εὐχεται ὁ ἱερεὺς
GfIV (στὸν ἑαυτοῦ), PYR, JOHN, GFII, GfXV ¹ , MES160, V1811, OT344, V1554, V1863, V1875, V2005, BARB316, BARB329, BARB431, AD34060, LEO, SYN604, EBE662, S966, AMR24, BARB443, SYN381, KAEM6, SPH518, SYN605, VP480, PANT770, VP984, VP135, VPE22, GFIII, GfXVIII, V1973, S2046, VSL14, MR103, REG35, V573, HR5614, VP1076, DU103, S880, P2509, DU90, P323, MES107, BORG7, 1508, V2007, 1519, EBE757, DJ139, DJ181, EBE2400, KMR142, VP1086, SB53, EBE766, VP1078, S986, BSB345, PANT435, GLK657, VP877, VP1062, S1081, SS14, SSL15, S1093, EBE750.	BEN56, P324, PP1084, DU44, 1526, BRC42, S1919, S2017, UT25, TRHM425, VP878, S1048, S1084, S1085, S1086, S1087, S1088, S1089, S1090, S1091, S1092, 1629, 1632, 1638, 1701, 1710, 1803, 1849, 1877, 1893, 1864-1924, 1948.

2.123. Ὁ ἱερεὺς· Αὐτὸ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον συλλειτουργήσει ἡμῖν πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς ἡμῶν.

Αὐτὸ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον (Αὐτὸ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα) συλλειτουργήσει	Αὐτὸ τὸ Πνεῦμα συλλειτουργήσει
GfIV, GfXV ¹ , V1554, V2005, VPE01, VPE06, VP135, Mr103, HR5614, VP1076, P2509, PP1084, DU44, EBE757, 1526, BRC42, S1919, SB53, UT25, EBE766, S986, BSB345, VP877, VP878, S1081, S1084, S1092, S1093, 1710.	TRHM425, VP1062, S1085, S1088, S1090, S1091, 1629, 1632, 1638, 1701, 1803, 1849, 1877, 1893, 1864-1924, 1948.

2.124. Καί πάλιν οἱ συλλειτουργοῦντες· Μνήσθητι ἡμῶν, δέσποτα ἅγιε. Ἄρκετὰ σλαβονικά χφφ προσδιορίζουν τὴν ἀπόκριση μόνο στοὺς ἱερεῖς: «ἀρχιμανδρίται καὶ ἡγούμενοι». Στὸ GFII ὅμως, πού εἶναι πιὸ παλαιό, ἀναφέρεται: «[Ὁ ἱερεὺς] προσκυνεῖ τοῖς ἐκατέρωθεν ἰσταμένοις ἱερεῦσι καὶ διακόνοις καὶ λοιποῖς κληρικοῖς λέγων· Μεγαλύνετε...». Στὸ ARB17 ἀποκρίνεται ὁ νεωκόρος στὴν ἀρχὴ τῆς Λειτουργίας.

2.125. Ὁ δὲ ἄνευ σφραγίδος· Μνησθεῖη Κύριος ὁ Θεὸς τῆς ἱερωσύνης καὶ τῆς διακονίας ὑμῶν...

AD34060, GLK657: «ἄνευ σφραγίδος». Στὸν διάλογο εἶναι περιττὴ ἡ σφράγιση.

2.126. ... ἄμα τῇ λήξει τοῦ μυστικοῦ ὕμνου λέγει· Πληρώσωμεν...

Στὰ Τροπολόγια καὶ Εὐαγγελιστάρια, πού τὰ χρησιμοποιοῦσαν γιὰ τὴν Λειτουργία τοῦ Ἀδελφοθέου, ὁ ὕμνος πού ψαλλόταν κατὰ τὴν εἴσοδο τῶν ἀγίων, τὸ σήμερα λεγόμενο Χερουβικό, ὀνομάζεται «μυστικόν» (βλ. π.χ. SMΓ8).

«Μυστικὸς ὕμνος»: BARB336, RGB27, S958, S959, S961, S1036, V1970, S1020, VPE09.

2.127. ... δῶρα καὶ θυσίας πνευματικὰς...

Μία λεπτομέρεια: τὰ χφφ τῆς πρώτης ἐκδοσης δὲν ἔχουν «τε». Πιὸ πιθανὸν εἶναι, ὅτι τὸ λειτουργικὸ κείμενο ἀργότερα προσαρμόστηκε στὸν Ἀπόστολο (βλ. *Ἐβρ.* 5,1· 8,3· 9,9).

δῶρα καὶ θυσίας	δῶρά τε καὶ θυσίας
BARB336, RGB27, RNB226, S958, S959, GFIV, GFVII, GFZII, ERA2, GFII, ST109, GFXV ¹ , P328, MES160, XEN161, PM1217, BORG27, S962, V1170, V1811, S973, S1036, ANG15, OT434, OT344, EBE713, EBE2759, GFVIII, V1554, V1863, V1970, V2005, BARB316, BARB393, P330, P391, P392, PCS214, S982, S983, KR45, CR11, SYN604, S1029, S1016, S1037, GFXIII, BARB443, P409 ² , BEN56, PCS367, KAEM6, SPH518, SYN605, DJ143, DJ236, GFIII, GFIX, GFXVIII, V1973, P324, SSL40, MR103, REG35, EBE661, S1030, S1035, S1042, PP239, DU90, P323, MES107, BORG7, AD39613, V2007, 1519, EBE757, SB48, SSL14, SSL15.	S961 (ται), LVB33, BSB607, VPE07, EBE662, S966, S1015, HIL708, AMR24, P112, HR5561, ARB37, VPE01, VP984, VP135, VPE04 ^c , VPE08, VPE09, VP1066, VP1083, VPE05, KAR118, PR67, S1017, S1019, S1031 καὶ ὅλα τὰ μεταγενέστερα.

2.128. Ὁ δὲ ἱερεὺς λέγει τὴν εὐχὴν προσκομιδῆς μετὰ τὴν ἐν τῇ ἁγίᾳ τραπέζῃ τῶν θείων δώρων ἀπόθρῃσιν·

Ἡ θέση τῆς εὐχῆς εἶναι πρὶν τὸ «Ἀντιλαβοῦ...» – ἀρκεῖ νὰ δεῖ κανεὶς τὸν πίνακα. Μπορεῖ σήμερα νὰ μὴ καταλαβαίνουμε γιὰτί, ἀλλὰ ὀφείλουμε αὐτὰ ποὺ διατήρησαν οἱ πρὸ ἡμῶν πατέρες, νὰ τὰ παραδώσουμε καὶ ἐμεῖς χωρὶς νὰ τὰ ἀλλάξουμε. Τὸ ἴδιο ἀφορᾷ καὶ τὴν ἐπιγραφή. Μόνο τὰ 1864-1924 καὶ 1948, συγχέοντας τοὺς ὄρους «προσκομιδῆ» καὶ «πρόθρῃση», γράφουν «Εὐχὴ τῆς Προθέσεως».

Στὸν τίτλο τῆς εὐχῆς ἀναφέρουν καὶ τὸ ὄνομα τοῦ συντάκτη: BARB336, S958, S959, S961, S1036, OT344, S1020, PP1268, BER573 κ.ἄ.

Ἡ εὐχὴ τίθεται πρὶν τὸ «Ἀντιλαβοῦ...»	Ἡ εὐχὴ τίθεται πρὶν τὴν ἐκφώνηση
RNB226, GFIV, GFVII, GFZII, ERA2, PYR, JOHN, GFII, GFXV ¹ , GFXV ² , P328, MES160, PM1217, TBH531, SGE089, V1811, S973, ANG15, OT344, VPE13, LVB33, TOP51, EBE713, V1554, V1863, V1875, V2005, BARB316, BARB329, BARB345, BARB393, BARB431, P330, PCS214, AD22749, TBS4980, S982, S983, KR45, PAT105, CR11, RIC1, SYN604, S1029, VPE07, VPE21, LVB7, EBE662, S966, S1014, S1018, S1020, S1037, ZV200, HIL708, VOSK32, GFVIII, AMF3, AMR24, BARB443, P112, PP1268, HR5561, BEN56, ARB37, DU9, EBE2393, HG416, PCS367, KAEM6, VPE01, ESF, SPH518, SYN605, VP984, VPE19, VPE11, VP135, VPE04 ³ , VPE08, VPE20, VPE25, VPE26, VP1066, VP1082, VP1083, PR67, S1017, S1019, S1031, S2143, TRH517, TRH518, LES327, P410, DJ143, DJ236, DJ311, PP613, GFIII, GFIX, GF XII, GF XVIII, GF XX ² , V1973, LES329, TRH520, IV373, P324, SSL40, VSL14, MR103, REG35, LES328, LES330, BSB540, VPE12, HR5614, S968, VP1055, VP1076, VP1077, VP1085, VPRD, DU103, EBE661, S880, S972, S977, S981, S991, S1021, S1022, S1023, S1024, S1027, S1028, S1032, S1033, S1035, S1042, S1073, S2021, S2023, HIL820, HR5669, P408, PP239, PP1084, KMR90, KMR146 ⁴ , DJ65, DJ83, DJ190, DU33, DU44, DU90, ARB49, ARB17, P323, P326, MES107, ANG62, BORG7, BE262, AD39613, 1508, DU76, P393, V2007, 1519, EBE757, 1526, EBE2582, DJ273, DJ142, DJ17, SB48, VP1070, DJ202, VP1064, KMR166, DRA151, DJ139, DJ181, EBE2400, KMR142, BRC42, BRC107, S1064, DJ6, VP1086, S1919, VP1071, S2017, S2045, KMR143, BUR54, SB53, V1213, EBE759, EBE766, VP985, VP1050, VP1057, VP1059, VP1061, VP1073, VP1074, VP1078, VP1089, S978, S984, S986, S1038, S1041, S1045, S2037, S2111, PP303, BUR56, BUR57, DJ7, DJ257, DU105, DU97, SWA, LES336, LES356, KMR72, GLK657, AD40755, VP987, DU95, VP825, DU37, VP1048,	GFVIII, LEO, P2509, S1046.

VP1049, VP1051, VP1053, VP1054, VP1058, VP1060, VP1062, VP1063², VPS20, VP1063¹, VP1065, VP1069, VP1072, VP1079, VP1080, VP1081, VP1087, VP1091, S1081, S2006, SSL14, SSL15, S1052, S1049, S1048, S1050, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1057, S1058, S1059, S1060, S1061, S1063, S1065, S1066, S1067, S1068, S1069, S1070, S1074, S1075, S1078, S1079, S1080, S1082, S1996, S1997, EG2392, S1047, S2008, S2010, S2013, S2140, ΤΡΗ334, ΚΜΡ144, ΚΜΡ145, ΕΒΕ668, ΕΒΕ750, ΕΒΕ760, ΕΒΕ786, ΑΔ28820, S1076, S1077, VP1092, 1629, 1632, 1638, 1701, 1710, 1740, 1803, 1877, 1864 1924, 1948.

2.129. Ὁ β' διάκονος· Ἀγαπήσωμεν ἀλλήλους, ἵνα ἐν ὁμονοίᾳ ὁμολογήσωμεν· Ὁ λαός· Πατέρα, Υἱὸν καὶ Ἅγιον Πνεῦμα, Τριάδα ὁμοούσιον καὶ ἀχώριστον.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΠΟ-
ΚΡΙΣΕΩΣ ΣΤΟ
«ΑΓΑΠΗΣΩΜΕΝ
ΑΛΛΗΛΟΥΣ...»

Ἀρχικά ἡ διακονικὴ παρακέλευση ἀποτελεῖτο μόνο ἀπὸ τὸ πρῶτο σκέλος, τὸ «Ἀγαπήσωμεν ἀλλήλους», μετὰ τὸ ὁποῖο γίνονταν ὁ ἀσπασμὸς χωρὶς καμμία ἀπόκριση τοῦ λαοῦ, δηλαδὴ ὁ διάκονος ἔλεγε: «Νὰ ἀσπαστοῦμε ὁ ἕνας τὸν ἄλλο» καὶ ὁ κόσμος τὸ ἔκανε.

Τὸν 12^ο-13^ο αἰ. ἐμφανίζεται ἡ προσθήκη «... ἵνα ἐν ὁμονοίᾳ ὁμολογήσωμεν» (μέχρι τὸν 14^ο αἰ. ἀρκετὰ χφφ διατηροῦσαν τὴν παλαιὰ μορφή). Ἀπὸ τότε ἡ χειρόγραφη παράδοση δὲν γνωρίζει καμμία ἄλλη ἀπόκριση παρὰ: «Πατέρα, Υἱὸν καὶ Ἅγιον Πνεῦμα, Τριάδα ὁμοούσιον καὶ ἀχώριστον» (ἢ μὲ ἀσήμαντες παραλλαγές).

Τὸ «Ἀγαπήσω σε...» δὲν ἔχει θέση ὡς ἀπόκριση τοῦ λαοῦ γιὰ τοὺς ἐξῆς λόγους:

α) Δὲν γνωρίζουμε κανένα χφφ τοῦ κειμένου τῆς Λειτουργίας νὰ τὸ μαρτυρεῖ, μόνο σὲ μεταβυζαντινὰ μουσικὰ χφφ ἀπαντᾶται. Πᾶ πρώτη φορὰ πρέπει νὰ ἔχει ἐμφανιστεῖ στὰ κρητικὰ μουσικὰ βιβλία, τὰ ὁποῖα διακρίνονται καὶ γιὰ ἄλλες προσθήκες (π.χ. «... προσκυνεῖν Πατέρα, Υἱὸν...» στὸ «Ἄξιον καὶ δίκαιον»). Ἀλλὰ καὶ τότε συνυπῆρχε μὲ τὸ «Πατέρα, Υἱὸν...».

β) Δὲν συνδυάζεται μὲ τὴν διακονικὴ προτροπή. «Ἀγαπήσω σε, Κύριε...» δὲν εἶναι ὁμολογία.

γ) Στὸν ἀσπασμὸ δείχνουμε πρῶτα τὴν ἀγάπη μας στὸν Θεὸ – ὁ ἱερεὺς ἀσπάζεται [τὰ δῶρα καὶ] τὴν ἀγία τράπεζα, ὁ δὲ διάκονος τὸν σταυρὸ στὸ ὄραρίο του· καὶ μετὰ, κατὰ τὴν εὐαγγελικὴ σειρὰ, ἐκφράζουμε τὴν ἀγάπη μας στὸν πλησίον – οἱ ἱερεῖς ἀσπάζονται μεταξύ τους, οἱ διάκονοι ὁ ἕνας τὸν ἄλλο. Στὸ πρῶτο σκέλος ὅλοι λένε καθ' ἑαυτὸν (ἀφοῦ ἀφορᾶ μόνο τὸν Θεό): «Ἀγαπήσω σε...», στὸ δὲ δεῦτερο σκέλος λένε ὁ ἕνας στὸν ἄλλο: «Ὁ Χριστὸς ἐν μέσῳ ἡμῶν». Ἐπομένως, ἂν κάτι ἀπὸ τὰ δύο θὰ

ψαλλόταν κατά τὸν ἀσπασμὸ τῶν κληρικῶν, αὐτὸ θὰ ἦταν τὸ δεῦτερο, ἐφόσον ἀφ' ἐνὸς πρέπει νὰ τονιστεῖ ἢ μεταξὺ μας ἀγάπη («Ἀγαπήσωμεν ἀλλήλους»), ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ ἀσπασμὸς μεταξὺ τῶν κληρικῶν θέλει περισσότερο χρόνο ἀπὸ τὸ νὰ ἀσπαστεῖ ὁ ἱερεὺς τὰ δῶρα. Γι' αὐτὸ ὁ Φουντούλης δὲν καταλήγει στὸ σωστὸ συμπέρασμα ὑπὲρ τοῦ «Ἀγαπήσω σε...» (βλ. *Ἀπαντήσεις*, 336). Μὲ τὴν ἴδια λογικὴ πιὸ σωστὸ θὰ ἦταν νὰ ψάλλεται «Ὁ Χριστὸς ἐν μέσῳ ἡμῶν».

KAB: «[Ὁ ἱερεὺς] ἀγαπᾷ ἀλλήλους παραινέσας, εὐθύς τὴν ὁμολογίαν ἐπάγει τῆς πίστεως: "Ἴνα ἐν ὁμονοίᾳ (in concordia), φησίν, ὁμολογήσωμεν. Καὶ οἱ πιστοὶ βοῶσιν: "Ὅν ὁμολογήσαι δεῖ Θεόν, τὴν ἁγίαν Τριάδα» (PG 150, 421C).

REG35: «... ὡς Κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν».

Ἐξηγησις: «Ὁθεν καὶ ὁ λαὸς ἀποκρινόμενος εἰς τὴν φωνὴν τοῦ Διακόνου, ἢ τοῦ Ἱερέως εἰπόντος: "Ἀγαπήσωμεν ἀλλήλους, ἵνα ἐν ὁμονοίᾳ ὁμολογήσωμεν," λέγει: "Πατέρα, Υἱὸν καὶ Ἅγιον Πνεῦμα, Τριάδα ὁμοούσιον καὶ ἀχώριστον"» (σσ. 32-33).

Πατέρα, Υἱὸν...	[Μόνον] Ἀγαπήσω σε...
<p>Ot344, SYN604, S1020, HR5561, KaEM6, SPH518, SYN605, SSL40, Mr103, S968, VP1495, SB305, HR5669, PP239, PP1084, Dj190, Du90, Arb17, P323, ANG62, Borg7, VP1250, AD39613, 1508, V2007, 1519, 1526, BRC42, S1919, S2045, V1213, VP1073, S976, PP303, Dj257, SSL14, SSL15, 1629, 1632, 1638, 1710, 1803, 1864-1924, 1948.</p>	X

2.130. Ὁ μὲν ἱερεὺς, τρὶς προσκυνήσας ἐν τῷ λέγειν· Ἀγαπήσω σε, Κύριε, ἢ ἰσχύς μου. Κύριος στερέωμά μου καὶ καταφυγὴ μου καὶ ῥύστης μου, ἀσπάζεται τὰ κεκαλυμμένα ἄγια· πρῶτον ἐπάνω τοῦ ἁγίου δίσκου, εἶτα ἐπάνω τοῦ ἁγίου ποτηρίου καὶ μετὰ ταῦτα τὸ ἔμπροσθεν αὐτοῦ ἄκρον τῆς ἁγίας τραπέζης. * ἄλλαχού δὲ μόνον τὴν ἁγίαν τράπεζαν

Ὁ ἱερεὺς ἀσπάζεται τὰ τίμια δῶρα καὶ τὴν ἁγία τράπεζα. Ἐτσι προβλέπει ἡ ΔΦ καὶ ἄλλες διατάξεις. Στὴν Ἁγία Σοφία ὅμως οἱ κληρικοὶ μόνο τὴν ἁγ. τράπεζα ἀσπάζονταν (βλ. V2005, AD34060, KAEM6, ΔΓ, GLK657). Τὸ μαρτυρεῖ καὶ τὸ VSL14, πού τὸ «ἔμαθεν ἰδῶν» στὴν Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ. Δύο χροφ διατάζουν κάτι διαφορετικὸ: PP239 («τετράκις») καὶ S1048 (καὶ τὸν σταυρὸ «ἐν ἀέρει»).

KMR142: «περιπτύσσεται τὰ ἅγια οὕτως ὡς εἰσὶ κεκαλυμμένα· πρῶτον ἐπάνω τοῦ ἁγίου δίσκου, εἶτα ἐπάνω τοῦ ἁγίου ποτηρίου, καὶ τὸ ἄκρον τῆς ἁγίας τραπέζης ἐμπροσθεν ἑαυτοῦ. Ἐνταῦθα τινὲς μόνην τὴν ἁγίαν τράπεζαν ἀσπαζόμενοι ἀρκεῖν φασὶ τοῦτο, ὃ δὴ καὶ ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ γίνεται».

2.131. Ὅμοίως καὶ οἱ διάκονοι, ἐν ἐνὶ μέρει τοῦ βήματος ἀπερχόμενοι ἀσπάζονται ἀλλήλους...

Ὅπως δὴποτε ὁ ἀσπασμὸς καὶ τῶν διακόνων, κατὰ τὴν εὐαγγελικὴ παραγγελία, πρέπει νὰ γίνεῖ πρὶν προσφερθοῦν τὰ ἅγια δῶρα. Σήμερα στὸ Ἅγιον Ὄρος γίνεται ὁ ἀσπασμὸς τῆς ἀγάπης στὸ Κοινωνικό. Αὐτὸ πρέπει νὰ προέρχεται ἀπὸ τοὺς δύο ἐξῆς παράγοντες:

Α) Στὴν ΔΓ, τὴν ὥρα τοῦ Κοινωνικοῦ γράφει, ὅτι οἱ διάκονοι «συγχώρησιν παρ' ἀλλήλων ἐξαιτησάμενοι καὶ λαβόντες», δένουν τὰ ὀράριά τους καὶ κοινωνοῦν. Αὐτὴ τὴν συγχώρηση ἀργότερα τὴν συνέχεαν μὲ τὸν ἀσπασμὸ τῆς ἀγάπης, πράγμα ποῦ τελικὰ καὶ ἐπεκράτησε, δηλαδὴ μετατέθηκε ὁ ἀσπασμὸς καὶ ὁ διάλογος στὸ Κοινωνικό. Ἐνῶ ἡ διάταξη δὲν λέει νὰ ἀσπαστοῦν ἢ νὰ ποῦν «Ὁ Χριστὸς ἐν μέσῳ ἡμῶν», ἀλλὰ νὰ ζητήσουν συγγνώμη. Ὑπάρχει δηλαδὴ διάκριση: 1) Ὁ ἀσπασμὸς τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἀγάπης μὲ τὸν διάλογο, καὶ 2) Ἡ αἴτηση συγχώρησης χωρὶς τὸν ἀσπασμὸ καὶ τὸν διάλογο.

Β) Ὄταν οἱ λειτουργοὶ ἔπαιρναν τὸ δεσποτικὸ σῶμα ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ [ἀρχ]ιερέως, ἀσπάζονταν τὴν δεξιὰ καὶ τὴν παρειά του λέγοντας: «Ὁ Χριστὸς ἐν μέσῳ ἡμῶν» καὶ «Καὶ ἔστι καὶ ἔσται».

Τὸ «ἐν ἐνὶ μέρει τοῦ βήματος» εἶναι ἀπὸ τὴν ΔΓ.

Στὸ 1629 ἀναφέρεται ὁ ἀσπασμὸς τῶν διακόνων.

2.132. ... πρότερον ἕκαστος αὐτῶν τὸ οἰκεῖον ἀσπάζόμενος ὀράριον, ἐν ᾧ ἔστιν ὁ τύπος τοῦ σταυροῦ, καὶ αὐτοὶ τὸ ἴδιον λέγοντες. Ὁ δὲ δευτερεύων, καὶ αὐτὸς τὸ ἑαυτοῦ ὀράριον ἀσπασάμενος...

Πρέπει νὰ ἀσπάζομαστε πρῶτα τὸν σταυρὸ στὸ δικό μας ὀράριο καὶ ὕστερα τὸν ἄλλο. Τὸ νόημα εἶναι, ὅπως εἶπαμε, πρῶτα νὰ δεῖξουμε τὴν ἀγάπη μας στὸν Θεὸ καὶ ὕστερα στοὺς ἀδελφούς.

Ὁ ἀσπασμὸς τοῦ σταυροῦ τοῦ ἄλλου, ὅπως τὸ βλέπουμε σὲ κάποια μεταγενέστερα χροφ (ΕΒΕ766, ΤΡΕΜΠΕΛΑ, σ. 91) προήλθε ἢ ἀπὸ σύγχυση (ἀντὶ τοῦ «ἑαυτοῦ» ὀραρίου

νά ασπάζονται τοῦ ἄλλου), ἢ γιὰ νὰ εἶναι ὁ ἀσπασμὸς πιὸ σεμνός. Οὕτως ἢ ἄλλως, τὸ σωστὸ εἶναι καὶ οἱ διάκονοι νὰ ἀσπαστοῦν ὁ ἕνας τὸν ἄλλο ὅπως οἱ ἱερεῖς.

P2509: «Εἰς δὲ τὸ Ἀγαπήσωμεν ἀλλήλους, οὐκ εὐθέως ἐπάγει τὸ Τὰς θύρας, τὰς θύρας, ἀλλὰ πρότερον ποιῶν μετ' εὐλαβείας τρεῖς μετανοίας καὶ ἀσπαζόμενος τὸ ὠράριον αὐτοῦ, οὕτως αὐτὸ ἐπάγει».

1629, 1632: «Ὁμοίως οἱ διάκονοι ἀσπάζονται ὁ εἰς τὸ ὄραριον τοῦ ἐτέρου καὶ τοῦ ἑαυτοῦ του εἰς προσωπον («и себе в лице»)

Ὁ διάκονος ἀσπάζεται τὸ ὄραριό του: VP480, PANT770, VP984, VP135, VP22, S2046, V573, HR5614, VP1076, DU103, P2509, PP1084, 1508, 1519, DJ139, KMR142, BRC42, S1919, VP1073, S986, BSB345, VP877, VP878, VP1062, S1081, SSL15, S1084, S1085, S1086, S1087, S1088, S1089, S1090, S1091, S1092, S1093, 1629, 1632, 1638, 1701, 1710, 1849, 1877, 1893, 1948.

XEN161: «... λέγει ὁ διάκονος: Τὰς θύρας, τὰς θύρας. Ὁ ἀρχιδιάκονος: Ἐν σοφίᾳ πρόσσχωμεν».

2.133. Ὁ λχός: Ἔλεον εἰρήνης, θυσίαν αἰνέσεως. Ὁ ὀρθότερον δέ: Ἐλεος, εἰρήνη, θυσία αἰνέσεως ἢ Ἔλεον, εἰρήνην, θυσίαν αἰνέσεως.

Ἡ ἀπόκριση τοῦ λαοῦ στοῦ «Στῶμεν καλῶς...» εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ δύσκολα σημεῖα τῆς Λειτουργίας. Ὑπάρχουν τρεῖς παραλλαγές: 1) «Ἐλεος, εἰρήνη, θυσία αἰνέσεως» (οἱ πρῶτες τρεῖς λέξεις στὴν ὀνομαστική, ἢ τέταρτη στὴν γενική πτώση), 2) «Ἐλεος (ἢ Ἔλεον), εἰρήνην, θυσίαν αἰνέσεως» (οἱ τρεῖς στὴν αἰτιατική), καὶ 3) «Ἐλεον (ἢ Ἔλεος) εἰρήνης, θυσίαν αἰνέσεως» (αἰτιατική μετὰ γενική δύο φορές). Ἡ μόνη παραλλαγή ποὺ μαρτυρεῖται, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἑλληνικά, σὲ ὅλες γνωστὲς σὲ μᾶς ἀρχαῖες ξένες γλώσσες – τὴν λατινική, τὴν γεωργιανή καὶ τὴν σλαβονική (μέχρι τις μεταρρυθμίσεις τοῦ πατριάρχου Νίκωνα) –, εἶναι ἡ πρώτη. Συμφωνεῖ καὶ ὁ Τρεμπέλας (ὑποσημείωση 26 στὶς σσ. 95-96). Τὸ νόημα εἶναι: Ἐλεος καὶ εἰρήνη ἀποτελοῦν ἀληθινὴ θυσία στὸν Θεό.

Ἄξιοσημείωτο εἶναι ὅτι στὴν ἐρμηνεία τοῦ ἀγ. Γερμανοῦ στοῦ σχετικὸ χωρίο οἱ κώδικες ἔχουν διαφορετικὴ γραφή, ἀνάλογα μετὰ τοῦ ποῦ καὶ πότε γράφτηκε ὁ καθένας. Ἀπαντῶνται ὅλες οἱ παραλλαγές: «Ἐλεος, εἰρήνη», (S384 τοῦ 11^{ου} αἰ.), «Ἐλεον, εἰρήνην» (VAT. ROSSIAN. 736 τοῦ 11^{ου} αἰ., BARB522 τοῦ 12^{ου} αἰ.) καὶ ἀργότερα «Ἐλαιον εἰρήνης» (PG 98, 428C).

Ὁ Καβάσιλας ἐπιτείνει τὴν σύγχυση. Ἀπὸ τὰ λόγια του μπορεῖ κανεὶς νὰ συμπεράνει, ὅπως ὑπὲρ «Ἐλεον, εἰρήνην...», ἔτσι καὶ «Ἐλεον εἰρήνης». Τὸ ἐδάφιο ἔχει ὡς ἐξῆς: «Οἱ δὲ πιστοὶ ἀποκρίνονται· Προσφέρομεν οὐ μόνον μετ' εἰρήνης, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν εἰρήνην ἀντὶ δώρου καὶ θυσίας ἐτέρας. Ἐλεον γάρ φησι προσφέρομεν τῷ εἰπόντι· Ἐλεον θέλω καὶ οὐ θυσίαν. Ὁ δὲ ἔλεος γέννημά ἐστι τῆς βεβαίας καὶ καθαρᾶς εἰρήνης» (PG 150, 424A).

Τὸ ἀρχαιότερο ὅμως κείμενο, ἐμπνευσμένο ἀπὸ τὴν Λειτουργία τοῦ Ἰακώβου, σώζεται στὰ δίπτυχα τοῦ Φλαβίου Ταύρου Κλημεντίνου (ἔτ. 513), στὰ ὁποῖα τὸν 8^ο αἰῶνα ἐπὶ τοῦ πάπα Ἀδριανοῦ προστέθηκε ἡ ἐξῆς ἑλληνικὴ ἐπιγραφή: «ΣΤΟΜΕΝ· ΚΑΛΩΣ· ΣΤΟΜΕΝ· ΕΥΛΑΒΟΣ· ΣΤΟΜΕΝ· ΜΕΤΑ ΦΟΒΟΥ· ΠΡΟΣΧΩΜΕΝ· ΤΙ ΑΓΙΑ ΑΝΑΦΟΡΑ· ΕΝ ΙΡΙΝΗ ΤΩ· ΘΩ ΠΡΟΣΦΕΡΙΝ· ΕΛΕΩΣ· ΕΙΡΙΝΗ· ΘΥΣΙΑ· ΑΙΝΕΣΕΩΣ» (DACL, σσ. 1088-1090).

Ἡ σημερινὴ παραλλαγή μᾶς φαίνεται πιὸ δυσνόητη, ἀλλὰ τὴν ἀφήσαμε ἐφόσον μαρτυρεῖται ἤδη ἀπὸ τὸν 10^ο αἰ.

ΑΝΔ: «Οἱ πιστοὶ δὲ, τούτων λεγομένων, ἐπαγγέλλονται προσφέρειν πρῶτον μὲν ἔλεον, εἶτα εἰρήνην ὡς θυσίαν αἰνέσεως» (PG 140, 445A).

ΨΕΛ: «Οἱ δὲ πιστοὶ τὸν ἔλεον καὶ εἰρήνην προσφέρειν Θεῷ προσεπαγγέλλονται, αἰνέσεως θυσίαν».

P2509. *Df190*: «Ἐλεον εἰρήνη θυσίαν αἰνέσεως».

«Ἐλεον εἰρήνης, θυσίαν...»	S959, GfVII (X), ERA2, PYR, Gfi, V1863, V1875, V2005 (X), BARB431, P330, PCS214, S983, KR45, LEO, PAT105, HIL708, BEN56, ARB37, HG416, MR103, HR5669, Pp239, Pp1084, KMR90, ARB17, ANG62, VP1250, Ad39613, 1526 (Λεῖτ.), BRC42 (Λεῖτ.), SB48, V1213, VP1073, S976, PP303, 1629, 1632, 1638, 1803, 1864, 1924, 1948.
«Ἐλεος, εἰρήνη, θυσία...»	BARB336, GfVII (B), TBH531, V2005 (B), BSB607, SGE089, VPE02, Syn605, S991, BER573, 1508, 1519, SSL14, SSL15.
«Ἐλεον/-ς, εἰρήνην, [θυσίαν]...»	GFIV, JOHN, S1040, OT344, VPE21, PCS367, KAEM6, GF XVIII, DU90, P323, BORG7, 1526 (ΓΕΡ), BRC42 (ΓΕΡ), VP1050.
«Ἐλεον/-ς εἰρήν- (:);»	ST109, P328, MES160, XEN161, PM1217, BORG27, V1170, V1811, S973, S1036, OT434, TOP51, S1013, GFVIII, V1970, BARB316, P391, P409 ¹ , VPE03, AD22749, LVB7, EBE662, PP468, AD34820, S968, S1022, V2007.

- 2.134. Τούτων λεγομένων οἱ συλλειτουργοὶ ἀνασειοῦσι μικρὸν τὸν ἀέρα ἐπάνω τῶν δώρων λέγοντες ἡρέμα: Ἅγιος ὁ Θεός, ἅγιος ἰσχυρός, ἅγιος ἀθάνατος, ἐλέησον ἡμᾶς, καὶ αἴρουσιν αὐτὸν ἀπὸ τῶν ἁγίων.

Ὁ ἀέρας ἀφαιρεῖται στὸ «Στῶμεν καλῶς...» σύμφωνα μὲ περισσότερους ἀπὸ 50 κώδικες ἀπὸ τὸν 10^ο μέχρι καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 19^{ου} αἰ. Ἄλλη παραλλαγή, δηλαδὴ νὰ αἴρεται στὸ «Πιστεῦω...», εἶναι λύση ἀνάγκης, ὅταν δὲν συλλειτουργεῖ διάκονος – ὁ ἱερεὺς ἀναγκάζεται νὰ τὸν ἀφαιρέσει νωρίτερα γιὰ νὰ προλάβει νὰ τὸν διπλώσει πρὶν τὴν ἁγία Ἀναφορά. Πρόκειται περὶ ἀπλῆς μεταθέσεως μίας λειτουργικῆς πράξεως. Εἶναι πολὺ φυσικὲς τέτοιες μεταθέσεις στὴν λατρεία.

Στὴν Λειτουργία τοῦ Ἰακώβου ἡ ἄρση τοῦ ἀέρος δὲν ἔχει καμμία σχέση μὲ τὸ «Πιστεῦω...», διότι μεταξὺ τοῦ Συμβόλου καὶ τοῦ «Στῶμεν...», κατὰ τὸ ὅποιο αἴρεται, μεσολαβοῦν πολλὰ ἄλλα στοιχεῖα (βλ. VERHELST, σ. 193: «Στῶμεν καλῶς... Ὁ διάκονος τὴν νεφέλην ἐπαίρει κατὰ τὴν τάξιν»).

Καὶ ἀπὸ τὰ συμφραζόμενα τῆς ἐρμηνείας τοῦ Γερμανοῦ φαίνεται ὅτι ὁ ἀέρας ἤρετο στὸ «Στῶμεν καλῶς...» (βλ. PG 98, 425D-428C). Τὸ ἴδιο στὸν ANΔ (PG 140, 445C).

Πέραν τούτου, ἂν δὲν αἴρεται στὸ «Στῶμεν...», ποτε αἴρεται, σὲ ποιό σημεῖο τοῦ «Πιστεῦω...»; Στὴν θεία Λειτουργία δὲν ὑπάρχει ἀκαταστασία, ἀλλὰ καθετὶ ἔχει τὴν θέση του. Γιὰ νὰ μὴν ἀναφέρουν τὰ χφφ κανέναν στίχο τοῦ «Πιστεῦω...» καὶ νὰ ὑπάρχει τόση ἀνομοιομορφία στὰ ἔντυπα (βλ. τὸν πίνακα), σημαίνει ὅτι πρόκειται περὶ αὐτοσχεδιασμοῦ.

Τέλος, ἡ παρουσία τοῦ τρισαγίου ἐξηγεῖται μὲ δύο λόγους: α) Ὁ ἀέρας στὴν Μεγάλῃ Εἵσοδο ἐκλαμβάνεται ὡς ἐπιτάφιος τοῦ Μ. Σαββάτου – ποὺ στὴν περιφορά του ψάλλεται τὸ ἀργὸ τρισαγιο. β) Γιὰ νὰ συνδυαστεῖ εὐκόλα μὲ τὴν τριπλῆ ἀνάσειση.

HR5669: «Πιστεῦω... κρατεῖ ὁ ἱερεὺς τὸν ἀέρα ἐπάνω τῶν ἁγίων λεγὼν καθ' ἑαυτὸν τὸ Πιστεῦω συντομότερον τοῦ λαοῦ καὶ ὅταν πληρωσε αὐτό, ὑψώνει τὸν ἀέρα κατὰ μικρὸν (τρίς) λέγων (μυστικῶς): Ἅγιος ὁ Θεός... ἐλέησον ἡμᾶς. Καὶ οὕτως διπλώνει αὐτὸν καὶ τιθισιν ἐπάνω τοῦ καλυμματος πλησίον τοῦ ἁγίου δισκου».

Συμμετέχουν καὶ οἱ διάκονοι στὴν ἄρση: GFII, SGEO89, V1811, OT344, V1863, LEO, BARB443, KAEM6, GFXII, GFXVIII, P323, BORG7, BER573 (μόνο ὁ διάκονος), GLK657.

S983: «Καὶ ὅταν ἐπαρθῇ τὸ καταπέτασμα ἐκ τῶν ἁγίων δώρων καὶ εἴπῃ ὁ λαὸς Ἄξιον [καὶ δίκαιον]».

BEN56: «Καὶ γίνεται ὁ ἀσπασμὸς μετὰ τῶν ἱερέων μετὰ τοῦδε (;) καὶ τὴν νεφέλ(-...)
λέγουσιν (;): Ὁ Χριστὸς ἐν μέσῳ ἡμῶν. Ὁ διάκονος· Τὰς θύρας... Ὁ ἱερεὺς ὑψῶν τὸν ἀέρα
λέγει (;) ὁ διάκονος· Στῶμεν καλῶς...».

S976: «Ὁ ἱερεὺς· Στῶμεν καλῶς... Ὁ λαὸς μυστικῶς Ἅγιος ὁ Θεός... ἐλέησον ἡμᾶς».

VP1050: Μετὰ τὸ «Στῶμεν...» γράφει Ἅγιος ὁ Θεός... ἐλέησον ἡμᾶς».

EBE750: Μόλις ἀσπαστεῖ τὰ δῶρα, αἶρει τὸν ἀέρα μὲ τὸ τριτάγιο καὶ λέγει «Στῶμεν...».

1701: «Τὰς θύρας... Καὶ ὁ μὲν ἱερεὺς ἐπαρας τὸν ἀέρα ἀπὸ τῶν ἁγίων, ἀποτίθησιν ἐν ἐνὶ
τοπῷ. Ὁ λαὸς το· Πιστεύω».

Ὁ ἀέρας αἶρεται στὸ «Στῶμεν καλῶς...»	Ὁ ἀέρας αἶρεται στὸ «Πιστεύω...»
PYR, JOHN, GFII, SGEO89, V1811, OT344, V1863, BARB316, LEO, SYN604, BARB443, HR5561, BEN56, KAEM6, LVE42, Syn605, VP480, PANT770, VP984, VP135, VPE22, GF XII, GF XVIII, S2046, VSL14, MR103, REG35, V573, HR5614, VP1076, DU103, S880, S972, SB305, HR5669, DU44, DU90, ARB17, P323, BORG7, BER573, 1508, 1519, DJ139, DJ181, EBE2400, KMR142, BRC107, VP1086, S1919, S2017, S2045, V1213, RNB563, VP1061, VP1078, S986, BSB345, GLK657, VP877, VP1062, S1081, SSL14, SSL15, S1048, 1629, 1632, 1638, 1710, 1803.	Kmr166, Du105, Esf120, 1864-1924 (στὸ «Καὶ ἀνελθόντα»), 1948 (στὸ «Καὶ ἀνασταντα»), ΑΔΕΕ 2004 (στὸ «Σταυραθέντα...»).

2.135. ** Τινὲς δὲ ἄρχονται ἀνασεῖν κατὰ τὸ τῆς πίστεως ἁγίου
μάθημα.

Τὸ δεύτερο ζήτημα εἶναι τὸ πότε τὸν ἀνέσειαν. Ἡ πρώτη γνωστὴ σὲ μᾶς διάταξη ποῦ
προβλέπει τὴν ἀνάσειση στὸ «Πιστεύω...» εἶναι τοῦ VP1076 τοῦ 15^{ου} αἰ. Τότε καὶ ὁ
Συμεὼν Θεσσαλονίκης γράφει, ὅτι μέχρι νὰ τελειώσει τὸ ἱερὸ σύμβολο, οἱ ἱερεῖς τὸν
ἀέρα «κρατοῦσι ἐπὶ τῶν δώρων» (PG 155, 732C). «Κρατοῦσι» ὅμως μπορεῖ νὰ ἔχει τὴν
ἐννοια «ἀφήνουν», (μάλιστα γράφει «ἐπὶ» καὶ ὄχι «ἐπάνω»), διότι ἡ ἐννοια τοῦ ἑδα-
φίου εἶναι, ὅτι δὲν πρέπει νὰ δοῦμε τὸν Ἰησοῦ «ἀπερικαλύπτως» πρὶν ὁμολογήσουμε
τὴν πίστη. Ὅταν σηκώνουμε ὅμως τὸν ἀέρα, εἴτε τὸν ἀνασεῖουμε εἴτε ὄχι, τὰ δῶρα
φαίνονται πιά. Παρ' ὅλα αὐτὰ, ἡ ἐρμηνεία τοῦ Συμεὼν ἐπηρέασε πολλὰ χφφ (βλ. τὸν
πίνακα), ὅπως φαίνεται καθαρὰ ἀπὸ τὴν χρῆση τοῦ ρήματος «κρατεῖ» (στὸ τέλος τοῦ
EBE2400 παρατίθεται ἡ ἐρμηνεία του).

BARB316: «Εἰς τὸ φελῶνιν δησας τὰς χεῖρας, λέγει τὸ ἅγιον συμβολον, ποιῶν καὶ τὰ σννηθη προσκννηματα. Καὶ τελέσας, ἐπιλαβοῦ (:) ἀμφοτέρων τῶν ἄκρων τοῦ καλύμμα-
τος. Εἶτα ὁ διάκονος· Στῶμεν καλῶς, στῶμεν μετὰ φόβου, βραχὺ ἀνυψῶν αὐτὸ δευτερον.
Εἰς δὲ το· Πρόσχωμεν τῇ ἀγίᾳ ἀναφορᾷ ἐν εἰρήνῃ προσφέροντες, ἀφαιρεῖται τὸ κάλυμμα
καὶ τὰ ἅγια μένει ἀκάλυπτα».

GFXVIII: «Πιστεύω... Καὶ εὐθέως κουφίζει ὁ ἱερεὺς μετὰ τοῦ διακόνου τὴν νεφέλην δις,
εἰς τὸ τρίτον κούφισμα αἶρεται ἡ νεφέλη καὶ ἀποκαλύπτονται τὰ ἅγια λέγοντος τοῦ
διακόνου· Στῶμεν...».

MR103: «Ὁ διακονος κρατῶν τὸ εἰλητὸν εἰς τὸν ἀέρα λέγει· Στῶμεν καλῶς...».

HL820: «Πιστεύω... Τοῦτου λεγομένου αἶρει τὸν ἀέρα ἀπὸ τῶν ἁγίων κατὰ μικρὸν ὑψῶν
αὐτὸν καὶ τοῦτον μὲν ἀσπαζόμενος, μετατίθησιν· Στῶμεν καλῶς».

EBE757: Αἶρει μετὰ τὸ «Πιστεύω...» καὶ πρὶν τὸ «Στῶμεν...».

EBE766: Ἀνασειει καὶ αἶρει στὸ «Πιστεύω...» λέγοντας· «Ἅγιος ὁ Θεός...».

KMR90. SB48: «Ὁ λαὸς τὸ ἅγιον συμβολον καὶ ὁ ἱερεὺς τὸ αὐτό, τὸν ἀέρα ἔχων ἐκτεταμέ-
νον ἄναθεν τῶν ἁγίων δώρων».

«Μάθημα»: V1970. GF1. S983. Πασχάλιον Χρονικόν, Εὐάγγελιος Σχολαστικὸς, Ἅγ. Κύριλλος
Ἀλεξανδρείας κ.ά.

Ἀνάσειση στὸ «Στῶμεν...»	PYR, JOHN. V1811, Of344, V1863, BARB316, KAEM6, LVE42, Syn605, VP480, PANT770, VP984, VP135, VPE22, GFXII, GFXVIII, S2046, VSL14, REG35, V573, HR5614, DU103, S972, DU44, DU90, BORG7, 1508, 1519, KMR142, BRC107, S1919, VP1061, VP1078, BSB345, VP877, VP1062, SSL14, SSL15.
Ἀνασειει στὸ «Στῶμεν...», ἀλλὰ «κρατεῖ» ἀπὸ τὸ «Πιστεύω...»	S880, SB305, HR5669, ARB17, DJ139, DJ181, EBE2400, VP1086, S1081, S1048, 1629, 1632 (ἀνασειει καὶ στὸ «Πιστεύω...»),
«Ὁ ἱερεὺς κρατῶν τὸν ἀέρα ἐπάνω τῶν ἁγίων, ὑψοῖ αὐτὸν μικρὸν καὶ ὡσανεὶ ἀνάγει καὶ κατάγει αὐτόν, ἕως ὅτου τελειωθεῖ τὸ ἅγιον σύμβολον»	VP1076, S2017, RNB563, S986, S1048.
Ἀνάσειση στὸ «Πιστεύω...»	PP1084 (ἄνευ διακόνου), KMR166 (ἄνευ διακόνου), S2017 (ἄνευ διακόνου), S2045 (ἄνευ διακόνου), V1213, DJ257, DU105, ESF120, 1803, 1864-1924, 1948. Πατρ. Παῖσιος.

2.136. Ὁ δὲ δευτερεύων εἰσέρχεται εἰς τὸ ἅγιον βῆμα, ἵνα ποιήσῃ ἄσπασμόν μετὰ τῶν λοιπῶν δικκόνων.

Τὸ σωστὸ εἶναι μετὰ τὸ «Εὐχαριστήσωμεν...» (ΔΓ), ἀλλὰ μπαίνουμε νωρίτερα γιὰ νὰ προλάβουμε τὸν ἄσπασμό πρὶν ἀρχίσει ἡ ἅγια Ἀναφορὰ.

2.137. Ὁ ἱερεὺς· Εὐχαριστήσωμεν τῷ Κυρίῳ. * πρὸς ἀνατολὰς στραφεῖς Ὅλη ἡ ἅγια Ἀναφορὰ ἀπευθύνεται στὸν Θεὸ Πατέρα. Ἐπομένως εἶναι λάθος νὰ στρέφονται οἱ ἱερεῖς πρὸς τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ λέγοντας «Εὐχαριστήσωμεν τῷ Κυρίῳ».

2.138. Καὶ οὕτως ἀπάρχεται ὁ ἱερεὺς τῆς ἁγίας ἀναφορᾶς·

BARB336, RGB27, S959, GfIV, GfVII, ANG15, PCS214.

MES160: «(Ὁ ἱερεὺς τὴν εὐχὴν λαμπρᾶ τῆ φωνῆ)».

2.139. ... καὶ τὴν βασιλείαν ἐχαρίσω τὴν μέλλουσαν...

Κτητικὲς ἀντωνυμίες, ἰδιαίτερα δὲ τοῦ ἐνικοῦ τοῦ δευτέρου προσώπου, προστίθενται πολὺ εὐκόλα «ὅπου οὐ χρῆ».

τὴν βασιλείαν ἐχαρίσω τὴν μέλλουσαν	τὴν βασιλείαν σου ἐχαρίσω τὴν μέλλουσαν
BARB336, RGB27, RNB226, S958, S959, GfIV, GfVII, ERA2, GfII, ST109, GfXV ¹ , P328, XEN161, PM1217, BORG27, S961, S962, V1170, SGEO89, V1811, S973, S1036, ANG15, OT434, OT344, LVB33, EBE713, EBE2759, VALG70, GfVIII, V1554, V1863, V1970, V2005, BARB393, P330, P391, P392, PCS214, BSB607, S982, S983, KR45, LEO, CR11, SYN604, S1029, VPE07, EBE662, S966, S1015, S1016, S1037, HIL708, GfXIII, AMR24, BARB443, P409 ² , P112, HR5561, BEN56, ARB37, PCS367, KAEM6, VPE01, SPH518, SYN605, VP984, VP135, VPE04 ³ , VPE08, VPE09, VP1066, VP1083, VPE05, KAR118, PR67, S1017, S1019, S1031, TPH517, P347 ⁴ , DJ143, DJ236, DJ311, PP613, GfIX, GfXVIII, GfXX ² , V1973, TPH520, IV373, P324, SSL40, VSL14, MR103, REG35, LES328, LES330, BSB540, IIR5614, S968, VP1076, VP1077, VPRD, DU103, EBE661, S880, S972, S977, S981, S1022, S1024, S1027,	GFZII, MES160, BARB316, GfIII, LES329, S1042, PP1084, DU44, ANG62, 1526, SB48, DRA151, BRC42, EBE766, S1041, PP303, LES336, AD40755, VP1053, VP1054, VP1072, VP1079, VP1080, VP1081, VP1091, S1049, S1046, S1050, S1051, S1053, S1054, S1055, S1059, S1056, S1057, S1058, S1060, S1061, S1062, S1063, S1065, S1066, S1067, S1068, S1069, S1070, S1080, S1082, S1996, S1047, S2008, S2010, S2013, S2140, S2234, KMR144, S1076, S1077, VP1092, 1638, 1701, 1740, 1803, 1877, 1864 1924, 1948.

S1028, S1033, S1035, S1073, HIL820, AD18070, HR5669, PP239, KMR90, KMR146¹, DJ65, DJ83, DJ190, DU33, DU90, ARB17, P323, P326, MES107, BORG7, BE262, BER573, AD39613, 1508, DU76, P393, V2007, 1519, EBE757, EBE2582, DJ273, DJ142, DJ17, VP1070, DJ202, VP1064, KMR166, DJ139, DJ181, KMR142, S1064, DJ6, VP1086, S1919, VP1071, S2017, S2045, BUR54, SB53, V1213, EBE759, RNB563, VP985, VP1050, VP1057, VP1059, VP1061, VP1074, VP1078, VP1089, S978, S984, S986, S1045, S2037, S2111, BUR56, DJ257, DU105, DU97, SWA, LES356, KMR72, GLK657, VP987, DU95, VP825, DU37, VP1048, VP1051, VP1058, VP1060, VP1062, VP1063², VPS20, VP1063¹, VP1065, VP1069, VP1087, S1081, S2006, SSL14, SSL15, S1052, S1048, S1075, S1078, S1997, EG2392, TRH334, KMR145, EBE668, EBE750, EBE760, EBE786, PP177, AD28820, 1629, 1632, 1710.

2.140. ... Εὐχαριστοῦμέν σοι καὶ ὑπὲρ τῆς λειτουργίας ταύτης, ἦν ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν δέξασθαι καταξίωσον...

Τὸ μόνο σὲ μᾶς γνωστὸ χφ τῆς πρώτης ἔκδοσης ποὺ ἔχει «κατηξίωσας» εἶναι τὸ GFIV, ὅλα τὰ ὑπόλοιπα (καὶ ὄχι μόνο τῆς πρώτης, ἀλλὰ καὶ μεταγενέστερα, 40 τὸν ἀριθμὸ) ἔχουν «καταξίωσον». Ἐπομένως πρέπει νὰ συμπεράνουμε ὅτι τὸ ἀρχικὸ κείμενο εἶχε «καταξίωσον».

Γιὰ νὰ βροῦμε τὸ σωστὸ, πρέπει νὰ λάβουμε ὑπόψη μας μερικὰ πράγματα:

1) Ὡς λειτουργία κυρίως νοεῖται ἡ ἅγια Ἀναφορά, ἡ ὁποία δὲν ἔγινε, ἀλλὰ μόλις ἄρχισε.

2) Τὰ χέρια τοῦ ἱερέα, στὴν ἐποχὴ ποὺ γράφτηκε αὐτὴ ἡ εὐχή, δὲν συμμετεῖχαν σὲ τίποτε μέχρι τώρα σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὰ ἅγια δῶρα: τὴν πρόθεση ἔκανε ὁ διάκονος (βλ. ANΔ, PG 140, 429CD), στὴν Μεγάλῃ Εἴσοδο οἱ ἀρχιερεῖς (δι' ὧν καὶ δι' οὓς γράφτηκαν οἱ λειτουργίες) δὲν συμμετεῖχαν. Καὶ ἂν τὸν 14^ο αἰ. ὁ πατριάρχης ἔστω ἀπέθετε τὰ δῶρα στὴν ἀγ. τράπεζα (ΔΓ), πρὶν δύο-τρεῖς αἰῶνες δὲν τὰ ἄγγιζε κἄν (AD34060). Ἄρα πῶς «ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν δέξασθαι»; Ἐνῶ αὐτὰ τὰ χέρια σὲ λίγο θὰ καθαγιάσουν τὰ δῶρα καὶ θὰ τὰ ὑψώσουν πρὶν τὰ μεταδώσουν.

3) Γίνεται τρόπον τινὰ ἀντιπαράθεση τῶν εὐεργεσιῶν: τοῦ παρελθόντος («γεγενημένων») καὶ τοῦ παρόντος ἢ μέλλοντος. «Κατηξίωσας» καλύτερα συμπεριλαμβάνεται στὰ «γεγενημένα».

4) Στην εύχή τῆς Προσκομιδῆς τοῦ Μ. Βασιλείου ὁ ἱερεὺς λέγει· «λογικὴν ταύτην καὶ ἀναίμακτον θυσίαν... ἦν προσδεξάμενος... ἀντικατάπεμψον ἡμῖν τὴν χάριν τοῦ Ἁγίου σου Πνεύματος». Ἐάν στα Πληρωτικά ὁ Θεὸς δὲν εἶχε δεχθεῖ ἀκόμα τὴν λογικὴ θυσία (λατρεία, Λειτουργία), μποροῦσε αὐτὸ νὰ γίνεῖ πρὶν τὴν ἁγία Ἄναφορά;

Δὲν εἶναι παράξενο τὸ πῶς ἔγινε ἡ ἀλλαγὴ: ἡ ἐπιγραφή «Θεῖα Λειτουργία» τίθεται πρὶν τὴν εύχή τῆς Προθέσεως, τουλάχιστον μισὴ ὥρα πρὶν τὴν ἁγία Ἄναφορά. Ὑστερα ἀναπτύχθηκε ἡ Μεγάλῃ Εἴσοδος μέχρι τὸν βαθμὸ πού στίς τοιχογραφίες οἱ παραστάσεις τῆς ἐπιγράφονται πλέον «Ἡ Θεῖα Λειτουργία», δηλαδὴ σχεδὸν ταυτιζόταν ἡ Λειτουργία μὲ τὴν Μεγάλῃ Εἴσοδο. Ἐν ὀλίγοις, ἡ σκέψη ἦταν πολὺ ἀπλή: πῶς «καταξίωσον» ἐφόσον τόση ὥρα ἔχουμε ἤδη ἀρχίσει τὴν Λειτουργία;

AD34060: «Ἀποτεθέντων δὲ τῶν ἁγίων καὶ ἐπικαλυφθέντων, ἀποκαλύπτει τὰς χεῖρας τοῦ ἀρχιερέως ὁ καντηρησιος. Ὁ δὲ στρέφεται ἐπιδεξιὸς καὶ ἀπέρχεται εἰς τὸ εὐωνυμίων μέρος καὶ ἀπονιψόμενος...».

καταξίωσον	κατηξίωσας	Τὰ ἄλλα λανθασμένα
BARB336, RGB27, RNB226, S958, S959, GFVII, GFZII, ERA2, GFII, GF XV ¹ , MES160, XEN161, S961, S962, SGE089, V1811, S973, S1036, OT344, VALG70, GFVIII, V1970, V2005, P330, P392, PCS214, S982, S983, KR45, CR11, S966, S1015, S1037, AMR24, BARB443, ARB37, SPH518, SYN605, GFXX ² , P324, SSL40, S1042, BE262, BER573.	GFIV, ST109, P328, PM1217, BORG27, V1170, ANG15, LVB33, EBE713, V1554, V1863, BARB316, BARB393, P391, BSB607, S1029, VPE07, EBE662, S1016, HIL708, GF XIII, P409 ² , P112, HR5561, BEN56, PCS367, KAEM6, VPE01, VP135, VPE04 ² , VPE08, VPE09, VP1066, VP1083 καὶ ὅλα τὰ μεταγενέστερα. KAB (PG 150, 480B-484A).	«καταξίωσας»: OT434, S2017, RNB563, DJ257, S1048. «καταξίωσας»: GFIX, S1035.

2.141. Τούτων λεγομένων ὁ δευτερεύων τῶν δικόνων κίρει τὸν ἀστερισκὸν ἀπὸ τοῦ ἁγίου δίσκου...

SYN381, ΔΦ, ΔΓ καὶ μερικά ἄλλα προβλέπουν μόνο τὴν ἄρση, χωρὶς σταυρὸ καὶ χωρὶς κρούση. Ἀργότερα (P2509, τὰ πρῶτα ἔντυπα κ.ἄ.) ἀρχίζουν νὰ ἀναφέρουν καὶ «ποιῶν σταυρόν», ἢ καὶ «κρούσας» (VP1076), μάλιστα «τρίς» (V573). Νομίζουμε πῶς σὲ τέτοιο καίριο σημεῖο ὅσο λιγότερος θόρυβος θὰ γίνεῖ, τόσο καλύτερα. Λέγει ὁ κυρ-Ἰωάσαφ Ἐφέσου: «Τοῦτο, [δηλαδὴ δι' ἀστερισκοῦ τύπτειν τὸν ἅγιον δίσκου,] παντελῶς ἀμαθὲς

καὶ ἀπαίδευτον καὶ διὰ τοῦτο μηδέποτε ποιήσης» (σ. 218). Εὐτυχῶς ποὺ δὲν πρόλαβε τὸ S880 ποὺ θὰ ἔγραφε: «Ἀνιστάμενος ὁ ἱερεὺς μετὰ πολλοῦ φόβου, εὐλογεῖ τὸ τίμιον σῶμα καὶ ἐκφωνεῖ, κρατῶν καὶ τὸν ἀστερίσκον, εὐλογῶν μετ' αὐτοῦ ἐν τῷ ἁγίῳ δίσκῳ· ἄνω, κάτω, δεξιὰ καὶ ἀριστερά, λέγων· Τὸν ἐπινίκιον...».

2.142. ... καὶ σπογγίσας τοῖς δακτύλοις καὶ ἄσπασάμενος αὐτόν, ἀποτίθησιν ἐπάνω τοῦ ἕρους, στρέψας τὰ ἄκρα αὐτοῦ πρὸς ἀνατολάς. «Τοῖς δακτύλοις» φαίνεται νὰ εἶναι πιὸ σωστό, διότι τὴν μούσα τὴν χρησιμοποιοῦμε γιὰ μαργαρίτες, ὄχι γιὰ μερίδες. Ἐνῶ μὲ αὐτὰ τὰ δάκτυλα καὶ τὰ χέρια σὲ λίγο θὰ πάrouμε τὸ κυριακὸ σῶμα.

Ἐπίσης, δὲν γνωρίζουμε καμμία ἄλλη διάταξη νὰ ἀναφέρει τὴν στάση τοῦ ἀστερίσκου. Ἐξάλλου, ἡ πρόσοψη τοῦ ἀστερίσκου εἶναι ἢ πάνω μεριά – γι' αὐτὸ τίθεται ὁ σταυρός, εἰκόνες καὶ ἄλλα ἱερὰ σύμβολα. Ὅταν ὅμως τὸν βάζουμε ἀνάποδα στὸν ἀέρα ἢ στὸ εἰλητό, βλέπουμε μόνο τὴν βίδα.

VP1076 S986.

2.143. Καὶ δεικνύων τὸν ἅγιον δίσκον λέγει (συνδεικνύουσι δὲ πάντοτε καὶ οἱ διάκονοι)· Λάβετε, φάγετε... Καὶ δεικνύων τὸ ἅγιον ποτήριον λέγει· Πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες...

Ἀκολουθώντας τὴν «Ἐξήγηση» (σσ. 40-41), ὁ ἐπιμελητὴς τοῦ ἐν Βενετία τὸ 1869 ἐκδοθέντος Εὐχολογίου Σπυριδῶν Ζερβός, παρατηρεῖ, ὅτι οἱ λόγοι τῆς συστάσεως λέγονται «διηγηματικῶς καὶ ἐπομένως περιττὴ ἡ δεῖξις, μᾶλλον δὲ ἐναντία εἰς τὸ ὀρθὸν τῆς Ἀνατολικῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας φρόνημα» (σ. 63).

Ἡ ΔΓ δὲν ἀναφέρει καμμία κίνηση.

Ὁ Ἰωάσαφ Ἐφέσου εἶναι πάλι ἀρνητικὸς, ἂν καὶ μετριάξει λίγο: «Καὶ τοῦτο ἀμαθὲς καὶ οὐ χρὴ γίνεσθαι» (δ.π.).

Ἐναν αἰῶνα ὅμως πρὶν ἀπὸ τὸν Ἰωάσαφ, ὁ ἅγιος Φιλῶθεος περιέλαβε τὴν δεῖξιν στὴν διάταξή του. Οὔτε ἀγράμματος ἦταν, οὔτε ἀμαθής, οὔτε λατινόφων. Νωρίτερα, στὸ EBE662 (ὅπως ἐπίσης στὰ SYN381, V573) πάλι ὑπάρχει κάποια κίνηση τοῦ διακόνου: «ὅτε δὲ ἐκφωνεῖ ὁ ἱερεὺς τὸ Λάβετε, φάγετε, λαβὼν ἐν τῇ δεξιᾷ χειρὶ τὸ οὐράριον ὁ διάκονος, ἵσταται ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους τῆς ἁγίας τραπέζης, ἀπαιρωτῶν τοῦτο ἔμπροσθεν τῶν ἁγίων δώρων, ὁμοίως καὶ εἰς τὸ ἅγιον ποτήριον...». Στὴν Λειτουργία

του Ἰακώβου γίνεται ἀκόμη πιὸ ἐκτενής ἢ «παράσταση», μάλιστα στὴν ἀνάμνηση τοῦ μυστικοῦ δείπνου: «[ὁ ἱερεὺς] τὸν ἄρτον κρατήσας, λέγει σφραγίζων... καὶ τίθησι τὸν ἄρτον ἐκφωνῶν· Λάβετε... εἶτα τὸ ποτήριον λαβὼν λέγει καθ' ἑαυτὸν σφραγίσας... καὶ τιθεὶς αὐτὸ ἐκφωνεῖ· Πίετε...» (V2282). Γι' αὐτὸ τὴν ἀφήνουμε ὅπως τὴν παραλάβαμε.

Ἀναφέρουν τὴν δεξιὴν: VP480, PANT770, VP984, VPE22, S2046, VSL14, HR5614, DU103, HIL820, DU44, 1508, 1519, DJ139, DJ181, EBE2400, KMR142, BRC42, VP1086, S1919 (διακονος), UT25 (διάκονος), EBE766, VP1061, VP1078, BSB345, VP877, VP878, VP1024, VP1062, S1081, SSL15, S1084, S1085, S1086, S1087, S1088, S1089, S1090, S1091, S1092, S1093, 1629, 1632, 1638, 1701, 1710, 1803, 1849, 1893.

Εὐλογεῖ στὸ «Λάβετε...» καὶ «Πίετε...»: S880, PP1084, 1526, BRC42, BRC107, S1919, UT25, VP1073, PP303.

BE262: «Λάβετε... καὶ εὐθὺς ὑψοῖ τὸ τίμιον σῶμα. Πίετε... ὑψοῖ τὸ θεῖον αἷμα».

V1213: «ὡς ἐν σχήματι εὐλογίας ἐκτείνει τὴν χεῖρα αὐτοῦ ὁ ἱερεὺς».

1948: «ποιῶν τὸ σημεῖον τοῦ Σταυροῦ» (!).

2.144. Δεικνύων δὲ τὰ ἅγια ἐκφωνεῖ·

Στὴν ΔΦ, στὸ «Τὰ σὰ...» δεικνύουν ἀμφοτέρωθεν τὰ εἶδη. Τὰ δὲ ARB17 καὶ EBE766 σημειώνουν: «καὶ ἀνακύψας ἐξαπλοῖ τὴν δεξιὰν αὐτοῦ χεῖρα εἰς τὰ ἅγια ὑπτίαν καὶ χειροδεικτῶν αὐτά, οὐ μὴ δὲ ἄπτεται, καὶ ἐκφωνεῖ· Τὰ σὰ...».

VP1076, S986: «Τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν... Λεγομένης δὲ τῆς ἐκφωνήσεως ταύτης, ὡσανεὶ ἐπιδείκνυσιν ὁ ἱερεὺς τὰ ἅγια τῆ δεξιᾶ χειρὶ».

Ἀναφέρεται ἡ δεξιὴ τῶν ἀγίων στὸ «Τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν...»: VP480, PANT770, VP984, VPE22, S2046, VSL14, HR5614, DU103, S972, HIL820, PP1084, DU44, 1508, 1519, EBE757, 1526, DJ139, DJ181, EBE2400, KMR142, VP1086, S1919, EBE766, VP1061, VP1078, BSB345, VP1062, S1081, SSL15, S1093.

2.145. Ἄλλαχού ὁ διάκονος ὑψοῖ τὰ ἅγια ἐνταῦθα.

Γιὰ πρώτη φορὰ ἡ ὑψωση ἐμφανίζεται, ὅπως γνωρίζουμε, τὸν 17^ο αἰ. στὴν νοτιοδυτικὴ Ρωσία, ὅπου ὑπῆρχαν προσπάθειες προσηλυτισμοῦ ἐκ μέρους τῶν Λατίνων. Αὐτὴ ἡ κίνηση μπορεῖ νὰ ἔχει ἐπινοηθεῖ ὡς ἀναλογία τοῦ καθαγιασμοῦ τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν. Ἐκεῖνοι μετὰ τὸ «Λάβετε...» καὶ «Πίετε...» ὑψώνουν τὴν ὄστια καὶ τὸ ποτήριον

ΠΕΡΙ ΤΗΣ
ΥΨΩΣΕΩΣ ΣΤΟ
«ΤΑ ΣΑ...»

άντιστοιχως. Στην νοτιοδυτική Ρωσία, ίσως για να δείξουν σε ποίο σημείο γίνεται ή μεταβολή, ύψωναν στο «Τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν...». Ὁ Τρεμπέλας γράφει, ὅτι «ὕπ' οὐδενὸς τῶν κωδικῶν (έννοεῖ στὴν Ἀθήνα) μαρτυρεῖται» ἢ συμπλοκὴ τῶν χειρῶν καὶ ὕψωση τῶν δώρων στο «Τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν...», ἀλλὰ μόνο τὸ σλαβονικὸ Ἱερατικὸ τὸ περιέχει (ὑποσημείωση στὴν σ. 110). Εἶναι περίπου δέκα σιναϊτικὰ χφφ ἀπὸ τὸ δεύτερο ἡμισυ τοῦ 17^{ου} αἰ. πὺ τὸ ἀναφέρουν: «Ὁ διάκονος σταυροῖ τὰς χεῖρας ἐπάνω τῆς ἀγίας τραπέζης», «σταυροῖ τὰς χεῖρας τρίτον» κ.ἄ. Ὅπως φαίνεται, ἀρχικὰ σταύρωναν τὰ χέρια καὶ ἀπλῶς ἀκουμποῦσαν τὰ ἅγια, καὶ ἀκόμα ἀργότερα προστέθηκε ἡ ὕψωση. Νομίζουμε πὺς δὲν εἶναι σωστὸ νὰ ὕψωνουμε τὰ ἅγια πρὶν τὴν ὕψωση, δηλαδὴ τὸ «Τὰ ἅγια τοῖς ἀγίοις».

Vp877, S1084, S1085, S1088, S1089, S1090, S1086, S1087, S1092, S1047 (δὲν γράφει, ἀλλὰ ἔχει εἰκόνα), VP1022 (18^{ου} αἰ.).

Ἰωάνναφ Ἐφέσου: «Ὁμοίως καὶ ὅταν λέγη Τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν... οὐ χρὴ μετακινεῖν τὸν ἅγιον δίσκον καὶ τιθέναι πλησίον τοῦ ἀγίου ποτηρίου» (ὁ.π.).

S880: «καὶ σταυρώσας τὰς χεῖρας σὺν φόβῳ πολλῷ συνάγων τὰ ἅγια δῶρα καὶ ἐκφωνεῖ Τὰ σὰ...».

Τὸ σημερινό: 1629 (με λεπτομερεια καὶ με δυο διακονοι, 1632, 1864 1924, 1948 (στις ὑποσημειώσεις).

2.146. Τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν σοὶ προσφέροντες κατὰ πάντα καὶ διὰ πάντα, Ὁ Λχός· Σὲ ὕμνοῦμεν, σὲ εὐλογοῦμεν, σοὶ εὐχαριστοῦμεν, Κύριε, καὶ δεόμεθα σου, ὁ Θεὸς ἡμῶν.

Τὸ μὲν «Τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν...» δανείστηκε ἀπὸ τὴν εὐχὴ τοῦ προφητάνακτος Δαυῖδ· «Σὰ τὰ πάντα, καὶ ἐκ τῶν σῶν δεδώκαμέν σοι» (*Α΄ Παραλ.* 29,14), τὸ δὲ «Σὲ ὕμνοῦμεν...» κατέστη κατ' ἐξοχὴν ὕμνος τῆς Καινῆς Διαθήκης, μὲ τὸν ὅποιο ἐδῶ καὶ τόσους αἰῶνες οἱ χριστιανοὶ ἀρχίζουν καὶ τελειώνουν τὴν ἡμέρα τους: «Ὑμνοῦμέν σε, εὐλογοῦμέν σε, προσκυνοῦμέν σε, δοξολογοῦμέν σε, εὐχαριστοῦμέν σοι». Καὶ ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἡ ἀπόκριση τοῦ λαοῦ περιέχει τὸ ρῆμα «εὐχαριστοῦμεν», ἐνῶ ἡ Λειτουργία λέγεται καὶ «Εὐχαριστία», ἄξιον καὶ δίκαιον νὰ πέφτει τὸ κέντρο βάρους στὴν ἀπάντηση τοῦ λαοῦ καὶ ὄχι στὴν ἐκφώνηση τοῦ ἱερέως. Ἴσως αὐτὸ ἤθελαν νὰ τονίσουν οἱ ἅγιοι Πατέρες πὺς ἔγραψαν «προσφέροντες», δηλαδὴ τὴν μετοχὴ ἀντὶ ὀριστικῆς – ὅτι τὸ κύριο ρῆμα

ἀκόμα ἀναμένεται καὶ εἶναι στὸ στόμα τοῦ λαοῦ.

Μᾶλλον τρεῖς ἦταν οἱ κύριοι λόγοι ποὺ ἐπεκράτησε τὸ «προσφέρομεν» τὸ ὁποῖο μαρτυρεῖται σὲ λίγα χφφ:

α) Στὴν Λειτουργία τοῦ Ἰακώβου ἔχουμε «μεμνημένοι... προσφέρομεν» (ὄχι σὰν ἐκφώνηση ὅμως).

β) Ὁ *Goar*, ἀναφερόμενος στὸν κώδικα «*Βαρβερίνι*» γράφει «προσφέρομεν» (σ. 84). Καὶ ἐφόσον τὸ βιβλίο τοῦ *Goar* μέχρι τώρα ἀπὸ μερικοὺς θεωρεῖται «κριτικὴ ἔκδοση» τῆς Λειτουργίας καὶ ἐφόσον σύμφωνα μὲ αὐτὸ ὁ «ἀρχαιότερος κώδικας» ἔχει τὸ «προσφέρομεν», ἦταν ἐπόμενο νὰ τὸν ἀκολουθήσουν πολλοί. Ἐνῶ ὁ Ρῶσος λειτουργιολόγος Σέργιος Μουρέτοβ παρατηρεῖ: «Περὶ ἀνακρίβειας τῆς ἐκδόσεως τοῦ Γκόαρ μάθαμε ἀπὸ τὸν καθηγητὴ τῆς Πνευματικῆς Ἀκαδημίας Κιέβου Ἀλεξεῖ Ντιμιτρίεφσκι, ὁ ὁποῖος... τὸ 1893 ἐργάστηκε στὶς βιβλιοθηκῆς τῆς δύσης... Τελικὰ βρέθηκαν πολλὲς ἀνακρίβειες καὶ παραλείψεις, ἐνίοτε πολὺ σημαντικὲς» (ΜΥΡΕΤΟΝ 1895b, σ. 245, ὑπόσημ. 5). Ἐνα ἀπὸ τέτοια σημαντικὰ λάθη εἶναι καὶ αὐτό. Στὸ *BARB336* εἶναι «προσφέροντες».

γ) Τὰ ἔντυπα μὲ τὴν ὁμοιομορφία τους. Ἴσως κάποιοι ἐκδότες (ὄχι ὅλοι· π.χ. τὸ *Εὐχολόγιο* τοῦ 1558 ἔχει «προσφέρομεν», τοῦ 1602 γράφει «προσφέροντες») εἶχαν μπροστὰ τοὺς κάποιο σπάνιο χφ μὲ «προσφέρομεν» καὶ ἔτσι ἔπαιρναν σκυτάλη ὁ ἓνας ἀπὸ τὸν ἄλλο.

ΓΕΡ: PG 98, 437B («προσφέροντες»).

ΚΑΒ: «Προσφέροντες τὴν προσφορὰν ταύτην, σὲ ὑμνοῦμεν, σὲ εὐλογοῦμεν, σοὶ εὐχαριστοῦμεν, Κύριε, καὶ δεόμεθά σου, ὁ Θεὸς ἡμῶν» (PG 150, 481C).

Προσφέροντες	Προσφέρομεν (-ωμεν)
BARB336, RGB27, RNB226, S958 (X), S959, GFIV, GFVII, ERA2, GFII, ST109, GFXV ² , P328 (X), XEN161, PM1217, BORG27, S961, S962, V1170, V1811, S973, S1036, ANG15, OT434, OT344, VPE03, LVB33, TOP51, EBE713, S1013, S2145, VALG70, GFVIII, V1554, V1863, V1875, V1970, V2005, BARB316, BARB345, BARB393, BARB431, P391, P392, P409 ¹ , PCS214, AD22749, BSB607, TBS4980, VPE02, S982, S983, KR45, ST109V, LEO, PAT105, Ric1, SYN604, MES175, S1029, VPE07, VPE21, EBE662, S966, S1012, S1014, S1015, S1016, S1020, S1037, ZV200, HIL708, VOSK32, GFXIII, AMR24, BARB443, P409 ² , P112, PP468, PP1268, AD27564, HR5561, BEN56 (B), ARB37, DU9, HG416, PCS367, KAEM6, VPE01, VPE06, ESF, SPH518, SYN605, VP480, VP984.	S958 (B), JOHN, Cr11, S1018, AMF3, BEN56 (X), P328 ² , Dj236, LES329, PP1084 (X), DU44 (X), P326 (B), ANG62 (B), 1526 (X), KMR142 (X), EBE759 (B), EBE766, VP985 (X), S2111 (B), PP303 (X), VP1063 ² , VPS20,

VP19, VP11, VP135, VPE04^α, VPE08, VPE09, VPE20, VPE25, VPE26, VP1066, VP1082, VP1083, VPE05, XEN163, KAR118, PR67, S971, S1017, S1019, S1031, S2143, TPH517, TPH518, LES327, P410, P347^α, DJ143, DJ311, PP613, AD27563, AD34820, DU14, GFIII, GFIX, GfXII, GfXVIII, GfXX^α, TPH520, IV373, SSL40, VSL14, MR103, REG35, LES328, LES330, BSB540, VPE12, HR5614, S968, VP1055, VP1076, VP1077, VP1085, VPRD, DU103 (κόμμα), EBE661, S880, S972, S977, S981, S991, S1021, S1022, S1023, S1027, S1028, S1030, S1032, S1033, S1042, S1073, S2021, S2023, HIL820, AD18070, HR5669, P408, P411, P2509, PP239, PP1084 (B), KMR90, KMR146¹, DJ65, DJ83, DJ190, DU33, DU44 (B), DU90, ARB49, ARB17, P323, P326 (X), MES107, ANG62 (X), BORG7, BE262, AD39613, 1508, DU76, P393, V2007, 1519, EBE757, 1526 (B), EBE2582, DJ273, DJ142, DJ17, SB48, VP1070, DJ202, VP1064, KMR166, DJ139, DJ181, EBE2400, KMR142 (B), BRC42, BRC107, S1064, Dj6, VP1086, S1919, VP1071, S2017, S2045, KMR143, BUR54, SB53, V1213, EBE759 (X), RNB563, VP985 (B), VP1050, VP1057, VP1059, VP1061, VP1073, VP1074, VP1078, VP1089, S978, S984, S986, S1038, S1041, S1045, S2037, S2111 (X), PP303 (B), BUR56, BUR57, Dj145, Dj257, DU105, DU97, SWA, LES336, LES356, KMR72, AD40755, VP987, DU95, VP825, DU37, VP1048, VP1049, VP1051, VP1053, VP1054, VP1058, VP1060, VP1062, VP1063¹, VP1065, VP1069, VP1072, VP1079, VP1080, VP1081, VP1087, VP1091, S1081, S2006, SSL14, SSL15, S1052, S1049, S1046, S1048, S1050, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1057, S1058, S1059, S1060, S1061, S1062, S1063 (B), S1065, S1066, S1067, S1068, S1069, S1070, S1074, S1075, S1078, S1079, S1080, S1082, S1996, S1997, EG2392, S1047, S2008, S2010, S2013, S2140, S2234, TPH334, KMR144, KMR145, EBE668, EBE750, EBE760, EBE786, PP177, AD28820, S1076, VP1092, 1629, 1632, 1638, 1701, 1710, 1740, 1948 (B).

Όλα τὰ ειλητάρια τῆς Μ. Λαύρας κατὰ τὸν Κορυτσαῖς Εὐλόγιο.

S1063 (X), S1077, 1803, 1877, 1864–1924, 1948 (X).

2.147. ... καὶ παρακαλοῦμεν καὶ δεόμεθα καὶ ἱκετεύομεν...

Ἵπάρχει διάκριση: ἐδῶ δὲν ὑπάρχει ἡ ἀντωνυμία «σε», ἐνῶ στὴν εὐχὴ πρὶν τὸ «Πάτερ ἡμῶν...» ὑπάρχει.

Παρακαλοῦμεν καὶ δεόμεθα	Παρακαλοῦμέν σε καὶ δεόμεθα
BARB336, RGB27, RNB226, S958, S959, GfVII, GfZII, ERA2, GfII, ST109, GfXV ¹ , P328, MES160, XEN161, PM1217, BORG27, S962, V1170, V1811, S1036, OT434, OT344, EBE713, VALG70, GfVIII, V1554, V1863, V1970, BARB316, BARB393, BARB431,	GfIV, S961, LVB33, P392, PCS214, BSB607, EBE662, HIL708, HR5561, VP984, VPE08, VP1066, VP1083, PR67, S1019, P347 ^α , GfXII, MR103,

P330, P391, S982, S983, KR45, CR11, S1029, VPE07 (είχε «σε» ἀρχικά), S966, S1015, S1016, S1037, GfXIII, AMR24, BARB443, P409², P112, BEN56, ARB37, PCS367, KAEM6, VPE01, VP135, VPE04², VPE09, VPE05, KAR118, S1017, S1031, TRH517, DJ143, DJ236, DJ311, PP613, GfIII, GfIX, GfXX², V1973, LES329, TRH520, IV373, P324, REG35, LES328, BSB540, HR5614, S968, VP1076, Vp1077, DU103, EBE661, S977, S981, S1022, S1024, S1027, S1028, S1033, S1042, S1073, HIL820, AD18070, HR5669, PP239, PP1084, KMR90, DJ83, DJ190, DU33, DU44, DU90, ARB17, P323, P326, MES107, ANG62, AD39613, DU76, V2007, EBE757, 1526, EBE2582, SB48, VP1070, DJ202, KMR166, KMR142, BRC42, S1064, S1919, VP1071, S2017, V1213, EBE759, EBE766, RNB563, VP1050, VP1059, VP1089, S984, S986, S1041, S1045, PP303, DJ145, DJ257, DU105, SWA, LES336, LES356, KMR72, AD40755, VP987, DU95, DU37, VP1048, VP1053, VP1054, VP1058, VP1060, VP1062, VP1063², VP1063¹, VP1065, VP1069, VP1079, VP1080, VP1081, VP1091, S1052, S1049, S1046, S1048, S1050, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1057, S1058, S1059, S1060, S1061, S1062, S1063, VPS20, S1065, S1066, S1067, S1068, S1069, S1070, S1075, S1078, S1080, S1082, S1996, S1997, EG2392, S1047, S2008, S2010, S2013, S2140, S2234, TRH334, KMR144, KMR145, EBE668, EBE760, EBE786, AD28820, S1076, S1077, VP1092, 1638, 1701, 1740, 1803, 1877, Μάρκος ὁ Εὐγενικός (PG 160, 1084D).

LES330, VpRD, S880, S972, KMR146¹, DJ65, BORG7, DJ273, DJ142, DJ17, VP1064, DRA151, DJ139, DJ181, EBE2400, DJ6, VP1086, S2045, BUR54, VP985, VP1057, VP1061, VP1074, VP1078, S978, S2037, S2111, DU97, VP825, VP1051, VP1072, VP1087, S1081, S2006, EBE750, PP177, 1864-1924, 1948.

2.148. * Εἰ δὲ πολλά εἰσι τὰ ποτήρια, λέγουσι ταῦτα πληθυντικῶς, ἦγουν ὁ μὲν· Εὐλόγησον, δέσποτα, τὰ ἅγια ποτήρια, ὁ δέ· Τὸ δὲ ἐν τοῖς ποτηρίοις τούτοις τίμιον αἶμα τοῦ Χριστοῦ σου.

Σύμφωνα μὲ τὴν διάταξη τοῦ διακόνου τῆς Ἁγίας Σοφίας. Προσοχή: δὲν λέγει «Τὰ δὲ ἐν τοῖς ποτηρίοις», ἀλλὰ «Τὸ δὲ ἐν τοῖς ποτηρίοις». Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι παρόντων πολλῶν δίσκων, δὲν ἀναφέρει τὸ ἴδιο καὶ γιὰ τὸν ἄρτο.

2.149. Καὶ περισσότερον ἔτι ὑποκλίνας τὴν κεφαλὴν, λέγει τῷ ἱερεῖ· Μνήσθητι ἡμῶν, δέσποτα ἄγιε. Ὁ δὲ πρὸς αὐτὸν καὶ τοῖς λοιποῖς διακόνοις· Μνήσθει ὑμῶν Κύριος ὁ Θεὸς ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ.

Αὐτὸς ὁ διάλογος ὑπάρχει σὲ ἀρκετὰ χφφ. Στὴν Μονὴ μας ὁ διάκονος πάντα ἀσπαζόταν τὴν δεξιὰ τοῦ ἱερέως μετὰ τὸν καθαγιασμό, χωρὶς ὅμως τὸν διάλογο, τοῦ ὁποῖου ἴσως λείψανο ἦταν ἡ πράξις.

Αναφέρεται ο διάλογος: EBE662, BEN56, SYN381, VPE01, VPE06, Esf, VP480, PANT770, VP984, VP135, VPE22, S2046, VSL14, V573, HR5614, S972, P2509, PP1084, DU44, 1508, 1519, 1526, DJ139, DJ181, EBE2400, VP1086, S1919, UT25, EBE766, VP1078, BSB345, S1081, SSL14, SSL15, S1091, 1629, 1638, 1701, 1710, 1803, 1893, 1948 | B, .

2.150. ... εις βασιλείας [οὐρανῶν] πλήρωμα...

Ἀκολουθώντας τὰ χφφ τῆς πρώτης ἔκδοσης, προτιμάμε «βασιλείας πλήρωμα» χωρὶς «οὐρανῶν», παρόλο ποὺ οὐσιαστικὴ διαφορὰ δὲν ὑπάρχει. Ἡ προσθήκη «οὐρανῶν» ὡς συνέπεια εἶχε νὰ συγχυθεῖ αὐτὴ ἢ εὐχὴ μὲ τὴν εὐχὴ πρὸ τοῦ «Πάτερ ἡμῶν...» («βασιλείας οὐρανῶν κληρονομίαν», π.χ. S1019) καὶ νὰ προστεθεῖ ἐκεῖ «εἰς παρρησίαν τὴν πρὸς σέ», γιὰ τὸ ὅποιο θὰ γίνεи λόγος στὴν θέση του.

SMΓ22: «βασιλείαν τ» (!) καὶ κόβεται, ἀλλὰ δὲν ἔχει χῶρο γιὰ δύο λέξεις.

βασιλείας πλήρωμα	βασιλείας οὐρανῶν πλήρωμα
BARB336, RGB27, RNB226, S958, GFIV, GFVII, GFZII, ERA2, S959, GFII, GF XV ¹ , MES160, S961, S962, SGE089, S1036, OT434, P392, S983 («οὐρανῶν» διὰ δευτέρας χειρός), LRE13, SYN604, S966, S1037, SYN605, P324, MR103, DJ190, BER573.	ST109, P328, XEN161, PM1217, BORG27, V1170, V1811, OT344, LVB33, EBE713, VALG70, GFVIII, V1554, V1970, V2005, BARB316, BARB393, P330, P391, BSB607, S982, KR45, LEO, CR11, S1029, VPE07, EBE662, S1015, S1016, HIL708, GFXIII, AMR24, BARB443, P409 ² , P112, HR5561, BEN56, ARB37, PCS367, KAEM6, VPE01, VP984, VP135, VPE04 ³ , VPE08, VPE09, VP1066, VP1083 καὶ ὅλα τὰ μεταγενέστερα.

2.151. ... καὶ παντὸς πνεύματος ἐν πίστει τετελειωμένου.

Ἡ λέξη «δικαίου» εἶναι τῆς Ἀναφορᾶς τοῦ Μ. Βασιλείου. Τὴν προσθέτουν κυρίως νοτιοϊταλικά χφφ. Παρόλο ποὺ ἡ ἀγία Ἀναφορὰ τῆς Λειτουργίας τοῦ Χρυσοστόμου σὲ ἀρκετὰ σημεῖα προσαρμόστηκε μὲ αὐτὴν τοῦ Μ. Βασιλείου, τὸ «δικαίου» λείπει σὲ περισσότερα χφφ.

παντὸς πνεύματος ἐν πίστει τετελειωμένου	παντὸς πνεύματος δικαίου ἐν πίστει τετελειωμένου
RGB27, S958, GFZII, S959, ST109, P328, XEN161, PM1217, BORG27, S961, V1170, SGE089, V1811, S973, S1036, OT344, LVB33, EBE713, VALG70, GFVIII, V1554, V1863, V1970.	Barb336, RNB226, GFIV, GFVII, ERA2, GFII, GF XV ¹ , MES160, S962, OT434, BARB316, BARB431, PCS214.

BARB393, P330, P391, P392, BSB607, S982, S983, KR45, CR11, SYN604, S1029, VPE07, EBE662, S966, S1015, S1016, HIL708, GfXIII, BARB443, P409², P112, HR5561, BEN56, ARB37, KAEM6, VPE01, SYN605, VP984, VPE04², VPE08, VPE09, VP1066, VP1083, VPE05, KAR118, PR67, S1017, S1019, S1031, TPH517, P347², DJ236, DJ311, PP613, GFIX, GfXVIII, GfXX², LES329, TPH520, SSL40, VSL14, REG35, LES328, LES330, BSB540, HR5614, S968, VP1076, VP1077, VpRd, DU103, EBE661, S880, S972, S977, S981, S1022, S1024, S1027, S1028, S1030, S1033, S1042, S1073, HIL820, AD18070, HR5669, PP239, PP1084, KMR146¹, DJ65, DJ83, DU33, DU44, DU90, ARB17, P323, P326, BER573, AD39613, 1508, DU76, 1519, EBE757, 1526, EBE2582, DJ273, DJ142, DJ17, SB48, VP1070, DJ202, VP1064, KMR166, DJ139, DJ181, EBE2400, BRC42, S1064, DJ6, VP1086, S1919, VP1071, S2017, S2045, BUR54, V1213, EBE759, EBE766, RNB563, VP985, VP1050, VP1057, VP1059, VP1061, VP1074, VP1078, VP1089, S978, S984, S986, S1041, S1045, S2111, PP303, BUR56, DJ257, LES336, LES356, KMR72, GLK657, AD40755, VP987, DU95, VP825, DU37, VP1048, VP1051, VP1053, VP1058, VP1060, VP1062, VP1063², VPS20, VP1063¹, VP1065, VP1069, VP1072, VP1079, VP1080, VP1087, VP1091, S1081, SSL14, SSL15, S1052, S1049, S1046, S1048, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1057, S1058, S1060, S1061, S1062, S1063, S1065, S1067, S1068, S1069, S1070, S1075, S1078, S1080, S1082, S1997, EG2392, S1047, S2008, S2010, S2013, S2140, S2234, TRH334, KMR144, KMR145, EBE668, EBE750, EBE760, EBE786, AD28820, S1076, VP1092, 1710, 1740, 1877,

S1037, AMR24, PCS367, VP135, DJ143, GfIII, GfXII, V1973, IV373, P324, MR103, KMR90, DJ190, MES107, ANG62, BORG7, V2007, DRA151, KMR142, DJ145, Du105, DU97, Swa, VP1054, VP1081, S2006, S1050, S1059, S1066, S1996, PP177, S1077, 1629, 1632, 1638, 1701, 1803, 1864-1924, 1948,

2.152. Ὁ δὲ α΄ διάκονος, λαβῶν παρὰ τοῦ ἱερέως τὸν θυμιακτὸν, θυμιᾷ τὴν ἁγίαν τράπεζαν κύκλῳ σταυροειδῶς...

VP135, GfIII, VSL14, S880, P2509, PP1084, DU44, EBE757, 1526, DJ139, DJ181, VP1086, S1919, UT25, EBE759, EBE766, VP1073, PP303, TRHM425, VP987, VP825, VP878, VP1024, VP1060, VP1065, VP1081, S1081, S1066, S1075, S1084, S1085, S1087, S1088, S1089, S1090, S1091, S1092, S1093, S2008, 1629, 1632, 1638, 1701, 1710, 1803, 1849, 1893, 1864-1924, 1948.

SSL40: «Ὁ διάκονος ἱστάμενος εἰς τὸ δεξιὸν μέρος, μνημονεῖει...».

1629: «[Ὁ διάκονος] θυμιᾷ τὴν ἁγίαν τράπεζαν καὶ ὅλον τὸ ἱερατεῖον. Ἐάν δὲ μόνος λειτουργεῖ ὁ ἱερεὺς, τότε θυμιᾷ ἔμπροσθεν τὴν ἁγίαν τράπεζαν».

2.153. Τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ προφήτου...

Ἴσως τὸ ἄρθρο ἀφαιρέθηκε, διότι ὁ Βαπτιστὴς ἔλεγε πὼς δὲν εἶναι «ὁ προφήτης».

Ἰωάννου τοῦ προφήτου	Ἰωάννου προφήτου
<p>SMΓ22, RNB226, S958, GFIV, GFVII, GFZII, ERA2, GFII, ST109, GF XV¹, GF XV², P328, MES160, XEN161, PM1217, BORG27, S962, V1170, V1811, S973, S1036, ANG15, OT434, OT344, VPE13, VPE03, LvB33, TOP51, EBE713, S1013, VALG70, GFVIII, V1554, V1863, V1872, V1875, V1970, V2005 (B), BARB345, BARB393, BARB431, P330 (X), P391, P392, P409¹, AD22749, BSB607, VPE02, S982, S983, KR45, PAT105, RIC1, MES175, S1029, VPE07, VPE21, EBE662, S966, S1012, S1014, S1015, S1016, S1018, S1037, ZV200, HIL708, Vosk32, GF XIII, AMF3, BARB443, P409², P112, PP468, PP1268, AD27564, HR5561, BEN56, ARB37, DU9, HG416, PCS367, KAEM6 (B), VPE06, VP984, VPE19, VPE11, VP135, VPE04^a, VPE08, VPE09, VPE25, VPE26, VP1066, VP1082, VP1083, VPE05, XEN163, KAR118, PR67, S971, S1017, S1019, S1031, S2143, TRH517, TRH518, LES327, P410, P347^a, Dj143, Dj311, PP613, AD27563, AD34820, DU14, GFIII, GFXX^c, V1973, LES329, TRH520, IV373, REG35, LES328, LES330, BSB540, VPE12, S968, VP1055, VP1076, VP1077, VP1085, VpRD, DU103, EBE661, S880, S972, S977, S981, S991, S1021, S1022, S1024, S1027, S1028, S1030, S1032, S1033, S1042, S1073, S2021, HIL820, AD18070, HR5669, P408, P411, P2509, PP239, PP1084, KMR90, KMR146¹, Dj65, Dj83, Dj190, DU33, DU44, DU90, ARB49, ARB17, P326, MES107, AD39613, DU76, P393, EBE757, 1526, EBE2582, Dj273, Dj142, Dj17, SB48, VP1070, Dj202, VP1064, KMR166, DRA151, Dj139, Dj181, EBE2400, KMR142, BRC42, BRC107, S1064, Dj6, VP1086, S1919, VP1071, S2017, S2045, KMR143, BUR54, SB53, UT25, V1213, EBE759, EBE766, RNB563, VP985, VP1050, VP1057, VP1059, VP1061, VP1073, VP1074, VP1078, VP1089, S978, S984, S986 (B), S1038, S1041, S1045, S2037, S2111, P347^b, PP303, BUR56, BUR57, Dj145, Dj257, TRHM425, DU105, DU97, SWA, LES336, LES356, KMR72, AD40755, ESF120, VP987, DU95, VP825, DU37, VP1048, VP1051, VP1053, VP1058, VP1060, VP1062, VP1063², VPS20, VP1063¹, VP1065, VP1069, VP1072, VP1079, VP1080, VP1081, VP1087, VP1091, S1081, S2006, S1052, S1049, S1046, S1048, S1050, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1057, S1058, S1059, S1060, S1061, S1062, S1063, S1065, S1067, S1068, S1069, S1070, S1072, S1074, S1075, S1078, S1079, S1080 (σειρά ἄλλη), S1082, S1996, S1997, EG2392 (X), S1047, S2008, S2010, S2013, S2140, S2234, TRH334, KMR144, KMR145, EBE668, EBE750, EBE760, EBE786, PP177, AD28820, S1076, 1638 (B).</p>	<p>V2005 (X), P330 (B), AMR24, KAEM6 (X), ESF, GFIX, GF XVIII, P323, BE262, S986 (X), VP1054, S1066, S1077, EG2392 (B), VP1092, 1638 (X), 1701, 1740, 1803, 1877, 1864-1924, 1948.</p>

2.154. ... τῶν ἁγίων καὶ πανευφήμων ἀποστόλων...

τῶν ἁγίων καὶ πανευφήμων ἀποστόλων	τῶν ἁγίων, ἐνδόξων καὶ πανευφήμων ἀποστόλων
<p>BARB336, SMΓ22, RNB226, GFZII, S959, GFII, ST109, GFXV¹, GFXV², P328, MES160 (B), PM1217, TBH531, BORG27, S962, V1170, SGEO89, V1811, S973, S1036, ANG15, OT434, OT344, VPE13, VPE03, LVB33, TOP51, EBE713, S1013, VALG70, GFVIII, V1554 (B), V1863, V1872, V1875, V1970, BARB345, BARB393 (B), BARB431 (B), P330, P391, P392, P409¹, PCs214, AD22749, BSB607, TBS4980, VPE02, S982, S983, KR45, ST109V, LEO, PAT105, CR11, <i>Ric1</i>, SYN604, S1029, VPE07, VPE21, LVB7, EBE662, S966, S1012, S1014, S1015, S1016, S1018, S1037, ZV200, HIL708, Vosk32, GF XIII (B), AMF3, BARB443, P409², P112, PP468, PP1268, AD27564, HR5561, BEN56, ARB37, DU9, HG416, PCs367, KAEM6 (X), VPE01, VPE06, SYN605, VP984, VPE19, VPE11, VPE04², VPE09, VPE25, VPE26, VP1066, VP1082, VP1083, VPE05, XEN163, KAR118, PR67, S971, S1017, S1019, S1031, S2143, TPH517, TPH518, LES327, P410, P347², Dj143, Dj311, PP613, AD27563, AD34820, DU14, GFIII, V1973, LES329, TPH520, Iv373, SSL40, VSL14, LES328, LES330, BSB540, VPE12, S968, VP1055, VP1076 (X), VP1077, VP1085, VPRD (B), DU103, EBE661, S880, S972, S977, S981, S1021, S1022, S1024, S1027, S1028, S1030, S1032, S1033, S1042, S1073, S2021, HIL820, AD18070, HR5669, P408, P411, P2509, PP1084, KMR90 (B), KMR146¹, Dj65, Dj83, Dj190, DU33 (X), DU44 (B), DU90 (B), ARB49, ARB17, P323, P326, MES107, 1508, P393, V2007, 1519 (B), EBE757, 1526, EBE2582, Dj273, Dj142, Dj17, SB48, VP1070, Dj202, VP1064, KMR166 (B), Dj139, Dj181, EBE2400, KMR142, BRC42, S1064 (B), Dj6, VP1086, S1919, VP1071, S2017, S2045, BUR54, SB53, V1213 (B), EBE759, EBE766, RNB563, VP985, VP1050, VP1057, VP1059, VP1061, VP1073, VP1074 (B), VP1078, S978, S984, S986 (B), S1038, S1041, S1045, S2037, S2111, P347⁰, PP303, BUR56, BUR57, Dj145, Dj257, DU105, DU97 (X), SWA, LES336, LES356, KMR72 (X), GLK657, AD40755 (X), VP987, DU95 (B), VP825 (X), VP1058, VP1060 (X), VP1062, VP1063², VP1065 (B), VP1069, VP1079, VP1080, VP1087, VP1091, S1081, S2006, SSL14 (B), SSL15 (B), S1049, S1046, S1048, S1050, S1051, S1053, S1054, S1055 (B), S1056, S1057, S1058, S1060 (B), S1061, S1062, S1063 (X), S1065, S1067, S1068, S1069, S1070,</p>	<p>GFIV, GFVII, ERA2, MES160 (X), V1554 (X), V2005, BARB316, BARB393 (X), BARB431 (X), S1020, GF XIII (X), AMR24, KAEM6 (B), ESF, VP135, VPE08, DJ236, GFIX, GF XII, GF XVIII, GF XX², P324, MR103, REG35, HR5614, VP1076 (B), VPRD (X), PP239, KMR90 (X), DU33 (B), DU44 (X), DU90 (X), ANG62, BORG7, BE262, AD39613, DU76, 1519 (X), KMR166 (X), DRA151, BRC107, S1064 (X), KMR143, V1213 (X), VP1074 (X), VP1089, S986 (X), TPHM425, DU97 (B), KMR72 (B), AD40755 (B), DU95 (X), VP825 (B), DU37, VP1048, VP1051, VP1053, VP1054, VP1060 (B), VPS20, VP1063¹, VP1065 (X), VP1072, VP1081, SSL14 (X), SSL15 (X), S1052, S1055 (X), S1059, S1060 (X), S1063 (B), S1066, EG2392, S1047 (B), S2013, S2234, TPH334, EBE786, AD28820, S1076 (B), S1077, VP1092, 1638 (X), 1701, 1710 (X), 1740, 1803 (X), 1877, 1864 1924, 1948.</p>

S1072, S1074, S1075, S1078, S1079, S1080, S1082, S1996, S1997, S1047 (X), S2008, S2010, S2140, KMR144, KMR145, EBE668, EBE750, EBE760, PP177, S1076 (X), 1629, 1632, 1638 (B), 1710 (B), 1803 (B).

2.155. ... και πάντων τῶν ἁγίων σου...

και πάντων τῶν ἁγίων σου	και πάντων σου τῶν ἁγίων
BARB336, RGB27, RNB226, S958, S959, GfIV (B), ERA2, GfII, St109, GfXV ¹ , GfXV ² , P328, MES160 (B), XEN161, PM1217, TBH531, BORG27, S961, S962, V1170, SGEO89, V1811, S973, S1036, ANG15, OT434, OT344, VPE03, LVB33, TOP51, EBE713, S1013, VALG70, GfVIII, V1554, V1863, V1875, V1970, V2005 (B), BARB345, BARB393, BARB431 (B), P330, P391, P392, P409 ¹ , PCS214, AD22749, BSB607, TBS4980, VPE02, S982, S983, KR45, ST109V, PAT105, CR11, RIC1, SYN604, MES175, S1029, VPE07, VPE21, LVB7, EBE662 (B), S966, S1012, S1014, S1015, S1016, S1018, S1037, HIL708, Vosk32, GfXIII, AMR24, BARB443, P409 ² , P112, PP468, PP1268, AD27564, HR5561 (X), BEN56, ARB37, DU9, HG416, PCS367, KAEM6, VPE01, VPE06, Esf, SYN605, VP984, VPE19, VPE11, VP135, VPE04 ^a , VPE09, VPE25, VPE26, VP1066, VP1082, VP1083, VPE05, XEN163, KAR118, PR67, S971, S1017, S1031, TPH517, TPH518, LES327, P410, P347 ^a , DJ143, DJ236, DJ311, PP613, AD27563, AD34820, DU14, GfIII, GfIX, GfXII, GfXX ^c , TPH520, Iv373, P324, SSL40, VSL14, MR103, REG35, LES328, LES330, BSB540, VPE12, HR5614, S968, VP1055, VP1076, VP1077, VP1085, VpRd, DU103, EBE661, S880, S972, S977, S981, S991, S1021, S1022, S1024, S1027, S1028, S1030, S1032, S1033, S1042, S1073, S2021, AD18070, HR5669, P408, P411, P2509, PP239, PP1084 (X), KMR90 (B), KMR146 ¹ , Dj65, Dj83, Dj190, DU33, DU44, DU90, ARB49, ARB17, P323, P326, MES107, ANG62, AD39613, 1508, P393, V2007, 1519, 1526, EBE2582, Dj273, Dj142, Dj17, SB48, VP1070, Dj202, VP1064, KMR166 (B), DRA151, Dj139, Dj181, EBE2400, KMR142, BRC42, Dj6, VP1086, S1919, S2017, S2045, KMR143, BUR54, EBE759, EBE766, RNB563, VP985, VP1050, VP1057, VP1059, VP1061, VP1073, VP1078, S978, S984, S986, S1038, S1041 (B), S1045, S2037, S2111, P347 ^b , PP303, BUR56, BUR57, Dj145, Dj257, DU105, SWA, LES336, LES356, GLK657, AD40755, VP987, DU95, VP825 (X), VP1058, VP1060 (X), VP1062, VP1063 ² , VP1069, VP1080, VP1087, S1081, S2006,	GfIV (X), MES160 (X), VPE13, V2005 (X), BARB431 (X), EBE662 (X), S1020, ZV200, HR5561 (B), VPE08, S1019, S2143, LES329, HIL820, PP1084 (B), KMR90 (X), DU76, EBE757, KMR166 (X), BRC107, S1064, VP1071, SB53, V1213, VP1074, VP1089, S1041 (X), DU97, TPHM425, KMR72, VP825 (B), DU37, VP1048, VP1051, VP1053, VP1054, VP1060 (B), VPS20, VP1063 ¹ , VP1065, VP1079, VP1081, VP1091, S1052, S1049, S1046, S1050 (X), S1051, S1053, S1054, S1055, S1059, S1056, S1057, S1058, S1060, S1061 (B), S1062, S1063, S1065, S1066, S1067 (X), S1068, S1069 (X), S1070 (X), S1075, S1078, S1080, EG2392 (X), S1047, S2010, S2140, S2234, TPH334, EBE750, EBE760, EBE786, AD28820, S1076 (X), S1077, VP1092, 1638 (X), 1701, 1740, 1803 (X), 1877 (X), 1864-1924, 1948,

SSL14, SSL15, S1048, S1050 (B), S1061 (X), S1067 (B), S1069 (B), S1070 (B),
S1072, S1074, S1079, S1997, EG2392 (B), S2013, KMR144, KMR145, PP177,
S1076 (B), 1629, 1632, 1638 (B), 1710, 1803 (B), 1877 (B).

2.156. Τελεσθέντος δὲ τοῦ θεομητορικοῦ ὕμνου, πρὸ τοῦ ἐκφωνῆσαι τὸν ἱερέα, λέγει ὁ α΄ διάκονος ἔνδοθεν τοῦ βήματος μεγαλοφώνως, κατακλείων οὕτω τὰ δίπτυχα τῶν κεκοιμημένων· Καὶ ὧν ἕκαστος κατὰ διάνοιαν ἔχει καὶ πάντων καὶ πασῶν.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΚ-
ΦΩΝΟΥΜΕΝΩΝ
ΔΙΠΤΥΧΩΝ

Τὴν ὥρα ποὺ σήμερα ψάλλεται ὁ θεομητορικὸς ὕμνος, ἀρχικὰ ὁ διάκονος ἀπήγγειλε τὰ δίπτυχα τῶν κεκοιμημένων. Πάρα πολλὰ εἰλητάρια καὶ χφφ περιέχουν τὴν ἐξῆς διάταξη: «Ὁ διάκονος τὰ δίπτυχα τῶν κεκοιμημένων», προσθέτοντας ἐνίστε καὶ «λέγει». Μὲ τὸ «Ἐξαιρέτως...» ἀρχίζουν τὰ δίπτυχα τῶν κεκοιμημένων, τὰ ὁποῖα τελειώνουν μὲ τὸ «Καὶ ὧν ἕκαστος...». Ὅταν τὰ δίπτυχα δὲν λέγονταν πλέον ἐκφώνως, ἐξέλειπε καὶ ἡ κατακλείδα τους. Τὸ ἀγιορειτικὸ χφ SYN381 γράφει (πρὶν τὸ «Ἐν πρώτοις...»): «Ὁ διάκονος τὰ δίπτυχα τῶν κεκοιμημένων καθ' ἑαυτὸν ἀναγνούς, λέγει· Καὶ ὧν ἕκαστος...», τὸ ὁποῖο λέγεται ὄχι μετὰ, ἀλλὰ πρὶν τὸ «Ἐν πρώτοις...».

Γράφει ὁ Φουντούλης: «Τὸ διακονικὸ “Καὶ ὧν ἕκαστος...” εἶναι καθ' ὅλα τὰ χειρόγραφα ἢ κατακλείδα τῶν διπτύχων τῶν κεκοιμημένων, ποὺ ἐλέγετο πρὸ τοῦ “Ἐν πρώτοις...”· Ἡ κατάληξις τῶν διπτύχων τῶν ζώντων, ποὺ ἐλέγετο μετὰ τὸ “Ἐν πρώτοις...” εἶναι μόνον τὸ “Καὶ πάντων καὶ πασῶν”. Ἡ σημερινὴ πρᾶξις προϋποθέτει τὴν μεταγενέστερη ἐξέλιξι, τὴν παράλειψη δηλαδὴ τῆς κατακλείδος τῶν διπτύχων τῶν κεκοιμημένων καὶ τὴν σύγχυσι των μὲ τὰ δίπτυχα τῶν ζώντων» (Ἀπαντήσεις, 400· ὅλο τὸ ἄρθρο πολὺ σημαντικό).

ΓΕΡ: «Τὸ δὲ “Ἐξαιρέτως”, τουτέστιν, Ὡ μῆτερ ἀγνή... σὴν δὲ γαστέρα ἐπαξίως εὐλογοῦμεν. “Καὶ ὧν ἕκαστος κατὰ διάνοιαν ἔχει”. Ὁ λαός· “Καὶ πάντων καὶ πασῶν”» (PG 98, 440AB).

Ἀναφέρεται «Καὶ ὧν ἕκαστος κατὰ διάνοιαν ἔχει...»: GFIV, GFZII, GFII, GFXV¹, GFXV², MES160, PM1217, V1170, V1811, S1040, VPE04^B, GFVIII, V1554, V1863, V1872, V1875, V1970, V2005, BARB316, BARB345, BARB393, BARB431, S966, GFIII, SYN381, KAEM6, VPE01, VPE06, VP480, VP984, VP135, VP1082 (πρὶν τὸ «Ῥῆσαι...»), GFIII, GFIX, GF XII, GF XVIII, V1973, MR103, REG35, V573, DU103, Hr5669, P408 (πρὶν τὸ «Ῥῆσαι...»), P2509, DU90, P323, MES107, BORG7, V2007, EBE757, KMR142, UT25, VP1078, BSB345, GLK657, VP1049, VP1062, S1084, S1085, S1086, S1087, S1088, S1089, S1090, S1092, S1093, 1701.

Πλήρη διακονικά δίπτυχα τῶν κεκοιμημένων: BSB345, S1084, S1085, S1086, S1087, S1088, S1089, S1090, S1092.

GF XV¹. V1863: «Καὶ ὑπὲρ τῶν [ἐν πολέμοις, ἐν γῆ] καὶ ἐν θαλάσῃ καὶ ἐν διαφόροις τόποις τελειωθέντων χριστιανῶν ἀδελφῶν ἡμῶν καὶ ὧν ἕκαστος κατὰ διάνοιαν...».

Μετὰ τὸ «Ἐν πρώτοις...»: GF VII. AD39613, 1632, 1864-1924, 1948.

Μόνο «Καὶ πάντων καὶ πασῶν»: EBE662, PP1084, DU44, BER573 (μετὰ τὸ «... φῶς τοῦ προσώπου σου»), 1526, BRC42, S1919, VP1073, PP303, 1629, 1638, 1710.

«Καὶ λέγοντος τοῦ διακόνου τὰ δίπτυχα τῶν κεκοιμημένων (ζώντων), ὁ ἱερεὺς ἐπεύχεται»: XEN161, TOP51, PCS214, BSB607, VPE07, VPE21, HG416, S2143, AD27563, GF XX¹, S1022, DJ83, V1213, VP1061 κ.ά.

DU90: «Καὶ ὁ διάκονος ὑψηλῆ φωνῆ λέγει· Καὶ ὧν ἕκαστος...».

2.157. Ὁ λχός· Καὶ πάντων καὶ πασῶν.

Ὁ μητροπολίτης Κορυτσᾶς Εὐλόγιος τὴν δεκαετία τοῦ 40 τοῦ περασμένου αἰώνα ἔγραφε: «Ἐν ταῖς μοναῖς τοῦ Ἄθω εἰς τὰς μεγάλας πανηγύρεις λειτουργοῦντος ἀρχιερέως γίνεται ἡ ἐκφώνησις τῶν ὀνομάτων τῶν Πατριαρχῶν. Εἰς τὰς μεγάλας ἑορτὰς ἢ καὶ ἐν πάσῃ ἀρχιερατικῇ λειτουργίᾳ μόνον τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, ὅπερ ἄλλως εἶναι καὶ τὸ κανονικὸν ἐν Ἄθω μνημόσυνον» (σ. 23, ὑποσημείωση 1). Χωρὶς καμμία ἀμφιβολία πρόκειται περὶ τῶν διπτύχων ποὺ ἐκφωνοῦνται ὑπὸ τοῦ διακόνου μετὰ τὸν καθαγιασμό, τὰ ὁποῖα πάντοτε κατακλείονται μὲ τὸ «Καὶ πάντων καὶ πασῶν». Ἐπομένως, μέχρι τουλάχιστον τὸ 1940, τὸ «Καὶ πάντων καὶ πασῶν» λεγόταν στὸ Ἅγιον Ὄρος.

Ὁ Βασίλειος Μπάρσκι, ὁ ὁποῖος εἶναι γνωστὸς γιὰ τὴν σχολαστικότητά του, τὸ πρῶτο ἡμισυ τοῦ 18^ο αἰ. ἔγραφε γιὰ τὴν Λειτουργία ποὺ παρακολούθησε στὴν Μεγίστη Λαύρα: «[Ὁ παραβηματάρης] προσκυνᾷ μὲ εὐλάβεια τὸ θυσιαστήριον καὶ ἀφοῦ τεμαχίσει τὸ ἀντίδωρον, τὸ βγάζει ἀπὸ τὸ Βῆμα, ὅταν ψάλλεται “Καὶ πάντων καὶ πασῶν”» (σ. 280). Δὲν σημειώνει ὅτι αὐτὴ ἢ ἀπόκριση εἶναι ἀσυνήθιστη ἢ γίνεται μόνον στὴν Λαύρα. Ἄρα ἦταν κάτι πασίγνωστο καὶ διαδεδομένο καὶ στὴν Ρωσία καὶ στὴν Ἑλλάδα.

Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν λίστα, τουλάχιστον ἀπὸ τὸν 13^ο αἰ. στὸ Ἅγιον Ὄρος ψάλλεται «Καὶ πάντων καὶ πασῶν» μέχρι καὶ τὸ 1940. Δυστυχῶς σήμερα θεωρεῖται πὼς δὲν εἶναι μοναχικό, διότι περιέχει «καὶ πασῶν», ἐνῶ τὸ Ἅγιον Ὄρος εἶναι ἄβατο (παρόλο ποὺ τὸ νόημα εἶναι διαφορετικό: «Καὶ ὧν ἕκαστος κατὰ διάνοιαν ἔχει...»). Τότε πρέπει

νά δεχθούμε ότι τουλάχιστον τὸν 13^ο-14^ο αἰ., ὅταν ἀποδεδειγμένα ἀναφέρεται «... καὶ πασῶν» στὰ ἀγιορειτικὰ χφφ, δὲν ἴσχυε τὸ ἄβατο.

Διαδίδεται μάλιστα ὅτι εἶναι «κοσμικό», δηλαδή ὅτι εἰσήχθη στὸ Ἅγιον Ὄρος ἀπὸ τὴν πράξη τῶν ἐνοριῶν. Ὡς γνήσιο καὶ «καλογερικό» θεωρεῖται ἡ ἀπόκριση «Κύριε, ἐλέησον». Νὰ δοῦμε ὅμως ἂν τὰ πράγματα ὄντως ἔχουν ἔτσι.

Δύο εἶναι κώδικες ποὺ ἀναφέρουν τὸ «Κύριε, ἐλέησον» μετὰ τὸ «Ἐν πρώτοις...»: ὁ πρῶτος, SMΓ22 ἐπὶ λέξει ἔχει ὡς ἐξῆς: «... λόγον τῆς σῆς ἀληθείας. Ὁ ἱερεὺς· Κύριε, ἐλέησον ἐν μυστηρίῳ», ποὺ ἐννοεῖται ὅτι ἀκολουθοῦσε μνημόνευση κάποιων ὀνομάτων «καθ' ἑαυτόν» (αὐτὸ θὰ πεῖ «ἐν μυστηρίῳ»), πράγμα ποὺ ἀπαντᾶται συχνὰ στὰ χφφ μὲ πολλές παραλλαγές. Ἄρα αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ σταθεῖ ὡς ἐπιχείρημα. Τὸ πρῶτο Τυπικό ποὺ εἰσάγει τὸ «Κύριε, ἐλέησον» εἶναι αὐτὸ τοῦ Γ. Βιολάκη (1888, σ. 60) ποὺ τὸν ἀκολουθεῖ τὸ 1948, περὶ τοῦ ὁποῦ ὁ Φουντούλης γράφει τὸ ἐξῆς: «Ἡ παραδοσιακὴ ἀπάντησις τοῦ λαοῦ “Καὶ πάντων καὶ πασῶν”... περιέργως θεωρεῖται ἀπὸ τὸ “Ἱερετελεστικόν” (Ἀθῆναι, 1948, σελ. 137) ὡς μὴ ὀρθή, ἀφοῦ προτείνεται ἡ ἀντικατάστασις τῆς μὲ τὸ “Κύριε, ἐλέησον” ἢ τὸ “Μνήσθητι, Κύριε”» (*Ἀπαντήσεις*, 400). Κατὰ τὸ κοινῶς λεγόμενο, «πιάσαμε τὸν κλέφτη». Ἄρα ἀκριβῶς τὸ «Κύριε, ἐλέησον» εἰσήχθη ἀπὸ τὸν κόσμον στὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ ὄχι ἀντίστροφα, ἀντικαθιστώντας τὸ παραδοσιακὸ «Καὶ πάντων καὶ πασῶν». Ἐξάλλου, ἂν ἦταν «ἀντικαλογερικό», δὲν θὰ ἐμαρτυρεῖτο στὰ σιναϊτικὰ χφφ ἀπὸ τὸν 10^ο αἰ. (στὴν Λειτουργία τοῦ Ἰακώβου).

13^{οο} αἰ. – τὸ χφφ SYN381 ἀπὸ τὴν Μ. Λαύρα ποὺ περιήλθε στὴν Μονὴ μας: «Ὁ διάκονος· ... καὶ πάντων καὶ πασῶν. Τοῦτο δὲ καὶ ὁ λαὸς λέγει ἔξω».

14^{οο} αἰ. – διάταξη τοῦ ἀγιορείτου Φιλοθέου (VP480, VP984): «Ὁ διάκονος· ... Καὶ πάντων καὶ πασῶν. Τοῦτο δὲ λέγει καὶ ὁ λαὸς ἔξω μετὰ μέλους».

15^{οο} αἰ. – VP1076 (τάξη τῆς Μ. Λαύρας κατὰ τὸ S986): «Ὁ διάκονος· ... καὶ πάντων καὶ πασῶν. Καὶ ὁ χορὸς ψάλλει· Καὶ πάντων καὶ πασῶν».

Ἀναφέρεται ὅτι λέγεται / ψάλλεται ἀπὸ τὸν λαὸ «Καὶ πάντων καὶ πασῶν»: GFII. S1040, V1970, V2005, LEO, KAEM6, MR103, DU103, Pp239, PP1084, DU90, BORG7, BER573, 1526, BRC42, S1919, VP1073, VP1078, GLK657, 1629, 1632, 1638, 1710, 1803, 1864-1924, 1948.

S976: στὸ «Ἐν πρώτοις...» ὁ λαὸς ἀπαντᾶ μὲ μεγαλυνάριο κατὰ τὴν ἡμέραν (!).

2.158. Ἐν πρώτοις μνήσθητι, Κύριε... μακροημερεύοντα, ὀρθοτομοῦντα τὸν λόγον τῆς σῆς ἀληθείας.

Ὁλόκληρη ἡ εὐχή θὰ ἔχει ὡς ἐξῆς: «Ἐν πρώτοις μνήσθητι, Κύριε, τοῦ ἐπισκόπου ἡμῶν... μακροημερεύοντα, ὀρθοτομοῦντα τὸν λόγον τῆς σῆς ἀληθείας, καὶ πάντων καὶ πασῶν».

μακροημερεύοντα, ὀρθοτομοῦντα	μακροημερεύοντα καὶ ὀρθοτομοῦντα
<p>SMΓ22, RGB27, RNB226, S959, GFVII, JOHN, GFII, ST109, GfXV¹, P328, PM1217, TBH531, BORG27, V1170, SGE089, V1811, S973, S1036, ANG15, OT434, OT344, VPE03, VPE04^β, LVB33, TOP51, EBE713, S1013, VALG70, V1875, V1970, V2005, BARB431, P391, P409¹, BSB607, VPE02, S983, CR11, S1029, VPE07, EBE662, S1012, S1015, S1016, S1037, HIL708, VOSK32, BARB443, P409², HR5561, ARB37, HG416, PCS367, KAEM6, VPE01, VPE06, SYN605, VP984, VPE19, VPE11, VP135, VPE04^α, VPE08, VPE09, VPE20, VPE25, VP1066, VP1082, VP1083, VPE05, XEN163, KAR118, PR67, S971, S1017, S1031, S2143, TPH517, TPH518, LES327, P410, P347^α, DJ143, DJ236, DJ311, PP613, AD34820, DU14, GFIII, GFIX, GfXVIII, GfXX^α, LES329, IV373, VSL14, REG35, LES328, LES330, BSB540, S968, VP1055, VP1076, VP1077, VP1085, VPRD, DU103, S880, S972, S977, S991, S1021, S1022, S1027, S1028, S1030, S1032, S1033, S1042, S1073, S2021, HIL820 (B), AD18070, HR5669, P408, P411, PP1084, KMR90, KMR146¹, DJ65, DJ190, DU33, DU44, DU90, ARB49, Arb17, P323, P326, BER573, 1508, DU76, P393, 1519, 1526, EBE2582, DJ142, SB48, VP1070, DJ202, VP1064, KMR166 (B), DJ139, DJ181, EBE2400, KMR142, BRC42, S1064, DJ6, VP1086, S1919, VP1071, S2017, S2045, KMR143, BUR54, SB53, EBE759, EBE766, RNB563, VP985, VP1050, VP1057, VP1059, VP1061, VP1073, VP1074, VP1078, VP1089, S978, S984, S986, S1038, S1041, S1045, S2037, S2111, PP303 (X), BUR56, BUR57, DJ7, DJ257, DU105, SWA, LES336, LES356, KMR72, GLK657, AD40755, VP987, VP825, DU37, VP1049, VP1051, VP1053, VP1054, VP1058, VP1060, VP1062, VP1063², VPS20, VP1063¹, VP1065 (B), VP1069, VP1072, VP1079 (X), VP1080, VP1081 (X), VP1091, S1081, SSL14, SSL15, S1052, S1049, S1046, S1048, S1050, S1053, S1054, S1056, S1057, S1058, S1060 (X), S1061, S1062, S1063, S1065, S1066, S1067, S1068, S1069, S1070, S1072, S1074, S1075, S1078, S1079, S1080, S1082, S1996, S1997, EG2392, S2008, S2013, S2140, TPH334, KMR144, KMR145, EBE750, EBE760, AD28820, S1076 (X), S1077, 1638 (X), 1710.</p>	<p>Tb54980, Syn604, Leo, S1020, GfXII, Sph518, SSL40, HR5614, HIL820 (X), DJ83, Ang62, V2007, EBE757, KMR166 (X), PP303 (B), DJ145, DU97, DU95, VP1048, VP1065 (X), VP1079 (B), VP1081 (B), VP1087, S2006, S1055, S1059, S1060 (B), S1047, S2010, EBE786, PP177, S1076 (B), VP1092, 1629, 1632, 1638 (B), 1701, 1740, 1803, 1877, 1864, 1924, 1948.</p>

Τὸ νὰ ἐπαναλαμβάνεται αὐτὴ ἡ ἐκφώνηση μαρτυρεῖται γιὰ πρώτη φορὰ στὰ μέσα τοῦ 17^{ου} αἰ. Ὁ πατριάρχης Παῖσιος ἀναφέρει: «Ὁ πρωτόθρονος ἐπίσκοπος τὸ... “Ἐν πρώτοις μνήσθητι, Κύριε, τοῦ πατριάρχου ἡμῶν...” Τὸ αὐτὸ λέγει καὶ ὁ δεῦτερος δεῦτερον καὶ καθεξῆς...» (*Gramota*, σ. 545). Στὰ ἴδια ἀκριβῶς τὰ χρόνια τὸ ἴδιο γράφουν ὁ ἀρχιδιάκονος Χαλεπίου Παῦλος, ὁ π. Ἀρσένιος Σουχάνοβ κ.ἄ. (βλ. *Diptychs* σ. 151-155). Δὲν γνωρίζουμε πῶς καὶ γιατί δημιουργήθηκε αὐτὴ ἡ συνήθεια. Ἴσως τὴν ἔλεγαν ὡς ἀπλή εὐχὴ στὸν προεξάρχοντα ἢ ὡς δήλωση τῆς ἐκκλησιαστικῆς δικαιοδοσίας τους. Ἄλλη λειτουργικὴ ἐξήγηση δὲν μπορεῖ νὰ δοθεῖ. Γενικὰ ὁ 17^{ος} αἰ. (ἀπὸ τὰ μέσα) διακρίνεται γιὰ πολλές καινοτομίες.

2.159. Ὁ δὲ α' διάκονος πρὸς τῆ θύρα στάς, ἐκφωνεῖ τὰ δίπτυχα· (Δεινός) τοῦ παναγιωτάτου καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου· ἡγουν τοῦ ἐπισκόπου τῆς ἐπαρχίας

Ἐποχρωτικὰ μνημονεῦται μόνον ὁ ἐγχώριος ἐπίσκοπος. Τὸ SNX45 τοῦ 16^{ου} αἰ. σημειώνει: «... ἄρχεται τὴν φήμην τῶν πατριαρχῶν. Εἰ δὲ βούλει, ἄφες τοὺς πατριάρχας καὶ ἄρξου τῆς φήμης τοῦ ἐπισκόπου τῆς ἐνορίας» (στὴν ἐποχὴ τῆς Τουρκοκρατίας μερικοὶ συνέχεαν τὰ δίπτυχα μὲ τὴν φήμη, βλ. *Diptychs*, σσ. 145 καὶ 153).

ΑΝΔ: «Μετὰ δὲ τὰς τοιαύτας ἐκφωνήσεις τὰ δίπτυχα τῶν ζώντων, οἷον ἀρχιερέων, βασιλέων καὶ λοιπῶν, ἐκφωνοῦντος τοῦτο τοῦ διακόνου λέγονται, καὶ ὁ ἀρχιερεὺς εἰρήνην πάσαις ταῖς ἐκκλησίαις ἐπέυχεται» (PG 140, 461A).

GFIV: «... προσώπου σου. Καὶ ὧν ἕκαστος κατὰ διάνοιαν ἔχει καὶ πάντων καὶ πασῶν Ἐκφωνήσεις. Καὶ ὑπὲρ τῶν ἐν αἰχμαλωσίᾳ ὄντων χριστιανῶν ἀδελφῶν ἡμῶν, τῆς εἰρηνικῆς ἐπανόδου καὶ σωτηρίας αὐτῶν καὶ πάντων τῶν ἐν ἀσθενείαις κατακειμένων, τοῦ φιλοχρίστου στρατοῦ καὶ τοῦ περιστώτος λαοῦ καὶ πάντων καὶ πασῶν. Ἐν πρώτοις...».

KMR142: «[Ὁ διάκονος] Ἐκφωνεῖ· Μέντοι τοῦ ἀγιωτάτου καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου· ἢ τοῦ ἀρχιεπισκόπου τοῦδε, ἢ τοῦ ἱερομονάχου καὶ πνευματικοῦ πατρός· τῶν συμπαρόντων ἱερέων, τοῦ τιμίου πρεσβυτερίου...».

RNB563, S1048: «Καὶ στάς ὁ διάκονος πρὸς τὰς θύρας λέγει τὴν φήμην τῶν πατριαρχῶν, ὡς ἔθος, καὶ μνημονεῖ καὶ τὸν ἐφημέριον».

Ἀναφέρονται τὰ διακονικὰ δίπτυχα: V1811, S1040, LEO, SYN381, LVE42, VP480, VP984, VP135, VP1082, GFIX, Reg35, V573, VP1076, DU103, S1073, HR5669, PP1084, DU44.

SX77. 1526, BRC42, S1919, Bur54, UT25, RNB563, VP1073, VP1078, BSB345, ΤΡΗΜ425, VP878, VP1024, VP1049, VP1054, Vp1062, S1066, S1084, S1085, S1089, S1090, S1086, S1087, S1088, S1091, S1092, S1093, ΤΡΗ334, 1629, 1632, 1638, 1701, 1710, 1803, 1849, 1877, 1893, 1948.

2.160. ... πανοσιωτάτου πατρὸς ἡμῶν καὶ καθηγουμένου (δεῖνος) ἱερομονάχου.

Μνημονεύεται ἱερέυς: S1040, LEO, SYN381, VP1082 («θεοσεβεστατου ἱερεως»), V573 («θεοσεβεστατου ἱερεως»), VP1076, P2509, PP1084, DU44, 1526, BRC42, S1919, RNB563, VP1073, BSB345, PP303, S1048, S1084, S1085, S1087, S1088, S1089, S1090, S1092, 1629, 1710, 1849, 1877, 1893 κ.ἄ.

Τὸ «πανοσιωτάτου πατρὸς ἡμῶν καὶ καθηγουμένου» ἀπαντάται στὴν φήμη τῶν Χριστουγέννων καὶ Θεοφανίων σὲ μερικά Τυπικά τοῦ ἁγίου Σάβα (π.χ. VP1207, 55v καὶ 65r).

2.161. ... καὶ πάντων τῶν ἐν ἀσθενείαις κατακειμένων χριστιανῶν καὶ ἐλέους Θεοῦ ἐπιδομένων·

S1040. Ἐπίσης στὸ V1811: «ιάσεως τῶν ἀσθενούντων».

«πάντων τῶν ἐν ἀσθενείαις κατακειμένων»: S1084, S1085, S1087, S1088, S1089, S1090, S1092.

2.162. ... εἰς ὁσμὴν εὐωδίας...

Πέρα ἀπὸ αὐτὸ ποῦ εἰπώθηκε γιὰ τὴν εὐχή τοῦ θυμιάματος, καὶ στοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας βλέπουμε ὅτι κατὰ κανόνα δὲν προσθέτουν «πνευματικῆς» στὸ «ὁσμὴ εὐωδίας» (βλ. κάτωθεν ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ TLG). Εἶναι αὐτονόητο, ὅτι περὶ πνευματικῆς εὐωδίας πρόκειται, ὅπως λέει ὁ ἅγιος Κύριλλος Ἀλεξανδρείας: «... τὴν εὐωδίαν, δῆλον δὲ ὅτι τὴν πνευματικὴν». Ἡ προσθήκη στὴν συναπτὴ γιὰ πρώτη φορά ἐμφανίζεται τὸν 13^ο αἰ. Στὴν Λειτουργία τοῦ Ἰακώβου, τὴν ὥρα ποῦ ὁ διάκονος λέγει αὐτὴ τὴν συναπτὴ, ὁ ἱερεὺς εὐχεται: «Ὁ διάκονος· Ὅπως Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ προσδεξάμενος αὐτὰ εἰς τὸ ἅγιον καὶ ὑπερουράνιον, νοερὸν τε καὶ πνευματικὸν αὐτοῦ θυσιαστήριον εἰς ὁσμὴν εὐωδίας, ἀντικαταπέμψη ἡμῖν... Ὁ ἱερεὺς· ... τὰ μὲν προσενεχθέντα σοι δῶρα, δόματα, καρπώματα εἰς ὁσμὴν εὐωδίας προσεδέξω...».

«Περιπατείτε ἐν ἀγάπῃ, καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς καὶ παρέδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν προσφορὰν καὶ θυσίαν τῷ Θεῷ εἰς ὁσμὴν εὐωδίας» (Ἐφ. 5,2).

«Πεπληρωμαὶ δεξάμενος παρὰ Ἐπαφροδίτου τὰ παρ' ὑμῶν, ὁσμὴν εὐωδίας, θυσίαν δεκτὴν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ» (Φιλιπ. 4,18).

«Ὁρᾶς τὸ ὑπὲρ ἐχθρῶν παθεῖν, ὅτι ὁσμὴ εὐωδίας ἐστὶ καὶ θυσία εὐπρόσδεκτος;» (ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολήν).

«Ἐν ταύτῃ τῇ σκηνῇ καὶ θυσία τῆς αἰνέσεως καὶ θυμίαμα τῆς προσευχῆς ἐν τῷ ὄρθρῳ καὶ τῇ ἑσπέρᾳ ἐνεργουμένη διὰ παντὸς καθορᾶται. Νοεῖν δὲ δίδωσι ταῦτα ὁ μέγας Δαβὶδ, κατευθύνων εἰς ὁσμὴν εὐωδίας τῷ Θεῷ τῆς προσευχῆς τὸ θυμίαμα καὶ διὰ τῆς ἐκτάσεως τῶν χειρῶν ἱερουργῶν τὴν θυσίαν» (ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΝΥΣΣΗΣ, Περὶ τοῦ βίου Μωϋσέως).

«Σήμερον αἱ ἐκκλησίαι τῶν ὀρθοδόξων καθάπερ λειμώνες ῥόδων καὶ κρίνων καὶ ἴων τὴν πνευματικὴν αὐτῶν εὐωδίαν τῷ Θεῷ ἀναπέμπουσιν» (ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, Λόγος εἰς τὴν τοῦ Χριστοῦ Γέννησιν).

«Ἔστι δὲ καὶ ἄλλα θύματα, τὰ ὄντως ὀλοκαυτώματα, τὰ τῶν ἁγίων μαρτύρων σώματα· ἐκεῖ ἅγια καὶ ψυχὴ καὶ σῶμα· ἐκεῖνα ὁσμὴν εὐωδίας ἔχει μεγάλην» (ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολήν).

«Διὰ τῶν ἀνθρωπίνων τὰ θεῖα διδάσκει. Ἐπειδὴ γὰρ ἡμεῖς ταῖς εὐοσμίαις τερπόμεθα, τὴν κατὰ νόμον γενομένην ἱεουργίαν ὁσμὴν εὐωδίας ὠνόμασεν» (ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΣ ΚΥΡΟΥ, Εἰς τὴν Ὀκτάτευχον, Γένεσιν).

«Ὁρᾶς ὅπως μεσιτεύουσι τὰ ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἐσθίοντες οἱ τῷ Θεῷ θυσιαστηρίῳ παρεστηκότες, καὶ καθαρωτάταις λιταῖς τὴν ἐπὶ τοῖς ἁμαρτάνουσιν ὀργὴν κατευνάζοντες, καὶ μονονουχὶ τὰς ἰδίας ψυχὰς ὑπὲρ τῶν τοῦ λαοῦ πλημμελημάτων εἰς ὁσμὴν εὐωδίας καθιεροῦντες Θεῷ;» (ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, Εἰς τὸν προφήτην Ἰσοχέ).

«Ἔστι μὲν γὰρ ὁμολογουμένως ζῶν τε καὶ ἐνεργῆς ὁ τοῦ Πατρὸς Λόγος, καὶ πρὸς γε τούτῳ ζῶν καὶ φῶς καὶ νοητῆς εὐωδίας ὁσμὴ» (Τοῦ ἰδίου, Περὶ τῆς ἐν Πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ προσκυνήσεως καὶ λατρείας).

«Πνευματικὴν δὲ μᾶλλον προσκομιόμεν αὐτῷ λατρείαν εἰς ὁσμὴν εὐωδίας» (Τοῦ ἰδίου, Εἰς τὸν προφήτην Ἠσαΐαν).

«[Χριστὸς] δι' ἡμᾶς καὶ ὑπὲρ ἡμῶν προσεκόμισεν ἑαυτὸν τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ εἰς θυσίαν πνευματικὴν καθαρὰν καὶ ἀβέβηλον καὶ εἰς ὁσμὴν εὐωδίας» (δ.π.).

«Άγιος γὰρ αἰεὶ πῶς ἔστι καὶ ἀκατάληκτον ἔχων τὴν εὐωδίαν, δῆλον δὲ ὅτι τὴν πνευματικὴν, ὃ ἐξειλεγμένος, οὐ μεμερισμένος Θεῶν τε καὶ κόσμῳ» (ὁ.π.).

«Ὡνόμασται τοίνυν ἀρχιερεὺς καὶ ἀπόστολος τῆς ὁμολογίας ἡμῶν, εὐ μάλα πεποημένος, προσκεκόμικε τῷ Πατρὶ καθάπερ ὁσμὴν εὐωδίας πνευματικῆς καὶ ὡς ἦδη κεκαθαρμένους, προσίομεν γὰρ λέγοντες τῆς πίστεως ἡμῶν τὸ μάθημα» (Τοῦ ἰδίου, *Εἰς τὴν πρὸς Ἐβραίους ἐπιστολήν*).

«Ἡμεῖς νοητὴν καὶ πνευματικὴν ἀποπληροῦντες λατρείαν, προστετάγμεθα προσκομίζειν εἰς ὁσμὴν εὐωδίας πάντα τρόπον ἐπεικειάς, πίστιν, ἐλπίδα, ἀγάπην, δικαιοσύνην, ἐγκράτειαν, τὸ εὐπειθές καὶ εὐήνιον, ἀκαταλήκτους δοξολογίας καὶ τὰς ἐτέρας τῶν ἀρετῶν» (ΙΩΑΝΝΗΣ Ο ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ, *Εἰς τὰ ἱερὰ παράλληλα*).

«Ἀπεδεξάμην καὶ νῦν τὰς προσφορὰς σου καὶ ἕως ποτὲ ἄρτι ἐν ἐξορίᾳ. Ἀλλὰ παντὶ ὃ πόθος πράγμα εὐάνυστον. Ἄνευχθείησαν πάντα εἰς ὁσμὴν εὐωδίας τῷ Χριστῷ» (ΘΕΟΔΩΡΟΣ Ο ΣΤΟΥΔΙΤΗΣ, *Ἐπιστολὴ τῇ Εἰρήνῃ πατρικίᾳ*).

«Στῆθι οὖν, γενναίε στρατιῶτα Χριστοῦ, ἀρίστευσον τελείως, κακοπάθησον, ἔργον ποιήσον εὐαγγελιστοῦ, τὴν ὁμολογίαν σου πληροφόρησον, ἔχων ἀοράτως Θεὸν ἐπίκουρον, τὸν φύλακα τῆς ζωῆς σου ἄγγελον κυκλοῦντά σε, περιέποντά σε, χαίροντα ἐπὶ σοὶ λίαν καὶ τὰς προσευχὰς σου ἀναφέροντα εἰς Θεὸν εἰς ὁσμὴν εὐωδίας. ἐν αἷς μέμνησο καὶ ἡμῶν τῶν ἀμαρτωλῶν μὲν, ποθοῦντων δὲ σε λίαν» (Τοῦ ἰδίου, *Ἀρκαδίῳ μοναχῷ*).

«Ἐδόξασα Θεὸν τὸν καλέσαντα ὑμᾶς ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς ἐν τῇ βασιλίᾳ τῶν πόλεων οἰοῖναι ἄρνας λογικοῦς αἶμα κενῶσαι εἰς ὁσμὴν εὐωδίας αὐτῷ, φῶς τῶν ἐν σκότει τῆς αἰρετικῆς νυκτομαχίας» (Θεόδωρος ἀμαρτωλὸς μοναχὸς τοῖς πνευματικοῖς μου πατράσι καὶ ἀδελφοῖς, ὁμολογήσασι καὶ ἐναθλοῦσιν ἐν εἰρκταῖς, ὧν τὰ ὀνόματα ἐν βίβλῳ ζωῆς).

εἰς ὁσμὴν εὐωδίας, ἀντικαταπέμψη	εἰς ὁσμὴν εὐωδίας πνευματικῆς, ἀντικαταπέμψη
RNB226, GfVII, JOHN, GfII, TBH531, S973, S1040, ANG15, OT434, OT344, EBE713, VALG70, V1863, V1875, V2005, BARB316, BARB431, S1029, VPE07, EBE662, S1037, AD27564, ARB37, EBE2394, VPE01, VPE06, SPH518, VP480, VP984, VPE19, VPE04 ^a , VP1082, VP1083, KAR118, PR67, S1017, LES327, P347 ^a (B), DJ311, PP613, GfIII, GfXII, GfXVIII, V1973, IV373, VSL14 (XB), REG35, LES330, S968, VP1055, VPRD,	PAT105, S1020, HR5561, BEN56, PCS367, VPE24, VPE11, VP135, VPE08, VPE20, VPE22, VP1066, TRH517, TRH518, P410, P347 ^a (X), DJ143, LES329, VSL14 (Π), MR103, LES328, BSB540, HR5614, VPE17 ^a , VP1076, VP1085, EBE661, S972, S977, S1021, S1025, S1028, S1033, S1034, S1073 (X), S2021, SX77, HIL820 (B), HR5669, PP1084, DJ190 (B), DU33, DU44, DU90 (Π), ARB17, P326, MES107, ANG62 (B), BORG7, DU76 (XB), P393, V2007, EBE757, 1526, VP1070 (XII), DJ202, KMR166, KMR142 (X), BRC42, S1064, S1919, S2017 (Π),

DU103, S880, S1022, S1024, S1027, S1042, S1073 (B), HIL820 (X), P2509, KMR90, KMR146¹, DJ65, DJ83, DJ190 (X), DU90 (X), ARB49, ANG62 (X), BER573, 1508, DU76 (Π), 1519, EBE2582, DJ273, DJ142, VP1070 (B), VP1064, DJ139, DJ181, EBE2400, KMR142 (B), BRC107, DJ6, VP1086, VP1071, S2017 (XB), S2045 (B), BUR54, UT25, EBE759 (B), EBE766, RNB563, VP985, VP1050, VP1057, VP1061, VP1074 (X), VP1078, S986, S1041 (BΠ), S2111, BUR56, DJ145, SWA, DU95, VP1058 (B), VP1060, VP1063², VP1069, S1081, SSL14, SSL15, S1048 (XB), S1074, S1075, S1079, S2008, EBE750, EBE760 (B), 1710,

S2045 (X), KMR143, SB53, V1213, EBE759 (X), VP1059, VP1074 (B), VP1089, S978, S984, S1041 (X), S1045, S2037, BSB345, PP303, BUR57, DJ7, DJ257, DU105, LES336, KMR72, AD40755, VP987, VP825, VP877, VP878, VP1024, VP1048, VP1049, VP1051, VP1053, VP1054, VP1058 (X), VP1062, VP1063¹, VP1065, VP1072, VP1079, VP1080, VP1091, S1049, S1048 (Π), S1050, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1057, S1058, S1060, S1061, S1062, S1063, S1065, S1066, S1067, S1068, S1069, S1070, S1072, S1078, S1080, S1082, S1084, S1085, S1086, S1087, S1088, S1089, S1090, S1091, S1092, S1093, S1996, S1997, EG2392, S1047, S2010, S2013, S2140, TRH334, KMR144, KMR145, EBE668, EBE760 (XΠ), EBE786, AD28820, S1076, 1629, 1632, 1638, 1701, 1740, 1803, 1849, 1877, 1893, 1864-1924, 1948.

2.163. ... ἀντικαταπέμψη ἡμῖν τὴν χάριν καὶ τὴν δωρεὰν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος...

ΣΥΜ: «Ἐρώτησις· Διατί ἔνδοθεν μὲν τοῦ βήματος ἐν τῇ χειροτονίᾳ ἐπισκόπου, πρεσβυτέρου καὶ διακόνου λέγεται “Ἡ θεία χάρις”, ἔξωθεν δὲ τοῖς ὀφικίοις “Ἡ χάρις τοῦ παναγίου Πνεύματος”; Ἀπόκρισις· “Ἡ θεία χάρις” διὰ τὸ τέλειον τοῦ χαρίσματος τότε ὁ ἀρχιερεὺς λέγει· ὅτι καὶ τελεωτέρα ἢ χειροτονία ἐστὶ, καθολικὴ τε καὶ οὐ μερικὴ... Διὸ καὶ ἡ κοινὴ χάρις τῆς Ἁγίας Τριάδος ἐν ἐκείναις ἐπιβοᾶται ταῖς καθολικαῖς καὶ κοιναῖς χειροτονίαις, καὶ ἐν τῇ ἱερᾷ καὶ θείᾳ τραπέζῃ. Ἐν ταύταις δὲ ἔξωθεν τοῦ βήματος γινομένης, ὡς διαφόρων ἔξωθεν διακονιών, οὐ λέγεται οὕτως, ἀλλ’... “Ἡ χάρις”, λέγει, “τοῦ παναγίου Πνεύματος προχειρίζεται σε...”» (PG 155, 464C-465A).

τὴν χάριν καὶ τὴν δωρεὰν	τὴν θεϊαν χάριν καὶ τὴν δωρεὰν
S959, GFVII (B), JOHN, GFII (B), PM1217, TBH531, SGE089, V1811 (B), S973, ANG15, OT434, OT344, EBE713, VALG70, V1875, BARB316, BARB329, BARB431, PCS214, S982, LEO, S1037 (P), VOSK32, BARB443, AD27564, ARB37, EBE2394, PCS367, KAEM6, VPE01, SPH518, VP480, VP984, VPE24, VPE19, VPE11, VP135, VPE04 ³ , VPE08, VPE20, VPE22, VP1066, VP1082, VP1083, KAR118, PR67, S971, S1017, TRH517,	RNB226, GFIV, GFVII (X), GFII (X), GF XV ² , P328, V1811 (X), S1040, V1554, V1863, V1872, V2005, BARB345, BARB393, AD22749, S983, PAT105, CR11, RIC1, S1029, VPE07, S966, S1014, S1020, S1037 (X), HIL708, GF XIII, AMR24, P112,

TPH518, LES327, P410, P347² (B), DJ143, DJ311, PP613, IV373, VSL14, MR103, LES328, LES330, BSB540, HR5614, S968, VPE17^a, VP1055, VP1076 (X), VPRD, DU103, S972, S977, S1021, S1022, S1024, S1026, S1027, S1028, S1033, S1034, S1042, S2021, HIL820, HR5669, P2509 (XB), PP1084 (Π), KMR90 (ΧΠ), KMR146¹, DJ65, DJ83, DJ190, DU33 (B), DU44, ARB49, ARB17, P323, MES107 (B), ANG62 (B), BER573, 1508, DU76 (Π), P393 (Π), V2007, 1519, EBE2582, DJ273, DJ142, SB48, VP1070 (X), DJ202, VP1064, KMR166, DJ139, DJ181, EBE2400, KMR142, S1064, Dj6, VP1086, VP1071, S2017 (XB), S2045, KMR143, BUR54, SB53, EBE759, EBE766, RNB563, VP985, VP1050, VP1057, VP1059, VP1074, VP1078, S978, S984, S986, S1041, S2037, S2111, BSB345, BUR56, BUR57, DJ7, DJ145, DJ257, SWA, GLK657, AD40755, VP987, DU95, VP825, VP877, VP1024, VP1058, VP1060, VP1062, VP1063², VP1065 (B), VP1069, VP1079, S1081, SSL14, SSL15, S1049, S1048 (XB), S1050, S1054, S1055, S1056, S1057, S1058, S1060, S1061 (B), S1062 (X), S1063, S1065, S1067, S1068, S1069, S1070, S1072, S1074, S1075, S1078, S1079, S1080, S1082, S1085, S1093, S1997, EG2392, S2008, S2010, S2013, KMR144, KMR145, EBE668, EBE750, EBE760, S1076, 1710 (Π), KAB (PG 150, 445B).

HR5561, BEN56, VPE06, P347^a (X), GFIII, GFVII, GFVIII, GFXX⁴, V1973, LES329, REG35, VP1076 (B), VP1085, EBE661, S880, S1025, S1073, SX77, P2509 (Π), PP239, PP1084 (XB), KMR90 (B), DU33 (X), DU90, P326, MES107 (X), ANG62 (X), BORG7, AD39613, DU76 (XB), P393 (B), EBE757, 1526, VP1070 (BΠ), BRC42, BRC107, S1919, S2017 (Π), UT25, V1213, VP1089, S1045, PP303, DU105, LES336, KMR72, VP878, VP1048, VP1049, VP1053, VP1054, VP1063¹, VP1065 (X), VP1072, VP1080, VP1091, S1048 (Π), S1051, S1053, S1061 (ΧΠ), S1062 (Π), S1066, S1084, S1086, S1087, S1088, S1089, S1090, S1091, S1092, S1047, S2140, ΤΡΗ334, EBE786, AD28820, 1629, 1632, 1638, 1701, 1710, 1740, 1803, 1849, 1877, 1893, 1864 1924, 1948.

2.164. ... δεηθῶμεν.

VP825: «Υπὲρ τοῦ ἀγιασθῆναι... τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, δεηθῶμεν. Σημειῶσαι· Ὅπου ἔστιν εἰς τὸ τέλος τῶν εἰρηρικῶν τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, ἢ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἢ τῆς Ἁγίας Τριάδος, οὐ λέγομεν τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν, οὐκ ἔστιν ἕτερος μείζων Κύριος. Εἰρήσης τὸ ἀληθές εἰς τὴν λειτουργίαν· Ὅπως ὁ φιλόνηθρος... Χριστιανὰ τὰ τέλη...» (σ. 15· σημείωση στὸ περιθώριο στὰ Εἰρηρικά τοῦ Μικροῦ Ἀγιασμοῦ).

2.165. ... καὶ παρακαλοῦμέν σε καὶ δεόμεθα καὶ ἱκετεύομεν...

Ἐδῶ, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν εὐχή τοῦ καθαγιασμοῦ, ὑπάρχει «[παρακαλοῦμέν] σε». Μέχρι τὸν 13^ο αἰ. διειρηθεῖτο ἡ διάκριση. Ἀργότερα δέ, ἐπεκράτησε ἡ πιὸ εὐκόλη λύση – νὰ γίνουν ὅλα ὁμοιόμορφα.

παρακαλούμεν σε και δεόμεθα	παρακαλούμεν και δεόμεθα
BARB336, RGB27, RNB226, S958, GFIV, GFZII, S959, GFII, ST109, P328, XEN161, PM1217, BORG27, S961, V1170, V1811, S1036, ANG15, OT434, OT344, LVB33, EBE713, V1554, V1863, V1970, V2005, BARB316, BARB393, P391, P392, PCS214, BSB607, S982, S983, KR45, S1029, EBE662, S966, S1015, S1016, S1037, HIL708, GFXIII, AMR24, BARB443, P409 ² , HR5561, BEN56, ARB37, EBE2394, KAEM6, VPE01, VPE08, VP984, VP1066, VP1083, KAR118, PR67, P347 ² , GFIII, GFIX, GFXII, GFXVIII, GFXX ² , V1973, Iv373, REG35, VPRD, EBE661, S880, S972, S1030, PP239, KMR146 ¹ , Dj65, Dj190, DU90, ARB49, ARB17, P323, P326, MES107, BORG7, Ad39613, V2007, EBE757, Dj273, Dj142, Dj17, VP1064, KMR166, Dj139, Dj181, EBE2400, Dj6, VP1086, S2045, BUR54, V1213, VP985, VP1061, VP1074, VP1078, S2037, S2111, Dj257, DU97, SWA, GIK657, VP825, S1081, S2006, PP177, 1864 1924,	GFVII, GFXV ¹ , MES160, S973, VALG70, GFVIII, P112, PCS367, VP135, VPE04 ² , VPE05, S1017, S1019, TRH517, Dj143, Dj236, Dj311, PP613, LES329, P324, MR103, LES328, LES330, BSB540, HR5614, S968, VP1076, VP1077, DU103, S977, S981, S1022, S1024, S1027, S1028, S1033, S1042, S1073, HIL820, AD18070, HR5669, PP1084, KMR90, Dj83, DU33, DU44, ANG62, DU76, 1526, EBE2582, SB48, VP1070, Dj202, DRA151, KMR142, BRC42, S1064, S1919, VP1071, KMR143, SB53, EBE759, EBE766, VP1050, VP1057, VP1059, VP1089, S978, S984, S986, S1041, S1045, PP303, BUR56, Dj7, Dj145, DU105, LES336, LES356, KMR72, AD40755, VP987, DU95, DU37, VP1048, VP1051, VP1053, VP1054, VP1058, VP1060, VP1062, VP1063 ² , VPS20, VP1063 ¹ , VP1065, VP1069, VP1072, VP1079, VP1080, VP1081, VP1087, VP1091, S1052, S1049, S1046, S1050, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1057, S1058, S1059, S1060, S1061, S1062, S1063, S1065, S1066, S1067, S1068, S1069, S1070, S1075, S1078, S1080, S1082, S1996, S1997, S1047, S2008, S2010, S2013, S2140, S2234, TRH334, KMR144, KMR145, EBE668, EBE750, EBE760, EBE786, AD28820, S1076, S1077, VP1092, 1638, 1701, 1740, 1803, 1877, 1948,

2.166. ... εις βασιλείας οὐρανῶν κληρονομίαν, μὴ εἰς κρίμα ἢ εἰς κατάκριμα.

Ἀπὸ τὴν σύγχυση μὲ τὴν ἴδια εὐχή προέκυψε ἐδῶ καὶ ἡ προσθήκη «εἰς παρρησίαν τὴν πρὸς σέ». Εἶναι τόσα πολλὰ τὰ χροφ τὰ ὁποῖα δὲν τὴν ἔχουν, ποὺ μᾶς φαίνεται ἀδύνατο νὰ τὴν ἔχουν παραλείψει ἐκ παραδρομῆς τόσοι μεταγραφεῖς, ἐνῶ τὸ νὰ ἐπηρεάζονταν ἀπὸ τὴν ἄλλη εὐχή εἶναι πολὺ φυσικό.

εἰς βασιλείας οὐρανῶν κληρονομίαν, μὴ εἰς κρίμα ἢ εἰς κατάκριμα	εἰς βασιλείας οὐρανῶν κληρονομίαν, εἰς παρρησίαν τὴν πρὸς σέ, μὴ εἰς κρίμα ἢ εἰς κατάκριμα
SMΓ22, RGB27, RNB226, S958, S959, GFVII, GFII, ST109, P328,	BARB336, GFIV, GFZII, GFXV ¹ ,

XEN161, PM1217, BORG27, S961, V1170, SGE089, V1811, S973, S1036, ANG15, OT434, OT344, LVB33, EBE713, VALG70, V1863, V1970, V2005, BARB316, BARB393, P330, P391, P392, PCS214, BSB607, S982, LEO, CR11, SYN604, S1029, EBE662, S966, S1015, S1016, S1037, HIL708, P409², P112, HR5561, BEN56, EBE2394, KAEM6, VPE01, SPH518, SYN605, VP984, VPE04², VP135, VP1066, VP1083, VPE05, KAR118, PR67, S1017, S1019, TPH517, P347², DJ236, DJ311, PP613, GFIX, GFXX², V1973, IV373, VSL14, MR103, REG35, LES328, LES330, BSB540, HR5614, S968, VP1076, VP1077, VPRD, DU103, EBE661, S972, S977, S981, S1022, S1024, S1027, S1028, S1030, S1033, S1042, S1073, HIL820, AD18070, HR5669, PP1084, KMR90, KMR146¹, DJ65, DJ83, DJ190, DU33, DU44, ARB49, ARB17, P323, P326, ANG62, BER573, 1508, 1519, 1526, EBE2582, DJ273, DJ142, DJ17, SB48, VP1070, DJ202, VP1064, KMR166, DJ139, DJ181, EBE2400, KMR142, BRC42, DJ6, VP1086, S1919, VP1071, S2017, S2045, KMR143, BUR54, SB53, V1213, EBE759, EBE766, VP985, VP1057, VP1059, VP1061, VP1074, VP1078, S978, S984, S986, S1041, S1045, S2037, S2111, PP303, BUR56, DJ7, DJ145, DJ257, DU105, DU97, SWA, LES336, LES356, GLK657, AD40755, VP987, DU95, VP825, VP1053, VP1058, VP1060, VP1062, VP1063², VP1069, VP1079, VP1087, VP1091, S1081, S2006, SS1.14, S1049, S1046, S1048, S1050, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1057, S1058, S1060, S1061, S1062, S1063, S1065, S1067, S1068, S1069, S1070, S1075, S1078, S1080, S1082, S1996, S1997, S1047, S2008, S2010, S2013, S2140, S2234, KMR144, KMR145, EBE668, EBE750, EBE760, PP177, S1076, 1710, KAB (PG 150, 445C).

MES160, S962, GFVIII, V1554, S983, KR45, GFXIII, AMR24, BARB443, ARB37, PCS367, VPE08, DJ143, GFIII, GFXII, GFXVIII, LES329, P324, S880, PP239, DU90, MES107, BORG7, AD39613, DU76, V2007, EBE757, DRA151, VP1050, VP1089, KMR72, DU37, VP1048, VP1051, VP1054, VPS20, VP1063¹, VP1065, VP1072, VP1080, VP1081, SSL15, S1052, S1059, S1066, EG2392, TPH334, EBE786, AD28820, S1077, VP1092, 1629, 1632, 1638, 1701, 1740, 1803, 1877, 1864-1924, 1948.

2.167. Ὁ δὲ διάκονος ἐπισυνάπτει καὶ τὰ ἐξῆς· Ἀντιλαβοῦ, σῶσον...

Ἡ εὐχή τίθεται πρὶν τὸ «Ἀντιλαβοῦ...»	Πρὶν τὴν ἐκφώνηση
BARB336, SMΓ22, RNB226, S958, GFZII, GFIV, GFX, PYR, JOHN, S959, GFII, GFXV ¹ , GFXV ² , P328, MES160, XEN161, PM1217, BEN57, TBH531, S962, SGE089, V1811, S973, S1036, ANG15, OT434, OT344, VPE13, LVB33, TOP51, EBE713, S2145, VALG70, V1554, V1863, V1872, V1875, V2005, BARB316, BARB329, BARB345, BARB393, BARB431, P330, PCS214, AD22749, ES13, TBS4980, GFX ¹ , S982, S983, KR45, PAT105, CR11, RIC1, SYN604, MES175, S1029, VPE21, LVB7, EBE662, S966, S1014, S1018, S1020, S1037, HIL708, VOSK32, GFXIII, AMF3, AMR24, BARB443, P112, PP1268, AD27564, HR5561, BEN56, ARB37, EBE2394, HG416, PCS367, KAEM6, VPE01, VPE06, SPH518, SYN605, VP984, VPE24, VPE19, VPE11, VP135, VPE04 ² , VPE08, VPE20,	GFVII, GFVIII, LEO, P2509, S1046.

VPE25, VPE26, VP1066, VP1082, VP1083, VP1090, KAR118, PR67, S1017, S1019, S2143, S2144, TPH517, TPH518, LES327, P410, P347^a, DJ143, DJ236, DJ311, PP613, GFIII, GFIX, GFXII, GFXVIII, GFXX^c, V1973, LES329, IV373, P324, VSL14, GFXXI^f, MR103, REG35, LES328, LES330, BSB540, HR5614, S968, VPE17^a, VP1055, VP1067, VP1076, VP1077, VP1085, VPRD, DU103, EBE661, S880, S972, S977, S981, S991, S1021, S1022, S1024, S1025, S1026, S1027, S1028, S1033, S1034, S1042, S1073, S2021, HIL820, HR5669, P408, PP239, PP1084, KMR90, KMR146¹, Dj65, Dj83, Dj190, DU33, DU44, DU90, ARB49, ARB17, P323, P326, MES107, ANG62, BORG7, BER573, AD39613, 1508, DU76, P393, V2007, 1519, EBE757, 1526, EBE2582, Dj273, Dj142, Dj17, SB48, VP1070, Dj202, VP1064, KMR166, DRA151, Dj139, Dj181, EBE2400, KMR142, BRC42, BRC107, S1064, Dj6, VP1086, S1919, VP1071, S2017, S2045, DNR, KMR143, BUR54, SB53, V1213, EBE759, EBE766, VP985, VP1050, VP1057, VP1059, VP1061, VP1068, VP1073, VP1074, VP1078, VP1089, S978, S984, S986, S1038, S1041, S1045, S2037, S2111, GFIV, PP303, BUR56, BUR57, Dj7, Dj145, Dj257, DU105, DU97, SWA, LES336, LES356, KMR72, GLK657, AD40755, VP987, DU95, VP825, DU37, VP1048, VP1049, VP1051, VP1053, VP1054, VP1058, VP1060, VP1062, VP1063², VPS20, VP1063¹, VP1065, VP1069, VP1072, VP1079, VP1080, VP1081, VP1087, VP1091, S1081, SSL14, SSL15, S1052, S1049, S1048, S1050, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1057, S1058, S1059, S1060, S1061, S1062, S1063, S1065, S1066, S1067, S1068, S1069, S1070, S1072, S1074, S1075, S1078, S1079, S1080, S1082, S1996, S1997, EG2392, S1047, S2010, S2013, S2140, TPH334, KMR144, KMR145, EBE668, EBE750, EBE760, EBE786, AD28820, S1076, S1077, 1629, 1632, 1638, 1701, 1710, 1740, 1803, 1877, 1864, 1924, 1948.

2.168. Τὴν ἡμέραν πᾶσαν...

Παρόλο πὺ καὶ σὲ μᾶς φαίνεται περιττὴ αὐτὴ ἡ ἐπανάληψη τῆς συναπτῆς, ἐφόσον σὲ ὅλο τὸν κόσμο δὲν ὑπάρχει χφ τῆς βυζαντινῆς Λειτουργίας πὺ νὰ μὴν τὴν ἔχει, τὴν ἀφήσαμε καὶ ἐμεῖς. Ἐνῶ ἀπὸ τὴν Λειτουργία ἀποβλήθηκαν τὰ δευτέρα Εἰρηνικά, αὐτὰ παρέμειναν. Δίνει δὲ χρόνο στοὺς λειτουργοὺς νὰ μνημονεύουν κάποια ὄνόματα ἡ / καὶ νὰ προετοιμαστοῦν γιὰ τὴν θεία Κοινωνία.

2.169. ... ἐπικαλεῖσθαι σέ, τὸν ἐπουράνιον Θεόν, πατέρα καὶ λέγειν·

Τὸ «τὸν ἐπουράνιον Θεόν» πλαισιώσαμε μὲ κόμματα (καὶ χωρὶς τὴν ἔγκλιση) γιὰ νὰ ὑπογραμμίσουμε τὴν καθ' ἡμᾶς πιδ σωστὴ ἔρμηνεία τῆς ἐκφώνησης. Ἄγ. Κύριλλος Ἱεροσολύμων· «Εὐχὴν λέγομεν ἐκείνην, ἣν ὁ Σωτὴρ παρέδωκε τοῖς οἰκειοῖς αὐτοῦ μαθη-

ταίς... Πατέρα ἐπιγραφόμενοι τὸν Θεὸν καὶ λέγοντες: Πάτερ ἡμῶν... Ὡ τῆς μεγίστης φιλανθρωπίας τοῦ Θεοῦ! Τοῖς ἀποληθῆσασιν αὐτοῦ... τοσαύτην δεδώρηται κακῶν ἀμνηστίαν καὶ χάριτος μετουσίαν, ὡς καὶ Πατέρα ἐπικαλεῖσθαι» (PG 33, 1117AB).

KAB: «[Ο ἱερεὺς] ἰκετεύει τὸν Θεὸν ἀξιωθῆναι τὴν εὐχὴν ἐκείνην εὐχεσθαι μετὰ παρηγορίας, ἐν ἣ τολμῶμεν Πατέρα καλεῖν αὐτόν» (PG 150, 448A).

ΓΕΡ δίνει ἄλλη ἐρμηνεία: «Ἀββᾶ, ὁ Πατὴρ ὁ οὐράνιος, ἀξίωσον ἡμᾶς ἀκατακρίτως μετὰ παρηγορίας τολμᾶν ἐπικαλεῖσθαι σε καὶ λέγειν» (PG 98, 441A).

Χωρὶς ἔγκλιση: RGB27, GFVII, GFII, ST109, P328, XEN161, PM1217, V1170, S973, S1036, ANG15, OT434, OT344, VPE03, EBE713 (B), VALG70, V1863, V2005, BARB345, P409¹, PCS214, AD22749, S983, PAT105, CR11, VPE17⁶, S1016, S1037, Vosk32, P409², BEN56, VPE01, VPE06, VPE19, VPE04⁵, VPE08, VPE26, VP1082, VP1083, VP1090, P410, P347², DJ143, DU14, GFIII, GFII, GFVIII, GFXX², V1973, GFXXI², MR103, REG35, S880, S977, S1021, S1022, S1030, S1042, PP239, DJ190, DU90, P323, ANG62, BORG7, AD39613, DU76, V2007, SB48, S1064, VP985, VP1050, VP1061, VP1089, S986, DU97, SWA, KMR72, DU95, VP1053, VP1054, VPS20, VP1087, TRH334, VP1092, 1803, 1877.

Ἔχουν κόμμα μετὰ τὸ «Θεόν»: XEN161, P328, VPE03, EBE713, BSB607, EBE2393, VPE24, VP135, VP984, VPE19, VPE04⁴, VP1066, VP1082, VP1083, VP1090, VPE05, KAR118, S1017, S1019, S2144, TRH517, TRH518, P410, DJ311, LES329, VP1055, VP1067, VP1076, DU103, S1021, S1028, S1034, S2021, HIL820, P408, P411, KMR146¹, DJ83, DU35, ARB49, EBE2582, SB48, VP1070, VP1064, DJ139, DJ181, EBE2400, KMR142, VP1071, DNR, BUR54, SB53, EBE759, VP985, VP1050, VP1059, VP1074, S986, S1038, S1045, DJ7, DJ145, SWA, VP987, VP825, VP1060, VP1063², VP1063¹, VP1069, DU95, S1081, S1074, S1075, S2013, 1877.

2.170. Ὁ διάκονος· Τὰς κεφαλὰς ἡμῶν τῷ Κυρίῳ κλίνωμεν. Ὁ λαός· Σοί, Κύριε. Καὶ τοῦτο εἰπὼν ὁ διάκονος, κλίνει καὶ αὐτὸς σὺν τοῖς ἄλλοις μικρὸν τὴν κεφαλὴν ἄχρι τῆς ἐκφωνήσεως. Ὁ δὲ ἱερεὺς κλινόμενος ἐπεύχεται...

Ἦσεται ἓνας ἀριθμὸς τῶν χφφ ποὺ ἔχουν «κλίνετε». Τὸ «κλίνωμεν» μᾶς φαίνεται πιὸ σωστό, ἐφόσον ἡ ΔΦ ἐπισυνάπτει τὴν σημείωση, ὅτι καὶ ὁ διάκονος κλίνει τὴν κεφαλὴν, ἐνῶ ὁ ἱερεὺς πάντα «κλινόμενος ἐπεύχεται».

ΣΥΜ: «[Ο ἱερεὺς] κλίνει βοήσας τὰς κεφαλὰς εἰς σχῆμα δουλείας καὶ ἰκεσίας, πῶτος

αὐτὸς κλίνεται, δοῦλον ταπεινὸν ὁμολογῶν ἑαυτὸν· καὶ ἐπεύχεται διὰ τὴν ἱερωσύνην, οὐ γὰρ ἑαυτῷ θαρρεῖ, καὶ αὐτὸς χρῆζων ἐλέους» (PG 155, 612D).

2.171. ... ὁ τῆ ἀμετρήτῳ σου δυνάμει τὰ πάντα δημιουργήσας καὶ τῷ πλήθει τοῦ ἐλέους σου ἐξ οὐκ ὄντων εἰς τὸ εἶναι παραγαγών...

Ἐπὶ τῆς φράσεως ὑπάρχουν τρεῖς παραλλαγές:

- 1) «εἰς τὸ εἶναι παραγαγών»,
- 2) «εἰς τὸ εἶναι τὰ πάντα παραγαγών» (ἢ «παραγαγών τὰ πάντα»),
- 3) «εἰς τὸ εἶναι τὰ σύμπαντα παραγαγών» (ἢ «παραγαγών τὰ σύμπαντα»).

Παρόλο ποὺ τὸ δεῦτερο ἀπαντᾶται στὰ ἀρχαῖα χφφ πιὸ συχνὰ καὶ τὸ πρῶτο πιὸ σπάνια, προτιμήσαμε τὸ πρῶτο, διότι δὲν ἐπαναλαμβάνει τὸ ἀντικείμενο τῆς πρότασης, «Ὁ τὰ πάντα δημιουργήσας καὶ εἰς τὸ εἶναι παραγαγών», ἀλλιῶς γίνεται ἐπανάληψη, ταυτολογία: «Ὁ τὰ πάντα δημιουργήσας καὶ εἰς τὸ εἶναι τὰ πάντα παραγαγών». Ἐπίσης, ὁ ἅγιος Μάξιμος στὴν «Μυσταγωγία» του γράφει: «Ὡσπερ γὰρ ὁ Θεὸς πάντα τῆ ἀπειρῶ δυνάμει ποιήσας καὶ εἰς τὸ εἶναι παραγαγών, συνέχει καὶ συνάγει καὶ περιγράφει...» (PG 91, 664D). Ἡ δὲ τρίτη παραλλαγή μπορεῖ νὰ ἔχει προκύψει ἀπὸ τὴν εὐχή τοῦ Τρισαγίου· «ὁ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παραγαγών τὰ σύμπαντα».

(2) ἢ (3): SGEO89, SYN604, VSL14, BER573, 1508, 1519, 1629, 1632.

GFIII: «παραγαγών αὐτά».

εἰς τὸ εἶναι παραγαγών	εἰς τὸ εἶναι τὰ πάντα παραγαγών (ἢ παραγαγών τὰ πάντα)	εἰς τὸ εἶναι τὰ σύμπαντα παραγαγών (ἢ παραγαγών τὰ σύμπαντα)
GFIV, S959, S973, V1863, PCS214, S982, S983, LEO, S1037, HIL708, SPH518, VPE04 ² , LES329, VpRd, S1022, HIL820, KMR90, DJ190, DU90, ARB17, EBE757, V1213, EBE759, EBE766, VP1061, S978, S986,	SMΓ22, RGB27, RNB226, S958, GFVII, GFZII, GFII, GF XV ¹ , BORG27, S961, S962, V1170, V1811, S1036, OT434, GFVIII, V1970, V2005, BARB316, P392, KR45, CR11, S1016, AMR24, P409 ² , P112, HR5561, ARB37, VPE01, VP135, VPE05, S1017, Tph517, Dj236, Dj311, Pp613, GF XVIII, P324, LES328, BSB540, HR5614, S968, VP1076, VP1077, DU103, S972, S977, S981, S1027, S1028, S1042, S1073,	BARB336, ST109, P328, MES160, XEN161, PM1217, ANG15, OT344, LVB33, EBE713, VALG70, V1554, BARB393, P330, P391, S1029, EBE662, S966, GF XIII, BARB443, BEN56, EBE2394, PCS367, KAEM6, VP984, VPE08, VP1066, VP1083, KAR118, PR67, S1019, P347 ² ,

BUR56, Les336, GLK657, VP987, DU95, DU37, VP1048, VP1053, VP1060, VP1063², VP1069, VP1079, VP1091, S1052, S1049, S1046, S1050, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1057, S1058, S1060, S1062, S1065, S1067, S1068, S1069, S1070, S1075, S1078, S1080, S1082, S1996, S1047, S2008, S2010, S2013, S2140, EBE786, S1076.

AD18070, HR5669, DU44, Arb49, ANG62, BORG7, DU76, EBE2582, DJ273, DJ142, DJ17, SB48, VP1070, DJ202, KMR142, VP1071, S2017, S2045, KMR143, BUR54, SB53, VP1057, VP1059, VP1089, S984, S1041, S1045, S2037, S2111, DJ7, DU105, DU97, SWA, LES356, KMR72, AD40755, VP825, VP1051, VP1054, VP1058, VP1062, VPS20, VP1063¹, VP1065, VP1081, S2006, S1048, S1059, S1061, S1063, S1066, S1997, EG2392, TRH334, KMR145, EBE668, EBE750, EBE760, PP177, AD28820, S1077, VP1092, 1638, 1701, 1803, 1864-1924, 1948.

DJ143, GF XII, GFXX², V1973, IV373, MR103, REG35, LES330, EBE661, S880, S1023, S1030, PP239, PP1084, KMR146¹, DJ83, DU33, P323, P326, MES107, AD39613, V2007, 1526, VP1064, KMR166, DRA151, DJ139, DJ181, EBE2400, BRC42, S1064, DJ6, VP1086, S1919, VP985, VP1050, VP1074, VP1078, PP303, DJ145, DJ257, VP1072, VP1080, VP1087, S1081, S2234, KMR144, 1740, 1877.

2.172. ... αὐτὸς Δέσποτα, οὐρανόθεν ἐπίδεδε ἐπὶ τοὺς κεκλικότας σοὶ τὰς ἑαυτῶν κεφαλὰς...

Σὲ κάποιο σημεῖο τῆς ἱστορίας ἔγινε ἀλλαγὴ καὶ ἀπὸ τότε παντοῦ γράφεται ἀποκλειστικὰ «ὕποκεκλικότας». Ἐνῶ στὰ ἀρχικὰ κείμενα δὲν ἦταν ἔτσι. Στὴν εὐχή τῶν κατηγομένων ὁ Χρυσόστομος εἶχε «ὕποκεκλικότας», ἐνῶ ὁ Βασίλειος «κεκλικότας», στὴν δὲ εὐχή τῆς κεφαλοκλισίας ἀνάποδα. Ἐξάλλου, «οὐ γὰρ ἔκλιναν», ὄχι «ὕπέκλιναν».

κεκλικότας	ὕποκεκλικότας	ἐπικεκλικότας
BARB336, SMΓ22, RGB27, RNB226, S959, GFIV, GFVII, GFZII, GFII, GF XV ¹ , MES160, XEN161, S961, S962, V1811, S973, S1036, OT434, OT344, EBE713, V1554, V1970, BARB316, P330, PCS214, CR11, S1037, AMR24, PCS367, DJ236, GFIII, P324, MR103, REG35, DU44, ARB17, S2045, SWA.	S958, ST109, P328, PM1217, ANG15, LVB33, VALG70, GFVIII, V1863, V2005, BARB393, P391, S983, KR45, S1029, EBE662, S966, S1016, HIL708, GF XIII, BARB443, P409 ² , S982, P112, HR5561, ARB37, EBE2394, KAEM6, VPE01, VP984, VP135, VPE04 ² , VPE08, VP1066, VP1083 καὶ ὅλα τὰ μεταγενέστερα.	V1170, P392, S880, PP239, ANG62, AD39613.

2.173. ... ὁ ἱατρὸς τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σωμάτων.

Ἡ πλειοψηφία τῶν χροφ δὲν ἔχει τὴν κτητικὴ ἀντωνυμία στὸ τέλος. Ἡ φράση «ιατρὸς τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σωμάτων» χωρὶς «ἡμῶν» ἀπαντᾶται στὴν γνωστὴ εὐχὴ ἐπὶ ἀρρώστου «Πάτερ ἅγιε...», στὴν 4^η καὶ 7^η εὐχὴ τοῦ Εὐχελαίου («Ἄγαθὲ καὶ φιλόανθρωπε...» καὶ «Δέσποτα Κύριε...» ἀντιστοίχως), στὸ Δοξαστικὸ τοῦ Ἑσπερινοῦ τῆς Κυριακῆς τοῦ Παραλύτου, σὲ μερικὰ τροπάρια τῆς Παρακλητικῆς καὶ τοῦ Μηναιῶ. Ἐνῶ μὲ τὴν κτητικὴ ἀντωνυμία – στὴν 6^η εὐχὴ τοῦ Εὐχελαίου «Εὐχαριστοῦμέν σοι...» καὶ κάποιες λιγότερο γνωστὲς εὐχές. Στὸς Πατέρες δὲν ἀπαντᾶται «ιατρὸς τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σωμάτων» (μὲ ἢ χωρὶς ἄρθρα) μὲ τὴν ἀντωνυμία «ἡμῶν».

ὁ ἱατρὸς τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σωμάτων	ὁ ἱατρὸς τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σωμάτων ἡμῶν
SMΓ22, RNB226, S959, GFIV, GFVII, GFZII, GFII, ST109, GFXV ¹ , P328, MES160, XEN161, PM1217, BORG27, S961, S962, V1170, SGE089, V1811, S973, S1036, ANG15, OT434, OT344, LVB33, VALG70, V1554, V1863, V1970, V2005, BARB316, BARB393, P330, P391, S982, KR45, LEO, SYN604, S1029, EBE662, S966, S1037, HIL708, GF XIII, AMR24, BARB443, P409 ² , P112, BEN56, EBE2394, KAEM6, VPE01, SPH518, SYN605, VP984, VP135, VPE04 ⁴ , VPE08, VP1066, VP1083, VPE05, KAR118, PR67, S1017, TRH517, P347 ³ , DJ311, PP613, GFIII, GF XVIII, LES329, IV373, VSL14, MR103, Reg35, LES328, LES330, BSB540, HR5614, S968, VP1076, VP1077, VPRD, DU103, S972, S981, S1024, S1027, S1028, S1030, HIL820, AD18070, HR5669, PP239, PP1084, KMR146 ⁵ , DJ83, DJ190, DU33, DU44, DU90, ARB17, P323, P326, BORG7, BER573, AD39613, 1508, DU76, 1519, 1526, EBE2582, DJ273, DJ142, DJ17, SB48, VP1070, DJ202, VP1064, KMR166, DJ139, DJ181, EBE2400, KMR142, BRC42, DJ6, VP1086, S1919, VP1071, S2017, S2045, BUR54, SB53, V1213, EBE759, EBE766, VP985, VP1050, VP1057, VP1059, VP1061, VP1074, VP1078, VP1089, S978, S984, S986, S1041, S1045, S2037, S2111, PP303, DJ7, DJ145, DJ257, DU105, DU97, SWA, LES336, LES356, KMR72, VP987, DU95, VP825, VP1048, VP1051, VP1053, VP1058, VP1060, VP1062, VP1063 ² , VPS20, VP1063 ¹ , VP1065, VP1069, VP1072, S1075, VP1080, VP1081, VP1087, S1081, S2006, SSL14, SSL15, S1048, S1997, EG2392, S2013, S2234, TRH334, KMR144, KMR145, EBE668, EBE750, EBE760, EBE786, PP177, AD28820, 1629, 1632, 1638, 1701, 1710, 1803.	BARB336, RGB27, S958, EBE713, GFVIII, P392, PCS214, S983, CR11, S1016, Hr5561, ARB37, PCS367, S1019, DJ143, DJ236, GFIX, GF XII, GF XX ⁴ , V1973, P324, EBE661, S880, S977, S1022, S1042, S1073, KMR90, Arb49, MES107, ANG62, V2007, EBE757, DRA151, S1064, KMR143, BUR56, GLK657, AD40755, DU37, VP1054, VP1079, VP1091, S1052, S1049, S1046, S1050, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1057, S1058, S1059, S1060, S1061, S1062, S1063, S1065, S1066, S1067, S1068, S1069, S1070, S1078, S1080, S1082, S1996, S1047, S2008, S2140, S1076, S1077, VP1092, 1740, 1877, 1864-1924, 1948.

2.174. Ὁ ἱερεὺς ὑψῶν τὸν ἅγιον ἄρτον ἐκφωνεῖ· Τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις. Παρόλο που ὁ ΓΕΡ ἀναφέρει τὴν τρισσὴ σφράγιση τοῦ ἄρτου στὸν ἀέρα (PG 98, 448C), δὲν εἶναι πολλὰ τὰ χφφ ποὺ τὸν ἀκολουθοῦν (AD34060, PAT709, BARB443, SB305, HR5669, DJ83, DJ190, ARB49, V2007, ESF120) καὶ γι' αὐτὸ δὲν τὸ συμπεριλάβαμε στὸ κείμενο ὡς μὴ ἀπόλυτο.

P410: «Υψοῖ τὸν ἄρτον ἐν τῷ δίσκῳ ὅσον σπιθαμὴν ἀπέχων».

2.175. * Εἰ δὲ πολλὰ εἰσι, λέγει μόνον· Πλήρωσον, δέσποτα.

Στὴν ΔΓ εἶναι πολλὰ τὰ ποτήρια, ἀλλὰ δὲν προσθέτει «τὸ ἅγιον (-α) ποτήριον (-α)».

Πλήρωσον, δέσποτα.	Πλήρωσον, δέσποτα, τὸ ἅγιον ποτήριον.	Πλήρωσον, δέσποτα, τὰ ἅγια δῶρα ταῦτα.
GFII, P328, PM1217, Bory27, V1170, S1040, ANG15, OT344, VPE03, LVB33, S1013, SE33, VALG70, GfVIII, V1863, V1875, V1970, BARB316, BARB329, BARB393, BARB431, P330, P409 ¹ , PCs214, VPE02, Kr45, LEO, CR11, LVB7, S966, S1012, S1037, HIL708, BARB443, HR5561, ARB37, EBE2394, SPH518, SYN605, VPE19, VP135, VP1066, VP1082, XEN163, S971, DJ236, DJ311, AD27563, AD34820, GFIII, GFXII, V1973, LES328, VP1077, DU103 (Λεϊτ.), S972 (Λεϊτ.), S1022, S1026, S1073 (B), P2509 (B), KMR90, DJ65, DU33, EBE2582, DJ273, S1064, VP1071, KMR143, BUR54, SB53, V1213, VP985, VP1050, VP1057, S978, S1038, S2037, BUR56, SWA, GLK657, VP825, VP1062, VP1087, S1078.	AD22749, Ad34060, PAT105, Syn604, PAT709, EBE662, PCS367, Syn381, ESF, VP480, PANT770, VP984, VpE20, VPE22, P410, LES329, S2046, VSL14, V573, BSB540, HR5614, VP1055, VP1076, DU103 (διατ.), S972 (διατ.), S1021, S1073 (X), HR5669, P2509 (X), PP1084, DJ83, DJ190, DU44, P326, ANG62, 1508, V2007, 1519, 1526, DJ142, DJ139, DJ181, KMR142, VP1086, S1919, S2017, Ut25, VP1061, VP1078, S986, S1041, S1045, S2111, BSB345, PP303, BUR57, DJ145, TRHM425, LES336, VP987, DU95, VP877, VP878, VP1024, VP1060, VP1063 ² , VP1069, S1081, SSL14, SSL15, S1049, S1046, S1048, S1050 καὶ ὅλα τὰ μεταγενέστερα.	AMR24, KAEM6, GFXVIII, MR103, DU90, P323, BORG7.

2.176. Πλήρωμα Πνεύματος Ἁγίου.

Τὰ δυσνόητα «Πλήρωμα ποτηρίου πίστεως πλήρης Πνεύματος Ἁγίου» καὶ ἄλλα παρόμοια ἐμφανίζονται στὴν μεταβυζαντινὴ ἐποχὴ.

«Πλήρωμα Πνεύματος Ἁγίου» χωρὶς προσθήκες: BARB336 («*Fig*»), RGB27, RNB226 («*Fic*»), S958, S959, GFIV, GFVII, GFII, ST109, *GfXV*¹, *GfXV*², P328, MES160, XEN161, PM1217, BORG27, S961, S962, V1170, V1811, S973, S1036, S1040, ANG15, OT434, Ot344, VPE03, LVB33, EBE713, S1013, S2145, SE33, VALG70, GFVIII, V1554, V1863, V1875, V1970, V2005, BARB316, BARB329, BARB345, BARB393, BARB431, P330, P391, P409³, PCS214, AD22749, AD34060, ES13, VPE02, KR45, *Syn604*, EBE662, LEO, PAT105, CR11, PAT709, *Pat719*, DMIT, S1029, LVB7, S966, S1012, . S1018, S1020, S1037, HIL708, AMF3, AMR24, BARB443, PP468, HR5561, BEN56, ARB37, EBE2393, EBE2394, PCS367, SYN381, KAEM6, VPE01, VPE06, ESF, SPH518, SYN605, VP480, PANT770, VP984, VPE19, VP135, VPE20, VPE22, VPE26, VP1066, VP1082, VP1083, XEN163, KAR118, S971, S2144, LES327, P410, P347⁴, DJ143, DJ236, DJ311, AD27563, AD34820, *GfIII*, GFIX, *GfXII*, *GfXVIII*, *GfXX*², V1973, LES329, S2046, IV373, P324, VSL14, MR103, REG35, LES328, V573 («*δια*»), BSB540, HR5614, VP1055, VP1076, VP1077, VPRD, DU103, EBE661, S972, S1021, S1022, S1026, S1073 (B), S2021, HIL820, SB305, HR5669, P2509, PP239, KMR90, DJ65, DJ83, DJ190, DU90, ARB17, P323, P326, ANG62, BORG7, BER573, Ad39613, 1508, V2007, 1519, EBE757, EBE2582, DJ273, DJ17, SB48, KMR166, DJ139, DJ181, EBE2400, KMR142, BRC107, S1064, VP1086, S1919, VP1071, S2017, S2045, KMR143, BUR54, V1213, EBE759, EBE766, VP1050, VP1057, VP1059, VP1061, VP1078, S978, S986, S1038, S1041, S1045, S2037, S2111, BSB345, BUR56, BUR57, DJ145, DJ257, TRHM425, DU105, SWA, LES336, GLK657, ESF120, VP987, DU95, VP825, VP1060, VP1062, VP1063², VP1069, VP1087, S1081, SSL14, SSL15, S1048, S1050, S1061, S1062, S1065, S1066, S1067, S1069, S1070, S1072, S1075, S1078, S1079 («*δια*»), S1080, S1082, S2008, S2140, EBE668, EBE750, S1076, 1629, 1632, 1638.

2.177. Ὁ μὲν ἱερεὺς εὐλογεῖ αὐτὸ λέγων· Ζέσις Πνεύματος Ἁγίου.

Ἐπάρχουν διαφορὲς παραλλαγές. Ἡ ΔΦ δὲν ἀναφέρει τί λέει ὁ ἱερεὺς εὐλογώντας. Αὐτὸ τὸ πιὸ σύντομο καὶ ἀπλὸ εἶναι στὴν ΔΓ καὶ στὰ ἐξῆς χφφ: PAT709, PAT719, HR5561, PCS367, VP135, V573, P2509, Arb17, EBE757, SB53, V1213, VP1050, SSL14, S1079.

S1020: «Εὐλογημένη ἡ ζέσις τοῦ Ἁγίου Πνεύματος νῦν καὶ αἰέ...» (τὸ ἴδιο καὶ στὸ VP1062, ἀλλὰ χωρὶς «πάντοτε...»).

PCS367: «Ζέσις πλήρης πίστεως Ἁγίου Πνεύματος».

ΔΦ (VP480, VP984 κ.ἀ.): «[Ὁ διάκονος] δέχεται τὸ εἰσκομισθὲν ζέον. Καὶ προσενεγκών

αὐτό, λέγει πρὸς τὸν ἱερέα· Εὐλόγησον, δέσποτα, τὸ ζέον. Καὶ ὁ μὲν ἱερεὺς εὐλογεῖ αὐτό.
Ὁ δὲ διάκονος, κρατῶν τῆ ἀριστερᾷ χειρὶ τὸ ἅγιον ποτήριον, ἐγγχεῖ τοῦ ζέοντος τὸ ἄρκοῦν,
ἐν ᾧ καὶ λέγει ὁ ἱερεὺς· Ζέσις Πνεύματος Ἁγίου. Καὶ ὁ διάκονος· Ἀμήν».

2.178. Μετὰ ταῦτα ζώννυνται οἱ διάκονοι τὰ ὀράρια αὐτῶν σταυροειδῶς. Γράφει ὁ Φουντούλης: «Δὲν εἶναι καὶ πολὺ εὐπρεπὲς κατὰ τὴν ὥρα τῆς ἀπαγγελίας τῶν ἱερωτάτων αὐτῶν εὐχῶν ὁ διάκονος ἐνώπιον ὄλου τοῦ λαοῦ νὰ ἀγωνίζεται, κρατώντας ἐνίστε καὶ τὸ δικήριον, νὰ ζωθῆ τὸ ὀράριον, ἀδιαφορώντας γιὰ τὸ τόλμημα τῆς κοινότητος νὰ καλῆ τὸν ἐπουράνιο Θεὸ Πατέρα καὶ νὰ ἐπικαλῆται τὸν ἀοράτως συνόντα μεθ' ἡμῶν Κύριο νὰ ἔλθῃ καὶ νὰ μᾶς ἀγίασῃ διὰ τῆς κοινωνίας τῶν μυστηρίων. Ἀπὸ κανένα χειρόγραφο δὲν διατάσσεται τότε ἡ πρᾶξις αὕτη» (βλ. *Ἀπαντήσεις*, 332). Καὶ ὅμως, τὸ 1948 (Ἱερετελεστικὸν) καινοτομεῖ καὶ σὲ αὐτό.

Μετὰ τὸ «Τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις», στὸ Κοινωνικὸ	EBE662, SYN381, VP480, VP984, VP135, VPE22, V573, DU103, PP1084, DU44, 1508, 1519, 1526, DJ139, BRC42, VP1086, S1919, UT25, EBE766, VP1078, VP1062, S1081, SSL15, S1091, 1632, 1638, 1701.
Μετὰ τὸ «Τὰς κεφαλὰς...»	1849, 1877 (διακονικόν).
Μετὰ τὸ «Χάριτι καὶ οἰκτιρμοῖς...»	S1085, S1086, S1087, S1088, S1089, S1090, S1092, S1093.
Μετὰ τὸ «Πρόσσχες...»	1803, 1877 («Ἐν τῷ μεταξύ τούτω»).
Στὸ «Πάτερ ἡμῶν...»	1948.

2.179. Τὸ τίμιον καὶ πανάγιον σῶμα τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μεταδίδοτάί σοι (δεῖνι) πρεσβυτέρῳ [καὶ μοναχῶ] εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν καὶ ζωῆν αἰώνιον. (Δεῖνα) πρεσβύτερος [καὶ μοναχός] μεταλαμβάνει τοῦ τιμίου καὶ παναγίου αἵματος τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν καὶ ζωῆν αἰώνιον.

Ἐπάρχουν πολλὲς καὶ διάφορες παραλλαγές. Αὕτη εἶναι τῆς ΔΦ. Παρατίθεται μὲ ἐλάχιστη διαφορὰ. Τὸ «Μετάδος μοι...» ἐμφανίζεται στὰ μεταβυζαντινὰ χφφ.

«Μετάδος μοι, δέσποτα...»: PP1084, 1526, BRC42, S1919, UT25, VP877, VP878, VP1024, VP1062, S1085, S1086, S1087, S1088, S1089, S1090, S1091, S1092, S1093, 1877.

2.180. Καὶ λαβὼν αὐτὴν ὁ ἱερεὺς τῇ δεξιᾷ χειρὶ καὶ τοῖς τρισὶ δακτύλοις συσφίγγας ἐν τῇ παλάμῃ, τοῖς λοιποῖς δυσὶ δακτύλοις λαμβάνει ἄλλην μερίδα καὶ δίδωσι τῷ μεταδόντι αὐτῷ τὸ αὐτὸ λέγων...

Ἄν κάποιος ἀναζητήσει στὴν χειρόγραφη παράδοση τὴν τάξη τῆς κοινωνίας τοῦ κλήρου σὲ συλλειτουργο, εἴτε ἱερατικὸ εἴτε ἀρχιερατικὸ, τὸ μόνο ποῦ θὰ βρεῖ εἶναι ἡ ἀλληλοκοινωνία, δηλαδὴ τὸ νὰ μὴν κοινωνάει κανένας μόνος του, ἀλλὰ νὰ τοῦ μεταδίδει κάποιος ἄλλος.

Ἡ πρώτη γνωστὴ σὲ μᾶς γραπτὴ μαρτυρία εἶναι στὴν «Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία» Εὐαγρίου τοῦ Σχολαστικοῦ: «Ἐν τούτοις τοῖς χρόνοις ἤκμασέ τε καὶ διεφάνη καὶ Συμεῶνης, ὁ τῆς ὀσίας καὶ πάντα ἀοιδίμου μνήμης, πρῶτος τὴν ἐπὶ κίονος στάσιν ἐπιτηδεύσας... Δόμνου τηνικάδε τὴν Ἀντιοχέων ἐπισκοποῦντος· ὃς ἐπειδὴ παρ' αὐτὸν γέγονεν... Ἄμφω δ' οὖν συνηλθέτην, καὶ τὸ ἄχραντον ἱερουργήσαντες σῶμα, τῆς ζωοποιῦ κοινωνίας ἀλλήλοις μετέδωσαν» (PG 86-b, 2453B). Ὁ ἅγιος κοινωνάει τὸν ἐπίσκοπο καὶ τὰνάπαλιν.

Μαρτυρεῖται ἡ ἀλληλοκοινωνία καὶ ἀπὸ ἐπίσημα ἔγγραφα τῶν πατριαρχῶν («Διάταξις τῆς προσκομιδῆς σταλεῖσα παρὰ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τῷ κυρῷ Παύλῳ, ὑποψηφίῳ Καλλιπόλεως»): «Μετὰ τὸ ὑψῶσαι τὸν θεῖον ἄρτον καὶ τὸ "Τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις" ἐπιφωνηθῆναι, κατακλᾶ τοῦτον ὁ ὑψῶν εἰς τέσσαρα καθῶς ἐστὶ κεχαραγμένος, καὶ ἀπὸ τῶν ἀνωτέρω δύο τετάρτων τέμνεται μερίδας δύο, καὶ τίθησιν ἰδίᾳ, ἵνα ταύτας κατασπάσωσιν ὁ τε μελίζων αὐτὸς καὶ ὁ συμμετέχων μετ' ἐκείνον, τῶν δύο ὁμοῦ ἰσταμένων τῆς ἁγίας τραπέζης ἔμπροσθεν καὶ τρεῖς προσκυνήσεις ποιούντων. Εἶτα ὑφαπλοῖ τὴν χεῖρα πρότερον ὁ μελίσας καὶ κατατίθησι τὸν ἄρτον ὁ δεῦτερος. Εἶτα πάλιν ἐκείνος τούτῳ. Ὅμοίως καὶ ἐκ τοῦ ἁγίου ποτηρίου ὁ πρῶτος μετέχει πρότερον, ὁ δὲ δεῦτερος ἔπειτα» (BARB350 ἔτους 1205, φ. 122rv).

Ἀπὸ τὸν 11^ο-12^ο αἰ. γράφονται οἱ λεγόμενες διατάξεις, δηλαδὴ οἱ ὁδηγίες πρὸς τέλεση τοῦ μυστηρίου, οἱ ὁποῖες ἀναμειγνύονται μὲ τὸ κείμενο τῶν εὐχῶν τῆς Λειτουργίας. Καὶ ἐκεῖ βλέπουμε τὸ ἴδιο. Συγκεκριμένα στὸ ἱερατικὸ συλλειτουργο διαβάζουμε τὸ ἑξῆς (GFII, V1811):

«Καὶ ὁ ἱερεὺς προσκυνεῖ γ' ἔμπροσθεν τῆς ἁγίας τραπέζης· καὶ εἰς ἐκ τῶν συλλειτουργούντων ἱερέων μεταδίδει αὐτῷ ἐκ τῶν μερίδων ἐν τμημα πρῶτον, καὶ πάλιν αὐτὸς μεταδίδει τῷ ἱερεῖ ἕτερον τμημα· καὶ μεταλάβονται (sic) ὡσαύτως καὶ ἐκ τοῦ

ποτηρίου – εἰς τῷ ἑτέρῳ μεταδίδει, καὶ ἀσπάζονται ἀλλήλοις. Καὶ ὁ μεταλαβὼν β' ἱερεὺς ἴσταται κρατῶν τὸ ποτήριον εἰς τὸ δεξιὸν μέρος τῆς ἁγίας τραπέζης καὶ προσέρχονται καὶ οἱ λοιποὶ ἱερεῖς καὶ μεταλαμβάνουσι καὶ ἀσπάζονται αὐτόν».

Ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν ἴδια ἐποχὴ, συγκεκριμένα δὲ τὸ 1027 (μάλιστα στὴν Μεγάλῃ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ), μέχρι καὶ τὰ Εὐχολόγια ἀκόμα τοῦ 20^{ου} αἰῶνα προβλέπουν ἀλληλοκοινωνία, ἀλλὰ κανένας δὲν δίνει πλέον σημασία στὴν σχετικὴ διάταξη τῆς χειροτονίας ἐπισκόπου: «[Ὁ χειροτονηθεὶς ἐπίσκοπος] πρῶτος τῶν ἄλλων τοῦ τιμίου σώματος καὶ αἵματος μεταλαμβάνει. Αὐτὸς καὶ τῷ χειροτονήσαντι καὶ τοῖς λοιποῖς μεταδίδωσι». Ἐναν ἐπίσκοπο χειροτονοῦν τουλάχιστον τρεῖς ἐπίσκοποι, ἐπομένως μετὰ τὴν χειροτονία ἓνας ἀρχιερεὺς κοινωνάει τρεῖς συναδέλφους. Καὶ ἂν ἦταν δέκα καὶ εἴκοσι, θὰ τοὺς κοινωνοῦσε ὅλους ὁ ἴδιος.

Τὴν ἐξήγηση γιατί νὰ ξεχωρίζεται ὁ προεξάρχων («τῷ χειροτονήσαντι») ἀπὸ τοὺς λοιπούς, μᾶς δίνει ὁ ἅγ. Συμεὼν: «Ἐν δὲ τῇ θείᾳ μεταλήψει πρῶτον τὸν θεῖον ἄρτον ταῖς χερσὶ παρὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου λαμβάνοντος καὶ σὺν αὐτῷ κοινωνοῦντος, εἶτα μεταδιδόντος τῷ ἀρχιεπισκόπῳ τοῦ θείου αἵματος διὰ τοῦ ἱεροῦ ποτηρίου, κάκεινου πάλιν αὐτῷ, ἐπεὶ εἰ καὶ τὰ θεῖα παρ' ἀλλήλων ἀλλήλοις ἡμῖν διδοται φιλανθρωπία Θεοῦ, ἀλλ' εἰς ἐστὶν ὁ διὰ πάντων ἐνεργῶν καὶ διδόμενος· καὶ ὅτι τῆς μετοχῆς τοῦ ἀγαθοῦ πρῶτον οἱ πρῶτοι μετέχουσι καὶ ἐγγίζοντες τῇ ἀξίᾳ· ἐπεὶ καὶ τάξις συνέχει πάντα καὶ οὐδὲν χωρὶς ἐστὶν εὐταξίας. Μετὰ δὲ τὴν θείαν μετάληψιν ὁ μὲν ἀρχιεπίσκοπος πᾶσι τὸν θεῖον δίδωσι, μελίσας, ἄρτον, κατὰ μίμησιν τοῦ Σωτῆρος, ὁ χειροτονηθεὶς δὲ ἀρχιερεὺς, λαβὼν τὸ πρῶτον θεῖον ποτήριον, μεταδίδωσι τοῖς προσερχομένοις ἀρχιερεῦσι τε καὶ λοιποῖς» (PG 155, 428BC· βλ. ἐπίσης 300BC· 393A κ.ἄ.).

Ὁ ἴδιος ὅμως ἦταν ὁ πρῶτος ποὺ ἀπαγόρευσε στοὺς ἱερεῖς νὰ κοινωνοῦν τοὺς ἀρχιερεῖς: «Μεταλαμβάνει πρῶτον αὐτὸς τοῦ ἄρτου καὶ μετέχει τοῦ φρικτοῦ ποτηρίου, οὐ γὰρ ἄλλος αὐτῷ μεταδίδωσιν, εἰ μὴ πού τις τῶν ὁμοταγῶν, ἀρχιερεὺς δηλονότι» (PG 155, 744B). Θὰ δοῦμε ὅμως ἂν εἶχε δίκαιο στὸ συγκεκριμένο θέμα.

«Κατὰ δὲ τὸν τῆς μεταλήψεως τῶν θείων μυστηρίων καιρὸν πρῶτος τῶν ἄλλων διακόνων ὁ χειροτονηθεὶς τοῦ θείου ἄρτου μετέχει παρὰ τοῦ χειροτονήσαντος ἀρχιερέως. Καὶ μεταλαμβάνει τοῦ τιμίου αἵματος πρὸ αὐτῶν παρὰ τοῦ μεταδιδόντος τῷ ἀρχιερεῖ καὶ πρῶτου δεχομένου παρ' αὐτοῦ τὸ ἅγιον ποτήριον, ἱερέως ἢ ἀρχιερέως» (PCs213, S1016, TRH519 (12^{ος}), P412, Vr984, P2509 κ.ἄ.). Τὸ πρῶτο χφ (PCs213) εἶναι, ὅπως εἶπαμε, τῆς Ἁγίας Σοφίας. Ἄρα κάνει λάθος ὁ Συμεὼν λέγοντας ὅτι στοὺς ἀρχι-

ερείς δὲν μποροῦν νὰ μεταδώσουν οἱ ἱερεῖς. Ἀκόμα πιὸ ἐμφανὲς εἶναι αὐτὸ στὴν περιπτώση κατὰ τὴν ὁποία ὁ ἀρχιδιάκονος χειροτονεῖται πρεσβύτερος: «[Ὁ χειροτονηθεὶς εἰς πρεσβύτερον [ἀρχι]διάκονος μεταδίδωσι τῷ πατριάρχῃ τῆς ἁγίας κοινωνίας, καὶ μεταλαμβάνει [παρ' αὐτοῦ] πρῶτος [τοῦ ἁγίου σώματος καὶ τοῦ τιμίου αἵματος] κἂν (καὶ εἰ) συμβῆ ἔπισκόπους [ἐκεῖσε] παρεῖναι, καὶ λαμβάνων τὸ [ἅγιον] ποτήριον ἐκ τοῦ πατριάρχου, μεταδίδωσι τοῖς [κοινωνοῦσιν] ἐν τῷ ἱερατείῳ» (PCs213, V1970, GFI). Δηλαδή ὅταν ἐχειροτονεῖτο ἀρχιδιάκονος εἰς πρεσβύτερον, ἐκείνη τὴν ἡμέρα αὐτὸς κοινωνοῦσε τὸν πατριάρχη, παρόλο πὺν παρευρίσκονταν ἐπίσκοποι, μείζονες τῷ βαθμῷ δηλαδή, συλλειτουργοῦντες.

Τὸ ἴδιο βλέπουμε καὶ στὴν ἐρμηνεῖα τῶν ὁφθικίων τοῦ Πατριαρχείου: «Ὁ πρωτοπαπᾶς, ὅταν ψάλλει ὁ ἀρχιεπίσκοπος τὴν λειτουργίαν νὰ εἰστήκει ἐπάνω ὄλους τοὺς ἄρχοντας τῆς ἐκκλησίας καὶ νὰ μεταλαμβάνῃ τὸν ἐπίσκοπον. Ὁμοίως καὶ ὁ ἐπίσκοπος τὸν πρωτοπαπᾶν νὰ τοῦ ἐπιδώσει τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ. Ὁ δευτερεύων νὰ κάθεται εἰς τὸν τόπον τοῦ πρωτοπαπᾶ, ὅταν λείπει ὁ πρωτοπαπᾶς» (P1391 τοῦ 13 αἰ., φ. 212ν).

Μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου ἀλλοιώθηκε τὸ κείμενο περὶ ὁφθικίων καὶ στὸ 1803 διαβάζουμε πλέον τὸ ἐξῆς: «Ὁ πρωτοπαπᾶς, ὅταν λειτουργεῖ ὁ ἀρχιερεὺς, ἴσταται ἐπάνω τῶν ἀρχόντων πάντων τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἐν τῇ θείᾳ Λειτουργίᾳ μεταδίδωσι τοῖς ἱερεῦσι τὴν ἁγίαν Μετάληψιν («μετάληψη» πρέπει νὰ ἐννοεῖ τοῦ αἵματος). Ὁμοίως (πῶς *ὁμοίως*;) δὲ ὁ ἐπίσκοπος τῷ πρωτοπαπᾶ» (σ. 463). Παρόλο πὺν γίνεται λόγος περὶ ἀλληλοκοινωνίας μεταξὺ τῶν ἱερέων, διαγράφεται ἡ πρόταση: «καὶ νὰ μεταλαμβάνῃ τὸν ἐπίσκοπον».

Ὅπως φαίνεται, στοὺς μεταγενεστέρους χρόνους ἐθεωρεῖτο ὑποβιβασμὸς γιὰ ἕναν ἐπίσκοπο νὰ κοινωνεῖται ἀπὸ ἕναν ἱερέα, ἐνῶ ὅπως σωστὰ παρατηρεῖ Ὁ Τρεμπέλας: «Ἄξιον ἰδιαιτέρας σημειώσεως, ὡς μαρτυροῦν πνεῦμα σχεδὸν εἰπεῖν ἀδελφικῆς ἰσότητος μεταξὺ ἐπισκόπου καὶ πρεσβυτέρων, καθὼς καὶ μεταξὺ πατριάρχου καὶ ἀρχιερέων τυγχάνει, ὅτι κατὰ τὸν υ (ΕΒΕ754 τοῦ 17^{ου} αἰ.) πρὸς ὃν συμφωνεῖ πλήρως καὶ ἡ Διάταξις (DMITRIEVSKII II, σσ. 315-316), οἱ ἱερεῖς μεταδίδουσι πρῶτον τῷ ἀρχιερεῖ (ἢ οἱ ἀρχιερεῖς τῷ πατριάρχῃ) ἐκ τοῦ σώματος καὶ τοῦ ποτηρίου, καὶ ἔπειτα αὐτὸς μεταδίδει αὐτοῖς ἐκ τούτων· ἤτοι ὁ πρόκριτος τῶν ἱερέων ἢ ἀρχιερέων κοινωνεῖ τὸν ἀρχιερέα ἢ τὸν πατριάρχη, καὶ εἶτα αὐτὸς κοινωνεῖ ἐκείνους» (ὑποσημ. σ. 141).

Ἡ τελευταία χώρα πὺν κατήγγησε ἐν μέρει τὴν ἀρχὴ τῆς ἀλληλοκοινωνίας ἦταν ἡ Ρωσία, ὅπου μετὰ τίς μεταρρυθμίσεις τοῦ πατριάρχῃ Νίκωνα, ἡ περίφημη Σύνοδος

του 1666, κατά μίμηση της τότε παρηκμασμένης λειτουργικής πράξεως τών έλληνοφώνων εκκλησιών, άθέτησε την σωστή τάξη, δίνοντας όμως άδεια στους πατριάρχες να κοινωνούν τους άρχιερείς, στους άρχιερείς να κοινωνούν τους ιερείς, στους μητροπολίτες τους έπισκόπους του και στους άρχιμανδρίτες τους ιερείς τών μονών τους (Κανόνας δ').

Ένω έναν αιώνα πριν στα σιναιτικά χφφ βρίσκουμε ακόμα την άλληλοκοινωνία (S1919): «Ίστέον ότι ο πρώτος τών ιερέων μεταδίδωσι τόν άρτον τοις ιερεϋσι και τοις διακόνοις, ο δε δεύτερος τὸ άγιον αίμα».

Από αυτά που παραθέσαμε και αυτά που θα παραθέσουμε φαίνεται, ότι ή άλληλοκοινωνία ήταν άρχή καθολική, γενική, άλλιώς δεν θα ύπήρχε και στις διατάξεις της Λειτουργίας, και στα έπίσημα έγγραφα, και στα Εϋχολόγια και στους βίους τών άγιών. Παρεμπιπτόντως, ο παλαιός ιδιορρυθμίτης βατοπαιδινός ιερομόναχος Εϋδόκιμος ο πνευματικός έλεγε, ότι είχε άκούσει από τους προγενεστέρους (ο ίδιος δεν πρόλαβε), ότι παλαιά οί ιερείς στο ιερό βήμα κοινωνούσαν ο ένας τόν άλλο.

PCS213, TRH519 (12^{ος}), VPE09, P2509, S974: «(Ο χειροτονηθείς πρεσβύτερος... παρ' αυτού (άρχιερέως) μεταλαμβάνων του τίμιου σώματος και αίματος του Χριστού προ τών άλλων πρεσβυτέρων. Είτα μεταδίδωσιν αυτός και τοις λοιποίς».

GF1: «Συνανέρχεται εις τόν σύνθρονον και καθέζεται πρώτος. Και ειρηνεύει τόν άπόστολον και μεταδίδωσι τῷ πατριάρχη».

BARB443: «Είτα μεταλαμβάνων ο ιερεύς, επιδίδει και τοις ένδοθεν οϋσιν. Είθ' οϋτως στρέφεται προς τόν λαόν λέγων· Μετά φόβου Θεού...».

KAEM6, P323: «Είτα μεταλαμβάνει τὸ κυριακόν σώμα, ει έστί μόνος· ότε δε πολλοί εισίν οί ιερείς και διάκονοι, ο πρώτος αυτών μεταδίδωσι τοις έτέροις λέγων· Αυτό τὸ τίμιον και άγιον σώμα του Κυρίου ήμών Ίησοϋ Χριστού, τὸ μεταδιδόμενόν σοι εις άφεισιν άμαρτιών και εις ζῶην την αιώνιον...».

KAEM6 (συνέχεια): «Και οϋτως μεταλαμβάνουσι και του άγιου αίματος, μεταδίδοντες έτερος τῷ έτέρῳ, ως ειρηται έν τῷ άγιῳ σώματι...».

SPH518: «Και δίδωσι ο νεώτερος ιερεύς τὸ σώμα τῷ πρεσβυτέρῳ λέγων· Σώμα Χριστού μεταδιδόμενον (μεταδίδεται) τῷ δούλῳ του Θεού (δεϊνι) εις άφεισιν άμαρτιών και ζῶην την αιώνιον πάντοτε... Και ο πρεσβύτερος ιερεύς ώσαύτως τῷ νεωτέρῳ τὸ αυτό λέγων. Και άσπάζονται... Και λαβών ο νεώτερος ιερεύς τὸ ποτήριον, δίδωσι τῷ πρεσβυτέρῳ... Ωσαύτως ο πρεσβύτερος ιερεύς δίδωσι τῷ νεωτέρῳ. Και λαμβάνει ο

νεώτερος τὸ ποτήριον καὶ ἴσταται ἐν τῷ δεξιῷ μέρει. Μετὰ ταῦτα οἱ λοιποὶ ἱερεῖς καὶ διάκονοι λαμβάνουσιν ἀπὸ τοῦ μὲν πρεσβυτέρου τὸ σῶμα, ἀπὸ δὲ τοῦ νεωτέρου τὸ αἷμα».

Ἐπίσης τὰ ἐξῆς χφφ περιέχουν περιγραφή ἀλληλοκοινωνίας, μερικὰ μάλιστα πολὺ σχολαστικά: OT344, V1863, V1970, AD34060, LEO, SYN605, VP135 (ΔΓ), GFIII, RNB520 (MURETOV 1897, σ. 41).

Βλ. DMITRIEVSKIJ 1884, σ. 127.

Βλ. TAFT *Communion*, σσ. 325-335.

Καὶ τέλος, γεννᾶ ἀπορία καὶ ὁ τρόπος κοινωνίας στήν ΔΦ: «[Ὁ ἱερεὺς] λαμβάνει μίαν μερίδα τοῦ ἁγίου ἄρτου καὶ διελὼν αὐτὴν εἰς δύο, τὸ μὲν ἕν μέρος αὐτὸς λαμβάνει καὶ κρατεῖ ἐντὸς τῆς παλάμης τῆς δεξιᾶς χειρός, τὸ δὲ ἕτερον μέρος λαβὼν τοῖς τρισὶ δακτύλοις τῆς αὐτῆς χειρός, λέγει ἠσύχως· Ὁ διάκονος, πρόσελθε. Καὶ... μεταδιδούς αὐτῷ λέγει· Τὸ τίμιον... Καὶ ὁ μὲν διάκονος ἀσπασάμενος τὴν μεταδιδούσαν αὐτῷ χεῖρα καὶ λαβὼν τὸ δοθὲν αὐτῷ, ἀπέρχεται ἐν ἐνὶ μέρει τῆς ἱερᾶς τραπέζης ὀπισθεν... [καὶ] μεταλαμβάνει τοῦ ἐν χερσὶ μετὰ φόβου καὶ πάσης ἀσφαλείας. Ὁ δὲ ἱερεὺς, κρατῶν καὶ αὐτὸς ἦν ἔλαβεν ἁγίαν μερίδα, κλίνει τὴν κεφαλὴν ἔμπροσθεν τῆς ἁγίας τραπέζης... [καὶ] μεταλαμβάνει τοῦ ἐν χερσὶ μετὰ πάσης ἀσφαλείας». Γιατὶ δὲν πῆρε καὶ κοινωνήσῃ κατ' εὐθείαν ὅπως γίνεται σήμερα, ἀλλὰ ἔκανε αὐτὴ τὴν δύσκολη κίνηση καὶ κοινωνήσαν οἱ δύο ταυτόχρονα;

1632: Ὁ ἀρχιερεὺς μεταδίδει σὲ ὅλους τὸ σῶμα, στὸ τέλος παίρνει καὶ ὁ ἴδιος καὶ κοινωνοῦν ταυτόχρονα.

2.181. ... καθάπερ Ἰούδας...

Παραδόξως στὰ χφφ ἐλλείπει τὸ ἄρθρο «ὁ», τὸ ὁποῖο ἐπικρατεῖ μετὰ τὴν ἄλωση καὶ μάλιστα ὄχι σὲ ὅλα τὰ χφφ.

καθάπερ Ἰούδας	καθάπερ ὁ Ἰούδας
SMF56, RNB226, VP1231, V1554, V2005, P22, CR11, S1014, S1020, VP1202, VP14, PP1270, GFIII, GF XVIII, V1973, S1098, MR103, VP1495, VP1529, S1042, HIL820, PP1031 (4v), HR5669, PP1084, DJ190, DU90, ARB17, P323, ANG62, BORG7, VP1250, V2007, 1526, S1919, UT25, V1213, VP1073, VP1343.	KAEM6, S880, PP239, DU35, AD39613, KMR166, BRC42, EBE766, S1041, VP1024, S1063, S1066, S1072, S1093, EBE750, 1638, 1701, 1864-1924, 1948.

2.182. * Τινές τρίς μεταλαμβάνουσι.

Βλ. *Απαντήσεις*, 107. Και οι δύο παραδόσεις έχουν την ιστορία τους. Στην Ρωσία ή τριπλή κοινωνία ως υποχρεωτική καθιερώθηκε πάλι στην Σύνοδο του 1666 (καν. δ'). Το αναφέρει και ο πατριάρχης Παΐσιος.

2.183. 'Ο α' διάκονος· 'Ιερεῦ, πρόσελθε. 'Ο α' διάκονος· Πρεσβύτεροι, προσέλαθετε. "Υστερον δέ· Προσέλθωμεν, διάκονοι.

S1040 (Λειτουργία 'Ιακώβου).

2.184. * Συνήθως λέγουσιν ἐνταῦθα· Ἀνάστασιν Χριστοῦ θεασάμενοι· Φωτίζου, φωτίζου ἢ νέα 'Ιερουσαλήμ, κ.ἄ.

'Ο πατριάρχης Παΐσιος αναφέρει το «Ἀνάστασιν Χριστοῦ...», «Φωτίζου, φωτίζου...» και «Ὡ Πάσχα, τὸ μέγα...» (τὸ GF XVIII μόνο τὸ τελευταῖο). Ὁ ἴδιος γράφει και τὸ ἐξῆς: «Πολλοὶ εἰς τὴν ἡμετέραν ἐπαρχίαν... λέγουσιν ὅταν βάλλουσι τὰς μερίδας εἰς τὸ ἅγιον ποτήριον, ὕστερα ἀπὸ τὰς ἀναστάσιμους εὐχάς, τὰ λόγια ταῦτα· "Ἀπόπλυνον, Κύριε, τὰ ἁμαρτήματα τῶν ἐνταῦθα μνημονευθέντων τῷ αἵματί σου τῷ τιμίῳ, πρεσβείαις τῶν ἁγίων σου". Καὶ ἂν καλὰ και ὄλοι δὲν τὰ λέγουσιν» (*Gramota*, σ. 350-351).

2.185. 'Ο δὲ α' διάκονος... λύει τὸ ὄράριον...

Φουντούλης: «Ὡς πρὸς τὸν χρόνον κατὰ τὸν ὁποῖον χαλᾷ ὁ διάκονος τὸ ὄραριον και πάλι ὑπάρχει ἀσυμφωνία στὶς πηγές. Οἱ διατάξεις τῆς θείας λειτουργίας, τὰ χειρόγραφα και ὄλες σχεδὸν οἱ ἐκδόσεις δὲν κάνουν καθόλου λόγο περὶ αὐτοῦ. Ἡ σιωπὴ αὐτὴ πρέπει νὰ ἐρμηνευθῆ ὅτι ὑπονοεῖ ὅτι ὁ διάκονος παραμένει μέχρι τέλους τῆς λειτουργίας περιεζωσμένος μετὰ τὸ ὄραριον; Μόνο τὸ "Ἱεροτελεστικὸν" τοῦ Φιλίππων και Νεαπόλεως και τὸ "Ἱερατικὸν" τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας ὀρίζουν ὅτι ὁ διάκονος χαλᾷ τὸ ὄραριον μετὰ τὴν ἀπόθεσιν τοῦ δισκαρίου στὴν ἁγία πρόθεσι και πρὸ τοῦ "Πάντοτε, νῦν και ἀεὶ..."» (*Απαντήσεις*, 332). Καὶ ὅμως τὸ V573, πὸν περιέχει πολλὰ λεπτομέρειες, δὲν ξέχασε οὔτε αὐτό· «Εἶθ' οὕτω λύων τὸ ὄραριον, [ὁ διάκονος] αἶρει ταῦτα ταῖς χερσὶν μετὰ τοῦ ἱεροῦ σκεύους, και στραφεὶς δεικνύει ταῦτα τῷ λαῷ ἐκφωνῶν· Μετὰ φόβου Θεοῦ...». Δηλαδή ὁ διάκονος δένει τὸ ὄραριό του μόνο ὅταν ὁ ἴδιος κοινωναίει.

2.186. Ὁ δὲ α' διάκονος, νεύσωντος τοῦ ἱερέως... χίρει τὸ ἅγιον ποτήριον κεκαλυμμένον.

Ὁ διάκονος παίρνει μόνος του τὸ ἅγιο ποτήριο, διότι ὡς ἱερωμένος δὲν κωλύεται νὰ ἀγγίξει τὰ ἅγια καὶ τὰ ἱερά, ἀλλὰ γιὰ λόγους εὐταξίας καὶ ἐξαρτήσεως, ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τοῦ Εὐαγγελίου, λαμβάνει ἄδεια ἀπὸ τὸν ἱερέα.

ΔΦ: «Αὐτὸς μὲν ὁ διάκονος αἶρει, ἐπιτρέψαντος (μᾶλλον πρέπει νὰ εἶναι «ἐπιτρεφθέντος») αὐτοῦ, καὶ στραφεὶς πρὸς τοὺς ἔξω, δεικνύσι λέγων μεγαλοφώνως· Μετὰ φόβου Θεοῦ...».

Ὁ διάκονος παίρνει τὸ ἅγιο ποτήριο μόνος του	Ὁ ἱερεὺς δίνει τὸ ποτήριο στὸν διάκονο
EBE662, S1020, VP480, PANT770, VP984, VPE22, S2046, VSL14, V573, HR5614, VP1076, PP1084, DU44, 1508, 1519, 1526, DJ139, DJ181, BRC42, VP1086, S1919, UT25, VP1078, S986, BSB345, VP877, VP1024, S1081, SSL15, S1078, S1091, 1638, 1803.	P2509, EBE766, VP878, S1089, S1090, S1092, S1093, 1849, 1893.

2.187. Μετὰ φόβου Θεοῦ, πίστεως καὶ ἀγάπης προσέλθετε.

Τὰ περισσότερα χφφ δὲν ἔχουν «καὶ ἀγάπης». Ὑπάρχουν καὶ μόνο μὲ «Προσέλθετε» (π.χ. ANG15, PAT105, HR5561, VPE20, S1019, LES327, DJ143, GLK657).

ΓΕΡ: «Μετὰ φόβου Θεοῦ καὶ πίστεως καὶ ἀγάπης προσέλθετε Χριστῷ τῷ Θεῷ καὶ βασιλεῖ ἡμῶν» (PG 98, 452A).

ΨΕΛ: «Ὅθεν καὶ ὁ διάκονος τούτους πρὸς κοινωσίαν μετὰ φόβου καὶ πίστεως καλεῖται τὰ (sic) ἀγάπης τοῦ προσελθεῖν ἐνώπιον τῆς Χριστοῦ βασιλείας».

ΣΥΜ: «Τοῦ διακόνου μὲν βοῶντος τὸ προσελθεῖν μετὰ φόβου Θεοῦ καὶ πίστεως...» (PG 155, 300C).

Μετὰ φόβου Θεοῦ, [καὶ] πίστεως καὶ ἀγάπης	Μετὰ φόβου Θεοῦ καὶ πίστεως	Μετὰ φόβου Θεοῦ προσέλθετε
GF XV ¹ , V1554, V1863, V2005, BARB316, BARB345, BARB393, BARB431, P410, GF III, GF IX, GF XII, GF XVIII, V1973, MR103, REG35.	V1811, S2145, S982, S983, Cr11, PAT709, Pat719, DMIT, EBE662, S966, S1037, AmR24, BARB443 (X), SYN381, VPE01, VPE06, Esf, SPH518 (P), VP480, PANT770, VP984, VPE19, VP135, VPE22, DJ311, S2046.	RNB226, GF IV, GF II, SGeo89, OT344, VALG70, Es13, GF XX ¹ , LEO, SYN604, S1020, BARB443 (BΠ),

VP1076, PP239, DU90, ANG62 (X), BORG7, AD39613, EBE2400, BRC42, BRC107, S978, S986, PP303, S1061, S1072, S1085, S1087, S1093, S1079, S1076, VP1092, 1526 (- «πιστεως»), 1701, 1710, 1803, 1849, 1877, 1893, 1864-1924, 1948.

IV373, P324, VSL14, GFXXI², LES330, V573, Hr5614, DU103, S880, S972, S977, S1021, HIL820, HR5669, P2509, PP1084, KMR90, DJ83, DU33, DU44, ARB17, ANG62 Π, 1508, V2007, 1519, EBE757, EBE2582, KMR166, DJ139, DJ181, KMR142, S1064, VP1086, S1919, VP1071, S2017, S2045, KMR143, SB53, UT25, V1213, EBE759, EBE766, VP1050, VP1057, VP1061, VP1074, VP1078, S976, S984, S1045, S2111, BSB345, BUR56, BUR57, DJ145, DJ257, TRHM425, DU97, SWA, LES336, AD40755, VP987, DU95, VP825, VP877, VP878, VP1024, VP1049, VP1060, VP1062, VP1063², VP1069, VP1079, VP1080, VP1087, S1081, SSL14, SSL15, S1049, S1046, S1048, S1050, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1057, S1058, S1059, S1060, S1062, S1063, S1065, S1066, S1067, S1068, S1069, S1070, S1075, S1078, S1080, S1082, S1084, S1086, S1088, S1089, S1090, S1092, S1996, EG2392, S1047, S2008, S2010, S2013, S2140, KMR144, KMR145, EBE668, EBE750, 1629, 1632, 1638, KAB (PG 150, 453B).

KAEM6, SPH518 (X), GFXX², SB305, P323, BER573.

2.188. Ὁ λαός· Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου. Θεὸς Κύριος καὶ ἐπέφανεν ἡμῖν.

Ἡ ἀπόκριση στὸ «Μετὰ φόβου...» ἀπαντᾶται σπάνια στὰ χφφ, ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν δίδεται ἡ δέουσα σημασία μέχρι σήμερα. Ὁ ἀριθμὸς στὶς παρενθέσεις δηλώνει πόσα «Ἄμην» προηγοῦνται τῆς ἀπόκρισης. Τὰ χωρὶς ἀριθμὸ δὲν ἔχουν «Ἄμην» καθόλου. Ἐννοεῖται, πῶς αὐτὰ ποὺ βρίσκονται στὴν δεξιὰ στήλη δὲν σημαίνει ὅτι ἀντιφάσκουν μὲ ἐκεῖνα τῆς ἀριστερῆς.

GFIV: «Ὁ λαός· Χριστῷ τῷ Θεῷ καὶ βασιλεῖ ἡμῶν».

Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου. Θεὸς Κύριος καὶ ἐπέφανεν ἡμῖν.	Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου (τελεία ἢ ἀποσιωπητικά)
SGEO89, OT344, LEO, S1020, KAEM6, GFIII, GFXVIII, V1973, MR103 (1), S880 (2), S977, HR5669, PP1084, P323, ANG62, BER573, V1213, S976 (3), GLK657, 1629, 1632, 1948, KAB (PG 150, 453BC).	ANG15, S2145 (Π), VALG70, V2005, BARB329, BARB431, S983, SYN604, HR5561, DJ143, REG35, HIL820, PP239, DU90, BORG7, AD39613, V2007, 1526 (3), BRC42, S1919, VP1061, PP303, DJ257, TRHM425.

2.189. Ὁ ἱερεὺς... μεταδίδωσι διὰ τῆς λαβίδος τῷ λαῷ...

GF XV: «Σῶμα ἅγιον Ἰησοῦ Χριστοῦ μεταδιδόμενον ἡμῖν. Ἀμήν».

ΣΥΜ: «Τοῦ ἀρχιερέως δὲ τοῖς προσελθοῦσι μεταλαβεῖν διδόντος διὰ λαβίδος· καὶ τοῦτο κατὰ τὴν ὄπτασίαν τοῦ Ἡσαίου, ὅτι οὐ χρὴ πάντας ἀμέσως μετέχειν, ὡς εἴρηται, τῶν θείων τε καὶ φρικτῶν... Δεῖ τὸν προσερχόμενον μεταλαβεῖν προσκυνεῖν καὶ συγχώρησιν ἐξαιτεῖσθαι, ὡς καὶ παρὰ τῶν πιστῶν πάντων πρότερον. Καὶ αὐτὸν δὴ τὸν ἐν τῷ ποτηρίῳ ζῶντα ἄρτον μετὰ τοῦ αἵματος ἄχρις ἐδάφους ὀλοψύχως δεῖ προσκυνεῖν· καὶ οὕτω τὰς χεῖρας δεσμεῖν σταυρικῶς εἰς ἐνδειξιν δουλείας καὶ τῆς τοῦ ἑσταυρωμένου ὁμολογίας» (PG 155, 300D-301A).

2.190. ... ψαλλομένου ἔτι τοῦ κοινωνικοῦ.

Βλ. Ἀπαντήσεις, 338, 339. Τὸ Κοινωνικὸ ἀρχίζει μετὰ τὸ «Εἰς ἅγιος...» καὶ τελειώνει στὸ «Πάντοτε...». Μετὰ τὴν παρεμβολὴ τῆς διακονικῆς προτροπῆς «Μετὰ φόβου...» συνεχίζεται κανονικά, ὅπως καὶ μετὰ τὸ «Σῶσον, ὁ Θεός...». Ὅταν διακόπτεται τὸ Κοινωνικὸ, τότε ἀναζητοῦνται ἄλλα συμπληρώματα: «Τοῦ δεῖπνου σου...» καὶ «Σῶμα Χριστοῦ...». Ὅσο καὶ νὰ ταιριαζοῦν στὰ τελούμενα ἐκείνη τὴν ὥρα, αὐτὰ τὰ τροπάρια εἶναι τῶν συγκεκριμένων ἑορτῶν ποῦ δὲν μπορούμε νὰ τὰ γενικεύσουμε γιὰ ὅλο τὸν χρόνο. Εἶναι ἀλήθεια ὅμως πῶς τὸ θέμα τοῦ Κοινωνικοῦ θέλει περισσότερη μελέτη καὶ σωστὴ προσαρμογὴ στὰ σύγχρονα δεδομένα. Τὸ νὰ ψάλλεται μόνο ἓνας στίχος στὸν ἀργὸ ρυθμὸ οὔτε ἀρχικὸ εἶναι, οὔτε ὅλοι μπορούν νὰ τὸ ἐφαρμόζουν. Πὰ νὰ μὴν εἰσάγονται ὅμως ξένα στοιχεῖα ἀντὶ τοῦ Κοινωνικοῦ, τὸ καλύτερο θὰ ἦταν νὰ ψάλλεται ὅλος ὁ ψαλμὸς, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἔχει ληφθεῖ ὁ στίχος, μὲ ἐπωδὸ «Ἀλληλοῦῖα» καὶ τὸ Κοινωνικὸ, π.χ. τὴν Κυριακὴ ὁ 148^{ος} ψαλμὸς μὲ ἐπωδὸ «Αἰνεῖτε τὸν Κύριον ἐκ τῶν οὐρανῶν. Ἀλληλοῦῖα».

2.191. Ὁ λαὸς ἀποπληροῖ τὸ κοινωνικόν. ἄλλαχοῦ ψάλλουσιν· Εἶδομεν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν

Στὸ «Σῶσον, ὁ Θεός, τὸν λαόν σου...» δὲν ὑπῆρχε ἀπόκριση. Ἀργότερα ἐμφανίζεται τὸ «Εἰς πολλὰ ἔτη, δέσποτα».

Τὸ τροπάριο «Εἶδομεν τὸ φῶς...» ἀπαντᾶται μόνο σ' ἓνα γνωστὸ σὲ μᾶς ἑλληνικὸ χφ (S976), τὸ ὁποῖο γενικὰ παραμένει στὰ παραδοσιακὰ πλαίσια, ἀλλὰ ἔχει καὶ καινοτομίες: π.χ. μεγαλυνάρια τῆς ἡμέρας ὡς ἀπόκριση στὸ «Ἐν πρώτοις μνήσθητι...»

(στὰ δίπτυχα τῶν κεκοιμημένων τὸ μεγαλυνάριο τῆς Παναγίας «Ἄξιόν ἐστι...», στὰ δίπτυχα τῶν ζώντων τὸ μεγαλυνάριο τῆς ἡμέρας)· μετὰ τὸ «Πρόσσωμεν» καὶ πρὶν τὸ «Τὰ ἅγια τοῖς ἀγίοις», ὁ λαὸς λέει: «Βοήθεια τῶν χριστιανῶν»· ἐπίσης ἀλλάζει τὸ κείμενο τοῦ «Πληρωθῆτω...».

Ὁ Τρεμπέλας δὲν τὸ βρῆκε στὴν Ἀθήνα (βλ. ὑποσημείωση στὴν σ. 149). Πρέπει νὰ ὑπάρχει ὁμοως στὸ Εὐχολόγιο ὑπ' ἀριθμ. 5 τοῦ Ἱστορικοῦ καὶ Παλαιογραφικοῦ Ἀρχείου, ἔτους 1580, τὸ ὁποῖο δὲν ἦταν διαθέσιμο σὲ μᾶς.

Στὰ σλαβονικά χφφ ἐμφανίζεται τὸν 17^ο αἰ. καὶ ὄχι παντοῦ (βλ. ΔΜΙΤΡΙΕВСΚΙЈ 1886α – εἰδικὸ ἄρθρο γιὰ τὸ θέμα).

Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι ἐκεῖνες οἱ ἀποκρίσεις τοῦ λαοῦ ποὺ εἶναι πρὶν καὶ μετὰ τὸ «Εἶδομεν...», τίς βρίσκουμε σὲ πολλὰ χφφ: τὸ «Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος...» μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸν 12^ο αἰ., ἐνῶ τὸ «Πληρωθῆτω...» ἀπὸ τὸν 7^ο αἰ. Τὸ δὲ παρὸν ἐμφανίζεται τὸν 16^ο-17^ο καὶ ὄχι παντοῦ. Στὴν οὐσία μέχρι τὸν 19^ο-20^ο δὲν ρίζωσε.

Δὲν ἀναφέρεται στοὺς μεταγενεστέρους ὑπομνηματιστές: Ἰωάννη Ναθαναήλ, Νικόλαο Βούλγαρη, ἀρχιεπίσκοπο Βενιαμίν.

Τὸ περιεχόμενο τοῦ «Εἶδομεν...» ἀφορᾷ ὄχι τὴν θεία Κοινωνία, ἀλλὰ τὸ ἅγιο Βάπτισμα, γι' αὐτὸ καὶ ψάλλεται στὴν ἑορτὴ τῆς Πεντηκοστῆς (ΔΜΙΤΡΙΕВСΚΙЈ 1886α).

Ἔνας Ρώσος λειτουργιολόγος ἐξηγεῖ τὴν παρεμβολὴ τοῦ στιχηροῦ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ «Σῶσον, ὁ Θεός...»: ὁ λαὸς ἀπαντᾷ «Εἶδομεν...», ἀπαριθμώντας τὰ ποικίλα δῶρα καὶ εὐεργεσίες τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ σὲ μᾶς [καὶ ὅτι γι' αὐτὸ ἀποτελοῦμε κληρονομία του] (ΙΒΑΝ ΔΜΙΤΡΙΕВСΚΙЈ, σ. 351).

Τὸ ἄλλο πρόβλημα ποὺ προκύπτει ἀπὸ αὐτὴ τὴν παρεμβολή, εἶναι ὅτι ἀναζητοῦνται ἄλλα τροπάρια ἀνάλογα μὲ τὴν ἑορτὴ ἢ τὴν ἡμέρα καὶ ἀλλοιώνεται ἡ ἀπλή δομὴ.

Ἡ λύση εἶναι εὐκόλη: νὰ ψάλλεται τὸ Κοινωνικὸ μέχρι τὸ «Πληρωθῆτω...» («Πάντοτε...»). Ἐμμεση ἀπόδειξη εἶναι καὶ ἡ ἀντίστοιχη ἀπόκριση τοῦ λαοῦ στὴν Λειτουργία τῶν Προηγιασμένων Δώρων: «Εὐλογήσω τὸν Κύριον ἐν παντὶ καιρῷ... Γεύσασθε καὶ ἴδετε...», ἡ ὁποία ἀποτελεῖται ἀπὸ τοὺς δύο στίχους τοῦ 33^{ου} ψαλμοῦ, ποὺ εἶναι ὁ κοινωνικὸς ψαλμὸς τῆς Προηγιασμένης.

Μὲ τὸ «Ἀποπληροῖ» ἐννοοῦμε νὰ ψάλλεται χύμα ἢ ὁ κοινωνικὸς στίχος στὸν ἴδιο ἦχο, ἢ μόνο ἢ κατάληξη «Ἀλληλούϊα».

Εἰς πολλὰ ἔτη, δέσποτα	Εἶδομεν τὸ φῶς...	Ἀμφότερα
S880, PP1084. 1526. BRC42, S1919, 1629, 1632.	1864-1924, 1948.	S976.

2.192. Ὁ δὲ θυμιᾷ τὰ ἅγια ἐκ τρίτου, λέγων ἡρέμα· Ὑψώθητι ἐπὶ τοὺς οὐρανοὺς, ὁ Θεός, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἢ δόξα σου...

Ἡ διάταξη τὸ νὰ θυμιάζει ὁ ἱερεὺς τρεῖς φορές, ἀργότερα ἐξελήφθη ὅτι πρέπει νὰ λέγει καὶ τὸ «Ὑψώθητι...» τόσες φορές, πὺν εἶναι λάθος. Τὸ ἴδιο ἐγινε μὲ τὸ «Εὐλογητὸς...» στὸ τέλος τῆς Προθέσεως.

2.193. Καὶ ἐπιδοὺς τὸν θυμιχτὸν τῷ α' διακόνῳ, ὅστις λαμβάνει τὸν ἅγιον δίσκον...

Ὁ διάκονος παίρνει μόνος του τὸ δισκάριο στὸ SYN381. Στὶς λοιπὲς διατάξεις ὁ ἱερεὺς τὸ βάζει στὸ κεφάλι τοῦ διακόνου, πράγμα περίεργο – ἀφοῦ τὸ δισκάριο εἶναι ἄδειο. Καὶ σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο βλέπουμε, πῶς μειωνόταν σὺν τῷ χρόνῳ ἡ σημασία καὶ ὁ ρόλος τοῦ διακόνου στὴν λατρεία.

2.194. ... ἐπιτρέπει ἐνὶ τῶν ἱερέων... συμπληρῶσαι· Πάντοτε...

Σὲ κάποια χροῖ τὸ «Εὐλογητὸς ὁ Θεός...» ἐλλεῖπει ἢ συνδυάζεται μὲ τὸ «Ὑψώθητι...» (βλ. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, σσ. 151-152· ΤΑΥΤ *Communion*, σ. 485· *Ἀπαντήσεις*, 296). Ἐπιλέξαμε τὸ τελευταῖο. Αὐτὸς εἶναι καὶ ὁ λόγος πὺν ἀφαιρέσαμε τὴν σημείωση, ὅτι πᾶνω στὸ ἅγιο δισκάριο βρίσκονται καλύμματα μετὰ τοῦ ἀστερίσκου – γιὰ νὰ μὴν ἔχει «πολλὰ γράμματα» μετὰ τοῦ «Ὑψώθητι...» καὶ τοῦ «Πάντοτε...» καὶ νὰ τὰ συνδυάσει κανεὶς πὺν εὐκολα. Στὴν Λειτουργία τοῦ Ἰακώβου ὑπάρχει παρόμοια ἐκφώνηση: «Ὑψώθητι ἐπὶ τοὺς οὐρανοὺς, ὁ Θεός, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἢ δόξα σου, καὶ ἡ βασιλεία σου διαμένει εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων» (MERCIER, σ. 234 [120]).

Χωρὶς «Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν»	Μὲ «Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν»	Ἄλλα διαφορετικά
LVB33, EBE713 (B), PCS214, BSB607, S982, S983, KR45, LEO, CR11, SYN604, PAT709, PAT719, EBE662, S1020, VOSK32, AMR24, BEN56, KAEM6, SPH518, VP984, VPE19, S971, S1019, TRH517, LES327, DJ143, DJ236, DJ311.	GFII (Π), V1811 (Π), S1040, ANG15, EBE713 (Π), VALG70, V1863, V1875, Barb316, BARB329 (X), BARB345, BARB393, BARB431, GFXX ¹ , S1029, GF XIII, BARB443, HR5561 (B), SYN381, VPE01, VPE06, VP480, PANT770, VP135, VPE22, P410, GFIII, GFXX ² , V1973, LES329, S2046, P324, VSL14, MR103.	GFII, P328, MES160, SGEO89, V1811, VPE03, V1554, V2005, BARB329 (Π), PAT105, MES175, S966, HIL708, HR5561 (X), PCS367, ESF, GFIX, GF XII, GF XVIII,

PP613, V573, BSB540, S968, VP1055, VP1076 (B), VP1077, DU103 (Λεϊτ.), EBE661, S972 (Λεϊτ.), S977, S991, S1021, S1022, S1026, S1073, S2021, PP1084 (X), DU44, P323, P326, ANG62 (Π), BER573, 1508 (B), 1519 (B), 1526, EBE2582, DJ17, BRC42, S1919, VP1071, S2045 (B), S984, S1041 (B), S2037, S2111 (X), PP303, BUR56, SWA, AD40755, VP1058, VP1062, VP1080, VP1087, S1074, S1079, EG2392.	HR5614, VP1076 (X), DU103 (διάρ.), S880, S972 (διάρ.), S981, HIL820, SB305, HR5669, P2509, PP1084 (B), KMR90, DJ83, DU90, ARB17, ANG62 (X), BORG7, AD39613, 1508 (X), V2007, 1519 (X), EBE757, SB48, VP1064, KMR166, DRA151, DJ139, DJ181, EBE2400, KMR142, BRC107, DJ6, VP1086, S2017, S2045 (X), V1213, EBE759, EBE766, VP1050, VP1059, VP1061, VP1074, VP1078, S978, S986, S1041 (X), S2111 (B), BSB345, BUR57, DJ145, DJ257, ΤΡΗΜ425, DU105, LES336, VP987, DU95, VP825, VP877, VP878, VP1024, VP1060, VP1063 ² , VP1069, VP1079, S1081, SSL14, SSL15, S1049, S1046, S1048, S1050, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1057, S1058, S1059, S1060, S1061, S1062, S1063, S1065, S1066, S1067, S1068, S1069, S1070, S1072, S1075, S1078, S1080, S1082, S1093 («Εὐλόγησον, δέσποτα»), S1996, S2008, S2140, KMR144, EBE668, EBE750, S1076, 1629, 1632, 1638, 1701, 1710, 1803, 1877, 1864 1924, 1948, KAB (PG 150, 456C), ΣΥΜ (PG 155, 301BC).	REG35, ANG62 (B), 1508 (Π), 1519 (Π), SB53, KT341, GLK657,
--	--	--

2.195. Καὶ τό· Πληρωθήτω τὸ στόμα ἡμῶν κινήσεως...

Τὸ κείμενο παραθέτουμε ἀπὸ τὸ «Πασχάλιον Χρονικόν» (PG 92, 1001C) καὶ τὰ χφφ πού ἀναφέρονται κάτω. Τὸ τροπάριο «Πληρωθήτω...» μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸν 7^ο αἰ. καὶ εἶναι κατακριτέα ἢ παράλειψη του. Δυστυχῶς τὸ 1948 καὶ σὲ αὐτὸ καινοτόμησε: ἄφησε τὸ ἀμφιλεγόμενο «Εἶδομεν...», πού μαρτυρεῖται ἀπὸ ἕνα-δύο χφφ, καὶ διέγραψε τὸ ἀρχαῖο «Πληρωθήτω...» πού μαρτυρεῖται ἀπὸ πολλὰ.

Πλήρως τὸ κείμενο: P40, DO3, P22, LEO, KAEM6, GFIII, MR103, VP1529 (πλ. α), P323, ANG62, BER573, VP1250, 1519.

KAB (PG 150, 456D-457A).

S976: παραμορφωμένο κείμενο.

Μερικοί, μετὰ τὸ «Πάντοτε...», πρὶν τὸ «Πληρωθήτω...», προσθέτουν: «Ἄμην, ἀμην, ἀμην. Εἰς ἄφεςιν ἁμαρτιῶν καὶ ζωὴν τὴν αἰώνιον». Ἐδῶ μᾶλλον πρόκειται περὶ μετα-

τοπίσεως τῆς ἱερατικῆς εὐχῆς: «Καὶ εἰ εἰσὶ τινες οἱ μέλλοντες (μετα)λαμβάνειν, μεταδίδωσιν αὐτοῖς λέγων· Εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν σου» (DMIT).

2.196. Ψαλλομένου τοῦ τροπαρίου ἀποκομίζονται τὰ ἅγια ἐν τῇ προθέσει, ἔνθα καὶ θυμιάζονται ὑφ' ἑνὸς τῶν διακόνων.

Τὸ σωστὸ εἶναι, μᾶς φαίνεται, νὰ μὴ φεύγει ὁ διάκονος πρὶν ἀπὸ τὸν ἱερέα γιὰ τὴν πρόθεση, ἀλλὰ μετὰ τὸ «Πάντοτε...» νὰ κατευθυνθοῦν μαζὶ πρὸς τὸν προορισμὸ. Καὶ ὅταν ἀποτεθοῦν τὰ δῶρα, τότε νὰ τὰ θυμιᾷσει ὁ διάκονος (ἢ καὶ καθ' ὁδόν).

SYN381: «Καὶ λαβὼν ὁ μὲν διάκονος τὸν δίσκον, ὁ δὲ ἱερεὺς τὸ ἅγιον ποτήριον, ἀπέρχονται καὶ ἀποθετοῦσι ταῦτα ἐν τῇ ἁγίᾳ προθέσει, ἐκφωνοῦντος τοῦ ἱερέως τό· Πάντοτε, νῦν καὶ ἀεὶ...».

ΔΦ: «Καὶ ψαλλομένου τοῦ Πληρωθῆτα, ἀποκομίζονται ἐν τῇ προθέσει τὰ ἅγια, προπορευομένου τοῦ διακόνου».

2.197. Ὅρθοί· [οἱ] μεταλαβόντες...

Μέχρι καὶ τὸν 12^ο αἰ. ἀπαντᾶται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ μὲ ἄρθρο. Ὁ Τρεμπέλας τὸ θεωρεῖ ὀρθότερο (ὑποσημείωση στὴν σ. 152). Ὅσα χφφ δὲν παρατίθενται, δὲν ἔχουν «οἱ».

S978, S986: «Ἐξελθὼν ὁ διάκονος διὰ τοῦ βορείου μερους».

Ὅρθοί· οἱ μεταλαβόντες	Τὸ ἄρθρο διαγράφεται διὰ δευτέρας χειρὸς
SMΓ22, RNB226, S959, GFIV, GFVII, GFX, GFZII, GFII, GF XV ¹ , GF XV ² , P328, MES160, PM1217, SM10 (γαμοσ), V1811, S973, S1036, S1040, ANG15, OT434, OT344, LVB33, TOP51, EBE713, VALG70, GFVIII, V1554, V1863, V1872, V1875, V1970, V2005, BARB316, BARB329, BARB345, BARB393, BARB431, P330, PCS214, BSB607, GFXX ¹ , S982, S983, KR45, GFXXXV, PAT105, CR11, RIC1, PAT709, MES175, S1029, LVB7, S966, S1014, S1018, S1020, S1037 (Π), HIL708, GF XIII, AMF3, AMR24, BARB443, HR5561, BEN56, ARB37, EBE2393, EBE2394, HG416, PCS367, KAEM6, VPE08, KAR118, S971, S1019, S2143, P410, DJ143, AD27563, GFIII, GF XII, GF XX ² , V1973, P324, EBE661, PP239, DU90, P323, P326, MES107, BORG7, AD39613, V2007, S974, GF XIV, DJ257, TRHM425, S1079, 1948. ΓΕΡ (PG 98, 452A).	S1037 (X), P112, VPE01, VPE06, VP984, VP1066, MR103.

2.198. ... τῶν θείων, ἁγίων, ἀχράντων, ἀθανάτων, ἐπουρανίων καὶ ζωοποιῶν τοῦ Χριστοῦ μυστηρίων...

Στὰ χφφ παρατηρεῖται μία συνεχῆς προσθήκη ἐπιθέτων. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ «θείων» ὑπάρχουν χφφ ποὺ λείπει κάθε ἄλλη λέξη. Μέχρι νὰ καταλήξει στὴν σημερινή, τὴν πιὸ μακρὰ παραλλαγή, διέφερε ἀπὸ χφ σὲ χφ. Καὶ τὸ ὅτι στὰ σημερινὰ Ἱερατικά ὁ σύνδεσμος «καὶ» τίθεται ὄχι πρὶν τὸ τελευταῖο ἐπίθετο («φρικτῶν»), ὅπως θὰ περίμενε κανεὶς, ἀλλὰ πρὶν τὸ προτελευταῖο, ὑπαινίσσεται ὅτι αὐτὸ προστέθηκε τελευταῖο. Τὸ «θείων» εἶναι σταθερό, τὰ τέσσερα ἐπόμενα ἐπίθετα εἶναι ἀπὸ τὴν εὐχή εὐχαριστίας τῆς Λειτουργίας τοῦ Μ. Βασιλείου, ἡ ὁποία λέγεται ἀκριβῶς τὴν ὥρα ποὺ ἀπαγγέλλει ὁ διάκονος τὴν συναπτή: «Εὐχαριστοῦμέν σοι, Κύριε... ἐπὶ τῇ μεταλήψει τῶν ἁγίων, ἀχράντων, ἀθανάτων καὶ ἐπουρανίων σου μυστηρίων». Προσθέτουμε καὶ τὸ «ζωοποιῶν», ποὺ μαρτυρεῖται ἀπὸ πολλὰ χφφ, γιὰ νὰ εἶναι ζυγὸς ὁ ἀριθμὸς καὶ νὰ ἐκφωνεῖται πιὸ εὐκολα. Στὸν πίνακα παρατίθενται οἱ πιὸ διαδεδομένες παραλλαγές ἀπὸ τίς 25 (!).

τῶν θείων, ἁγίων, ἀχράντων, ἀθανάτων καὶ ἐπουρανίων μυστηρίων	MES160, TOP51, V1875, BARB431, S966, ARB37 (XΠ), HG416, PCS367, VPE01, VPE06, VpE20, VP1082, VP1083, KAR118, S971, P347 ^a , DJ143, LES329, VSL14 (B), S1021, S1073 (B), P408, Brc42 (X'), S1045 (Π), S2111 (X), GLK657, S1078.
τῶν θείων, ἀχράντων, ἀθανάτων καὶ ἐπουρανίων μυστηρίων	P328, SGE089, BARB316, LEO, S1037 (X), EBE2394, S1042 (B), BER573.
τῶν θείων [καὶ] ἀχράντων [καὶ] ἀθανάτων, ἐπουρανίων, ζωοποιῶν, φρικτῶν μυστηρίων	V1811, V2005, BARB443, PP239, BORG7.
τῶν θείων, ἀχράντων, ἐπουρανίων, ζωοποιῶν μυστηρίων	S1040, V1863, BARB345, BARB393, MR103, DU90 (X).
τῶν θείων, ἁγίων, ἀχράντων, ἀθανάτων, ἐπουρανίων, ζωοποιῶν, φρικτῶν μυστηρίων	OT344, VALG70, GFXX ¹ , HR5561, BEN56, KAEM6, VP984, VP135, VPE22, PR67, GFIX, V1973, Iv373, VPRD (B), S977, S1073 (XΠ), HIL820 (X), P2509, PP1084, DJ83, DU44 (XB), ARB49, ARB17, P323, P326, ANG62, AD39613, DU76, V2007, DJ202, KMR166 (X), BRC107, S2017 (X), S2045 (BΠ), DNR, KMR143 (X), SB53 (XΠ), V1213, S2111 (BΠ), VP985, VP1057 (XΠ), VP1059, VP1061, VP1074, VP1078 (X), VP1089, S984, S978 (X), S1041 (B), S2037, P347 ^a , BUR56, BUR57, DJ145, DJ257 (B), DU105, DU97, SWA, LES336, VP987 καὶ τὰ περισσότερα μεταγενέστερα.

<p>των θείων, αγίων, ἀχράντων, ἀθανάτων, ἐπουρανίων, ζωοποιῶν μυστηρίων</p>	<p>PAT105, Hil708, Vp480, VPE24, VPE19, VPE11, VP1066, VP1090, TRH517, TRH518, P410, DJ311, VSL14 (XΠ), LES328, LES330, BSB540, S968, VP1055, VP1067, VP1076, VP1085, VPRD (X), DU103, S972, S1022, S1028, Hil.820 (B), HR5669, PP1084 (X), Dj65, DU33 (X), DU44 (Π), P393, 1526, Dj273, Dj142, Dj17, SB48, VP1070 (XΠ), VP1064, KMR166 (B), Dj139, Dj181, KMR142 (B), BRC42 (B), S1064, Dj6, VP1086, S1919, VP1071, S2017, S2045 (X), KMR143 (B), BUR54, SB53 (B), UT25, VP1050, VP1057 (B), VP1078 (B), S978 (B), S986, S1038, S1041 (XΠ), S1045 (XB), BSB345, PP303, Dj257 (X), AD40755, VP825 (B), VP1049, VP1058, VP1062, VP1080, S1081, S1050 (Π), S1051, S1066, S1072 (B), EG2392, KMR144, KMR145.</p>
---	---

2.199. Ὁ λαός· Κύριε, ἐλέησον.

Στὸ Ἅγιον Ὄρος μερικοὶ λένε τριπλὸ «Κύριε, ἐλέησον». Ἀπὸ τὸν 12^ο αἰ. μαρτυρεῖται τὸ ἀπλὸ ἓνα «Κύριε, ἐλέησον».

Τὸ «Δόξα σοι, Κύριε, δόξα σοι» εἶναι τῶν τελευταίων ἐτῶν εὐλαβῆς ἐπινόηση. Ἀλλὰ ὅπως σημειώνει ὁ Φουντούλης: «Καὶ ἄλλοτε γράψαμε ὅτι τὰ ἱερὰ λειτουργικά μας κείμενα δὲν κινδυνεύουν τόσο ἀπὸ τοὺς ἀσεβεῖς, ὅσο πάσχουν ἀπὸ τὴν αὐθαιρεσία τῶν εὐσεβῶν ἐκείνων, ποὺ κυριολεκτικὰ τὰ καταστρέφουν μὲ ποικίλες εὐλαβεῖς προσθήκες λέξεων ἢ καὶ φράσεων ὀλοκλήρων. Τὸ νὰ παρουσιάσουμε τὸν ἑαυτὸ μας εὐλαβέστερο ἀπὸ τοὺς πατέρες μας εἶναι ἐγωϊσμός καὶ ἁμαρτία» (Ἀπαντήσεις, 406). Στὴν προκειμένη περίπτωση ὁ διάκονος προσκαλεῖ «εὐχαριστήσωμεν τῷ Κυρίῳ», ὄχι «δοξάσωμεν τὸν Κύριον». Ἡ μόνη διαφορετικὴ, καὶ μᾶλλον ἢ πιὸ σωστὴ ἀπόκριση, εὐρίσκεται στὴν Λειτουργία τοῦ Ἰακώβου: «Εὐχαριστοῦμέν σοι, Κύριε» (GRAZGEO2058/4 τοῦ 10^{ου} αἰ., SINGEON26 τοῦ 9^{ου}-10^{ου} αἰ., TBA86 τοῦ 11^{ου} αἰ.).

Ἐνα «Κύριε, ἐλέησον»: SGO89, PCS214, LEO, PP1084, P323, ANG62, BER573, 1526,
BRC42, PP303, GLK657, 1629, 1632, 1710.

2.200. Ὁ ἱερεὺς ἐπιλέγει τὴν τῆς εὐχαριστίας εὐχὴν μετὰ τὴν ἀγίαν μετέληψιν·

Ἡ σωστὴ θέση τῆς εὐχῆς εἶναι ἐδῶ, παρόλο ποὺ στὰ χφφ τίς περισσότερες φορές βρῖσκεται πρὶν τὸ «Μετὰ φόβου Θεοῦ...», ποὺ δὲν εἶναι σωστό: α) Δὲν ὑπάρχει διακονικὴ

συναπτή χωρίς εὐχή. Ὅπου ὑπάρχει «Ἀντιλαβοῦ...», ἡ εὐχή τίθεται πρὶν ἀπὸ αὐτό. β) Ἡ ἀρχαία ἐπιγραφή τῆς εὐχῆς ἔχει ὡς ἐξῆς: «Μετὰ τὸ πάντας μεταλαβεῖν, λέγοντος τοῦ διακόνου τὴν εὐχὴν, ἐπεύχεται ὁ ἱερεὺς» (BARB336, RGB27, RNB226, S958 κ.ἀ.). Πρὶν τὸ «Μετὰ φόβου...» μόνο οἱ κληρικοὶ κοινωνοῦν, ὄχι οἱ πάντες. γ) Ἄλλα, πάρα πολλά, χφφ κυρίως τῆς ὕστερης βυζαντινῆς ἐποχῆς, ἔχουν τὴν ἐξῆς στερεότυπη ἐπιγραφή: «Τῆς θείας τελειωθείσης μεταλήψεως καὶ τῶν ἀγίων λειψάνων ἀπὸ τῆς ἱερᾶς ἀρθέντων τραπέζης» – πράγμα ποῦ δὲν γίνεται πρὶν τὸ «Μετὰ φόβου...».

Ἡ εὐχή τίθεται σὲ αὐτὴ τὴν θέση: SMΓ22, GFIV, GFV, PYR, GFVX², PM1217, S961, SGeo89, S1036, AD34060, TBS4980, S1018, BER573, GLK657.

2.201. ... τῆς ἁγίας ἐνδόξου Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας...

τῆς ἁγίας ἐνδόξου Θεοτόκου	[παν]ἁγίας Θεοτόκου	τῆς ἐνδόξου Θεοτόκου
BARB336, RGB27, RNB226, S958, S959, GFIV, GFZII, GfII, ST109, GFVX ¹ , P328, XEN161, PM1217, S961, V1170, V1811, S1036, ANG15, LVB33, EBE713, GFVIII, V1863, V1970, V2005, BARB393, BARB431, P330, P391, P392, BSB607, S983, KR45, LEO, SYN604, S1029, S966, S1037, HIL708, BARB443, P409 ² , EBE2394, VPE01, VP984, VPE08, VP1066, VP1083, KAR118, PR67, P347 ^a , Dj143, Dj236, GFIX, GFVXVIII, GFXX ² , V1973, LES329, IV373, P324, MR103, VPRD, EBE661, S977, S1042, HIL820, KMR90, DU33, DU90, Arb49, MES107, BER573, 1508, V2007, 1519, EBE757, VP1064, Dj139, Dj181, EBE2400, Brc107, S1064, Dj6, VP1086, S2045, V1213, VP1061, VP1074, VP1078, Dj257, GLK657, VP1072, VP1087, S1081, SSL14, SSL15, S1049, S1046.	Mes160, S962, SGeo89, S973, OT434, OT344, BARB316, PCS214, S982, CR11, S1016, GFI, PCS367, KAEM6, SPH518, SYN605, S1019, GFVII, REG35, PP239, P323, BORG7, AD39613, KMR166, DrA151, VP1079.	GFVII, EBE662, P112, HR5561, ARB37, VP135, VPE05, S1017, TRH517, DJ311, PP613, GFIII, VSL14, LES328, LES330, BSB540, HR5614, S968, VP1076, VP1077, DU103, S880, S972, S981, S1022, S1028, S1073, AD18070, HR5669, PP1084, DJ65, DJ83, DU44, ARB17, P326, ANG62, DU76, 1526, EBE2582, DJ273, DJ142, Dj17, Sb48, VP1070, Dj202, KMR142, BRC42, S1919, VP1071, KMR143, BUR54, SB53, EBE759, EBE766, VP985, VP1050, VP1057, VP1059, VP1089, S978, S984, S986, S1041, S1045, S2037, S2111, PP303, BUR56, Dj7, Dj145, DU97, SWA, LES336, LES356, KMR72, AD40755, VP987, DU95, VP825, DU37, VP1048, VP1051, VP1053, VP1054, VP1058, VP1060, VP1062, VP1063 ² , VPS20, VP1063 ¹ , VP1065, VP1069, VP1080, VP1081, VP1091, S2006, S1052.

S1050, S1051, S1053, S1054, S1055,
S1056, S1057, S1058, S1060, S1062,
S1063, S1067, S1068, S1069, S1070,
S1078, S1080, S1082, S1996, S1997,
S1047, S2008, S2010, S2140,
EBE760, EBE786, S1076, 1710.

S1048, S1059, S1061, S1065, S1066,
S1072, S1075, EG2392, S2013,
S2234, TRH334, KMR144, KMR145,
EBE668, EBE750, PP177, AD28820,
S1077, VP1092, 1629, 1632, 1638,
1701, 1740, 1803, 1877, 1864 1924,
1948.

2.202. Διπλωθέντος τοῦ εἰλητοῦ, ἀποτίθεται ἐπ' αὐτοῦ τὸ ἅγιον εὐαγγέλιον, ὃ καὶ ἀσπασάμενος ὁ ἱερεὺς ἐκφωνεῖ· Ὅτι σὺ εἶ ὁ ἁγιοισμὸς ἡμῶν...

Ἡ ΔΓ ἀπλὰ ἀναφέρει: «τοῦ εἰλητοῦ διπλουμένου», χωρὶς νὰ προσδιορίζει ἀπὸ ποιόν. Καὶ παρόλο πὺν μετὰ ἀπὸ μερικὲς δεκάδες χρόνια ὁ Συμεὼν Θεσσαλονίκης γράφει: «Αὐτὸς δὲ πάλιν ὁ ἱεράρχης τὸ εἰλητὸν εἰλήσας καὶ τὸ εὐαγγέλιον θείας, καὶ ἀσπασάμενος αὐτὸ καὶ τὴν ἱεράν τράπεζαν... ἔξεισι» (PG 155, 301CD) – πιὸ σωστὸ θὰ ἦταν νὰ τὸ διπλώσουν πάλι οἱ διάκονοι, ἐφόσον αὐτοὶ τὸ ἄπλωσαν. Στὴν ἀπλή Λειτουργία θὰ τὸ διπλώσει, βέβαια, ὁ ἱερεὺς.

2.203. * Τινὲς ποιοῦσι τὸν τύπον τοῦ σταυροῦ, ὡσπερ καὶ ἐν τῇ ἀρχῇ. Ἐνῶ ἡ δίπλωσις τοῦ εἰλητοῦ ἀναφέρεται σὲ ἀρκετὰ χφφ καὶ ἔντυπα (DMIT, S1020, HR5561, ΔΦ, V573, S880, SB305, HR5669, PP1084, KMR90, DU44, ARB17, 1508, 1519, EBE757, S1919, EBE766, S986, BSB345, SSL14, SSL15 κ.ἄ.), κανένα δὲν ἀναφέρει τὴν σφράγιση του μὲ τὸ εὐαγγέλιον.

Ὅπως ἀναφέρει καὶ ὁ ΣΥΜ (καὶ ἄλλα χφφ), ἐδῶ ὁ ἱερεὺς ἀσπάζεται γιὰ τελευταία φορὰ τὸ εὐαγγέλιον. Δὲν χρειάζεται νὰ τὸ ξανακάνει μετὰ τὴν ἀπόλυση.

2.204. Ὁ α' διάκονος· Ἐν εἰρήνῃ προέλθωμεν.

Στὴν μεγάλη πλειοψηφία τῶν χφφ τὸ λέει ὁ διάκονος· Ἐγινε ἐκφώνηση ἱερέως ἀπὸ τὸν 17^ο αἰ. Στὴν τελετὴ τῶν Ἐγκαινίων ὅμως μέχρι σήμερα τὸ λέει ὁ διάκονος. Ὡς γνωστόν, οἱ ἀκολουθίες πὺν τελοῦνται σπάνια, περισσότερο διατηροῦν τὴν σωστὴ τάξη. Ἐξάλλου, ὅλες οἱ παρόμοιες προτροπὲς λέγονται ἀπὸ τὸν τελετάρχη τῆς Λειτουργίας, τὸν διάκονο δηλαδή.

ΓΡΗΓ: «Και ὅτε εἶπεν ὁ διάκων· Ἐν εἰρήνῃ προέλθωμεν· εἶδον τότε τὰς θείας δυνάμεις ἐν τῷ οὐρανῷ ἀνερχομένας».

Διάκωνος	Ἱερεὺς παρόντος διακόνου
BARB336, SMΓ22, RGB27, RNB226, S956, S958, PCS213, GfIV, GfVII, GfX, GfZII, Pyr, JOHN, S959, GfII, GfXV ¹ , GfXV ² , P328, MES160, PM1217, DRA104 (2), S961, SGEO89, ST43, V1811, S1036, S1040, ANG15, OT344, TOP51, EBE713, VALG70, V1554, V1863, V2005, BARB316, BARB329, BARB345, BARB393, P330, P391, P409 ¹ , PCS214, AD34060, ES13, TBS4980, VPE02, S982, KR45, LEO, GfXXXV, PAT105, SYN604, MES175, VPE21, LVB7, EBE662, S1020, GfI, AMF3, AMR24, BARB443, PP468, HR5561, BEN56 (XB), ARB37, HG416, PCS367, SYN381, KAEM6, SPH518, SYN605, VP480, PANT770, VP984, VPE19, VPE11, VP135, VPE20, VPE25, VP1066, VP1082, KAR118, S1017, LES327, DJ311, AD39584, GfIII, GfIX, GfXVIII, GfXX ² , IV373, P324, VSL14, MR103, Les330, V573, BSB540, HR5614, S968, VP1055, VP1067, VP1076, VP1077, VP1085, DU103, S972, S1021, S1028, S1042, S2021, HR5669, P2509, PP239, PP1084, DU90, ARB49, P323, P326, MES107 (B), BER573, AD39613, 1508, 1519, EBE757, 1526, EBE2582, Dj273, VP1070, Dj202, Dj139, Dj181, KMR142, BRC42, Dj6, S1919, S2045, BUR54, SB53, UT25, EBE766 (B), VP1057, VP1078, S978, S2037, S2111, BSB345 (X), GfXIV, PP303, TRHM425, DU97, SWA, GLK657, AD40755, VP877, VPS20, VP1063 ¹ , VP1065, SSL14, SSL15, S1048, S1997, KMR145 (X), EBE750, EBE786, 1629, 1632.	DRA104 (1), V1170, BEN56 (Π), DU33, MES107 (X), SB48, Kmr143, EBE766 (XII), BSB345 (Π), KMR72, Vp987, VP825, VP878, Vp1048, VP1062, VP1080, VP1081, VP1091, S1058, S1067, S1069, S1084, S1085, S1087, S1092, S1093, EG2392, KMR145 (B), AD28820, S1076, 1701, 1710, 1740, 1803, 1849, 1893, 1864-1924, 1948.

2.205. Ὁ λαός· Ἐν ὀνόματι Κυρίου.

Ἐνα ἀπὸ τὰ ἀρνητικὰ τῶν Ἱερατικῶν τοῦ 20^{ου} αἰ. (1864-1924, 1948 κ.ἀ.) εἶναι τὸ ὅτι ἀγνόησαν τελείως τὴν ἀπόκριση τοῦ λαοῦ στὸ «Ἐν εἰρήνῃ προέλθωμεν» ποῦ μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸν 8^ο αἰ. ἀδιάκοπα, ὅπως δείχνει ἡ λίστα.

BARB336, SMΓ22, RNB226, S958, S959, GfIV, GfVII, PCS213, John, GfII, P328, MES160, PM1217, S961, V1170, SGEO89, S1036, S1040, ANG15, OT344, VPE13, VALG70, V1554, V1863, V2005, V1875, BARB316, BARB329, BARB431, P330, P391, PCS214, ES13, VPE02, S983, KR45, LEO, PAT105, SYN604, LVB7, S1020, HIL708, GfI, AMR24, BARB443, PP468, BEN56, ARB37, PCS367, KAEM6, SYN605, S971, GfXX², V1973, MR103, S968, S981, S1026, PP239, PP1084, DU90, P323, ANG62, BORG7, BER573.

AD39613, 1519, EBE757, SB48, V1213, S1041, GFXIV, ΤΡΗΜ425, GlK657, SSL14, S1048, S1061, S1074, 1629, 1632, 1710.

2.206. Καὶ ἐνὸς τῶν πρεσβυτέρων τῇ προτροπῇ τοῦ ἱερέως ἐν τῷ συνήθει τόπῳ ἐξεληθόντος...

Ὁ Φουντούλης ἔγραφε, ὅτι ἴσως ἡ εὐλογία ποῦ δίδεται ἀπὸ μερικοὺς στὶς λέξεις «σῶσον τὸν λαόν σου καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου» εἶναι λείψανο ἀρχαίας παραδόσεως, καὶ ἀναπτύσσει ἀρκετὰ μεγάλο καὶ ἐνδιαφέρον ἄρθρο περὶ τοῦ θέματος (βλ. *Ἀπαντήσεις*, 226). Πὰ κάποιον λόγο ὅμως δὲν ἀναφέρει καθόλου, ὅτι οἱ διατάξεις εἶναι σαφεῖς: πρῶτα βγαίνει ὁ ἱερεὺς καὶ μετὰ λέει ὁ διάκονος «Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν». Ἐπομένως, ἐφόσον δὲν μπορεῖ ἡ εὐχή νὰ προηγηθεῖ τῆς προτροπῆς, ἄρα ὁ ἱερεὺς ἔβγαине καὶ μετὰ ἄρχιζε τὴν εὐχή.

Ἐπίσης πρέπει οἱ ἱερεῖς νὰ κατεβαίνουν κάτω ἀπὸ τὴν σολέα, «ὄπισθεν ἄμβωνος».

ΡΥΡ: «Ὁ ἀρχιερεὺς μετὰ ταῦτα ὄπισθεν τοῦ ἄμβωνος ἀπέρχεται. Καὶ ὁ διάκονος λέγει· Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν».

Τὸ ἴδιο στὴν ἱερατικὴ Λειτουργία στὰ SGEO89, S981 καὶ BFR573.

ΔΦ: «Εἶτα ὁ διάκονος· Ἐν εἰρήνῃ προέλθωμεν. Καὶ τοῦ ἱερέως ἐξεληθόντος καὶ σταντος ἐν τῷ συνήθει τόπῳ, ὁ διάκονος αὐθις· Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Καὶ ὁ ἱερεὺς τὴν ὀπισθάμβωνον εὐχήν».

ΚΜΡ90: «Καὶ ἐξέρχεται ὁ ἱερεὺς λέγων· Ἐν εἰρήνῃ προέλθωμεν. Ὁ λαός· Ἐν ὀνόματι Κυρίου. Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν».

EBE766: «Καὶ ἐξερχόμενος τοῦ βήματος λέγει ὁ ἱερεὺς· Ἐν εἰρήνῃ προέλθωμεν».

2.207. ... καὶ στάντος κατέναντι τῶν ἁγίων θυρῶν, λέγει ὁ ἀ΄ διάκονος·
Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Δὲν γνωρίζουμε καμμία διάταξη (ἐκτὸς βέβαια τὴν μόνιμη «ἀντιπολίτευση» – 1864-1924, 1948) νὰ ἔχει τὸν ἱερέα μπροστὰ στὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ. Ἡ ΔΦ καὶ περισσότερες διατάξεις τὸν ἔχουν «ἐν τῷ συνήθει τόπῳ» ποῦ μὲ κανέναν τρόπο δὲν εἶναι μπροστὰ στὸ τέμπλο (π.χ. Ρ2509, DJ139, DJ181: «πρὸ (ἔμπροσθεν) τῶν ἁγίων θυρῶν»). Αὐτὸ φαίνεται καθαρὰ σὲ σχέση μὲ τὴν εὐχή «Ὁ εὐλογῶν...»: ὁ ἱερεὺς ἀπευθύνεται στὸν Θεὸ Πατέρα ἀποκαλώντας τὸν «Πατέρα τῶν φώτων», ἐνῶ κατὰ τὸν ἅγ. Διονύσιο τὸν

Ἀρειοπαγίτη, τὰ Φῶτα ἐδῶ σημαίνουν τὸν Λόγο καὶ τὸ Πνεῦμα. Πῶς μπορεῖ νὰ λέει στὸν Χριστὸ «Πατέρα τῶν Φώτων», ἀφοῦ εἶναι τὸ Φῶς; Ἐπίσης, οἱ ὀπισθάμβωνες εὐχῆς ὑπῆρχαν καὶ πρὶν ἀνουψωθοῦν τὰ τέμπλα στοὺς ναοὺς. Καὶ τέλος, οἱ εὐχῆς τοῦ Λυχνικοῦ καὶ οἱ ἐωθινές, κατὰ τὸ Τυπικὸ τοῦ ἀγίου Σάβα, διαβάζονται στὴν μέση, ὄχι στὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ.

P323: «Καὶ ὁ ἱερεὺς λέγει τὴν εὐχὴν ταύτην ἔμπροσθεν τῶν καγκέλλων· Ὁ εὐλογῶν...».

KAB: «[Ὁ ἱερεὺς «τοῦ πλήθους μέσος γενόμενος»] ἔξεισι τοῦ θυσιαστηρίου καὶ στὰς πρὸ τῶν θυρῶν, ἀναγινώσκει τὴν ὑπὲρ πάντων εὐχὴν» (PG 150, 489AB).

Ἐξήγησις: «[Ἡ ὀπισθάμβωνος εὐχὴ] πρέπει νὰ λέγεται εἰς τὸ μέσον τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ὄχι εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, ἐπειδὴ τὸ νόημά της ἀποτείνεται ὄχι εἰς τὸν Θεάνθρωπον Χριστόν, ἀλλ' εἰς τὸν ἄναρχον Πατέρα, καθὼς φανερώνεται ἀπὸ τὸ τέλος της... Καὶ ἀγκαλὰ τὰρα δὲν εἶναι Ἄμβων, ὅμως εἰς ἐκεῖνον τὸν παλαιὸν τόπον πρέπει νὰ στέκη ὁ Ἱερεὺς καὶ νὰ ἔχη τὸ πρόσωπόν του ἴσα πρὸς τὸ Ἅγιον Βῆμα» (σσ. 61-62).

2.208. Ὁ λαός· Κύριε, ἐλέησον.

Κύριε, ἐλέησον	S958, GfVII, SGEO89, S1040, ANG15, OT344, V1554, V1863, V1872, V2005, P330, P391, PCS214, KR45, LEO, SYN604, GfI, PP468, PCS367, KAEM6, VPE01, SYN605, S971, GfXX ² , S1026, PP239, P323, ANG62, BER573, AD39613, V1213, GLK657, 1629, 1632, 1710 (B), 1948.
Κύριε, ἐλέησον. Δέσποτα, εὐλόγησον	PP1084.
Κύριε, ἐλέησον (τρὶς)	BRC107.
Κύριε, ἐλέησον (τρὶς). Δέσποτα, εὐλόγησον	1710 (X), 1864, 1924.

2.209. ... Ἰσταχμένου τοῦ α' διακόνου ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, κρητοῦντος τὸ ὄρᾶριον αὐτοῦ καὶ ὑποκλίνοντος τὴν κεφαλὴν μέχρι συμπληρώσεως τῆς εὐχῆς·

Βάσει τῆς ΔΦ ὁ διάκονος κατὰ τὴν ὀπισθάμβωνη εὐχὴ στέκεται στὰ δεξιὰ τοῦ ἱερέως. Δὲν γνωρίζουμε καμμία διάταξη νὰ προβλέπει τὴν ἐπιστροφή του στὸ ἱερὸ ἀμέσως μετὰ τὸ «Τὴν ἡμέραν... παραθώμεθα».

2.210. Τῆς εὐχῆς πληρωθείσης, μεταβᾶς ὁ ἱερεὺς εἰς τὴν πρόθεσιν, λέγει τὴν εὐχὴν εἰς τὸ συστεῖλαι τὰ ἅγια·

Κάθε ἱεροκίνηση ἢ νέο μέρος τῆς Λειτουργίας ἔχει τὴν εὐχή του, ἀρχίζει μὲ τὴν ἀντίστοιχη εὐχή. Οὔτε ἡ «κατάλυση» τῶν ἁγίων ἀποτελεῖ ἐξαίρεση. Μάλιστα λέγεται ἐκεῖ ὅπου αὐτὴ θὰ γίνῃ. Ἐπομένως, ὅταν εἶναι μόνος τοῦ ὁ ἱερεὺς, μάλιστα ἂν εἶναι ἡλικιωμένος, μπορεῖ πρῶτα νὰ κάνει τὴν ἀπόλυση καὶ ὅταν ἐπιστρέφει στὸ ἱερὸ βῆμα γιὰ νὰ καταλύσει, τότε νὰ πεῖ καὶ τὴν εὐχή στὴν πρόθεση. Ἐτσι τὴν ἔχουν: LEO, S1037, KAEM6, P323 καὶ MES107.

GFII: «Στραφεὶς πρὸς τὴν πρόθεση».

2.211. ... ὁ πληρώσας πᾶσαν πατρικὴν οἰκονομίαν...

πᾶσαν πατρικὴν οἰκονομίαν	πᾶσαν τὴν πατρικὴν οἰκονομίαν
RGB27, RNB226, S958, GFIV, GFII, GFXV, P328, MES160, XEN161, PM1217, S962, V1811, S973, ANG15, OT344, LVB33, EBE713, VALG70, GFVIII, V1554, V1863, V1875, V1970, V2005, BARB316, BARB393, BARB431, P330, P391, BSB607, S982, S983, KR45, CR11, S1029, LVB7, EBE662, S1020, S1037, HIL708, GF XIII, AMR24, BARB443, P409 ² , HR5561, BEN56, ARB37, EBE2394, PCS367, KAEM6, VP01, VP984, VP135, VP08, VP1066, VP1083, VP05, KAR118, PR67, S1017, S1019, SE27, DJ143, DJ236, DJ311, PP613, GFIII, GFIX, GF XII, GFXX, V1973, IV373, P324, REG35, LES328, LES330, BSB540, HR5614, S968, VP1076, VP1077, VPRd, DU103, EBE661, S880, S972, S977, S981, S991 (B), S1022, S1024, S1073, SE65, HIL820, HR5669, PP239, PP1084, KMR90, DJ65, DJ83, DJ190, DU33, DU44, DU90, ARB17, P323, P326, MES107, ANG62, BORG7, AD39613, DU76, V2007, EBE757, 1526, EBE2582, DJ273, DJ142, DJ17, SB48, VP1070, DJ202, VP1064, KMR166, DJ139, DJ181, EBE2400, KMR142, BRC42, S1064, SX429, DJ6, VP1086, S1919, VP1071, S2017, S2045, KMR143, BUR54, V1213, EBE759, EBE766, VP985, VP1057, VP1059, VP1061, VP1074, VP1078, VP1089, S978, S984, S986, S1041, S1045, S2037, S2111, DJ7, DJ145, DU105, DU97, SWA, LES336, LES356, KMR72, AD40755, VP987, DU95, VP825, DU37, VP1048, VP1051, VP1053, VP1054, VP1058, VP1060, VP1062, VP1063 ¹ , VPS20, VP1063 ¹ , VP1069, VP1079, VP1080, VP1081, VP1087, VP1091, S1081, S2006, S1052, S1049, S1046, S1048, S1050, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1057, S1058, S1059, S1060, S1061, S1063, S1065, S1067, S1068, S1069, S1070, S1075, S1078,	VP1072, S1066, S1077, 1638, 1701, 1803, 1877.

S1080, S1082, S1996, S1997, EG2392, S1047, S2008, S2010, S2013, S2140, S2234, TRH334, KMR144, KMR145, EBE668, EBE750, EBE760, EBE786, PP177, AD28820, S1076, VP1092, 1740, 1864-1924, 1948.

2.212. Εἶτα σφραγίζει τὸν λαὸν λέγων· Εὐλογία Κυρίου ἐφ' ὑμᾶς τῆ αὐτοῦ χάριτι καὶ φιλανθρωπία πάντοτε...

«Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν» μαρτυρεῖται ἀπὸ ἀρκετὰ χφφ, ἀλλὰ κατὰ τὴν γνώμη μας εἶναι περιττό, ἐφόσον δὲν εἰσάγει καμμία εὐχή, οἱ δὲ εὐλογίες δὲν εἰσάγονται μὲ αὐτό. Ἐπίσης, εἶναι περιεργό τὸ πῶς τὸ λέει ὁ διάκονος, ἀφοῦ προηγουμένως γράφει, ὅτι μένει στὴν πρόθεση γιὰ νὰ συστῆλει τὰ ἅγια (ΔΦ).

Ἔχουν «Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν»: SGE089, SE4 (ἔτ. 1183), EBE713, PAT719, S1029, S1014, S1020, SE46, VP1082, V573 (ἰερεὺς), S991, S1021, S2021, HR5669, PP1084 (†σπ.), DU44, S1041, S2037, BUR57, S1067, S1069, S1070, S1077, 1803.

ὑποθέτουμε, ὅτι ἐδῶ ἔγινε συγχώνευση δύο εὐλογιῶν: «Εὐλογία Κυρίου ἐφ' ὑμᾶς πάντοτε...» καὶ «Εὐλογημένοι ὑμεῖς (ἡμεῖς) τῷ Κυρίῳ [διὰ Πνεύματος Ἁγίου] τῆ αὐτοῦ [θεία] χάριτι [καὶ φιλανθρωπία] πάντοτε...». Γι' αὐτὸ καὶ μερικὰ χφφ δὲν ἀναφέρουν τὴν κατάληξη «τῆ αὐτοῦ χάριτι».

Ἕνας ἄλλος νεωτερισμὸς τοῦ 1948 εἶναι νὰ λέει ὁ ἱερεὺς στὸν καθέναν «Εὐλογία Κυρίου...» μοιράζοντας τὸ ἀντίδωρο.

V2007 (X): «Εὐλογία Κυρίου καὶ ἔλεος ἐφ' ὑμᾶς πάντοτε...».

Δύο εὐλογίες: *GfII*, V1811, S1040, SE4 (ἔτ. 1183), OT344, V1863, V1875, V2005, BARB345, BARB393, BARB431, *Leo*, CR11, S1020, S1037, AMR24, BARB443, KAEM6, GFIII, GFIX, GF XII, GFXX*, V1973, REG35, DU90, P323, BORG7, V2007.

«Εὐλογία Κυρίου ἐφ' ὑμᾶς πάντοτε...»: *GfII*, OT434, OT344, SE4 (ἔτ. 1183), V1863, V1875, V2005, *Barb329*, BARB345, BARB393, BARB431, PCS214, PCS362, AD34060, KR45, *Leo*, CR11, MES175, DMIT, S1014, S1020, S1037, AMR24, BARB443, HR5561, KAEM6, KMR46, GFIII, GFIX, GF XII, GFXX*, V1973, *Vs14*, *Reg35*, VP1203, S991, HR5669 (B), PP1084, DJ83, DU90, ARB17, P323, MES107, BORG7, BE262, BER573, 1508, 1519, DJ139, DJ181, EBE2400, *GfXIV*, DJ145, S1081, SSI.15.

«Εὐλογία Κυρίου ἐφ' ὑμᾶς τῆ αὐτοῦ [θεία] χάριτι καὶ φιλανθρωπία πάντοτε...»: VP135, VP1082, VP1076, S981, S2021, HR5669 (X), P349 (+ «ἐλθη»), P1362, DJ190, DU44, ANG62, BORG7, V2007 (B), V1213, EBE766, VP1050, S986, S1041, S2037, BUR57,

DU105, VP1049 (Εσπ.), VP1062, S1049, S1051, S1054, S1056, S1057, S1058, S1060, S1061, S1062, S1067, S1069, S1070, S1072 (+ «ἐλθη»), 1629, 1632, 1638.

Χωρίς «Θεία»: SE4 (ἔτ. 1183), VALG70, V1863, BARB316, BARB345, CR11, S1029, S1020, VP135, VP1076, S981, S1021, S2021, HR5669 (X), P349, P1362, DJ190, DU44, ANG62, V2007 (B), V1213, EBE766, VP1050, S986, S1041, S2037, BUR57, DU105, VP1049 (Εσπ.), VP1062, S1049, S1051, S1054, S1056, S1057, S1058, S1060, S1061, S1062, S1067, S1069, S1070, S1072, 1629, 1632, 1638.

Προσθέτουν «καὶ ἔλεος αὐτοῦ ἔλθοι» (τὸ σημερινό): 1701, 1710, 1877, 1864-1924 (+ «Θεία»), 1948.

2.213. Ὁ ἱερεὺς· Δόξα σοι, ὁ Θεὸς ἡμῶν, δόξα σοι. Ὁ λαός· Δόξα Πατρὶ... Κύριε, ἐλέησον (γ'). [Πάτερ ἅγιε,] εὐλόγησον.

Αὐτὴ ἡ τάξη τηρεῖται σὲ ὅλες τὶς ἀκολουθίες τοῦ νυχθημέρου σὲ ὅλο τὸν ὀρθόδοξο κόσμο. Οἱ πρῶτοι πάλι κώδικες πού τὸ ἀγνοοῦν σὲ μερικές ἀκολουθίες (ὄχι ὅλες) εἶναι τὰ 1864-1924 καὶ 1948. Ἴσως γιὰ τοὺς ἐκδότες τοὺς ἦταν αὐτονόητο, ὅτι μεσολαβοῦν τὰ «Δόξα... Καὶ νῦν...» κ.ἄ., ἀλλὰ σήμερα μερικοὶ τὰ παραλείπουν. Ἐπίσης, τὸ 1864-1924 εἶναι τὸ πρῶτο Ἱερατικὸ (ἢ ἀπὸ τὰ πρῶτα) πού εἰσάγει ὅλους τοὺς ἀγίους τοῦ «Σῶσον, ὁ Θεός, τὸν λαόν σου...» καὶ στήν ἀπόλυση.

2.214. [Ὁ ἄναστὰς ἐκ νεκρῶν] Χριστός...

ΠΕΡΙ ΤΗΣ
ΑΠΟΛΥΣΕΩΣ

Φουντούλης: «Στὰ ἀρχαῖα Τυπικὰ καὶ Ἱερατικὰ εἶναι μάταιο νὰ ἀναζητήσει κανεὶς μαρτυρίες γιὰ τὸ ποιά ἦταν ἡ μορφή τῆς ἀπολύσεως... καὶ γενικὰ ὅλων τῶν παραλλαγῶν τῆς στῆ σημερινῆ πράξης. Ὁ ἀρχικὰ ἀπλὸς ἀπολυτικὸς τύπος... ἐπανεξήθη βαθμιδὸν μὲ νέα ἀπολυτικὰ στοιχεῖα καὶ ἐπανειλημμένες εὐλογίες, ἰδίως στῆ μοναχικὴ λειτουργικὴ παράδοση, καὶ γίνονταν ἐξ ἔθους καὶ ἀπὸ μνήμης» (*Ἀπαντήσεις*, 541).

Τρεμπέλας: «Ἡ ἐν χρήσει σήμερον... "Χριστὸς ὁ ἀληθινός..." φαίνεται μᾶλλον ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ιη' αἰ. εἰσαχθεῖσα, ὡς δύνатаί τις νὰ συναγάγη ἐκ τοῦ ὅτι παρ' οὐδενὶ τῶν κωδίκων εὑρηται» (ὑποσημείωση στίς σσ. 159-160).

Διάφορες παραλλαγές ἢ ἐμβρυϊκοὶ τύποι τῆς σημερινῆς ἀπολύσεως ἀπαντῶνται ἀπὸ τὸν 10^ο αἰ. σὲ ἄλλες ἀκολουθίες τοῦ νυχθημέρου.

RNB226: «Ὁ Κύριος καὶ Θεὸς ἡμῶν στηρίξη, ἐνδυναμώση, εὐλόγηση καὶ ἀγίαση πάντας ὑμᾶς, ὁ ὢν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν».

S956 (Ἑσπερινός): «Χριστὸς ὁ ἀληθινὸς Θεὸς ἡμῶν, διὰ πρεσβειῶν τῆς παναχράντου δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, τοῦ ἁγίου προφήτου, προδρόμου καὶ βαπτιστοῦ Ἰωάννου, τῶν ἁγίων καὶ πανευφήμων ἀποστόλων, καὶ πάντων τῶν ἁγίων, ἐλεήσει καὶ φωτίσει τὰς ψυχὰς πάντων ἡμῶν, ὃ ὦν εὐλογητὸς Θεὸς ἡμῶν πάντοτε...».

GFΧ. V1833 (Ὁρθρος): «Χριστὸς ὁ ἀληθινὸς Θεὸς ἡμῶν, διὰ τῶν πρεσβειῶν καὶ ἰκεσιῶν τῆς πανυμνήτου Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, τῶν ἁγίων καὶ ἐπουρανίων δυνάμεων, τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ προδρόμου καὶ βαπτιστοῦ, τῶν ἁγίων καὶ πανευφήμων ἀποστόλων, καὶ τοῦ ἁγίου τοῦδε οὐ καὶ τὴν μνήμην ἐπιτελοῦμεν καὶ πάντων αὐτοῦ τῶν ἁγίων, εὐλογήσει, ἀγιάσει, ἐν εἰρήνῃ διαφυλάξει τὴν ζωὴν ἡμῶν, μνησθεῖη καὶ τῶν ἀπάντων χριστιανῶν ἀδελφῶν ἡμῶν, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἀξίους ἡμᾶς ποιήσει. Ἐκφώνησις: Ὁ ὦν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν».

PCS213 (Ἱαξίς... ἐπ' ἐλεῶ ἀρρώστου): «Χριστὸς ὁ ἀληθινὸς Θεὸς ἡμῶν ταῖς πρεσβείαις τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, τῶν ἁγίων καὶ θαυματουργῶν ἀναργύρων καὶ πάντων τῶν ἁγίων. Ὁ λαὸς Ἀμήν» (108v).

S962 (Ἐὐχή τοῦ τε λυχνικοῦ καὶ εὐθινη καὶ πρὸς πᾶσαν σὺναξιν ἐπιτηδίας): «Δέσποτα Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ μόνος ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος, δυσωπούμενος ὑπὸ τῆς ἰδίας σου εὐσπλαγχνίας, πρεσβείαις τῆς ἀχράντου σου μητρὸς, τῶν ἁγίων καὶ ἐπουρανίων δυνάμεων, τοῦ ἁγίου προφήτου, προδρόμου καὶ βαπτιστοῦ Ἰωάννου, τῶν ἁγίων καὶ πανευφήμων ἀποστόλων, καὶ τοῦ ἁγίου τοῦδε οὐ καὶ τὴν μνήμην ἐπιτελοῦμεν, καὶ πάντων τῶν ἁγίων σου, ἐλέησον, ἀγιάσον, φρούρησον, εἰρήνευσον τὴν ζωὴν ἡμῶν, εὐπρόσδεκτον τὴν προσευχὴν ἡμῶν ποίησον, ἐν ἀφέσει ἁμαρτιῶν διαφύλαξον πάντας ἡμᾶς, ὃ ὦν εὐλογητὸς Θεὸς ἡμῶν πάντοτε νῦν καὶ ἀεὶ...» (82v).

OT344, BARB443 (Ἑσπερινός): «Ἐλεον, εἰρήνην καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν παράσχου ἡμῖν, Κύριε ὁ Θεός, διὰ πρεσβειῶν τῆς παναχράντου σου μητρὸς καὶ πάντων τῶν ἁγίων σου. Ἐκφώνησις: Ὁ ὦν εὐλογητὸς Θεὸς ἡμῶν...».

ES13 (Ἑσπερινός Ἰουνοκλισίας): «Ἐλεον εἰρήνης καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν παράσχου ἡμῖν, Κύριε ὁ Θεός, διὰ πρεσβειῶν τῆς παναχράντου σου μητρὸς, τῶν ἁγίων καὶ πανευφήμων ἀποστόλων καὶ πάντων τῶν ἁγίων σου, νῦν καὶ...».

OT344, ES13, GFXX¹, BARB443 (Ὁρθρος): «Ὁρθρον εἰρηνικὸν καὶ ἡμέραν ἀναμάρτητον παράσχου ἡμῖν, Κύριε ὁ Θεός, διὰ πρεσβειῶν τῆς παναχράντου σου μητρὸς καὶ πάντων σου τῶν ἁγίων. Ἐκφ. Ὁ ὦν εὐλογητὸς Θεὸς ἡμῶν πάντοτε...».

Στὰ GFZII, V1554, BARB329 ὑπάρχουν ὅμοιες εὐχές, μνημονεύονται οἱ ἄγγελοι, ὁ Πρόδρομος, οἱ ἀπόστολοι.

V2005 (Εσπερινός): «Ὁ ἐκ νεκρῶν ἀναστὰς Χριστὸς, ὁ ἀληθινὸς Θεὸς ἡμῶν, πρεσβείαις τῆς παναχράντου αὐτοῦ μητρὸς, τῶν τιμίων ἀσωμάτων ἐπουρανίων δυνάμεων, τοῦ τιμίου προδρόμου, βαπτιστοῦ Ἰωάννου, τῶν ἁγίων καὶ ἐνδόξων πανευφήμων ἀποστόλων καὶ πάντων τῶν ἁγίων, ἐλεῆση καὶ σῶση ἡμᾶς ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος».

PC5213, EBE662, GF1 (Εὐχή λεγομένη ἐν τῷ βαπτιστηρίῳ τοῦ λυχνικοῦ): «Χριστὸς ὁ Θεὸς διὰ πρεσβειῶν τῆς παναχράντου αὐτοῦ μητρὸς, καὶ τοῦ ἁγίου καὶ ἐνδόξου προφήτου, προδρόμου καὶ βαπτιστοῦ Ἰωάννου καὶ πάντων αὐτοῦ τῶν ἁγίων, ἐλεήσει καὶ σώσει τὰς ψυχὰς ἡμῶν πάντοτε...».

P412 (Εὐκαίνια ναοῦ): «Χριστὸς ὁ ἀληθινὸς Θεὸς ἡμῶν, τῇ πρεσβείᾳ τῆς παναχράντου αὐτοῦ μητρὸς, καὶ τοῦ ἁγίου (ἐν ᾧ γίνεται ἡ ἀκολουθία) καὶ πάντων τῶν ἁγίων, ἐλεήσει καὶ σώσει τὰς ψυχὰς ἡμῶν ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος».

Στὸ PP1084 στὸν Ἑσπερινὸ ἀναφέρονται: Σταυρὸς, ἀσώματοι, Πρόδρομος, ἀπόστολοι, Θεοπάτορες.

Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ πιὸ ἀρχαῖα χφφ, στὴν ἀπόλυση τοῦ Ἑσπερινοῦ καὶ τοῦ Ὁρθρου μνημονεύονταν, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Παναγία, ὁ τίμιος Σταυρὸς, οἱ ἀσώματοι, ὁ Πρόδρομος καὶ οἱ ἀπόστολοι. Τὴν ἴδια εἰκόνα βλέπουμε στὴν ἀπόλυση τῆς Λειτουργίας στὸ S1020:

«Χριστὸς ὁ Θεὸς διὰ πρεσβειῶν τῆς παναχράντου αὐτοῦ μητρὸς, τῇ δυνάμει τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ σταυροῦ, προστασίαις τῶν τιμίων ἀσωμάτων ἀρχαγγέλων καὶ πυριμόρφων Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ καὶ πασῶν τῶν ἁγίων ἐπουρανίων δυνάμεων· πρεσβείᾳ τοῦ τιμίου προφήτου, προδρόμου καὶ βαπτιστοῦ Ἰωάννου, τῶν ἁγίων καὶ ἐνδόξων πανευφήμων ἀποστόλων, καὶ τοῦ ἁγίου (ὁ δεῖνα) καὶ πάντων τῶν ἁγίων ταῖς πρεσβείαις, ἐλεήσει καὶ σώσει ἡμᾶς ὁ Θεός. Ὁ λαός· Φυλάττει ὁ Θεὸς τὴν ἁγίαν καὶ ὀρθόδοξον πίστιν τῶν... Ὁ διάκονος· Δι' εὐχῶν τῶν ἁγίων πατέρων ἡμῶν, Κύριε εὐλόγησον, Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ὁ Θεὸς ἡμῶν».

Στὶς ἄλλες ἀκολουθίες ὅμως μνημονεύονταν μόνο ὁ ἅγιος ποὺ εἶχε ἄμεση σχέση μετὰ τὴν συγκεκριμένη ἀκολουθία. Τὸ VP1086 παραθέτει ὅλους τοὺς ἁγίους τοῦ χρόνου οἱ ὅποιοι μνημονεύονται στὴν ἀπόλυση καὶ ὁ ἀριθμὸς τους δὲν εἶναι μεγάλος.

Στὸ κέντρο τοῦ Βυζαντίου, στὴν Λειτουργία τῶν ἐνοριῶν, ἡ ὁμοία μετὰ τὴν σημερινὴ ἀπόλυση πρέπει νὰ ἔχει εἰσαχθεῖ πρὸς τὸ τέλος τοῦ 14^{ου} αἰ. ἢ τὸν 15^ο αἰ. Ἡ ΔΓ ἀναφέρει τὸ ἑξῆς:

«Ὁ δὲ ἀρχιερεὺς ποιεῖ ἀπολυσιν. Εἰ μὲν δεσποτικὴ ἐστὶν ἑορτὴ, καταλλῆλον τῇ ἑορτῇ, εἰ δ' ἁγίου μεγάλου τινός ἐστι μνημῆ, ἐκφωνεῖ ἐν τῇ ἀπολυσει καὶ τὸ τοῦ ἁγίου ὄνομα» καὶ στὸ

περιθώριο σημειώνει: «Ἡ καὶ οὕτως· μετὰ τὸ Εὐλογία Κυρίου, λέγει τὸν στίχον τοῦτον ἀντὶ ἀπολύσεως· Διὰ πρεσβειῶν τῆς παναχράντου σου μητρὸς καὶ πάντων σου τῶν ἁγίων, Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἐλέησον ἡμᾶς».

Πὰ νὰ λέει «ἀντὶ ἀπολύσεως», ἐκεῖνη πρέπει νὰ ἦταν πιὸ ἐκτενής, ἄρα μᾶλλον τὸ «Χριστὸς ὁ ἀληθινός...».

ΣΥΜ: «[Ὁ ἀρχιερεὺς] ἀπολύει, τὸν ἀληθινὸν Θεὸν ἡμῶν τὸν Χριστὸν διὰ τῆς τῶν παναγίας αὐτοῦ μητρὸς πρεσβειῶν καὶ πάντων τῶν ἁγίων ἐλεῆσαι πάντας καὶ σώσαι ἐπικαλούμενος, κηρύττων ἅμα καὶ μαρτυρῶν, ὅτι διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος οἰκονομίας καὶ τῆς ἱερουργίας σεσῶσμεθὰ τε καὶ σωθησόμεθα, συνεργούσης ταῖς εὐχαῖς... τῆς Θεοτόκου καὶ πάντων τῶν ἡγιασμένων» (PG 155, 304AB).

«Αὐτὸν οὖν τὸν Χριστὸν τὸν ἀληθινὸν Θεὸν... ἐπικαλεσάμενος διὰ τῶν πρεσβειῶν τῆς ἁγίας αὐτοῦ μητρὸς... καὶ πάντων τῶν ἁγίων αὐτοῦ... ἐλεῆσαι ἡμᾶς καὶ σώσαι, φησὶν» (PG 155, 588CD).

Μὴ ἀναφέροντας κανέναν ἅγιο, ὑπαινίσσεται τὸ σύντομο τῆς ἀπολύσεως.

Στὸ Ἅγιον Ὄρος ὁμως φαίνεται υἰοθετήθηκε πιὸ ἀργά. Ἀπὸ τὴν ΔΦ ἀπουσιάζει: μετὰ τὸ «Εὐλογία Κυρίου...» λέγεται μόνο ὁ στίχος «Δι' εὐχῶν...». Οὕτε στὸ 1076 ὑπάρχει, ποὺ καὶ αὐτὸ εἶναι ἀγιορειτικὸ καὶ ἀπέχει ἀπὸ τὴν ΔΦ περίπου 100 χρόνια – παρόλο ποὺ στὴν Πρόθεση προβλέπεται «Χριστὸς, ὁ ἀληθινός...» στὴν σημερινή της μορφή, στὸ τέλος τῆς Λειτουργίας ἔχει τὸ ἔξις: «Διὰ πρεσβειῶν τῆς παναχράντου σου μητρὸς καὶ πάντων σου τῶν ἁγίων, Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἐλέησον ἡμᾶς».

Ἐνα πράγμα ποὺ ἔχουν κοινὸ τὰ χφφ καὶ τοῦ Ὄρους καὶ τῆς ΜΧΕ εἶναι οἱ ἐναλλακτικὲς μορφὲς τῆς ἀπολύσεως: «Διὰ πρεσβειῶν...» ἢ «Δι' εὐχῶν...», δηλαδὴ πολὺ σύντομες εὐχές. Συμπεραίνει κανεὶς, ὅτι καὶ ἡ ἀπόλυση «Χριστὸς, ὁ ἀληθινός...» θὰ ἦταν σύντομη.

Τὸν 15^ο αἰ. μερικὰ χφφ διατηροῦν τὴν λιτὴ μορφή: «Διὰ πρεσβειῶν τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ πάντων τῶν ἁγίων, Κύριε εὐλόγησον· Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἐλέησον ἡμᾶς» (S1021). Μερικὰ ἄλλα τῆς ἴδιας ἐποχῆς καὶ περιοχῆς προσθέτουν τὸν Σταυρό, ἄσωμάτους, Πρόδρομο, ἀποστόλους, ἅγ. Μάρκο, ἅγ. Γεώργιο καὶ τοὺς Θεοπάτορες (S991) ἢ καὶ τὸν ἅγιο τῆς ἡμέρας (Pp1084).

Τὸ ἴδιο καὶ στοὺς ἐπομένους αἰῶνες: ὑπάρχουν καὶ λιτὲς μορφὲς (S1077 ἔχει τὸν συντάκτη καὶ τοὺς Θεοπάτορες), ὑπάρχουν καὶ μὲ λίγους (S1919, EBE766, Pp303, Vp1049, EBE750, 1629) καὶ μὲ πολλοὺς ἁγίους (S992 στὸν Ὄρθρο, 1526).

Ἡ πρώτη γνωστή σὲ μᾶς λειτουργικὴ πηγὴ, ποῦ θέτει μία τάξη στὴν ἀπόλυση, εἶναι τὸ πρῶτο ἔντυπο σλαβονικὸ Ἱερατικὸ τοῦ 1508 (βγῆκε 18 χρόνια νωρίτερα ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ, στὴν ὀρθόδοξη Βλαχία). Ἄν ληφθεῖ ὑπόψη, ὅτι τὸ Ἱερατικὸ ἀκολουθεῖ πιστὰ τὰ ἀρχαιότερα ἀντίγραφα τῆς ΔΦ καὶ ἐπίσης, τὸ ὅτι ἡ ΔΦ μεταφράστηκε στὰ σλαβονικά ἤδη τὸν 14^ο αἰ. ἀπὸ τοὺς μαθητὲς καὶ συναγωνιστὲς τοῦ ἁγίου Φιλοθέου, τὸν Εὐθύμιο Τυρνάβου καὶ Κυπριανὸ Κιέβου, μπορούμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ ἐπιμελητὴς διατύπωσε τὴν παράδοση ἂν ὄχι τοῦ 14^{ου}, ἔστω τοῦ 15^{ου} αἴωνα.

Στὸν Ὄρθρο τῶν Κυριακῶν, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Θεοτόκο, «παναχράντου αὐτοῦ μητρός», μνημονεύονται μόνο οἱ «ἅγιοι καὶ πανεύφημοι» ἀπόστολοι. Ἄν ἡ Κυριακὴ συμπίπτει μὲ τὴν μνήμη κάποιου μεγάλου ἁγίου, τότε μονομονεῦεται καὶ ἐκεῖνος. Δὲν ἀναφέρονται οὔτε ἄλλοι ἅγιοι, οὔτε οἱ Θεοπάτορες. Τέτοιοι μεγάλοι ἅγιοι, ποῦ ἀναφέρονται καὶ μόνοι τους, ἂν δὲν εἶναι Κυριακὴ, σ' ὅλο τὸν χρόνο οὔτε 20 δὲν εἶναι. Στὴν Λειτουργία προστίθεται μόνο Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἢ ὁ Μέγας Βασίλειος. Ἀκολουθεῖ μία σειρά τῶν ἁγίων «καθ' ἡμέραν»: τὴν Δευτέρα οἱ ἀσώματοι, τὴν Τρίτῃ ὁ Πρόδρομος, τὴν Τετάρτῃ καὶ τὴν Παρασκευὴ ὁ τίμιος Σταυρός, τὴν Πέμπτῃ οἱ «ἅγιοι ἔνδοξοι καὶ πανεύφημοι» ἀπόστολοι (χωρὶς τὸν ἅγ. Νικόλαο), τὸ Σάββατο πάλι οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ ὄσιοι μόνο (χωρὶς μάρτυρες). Στὸ τέλος βρίσκεται ἡ ἀπόλυση τοῦ μνημοσύνου (μόνο ἡ Θεοτόκος καὶ πάντες οἱ ἅγιοι).

Αὐτὴ τὴν τάξη θεωρεῖ ὁ Taft σωστῆ (Taft *Communion*, ὑποσημειώσεις στὴν σ. 752, καὶ σελίδες παρακάτω μέχρι 783). Καὶ ἐμεῖς νομίζουμε, ὅτι ἡ σύντομη καὶ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο «περιορισμένη» ἀπόλυση θὰ εἶναι μία ἀσφάλεια, γιὰ νὰ μὴν προσθέτει ὁ κάθε λειτουργὸς τοὺς ἁγίους ὄχι μόνο κατὰ περίσταση καὶ τόπο, πράγμα ποῦ δικαιολογεῖται, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν προσωπικὴ εὐλάβεια.

Τέλος, θὰ ἐπισημαίναμε δύο τινά: α) Ὄταν παρατείνεται ἡ μνημόνευση τῶν ἁγίων, ξεχνάει κανεὶς ἀπὸ ποῦ ἄρχισε καὶ τί ἀφορᾶ τὸ «ἐλεῆσαι καὶ σώσαι ἡμᾶς...». β) Ὄταν παρατείνεται ἡ ἀπόλυση, προκύπτουν κάποιες λειτουργικὲς ἀνωμαλίες, οἱ ὁποῖες τείνουν νὰ γίνουν «παράδοση»: γνωρίζοντας οἱ ψάλτες ὅτι θὰ ἀκολουθήσει ἀτελείωτη σειρά τῶν ἁγίων, δὲν περιμένουν τὸ τέλος τῆς εὐχῆς καὶ ἀρχίζουν «Τὸν δεσπότην...» ἢ τὸ «Πολυχρόνιον...».

BRC42: Σταυρός, ἀπόστολοι, ὁ ἅγιος τῆς ἡμέρας, Χρυσόστομος, Θεοπάτορες.

S1919: Σταυρός, ἀπόστολοι, ὁ ἅγιος τῆς μονῆς, Θεοπάτορες.

2.215. ... τῆς παναχράντου αὐτοῦ μητρός...

Ἡ προσθήκη «παναμώμου, ἁγίας» εἶναι μόνο τῆς Κυριακῆς τῆς Γουγκλισίας, ὅπου καὶ οἱ ἀπόστολοι μνημονεύονται ἐκτενέστερα: ἀντὶ «[ἐνδόξων καὶ] πανευφήμων», προστίθεται καὶ «θεοκηρύκων καὶ πνευματοφόρων».

«παναχράντου αὐτοῦ μητρός»: PCS213 (22r), OT344, V2005, BARB345, ES13, GFXX¹, EBE662, S1020, GF1, BARB443, P412, VP1076, S880, S991, PP1084, 1508, S989, 1526, EBE2582, KMR142, BRC42, S1919, BUR54, EBE766, S2025, PP303, AD41330, VP878, VP1049, EBE750, S1077, S992, 1629, 1632, 1803.

«παναχράντου δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας»: S956, DJ6 (Γάμος).

«τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου»: PCS213 (108v).

«πανυμνήτου Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας»: GFX, V1833.

«παναχράντου καὶ παναμώμου ἁγίας αὐτοῦ μητρός»: 1701, 1877 (2), 1864-1924, 1948.

«παναχράντου ἁγίας αὐτοῦ μητρός»: 1877 (1).

2.216. ... ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλόνητος.

Ἡ προσθήκη «καὶ ἐλεήμων Θεός», ἡ ὁποία δὲν μαρτυρεῖται πουθενὰ καὶ εἶναι συντακτικὰ ἀδόκιμη, εἰσάγεται πάλι ἀπὸ τὰ 1864-1924 καὶ 1948. Τὸ συγκεκριμένο θέμα ὁ Φουντούλης τὸ χαρακτηρίζει ὡς ἐξῆς: «Πιστὸτης στήν λειτουργικὴ παράδοση δὲν σημαίνει μόνο νὰ μὴν ἀφαιροῦμε ἀπὸ τὰ λειτουργικὰ κείμενα ὅ,τι δὲν μᾶς ἀρέσει, ὅπως κοινῶς νομίζουμε, ἀλλὰ καὶ νὰ μὴν προσθέτωμε σ' αὐτὰ ὅ,τι μᾶς ἀρέσει, καταστρέφοντες πολλὰς φορές τὴν ἄρμονία τῶν κειμένων με ἄσκοπες προσθήκες» (*Ἀπαντήσεις*, 224).

2.217. Λεγομένου τοῦ λγ' ψαλμοῦ... * Εἰθίσται παρ' ἡμῖν συνάπτεσθαι ἐνταῦθα καὶ τὸν ρμδ' ψαλμὸν τῆς τραπέζης, ὅτε τελεῖται ἡ ὑψωσις τοῦ ἄρτου ἐν αὐτῇ.

Ὁ 33^{ος} ψαλμός, «Εὐλόγησω τὸν Κύριον...», μαρτυρεῖται στήν Λειτουργία ἤδη ἀπὸ τὸν 10^ο αἰ. (GFII), στήν δὲ ἀκολουθία τῶν Τυπικῶν ἀπὸ τὸν 9^ο αἰ. (S863). Ἀργότερα τὸν διάβαζαν κατὰ τὴν διανομὴ τοῦ ἀντιδώρου πρὶν τὸ «Εὐλογία Κυρίου...», στήν θέση τῆς εὐχαριστίας τῆς μεταλήψεως (βλ. ΔΦ). Ὁ δὲ 144^{ος} ψαλμός, «Ἵψώσω σε...», εἶναι ψαλμὸς τῆς τραπέζης με ὑψωση, ποὺ περικλείεται στὰ Ὡρολόγια. Γι' αὐτὸ δὲν

διαβάζεται στις πρώτες ημέρες τῶν Νηστειῶν (ἀλλὰ οὔτε στις Προηγιασμένες πρέπει νὰ λέγεται, παρόλο ποὺ τὸ ἀναφέρουν μερικά χφφ). Ἐπιγράφεται μὲν «Ψαλμὸς τῆς τραπέζης», ἀλλὰ ἂν προσέξει κανεὶς, ἐκείνη ἢ τράπεζα συμπεριλαμβάνει καὶ τὴν ὑψωση, ἐνῶ σήμερα μόνον στίς ἑορτὲς τελεῖται.

2.218. Δι' εὐχῶν τῶν ἁγίων πατέρων ἡμῶν, Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἐλέησον ἡμᾶς.

Τὸ «ἐλέησον καὶ σῶσον ἡμᾶς» οὔτε σ' ἓνα χφ δὲν ὑπάρχει (1864-1924 τὸ περιέχει). Τὸ «Δι' εὐχῶν...» γενικὰ ἀπὸ τὴν ἐναλλακτικὴ, ἔγινε συμπληρωματικὴ ἀπόλυση τῆς Λειτουργίας. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ προσθέσουμε τίποτα ἄλλο, ἀλλιῶς δὲν «τελειώνει» τὸ τέλος τῆς Λειτουργίας.

ΣΥΜ: «Ἰὰς κοινὰς δὲ εὐχὰς καὶ ὁ πρῶτος ἐπισφραγίζει, διὰ τῶν εὐχῶν τῶν ἁγίων ἡμῶν Πατέρων Χριστὸν τὸν Θεὸν ἡμῶν εἰς ἔλεον ἐκκαλούμενος» (PG 155, 561C).

1864-1924:

«... ὁ Θεός, ἐλέησον καὶ σῶσον ἡμᾶς»: στὸ τέλος τῆς Λειτουργίας.

«... ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἐλέησον καὶ σῶσον ἡμᾶς»: στὸ τέλος τῆς εὐχαριστίας τῆς μεταλήψεως.

«... Υἱὲ τοῦ Θεοῦ, ἐλέησον ἡμᾶς»: στὸ τέλος τοῦ Μεσονυκτικοῦ τῆς Κυριακῆς.

ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἐλέησον ἡμᾶς.	ὁ Θεός, ἐλέησον ἡμᾶς.
S1040, S982, Leo, S1020, ΚΑΕΜ6, VP1082, VP1090, SE46, GFIII, V1973, VSL14, S968, VP1495, S1021, HIL820, P323, BER573, S2035, 1508, 1519, HR5541 (15 th -16 th), KMR142, EBE766, VP1050, S984, DU105, SSL15, S1072, 1629, 1632, 1710, 1948.	VP1250, AD24370 (16 th).

2.219. Νῦν ἀπολύεις, τρισάγιον, Παναγία Τριάς καὶ τὸ Πάτερ ἡμῶν.

Φουντούλης: «Ἡ “Ἀκολουθία τῆς θείας μεταλήψεως” καὶ ἡ “Εὐχαριστία μετὰ τὴν θείαν μετάληψιν” εἶναι ἰδιωτικὲς ἀκολουθίες, ποὺ... εἶναι ἀναμφισβήτητα ὠφελιμότετες καὶ ἀναγκαιότετες. Δὲν ἀνήκουν ὅμως στὴν θεία Λειτουργία, ἀλλὰ προηγούνται καὶ ἔπονται σὲ ὥρες ἀτομικῆς προπαρασκευῆς καὶ εὐχαριστίας... Αὐτὸ πάντως, πρέπει νὰ περιορίζεται στὸ ἐλάχιστο καὶ ἡ ἀτομικὴ μας εὐλάβεια νὰ ὑποτάσσεται στὴν ἱερὴ τάξη τῆς θείας λατρείας» (Ἀπαντήσεις, 447).

Στὸ τέλος τῶν διατάξεων τῆς θείας Λειτουργίας, ὑπάρχει τὸ «Νῦν ἀπολύεις...»,

τρισάγιον κ.λπ., δύο-τρία τροπάρια και απόλυση «καθ' ἑαυτόν». Αὐτὴ ἡ μικρὴ τελετὴ μπορεῖ νὰ ὀνομαστῆ «Ἀκολουθία τῆς ἀποδύσεως τῶν λειτουργῶν» (ὅπως ἡ Λειτουργία τοῦ Ἰακώβου ἔχει τὶς εὐχὲς τῆς ἀποδύσεως), ἡ ὁποία δὲν ἔχει σχέση μὲ τὸ ἐκκλησίασμα. Οἱ δὲ εὐχὲς τῆς μεταλήψεως σὲ καμμία διάταξη δὲν παρατίθενται στὸ σῶμα τῶν εὐχῶν τῆς Λειτουργίας. Ἡ «Μετάληψη» πάντα γράφεται ὡς ξεχωριστὸ εἰλητάριο ἢ κώδικας, ἐξαιρέσει μερικῶν μικρῶν εὐχῶν ποὺ τὶς λένε κατ' ἐπιλογὴν οἱ κληρικοὶ πρὶν κοινωνήσουν.

Ἄρα πρόκειται περὶ δύο διαφορετικῶν πραγμάτων: προσωπικῶν εὐχῶν τῶν κληρικῶν μετὰ τὴν Λειτουργία καὶ πάλι προσωπικῶν εὐχῶν ὄλων τῶν πιστῶν (συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν κληρικῶν).

Τὸ πρῶτο ποὺ συγχώνευσε αὐτὰ τὰ δύο διαφορετικὰ πράγματα εἶναι πάλι τὸ 1864-1924, παρόλο ποὺ γράφει ἔστω, ὅτι μετὰ τὶς εὐχὲς εὐχαριστίας ὁ ἱερεὺς «ἀποδύμενος τὴν ἱερατικὴν στολὴν λέγει τό, Νῦν ἀπολύεις...» κ.ο.κ.

Τὸ δὲ 1948 πάλι ξεπέρασε ὄλους καὶ ἔκανε μικτὴ ἀκολουθία, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ ἀλλιῶς παρὰ αὐτοσχεδιασμός:

«(Ὁ) ἱερεὺς... ἀποδύεται τὴν ἱερατικὴν στολὴν, λέγων καθ' ἑαυτόν: Νῦν ἀπολύεις... (μέχρι τὸ Πάτερ ἡμῶν). Καὶ εὐθὺς τὰς εὐχαριστηρίους εὐχὰς (παραθετεῖ μονο τὶς τρεῖς πρῶτες εὐχες)... Εἶτα τὸ Ἀπολυτικίον τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου... Καὶ τὸ Κοντάκιον τῆς ἡμέρας καὶ τὸ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου... Καὶ τό: Οὐρανὸς πολύφωτος... Καὶ ποιεῖ ὁ ἱερεὺς ἀπόλυσιν... καὶ... λέγει τό: Δι' εὐχῶν...».

Δυστυχῶς καὶ σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο, παραμερίζεται ἡ παράδοση ποὺ ξεκινάει τουλάχιστον τὸν 13^ο αἰ. (ΕΒΕ662) καὶ ἀκολουθεῖται μία προσωπικὴ λειτουργικὴ θεωρία μερικῶν εὐλαβῶν κληρικῶν τοῦ περασμένου αἰώνα.

1877: «Ἀπολυσις τοῦ ἱερέως μετὰ τὴν λειτουργίαν γινομένη ἐν τῷ ἀπεκδύεσθαι τὴν ἱερατικὴν στολὴν. Πρῶτον λέγει τὸ Νῦν ἀπολύεις... τὸ Τρισάγιον, τὸ Ἀπολυτικίον τῆς ἡμέρας, τοῦ ἁγίου, οὗ ἡ λειτουργία τελεῖται, τὸ Κοντάκιον τῆς ἡμέρας, τοῦ ἁγίου, ὡς προειρηται καὶ τὸ Οὐρανὸς πολύφωτος... καὶ ἀπολυσις ὡς σύνθεσις. Εἶτα ἀσπαζόμενος τὴν ἁγίαν τράπεζαν... λέγει τὸ Δι' εὐχῶν... καὶ ἀναχωρεῖ οἴκαδε».

2.220. Ἀπολυτικίον τῆς Κυριακῆς ἢ τῆς ἑορτῆς, ἢ τοῦ Χρυσοστόμου... Κοντάκιον τῆς ἑορτῆς. Ἐν δὲ ταῖς λοιπαῖς ἡμέραις τὸ παρὸν Θεοτοκίον...

Πολλά χφφ προβλέπουν τὸ ἀπολυτικίον τῆς ἡμέρας. Τὸ τοῦ Χρυσοστόμου εἶναι λύση ἀνάγκης γιὰ αὐτοὺς ποὺ δὲν μποροῦν νὰ ἀποστηθίζουσιν πολλὰ. Ἀλλὰ ὅσοι γνωρίζουσιν ἀπὸ στήθους τὰ ἀπολυτικά, εἶναι προτιμότερο νὰ λέγεται τῆς Κυριακῆς ἢ τῆς μεγάλης ἑορτῆς. Π.χ. τὰ Χριστούγεννα, σὲ ὅλα τὰ σημεῖα ψάλλεται μόνον τὸ τῆς ἑορτῆς. Γιατί νὰ εἶναι ἡ ἀπόδυση ἐξαίρεση;

Ἀπολυτικίον ἢ / καὶ κοντάκιον τῆς ἡμέρας / ἑορτῆς: PAT709, EBE662, HR5561, SYN381, VP135, VP480, PANT770, VP984, S2046, VSL14, V573, HR5614, SB305, HR5669, PP1084, DJ65, BORG7, 1508, 1519, EBE757, 1526, KMR166, DJ139, KMR142, S1919, UT25, V1213, EBE766, VP1078, S986, TPMM425, ESF120 (Κυριακῆς), VP878, VP1024, SSL14, SSL15, S1066, S1086, S1087, S1089, S1092, EBE668, 1629, 1638, 1701, 1710, 1803.

1526, BRC42, S1919: «[τοῦ Χρυσοστόμου]... ἢ λέγει τῆς ἡμέρας ἢ τὸ ἀναστάσιμον, εἰ ἔστι Κυριακή».

UT25: «Τὸ τροπᾶριον καὶ τὸ κοντάκιον τοῦ Χρυσοστόμου καὶ τῆς Κυριακῆς, εἰ δὲ δεσποτικὴ ἑορτὴ ἂν λαχῆι».

S1041, S1072: «Εἰ βούλει, λέγε καὶ ἀπολυτικίον καὶ κοντάκιον τῆς ἡμέρας».

BSB345: «Τὸ τροπᾶριον καὶ τὸ κοντάκιον τοῦ Χρυσοστόμου. Τινὲς δὲ ἀντι τούτων λεγοῦσι τὸ ἀπολυτικίον τοῦ ἁγίου τῆς μονῆς».

Τὰ διακονικά S1084, S1085, S1088 προβλέπουν τὸ ἀπολυτικίον καὶ τὸ κοντάκιον τοῦ ἀρχidiaκόνου καὶ πρωτομάρτυρος Στεφάνου.

«Τῆ προσβεία...»: PP1084 (II), ARB17, BUR54, ESF120, VP878, VP1024.

«Ἐπὶ σοὶ χαίρει...»: 1632.

2.221. Διὰ πρεσβειῶν τῆς παναχράντου σου μητρὸς καὶ πάντων σου τῶν ἁγίων, Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἐλέησον ἡμᾶς. Ἀμήν.

Ὅπως ἀναφέραμε, εἶναι ἀρχαία ἡ ἀπόλυση, ποὺ δυστυχῶς ἔχει χαθεῖ. Π' αὐτὸ θὰ ἦταν καλὸ νὰ ἐπανερχόταν τουλάχιστον ἐδῶ.

VP1076: «[Μετὰ τὸ κοντάκιον τοῦ Χρυσοστόμου, τὸ θεοτοκίον κ.λπ.] γίνεται παρὰ τοῦ ἱερέως ἀπολυσις μυστικῶς ἔσωθεν τοῦ βήματος. Ἐξω γὰρ οὐ γίνεται ἀπολυσις τελεία,

ἀλλὰ μετὰ τὸ τέλος τοῦ ψαλμοῦ ἐπευλογῶν ὁ ἱερεὺς τὸν λαὸν λέγει· Εὐλογία Κυρίου... Ὁ λαὸς· Δόξα, Καὶ νῦν, ὁ δὲ ἱερεὺς τὸν στίχον· Διὰ πρεσβειῶν...».

Ὡς ἀπόλυση Λειτουργίας: S1040 (Π), EBE713, VP135, VP1082 (« Διὰ πρεσβειῶν τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ πάντων τῶν ἁγίων, Κυριε, εὐλόγησον· Κυριε Ἰησοῦ Χριστε, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἐλέησον ἡμᾶς. Ἀμήν»), VSL14, VP1076, ARB17 (1 ἀπο 2), KMR142, S986, S2021 (το ἴδιο μετὰ τὸ VP1082), P1362, EBE766, S1081.

Ἀπόλυση τῆς ἀποδόσεως: BSB345 («παναχράντου δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας»).

Ἀπαντᾶται ἐπίσης: AD24370 (16^{ος} αἰ., στὸ τέλος τοῦ Ἀποδείπνου).

UT25: «Ὁ Θεός, διὰ πρεσβειῶν τῆς ὑπερευλογημένης ἐνδόξου δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, τῶν ὁσίων καὶ θεοφόρων πατέρων ἡμῶν, Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἐλέησον ἡμᾶς. Ἀμήν».

VP878, VP1024: «Ὁ Θεός διὰ πρεσβειῶν τῆς παναχράντου αὐτοῦ μητρὸς καὶ πάντων τῶν ἁγίων, ἐλέησαι καὶ σώσαι ἡμᾶς ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος».

TRHM425: «Ὁ Θεός διὰ πρεσβειῶν τῆς παναχράντου σου μητρὸς... Καὶ ἐξεληθὼν ἔξω ἀσπάζεται τὰς ἁγίας εἰκονας...».

ESF120, S1081: «Ὁ Θεός διὰ πρεσβειῶν τῆς παναχράντου σου μητρὸς καὶ πάντων σου τῶν ἁγίων, ἐλέησον ἡμᾶς. Ἀμήν».

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΣΥΝΤΟΜΑ ΣΧΟΛΙΑ ΣΤΗΝ
ΘΕΙΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ
ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

3.1. ΘΕΙΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ

Άρκετά χφφ αρχίζουν την δεύτερη Λειτουργία από την εύχή των κατηχουμένων, έφόνσον μέχρι και την Έκτενή όλα είναι τὰ ἴδια. Έτσι οί κληρικοί θὰ βλέπουν την πρώτη Λειτουργία μέχρι την εύχή των κατηχουμένων, ύστερα θὰ αλλάξουν με τον φύλακα την σελίδα και θὰ συνεχίσουν την άλλη Λειτουργία. Τις τυπικές διατάξεις δέν επαναλαμβάνουμε, αλλά παραθέτουμε μόνο τις εύχές, στις όποιες διορθώσαμε μερικές λέξεις.

Ἡ δεύτερη Λειτουργία αρχίζει από την εύχή των κατηχουμένων: BARB336, RGB27, S958, S961, S962, V1811, S973, S1036, OT434, GFVIII, V1554, V1970, BARB431, P330, P391, P392, S982, CR11, LVB7, S966, GFXIII, AMF3, BARB443, P328², DJ143 (δεύτερο χερι προσθεσε τὰ ἄλλα), DJ236, GFIII, GFXX², P324, HR5669, Du90, MES107, 1508, V2007, 1519, SSL14, SSL15, 1632.

BR42, VP1073: «Σημειώσαι ότι αὐτή ἡ θεία λειτουργία τοῦ μεγάλου Βασιλείου οὐ λέγεται πάντοτε, ἀλλ' ἐν καιροίς τεταγμενοι, ἤγουν... και τῆ τοῦ σταυροῦ, κατὰ τόν τυπον τῆς ἀγίας τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας».

3.2. ... τοῦ ἁγίου Βασιλείου·

Σε αὐτό τὸ σημείο αναφέρουμε τὸν μεγάλο πατέρα τῆς Ἐκκλησίας ὅπως τὸν μνημόνευαν τὰ ἀρχαία λειτουργικά χφφ.

«τοῦ ἁγίου Βασιλείου»: BARB336, RGB27, S958, GFIV, GFVII, MES160, S961, S1036, VPE03, BARB316, S2145, GFVIII, BARB431, P330, P392, PCS214, KR45, S1020, ZV200, PP468, HR5561, EBE2393.

«ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου»: GFII, CR11, BARB443.

«τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου»: S962, S973, VPE13, LVB33, V1554, VPE02, S982, S983, S966, GFXIII, AMF3, AMR24, VP1082 κ.ἄ.

«τοῦ μεγάλου Βασιλείου»: OT434, BARB431, AD22749, ST109V, DJ236, GFXX² κ.ἄ.

«οὐρανοφάντορος»: HR5561, PP1084, TRHM425, V1213, 1864-1924, 1948.

3.3. ... τούς κεκλικότας τούς ἑαυτῶν ἀϋχένας...

Ὅπως προαναφέραμε, στὰ ἀρχικὰ κείμενα ὑπῆρχε διάκριση. Στὶς νεώτερες ἐκδόσεις σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις τὸ «κεκλικότας» μετατράπηκε σὲ «ὑποκεκλικότας».

κεκλικότας	ὑποκεκλικότας
BARB336, RGB27, S959, GFIV, GFVII, GFII, MES160, S961, S962, V1811, S973, S1036, ANG15, VPE03, VPE13, TOP51, EBE713, S2145, V1554, V1863, V1875, V2005, BARB393, BARB431, P330, P391, P392, PCS214, Ad22749, VPE02, S982, S983, KR45, St109v, PAT105, Ric1, VPE21, EBE662, S966, S1014, S1020, S1037, ZV200, Vosk32, AMR24, BARB443, PP468, HR5561, ARB37, EBE2393, HG416, PCS367, KAEM6, VP984, VPE19, VPE11, VPE20, VPE26, VP1066, VP1082, VP1083, XEN163, KAR118, TRH518, LES327, P347 ^a , Dj143, DU14, GFIII, IV373, P324, BSB540, S968, VP1055, VP1076, VP1085, VPRD, DU103, EBE661, S1021, S1042, S1073, S2021, HIL820, HR5669, P408, P411, P2509, Dj190, DU44, ARB17, DU76, V2007, EBE757, 1526, SB48, KMR166, KMR142, S1064, VP1086, S2017, KMR143, VP985, VP1050, VP1073, VP1078, VP1089, S984, S986, S1041, S1045, S2037, PP303, BUR57, Dj7, DU97, KMR72, VP825, DU37, VP1048, VP1053, VP1058, VP1060, VPS20, S1052, S1049, S1048, S1050, S1053, S1054, S1055, S1056, S1058, S1060, S1061, S1062, S1063, S1067, S1069, S1074, S1079, S1070, EG2392, S1047, TRH334, KMR144, EBE750.	S958, GFXV ² , LvB33, GFVIII, V1970, BARB329, BARB345, CR11, GFXIII, AMF3, PP1268, BEN56, VPE06, S2143, P328 ² , P410, Dj236, Dj311, GF XII, GFXX ² , VP1077, S972, S991, PP1084, KMR90, DU33, P326, MES107, ANG62, EBE2582, Dj273, VP1070, Dj181, EBE2400, BRC42, BRC107, S2045, BUR54, SB53, V1213, EBE759, EBE766, VP1057, VP1074, S978, S1038, S2111, Ad40755, DU95, VP1065, VP1069, VP1079, VP1080, VP1081, VP1087, VP1091, S1046, S1051, KMR145, EBE668, EBE760, PP177, Ad28820, S1076, VP1092, 1638, 1701, 1740, 1803, 1877, 1864 1924 καὶ τὰ μεταγενέστερα.

3.4. ... ἐνώπιόν σου· δὸς αὐτοῖς...

ἐνώπιόν σου· δὸς αὐτοῖς	ἐνώπιόν σου καὶ δὸς αὐτοῖς
BARB336, RGB27, S958, S959, GFIV, GFVII, JOHN, GFII, GFXV ² , MES160, TBH531, S961, S962, SGeo89, V1811, S973, S1036, ANG15, OT434, VPE03, VPE13, LvB33, TOP51, EBE713, S2145, GFVIII, V1554, V1863, V1875, V1970, V2005, BARB329, BARB345, BARB393, BARB431, P391, P392, PCS214, Ad22749, TB54980, VPE02, S982, S983, KR45, St109v, PAT105, CR11, Ric1, SYN604, VPE21, S966, S1020, S1037, ZV200, Vosk32, GF XIII, AMF3, AMR24, BARB443, PP468, PP1268, HR5561,	EBE662, S1014, EBE2393, VP984, VPE26, VP1083, KAR118, LES327, P347 ^a , Dj311, VPRD, DU103, ARB17, 1508, DU76, 1519, EBE757, 1526, EBE2582, Dj181, EBE2400, BRC42, EBE766, VP1073, VP1074, VP1078, VP1089, S984, S2111, PP303, BUR57, DU97, KMR72, DU37,

BEN56, ARB37, HG416, PCS367, KAEM6, VPE06, VPE19, VPE11, VPE20, VP1066, VP1082, XEN163, S2143, TRH518, P328^c, P410, DJ143, DJ236, DU14, GFIII, GFXII, GFXX², IV373, P324, VSL14, BSB540, S968, VP1055, VP1076, VP1077, VP1085, EBE661, S972, S991, S1021, S1042, S1073, S2021, HIL820, HR5669, P408, P411, P2509, PP1084, KMR90, DJ190, DU33, DU44, P326, MES107, ANG62, V2007, DJ273, SB48, VP1070, KMR166, KMR142, S1064, VP1086, S2017, S2045, KMR143, BUR54, SB53, V1213, EBE759, VP985, VP1050, VP1057, S978, S986, S1038, S1041, S1045, S2037, DJ7, DJ257, GLK657, AD40755, DU95, VP825, VP1087, S1048, S1074, EG2392, KMR145, EBE668, EBE750, PP177, 1710.

VP1048, VP1053, VP1058, VP1060, VPS20, VP1065, VP1069, VP1079, VP1080, VP1081, VP1091, SSL14, SSL15, S1052, S1049, S1046, S1050, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1058, S1060, S1061, S1062, S1063, S1067, S1069, S1070, S1079, S1047, TRH334, KMR144, EBE760, AD28820, S1076, VP1092, 1629, 1632, 1638, 1701, 1740, 1803, 1877, 1864-1924.

3.5. ... τὸν ἑλαφρὸν ζυγόν· ποιήσον...

Ἡ κτητική ἀντωνυμία «σου», ὅπως βλέπουμε, εἰσάγεται στὰ λειτουργικὰ κείμενα πολὺ εὐκόλα καὶ ἀνεπαίσθητα.

τὸν ἑλαφρὸν ζυγόν	τὸν ἑλαφρὸν ζυγόν σου
<p>BARB336, RGB27, S958, S959, GFIV, GFVII, JOHN, GFII, GFXV², MES160, TBH531, S961, S962, SGE089, V1811, S973, S1036, ANG15, OT434, TOP51, EBE713, GFVIII, V1554, V1863, V1875, V1970, V2005, BARB329, BARB345, BARB431, PCS214, TBS4980, VPE02, S982, S983, KR45, ST109V, RIC1, SYN604, VPE21, EBE662, S966, S1014, S1020, S1037, GFXIII, AMF3, AMR24, EBE2393, HG416, KAEM6, VP984, VPE19, VPE11, VPE26, VP1066, VP1082, VP1083, XEN163, KAR118, TRH518, LES327, P328², P347^a, DJ143, DJ311, DU14, GFIII, GFXII, GFXX², IV373, P324, VP1055, VPRD, DU103, EBE661, S991, S1042, S1073, HIL820, HR5669, P408, P411, DU44, ARB17, MES107, ANG62, 1508, DU76, V2007, 1519, EBE757, 1526, EBE2582, DJ181, EBE2400, KMR142, BRC42, S1064, VP1086, S2017, EBE759, EBE766, VP985, VP1050, VP1073, VP1074, VP1078, VP1089, S984, S1045, S2111, PP303, BUR57, DJ7, DU97, KMR72, GLK657, AD40755, VP825, DU37, VP1048, VP1053, VP1058, VP1060, VPS20, VP1065, VP1069, VP1079, VP1080, VP1081, VP1091, SSL14, SSL15, S1052, S1049, S1046, S1048, S1050, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1058, S1060, S1061, S1062, S1063, S1067, S1069, S1070, S1047, TRH334, KMR144, EBE668, EBE750, EBE760, AD28820, S1076, VP1092, 1629, 1632, 1638, 1701, 1710, 1740, 1803, 1877.</p>	<p>VPE03, VPE13, LVB33, S2145, BARB393, P391, P392, PAT105, CR11, ZV200, VOSK32, BARB443, PP468, PP1268, HR5561, BEN56, ARB37, PCS367, VPE06, VPE20, S2143, P410, DJ236, VSL14, BSB540, S968, VP1076, VP1077, VP1085, S972, S1021, S2021, P2509, PP1084, KMR90, DJ190, DU33, P326, DJ273, SB48, VP1070, KMR166, S2045, KMR143, BUR54, SB53, V1213, VP1057, S978, S986, S1038, S1041, S2037, DJ257, DU95, VP1087, S1074, S1079, EG2392, KMR145, PP177, 1864-1924.</p>

3.6. ... ποίησον αὐτοὺς μέλη τῆς ἁγίας σου ἐκκλησίας...

Ἡ λέξις «τίμια» προστέθηκε κατ' ἐπίδραση τῆς ἐπόμενης εὐχῆς τῶν φωτιζομένων, ἡ ὁποία ἐλέγετο καὶ στίς τελεῖες Λειτουργίες. Ἐκεῖ ἡ εὐχή ἔχει ὡς ἐξῆς: «μέλη τίμια τοῦ Χριστοῦ σου ἀνάδειξον». Καὶ στὸ μυστήριό τοῦ Βαπτίσματος ἀναφέρεται ἡ φράση «μέλος τίμιον».

μέλη τῆς ἁγίας σου ἐκκλησίας	μέλη τίμια τῆς ἁγίας σου ἐκκλησίας
BARB336, RGB27, S958, S959, GFIV, GFVII, JOHN, GFII, GfXV ² , MES160, Tbh531, S962, SGeo89, V1811, S973, S1036, ANG15, OT434, VPE03, VPE13, LVB33, TOP51, EBE713, S2145, GfVIII, V1554, V1863, V1875, V1970, V2005, BARB329, BARB345, BARB393, P330, BARB431, P391, P392, PCS214, AD22749, TBS4980, VPE02, S982, S983, ST109v, SYN604, VPE21, EBE662, S966, S1014, S1020, S1037, ZV200, VOSK32, GfXIII, AMF3, AMR24, BARB443, PP468, PP1268, HR5561, BEN56, ARB37, EBE2393, HG416, PCS367, KAEM6, VPE06, VP984, VPE19, VPE11, VPE20, VPE26, VP1066, VP1082, VP1083, XEN163, KAR118, S2143, TRH518, LES327, P328 ^a , P410, P347 ^a , Dj236, Dj311, DU14, GFIII, GfXX ² , IV373, P324, VSL14, BSB540, S968, VP1055, VP1076, VP1077, VP1085, VPRd, DU103, EBE661, S972, S991, S1021, S1042, S1073, S2021, HIL820, HR5669, P408, P411, P2509, PP1084, DU33, DU44, ARB17, P326, MES107, ANG62, 1508, V2007, 1519, EBE757, 1526, EBE2582, Dj273, SB48, KMR166, Dj181, EBE2400, KMR142, BRC42, S1064, VP1086, S2017, S2045, KMR143, BUR54, SB53, EBE766, VP985, VP1050, VP1057, VP1073, VP1074, VP1078, S978, S984, S986, S1038, S1041, S1045, S2037, S2111, PP303, BUR57, Dj7, Dj257, GlK657, VP825, VP1058, VP1069, VP1087, SSL14, SSL15, S1049, S1048, S1050, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1058, S1060, S1061, S1062, S1067, S1069, S1070, S1074, S1079, EG2392, S1047, KMR144, EBE668, EBE750, EBE760, 1710,	S961, KR45, PAT105, CR11, RIC1, Dj143, GfXII, KMR90, Dj190, DU76, VP1070, EBE759, VP1089, DU97, KMR72, AD40755, DU95, DU37, VP1048, VP1053, VP1060, VPS20, VP1065, VP1079, VP1080, VP1081, VP1091, S1052, S1046, S1063, TRH334, KMR145, PP177, AD28820, S1076, VP1092, 1629, 1632, 1638, 1701, 1740, 1803, 1877, 1864 1924.

3.7. Δέσποτα, Δέσποτα τῶν ἀπάντων...

Δέσποτα, δέσποτα (δύο φορές)	Δέσποτα (μία φορά)
BARB336, RGB27, S958, GFIV, JOHN, GFII, GfXV ² , MES160, Tbh531, S962, SGeo89, V1811, S973, S1036, ANG15, OT344, VPE03, VPE13, LVB33, TOP51, EBE713, S1013, S2145, GfVIII, V1554, V1863, V1875, V2005, BARB329, BARB393, BARB431, P330, P391, P392, P409 ¹ , PCS214, AD22749, Tbs4980,	GfVII, S961, OT434, KR45, RIC1, LVB7, S1014, AMF3, ARB37, HG416, Dj236, S1023,

VPE02, S982, S983, ST109V, PAT105, CR11, SYN604, VPE21, EBE662, S966, S1012, S1018, S1020, S1037, ZV200, VOSK32, GfXIII, AMR24, BARB443, PP468, PP1268, HR5561, BEN56, DU9, PCS367, KAEM6, VPE06, VP984, VPE19, VPE11, VPE20, VPE25, VPE26, VP1066, VP1082, VP1083, XEN163, KAR118, S971, S2143, TPΗ518, LES327, P328⁺, P410, DJ311, AD27563, AD34820, DU14, GfIII, GfXII, GfXX⁺, Iv373, P324, VSL14, BSB540, VPE12, S968, VP1055, VP1076, VP1077, VP1085, VpRd, DU103, EBE661, S972, S991, S1021, S1032, S1042, S1073, S2021, HIL820, P408, P411, P2509, KMR90, DU33, DU44, DU90, ARB49, P326, MES107, ANG62, 1508, V2007, 1519, 1526, EBE2582, DJ273, SB48, VP1070, KMR166, DJ181, EBE2400, KMR142, S1064, S2017, S2045, KMR143, BUR54, SB53, EBE766, VP985, VP1050, VP1057, VP1073, VP1074, VP1078, S978, S984, S986, S1038, S1041, S1045, S2037, S2111, PP303, DJ7, DU97, GK657, AD40755, DU95, VP825, DU37, VP1053, VP1058, VP1069, VP1087, SSL14, SSL15, S1052, S1049, S1046, S1048, S1050, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1057, S1058, S1060, S1061, S1063, S1067, S1069, S1070, S1074, S1079, KMR145, EBE668, EBE750, EBE760, PP177,

S2023, PP1084, DJ190, ARB17, DU76, P393, EBE757, BRC42, BRC107, VP1086, V1213, EBE759, VP1089, BUR57, DJ257, KMR72, VP1048, VP1060, VPS20, VP1065, VP1079, VP1080, VP1081, VP1091, S1062, EG2392, S1047, TPΗ334, KMR144, AD28820, S1076, VP1092, 1629, 1632, 1638, 1701, 1710, 1740, 1803, 1877, 1864-1924, 1948,

3.8. ... οὐδὲ ἐπελάθου ἔργων χειρῶν σου...

«Ἔργον», στήν αιτιατική δηλαδή τοῦ ἐνικοῦ, δὲν μπορούσε νὰ εἶναι στὸ ἀρχικὸ κείμενο. Ἀκούγεται ὅμως τὸ ἴδιο μὲ τὸ «ἔργων». Ἐπίσης «ἔργα» δηλοῖ τὸν πληθυντικὸ ἀριθμὸ, ποῦ καὶ αὐτὸ ἔμμεσα εἶναι ὑπὲρ τοῦ «ἔργων». Στὸν ψαλμὸ, στὸν ὁποῖο ἀναφέρεται ἡ πρόταση, εἶναι ὁ πληθυντικὸς ἀριθμὸς: «Κύριε, τὸ ἔλεός σου εἰς τὸν αἰῶνα, τὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου μὴ παρίδης» (Ψαλμ. 137,8). Καὶ γενικότερα μόνον δύο φορές στήν Ἁγία Γραφή ἡ λέξη «ἔργον» εἶναι στὸν ἐνικὸ ἀριθμὸ σὲ συνάφεια μὲ τὸ «[τῶν] χειρῶν», ἐνῶ περίπου εἴκοσι φορές στὸν πληθυντικὸ. Μᾶς φαίνεται ὅτι τὴν προσοχὴ τῶν διορθωτῶν ἤλκυσαν οἱ κώδικες μὲ τὴν αιτιατικὴ πτώση καὶ δικαίως τὴν διόρθωσαν σὲ γενική, ἀλλὰ στὸν λάθος ἀριθμὸ (μέχρι τὸν 12^ο αἰ. δὲν ἀπαντᾶται «ἔργου»).

ἔργων	BARB336, RGB27, S958, MES160, S961, S973, S2145, GfVIII, V1554, V1875, V2005, BARB431, P330, S983, KR45, S1018, S1020, S1037, GfXIII, PP1268, S971, AD34820, GfIII, P324, S1023, S1032, S1042, S2023, DJ190, V2007, KMR142, S1062.
ἔργου	V1811, ANG15, OT344, VPE03, LVΒ33, TOP51, EBE713, S1013, V1863, BARB393, P391, P409 ⁺ , AD22749, VPE02, ST109V, PAT105, VPE21, EBE662, ZV200, VOSK32, PP468, HR5561, BEN56, DU9, EBE2393, HG416, PCS367, KAEM6, VP984, VPE06, VPE19, VPE11, VPE20, VPE25, VPE26, VP1066, VP1082, VP1083, XEN163, KAR118, S2143, TPΗ518.

	LES327, P328 ² , P410, DJ311, AD27563, DU14, IV373, BSB540, VPE12, S968, VP1055, VP1077, VP1085, VPRD, DU103, S972, S1021, S1073, S2021, HIL820, P408, P411, P2509, PP1084, KMR90, DU33, DU44, ARB49, ARB17, P326, MES107, DU76, P393, EBE757, 1526, EBE2582, DJ273, VP1070, DJ181, EBE2400, BRC42, S1064, VP1086, S2045, KMR143, BUR54, SB53, EBE759, EBE766, VP985, VP1050, VP1057, VP1073, VP1078, VP1089, S978, S986, S1038, S1041, S1045, S2037, PP303, BUR57, DU97, KMR72, DU95, VP825, DU37, VP1048, VP1058, VP1060, VPS20, VP1065, VP1069, VP1080, VP1087, VP1091, S1052, S1049, S1046, S1050, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1057, S1058, S1060, S1061, S1063, S1067, S1069, S1070, S1074, S1079, TPH334, KMR144, KMR145, EBE750, EBE760, PP177, AD28820, S1076, VP1092, 1740, 1877, 1864-1924, 1948.
ἔργον	S959, GFIV, GFVII, GFII, GFXV ² , S962, S1036, BARB345, P392, S982, LVB7, S1012, BARB443, AD27564, ARB37, DJ236, GFXII, EBE661, S991, BRC107, EBE668.
ἔργα	OT434, VPE13, PCS214, CR11, RIC1, S966, S1014, GFXX ² , VP1076, DU90, ANG62, SB48, S2017, V1213, VP1074, S984, S2111, DJ257, AD40755, VP1053, VP1079, VP1081, S1048, EG2392, S1047, 1638, 1701, 1803.

3.9. ... τῶν καθ' ἑκάστην γενεάν καὶ γενεάν εὐαρεστησάντων σοι...

Ἐκ πρώτης ὄψεως τὸ δεύτερο «γενεάν» εἶναι περιττό, ἀλλὰ πῶς βρέθηκε σὲ τόσα πολλὰ καὶ ἀρχαῖα χφφ;

καθ' ἑκάστην γενεάν καὶ γενεάν	καθ' ἑκάστην γενεάν
BARB336, RGB27, S959, GFIV, GFVII, GFXV ² , MES160, S961, S962, V1811, S973, S1036, OT434, VPE03, VPE13, LVB33, TOP51, EBE713, S1013, S2145, GFVIII, V1554, V1875, V2005, BARB345, BARB393, BARB431, P330, P391, P392, P409 ² , PCS214, AD22749, VPE02, S983, KR45, ST109V, PAT105, CR11, RIC1, SYN604, VPE21, LVB7, S966, S1012, S1014, S1018, S1020, ZV200, VOSK32, GFXIII, AMF3, AMR24, PP468, PP1268, AD27564, HR5561, BEN56, ARB37, DU9, EBE2393, HG416, PCS367, KAEM6, VPE06, VP984, VPE11, VPE20, VPE25, VPE26, VP1066, VP1082, VP1083, XEN163, KAR118, S2143, TPH518, P328 ² , LES327, P410, DJ236, DJ311, AD27563, AD34820, DU14, GFXX ² , IV373, P324, VSL14, BSB540, VPE12, S968, VP1055, VP1076, VP1077, VP1085, VPRD, DU103, EBE661, S972, S991, S1021, S1032, S1042, S1073, S2021, HIL820, HR5669, P408, P411, P2509, KMR90, DU33, DU44, ARB49, ARB17, P326, ANG62, 1508, P393, V2007, EBE757, EBE2582, DJ273, SB48, VP1070, DJ181, EBE2400, KMR142, BRC107, S1064, VP1086, S2017, S2045, BUR54, SB53, V1213, EBE759,	S958, GFII, ANG15, OT344, V1863, EBE662, S1037, BARB443, VPE19, GFIII, GFXII, S1023, S2023, PP1084, DJ190, DU90, MES107, DU76, 1526, BRC42, KMR143, VP1073, VP1089, S1041, PP303, BUR57, DU97, KMR72, DU95, VP825, DU37, VP1048, VP1053, VP1060, VPS20, VP1065, VP1079, VP1081, VP1091, S1052, S1050, S1063, S1069, S1070,

EBE766, VP985, VP1050, VP1057, VP1074, VP1078, S978, S984, S986, S1038, S1045, S2037, S2111, DJ257, AD40755, VP1058, VP1069, VP1080, VP1087, SSL14, SSL15, S1049, S1046, S1048, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1057, S1058, S1060, S1061, S1062, S1067, S1074, S1079, EG2392, S1047, KMR145, EBE668, EBE750, EBE760, PP177, 1629, 1632,	TRH334, KMR144, AD28820, S1076, VP1092, 1638, 1701, 1740, 1803, 1877, 1864-1924, 1948.
--	--

3.10. ... ἔλυσε τὰς ὠδίννας τοῦ θανάτου... [καθότι οὐκ ἦν δυνατὸν κρατεῖσθαι ὑπὸ τῆς φθορᾶς τὸν ἀρχηγὸν τῆς ζωῆς...]

Ἐδῶ πρόκειται περὶ ἀπλοῦ ὀρθογραφικοῦ λάθους, ἐφόσον δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία περὶ τῆς πηγῆς: «Ὁν ὁ Θεὸς ἀνέστησε, λύσας τὰς ὠδίννας τοῦ θανάτου, καθότι οὐκ ἦν δυνατὸν κρατεῖσθαι αὐτὸν ὑπ' αὐτοῦ» (Πράξ. 2, 24).

ὠδίννας	ὀδί(ύ)νας
BARB336, RGB27, S959, GF XV ¹ , MES160, TBH531, SGE089, S1036, ANG15, OT434, OT344, VPE03, LVB33, TOP51, EBE713, S1013, S2145, GFVIII, V1863, V2005, BARB345, BARB431, P391, P392, P409 ¹ , AD22749, TBS4980, VPE02, ST109V, PAT105, MES175, VPE21, LVB7, EBE662, S966, S1012, S1014, S1018, S1020, S1037, ZV200, Vosk32, GF XIII, PP468, AD27564, HR5561, BEN56, ARB37, DU9, HG416, PCS367, VPE06, VP984, VPE19, VPE11, VPE20, VPE25, VPE26, VP1066, VP1082, VP1083, XEN163, KAR118, S971, S2143, TRH518, LES327, P328 ² , P410, DJ311, AD27563, AD34820, DU14, GF III, GF XX ² , IV373, BSB540, VPE12, S968, VP1055, VP1076, VP1077, VP1085, VPRD, DU103, EBE661, S972, S991, S1021, S1023, S1032, S1042, S1073, S2021, S2023, HR5669, P408, P411, P2509, PP1084, KMR90, DJ190, DU33, DU44, ARB49, P326, P393, V2007, 1526, EBE2582, DJ273, VP1070, DJ181, EBE2400, KMR142, BRC42, BRC107, S1064, S2017, S2045, KMR143, BUR54, EBE759, EBE766, VP985, VP1050, VP1057, VP1073, VP1074, VP1078, S978, S984, S986, S1038, S1041, S1045, S2037, S2111, PP303, BUR57, AD40755, DU95, VP825, VP1058, VP1069, VP1087, S1049, S1046, S1048, S1050, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1057, S1058, S1060, S1061, S1062, S1067, S1069, S1070, S1074, S1079, EG2392, S1047, KMR145, EBE750, EBE760, PP177, S1076, 1701, 1948,	S958, GFIV, GFVII, GFII, S961, S962, V1811, S973, V1554, P330, PCS214, S982, S983, KR45, CR11, RIC1, AMF3, AMR24, BARB443, PP1268, KAEM6, DJ236, GF XII, P324, HIL820, DU90, ARB17, MES107, ANG62, DU76, EBE757, SB48, VP1086, SB53, V1213, VP1089, DJ257, DU97, KMR72, DU37, VP1048, VP1053, VP1060, VPS20, VP1065, VP1079, VP1080, VP1081, VP1091, S1052, S1063, TRH334, KMR144, EBE668, AD28820, VP1092, 1638, 1740, 1803, 1877, 1864 1924.

3.11. ... ταῦτα ἄ προτεθείκαμεν κατὰ τὰς αὐτοῦ ἐντολάς...

ταῦτα ἄ προτεθείκαμεν κατὰ τὰς αὐτοῦ ἐντολάς	ταῦτα ἄ προτεθείκαμεν ἐνώπιόν σου κατὰ τὰς αὐτοῦ ἐντολάς
RGB27, S958, S959, GfIV, GfVII, JOHN, GfII, GfXV ² , MES160, TBH531, S961, S962, SGEO89, V1811, S973, S1036, ANG15, OT434, OT344, VPE03, LVB33, TOP51, EBE713, S1013, S2145, GfVIII, V1554, V1863, V1875, V2005, BARB345, BARB393, BARB431, P330, P391, P392, P409 ¹ , PCS214, AD22749, TBS4980, VPE02, S982, S983, KR45, ST109V, PAT105, CR11, RIC1, SYN604, MES175, VPE21, LVB7, EBE662, S966, S1012, S1014, S1018, S1020, S1037, ZV200, Vosk32, GfXIII, AMF3, AMR24, BARB443, PP468, PP1268, AD27564, HR5561, BEN56, ARB37, DU9, EBE2393, HG416, PCS367, KAEM6, VPE06, VP984, VPE19, VPE11, VPE20, VPE25, VPE26, VP1066, VP1082, VP1083, XEN163, KAR118, S971, S2143, TPH518, LES327, P328 ² , P410, DJ236, DJ311, AD27563, AD34820, DU14, GfIII, GfXII, GfXX ² , IV373, P324, VSL14, BSB540, VPE12, S968, VP1055, VP1076, VP1077, VP1085, VPRD, DU103, EBE661, S972, S991, S1021, S1023, S1032, S1042, S1073, S2021, S2023, HIL820, HR5669, P408, P2509, PP1084, KMR90, DJ190, DU33, DU44, DU90, ARB49, ARB17, P326, MES107, ANG62, 1508, DU76, P393, V2007, 1519, EBE757, 1526, EBE2582, DJ273, SB48, VP1070, KMR166, DJ181, EBE2400, KMR142, BRC42, BRC107, S1064, VP1086, S2017, S2045, KMR143, BUR54, SB53, V1213, EBE759, EBE766, VP985, VP1050, VP1057, VP1073, VP1074, VP1078, S978, S984, S986, S1038, S1041, S2037, S2111, PP303, BUR57, DJ257, SWA, GLK657, AD40755, DU95, VP825, VP1058, VP1065, VP1069, VP1079, VP1080, VP1081, VP1087, VP1091, SSL14, SSL15, S1049, S1046, S1048, S1050, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1057, S1058, S1060, S1061, S1062, S1067, S1069, S1070, S1074, S1079, EG2392, S1047, KMR144, KMR145, EBE668, EBE750, EBE760, S1076, 1629, 1632, 1638, 1701, 1710, 1803, 1948,	VP1089, DU97, KMR72, DU37, VP1048, VP1053, VP1060, VPS20, S1052, S1063, TRH334, PP177, AD28820, VP1092, 1740, 1877, 1864-1924.

3.12. ... ἐν τῇ νυκτὶ ἧ παρεδίδου ἑαυτὸν...

Στὰ χφφ τῆς πρώτης ἔκδοσης ἀπαντᾶται ἡ πρόθεση «ἐν». Ἀργότερα ἀπλοποιήθηκε τὸ κείμενο καὶ προσαρμόστηκε στὸ κείμενο τῆς Λειτουργίας τοῦ Χρυσοστόμου.

έν τῇ νυκτί	τῇ νυκτί
RGB27, S958, S959, GFIV, GFVII, GFXV ² , MES160, S961, S962, S973, S1036, OT434, LVB33, S2145, GFVIII, V1875, V2005, BARB345, BARB431, P330, P392, PCS214, S982, KR45, ST109V, CR11, RIC1, MES175, LVB7, S966, S1012, S1020, S1037, ZV200, GF XIII, AMF3, AMR24, BARB443, PP1268, S971, P328 ² , DJ236, GF XII, GFXX ² , VPE12, IBE661, S991, S1042, DJ190, DU44, DU90, ANG62, V2007, SB48, KMR143, VP1087, S1079, EBE668.	GFII, V1811, ANG15, OT344, VPE03, TOP51, EBE713, S1013, V1554, V1863, P391, P409 ² , AD22749, VPE02, PAT105, VPE21, S1014, S1018, VOSK32, PP468, AD27564, HR5561, BEN56, ARB37, DU9, EBE2393, HG416, PCS367, KAEM6, VPE06, VPE19, VPE11, VPE20, VPE25, VPE26, VP1066, VP1082, VP1083 και ὅλα τὰ μεταγενέστερα.

3.13. ... τὸν ἐμὸν θάνατον καταγγέλλετε, τὴν ἐμὴν ἀνάστασιν ὁμολογεῖτε...

τὸν ἐμὸν θάνατον καταγγέλλετε, τὴν ἐμὴν ἀνάστασιν ὁμολογεῖτε	τὸν ἐμὸν θάνατον καταγγέλλετε καὶ τὴν ἐμὴν ἀνάστασιν ὁμολογεῖτε
RGB27, S958, S959, GFIV, GFVII, JOHN, GFII, GFXV ² , MES160, S961, S962, SGE089, V1811, S973, S1036, ANG15, OT434, OT344, VPE03, VPE13, LVB33, TOP51, EBE713, S1013, S2145, GFVIII, V1554, V1863, V1875, V2005, BARB345, BARB393, BARB431, P330, P391, P392, P409 ¹ , PCS214, AD22749, VPE02, S982, S983, KR45, ST109V, PAT105, CR11, RIC1, SYN604, MES175, VPE21, LVB7, EBE662, LV2, S966, S1012, S1014, S1020, S1037, ZV200, VOSK32, GF XIII, AMF3, AMR24, BARB443, PP468, PP1268, AD27564, HR5561, BEN56, ARB37, DU9, EBE2393, HG416, PCS367, KAEM6, VPE06, VP984, VPE19, VPE11, VPE20, VPE25, VPE26, VP1066, VP1082, VP1083, XEN163, KAR118, S971, S2143, TRH518, LES327, P328 ² , P410, DJ236, DJ311, AD27563, AD34820, DU14, GFIII, GF XII, GFXX ² , IV373, P324, VSL14, BSB540, VPE12, S968, VP1055, VP1076, VP1077, VP1085, VPRD, DU103, EBE661, S972, S991, S1021, S1023, S1032, S1042, S1073, S2021, S2023, HII820, HR5669, P408, P411, P2509, PP1084, KMR90, DJ190, DU33, DU44, DU90, ARB49, ARB17, P326, MES107, ANG62, 1508, DU76, P393, V2007, 1519, EBE757, 1526, EBE2582, DJ273, SB48, VP1070, KMR166, DJ181, EBE2400, KMR142, BRC42, BRC107, S1064, VP1086, S2017, S2045, KMR143, BUR54, SB53, V1213, EBE759, EBE766, VP985, VP1050, VP1057, VP1073, VP1074, VP1078, VP1089, S978, S984,	TbS4980, S1018, VP1092, 1710, 1740, 1803, 1877.

S986, S1038, S1041, S1045, S2111, PP303, BUR57, DJ257, DU97, SWA, KMR72, GLK657, AD40755, DU95, VP825, DU37, VP1048, VP1053, VP1058, VP1060, VPS20, VP1065, VP1069, VP1079, VP1080, VP1081, VP1087, VP1091, SSL14, SSL15, S1052, S1049, S1046, S1048, S1050, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1057, S1058, S1060, S1061, S1062, S1063, S1067, S1069, S1070, S1074, S1079, EG2392, S1047, TRH334, KMR144, KMR145, EBE668, EBE750, EBE760, PP177, AD28820, S1076, 1629, 1632, 1638, 1701, 1864-1924, 1948.

3.14. Τὸ ἐκχυθὲν ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς.

Ἡ προσθήκη «καὶ σωτηρίας» μπορεῖ νὰ ἔχει εἰσαχθεῖ ἀπὸ τὴν ἐρμηνεία τοῦ Γερμανοῦ (PG 98, 440A).

Ὁ ANΔ ὁμῶς δὲν τὴν ἔχει (PG 140, 453A).

Τὸ ἐκχυθὲν ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς.	SMI22 (X), RGB27, S958, S959, GFVII, PYR, JOHN, Mes160 (X), TBH531, S961, S962, SGeo89, S973, S1036, ANG15, OT434, OT344, VPE03, VPE13, LVB33, TOP51, EBE713, S1013, S2145, GfVIII, V1863, V1875, BARB345, BARB431, P330, P391, P392, P409 ¹ , PCS214, AD22749, TBS4980, VPE02, S982, S983, KR45, PAT105, Cr11, Ric1, SYN604, VPE21, LVB7, EBE662, S966, S1012, S1014, S1018, S1020, S1037, VOSK32, AMF3, PP468, PP1268, AD27564, HR5561, BEN56, ARB37, DU9, HG416, PCS367, KAEM6, VPE06, VP984, VPE19, VPE11, VPE20, VPE25, VPE26, VP1066, VP1082, VP1083, XEN163, KAR118, S2143, TRH518, LES327, P328 ² , P410, DJ236, DJ311, AD27563, AD34820, DU14, GfXX ² , IV373, Vsl14, BSB540, VPE12, S968, VP1055, VP1076, VP1077, VP1085, VPRD, DU103, S972, S991, S1021, S1032, S1042, S1073, S2021, HIL820, HR5669, P408, P411, P2509, DJ190, DU33, DU44, ARB49, ARB17, P326, 1508, DU76, P393, 1519, 1526, EBE2582, DJ273, SB48, VP1070, KMR166, DJ181, EBE2400, KMR142, BRC107, S1064, VP1086, S2017, S2045, KMR143, BUR54, SB53, V1213, EBE759, RNB563, VP985, VP1050, VP1057, VP1073, VP1074, VP1078, VP1089, S978, S984, S986, S1038, S1041, S1045, S2037, S2111, PP303, DJ257, DU97, SWA, KMR72, GLK657, AD40755, DU95, VP825, DU37, VP1048, VP1053, VP1058, VP1060, VPS20, VP1069, VP1080, VP1081, VP1087, SSl.14, SSL15, S1052, S1048, S1063, S1072, S1074, S1079, EG2392, S1047, TRH334, KMR144, KMR145, EBE668, EBE750, EBE760, PP177, AD28820, S1076, VP1092, 1629, 1632, 1638, 1701, 1710, 1740, 1803, 1877. Μάρκος ὁ Εὐγενικός (PG 160, 1084C).
--------------------------------------	---

Προσθέτουν «καὶ σωτηρίας»	GFII, GFXV ² , MES160, V1811, V1872, V2005, BARB393, ZV200, BARB443, GFIII, P324, V573, DU90, MES107, ANG62, V2007, 1864-1924, 1948.
Προσθέτουν μαζί με «καὶ σωτηρίας» καὶ τὸ «μεταβαλὼν...»	V1554, MES175, GFXII, EBE757, BUR57, VP1079, S1049, S1046, S1050, S1053, S1054, S1055, S1056, S1057, S1058, S1060, S1061, S1062, S1067, S1069, S1070.
Προσθέτουν «καὶ σωτηρίας» στοῦ Χρυσοστόμου	GFIV, GFZII, ERA2.

3.15. ... ἐνώσαις ἀλλήλοις εἰς ἑνὸς Πνεύματος Ἁγίου κοινωνίαν...

Εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ δύσκολα σημεῖα (φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν ποικιλία τῶν γραφῶν). Πιὸ συχνὰ ἀπαντᾶται τὸ ἀπαρέμφατο. Ἔτσι συνεχίζεται ἡ σειρά: «ἐλθεῖν, εὐλογήσαι, ἀγιάσαι, ἀναδείξει, ἐνώσαι», ἀλλὰ ἐπειδὴ πρόκειται περὶ Πνεύματος Ἁγίου, δὲν συνδυάζεται μετὰ τὸ «εἰς ἑνὸς Πνεύματος» (θὰ ἦταν «εἰς ἑαυτοῦ κοινωνίαν»). Γι' αὐτὸ «ἐνώσαις» μᾶς φαίνεται ἡ καλύτερη λύση.

Ἐνώσαις: RGB27 (ὡς τὸ «ς» προστέθηκε ἀργότερα), S1036, LVB33, TOP51, S2145, V2005, BARB345, BARB393, P391, P392, AD22749, KR45, ST109V, PAT105, MES175, VPE21, LV2, S1012, S1018 (ἢ «ἐνώσας»), ZV200, PP468, PP1268, AD27564, HG416, S971, DJ236, GFXX², VPE12, DU103, S972, S1042, P2509, DU33, DU90, DU76, DJ273, SB48, DJ181, EBE2400, BRC107, S2045, VP1057, VP1089, S978, BUR57, SWA, VPS20, VP1079, VP1080, VP1087, VP1091, S1049, S1046, S1050, S1053, S1054, S1055, S1056, S1057, S1058, S1060, S1061, S1062, S1063, S1067, S1069, S1070, S1047, EBE668, AD28820, S1076, VP1092, 1638, 1701, 1740, 1803, 1864-1924, 1948.

Ἐνώσαι: S959, GFIV, GFVII, GFXV², S973, ANG15, OT434, OT344, VPE03, VPE13, EBE713, S1013, GFVIII, V1554, V1863, V1872, P330, P409¹, VPE02, S982, S983, LVB7, EBE662, S1014, S1037, VOSK32, GFVIII, AMF3, BARB443, HR5561, BEN56, ARB37, DU9, PCS367, KAEM6, VPE06, VP984, VPE19, VPE11, VPE20, VPE25, VPE26, VP1066, VP1082, VP1083, XEN163, KAR118, S2143, TRH518, LES327, P328², P410, DJ311, AD27563, AD34820, DU14, IV373, P324, BSB540, S968, VP1055, VP1076, VP1077, VP1085, VPRD, EBE661, S1021, S1032, S1073, S2021, HIL820, HR5669, P408, P411, PP1084, DJ190, DU44, ARB49, P326, P393, V2007, EBE757, 1526, EBE2582, VP1070, KMR166, KMR142, BRC42, S1064, VP1086, S2017, KMR143, BUR54, SB53, V1213, EBE759, EBE766, RNB563, VP985, VP1050, VP1073, VP1074, VP1078, S984, S986, S1038, S1041, S1045, S2037, S2111, P347³, PP303, DU97, KMR72, AD40755, DU95, VP825, DU37, VP1048, VP1053, VP1058, VP1069, VP1081, S1052, S1048, S1051, S1072, S1074, EG2392, TRH334, KMR144, KMR145, EBE750, EBE760, PP177, 1877.

Ἐνώσας: S991, VP1060, VP1065, S1079.

Ἐνώσεως: S1020.

Ἐνώσε: S966 (+ εἰς), ARB17.

Αἰνώσε: S958, S961, CR11.

Ἐνωσαι: S962, BARB431, AMR24, GFIII.

Ἐνωσον: GFII, MES160, V1811, GFXII.

Αἰνώσε: RIC1.

Ἐνοσε: DJ257.

Ἐνωσε: ANG62.

3.16. ... καὶ μηδένα ἡμῶν εἰς κρίμα ἢ εἰς κατάκριμα ποιήσης...

Ἐδῶ βλέπουμε τὸ λάθος τῶν μεταγενεστέρων μεταγραφῶν νὰ θέλουν νὰ ταιριαξοῦν τὸ ρῆμα «ποιεῖν» μὲ τὸ προηγούμενο «ἐνώ». Ἀλλὰ σὲ ὅλα τὰ ἀρχαῖα χφφ διαβάζουμε τὴν ὑποτακτικὴ «ποιήσης», ἢ ὁποῖα ἀπαντᾶται σταθερὰ σὲ συνδυασμὸ μὲ ὅλες τὶς ποικίλες μορφές τοῦ «ἐνώ»:

α) μὲ «ἐνώσας» στά: RGB27, S1036, LVB33, V2005, BARB345, P392, KR45, ST109V, MES175, S1012, PP1268, AD27564, S971, DJ236, VPE12, DU90, SB48, EBE668, VP1087.

β) μὲ «ἐνώσαι» στά: S959, GFIV, GFVII, GFXV⁺, OT434, OT344, P330, S982, LVB7, GFXIII, AMF3, V2007, EBE757, VP1074 κ.ἄ.

γ) μὲ «αἰνώσε» στά: S958, S961, CR11.

δ) μὲ «ἐνωσον» στά: GFII, MES160, V1811, GFXII.

ε) μὲ «ἐνωσαι» στά: S962, BARB431, AMR24, GFIII.

«Ποιήσης»: RGB27, S958, S959, GFIV, GFVII, GFII, GFXV², MES160, S961, S962, V1811, S973, S1036, ANG15, OT434, OT344, LVB33, S2145, GFVIII, V1554, V1872, V2005, BARB345, BARB431, P330, P392, PCS214, S982, KR45, ST109V, CR11, RIC1, MES175, LVB7, S966, S1012, S1018, S1037, ZV200, GFXIII, AMF3, AMR24, PP1268, AD27564, S971, DJ236, GFIII, GFXII, VPE12, EBE661, S1042, DU90, MES107, ANG62, V2007, EBE757, SB48, VP1074, P347^β, DJ257, VP1087, EBE668.

«Ποιήσας»: S1020, P328², S991, S1032, BRC107, S1047.

«Ποιῆσαι»: VPE03, VPE13, EBE713, S1013, P409¹, VPE02, S983, EBE662, S1014, VOSK32, BARB443, HR5561, BEN56, ARB37, DU9, PCS367, KAEM6, VPE06, VP984, VPE19, VPE11, VPE20, VPE25, VPE26, VP1066, VP1082, VP1083, XEN163, KAR118, S2143, TRH518, LES327, P410, DJ311, AD27563, AD34820, DU14, GFXX², IV373, P324, BSB540, S968, VP1055, VP1076, VP1077, VP1085, VPRD, S1021, S1073, S2021, HIL820, HR5669, P408, P411, PP1084, DJ190, DU44, ARB49, ARB17, P326, DU76, P393, 1526, EBE2582, VP1070, KMR166, KMR142, BRC42, S1064, VP1086, S2017, KMR143, BUR54, SB53, V1213, VP985, VP1050, VP1073, VP1078, S984, S986, S1038, S1041, S1045, S2037, PP303, DU97, KMR72, AD40755, DU95, VP825, DU37, VP1048, VP1053, VP1058, VP1081, S1052, S1048, S1051, S1072, S1074, EG2392, TRH334, KMR144, KMR145, EBE750, PP177, 1877.

«Ποιήσαις»: TOP51, V1863, BARB393, P391, AD22749, PAT105, VPE21, PP468, HG416, DU103, S972, P2509, DU33, DJ273, DJ181, EBE2400, S2045, EBE759, EBE766, VP1057, VP1089, S978, S2111, BUR57, SWA, VP1060, VPS20, VP1065, VP1069, VP1079, VP1080, VP1091, S1049, S1046, S1050, S1053, S1054, S1055, S1056, S1057, S1058, S1060, S1061, S1062, S1063, S1067, S1069, S1070, S1079, EBE760, AD28820, S1076, VP1092, 1638, 1701, 1740, 1803, 1864 1924, 1948.

3.17. ... τοὺς ἀγαθοὺς ἐν τῇ ἀγαθότητι διατήρησον, [τοὺς πονηροὺς ἀγαθοὺς ποιήσον ἐν τῇ χρηστότητί σου.]

Εἶναι πιὸ πιθανὸ νὰ προσέθετε κάποιος κατὰ λάθος τὸ «σου», πράγμα ποὺ γίνεται συχνά, παρὰ νὰ τὸ παρέβλεπαν τόσοι μεταγραφεῖς καὶ μάλιστα σὲ ὅλα τὰ γνωστὰ χφφ πρὸ τοῦ 10^{ου} αἰ. Μᾶλλον προσάρμοσαν τὶς δύο φράσεις: «ἀγαθότητί σου - χρηστότητί σου», ἐνῶ ἔχουν διαφορετικὴ ἔννοια: «στὴν ἀγαθότητα διατήρησε» (ὡς γενικὴ ἀρετὴ), «ποίησέ τους ἀγαθοὺς μὲ τὴν χρηστότητά σου» (μὲ μία ἀπὸ τὶς ιδιότητές σου, τὴν χρηστότητα).

ἐν τῇ ἀγαθότητι διατήρησον	ἐν τῇ ἀγαθότητί σου διατήρησον
RGB27, S958, S959, GFIV, GFVII, JOHN, GFII, MES160, S961, SGE089, V1811, S973, OT344, VPE03, VPE13, S1013, S2145, V1554, V1863, V1872, V1875, V2005, BARB393, BARB431, P392, P409 ¹ , PCS214, AD22749, TBS4980, VPE02, PAT105, RIC1, MES175, LVB7, S1012, S1018, S1020, S1037, VOSK32, PP468, PP1268,	GfXV ² , S962, S1036, ANG15, OT434, LVB33, TOP51, GFVIII, BARB345, P330, S982, S983, KR45, ST109V, CR11, SYN604, VPE21, EBE662, S966, S1014, ZV200, GFVIII, AMF3, AMR24, BARB443, AD27564, HR5561, BEN56, ARB37, Du9, HG416, KAEM6, VP984, VPE20, VPE26, VP1083, KAR118, S971, S2143, LES327, P328 ² , P410, P347 ² , DJ311, AD27563, AD34820, GFIII, GFXX ² ,

PCS367, VPE06, VPE19, VPE11, VPE25, VP1066, VP1082, XEN163, TPH518, DJ236, DU14, GFXII, VSL14, BSB540, S968, VP1076, VP1077, VP1085, S972, S1021, S1073, S2021, HIL820, HR5669, P408, P411, KMR90, ARB49, V2007, 1526, DJ273, SB48, KMR166, KMR142, BRC42, BRC107, S1064, VP1086, S2017, S2045, KMR143, BUR54, SB53, VP985, VP1050, VP1057, VP1073, S978, S1038, S1041, S1045, S2037, PP303, BUR57, GLK657, VP1080, S1048, S1050, S1067, S1069, S1074, S1070, EG2392, KMR144, KMR145, EBE750, 1710.

IV373, P324, VPE12, VP1055, VPRD, DU103, EBE661, S1032, S1042, P2509, DU33, DU44, DU90, ARB17, P326, MES107, ANG62, 1508, DU76, P393, 1519, EBE757, EBE2582, DJ181, EBE2400, V1213, EBE759, EBE766, VP1074, VP1078, VP1089, S984, S986, S2111, DJ257, DU97, KMR72, AD40755, DU95, VP825, DU37, VP1048, VP1053, VP1058, VP1060, VPS20, VP1065, VP1069, VP1079, VP1081, VP1087, VP1091, SSL14, SSL15, S1052, S1049, S1046, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1057, S1058, S1060, S1061, S1062, S1063, S1072, S1079, S1047, TPH334, EBE668, EBE760, PP177, AD28820, S1076, VP1092, 1629, 1632, 1638, 1701, 1740, 1803, 1877, 1864-1924, 1948.

3.18. ... σὺ ἡμᾶς δίδαξον εὐχαριστεῖν σοι ἀξίως τῶν εὐεργεσιῶν σου...

Ἵχι γὰρ τις εὐεργεσίης σου, ἀλλὰ ἀντάξια τῶν εὐεργεσιῶν σου.

ἀξίως τῶν εὐεργεσιῶν σου	ἀξίως ὑπὲρ τῶν εὐεργεσιῶν σου
<p>BARB336, RGB27, RNB226, S958, S959, GFIV, GFVII, GFII, GFV², MES160, BEN57, TBH531, S961, S962, SGEO89, V1811, S973, S1036, ANG15, OT434, OT344, VPE03, VPE13, LVB33, EBE713, S1013, S2145, GFVIII, V1554, V1863, V1872, V1875, V2005, BARB329, BARB345, BARB393, BARB431, P330, P391, P392, P409¹, PCS214, AD22749, TBS4980, VPE02, S982, S983, KR45, ST109v, CR11, MES175, LVB7, EBE662, S966, S1012, S1014, S1018, S1020, S1037, ZV200, VOSK32, GFXIII, AMR24, BARB443, PP468, PP1268, AD27564, HR5561, BEN56, ARB37, EBE2393, PCS367, KAEM6, VPE06, VP984, VPE19, VPE11, VPE20, VPE25, VPE26, VP1066, VP1082, VP1083, XEN163, KAR118, S971, S2143, S2144, TPH518, LES327, P328², P410, P347^a, DJ236, DJ311, AD34820, DU14, GFIII, GFXII, GFXX², IV373, P324, VSL14, BSB540, S968, VP1055, VP1076, VP1077, VP1085, VPRD, DU103, EBE661, S972, S991, S1021, S1042, S1073, S2021, HIL820, HR5669, P408, P411, P2509, PP1084, KMR90, DJ190, DU33, DU44, DU90, ARB49, ARB17, P326, MES107, ANG62, 1508, DU76, P393, V2007, 1519, EBE757, 1526, EBE2582, DJ273, SB48, VP1070, KMR166, DJ181, EBE2400, KMR142, BRC42, BRC107, S1064, VP1086, S2017, S2045,</p>	<p>TOP51, HG416, VP1092, 1629, 1632, 1701, 1740, 1803, 1877, 1864-1924, 1948.</p> <p>RIC1: «ἀξίωσον ὑπὲρ τὸν εὐεργεσιῶν σου».</p>

KMR143, BUR54, SB53, V1213, EBE759, EBE766, VP985, VP1050, VP1057, VP1073, VP1074, VP1078, VP1089, S978, S984, S986, S1038, S1041, S1045, S2037, S2111, PP303, BUR57, DJ257, DU97, SWA, KMR72, GLK657, AD40755, DU95, VP825, DU37, VP1048, S1051, VP1053, VP1058, VP1060, VPS20, VP1065, VP1069, VP1079, VP1080, VP1081, VP1087, VP1091, SSL14, SSL15, S1052, S1049, S1046, S1048, S1050, S1053, S1054, S1055, S1056, S1057, S1058, S1060, S1061, S1062, S1063, S1067, S1069, S1070, S1072, S1074, S1079, EG2392, S1047, TRH334, KMR144, KMR145, EBE668, EBE750, EBE760, PP177, AD28820, S1076, 1638.

3.19. ... σὺ εἶ ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ προσδεξάμενος τὰ δῶρα ταῦτα...

Ἄλλο δύσκολο σημεῖο. Ἡ ἔκφραση «σὺ εἶ» χαρακτηρίζει τὸν Μ. Βασίλειο: «σὺ γὰρ εἶ ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πᾶσι», «σὺ εἶ ὁ θεόμενος ἡμᾶς», «σὺ εἶ ὁ χαρισάμενος ἡμῖν», «σὺ γὰρ εἶ, Κύριε, ἡ βοήθεια τῶν ἀβοηθήτων». Ἀπὸ τὴν ἄλλη, χωρὶς «εἶ» κυλάει τὸ κείμενο πὸ ἀπαλά. Προτιμήσαμε αὐτὸ πὸ ἀπαντᾶται στὴν πλειοψηφία τῶν χφφ. Ὑπάρχει καὶ ἓνας ἀριθμὸς τῶν μεταγενεστέρων χφφ πὸ παραλείπουν τελείως τὴν πρόταση καὶ γράφουν ἔτσι: «... καὶ ποιεῖς μεθ' ἡμῶν· ὁ προσδεξάμενος τὰ δῶρα ταῦτα, καθάρισον...».

Σὺ εἶ ὁ Θεὸς ἡμῶν	Σὺ, ὁ Θεὸς ἡμῶν,
BARB336, RGB27, RNB226, S959, GFIV, GFVII, JOHN, GFII, MES160, BEN57, TBH531, S962, V1811, S973, S1036, OT434, OT344, VPE03, VPE13, LVB33, TOP51, EBE713, S1013, S2145, V1863, V1872, V1875, V2005, BARB329, BARB345, BARB393, BARB431, P330, P391, P409 ¹ , PCS214, AD22749, VPE02, S982, S983, KR45, ST109v, Ric1, LVB7, S966, S1012, S1014, S1020, S1037, ZV200, VOSK32, AMF3, BARB443, PP468, PP1268, AD27564, HR5561, BEN56, ARB37, HG416, KAEM6, VPE06, VP984, VPE19, VPE11, VPE20, VPE25, VP1066, VP1082, XEN163, S971, S2143, S2144, TRH518, LES327, P328 ² , P410, DJ311, AD34820, DU14, GFIII, GFXX ² , IV373, P324, VSL14, BSB540, S968, VP1055, VP1076, VP1077, VP1085, VPRD, DU103, EBE661, S972, S1021, S1042 (+ «γαρ»), S2021, HIL820, HR5669, P408, P411, P2509, PP1084, KMR90, DJ190, DU44, DU90, ARB49, ARB17, P326, MES107, P393, EBE757, EBE2582, DJ273, VP1070, KMR166, DJ181, EBE2400, KMR142, BRC107, S1064, VP1086, S2045, KMR143, BUR54, EBE759, EBE766, DU95, VP985, VP1050, VP1057, VP1074, VP1078, S978,	S958, GF XV ⁻ , S961, SGE089, ANG15, GF VIII, V1554, P392, TBS4980, MES175, EBE662, GFXIII, EBE2393, VPE26, VP1083, KAR118, P347 ^a , DJ236, S991, DU33, ANG62, 1508, DU76, V2007, 1519, 1526, SB48, BRC42, S2017, V1213, VP1073, VP1089, S984, PP303, KMR72, GLK657, VP1058, VP1060, VPS20, VP1079, VP1080, VP1081, SSL14, SSL15, S1046, S1048, S1079, KMR144, S1076, VP1092, 1629, 1632, 1638, 1701, 1740.

S1038, S1041, S1045, S2037, S2111, BUR57, DJ257, AD40755, VP825, VP1065, VP1069, VP1087, S1049, S1050, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1057, S1058, S1060, S1061, S1062, S1067, S1069, S1070, S1072, S1074, EG2392, S1047, KMR145, EBE668, EBE750, EBE760, PP177.

1803, 1877, 1864-1924, 1948.

3.20. ... ἀξίως ὑποδέχεσθαι τὴν ἐλπίδα τῶν ἀγιασμάτων σου...

Ἐπίδη διάκριση: πιδ πάνω εἶναι μὲν «ὑποδεχόμενοι τὴν μερίδα τῶν ἀγιασμάτων σου», ἐδῶ δὲ «ὑποδέχεσθαι τὴν ἐλπίδα τῶν ἀγιασμάτων σου». Πιδ πιθανὸ εἶναι τὸ δεῦτερο νὰ εἶναι τὸ σωστὸ καὶ τὸ πρῶτο νὰ γραφόταν ἐκ συνηθείας, παρὰ νὰ ἔκαναν λάθος τόσοι μεταγραφεῖς. Μάλιστα νὰ μὴ ἀπαντᾶται μέχρι τὸν 10^ο αἰ. καθόλου «μερίδα» (οὔτε στίς μεταφράσεις). Ἡ θεία Κοινωνία δίνει ἐλπίδα στὸν ἄνθρωπο.

ἐλπίδα	μερίδα
<p>BARB336, RGB27, RNB226, S958, S959, GFIV, GFVII, JOHN, GFII, GFXV, BEN57, TBH531, S961, S962, SGEO89, V1811, S1036, ANG15, OT344, VPE03, VPE13, TOP51, EBE713, S2145, V1554, V1863, V1872, V2005, BARB345, BARB393, P330, P391, P392, P409², PCS214, TBS4980, VPE02, S982, S983, KR45, ST109V, RIC1, MES175, VPE21, LVB7, EBE662, S966, S1012, S1014, S1018, S1020, S1037, ZV200, VOSK32, AMF3, AMR24, BARB443, PP1268, AD27564, BEN56, ARB37, EBE2393, HG416, PCS367, KAEM6, VPE06, VP984, VPE19, VPE11, VPE20, VPE25, VPE26, VP1066, VP1083, KAR118, S2143, S2144, TPH518, IES327, P410, P347², DJ236, AD34820, DU14, GFIII, GF XII, VSL14, BSB540, S968, VP1055, VP1076, VP1085, EBE661, S991, S1021, S1042, S1073, S2021, HIL820, HR5669, P408, P411, P2509, KMR90, DJ190, DU33, DU44, ARB49, MES107, ANG62, 1508, P393, V2007, 1519, 1526, SB48, VP1070, KMR166, KMR142, BRC42, VP1086, S2017, KMR143, V1213, VP985, VP1050, VP1073, VP1078, VP1089, S986, S1041, S1045, S2037, PP303, BUR57, GLK657, VP825, VP1060, VP1079, VP1080, VP1081, SSL14, SSL15, S1048, S1050, S1067, S1069, S1070, S1072, S1074, S1079, EG2392, S1047, KMR144, KMR145, EBE750, 1629, 1632, 1638, 1701, 1710.</p>	<p>MES160, S973, OT434, LVB33, GFVIII, V1875, BARB329, BARB431, AD22749, PAT105, CR11, GFXIII, PP468, HR5561, VP1082, XEN163, S971, P328², DJ311, GFXX², IV373, P324, VP1077, VPRD, DU103, S972, PP1084, DU90, ARB17, P326, DU76, EBE757, EBE2582, DJ273, DJ181, EBE2400, BRC107, S1064, S2045, BUR54, SB53, EBE759, EBE766, VP1057, VP1074, S978, S984, S1038, S2111, DJ257, DU97, KMR72, AD40755, DU95, DU37, VP1048, VP1053, VP1058, VPS20, VP1065, VP1069, VP1087, VP1091, S1052, S1049, S1046, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1057, S1058, S1060, S1061, S1062, S1063, TPH334, EBE668, EBE760, PP177, AD28820, S1076, VP1092, 1740, 1803, 1877, 1864-1924, 1948.</p>

3.21. ... τῶν αἰωνίων σου ἀγαθῶν ὧν ἠτοίμασας...

Ἔνα μικρὸ δεῖγμα τῆς αὐτόβουλης μεταχειρίσεως τῶν ἱερῶν κειμένων.

ὦν	BARB336, RGB27, RNB226, S958, S959, GfIV, GfVII, GfII, GfXV ² , MES160, BEN57, S961, V1811, S973, S1036, ANG15, OT434, OT344, VPE03, VPE13, LVB33, TOP51, GfVIII, V1554, V1863, V1872, V1875, V2005, BARB329, BARB345, BARB393, P330, P391, P392, P409 ¹ , PCS214, AD22749, VPE02, S982, S983, KR45, ST109V, PAT105, CR11, RIC1, MES175, VPE21, LVB7, EBE662, S966, S1012, S1037, VOSK32, AMF3, AMR24, BARB443, PP1268, AD27564, HR5561, BEN56, ARB37, EBE2393, HG416, PCS367, KAEM6, VPE06, VP984, VPE19, VPE11, VPE20, VPE26, VP1066, VP1082, VP1083, XEN163, KAR118, S971, TRH518, LES327, P328 ² , P410, P347 ² , DJ236, DJ311, AD34820, DU14, GfIII, GfXII, GfXX ² , IV373, P324, BSB540, S968, VP1055, VP1076, VP1077, VP1085, VPRd, DU103, S972, S991, S1021, S1042, S1073, III 820, HR5669, P408, P411, P2509, PP1084, KMR90, DJ190, DU33, DU44, DU90, ARB49, ARB17, P326, MES107, ANG62, DU76, P393, V2007, 1526, SB48, VP1070, KMR166, DJ181, KMR142, BRC42, BRC107, S1064, VP1086, S2017, S2045, KMR143, BUR54, SB53, V1213, VP985, VP1050, VP1057, VP1073, VP1074, VP1078, VP1089, S978, S984, S986, S1038, S1041, S1045, S2037, S2111, PP303, BUR57, DJ257, DU97, KMR72, AD40755, DU95, VP825, DU37, VP1048, VP1053, VP1058, VP1060, VPS20, VP1065, VP1069, VP1079, VP1080, VP1081, VP1087, VP1091, S1052, S1049, S1046, S1048, S1050, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1057, S1058, S1060, S1061, S1062, S1063, S1067, S1069, S1070, S1072, S1074, S1078, EG2392, S1047, TRH334, KMR144, KMR145, PP177, AD28820, S1076, VP1092, 1638, 1701, 1740, 1803, 1877.
ὀ	S1018.
ὀψ	GfXIII.
ᾶ	1864-1924.

3.22. ... μετασχεῖν τῶν ἀχράντων τούτων καὶ ζωοποιῶν μυστηρίων...

Παρεπιπτόντως, στὸ Εὐχολόγιο Sin.geo.12 (10^{ος} αἰ.), ὑπάρχει μία εὐχή κεφαλοκλισίας τοῦ Ἑσπερινοῦ, ἡ ὁποία μοιάζει μὲ τὴν εὐχή τῆς κεφαλοκλισίας τῆς Λειτουργίας τοῦ Μ. Βασιλείου (τονίζουμε τίς κοινές φράσεις καὶ λέξεις): «Ὁ πατὴρ τῶν οἰκτιρῶν καὶ Θεὸς πάσης παρακλήσεως, πάντας τοὺς ὑποκεκλικότας τὰς ἑαυτῶν κεφαλὰς ἐνώπιόν σου, ἄνδρας καὶ γυναῖκας, πρεσβυτέρους καὶ νέους, εὐλόγησον, σκέπασον ἐν τῇ σκέπῃ τοῦ βραχίονός σου· ἐνδυνάμωσον ἐν παντὶ ἔργῳ [ἀγαθῶ], ἀπὸ παντὸς ἔργου δὲ πονηροῦ ἀπόστησον, χάριτι καὶ φιλανθρωπία τοῦ μονογενοῦς σου Υἱοῦ, μεθ' οὗ σοὶ δόξα πρέπει...».

τῶν ἀχράντων τούτων καὶ ζωοποιῶν μυστηρίων	τῶν ἀχράντων σου τούτων καὶ ζωοποιῶν μυστηρίων
RGB27, RNB226, S958, S959, GFIV, GFVII, JOHN, GFII, BEN57, S961, S962, SGEO89, V1811, S1036, ANG15, OT434, OT344, VPE03, VPE13, LVB33, TOP51, EBE713, S2145, V1554, V1872, V2005, BARB345, BARB393, P391, P392, P409 ¹ , PCS214, AD22749, TBS4980, VPE02, S982, S983, KR45, ST109V, PAT105, RIC1, SYN604, MES175, VPE21, LVB7, EBE662, S966, S1012, S1014, S1018, VOSK32, AMF3, BARB443, PP468, PP1268, AD27564, HR5561, BEN56, ARB37, EBE2393, HG416, PCS367, KAEM6, VPE06, VP984, VPE19, VPE11, VPE26, VP1066, VP1082, VP1083, XEN163, KAR118, S971, S2143, S2144, TRH518, LES327, P328 ² , P410, P347 ^a , DJ236, DJ311, AD34820, DU14, GFIII, GFFX ² , IV373, P324, VSL14, BSB540, S968, VP1055, VP1076, VP1077, VPRD, DU103, EBE661, S972, S991, S1021, S1042, S1073, S2021, HIL820, HR5669, P408, P411, P2509, PP1084, KMR90, DJ190, DU33, DU44, DU90, ARB49, ARB17, P326, 1508, P393, V2007, 1519, EBE757, 1526, EBE2582, DJ273, SB48, VP1070, KMR166, DJ181, EBE2400, KMR142, BRC42, S1064, VP1086, S2017, S2045, KMR143, BUR54, SB53, V1213, EBE766, VP985, VP1050, VP1057, VP1073, VP1074, VP1078, S984, S986, S1038, S1041, S1045, S2037, S2111, PP303, BUR57, DJ257, GLK657, AD40755, DU95, VP825, VP1053, VP1058, VP1065, VP1069, VP1087, VP1091, SSL14, S1049, S1048, S1050, S1051, S1053, S1054, S1055, S1057, S1058, S1060, S1061, S1062, S1067, S1069, S1070, S1072, S1074, S1079, EG2392, KMR144, KMR145, EBE668, EBE750, EBE760, PP177, 1710, 1948.	BARB336, GFFXV ² , S973, GFFVIII, V1863, V1875, BARB329, BARB431, P330, CR11, S1020, S1037, GFFXIII, AMR24, VPE20, GFFXII, VP1085, MES107, ANG62, DU76, BRC107, EBE759, VP1089, S978, DU97, KMR72, DU37, VP1048, VP1060, VPS20, VP1079, VP1080, VP1081, S1052, S1046, S1063, S1047, TRH334, AD28820, S1076, VP1092, 1629, 1632, 1638, 1701, 1740, 1803, 1877, 1864-1924.

3.23. ... καὶ ἰάσει τῶν ψυχῶν ἡμῶν καὶ τῶν σωμάτων...

Ἡ κτητική ἀντωνυμία στὴν μέση, ὄχι στὸ τέλος. Καὶ ἐδῶ εἶναι πολὺ φυσικὸ ἐκ συνηθείας νὰ μετέθετε ὁ μεταγραφεὴς τὴν ἀντωνυμία στὸ τέλος (βλ. S966), παρὰ νὰ ἔκαναν ἕνα τέτοιο περιέργο λάθος τόσοι ἄλλοι, μάλιστα ὄλοι πρὸ τοῦ 10^{ου} αἰ.

ἰάσει τῶν ψυχῶν ἡμῶν καὶ τῶν σωμάτων	ἰάσει τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σωμάτων ἡμῶν
BARB336, RGB27, S958, S959, GFIV, JOHN, GFII, GFFXV ² , SGEO89, V1811, S1036, ANG15, OT434, OT344, VPE03, VPE13, LVB33, EBE713, S1013, S2145, V1872, V1875, V2005, <i>Barb</i> 329, BARB345, <i>Barb</i> 431, P391, P409 ¹ , PCS214, VPE02, S982,	BEN57, S973, TOP51, GFFVIII, V1554, V1970, BARB393, P330, P392, CR11, VPE21, EBE662, GFFXIII, AMR24, HR5561, ARB37, EBE2393, HG416, VP984, VPE26, VP1083, KAR118, S971, S2143, S2144, P328 ² , P347 ^a , AD27563, GFFX ² ,

S983, ST109V, PAT105, RIC1, SYN604, MES175, LVB7, S966 (2 φορές), S1012, S1014, S1018, S1020, S1037, VOSK32, AMF3, BARB443, PP1268, BEN56, PCS367, KAEM6, VPE06, VPE19, VPE11, VPE20, VPE25, VP1066, VP1082, XEN163, TRH518, LES327, P410, Dj236, Dj311, DU14, GFIII, IV373, P324, VSL14, BSB540, VP1076, VP1077, VP1085, EBE661, S972, S991, S1021, S1042, S1073, S2021, HIL820, HR5669, P408, P411, P2509, PP1084, KMR90, ARB49, ARB17, ANG62, V2007, EBE757, EBE2582, Dj273, SB48, VP1070, KMR166, Dj181, EBE2400, KMR142, S1064, VP1086, S2045, KMR143, BUR54, SB53, EBE759, EBE766, VP985, VP1050, VP1057, VP1074, S978, S986, S1038, S1045, S2037, S2111, Dj257, GLK657, VP1069, VP1087, S1048, S1063, EG2392, KMR145, EBE750, EBE760.

VP1055, VPRD, DU103, Dj190, DU33, DU44, DU90, P326, MES107, 1508, DU76, P393, 1519, 1526, BRC42, S2017, V1213, VP1078, VP1089, S984, S1041, PP303, BUR57, DU97, KMR72, AD40755, VP825, DU37, VP1048, VP1053, VP1058, VP1060, VPS20, VP1065, VP1079, VP1080, VP1081, VP1091, SSL14, SSL15, S1052, S1049, S1046, S1050, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1057, S1058, S1060, S1061, S1062, S1067, S1069, S1070, S1079, S1047, TRH334, KMR144, PP177, AD28820, S1076, VP1092, 1629, 1632, 1638, 1701, 1710, 1740, 1803, 1877, 1864-1924, 1948.

3.24. Δέσποτα, Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ...

Ἐν ἡ εὐχή «Ὁ θυσίαν αἰνέσεως...» ἀπαντᾶται ὡς ὀπισθάμβωνη τοῦ Μ. Βασιλείου ἀπὸ τὸν 11^ο-12^ο αἰ. (SGE089), ἡ εὐχή «Δέσποτα, Κύριε...» ἀπαντᾶται ἤδη ἀπὸ τὸν 10^ο αἰ. (RGB27, S959) καὶ μάλιστα σχεδὸν σὲ τριπλάσια χφφ. Ὑπογραμμίζονται τὰ χφφ τὰ ὁποῖα ἔχουν τὴν εὐχὴ στὴν Λειτουργία τοῦ Μ. Βασιλείου.

1877: «Ὁ θυσίαν αἰνέσεως... δὲν πρέπει νὰ ἀναγινώσκειται, ὡς μὴ οὐσα ποιήματα τοῦ ἁγίου... οὔτε εἰς τὰ ἀρχαῖα χειρόγραφα εὐρίσκονται».

«Δέσποτα, Κύριε...»: BARB336 (Ἱερμανοῦ πατριάρχου), RGB27, RNB226 (X), S957, S958, S959, S962, OT434, VPE13, S2145, V1872, V1970, P330, P392, P409¹, PCS214, S983, SYN604, MES175, S1012, S1018, GFIII, BARB443, VPE06 (Ἐὐχὴ ἕτερα), S971 (Ἐὐχὴ ἄλλη ὀπισθαμβωνος), P2509, DU90.

«Ὁ θυσίαν αἰνέσεως...»: BARB336, RNB226, V1833, SGE089, P330 («τοῦ Παύλου»), TBS4980, PAT105, RIC1, S1039, VP1076, GLK657, 1710, 1864-1924, 1948.

3.25. * Εἰ βούλει, λέγε τὴν συνήθη· Ὁ εὐλογῶν τοὺς εὐλογοῦντάς σε, Κύριε.

V1811: «Ἰστέον ὅτι τοῦτον τὸν ὀπισθαμβωνά λέγεται πάντοτε, ἕτερ[οι] δὲ οὐδαμῶς».

BARB329: «Ἄλλη Βασιλείου».

S1020: «τοῦ ἁγίου Βασιλείου».

Στὴν Λειτουργία τοῦ Μ. Βασιλείου: BARB336, JOHN, GFII, BEN57, S961, V1811, S973, S1036, ANG15, OT434, OT344, VPE03, LVB33, TOP51, EBE713, S2145, V1554, V1863, V1875, BARB345, BARB393, BARB431, P391, P409¹, VPE02, S982, KR45, ST109V, CR11, VPE21, LVB7, EBE662, S966, S1014, S1020, S1037, VOSK32, AMF3, AMR24, PP468, PP1268, HR5561, BEN56, ARB37, EBE2393, HG416, PCS367, KAEM6, VPE06, VP984, VPE19, VPE11, VPE20, VPE25, VPE26, VP1066, VP1082, VP1083, XEN163, KAR118, S971, S2143, S2144, TRH518, LES327, P328², P347³, DJ236, DJ311, AD27563, DU14, GFIII, GFXX², IV373, P324, VSL14, BSB540, S968, VP1055, VP1077, VP1085, VPRD, DU103, EBE661, S972, S991, S1021, S1042, S1073, S2021, III.820, HR5669, P408, P411, PP1084, KMR90, DJ190, DU33, DU44, ARB49, ARB17, P326, MES107, ANG62, 1508, DU76, P393, V2007, 1519, 1526, EBE2582, DJ273, SB48, VP1070, KMR166, DJ181, EBE2400, KMR142, BRC42, BRC107, S1064, VP1086, S2017, S2045, KMR143, BUR54, SB53, V1213, EBE759, EBE766, S2111, VP985, VP1050, VP1057, VP1074, VP1078, VP1089, S978, S984, S986, S1038, S1045, S2037, S1041, PP303, BUR57, DJ257, DU97, SWA, KMR72, AD40755, DU95, VP825, DU37, VP1048, VP1053, VP1058, VP1060, VP1065, VP1069, VP1079, VP1080, VP1087, VP1081, VP1091, SSL14, SSL15, S1052, S1049, S1046, S1053, S1054, S1048, S1050 καὶ ὅλα τὰ μεταγενέστερα.

3.26. ... ἀχράντου σου Πατρός...

Στὴν συντριπτικὴ πλειοψηφία τῶν χφφ ἀπαντᾶται «ἀχράντου». Τὸ «ἀνάρχου» μόνον μὲ τὰ ἔντυπα δευτέρας γενεᾶς ἐπεκράτησε. «Ἄχραντος Πατὴρ» χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τοὺς Πατέρες: Μ. Ἀθανάσιος, Χρυσόστομος, Ἀμφιλόχιος κ.ἄ. Στὴν μὴ σωστὴ ἀλλαγὴ ἴσως συνέβαλε καὶ ἡ περίφημη ἔκδοση τοῦ Swainson ὁ ὁποῖος, χωρὶς νὰ ἐρευνήσῃ τις πηγές, ἔγραψε κατηγορηματικὰ ὅτι «ἀχράντου» εἶναι λάθος («ἀχράντου surely is a mistake for ἀνάρχου», σ. 171).

ἀχράντου	ἀνάρχου
S973, ANG15, Ot434, OT344, LVB33, TOP51, EBE713, S2145, V1863, V1875, V1970, BARB345, BARB393, P330, P409 ¹ , VPE02, S982, ST109V, PAT105, SYN604, MES175, LVB7, EBE662, S966, S1014, S1018, VOSK32, GFXIII, AMF3, BARB443, PP468, PP1268, HR5561, BEN56, HG416, PCS367,	P328 ² , DJ311, MES107, DU95, VP1053, VP1058, VP1060, VP1081, VP1091, S1046, S1047, PP177, S1076, VP1092, 1629, 1632, 1638, 1701, 1740, 1803, 1877, 1864-1924, 1948.

KAEM6, VpE06, Vp984, VpE19, VpE11, VpE20, VpE26, Vp1066, Vp1082, Vp1083, XEN163, KAR118, S971, S2143, TPH518, LES327, P410, P347⁵, AD27563, GFIII, GFXX⁵, IV373, P324, VSL14, BSB540, S968, Vp1055, Vp1076, Vp1077, Vp1085, VpRd, DU103, S972, S1021, S1073, S2021, Hr5669, P408, P411, P2509, Pp1084, KMR90, Dj190, DU33, DU44, DU90, ARB49, ARB17, 1508, DU76, P393, V2007, 1519, 1526, Dj273, SB48, Vp1070, KMR166, Dj181, EBE2400, KMR142, Brz42, S1064, Vp1086, S2017, S2045, KMR143, BUR54, SB53, V1213, EBE759, EBE766, Vp985, Vp1050, Vp1057, Vp1074, Vp1078, Vp1089, S978, S984, S986, S1038, S1041, S1045, S2037, S2111, Pp303, BUR57, DU97, SwA, KMR72, AD40755, Vp825, DU37, Vp1048, VpS20, Vp1069, Vp1079, Vp1080, Vp1087, SSL14, SSL15, S1052, S1049, S1048, S1050, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1057, S1058, S1060, S1061, S1062, S1063, S1067, S1069, S1070, S1072, S1074, S1079, EG2392, KMR144, KMR145, EBE668, EBE750, EBE760, AD28820, 1710.

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΣΥΝΤΟΜΑ ΣΧΟΛΙΑ ΣΤΗΝ
ΘΕΙΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ
ΠΡΟΗΓΙΑΣΜΕΝΩΝ ΔΩΡΩΝ

4.1. ΘΕΙΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΠΡΟΗΓΙΑΣΜΕΝΩΝ ΔΩΡΩΝ

Στην πλειοψηφία τών κωδικών λέγεται «λειτουργία», σέ λίγα «μυσταγωγία» καί σέ λιγότερα «άκολουθία». Ως «λειτουργία» μνημονεύεται καί στόν 52^ο κανόνα τής 6^{ης} Οίκουμενικής Συνόδου.

DU44: «Πλεότερον (sic) έρμηνείαν μή ζητη καί γάρ ούχ εύρήση» (63ν).

Λειτουργία	Μυσταγωγία	Άκολουθία
SMΓ22, GFII, XEN161, BEN57, DRA104, SGE089, V1811, S973, S1040, ANG15, OT434, OT344, LVB33, GFVIII, V1554, V1863, V1872, V1875, V1970, V2005, BARB329, BARB345, BARB393, BARB431, P330, P392, PCS214, GFXX ¹ , S982, S1096, KR45, CR11, MES175, LVB7, EBE662, S966, S1037, VOSK32, GFIII, AMF3, AMR24, BARB443, HR5561, BEN56, ARB37, PCS367, VPE24, VP1066, VP1090, S971, DJ143, DJ311, GFIII, IV373, P324, VSL14, BSB540, S968, VPE17, VP1067, VP1076, VP1077, VP1085, DU103, EBE661, S981, S1026, S1042, S1073, HHL820, KONS19, ST109V, PP1084, KMR90, DJ190, DU33, DU44, DU90, ARB49, ARB17, P326, MES107, ANG62, DU76, 1526, S746, P393, V2007, EBE757, EBE2582, DJ273, SB48, VP1070, DRA151, DJ181, KMR142, BRC42, BRC107, S1064, VP1086, VP1071, S2017, DNR, KMR143, BUR54, SB53, V1213, EBE759, EBE766, VP985, VP1050, VP1057, VP1068, VP1074, VP1078 (διάτ.), VP1089, S978, S984, S986, S1038, S1041, S1045, S2037, S2111, PANT435, GFIV, DJ257, DU97, KMR72, VP1207, AD40755, ESF120, VP825, DU37, VP877, VP878, VP1048, VP1053, VP1058, VP1060, VPS20, VP1065, VP1069, VP1072, VP1079, VP1080, VP1087, VP1091, S1052, S1048, S1050, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1058, S1060, S1061, S1062, S1067, S1069, S1070, S1072, S1079, EG2392, TRH334, KMR144, KMR145, EBE668, EBE750, EBE760, PP177, AD28820, S1076, VP1092, 1638 (2), 1701, 1710, 1740, 1803, 1877, 1893, 1864-1924, 1948.	VP984, VP1083, KAR118, VPRD, P2509, S2045, VP1078 (Λειτουργ.), SWA.	S958, S962, S1036, 1638 (1). Άκολουθία τής Θείας λειτουργίας: DJ236.

4.2. Μετά δὲ τὸ βάπτεσθαι αὐτοὺς τῷ ἁγίῳ αἵματι καὶ ποιεῖσθαι τὸ πλήρωμα...

Μετὰ τὴν ὑψωση στὴν τελεία Λειτουργία βάπτονται οἱ ἄμνοι γιὰ τὶς Προηγιασμένες Λειτουργίες καὶ λέγεται ἐπ' αὐτοὺς «Πλήρωμα Πνεύματος Ἁγίου», τὸ ὁποῖο δὲν ἐπιναλαμβάνεται στὴν Προηγιασμένη (βλ. τὸ ἀντίστοιχο ἄρθρο).

4.3. Τοῦ καιροῦ ἐπιστάντος...

Σὲ μᾶς μόλις ἀρχίσει ἡ 9^η Ὁρα.

«[Μετὰ τὸ Μνήσθητί ἡμῶν, Κύριε] Ψαλλομένου τοῦ Χορδὸς ὁ ἐπουράνιος»: 1508, 1519, KMR142, VP1078, BSB345, PANT435, SSL14, SSL15, 1632.

4.4. ... ποιεῖ ὁ διάκονος τὴν συνήθει τῷ ἱερεῖ μετάνοιαν καὶ ἀπέρχεται σὺν αὐτῷ πρὸ τῶν ἁγίων θυρῶν, ἐνθα προσκυνοῦσιν ἀμφότεροι τρίς.

Ἡ ἀρχαία τάξη τοῦ Καιροῦ τῆς τελείας Λειτουργίας, μὲ τὴν διαφορὰ ὅτι στὴν τελεία λεγόταν ἡ εὐχή. Θὰ πεῖ τὸ «Δι' εὐχῶν...» ἢ «Ὁ Θεός, ἰλάσθητί μοι...» ἢ κάτι ἄλλο εἶναι ἡ ἐπιλογή τοῦ λειτουργοῦ.

4.5. Ἀσπασάμενοι δὲ τὰς ἁγίας εἰκόνας καὶ ὑποκλινάμενοι τοῖς ἀδελφοῖς, εἰσέρχονται ἐν τῷ δικονικῷ καὶ ἐνδύονται.

Ἄν θέλει κανεὶς νὰ λέγει μέσα του τὰ συνηθισμένα τροπάρια, οὐδὲν κωλύον, παρόλο ποὺ δὲν ἀναφέρονται στὰ χφφ. Στὴν Λειτουργία τῶν Προηγιασμένων παραλείπονται μόνο ἐκεῖνα ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὴν ἁγία Ἀναφορά, τὴν προσφορά τῆς ἀναίμακτης θυσίας.

Τὸ ἴδιο στὴν ἐνδυση: τὰ ἄμφια εὐλογοῦνται μὲ τὴν σφράγιση, οἱ δὲ ἀγιογραφικοὶ στίχοι λέγονται γιὰ λόγους νηπτικούς, γιὰ νὰ ἀνάγεται ὁ νοῦς ἀπὸ τὰ ὁρατὰ στὰ ἀόρατα. Ἐπομένως, ὅποιος θέλει, μπορεῖ νὰ τὰ λέει «καθ' ἑαυτόν».

Ἡ Λειτουργία τῶν Προηγιασμένων εἶναι Ἑσπερινὸς στὸν ὁποῖο κοινωνοῦμε. Θέλει προσοχὴ ὥστε νὰ μὴ γίνῃ οὔτε πανηγυρικὴ σὰν τὴν τελεία, οὔτε ὑπερβολικὰ «μυστικὴ» καὶ δυσνόητη, ἀλλ' οὔτε μία ἀπλή ἀκολουθία τοῦ νυχθημέρου. Αὐτὴ τὴν μέση ὁδὸ ἀκολουθοῦν τὰ χφφ ποὺ προβλέπουν τὴν ἐνδυση στὸ «Κύριε, ἐκέκραξα».

SGEO89: «Εἰς τὸ Κύριε, ἐκέκραξα ἐνδύονται οἱ ἱερεῖς».

S1096: «Ὁ δὲ ἱερεὺς μετὰ τὸ θυμιάσαι κατὰ τὸν τύπον καὶ ὑποστρέψαι, οὐκ εἰσέρχεται εἰς τὸ ἅγιον βῆμα, ἀλλὰ ἀπέρχεται εἰς τὸ διακονικὸν καὶ θυμῶ καὶ κρεμῆ ἐκεῖσε τὸν θυμιατὸν καὶ ἀλλάσσει καὶ εὐτρεπίζει τὰ ἅγια δῶρα. Ἀρξαμένων δὲ ἡμῶν ψάλλειν τὸ θεοτικόν, εἰσοδεύει...».

Τὸ ἴδιο στὰ S1097, S1101.

ANG62: «Ἐσπέρας εἰς τὸ Κύριε, ἐκέκραξα ἀλλάσσει ὁ ἱερεὺς τὴν στολὴν αὐτοῦ ἅπασαν καὶ λέγει μεγαλοφώνως· Εὐλογημένη ἡ βασιλεία...».

4.6. Ὁ ἱερεὺς· Εὐλογημένη ἡ βασιλεία...

VP1203: «Ὦν γὰρ ὁ ἱερεὺς προηυτρεπισμένος, μετὰ τὸ ἡσυχάσαι ἡμᾶς μικρὸν λέγει· Εὐλογημένη ἡ βασιλεία...».

Εὐλογημένη ἡ βασιλεία...	SMΓ22, GFII, XENI61, BEN57, V1811, S973, S1036, S1040, V1554, V1872, V1875, V2005, BARB329, BARB431, CR11, MES175, S966, Vosk32, GF XIII, AMF3, AMR24, BARB443, HR5561, PCS367, VP1199, VPE24, S971, P328 ² , DJ143, DJ236, GFIII, VSL14, VP1203, VP1200, BSB540, VPE17 ² , VP1076 (1), S972, S1026, S1042, HIL820, KONS19, HR5669, PP1084, DJ190, DU33, DU44, DU90, ARB17, MES107, ANG62, EBE757, 1526, DJ273, VP1070, BRC42, BRC107, S1064, S2017, S2045, KMR143, KMR146 ² , BUR54, SB53, V1213, EBE759, VP985, VP1050, VP1057, VP1089, S978, S984, S986, S1038, S1041, S2111, GF XIV, DJ257, DU97, KMR72, GLK657, AD40755, DU37, VP878, VP1048, VP1049, VP1053, VP1060, VPS20, VP1065, VP1069, VP1072, VP1079, VP1080, VP1091, SSL15, S1052, S1048, S1050, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1058, S1060, S1061, S1062, S1067, S1069, S1070, S1072, S1079, EG2392, TRH334, KMR144, KMR145, EBE668, EBE760, PP177, S1076, VP1092, 1629, 1632, 1638, 1701, 1710, 1740, 1803, 1877, 1893, 1864-1924, 1948.
Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν...	OT344, LVB33, KR45, EBE662, S1037, VP984, VPE26, VP1066, VP1083, KAR118, DJ311, IV373, VP1067, VP1076 (2), VP1077, VP1085, VPRD, DU103, S1073, ST109V ² , KMR90, ARB49, P326, 1508, DU76, 1519, EBE2582, SB48, DJ181, KMR142, VP1086, VP1071, VP1068, VP1074, VP1078, S1045, S2037, PANT435, SWA, VP825, VP1058, VP1087, SSL14, EBE750. ΘΕΟΔ.
Ἄμφοτερα	DNR, EBE766, ESF120 («Ἄλλοι δὲ λέγουσιν οὕτως· Εὐλογητὸς...»).

4.7. * ἄλλαχού λέγουσιν ἐνταῦθα οἱ ἱερεῖς τὰς τρεῖς τελευταίας εὐχὰς τοῦ λυχνικοῦ, ἦγουν ε', ς', κκί ζ'

Ἡ ἀνάγνωση τῶν εὐχῶν τοῦ Ἑσπερινοῦ καὶ τοῦ Ὁρθρου εἶναι ἓνα μεγάλο κεφάλαιο, τὸ ὁποῖο θὰ σχολιαστεῖ μερικῶς ἀργότερα. Ὁ Ντμιτριέφσκι ἔχει ἀφιερῶσει δύο ἄρθρα στὸ θέμα (βλ. DMITRIEVSKIJ 1886b καὶ DMITRIEVSKIJ 1888). Ἐπίσης ὁ Ἀρχιμανδρίτης Εὐάγγελος Ἀντωνιάδης (βλ. ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ), ὁ Τρεμπέλας (βλ. *Μικρὸν Εὐχολόγιον*, σσ. 147-274), ὁ Μ. Arranz (βλ. εἰδικὰ κεφάλαια στὸ βιβλίο «La prière des anciens Byzantins») κ.ἄ.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐνσωμάτωσή τους στὴν Λειτουργία τῶν Προηγιασμένων, ἡ σημερινὴ συνήθεια ποὺ ἀναφέρεται ἐδῶ κατ' οἰκονομίαν, δὲν φαίνεται νὰ εἶναι οὔτε σωστὴ οὔτε παραδοσιακὴ. Ἡ πιὸ ἀπλὴ ἀπόδειξη εἶναι τὸ ὅτι ἡ πλειοψηφία τῶν χφφ ἀναφέρει μόνο 3 ἢ 4 εὐχὰς πρὶν τὰ Εἰρηνικά. Ἄν ἀναγινώσκονταν ὅλες οἱ ἑπτὰ (ποὺ στὰ βυζαντινὰ Εὐχολόγια εἶναι περισσότερες), γιατί δὲν τὶς ἔγραψαν;

Ὁ Φουντούλης ἔχει γράψει εἰδικὴ μελέτη περὶ τοῦ ζητήματος, ὅπου συμπεραίνει τὸ ἑξῆς: «Κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ προοιμιακοῦ οὐδεμία εὐχή τοῦ λυχνικοῦ δέον ὅπως ἀναγινώσκηται, ἢ τουλάχιστον, ἀπουσία διακόνου, αἱ εὐχαὶ τῶν τεσσάρων μόνων πρώτων ἀντιφώνων τοῦ λυχνικοῦ. Ἡ ἀνάγνωσις πασῶν τῶν εὐχῶν, ὡς προεληθοῦσα ἐκ παρεξηγήσεως τῶν διατάξεων τῆς Προηγιασμένης καὶ ὡς οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουσα πρὸς αὐτήν, μὴ μαρτυρουμένη δὲ ὑπὸ τῆς χειρογράφου παραδόσεως, δέον ὅπως θεωρηθῆ ὡς μὴ κανονικῶς γινομένη» (ΦΟΥΝΤΟΥΛΗΣ 1966, σσ. 297-298).

XEN161: «Ἐτι καὶ ἔτι κλίναντες τὰ γόνατα: Ὁ ἱερεὺς κλινόμενος ἐπεύχεται· Κύριε οἰκτίρμων...».

KMR142: «Ψαλλομένου τοῦ λυχνικοῦ ὁ ἱερεὺς λέγει τὰς εὐχὰς ταύτας (3)».

3 εὐχὰς [πρὶν τὰ Εἰρηνικά]: S1040, OT434, LVB33, EBE713, P392, S982, KR45, LVB7, S1037, Vosk32, BEN56, PCS367, VP984, VPE24, VPE26, VP1083, KAR118, VP1090, S971, P328², DJ236, P324, VSL14, GFXXI², BSB540, S968, VPE17, VP1076, VP1077, VP1085, VPRD, EBE661, S972, S981, S1025, S1073, HIL820, ST109V, HR5669, DJ190, DU33, DU44, DU90, ARB17, P326, MES107, ANG62, 1508, DU76, P393, V2007, 1519, EBE757, 1526, DJ273, SB48, VP1070, KMR142, BRC42, BRC107, S1064, S2017, S2045, DNR, KMR143, KMR146², BUR54, SB53, V1213, EBE759, EBE766, VP1050, VP1057, VP1068, VP1089, S978, S984, S986, S1038, S1041, S1045, S2037, DJ257, DU97, SWA, KMR72, GLK657, AD40755, VP1048, VP1053, VP1058, VP1060, VPS20, VP1065, VP1069, VP1072, VP1079, VP1080, VP1087, VP1091, SSL14, S1048, S1053, S1062,

S1072, S1079, EG2392, TP334, KMR144, KMR145, EBE668, EBE750, EBE760, AD28820, S1076, VP1092, 1638, 1701, 1710, 1803, 1877, 1864-1924.

4 εὐχές [πρὶν τὰ Εἰρηνικά]: S973, MES175, HR5561, ARB37, VP1066, Dj143, Dj311, GFIII, IV373, VP1067, DU103, S1026, KONS19, PP1084, KMR90, ARB49, EBE2582, DRA151, Dj181, EBE2400, VP1071, VP985, VP1074, S2111, VP825, S1050, S1051, S1054, S1055, S1056, S1058, S1060, S1061, S1067, S1069, S1070,

5 εὐχές: AMF3, GFIII,

6 εὐχές: V2005 (+ 1 ὕστερα),

2 εὐχές: SMΓ22, OT344, V1554, BARB329, GFXX¹, S966, BARB443, S1042, GFXIV.

1 εὐχή: GFII, XEN161, BEN57, DRA104, V1811, S1036, GFVIII, V1863, V1872, V1875, BARB345, BARB393, BARB431, GF XIII.

Τὸ σημερινό: 1632, 1948.

SSL15: 3 πρὶν τὰ Εἰρηνικά καὶ 3 μετὰ.

VP1086: 7 εὐχές (ὄχι μετὰ τὴν σημερινὴ ἀπαρίθμηση).

- 4.8. ¹ Οἱ προηγουμένως ἄρτοι παρ' ἡμῖν φυλάσσονται ἐν τοῖς ἱεροῖς ποτηρίοις ἐπὶ τὴν ἁγίαν τράπεζαν. Ἐνταῦθα δέ, προπορευομένου τοῦ διακόνου θυμιάζοντος, ὁ ἱερεὺς μετακομίζει ἕνα ἐξ αὐτῶν εἰς τὴν πρόθεσιν.

Σύμφωνα με ὅλα τὰ χφφ, τὰ ἅγια φυλάσσονται στὴν πρόθεση. Πουθενὰ δὲν ἀναφέρεται ἐξάπλωση τοῦ εἰλητοῦ, τὸ κλείσιμο τοῦ βήλου καὶ ἡ λοιπὴ διαδικασία. Στὴν Μονὴ μας οἱ ἅγιοι ἄρτοι φυλάσσονται σὲ ἱερὰ ποτήρια πάνω στὴν ἁγ. τράπεζα. Ὄταν ἀρχίζει τὸ κάθισμα τοῦ ψαλτηρίου, λαμβάνει ὁ διάκονος τὸ θυμιατὸ καὶ τὴν λαμπάδα, καὶ προπορεύεται τοῦ ἱερέως, ὁ ὁποῖος μεταφέρει τὸ ἅγιο ποτήριον στὴν πρόθεση. Ἐκεῖ γίνεται ἡ ἐτοιμασία τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ ποτηρίου. Γιὰ αὐτὸν τὸν σκοπὸ σὲ μία μικρὴ θήκη φυλάσσεται μούσα (καὶ αὐτὸ προβλέπεται ἀπὸ τὴν ΔΦ).

- 4.9. Ὁ ἱερεὺς· Ὅτι σὺ εἶ ὁ Θεὸς ἡμῶν, Θεὸς τοῦ ἐλεεῖν καὶ σῶζειν...
ἢ· Ὅτι ἡγίασται (ἢ ἠυλόγηται) καὶ δεδόξασται

Πολλά χφφ προβλέπουν «Ὅτι ἡγίασται καὶ δεδόξασται...» ἢ «Ὅτι ἠυλόγηται...» (ιδιαίτερα μέχρι τὸν 15^ο αἰ.), ἀλλὰ ἐπειδὴ οὔτε ἡ μία, οὔτε ἡ ἄλλη εἶναι ἡ ἀρχικὴ ἐκφώνηση τῆς εὐχῆς, δὲν ἀλλάξαμε τὸ *Textus Receptus*.

HR5669: «Ὅτι σὺ εἶ ὁ Θεὸς ἡμῶν... Ἐτέρα ἐκφώνησις, καὶ λέγε οἶαν βούλει Ὅτι ἠυλόγηταί σου τὸ ὄνομα...».

Ὅτι σὺ εἶ ὁ Θεὸς ἡμῶν...	VPE24, VSL14, S968, VP1076, DU44, V2007, 1526, VP1070, BRC42, S1064, KMR146 ² , VP985 (1), VP1089, DU97, VP1049, S1053, VP1060, VPS20, VP1065, VP1072, VP1080, VP1091, EG2392, TRH334, KMR144, KMR145, AD28820, S1076, VP1092, 1629, 1638, 1701, 1710, 1803, 1877, 1864-1924.
Ὅτι ἡγίασται καὶ δεδόξασται...	VP984, KAR118, VP1067, DU103 (Λειτ.), 1508, 1519, KMR142, VP1086, VP1071 (1), DNR, KMR143, VP985 (2), VP1068, VP1078 (1), SWA, VP1079, SSL15, S1051, S1054, S1055, S1056, S1058, S1060, S1067, S1069, S1070.
Ὅτι ἠυλόγηται καὶ δεδόξασται...	VP1090, IV373, DU103 (διατ.), S1073, ST109V ² , KMR90, DU33, ARB49, ARB17, DU76, DJ181, VP1071 (2), S2017, S2045, V1213, VP1050, VP1057, VP1074, VP1078 (2), S986, S1038, S1041, S2037, S2111, PANT435, VP825, DU37, VP877, VP1058, VP1069, S1052, S1048, S1061, S1062, S1072.
Ὅτι Θεὸς ἐλέους, οἰκτιρμῶν καὶ φιλανθρωπίας...	DJ311, DU90.
Ὅτι ἠυλόγηταί σου τὸ ὄνομα, δεδόξασται...	P393.

4.10. Καὶ ψάλλεται τὸ Κύριε, ἐκέκραξα, ἐν ᾧ θυμία ὁ διάκονος κατὰ τὸν τύπον. * ἄρχεται ἀπὸ τῆς ἁγίας τραπέζης

Ἐπάρχει καὶ μία ἄλλη εὐλαβῆς συνήθεια νὰ ἀρχίζει ἡ θυμίαση ἀπὸ τὴν πρόθεση, ποὺ γιὰ πρώτη φορὰ μαρτυρεῖται στὰ VP1076 καὶ BRC42 («ἐνθα ὁ ἅγιος ἄρτος»). Σὲ αὐτὲς τὶς διατάξεις ἢ προετοιμασία τοῦ ἄρτου γίνεται πρὶν τὸ «Ἐυλόγητος...». Σὲ ὅλα τὰ λοιπὰ γνωστὰ σὲ μᾶς χφφ προβλέπεται ἡ θυμίαση «κατὰ τὸν τύπον». Ἐξάλλου πρὸ ὀλίγου ὁ ἱερεὺς θυμίασε τὰ ἅγια ἰδιαίτερος. Πέρα ἀπὸ αὐτό, στὴν ἁγία τράπεζα πάντα φυλάσσονται προηγιασμένα δῶρα στὸ ἄρτοφόριο.

4.11. Ἄσπασάμενος δὲ ὁ ἱερεὺς τὴν ἁγίαν τράπεζαν, εὐθὺς ἄπεισιν ἐν τῷ συνθρόνῳ.

Κανονικὰ ὅλα τὰ ἀναγνώσματα ἀπὸ τὸ σύνθρονο παρακολουθοῦνται. Ἡ δὲ εἰρήνευση ποὺ ἄμεσα ἀκολουθεῖ τὸ «Φῶς ἱλαρὸν...», μαρτυρουμένη ἀπὸ πολλὰς διατάξεις, αὐτὸ ὑπαινίσσεται. Βέβαια, ὅταν ὁ ἱερεὺς ἐπωμίζεται τὰ καθήκοντα καὶ τοῦ διακόνου, ἡ ἄνοδος στὴν καθέδρα καὶ πολλὰ ἄλλα εἶναι ἀνέφικτα.

Ἄνοδος στὴν καθέδρα: BARB336, RGB27 (173r), DRA104, EBE713, S1096, S1097, EBE662, S1101, VPE17^a, S1045.

4.12. Ὁ διάκονος· Πρόσσωμεν. Ὁ ἱερεὺς· Εἰρήνη πᾶσι.

BARB336, SMΓ22, GFII, DRA104, SGE089, V1811, S973, S1036, LVB33, EBE713, GFVIII, V1872, V1875, V2005, BARB329, BARB431, PCS214, GFXX^a, EBE662, S966, S1037, GF XIII, BARB443, HR5561, BEN56, SPH518, VP984, VPE24, VPE26, VP1066, VP1083, VP1090, KAR118, S971, GFIII, IV373, P324, GFXXI^a, BSB540, S968, VPE17^a, VP1067, VPRD, DU103, S981, S1025, HIL820, DU90, ARB49, P326, MES107, 1508, DU76, 1519, EBE2582, DJ181, EBE2400, KMR142, VP1071, DNR, BUR54, EBE766, VP1050, VP1068, VP1078, S986, S1041, S1045, S2111, BSB345, PANT435, SWA, GIK657, VP825, VP1087, SSL14, SSL15, S1072, S1079, 1629, 1632, 1638, 1701, 1710, 1803.

4.13. Ὁ διάκονος· Σοφίᾳ. Ὁ ἀναγνώστης· Ψαλμὸς τῷ Δαυὶδ (ὁδε). Ὁ διάκονος· Πρόσσωμεν. Καὶ ψάλλεται τὸ πρῶτον προκείμενον κατὰ τάξιν.

Ἴσως θὰ ἦταν πιὸ σωστὸ νὰ λέει ὁ ἀναγνώστης καὶ τὸν ἀριθμὸ τοῦ ψαλμοῦ ἐδῶ, διότι στὴν Μ. Τεσσαρακοστὴ τὰ Προκείμενα ψάλλονται κατὰ τὸν αὐξοῦντα ἀριθμὸ. Τρεῖς ἢ περισσότερες φορές ἐπαναλαμβανόμενοι στίχοι τῶν ψαλμῶν, τὰ Προκείμενα δηλαδή, ἔχουν πολὺπλευρὴ ὠφέλεια: α) Εἶναι ὁ καλύτερος τρόπος γιὰ τὴν ἀποστήθιση τοῦ Ψαλτηρίου. β) Ξεκουράζει τὸν ἀκροατὴ ἀπὸ τὰ μακρὰ ἀναγνώσματα καὶ ψαλίσματα. γ) Μένει στὴν μνήμη πιὸ πολὺ ἀπ' ὅλες τὶς ἄλλες ψαλμωδίες. Γι' αὐτὸ πάντα κατεῖχαν σημαντικὸ ρόλο στὴν λατρεία μας. Τὸ νὰ ψαλεῖ ἓνα Προκείμενο εἰρμολογικὰ στὸν ἦχο (ὁ ὁποῖος θὰ ἀνακοινωθεῖ μετὰ τὸ «Πρόσσωμεν»), εἶναι ὑπόθεση μερικῶν δευτερολέπτων καὶ πανεύκολο ἀκόμα καὶ γιὰ ἓναν μεσαῖο ψάλτη, ἢ δὲ ψυχικὴ ὠφέλεια μεγάλη. Ἀλλιῶς, ὅπως διαβάζεται σήμερα χύμα, οὔτε ὠφέλεια ἔχει, οὔτε νόημα.

«Ψαλμὸς τῷ Δαυίδ»: DRA104, BARB329, GFXXI⁻.

- 4.14. Τότε, ἀνάψας τὴν λαμπάδα ὁ διάκονος, πρόσεισι τῷ ἱερεὶ καὶ λέγει· Εὐλόγησον, δέσποτα, τὸ φῶς.

S971, ΣΥΜ (PG 155, 657C).

- 4.15. Καὶ ὁ ἱερεὺς εὐλογεῖ τὸ φῶς λέγων· Εὐλογημένος εἶ ὁ φωτίζων πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, πάντοτε...

S971.

KMR90: «Στίχος εἶπερ ψάλλει ὁ ἱερεὺς ἐν τῷ βήματι εἰσελθὼν μετὰ τοῦ κηροῦ· Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ὁ φωτίζων πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον πάντοτε...».

- 4.16. * Τινὲς δὲ εὐλογοῦντες λέγουσιν· Ὅτι σὺ εἶ ὁ φωτισμὸς ἡμῶν, Χριστέ ὁ Θεὸς ἡμῶν, πάντοτε...

DRA104, ΣΥΜ (PG 155, 657D).

- 4.17. Πληρωθέντος δὲ τοῦ προκειμένου κατέρχεται ὁ διάκονος ἔμπροσθεν τῆς ἁγίας τραπέζης, κρατῶν ἐν τῇ δεξιᾷ τὸν θυμιατὸν καὶ ἐν τῇ ἀριστερᾷ τὸν κηρὸν. ** Τινὲς δὲ ἐπὶ μανουάλιον τὸν κηρὸν πηγνύουσι καὶ ἔμπροσθεν τῆς ἁγίας τραπέζης τοῦτο ἴστασι, κρεμαμένου ἐπ' αὐτοῦ καὶ τοῦ θυμιατοῦ.

S1040.

KMR142: «Τούτου [τοῦ α' ἀναγνώσματος] λεγομένου, λαμβάνει ὁ διάκονος τὸ μανουάλιον καὶ ἴσταται (sic) αὐτὸ ἔμπροσθεν τῆς ἁγίας τραπέζης, κρεμῶν καὶ τὸν θυμιατὸν ἐν αὐτῷ».

VP1078: «Καὶ τῶν ἁγίων θυρῶν ἀνεφγμένων ὄντων, ἴσταται ἔμπροσθεν τῆς ἁγίας τραπέζης τὸ μανουάλιον μετὰ τοῦ θυμιατοῦ».

- 4.18. Ὁ ἀναγνώστης· Κέλευσον. Ὁ διάκονος χαράττει σταυρὸν μετὰ τοῦ θυμιατοῦ ἔμπροσθεν τῆς ἁγίας τραπέζης λέγων· Σοφία

ὄρθοί. Καὶ ὑψώσας τὴν ἀριστεράν χειρά μετὰ τοῦ ἀπτομένου κηροῦ καὶ ἐπιδεικνύων αὐτὸν τῷ λαῷ λέγει μεγαλοφώνως· Φῶς Χριστοῦ φαίνει πᾶσι.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ
«ΦΩΣ ΧΡΙΣΤΟΥ
ΦΑΙΝΕΙ ΠΑΣΙ»

Κατὰ τὸ «Φῶς Χριστοῦ φαίνει πᾶσι» ἀρχικὰ γινόταν μία ἄλλη μικρὰ εἴσοδος μόνο ὑπὸ τοῦ διακόνου. Ἀργότερα ὁ μὲν χώρος τῆς κίνησης περιορίστηκε στὸ ἱερὸ βῆμα, ἡ δὲ ἐκφώνηση παραχωρήθηκε στὸν ἱερέα (βλ. σχετικὸ κεφάλαιο στὸ ΑΛΕΧΟΡΟΥΛΟΣ).

Λείψανο τῆς παλαιᾶς πρακτικῆς διατηρεῖ τὸ DJ190:

«Μετὰ τὴν προφητείαν καὶ τοῦ ἑτέρου προκειμένου, ἐξέρχεται ὁ διάκονος καὶ ἴσταται ἐμπροσθεν τῶν ἁγίων θυρῶν, καὶ χαράττει μετὰ τοῦ θυμιατοῦ σταυρὸν καὶ λέγει· **Σοφία ὄρθοί**. Ὁ ἱερεὺς ἐσωθεν κρατῶν κηρὸν ἀπτοντα (sic) καὶ αὐτὸς μετὰ τοῦ κηροῦ σφραγίζει λέγων· **ΦΧΦΠ**».

Τὰ ἐξῆς χφφ προβλέπουν τὸν διάκονο νὰ λέει τὸ **ΦΧΦΠ**: SGEO89, LVB33, GFVIII, BARB345, BARB393, PCS214, GFXX¹, SYN604, GF XIII, GF III, IV373, KONS19, DU90, ARB49, VP1074, GLK657, VP825, VP1087.

Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι καὶ ἡ σφράγιση γινόταν ὄχι μὲ τὸ κερί, ἀλλὰ μὲ τὸ θυμιατό· τὸ κερί ὑψωνόταν. Μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου οἱ διάκονοι ἔγιναν δυσεῦρετοι, οἱ δὲ δύο κινήσεις ἀναμίχθηκαν. Ὁ πρῶτος καὶ μᾶλλον μοναδικὸς λόγος ποὺ ἀργότερα οἱ ἱερεῖς ἄρχισαν νὰ λένε **ΦΧΦΠ**, ἦταν ἡ ἀπουσία τῶν διακόνων. Ἀλλὰ οἱ προσπάθειες νὰ ἐπανέλθει ἡ σωστὴ τάξη δὲν ἔπαυσαν ποτέ. Τὸ Τυπικὸ τῆς Ἱ.Μ. Ἁγ. Παντελεήμονος τοῦ 1841 ἔχει ὡς ἐξῆς:

«... καὶ λαβῶν ὁ ἱερεὺς ἐν μὲν τῇ δεξιᾷ χειρὶ τὸν θυμιατόν, ἐν δὲ τῇ ἀριστερᾷ κηρὸν ἡμμένον, ἴσταται ἐνώπιον τῆς ἁγίας τραπέζης καὶ χαράττων ταῖς χερσὶν ἀμφοτέραις σταυρὸν ἐκφωνεῖ· **Σοφία, ὄρθοί, ΦΧΦΠ**, ἢ, ὅπερ ἐν πολλοῖς ἐπεκράτησε, ποιεῖ τοῦτο καὶ ὁ διάκονος ἐξεθὲν τοῦ βηματος πρὸ τῶν ἁγίων θυρῶν» (DMITRIEVSKIJ III, σ. 608).

DRA104: «Ἰστέον ὅτι τῇ δ' καὶ τῇ Παρασκευῇ λεγεται τὸ **ΦΧΦΠ**, τῶν διακόνων ἀπὸ τοῦ α' στίχου τοῦ προκειμένου κατερχομένων εἰς τὰς βασιλικὰς πύλας καὶ λαμβανόντων τὰ μανουάλια». Τὴν Δευτέρα τῆς α' ἑβδομάδος τῶν Νηστειῶν· «Γίνεται εἴσοδος. Εὐχή τῆς εἰσοδου· Ἐσπερας καὶ πρωῆ. Οὔτε δὲ θυμιατόν, οὔτε κηρία, βασταζοῦσιν οἱ διακονοί... Ἀπὸ δὲ τοῦ α' στίχου ὁ παριστάμενος ἄρχων ἀπὸ τῶν δεξιῶν τῷ πατριαρχῇ, βαστάζων τὸ καμπρίον, ἐπιδίδει αὐτό, ὁ δὲ ἀρχιδιάκονος, λαμβάνων αὐτὸ ἐξ αὐτοῦ καὶ ἀσπαζόμενος τὴν χεῖρα αὐτοῦ, ἐξέρχεται μετὰ καὶ τοῦ δευτερεύοντος καὶ ἑτέρων διακόνων ἰβ' καὶ ἀπερχομενοὶ ἐν ταῖς βασιλικαῖς πύλαις, λαμβανουσι τὰ μανουάλια καὶ εἰσερχονται ὀπισθεν τοῦ ἀρχιδιακόνου, βασταζόντος αὐτοῦ θυμιατόν καὶ ἐκφωνούντος· **ΦΧΦΠ**. Καὶ τούτου

λεγόμενου, ὁ ἄρχων τῶν φάτων ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ, ἔχων αὐτραν καὶ ἐρχόμενος ἔμπροσθεν τοῦ τρικηρίου καὶ προσκυνῶν, λέγει· Εὐλόγησον, δέσποτα. Ὁ δὲ πατριάρχης ἐκφωνεῖ· Ὅτι σὺ εἶ ὁ φωτισμὸς ἡμῶν, Χριστὲ ὁ Θεός, πάντοτε...» (βλ. ἐπίσης τὴν διάταξη στὶς 22 Δεκεμβρίου καὶ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ).

S1040: «Ἀνίσταται ὁ διάκονος καὶ λαβὼν τὸν θυμιατὸν τῇ δεξιᾷ χειρὶ, βαλόντος τοῦ ἱερέως θυμιαμα ἐν αὐτῷ, λαμβάνει καὶ ἐν τῇ ἀριστερᾷ χειρὶ μανουάλιν μετὰ κηροῦ ἄπτονος καὶ ἐξέρχεται ἔμπροσθεν τῶν ἁγίων θυρῶν καὶ πληρωθέντος τοῦ αὐτοῦ προκειμένου, θυμῷ σταυροειδῶς ὁ διάκονος τὰ ἅγια θυρία [καὶ] λέγει· Σοφία ὀρθοί· Καὶ ὑψώσας τὴν ἀριστερὰν αὐτοῦ χεῖρα μετὰ τοῦ μανουαλίου ἐπιδεικνύων τῷ λαῷ καὶ λέγων μεγαλοφώνως· **ΦΧΦΠ**. Καὶ εἰσέρχεται καὶ θυμῷ τὴν ἁγίαν τράπεζαν».

LRE43: «Μετὰ δὲ τὸ δεύτερον προκειμένον λαβὼν ὁ διάκονος τὸν κηρὸν ἄπτομον ἐν τῇ δεξιᾷ χειρὶ μετὰ καὶ τοῦ θυμιατοῦ, ἵσταται ἐνώπιον τῆς ἁγίας τραπέζης, καὶ σφραγίζων σταυροειδῶς λέγει· Σοφία ὀρθοί, **ΦΧΦΠ**».

S971: «Καὶ ἐξέρχεται ὁ διάκονος μετὰ δύο κηριῶν ὀπίσω τοῦ ἄμβωνος καὶ λέγει· Σοφία [ὀρθοί]· **ΦΧΦΠ**. Πρόσχωμεν. Καὶ θυμῷ τὸν λαὸν καὶ εἰσέρχεται ἐνδον τοῦ βήματος».

ΣΥΜ: «Εἰ μὲν λειτουργεῖ καὶ διάκονος σὺν τῷ ἱερεῖ, αὐτὸς ἐξέρχεται μόνος ὁ διάκονος, κρατῶν τὸν θυμιατὸν καὶ λαμπάδα ἡμμένην... Εἰ δ' οὐκ ἔστι διάκονος, ἐξέρχεται μόνος ὁ ἱερεὺς, κρατῶν τὴν λαμπάδα καὶ τὸ θυμιατήριον καὶ προπορευομένων τῶν ἀναγνωστῶν, διέρχεται τὴν πλαγίαν καὶ εἰς τὸ τέλος τοῦ ναοῦ ἔρχεται... Ὅς καὶ εἰς τὸ μέσον στᾶς τοῦ ναοῦ, ποιεῖται σταυροῦ τύπον τῷ θυμιατηρίῳ ἐκφώνως λέγων· "Σοφία ὀρθοί. **ΦΧΦΠ**". Καὶ εἰς τὸ ἅγιον βῆμα ἀνέρχεται» (PG 155, 656D-657B).

MES175: «Εἴτα ἐξέρχεται ὁ ἱερεὺς μετὰ κηροῦ καὶ θυμιατοῦ καὶ λέγει· Σοφία ὀρθοί. **ΦΧΦΠ**».

BARB443: «Ψαλλομένου τοῦ προκειμένου, λαμβάνει ὁ διάκονος τὸν θυμιατὸν· ἐξέρχεται λέγων· **ΦΧΦΠ**».

HR5561: «Καὶ πάλιν εἰσοδεύει λέγων· Σοφία ὀρθοί **ΦΧΦΠ**».

S1098. VP1207: «Εἰ δὲ ἴσως ἔστί καὶ διάκονος συλλειτουργῶν μετὰ τοῦ ἱερέως, αὐτὸς [χαράττει σταυρὸν] (ποιεῖ τοῦτο) ἔξωθεν (τοῦ βήματος) [τῶν ἁγίων θυρῶν μετὰ τοῦ μανουαλίου καὶ τοῦ θυμιατοῦ καὶ ἐκφωνεῖ· **ΦΧΦΠ**]».

S978, SSL14: «[Ὁ ἱερεὺς]· **ΦΧΦΠ**. Εἰ δ' ἴσως ἔστί καὶ διάκονος λειτουργ[ῶν], ποιεῖ τοῦτο οὕτως ἔξωθεν τοῦ βήματος».

Διάκονος ἢ ἱερεὺς: OT344 («δεκτοὶ γὰρ εἰσι καὶ ἀμφοτέροι»), V1863.

1519: «Ο διάκονος· Σοφία ὀρθοί· Ὁ ἱερεὺς· ΦΧΦΠ. Εἰ δὲ συλλειτουργεῖ καὶ ἕτερος διάκονος, ἐκεῖνος εὐθὺς ἐξέρχεται καὶ λαβὼν τὸ προηυτρεπισμένον μονουαλιον ἀμφοτέραις ταῖς χερσὶ μετὰ τοῦ θυμιατοῦ, χαράττει σταυρὸν πρὸς τὰς ἁγίας θύρας, βλέπων πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἐκφωνεῖ· Σοφία ὀρθοί· ΦΧΦΠ».

Γιὰ τὸ πῶς κρατεῖ τὰ ἱερά ἀντικείμενα βλέπουμε στὰ S1040, V1872, VP1199 καὶ GLK657. Ὁ διάκονος κρατοῦσε στὸ δεξιὸ χερί τὸ θυμιατό, στὸ ἀριστερὸ τὸ κερί. Οἱ μεταγενέστερες διατάξεις εἶναι συγκεχυμένες:

SB628: «Λαβὼν δὲ ὁ ἱερεὺς τὸν θυμιατὸν καὶ κηρὸν εἰς τὴν ἐνῶνυμον χεῖρα, ἴσταται κατενώπιον τῆς ἁγίας τραπέζης» καὶ στὸ περιθώριο σημειώνει: «Ἄλλοι δὲ ἐν τῇ δεξιᾷ χεὶρὶ μᾶλλον κρατοῦσι καὶ τὰ ἀμφοτέρα».

PCS361: «Ἐν τῇ τοῦ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν μονῇ καὶ ἐν ἄλλοις ἐν τῇ δεξιᾷ χεὶρὶ κρατοῦσι καὶ τὰ ἀμφοτέρα».

4.19. Καὶ εὐθὺς ὁ ἱερεὺς, ἔμπροσθεν τῆς ἁγίας τραπέζης θυμιῶν, ἄρχεται· Κατευθυνθήτω...

Στὴν χειρόγραφη παράδοση βλέπουμε τὴν ἐξῆς διαφορὰ σὲ σχέση μετὰ τὴν ἐπικρατοῦσα τάξη:

α) Τὸ θυμίαμα προσφέρεται «ἐνώπιον», ἔμπροσθεν τῆς ἱερᾶς τραπέζης, ἐνῶ ὁ κύκλος ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συμβολίζει χαρὰ, ὅπως στὶς χειροτονίες, γάμους, τὸ Πάσχα κ.λπ.

β) Τὸ θυμίαμα κατευθύνεται «πρὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ», δὲν θυμιάζεται ὁ λαός.

γ) Ὅλοι εἶναι γονατιστοί.

Ἀργότερα, ὅπως φαίνεται, ἔγινε σύγχυση μετὰ τὴν πασχαλινὴ θυμίαση καὶ κατὰ τὸ σύνηθες διαφορετικὲς λειτουργικὲς πράξεις ἔγιναν ὁμοιόμορφες. Ἡ σημερινὴ ἀναφέρεται τὸν 19^ο αἰ.

BARB336: «Ο διάκονος· Σοφία, ὀρθοί, καὶ πάλιν κατέρχονται ἀμφοτέροι ἔμπροσθεν τῆς ἁγίας τραπέζης, εἶτα πάλιν ὁ διάκονος· Πρόσχωμεν, ὁ ἱερεὺς· Εἰρήνη πᾶσιν, ὁ διάκονος· Σοφία, ὁ ψάλτης τὸ Κατευθυνθήτω».

BEN56: «Ἐπειτα ἐγείρεται καὶ [ἴσταται ;] ἔμπροσθεν τῆς ἁγίας τραπέζης καὶ λέγει· Πρόσχωμεν. Εἰρήνη πᾶσι. Καὶ πάλιν· Σοφία. Καὶ ψάλλει ἄνευ τοῦ Ψαλμοῦ τῷ Δαυΐδ· Κατευθυνθήτω ἢ προσευχή μου...».

DU103 (τὸ ἴδιο στὰ VP1078, PANT435): «... κλειομένων τῶν ἁγίων θυρῶν. Ὅτε δὲ

πληρωθῆ τὸ ἀνάγνωσμα... ψαλλομένου τοῦ Κατευθυνθήτω κλίνουσι καὶ αὐτοὶ καὶ ἀνίστανται ἔμπροσθεν τῆς ἁγίας τραπέζης ὡς ἔστι συνήθες. Εἰς δὲ τὸ τελευταῖον σπουδαιότερον βάλλουσι μὲν τὰς τρεῖς μετανοίας, καὶ μετατίθησιν ὁ διάκονος τὸ εὐαγγέλιον. Καὶ λαβὼν εὐλογίαν ἐξερχεται».

KMR142: «Καὶ ψαλλομένου τοῦ Κατευθυνθήτω, ἴστανται ἐνώπιον τῆς ἁγίας τραπέζης καθ' ἑαυτὸν προσευχόμενοι».

BSB345: «Τὸ Κατευθυνθήτω. Ὁ δὲ ἱερεὺς μετὰ τοῦ διακόνου ἀπερχονται καὶ ἴστανται ἔμπροσθεν τῆς ἁγίας τραπέζης».

S746: «Ὁ ψάλτης τὸ Κατευθυνθήτω, εἶπερ οὐκ ἔχει ὁ κανονάρχος εἴδησιν τοῦ ψαλλεῖν εὐφωως».

Ἐμπροσθεν τῆς ἁγ. τραπέζης: SSL14, SSL15.

1508, 1519: «Κατευθυνθήτω... Ὁ δὲ ἱερεὺς σὺν τῷ διακόνῳ ἀπερχόμενοι ἴστανται ἔμπροσθεν τῆς ἁγίας τραπέζης».

- 4.20. Τούτου ἄδομένου πάντες ἐπὶ γόνυ κεῖνται εὐχόμενοι πλὴν τοῦ ψάλλοντος χοροῦ. Τὸ αὐτὸ καὶ πάντες ποιοῦσι μεθ' ἑκάστου στίχου.

Τυπικὸ τοῦ ἁγ. Σάβα: «Ὅτε δὲ ψάλλει ὁ ψάλτης, ἡμεῖς ἐπὶ γόνυ κείμεθα εὐχόμενοι, ὅτε δὲ ἡμεῖς ἀναστῶμεν, κλίνει αὐτὸς τὸ γόνυ».

OT344, S1094, S1096, SB312, S1097, SYN381, VP1202, ST106, SB628, PCS361, S1101, VP1204, VP1199, KMR46, VSL14, S1098, S1103, VP1205, GFXXI², VP1203, VP1200, VP1201, DU90, S746, EBE766, GLK657, VP1207, 1629, 1632 καὶ σχεδὸν ὅλες οἱ ἐκδόσεις τοῦ Τυπικοῦ τοῦ ἁγίου Σάβα.

- 4.21. Ὁ ἀναγκνώστης· Κύριε, ἐκέκραξα πρὸς σέ, εἰσάκουσόν μου· πρόσ-
σχες τῇ φωνῇ τῆς δεήσεώς μου ἐν τῷ κεκραγέναι με πρὸς σέ.
Χωρὶς τὴν ἐπωδὸν «εἰσάκουσόν μου, Κύριε» ποὺ λείπει στὸ κείμενο τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ ἀνήκει ἀποκλειστικὰ στὸ Κεκραγάριο. Τὸ νὰ τὴν προσθέτουν μερικοὶ εἶναι πολὺ φυσικό, ἀφοῦ κάθε μέρα τὸ ἀκοῦμε μὲ τὴν ἐπωδὸν στὸν Ἑσπερινό.

Χωρὶς ἐπωδὸν: SMΓ22, OT344, VSL14, GFXXI², HR5669, DJ190, V2007, V1213, 1629, 1632 κ.ἄ.

Λανθασμένα: S966, BRC42, MTR83, S1072, 1948.

- 4.22. Ὁ ἀναγνώστης· Θεοῦ, Κύριε... Ὁ λαός· Κατευθυνθήτω. Ὁ ἀναγνώστης· Μὴ ἐκκλίνης... Ὁ λαός· Κατευθυνθήτω. Ὁ ἱερεὺς· Κατευθυνθήτω... Καὶ ὁ λαός ἀποπληροῖ· Ἐπαρσις τῶν χειρῶν μου θυσία ἔσπερινή.

Τὸ «Κατευθυνθήτω...» εἶναι προκείμενο, ἐνῶ τὰ προκείμενα δὲν «δοξάζονται». Μόνο ἓνα ἀμφιλεγόμενο χφ τὸ περιέχει, τὸ δὲ EBE766 στὴν ἐρμηνεία τῆς Λειτουργίας δὲν τὸ ἔχει, στὴν Λειτουργία τὸ ἔχει.

DRA104 (Ἱεραρτη τῆς Ἱερῆς): «ἀντὶ τοῦ Κατευθυνθήτω προκείμενον β' μετὰ τοῦ ψαλμοῦ τῷ Δαβὶδ, ἦχος πλ. β' Ἐλπισάτω Ἰσραὴλ... Στίχος α' · Κύριε, οὐχ ὑψώθη... Στίχος β' · Οὐδὲ ἐπορεύθην... Στίχος γ' · Εἰ μὴ ἐταπεινοφρόνουν... Ὁ διάκονος τὴν ἐκτενὴν, ἄλλος τῶν κατηχομένων».

Χωρὶς «Δόξα, Καὶ νῦν»	Μὲ «Δόξα, Καὶ νῦν»
SMΓ22, DRA104, SGEO89, V1811, OT344, BARB329, GFXX ¹ , S1094, S1096, S1097, CR11, S966, ARB37, SYN381, VP1202, ST106, SB628, PCS361, S1101, VP1204, VP1199, KMR46, VP1090, GFIII, VSL14, S1098, S1103, VP1205, GFXXI ² , VP1203, VP1200, VP1201, BSB540, S968, VPE17, VP1076, VP1495, VP1529, S1073, HIL820, HR5669, PP1084, KMR90, DJ190, DU90, ARB17, MES107, DU76, 1526, S746, P393, V2007, EBE757, SB48, EBE2400, BRC42, S1064, VP1086, DNR, BUR54, V1213, EBE766, VP1050, S978, S984, S986, S1041, S2037, GF XIV, DJ257, VP1207, VP1048, VP1079, VP1080, S1050, S1051, S1054, S1055, S1056, S1058, S1060, S1061, S1067, S1069, S1070, S1072, EBE668, 1629, 1632, 1638, 1701, 1710, 1803.	ANG6 ¹ 1864 1924, 1948.

- 4.23. Καὶ μετατίθησιν ὁ διάκονος τὸ ἅγιον Εὐαγγέλιον.

DU103, VP1078, PANT435.

AMR24: «Καὶ μετὰ τὸ Κατευθυνθήτω ἄρχεται αὐτὴ ἡ θεία λειτουργία».

- 4.24. Εἰ δὲ ἐστὶν ἑορτὴ, μετὰ τὸ Κατευθυνθήτω ἀναγινώσκειται ὁ τε ἀπόστολος καὶ τὸ ἅγιον εὐαγγέλιον κατὰ τὴν τάξιν, ἢ προεγράφη

ἐν τῇ τελείᾳ λειτουργίᾳ, ἀρχομένου τοῦ διακόνου· Σοφίᾳ, καὶ ἀποκρινομένου τοῦ ἀναγνώστου· Ψαλμὸς τῷ Δαυΐδ, καὶ τὰ ἐξῆς. Θὰ παραλειφθεῖ ἡ συνήθης εἰρήνευση, ἐφόσον εἰπώθηκε μετὰ τὸ «Φῶς ἰλαρὸν...», καὶ μόλις τελειώσει τὸ «Κατευθυνθήτω...» θὰ πεῖ ὁ διάκονος τὸ «Σοφία» καὶ ὁ ἀναγνώστης τὴν ἐπιγραφή τοῦ Προκειμένου. Ὁ δὲ ἱερεὺς πάλι ἴσταται στὸ σύνθρονο.

KMR90: «Καὶ ἐὰν τύχη τοῦ ἐορταζομένου ἁγίου ἡ μνημόσυνον, λέγει τὸν ἀπόστολον χωρὶς Ἀλληλοῦῖα, καὶ τὸ Εὐαγγέλιον. Εἰ δὲ οὐ παρίνε (sic) ἐορτὴ ἡ μνημόσυνον, ἀπὸ τοῦ Κατευθυνθήτω· Εἴπωμεν...».

4.25. Ἐν δὲ ταῖς τρισὶ πρώταις ἡμέραις τῆς ἁγίας καὶ μεγάλης ἐβδομάδος, μετὰ τὸ Κατευθυνθήτω, εὐθὺς λέγει ὁ ἱερεὺς· Σοφίᾳ. Ὅρθοί, ἀκούσωμεν τοῦ ἁγίου εὐαγγελίου. Εἰρήνη πᾶσι.

Ὁ Φουντούλης ἀναλύει τὸ θέμα καλὰ μὲ τὸν δικό του μοναδικὸ τρόπο στὶς Ἀπαντήσεις (508). Δὲν συμφωνοῦν τὰ χφφ. Κατὰ τὴν γνώμη μας, «Καὶ ὑπὲρ τοῦ καταξιοθῆναι...» εἶναι τοῦ Ὁρθου, ἴσως καὶ λείψανο ὀλόκληρης συναπτῆς, κατὰ τὴν ὁποία λεγόταν ἡ εὐχὴ τοῦ Εὐαγγελίου.

«Καὶ ὑπὲρ τοῦ καταξιοθῆναι...»: HR5561.

Κατ' εὐθείαν «Σοφία ὀρθοί»: S978.

DU103. PANT435: «Ἐἰ δὲ ἐνὶ εὐαγγέλιον μόνον οἶον ἐν ταῖς τρισὶ τῆς μεγάλης ἐβδομάδος ἡμέραις, ἔτι ψαλλομένου τοῦ Κατευθυνθήτω, αἰτεῖ ὁ διάκονος τὴν εὐχὴν. Καὶ πληρουμένου τοῦ τελευταίου ἐξέρχεται».

4.26. Ἀπὸ δὲ τῆς Τετάρτης τῆς μεσονηστήμου προστίθενται καὶ τὰ ἐξῆς δικονικὰ σὺν τῇ εὐχῇ·

Ἐν γνώσει δὲν γράψαμε μέχρι πότε, διότι συνήθως τὰ χφφ τὸ παραλείπουν. Μερικὰ προσθέτουν, ὅτι αὐτὸ γίνεται μέχρι τὴν Μεγ. Τετάρτη.

AD22749: «Ἀπὸ δὲ τῆ Δ' τῆς μεσονηστήμου λεγονται καὶ ταῦτα σὺν τῇ εὐχῇ μέχρι τῆ Μεγάλῃ Παρασκευῇ καὶ κατὰ τὴν ἐκείνην· λεγονται γὰρ καὶ ἐν πᾶσι τοῖς Σάββασιν καὶ ἐν ταῖς Κυριακαῖς καὶ αὐτῇ τῇ Βαϊοφόρου ἡμερᾷ· πάρεξ τοῦ Σαββάτου τοῦ Λαζάρου διὰ τὸ γίνεσθαι φῶτισμα».

VPΕ02 (Λειτουργία του Μ. Βασιλείου): «Εὐχή λεγομένη ἀπὸ τῆς Δ' τῆς μεσονηστίου μέχρι τοῦ Σαββάτου τοῦ ἁγίου Λαζάρου καὶ αὐτοῦ».

4.27. * ὅτε λέγεται τὰ διπλοκατηχούμενα, τὸ εἰλητὸν ἀπλοῦται μετὰ ταῦτα.

SGEO89.

4.28. Φωτίση αὐτοὺς φωτισμῶ γνώσεως.

Φωτίση αὐτοὺς φωτισμῶ γνώσεως.	Φωτίση αὐτοὺς φωτισμῶ γνώσεως καὶ εὐσεβείας.	Φωτίση αὐτοὺς φωτισμῶ γνώσεως καὶ ἀληθείας.
BARB336, RNB226, S957, S958, S959, GFII, XEN161, BEN57, S962, V1811, S1036, S1040, ANG15, OT434, LVB33, GFVIII, V1554, V1863, V1872, V1875 (B), V1970, V2005, BARB329, BARB345, BARB393, BARB431, P330, P392, PCS214, S982, KR45, CR11, LVB7, EBE662, S1037, GFVIII, AMF3, AMR24, PP1268, HR5561, BEN56, PCS367, SYN381, VP480, VP984, VPE26, VP1066, VP1083, KAR118, GFIII, P324, VPE17 ^α , VP1067, VP1077, VPRD, DU103, EBE661, S972 (B), S981, S1026, S1042, P2509, KMR90, ARB49, P326, MES107, ANG62, 1508, 1519, EBE757, EBE2582, DJ273 (B), DRA151, DJ181, EBE2400, VP1086, VP1071, S2045, DNR, VP985, VP1057, VP1068, VP1078, S1045, P347 ^β , DJ257, SWA, VP1058, VP1087, SSL14, SSL15, 1629.	RGB27, EBE713, AD22749, VPE24, VP1090, S971, DJ143, VSL14, VP1076, VP1085, S972 (Π), S1025, S1073, HIL820, HR5669, PP1084, DJ190, DU33, DU44, DU76, V2007, 1526, DJ273 (Π), SB48, VP1070, KMR142, BRC42, BRC107, S1064, S2017, KMR143, KMR146 ^γ , BUR54, SB53, V1213, EBE759, EBE766, VP1050, VP1089, S978, S984, S986, S1038, S2037, S2111, BSB345, DU97, VP825, DU37, VP1048, VP1049, VP1069, VP1072, VP1079, VP1080, S1052, S1048, S1050, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1058, S1060, S1061, S1062, S1067, S1069, S1070, S1072, S1079, TPH334, KMR144, KMR145, EBE668, EBE750, EBE760, AD28820, S1076, 1632, 1638, 1701, 1740, 1803, 1877, 1893, 1864-1924, 1948.	SGEO89, S973, OT344, ES13, GFXX ^δ , S966, VOSK32, BARB443, P328 ^ε , IV373, GFXXI ^ε , DU90, ARB17, VP1074, GFIV, KMR72, GLK657, AD40755, VP877, VP1053, VP1060, VPS20, VP1065, VP1091, EG2392.

4.29. ... βεβαίωσον αὐτοὺς ἐν τῇ πίστει, στήριξον ἐπ' ἐλπίδι, τελείωσον ἐν ἀγάπῃ...

Προτιμήσαμε τὴν γραφὴ ὄλων τῶν γνωστῶν χφφ πρὸ τοῦ 10^{ου} αἰ. Τὸ «ἐν» μᾶλλον προσαρμόστηκε στὰ ἄλλα δύο.

στήριξον ἐπ' ἐλπίδι	στήριξον ἐν ἐλπίδι
BARB336, RGB27, RNB226, S958, S959, GfII, XEN161, BEN57, S962, V1811, ANG15, SE19, GfVIII, V1554, V1863, V1872, V1875, V2005, BARB329, BARB393, PCS214, GfXX ¹ , S982, KR45, CR11, S1018, S1037, GfXIII, AMF3, AMR24, BARB443, HR5561, PCS367, P328 [*] , Dj143, GfIII, GfXXI [*] , S981, Pp1084 DU44, DU90, EBE757, KMR143, S978, S984, S1045, GfXIV, Dj257.	S1036, OT434, OT344, LVB33, EBE713, EBE2759, V1970, BARB345, BARB431, P330, P392, AD22749, Es13, VPE02, MES175, LVB7, EBE662, S966, ZV200, VOSK32, PP468, BEN56, VP984, VPE24, VPE26, VP1066, VP1083, VP1090, KAR118, S971, AD27563, Iv373, P324, S968, VPE17 ² , VP1067, VP1076, VP1077, VP1085, VPRd, DU103, EBE661, S972, S1025, S1026, S1034, S1042, S1073, HIL820, St109v, HR5669, Dj190, DU33, ARB49, ARB17, P326, ANG62, DU76, P393, V2007, 1526, EBE2582, Dj273, SB48, VP1070, DRA151, Dj181, EBE2400, KMR142, BRC42, BRC107, S1064, VP1086, VP1071, S2017, S2045, DNR, KMR146 ² , BUR54, SB53, V1213, EBE759, EBE766, VP985, VP1050, VP1057, VP1068, VP1074, VP1078, VP1089, S1038, S1041, S2037, S2111, P347 ^β , DU97, SWA, KMR72, AD40755, VP825, DU37, VP1048, VP1053, VP1058, VP1060, VPS20, VP1065, VP1069, VP1072, VP1079, VP1080, VP1087, VP1091, S1052, S1048, S1050, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1058, S1060, S1061, S1062, S1067, S1069, S1070, S1072, S1079, EG2392, TRH334, KMR144, KMR145, EBE668, EBE750, EBE760, Pp177, AD28820, S1076, VP1092, 1638, 1701, 1740, 1803, 1877, 1864-1924, 1948.

4.30. ... καὶ ὀφθαλμὸς μὲν ἀμέτοχος ἔστω παντὸς πονηροῦ βλέμματος...

ἀμέτοχος ἔστω	ἀπέστω
BARB336, SMΓ22, RGB27, RNB226, S958, S959, GfII, XEN161, BEN57, S962, SGE089, V1811, S973, S1036, ANG15, OT434, OT344, LVB33, EBE713, S2145, GfVIII, V1554, V1863, V1872, V1875, V1970, V2005, BARB329, BARB345, BARB393, BARB431, P330, P391, P392, PCS214, Es13, GfXX ¹ , S982, KR45, CR11, SYN604, MES175, LVB7, EBE662, S966, S1037, VOSK32, GfXIII, AMF3, AMR24, BARB443, HR5561, BEN56, ARB37, PCS367, SPH518, VP984, VPE24, VPE26, VP1066, VP1083, VP1090, KAR118, S971, P328 [*] , GfIII, Iv373, P324, VSL14, GfXXI [*] , BSB540, S968, VPE17 ² , VP1067, VP1076.	1526, KMR146 ² , DU97, DU37, S1052, S1053, TRH334, KMR144, KMR145, AD28820, S1076, VP1092, 1638, 1701, 1740, 1803, 1877, 1864-1924, 1948.

VP1077, VP1085, VPRD, DU103, EBE661, S972, S981, S1025, S1026, S1034, S1042, S1073, HIL820, ST109V^c, HR5669, PP1084, KMR90, DJ190, DU33, DU44, DU90, ARB49, ARB17, P326, MES107, ANG62, 1508, DU76, P393, V2007, 1519, EBE757, EBE2582, DJ273, SB48, VP1070, DRA151, DJ181, EBE2400, KMR142, BRC42, BRC107, S1064, VP1086, VP1071, S2017, S2045, DNR, KMR143, BUR54, SB53, V1213, EBE759, EBE766, VP985, VP1050, VP1057, VP1068, VP1074, VP1078, VP1089, S978, S984, S986, S1038, S1041, S1045, S2037, S2111, GF^cXIV, P347^b, DJ257, SWA, KMR72, GLK657, AD40755, VP825, VP1053, VP1058, VP1060, VPS20, VP1065, VP1069, VP1072, VP1079, VP1080, VP1087, VP1091, SSL14, SSL15, S1048, S1050, S1051, S1054, S1055, S1056, S1058, S1060, S1061, S1062, S1067, S1069, S1070, S1072, S1079, EG2392, EBE668, EBE750, EBE760, PP177, 1629, 1632.

4.31. ... ἄγνισον [δέ] ἡμῶν καὶ τὰ χεῖλη τὰ αἰνοῦντά σε, Κύριε...

Ἔχουν ἢ «δέ», ἢ «καί», ἢ ἀμφότερα: BARB336, SMΓ22, RGB27, RNB226, S958, S959, GFII, XEN161, BEN57, S962, SGE089, V1811, S973, S1036, ANG15, OT434, OT344, LVB33, EBE713, S2145, GFVIII, V1554, V1863, V1872, V1875, V1970, V2005, BARB329, BARB345, BARB393, BARB431, P330, P391, P392, PCS214, Es13, GFXX¹, S982, KR45, CR11, SYN604, MES175, LVB7, EBE662, S966, S1037, VOSK32, GF^cXIII, AMF3, AMR24, BARB443, HR5561, BEN56, ARB37, PCS367, SPH518, VP984, VPE26, VP1066, VP1083, KAR118, S971, P328^c, GFIII, IV373, P324, GFXXI^c, VP1067, VP1077, VPRD, EBE661, S972, S981, S1026, S1042, PP1084, KMR90, DJ190, DU33, DU90, ARB49, ARB17, P326, MES107, ANG62, 1508, V2007, 1519, EBE757, EBE2582, DJ273, SB48, DRA151, DJ181, EBE2400, KMR142, S1064, VP1086, VP1071, S2045, DNR, KMR143, BUR54, V1213, VP985, VP1057, VP1068, VP1074, VP1078, S978, S984, S1038, S1045, GF^cXIV, DJ257, SWA, GLK657, AD40755, VP825, VP1058, VP1087, SSL14, SSL15, EBE668, 1632.

4.32. ... ἴλεων γενέσθαι ἡμῖν τοῖς ἀμαρτωλοῖς καὶ ἀξίους ἡμᾶς ποιῆσαι...

Ἀντὶ «ποιῆσαι» σὲ μερικά χροφ ἀπαντᾶται «ποίησον». Παρόλο ποὺ κανένα δὲν εἶναι λάθος, προτιμήσαμε τὸ πρῶτο: «δυσωποῦμέν σε ἴλεων γενέσθαι καὶ ἀξίους ποιῆσαι».

ποιῆσαι	ποίησον
SMΓ22, RGB27, RNB226, S958, S959, BEN57, ANG15, OT434, OT344, LVB33, EBE713, S2145, GFVIII, V1863, V1970, BARB345, BARB393, P330, P391, P392, PCS214, Es13, S982, MES175, LVB7, EBE662, S1037, AMF3,	BARB336, GFII, XEN161, S962, V1811, S973, S1036, V1872, V1875, V2005, BARB329, BARB431, GFXX ¹ , KR45, CR11, S966, VOSK32, BARB443, BEN56, ARB37,

AMR24, HR5561, PCS367, SPH518, VP984, VPE26, VP1066, VP1083, KAR118, S971, P328 ² , IV373, P324, VP1067, VP1077, VPRD, DU103, S981, S1026, S1042, PP1084, KMR90, DU33, DU44, DU90, ARB49, ARB17, P326, MES107, ANG62, V2007, EBE757, EBE2582, DRA151, KMR142, S1064, VP1086, VP1071, S2045, DNR, KMR143, SB53, V1213, VP985, VP1057, VP1068, VP1078, VP1089, S978, S984, S1045, S2111, P347 ^β , DU97, KMR72, VP825 (ἀρχικά είχε «ποίησον»), VP1053, VP1058, VP1060, VPS20, VP1065, VP1069, VP1072, VP1079, VP1087, VP1091, EG2392, TRH334, EBE668, EBE760, AD28820, S1076, VP1092, 1638, 1701, 1740, 1803, 1877, 1864-1924, 1948.	VPE24, VP1090, GFIII, GFXXI ² , BSB540, S968, VPE17 ² , VP1076, VP1085, EBE661, S972, S1025, S1034, S1073, HIL820, ST109V ² , HR5669, DJ190, DU76, P393, 1526, DJ273, SB48, VP1070, DJ181, EBE2400, BRC42, BRC107, S2017, KMR146 ² , BUR54, EBE759, EBE766, VP1050, VP1074, S986, S1038, S1041, S2037, GFIV, SWA, AD40755, DU37, VP1048, VP1080, S1052, S1048, S1050, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1058, S1060, S1061, S1062, S1067, S1069, S1070, S1072, S1079, KMR144, KMR145, EBE750, PP177.
---	--

4.33. ... και τὸ ζωοποιὸν αἷμα...

Τὸ «τίμιον» ἀναφέρεται τόσες φορές στὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, ποὺ ἦταν πολὺ φυσικὸ νὰ τὸ ἔγραφαν ἀπὸ συνήθεια. Τόσα δὲ χφφ νὰ ἔχουν κατὰ λάθος «ζωοποιόν», δύσκολο θὰ μπορούσε νὰ γίνει.

Παραμιπτόντως «αἷμα» δὲν ἔχουν καθόλου τὰ RNB226, BARB443, V2007.

ζωοποιὸν αἷμα	BARB336, SMΓ22, RGB27, S958, S959, GFII, XEN161, BEN57, SGE089, V1811, S1036, ANG15, OT344, OT344, EBE713, S2145, GFVIII, V1554, V1863, V1872, V1875, V1970, V2005, BARB329, BARB345, BARB393, BARB431, P330, P391, P392, PCS214, ES13, GFXX ¹ , S982, KR45, CR11, SYN604, MES175, LVB7, S1037, Vosk32, GFVIII, AMF3, AMR24, HR5561, BEN56, ARB37, SPH518, VPE24, VP1090, S971, P328 ² , GFIII, P324, VSL14, GFXXI ² , BSB540, S968, VPE17 ² , VP1076, VP1077, VP1085, EBE661, S972, S1025, S1026, S1034, S1042, S1073, HIL820, ST109V ² , HR5669, PP1084, KMR90, DJ190, DU90, ARB17, MES107, ANG62, DU76, P393, 1526, DJ273, SB48, VP1070, DJ181, EBE2400, BRC42, S1064, S2017, S2045, KMR143, KMR146 ² , BUR54, SB53, EBE759, VP1050, VP1057, S978, S984, S986, S1038, S1041, S1045, S2037, S2111, DU97, AD40755, DU37, VP1048, VP1053, VP1069, VP1079, VP1080, S1052, S1048, S1050, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1058, S1060, S1061, S1062, S1067, S1069, S1070, S1072, S1079, TRH334, KMR144, KMR145, EBE750, EBE760, S1076, 1638, 1701, 1710, 1803, 1877, 1864-1924, 1948.
τίμιον αἷμα	S962, S973, LVB33, EBE662, S966, PCS367, VP984, VPE26, VP1066, VP1083, KAR118, IV373, VP1067, VPRD, DU103, S981, DU33, DU44, ARB49, P326, 1508,

	1519, EBE757, EBE2582, DRA151, KMR142, BRC107, VP1086, VP1071, DNR, V1213, VP985, VP1068, VP1074, VP1078, VP1089, P347 ^β , DJ257, SWA, KMR72, GLK657, VP825, VP1058, VP1060, VPS20, VP1065, VP1072, VP1087, VP1091, SSL14, SSL15, EG2392, EBE668, PP177, AD28820, VP1092, 1629, 1632, 1740.
Αμφότερα	GFIV.

4.34. Ὁ δὲ διάκονος, εἰσελθὼν ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ καὶ τὴν συνήθη ἐπὶ τῷ θυμιάματι εὐλογίαν λαβὼν, θυμιᾷ...

Ὅταν ὁ διάκονος θυμιάζει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ «Νῦν αἱ δυνάμεις...», ὅπως προβλέπουν τὰ χφφ, τότε οἱ λειτουργοὶ κάνουν μετάνοιες μπροστὰ στὴν ἁγία τράπεζα μόνο μία φορά. Εἰ δ' ἄλλως κάνουν δύο φορές, λέγοντας «Νῦν αἱ δυνάμεις...» καὶ πρὶν ἀπέλθουν στὴν πρόθεση.

Θυμιάζει διάκονος: DU103, 1508, 1519, EBE766 (Λειτ.), BSB345 (μόνο τὴν ἁγ. τράπεζα), PANT435, VP878, VP1078, SSL14, 1632.

Θυμιάζει ἱερεὺς παρόντος διακόνου: BRC42 (τὴν πρόθεση), EBE766 (διάτ.), VP1086 (τὴν πρόθεση), 1638, 1803, 1864-1924.

Θυμιάζει ἱερεὺς ἀπόντος διακόνου: VP1076, S984, VP1048, S1041.

Δὲν ἔχει θυμίαση: 1948.

IV373: «μόνον θυμιάσας ὁ ἱερεὺς τρίς καὶ ὁ διάκονος ἐν τῇ ἁγίᾳ τραπέζῃ, ἀπέρχονται ἐν τῇ ἁγίᾳ προθέσει».

4.35. ... πίστει καὶ πόθῳ* προσέλθωμεν, ἵνα μέτοχοι ζωῆς αἰωνίου γενώμεθα. Ἀλληλουῖα. * ἢ φόβῳ

φόβῳ	πόθῳ
P40, DO3, SGEO89, V2005, BARB329, BARB431, P22, GFXX ¹ , GLK657, 1710.	SMΓ22, GFII, VP1231, V1811, V1872, OT344, CR11, S966, GFIII, VP1495, 1508, 1519, DJ6, S1041, SSL14, SSL15, 1629, 1632, 1864-1924, 1948.

4.36. Ὁ δὲ ἐπιτίθησι τὸν μὲν ἄερα τοῖς ὤμοις τοῦ διακόνου, τὰ δὲ ἄγια αὐτοῦ λαμβάνει...

Φουντούλης: «Στὴ θεία λειτουργία τῶν Προηγιασμένων ὅσα δὲν προσιδιάζουσι σ' αὐτὴ, ποὺ εἰδικῶς καθορίζονται ἀπὸ τὶς τυπικὲς διατάξεις, τελοῦνται κατὰ τὸ πρότυπο τῆς θείας λειτουργίας τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου» (*Ἀπαντήσεις*, 528). Γιὰ νὰ ἀποσιωποῦν τὰ χφφ τὰ τελούμενα κατὰ τὴν Μεγάλῃ Εἴσοδο σημαίνει ὅτι γίνονταν ὅλα κανονικά: ὁ διάκονος ἔπαιρνε τὸ ἅγιο δισκάριο στὸ κεφάλι (καὶ τὸν ἀέρα), τὸ δὲ ποτήριο ὁ ἱερεὺς. Ὁ *Goar* ἔχει τὴν εἰκόνα τοῦ διακόνου μὲ τὸ δισκάριο στὸ κεφάλι ἀκριβῶς στὴν ἐρμηνεία τῆς λειτουργίας τῶν Προηγιασμένων (σ. 177). Ἀλλὰ θεωρήσαμε καλύτερο νὰ κρατᾶ ὁ ἱερεὺς τὸ θεῖο σῶμα καὶ τὸ ποτήριο μὲ τὴν ἔνωση, παρὰ νὰ κρατᾶ ὁ διάκονος τὸν ἅγιο ἄρτο παρόντος ἱερέως ποὺ θὰ ἔχει μόνο τὸν ψιλὸ οἶνο καὶ ὕδωρ.

EBE766: Δίσκος ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ διακόνου.

1948: Ὁ ἱερεὺς καλύπτει τὴν κεφαλὴ μὲ τὸν ἀέρα.

4.37. Ὑπὲρ τῶν προτεθέντων... Ὑπὲρ τοῦ ἁγίου οἴκου...

Ἡ αἴτηση «Ὅπως ὁ φιλόανθρωπος...» λείπει σὲ πολλὰ ἀξιόλογα χφφ. Πράγματι, ἂν εἴμαστε σχολαστικοί, ἡ θυσία εἶναι «τετελειωμένη καὶ προηγιασμένη» καὶ «οὐδὲν διὰ τῶν ἐπιγινομένων εὐχῶν προσλαμβάνει» (βλ. ΣΥΜ: PG 155, 909B) καὶ ἀφοῦ δὲν ἔγινε ἡ ἁγία προσφορά, πῶς νὰ τὴν προσδεχθεῖ ὁ Θεός;

Δὲν ἔχουν «Ὅπως ὁ φιλόανθρωπος...»	Ἔχουν «Ὅπως ὁ φιλόανθρωπος...»
BARB336, SMΓ22, S958, Xen161, BEN57, SGE089, OT344, LVB33, PCS214, ES13, GFXX ¹ , CR11, EBE662, AMF3, BARB443, PCS367, VP984, VPE26, VP1066, VP1083, Vp1090, KAR118, IV373, P324, GFXXI, VP1067, VP1077, VP1085, VPRD, DU103, S972, S1042, S1073, DU33, DU44, ARB49, P326, 1508, 1519, EBE2582, Dj273, SB48, DRA151, Dj181, EBE2400, KMR142, BRC107, S1064, VP1086, VP1071, S2045, DNR, Bur54, V1213, EBE766, VP985, VP1050, VP1057, VP1068, VP1074, VP1078, VP1089, S984, S986, S1038, S2037, S2111, BSB345, GFIV, P347 ^B , SWA, KMR72, AD40755, VP825, VP877, VP1058, VP1060, VPS20, VP1065, VP1069, VP1080, SSL14, SSL15, S1050, S1051, S1054, S1055, S1056,	RNB226, S959, GFII, S962, V1811, S973, S1036, S1040, ANG15, Ot434, EBE713, S2145, GfVIII, V1554, V1863, V1872, V1875, V2005, BARB329, BARB345, BARB393, BARB431, P330, S982, Kr45, SYN604, MES175, LVB7, S966, S1037, GfXIII, AMR24, HR5561, BEN56, ARB37, SPH518, VPE24, S971, P328 ² , GfIII, Vsl14, BSB540, S968, VPE17 ³ , VP1076, EBE661, S981, S1025, S1026, S1034, HIL820, HR5669, P2509, PP1084, KMR90, Dj190, DU90, ARB17, MES107, ANG62, DU76, P393, V2007, EBE757, 1526, VP1070, BRC42, S2017, KMR143, KMR146 ² , SB53, EBE759, S978, S1041, S1045, Dj257, DU97, GLK657, DU37, VP1048, VP1053, VP1072, VP1079, VP1087, VP1091, S1052, S1048, S1053, S1061, S1062, S1072,

S1058, S1060, S1067, S1069, S1070, S1079,
EG2392, EBE668, EBE750, S1076, 1740.

ΤΡΗ334, KMR144, KMR145, EBE760, AD28820,
1629, 1638, 1701, 1710, 1803, 1877, 1893, 1864-
1924, 1948.

4.38. ... τῆς γνώσεως ἀπόκρυφοι...

«... ἐν ᾧ εἰσι πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως ἀπόκρυφοι» (Κολ. 2,3).

τῆς γνώσεως ἀπόκρυφοι	τῆς γνώσεως οἱ ἀπόκρυφοι
BARB336, SMΓ22, RGB27, RNB226, S958, S959, GFII, XEN161, BEN57, S962, V1811, S973, S1036, ANG15, OT434, OT344, LVB33, EBE713, S2145, GFVIII, V1554, V1863, V1872, V1875, V1970, V2005, BARB329, BARB345, BARB393, BARB431, P330, P391, P392, PCS214, GFXX ¹ , S982, KR45, CR11, MES175, LVB7, EBE662, S966, S1037, GFXIII, AMF3, AMR24, BARB443, HR5561, BEN56, ARB37, VP984, VPE24, VPE26, VP1066, VP1083, VP1090, KAR118, S971, P328 ² , GFIII, IV373, P324, GFXXI ² , BSB540, S968, VPE17 ² , VP1067, VP1076, VP1077, VP1085, VPRD, DU103, EBE661, S972, S981, S1025, S1026, S1034, S1042, S1073, HIL820, ST109V ² , HR5669, PP1084, KMR90, DJ190, DU33, DU44, DU90, ARB49, ARB17, P326, MES107, ANG62, DU76, P393, V2007, EBE757, 1526, EBE2582, DJ273, SB48, VP1070, DRA151, DJ181, EBE2400, KMR142, BRC42, BRC107, S1064, VP1086, VP1071, S2017, S2045, DNR, KMR143, KMR146 ² , BUR54, SB53, V1213, EBE759, EBE766, VP985, VP1050, VP1057, VP1068, VP1074, VP1078, VP1089, S978, S984, S986, S1038, S1041, S2037, S2111, GFXIV, P347 ³ , DJ257, DU97, SWA, KMR72, AD40755, VP825, DU37, VP1048, VP1053, VP1058, VP1060, VPS20, VP1065, VP1069, VP1072, VP1079, VP1080, VP1087, VP1091, S1052, S1048, S1050, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1058, S1060, S1061, S1062, S1067, S1069, S1070, S1072, S1079, EG2392, ΤΡΗ334, KMR144, KMR145, EBE668, EBE750, EBE760, PP177, AD28820, S1076, VP1092, 1638, 1701, 1740.	S1045, 1803, 1877, 1864-1924, 1948.

4.39. ... καὶ τύχωμεν τῶν ἐπηγγελμένων ἀγαθῶν...

RNB226: «τύχωμεν τῶν ἐπηγγελμένων πᾶσι».

S973: «τῶν ἐπηγγελμένων ἀγαθῶν καὶ πᾶσι τοῖς ἀγίοις».

τύχωμεν τῶν ἐπηγγελμένων ἀγαθῶν	τύχωμεν τῶν ἐπηγγελμένων ἡμῖν ἀγαθῶν
BARB336, SMΓ22, RGB27, RNB226, S958, S959, GFVII, GFII, SM61, XEN161, BEN57, S961, S962, SGE089, V1811,	V1872, PCS214, VPE24, VP1090, VSL14, S968, VP1076, VP1077, S972, HIL820,

S973, S1036, ANG15, OT434, OT344, LVB33, EBE713, S2145, GfVIII, V1554, V1863, V1875, V1970, V2005, BARB329, BARB345, BARB393, BARB431, P330, P391, P392, Es13, GfXX¹, S982, KR45, CR11, SYN604, MES175, VPE17^β, LVB7, EBE662, S966, S1037, GfXIII, AMF3, AMR24, BARB443, HR5561, BEN56, ARB37, PCS367, SPH518, VP984, VPE26, VP1066, VP1083, KAR118, S971, P328², GfIII, IV373, P324, GfXXI², BSB540, VP1067, VP1085, VPRD, DU103, EBE661, S981, S1025, S1026, S1034, S1042, S1073, PP1084, KMR90, Dj190, DU44, DU90, ARB49, ARB17, P326, MES107, ANG62, 1508, V2007, 1519, EBE757, EBE2582, DRA151, KMR142, BRC107, S1064, VP1086, VP1071, DNR, V1213, VP985, VP1050, VP1057, VP1068, VP1074, VP1078, VP1089, S978, S986, S1045, S2111, GfXIV, P347^β, SWA, KMR72, GLK657, AD40755, VP825, DU37, VP1058, VP1060, VPS20, VP1065, VP1072, VP1080, VP1087, SSL14, SSL15, S1052, S1053, S1072, S1079, EG2392, EBE668, AD28820, 1710.

ST109V², HR5669, DU33, DU76, P393, 1526, Dj273, SB48, VP1070, Dj181, EBE2400, BRC42, S2017, S2045, *Kmr143*, KMR146², BUR54, SB53, EBE759, EBE766, S984, S1038, S1041, S2037, DU97, VP1048, VP1053, VP1069, VP1079, VP1091, S1048, S1050, S1051, S1054, S1055, S1056, S1058, S1060, S1061, S1062, S1067, S1069, S1070, TPH334, KMR144, KMR145, EBE750, EBE760, PP177, S1076, VP1092, 1629, 1638, 1701, 1740, 1803, 1877, 1864-1924, 1948.

4.40. ... πᾶσι τοῖς ἁγίοις σου τοῖς ἅπ' αἰῶνός σοι εὐαρεστήσασιν.

Τὸ νόημα αὐτῆς καὶ τῆς προηγούμενης προτάσεως ἀρχικὰ ἦταν τὸ ἐξῆς: «καὶ νὰ τύχουμε ἐκεῖνα τὰ ἀγαθὰ, τὰ ὅποια ὑποσχέθηκες σὲ ὅλους τοὺς ἁγίους». Μὲ τὴν προσθήκη τῆς ἀντωνυμίας «ἡμῖν» καὶ τῆς προθέσεως «σὺν» ἀλλάζει λίγο τὸ νόημα: «καὶ μαζὶ μὲ ὅλους τοὺς ἁγίους νὰ τύχουμε τὰ ἀγαθὰ, τὰ ὅποια ὑποσχέθηκες σὲ μᾶς».

πᾶσι τοῖς ἁγίοις	σὺν πᾶσι τοῖς ἁγίοις
BARB336, RGB27, RNB226, GfVII, <i>GfII</i> , SM61, XEN161, BEN57, S961, S962, SGEO89, <i>VI811</i> , S1036, OT434, OT344, LVB33, EBE713, V1970, V2005, BARB329, BARB431, P330, P391, P392, Es13, GfXX ¹ , S982, KR45, CR11, MES175, VPE17 ^β , LVB7, EBE662, S966, AMF3, BARB443, <i>Hr5561</i> ,	SMF22, S958, S959, ANG15, S2145, GfVIII, V1554, V1863, BARB345, BARB393, PCS214, SYN604, S1037, GfXIII, <i>AmR24</i> , BEN56, VPE24, VP1090, S971, P328 ² , VSL14, GfXXI ² , BSB540, S968, VP1076, VP1077, VP1085, S972, S1025, S1034, S1073, HIL820, ST109V ² , HR5669, PP1084, DU33, DU44, P326, DU76, P393, V2007, EBE757, 1526, Dj273, SB48, VP1070, Dj181, EBE2400, KMR142,

ARB37, PC3367, SPH518, VP984, VPE26, VP1066, VP1083, KAR118, GFIII, IV373, P324, VP1067, VPRD, DU103, S981, S1026, S1042, KMR90, DJ190, DU90, Arb49, ARB17, MES107, ANG62, 1508, 1519, EBE2582, DRA151, BRC107, VP1071, VP1068, VP1074, VP1078, SWA, KMR72, GLK657, AD40755, VP825, VP1058, VPS20, VP1065, VP1087, SSL14, AD28820, 1710.

BRC42, S1064, VP1086, S2017, S2045, DNR, KMR143, KMR146², BUR54, SB53, V1213, EBE759, EBE766, VP985, VP1050, VP1057, VP1089, S978, S984, S986, S1038, S1041, S1045, S2037, S2111, GFIV, P347^β, DJ257, DU97, DU37, VP1048, VP1053, VP1060, VP1069, VP1072, VP1079, VP1080, VP1091, SSL15, S1052, S1048, S1050, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1058, S1060, S1061, S1062, S1067, S1069, S1070, S1072, S1079, EG2392, TRH334, KMR144, KMR145, EBE668, EBE750, EBE760, PP177, S1076, VP1092, 1629, 1638, 1701, 1740, 1803, 1877, 1864-1924, 1948.

4.41. Ἐκφώνησις· Καὶ καταξίωσον ἡμᾶς... Καὶ τοῦτο λέγων αἶρει τὸν ἄερα καὶ τὸν ἀστερίσκον ἀπὸ τῶν ἁγίων.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ
ΑΡΣΕΩΣ ΤΟΥ
ΑΕΡΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ
ΑΣΤΕΡΙΣΚΟΥ

Ὅταν ἄπτεται ὁ ἱερεὺς τὸ ἅγιο σῶμα, καλύτερα νὰ μὴν ἀγγίζει ἀμέσως κάτι ἄλλο, πράγμα ποὺ εἶναι ἀναπόφευκτο ὅταν τὰ δῶρα εἶναι καλυμμένα. Ἡ πιὸ παλαιὰ μαρτυρία περὶ μυστικῆς καλύψεως πρέπει νὰ εἶναι τοῦ ἱβ' αἰ., στὴν ἐρμηνεία ἀποδιδόμενη στὸν ἅγιο Θεόδωρο τὸν Στουδίτη. Ἀρκετὰ χφφ προβλέπουν τὴν ἄρση τοῦ ἀέρος ἀμέσως πρὶν τὸ «Τὰ ἅγια...» (βλ. ἐπίσης ΑΛΕΧΟΡΟΥΛΟΣ, σ. 286).

S1040, S2145, S1037: «Καὶ καταξίωσον ἡμᾶς, δέσποτα... Ὁ ἱερεὺς ἀποκαλύπτει (-ων) τὰ ἅγια ἀνασχῶν τὴν νεφέλην τρίτον, ἐκφωνεῖ· Ὅτι σοῦ ἐστιν...»

GFXX¹, GFXXI¹: «Ὁ ἱερεὺς αἶρει τὴν νεφέλην τὴν καλύπτουσαν τὰ ἅγια καὶ ὑψοῖ τὸ ἅγιον σῶμα λέγων ἐν ἐκφωνήσει· Τὰ προηγιασμένα ἅγια τοῖς ἁγίοις».

S1094: «Ὅτε δὲ πληρωθῇ τὸ Πάτερ ἡμῶν, ἐπαίρει τὴν ἀναφορὰν καὶ ὑψοῖ τὸν ἅγιον ἄρτον λέγων· Τὰ προηγιασμένα...».

S1096, SB312, S1097, ST106, SB628, PC5361, S1101, VP1205, S746: «Ὅτε δὲ βούλεται (μελλεῖ) ὑψοῦσαι τὸν ἄρτον, ἐπαίρει τὴν ἀναφορὰν (τὸν ἄερα) καὶ λαβῶν τὸν ἄρτον ὑψοῖ λέγων· Τὰ προηγιασμένα...».

S978: Μετὰ τὴν εὐχὴ τῆς κεφαλοκλισίας «αἶρει ὁ ἱερεὺς τὸν ἀστερίσκον», ἀλλὰ δὲν ὑψώνει.

DJ257: «[Μετὰ τὸ Καὶ καταξίωσον] καὶ εὐθύς τὸ Πάτερ ἡμῶν καὶ τὸν ἄερα ἐπάνω τῶν ἁγίων μυστηρίων». Πρὶν τὸ «Χάριτι...» αἶρει τὸν ἀστερίσκον.

GLK657: «Καὶ καταξίωσον... αἶρει τὸν ἄερα καλύπτοντα [τὰ ἅγια]».

EBE757: Πρὶν «Τὰ ἅγια τοῖς ἀγίοις».

V1213: «Ὁ λαὸς τὸ Πάτερ ἡμῶν. Ὁ δὲ ἱερεὺς ὑψοῖ τὸν ἀέρα ἀνωθεν τῶν τιμίων δωρῶν. Ἐκφωνησις: Ὅτι σοῦ ἐστίν...».

ΠΕΡΙ ΤΗΣ
ΥΨΩΣΕΩΣ ΤΟΥ
ΠΡΟΗΓΙΑΣΜΕ-
ΝΟΥ ἌΡΤΟΥ

4.42. Ὁ ἱερεὺς ὑψῶν τὸν ἅγιον ἄρτον ἐκφωνεῖ: Τὰ προηγιασμένα ἅγια τοῖς ἀγίοις. * Τινὲς δὲ οὐχ ὑψοῦσι τὸν ἅγιον ἄρτον ἐνταῦθα, ἀλλὰ μόνον ἄπτονται, συμπροϋψώσхντες αὐτὸν ἐν τῇ τελείῃ.

Ἐπὶ τῷ ἄρτῳ ὑπάρχουν διάφορες ἀπόψεις σχετικὰ μὲ τὸ νὰ ὑψώνεται ὁ προηγιασμένος ἄρτος ἢ ὄχι.

Α) Σύμφωνα μὲ τὰ χφφ ποὺ παρατίθενται, ὑψοῦται κανονικὰ. Τουλάχιστον δὲν γίνεται κανένα σχόλιο, ὅταν γράφει «Ὁ ἱερεὺς ὑψοῖ τὸν ἄρτον λέγων», ἢ «Ὁ ἱερεὺς ὑψῶν τὸν ἄρτον λέγει» κ.τ.τ. Αὐτὴ τὴν πράξη μαρτυρεῖ καὶ ὁ πατριάρχης Γεννάδιος Σχολάριος στὸ «Κατὰ τῆς τῶν λατίνων ἐν Σαββάτῳ νηστείας»: «Καὶ ἐν τῷ Θεῷ συμπεράναντες πᾶσαν ὑμνολογίαν ἐν τῷ πληρώματι τοῦ λυχνικοῦ, εἰπόντες τὰς τετυπωμένας τοῦ Μεγάλου Βασιλείου εὐχάς, ὑψοῦμεν τὰ ἅγια λέγοντες: “Τὰ προηγιασμένα ἅγια τοῖς ἀγίοις”» (PG 160, 741A).

Ἀναφέρεται ἡ ὑψώση τοῦ προηγιασμένου ἄρτου: GFII. S962 (καὶ στον γαμο), V1811, S973, S1036, ANG15, EBE713, S2145, V1863, V2005, BARB345, BARB393, BARB431, P392, GFXX¹, S982, S1094, S1096, SB312, S1097, CR11, VPE17⁹ (στὸ περιθώριο), EBE662, BARB443, BEN56, SYN381, VP1202, ST106, SB628, PCS361, SPH518, S1101, VP1204, VP1199, KMR46 (διαγραφεται ἀπὸ β χερι), VP984, VPE26, VP1066, VP1083, KAR118, GFIII, S1103, VP1205, VP1203, VP1200, VP1201, VPRD, S981, P2509, DU90, P326, DRA151, S746, V1213, VP1078 (μόνο στήν λειτουργία, στήν διάταξη ὄχι), DJ257, SWA, GLK657.

BARB336, SMΓ22: «Ἐὐχὴ τῆς ὑψώσεως τοῦ ἄρτου· Πρόσχεσ...».

GFΧ: «Χάριτι καὶ οἰκτιρμοῖς. Καὶ ὑψοῖ τὰς χεῖρας λέγων· Κύριε, τὰ χεῖλη μου... Πρόσχεσ Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ὁ Θεὸς ἡμῶν... Ὁ διάκονος· Πρόσχωμεν. Ὁ ἱερεὺς· Τὰ προηγιασμένα ἅγια τοῖς ἀγίοις».

ST43 (Προηγιασμένη τοῦ Ἰακώβου τὴν Μεγάλῃ Δευτέρῃ): «Ὁ διάκονος· Μετὰ φόβου Θεοῦ πρόσχωμεν. Ὁ ἱερεὺς ὑψοῖ τὰ ἅγια λέγων· Τὰ προηγιασμένα δῶρα τὰ ἅγια τοῖς ἀγίοις».

OT344: «Ὁ ἱερεὺς ἐπαίρει τὴν νεφέλην καὶ ὑψοῖ τὸν ἅγιον ἄρτον λέγων ἐν ἐκφωνήσει· Τὰ προηγιασμένα ἅγια τοῖς ἀγίοις». Προηγουμένως δὲ στὸ περιθώριο γράφει: «Ἰστέον ὅτι λεγομένου τοῦ Πάτερ ἡμῶν, ὁ διάκονος ἀποσκηπάζει τὰ ἅγια».

Β) Σε πολλά άλλα χφφ τῆς ὑστερης βυζαντινῆς περιόδου καὶ μεταγενέστερα, ἀπαντᾶται πλέον ἓνα σταθερὸ κείμενο:

«Ἐπι κεκαλυμμενων ὄντων τῶν θείων δῶρων, βαλὼν ὁ ἱερεὺς τὴν χεῖρα, ἀπτεται τοῦ ζωοποιῦ ἄρτου μετ' εὐλαβείας καὶ φόβου πολλοῦ καὶ λεγοντος τοῦ διακόνου· Πρόσχωμεν, ἐκφωνεῖ ὁ ἱερεὺς· Τὰ προηγιασμένα ἅγια τοῖς ἀγίοις. Οὐ γὰρ ὑψοῖ ἄρτιως τὸν ἅγιον ἄρτον. Εἶτα ἀνακαλύψας αὐτὸν ἐκκληροῖ τὴν μεταληψιν» (VP1090).

ARB17 (Στὴν πληρῆ Λειτουργία): «Διὰ τοῦτο γοῦν ὑψοῖ ὅλους τῶρα ὁμοῦ, ἐπειδὴ εἰς τὴν λειτουργίαν τῶν προηγιασμένων οὐχ ὑψοῖ». Παρόλο ποῦ στὴν Προηγιασμένη γράφει ὅτι ὑψοῖ...

ΣΥΜ: «Τετελειωμένος ὁ ἄρτος ἱεουργηθεὶς καὶ ἀνυψωθεὶς, καὶ ἠνωμένος τῷ θεῷ αἵματι» (PG 155, 909C).

«[Ὁ ἀρχιερεὺς] λαβὼν τὸν δεῦτερον ἡγιασμένον τέλειον ἄρτον... δίδωσι τῷ χειροτονουμένῳ. Μετὰ... τὴν εὐχὴν "Πρόσσχες Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ" προσκαλεῖται πάλιν καὶ φέρει τὸν θεῖον ἄρτον καὶ τίθει αὐτὸν ἐν τῷ δίσκῳ, ἐπεὶ μέλλει ὑψοῦσθαι. Τότε γὰρ ὁ ἱεράρχης τὸν τε ἐν τῷ δίσκῳ προκείμενον θεῖον ἄρτον καὶ αὐτὸν ἀνυψοῖ ὁμοῦ· ἔν γάρ ἐστι τὸ σῶμα Χριστοῦ» (PG 155, 389D-392CD).

Στὸ PANT435 δίδεται ἡ ἐξῆς ἐρμηνεία:

«Ὄφειλε ὑψοῦσθαι ὁ ἅγιος ἄρτος ἐνταῦθα, ὡς ἠρμηνεύεται, μὴ μεντοῖ ὑψωθεὶς ἐν τῇ τελείᾳ· εἰ δὲ ὑψώθη, οὐχ ὑψοῦται, πλὴν ἀπτεται τοῖς δυοῖ δακτύλοις καὶ οὕτως αἶρει τὸν ἀέρα, τὸν ἀστερίσκον» (DMITRIEVSKIJ II, σ. 835).

Παρατηρεῖ κανεὶς ὅτι ἐδώ ἡ ὑψωση νοεῖται ὡς ἓνα εἶδος καθαγιασμοῦ, τὸ «μὴ ὑψώσης» τρόπον τινὰ σημαίνει «μὴν ξανὰ ἀγιάσεις».

Γ) Ἡ τρίτη ομάδα προβλέπει μὲν τὴν ὑψωση, ἀλλὰ κάτω ἀπὸ τὸν ἀέρα, πράγμα δυσχερέστατο καὶ ἀδύνατο. Τὴν βλέπουμε στὴν ἐρμηνεία ἀποδιδομένη στὸν ἅγ. Θεόδωρο τὸν Στουδίτη (ποῦ ἀποδεδειγμένα δὲν ἀνήκει στὸν ἅγιο): «Ἐν δὲ γε τῇ τῆς ὑψώσεως ὥρα, οὐ μέντοι αἶρει τὸ πέπλον, ἀλλὰ ἀπὸ κάτωθεν τούτου, τὸν ἄρτον ὑψῶν λέγει· "Τὰ προηγιασμένα ἅγια..."».

Δ) Ὑπάρχουν καὶ συγκεχυμένα χφφ.

S1098: «Ὅταν μέλλει ὑψῶσαι τὸν ἅγιον ἄρτον ἐκφωνεῖ· Τὰ προηγιασμένα ἅγια... οὐ μεντοῖ ἀνακαλύπτων αὐτὰ, ἀλλὰ κεκαλυμμενων ὄντων τῶν ἁγίων εἰσάγει τὰς χεῖρας αὐτοῦ ὁ ἱερεὺς δεῖ πολλῶ καὶ ἀπτομενος τοῦ ἄρτου ἐκφωνεῖ. Εἶθ' οὕτως ἀνακαλύπτει αὐτὰ».

S1064: «Ὅτε δὲ ὑψωση συνήθως τὸν ἅγιον ἄρτον, οὐκ ἀνακαλύπτει, ἀλλὰ κεκαλυμμένον».

Ἀργότερα: «Ὁὐ γὰρ ὑψοῖ ἄρτιως τὸν ἄρτον, ὁ γὰρ ἄρτος προὑψωμένος ἐστί».

Ἡ ἀπλή ἀρχικὴ πρακτικὴ ἀλλοιώθηκε μᾶλλον γιὰ δύο κυρίως λόγους: 1) Ἀπὸ τὴν τάση νὰ διαφοροποιεῖται ἡ Προηγιασμένη ἀπὸ τὴν τελεία. Κατὰ τὴν ἑρμηνεῖα ἀποδιδόμενη στὸν ἅγ. Θεόδωρο: «μυστικωτέρα εἰς πᾶν ἡ τελετὴ γίνεται» (ἀναφέρει ἐπίσης τὴν λέξη «συνεσκιασμένως»). Ἐτσι προέκυψε καὶ ἡ «μυστικὴ ὑψωση», στὰ νεώτερα χρόνια ἡ κάλυψη τῆς κεφαλῆς μὲ τὸν ἀέρα κ.ο.κ. 2) Ὁ πατριάρχης Νικόλαος ὁ Μυστικὸς ἔγραφε: «Προσφορὰν δὲ μίαν ὑψοῦν ἄξιον ὡς καὶ πάντες τελοῦσιν, ὅτε ἐπιφωνεῖται τό· Εἰς ἅγιος, εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός. Τὰ δὲ λοιπὰ τὰ κείμενα κάτωθεν ἐπευλογοῦνται ἀπὸ τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἦν τὸν τότε καιρὸν πιστεύομεν γίνεσθαι» (ΤΑFT *Precommunion*, σ. 219). Αὐτὴ ἡ ἀποψη δημιούργησε σὲ μερικοὺς τὴν λανθασμένη ἀντίληψη, ὅτι κάτι προστίθεται στὰ ἅγια μὲ τὴν ὑψωση, ἢ ὅτι γίνεται ἓνα εἶδος καθαγιασμοῦ. Π' αὐτὸ καὶ σὲ μερικὰ χφφ προβλέπεται θυμίαση πρὶν τὴν ὑψωση (π.χ. V2005, BARB316, PAT719, HR5561, P410, GFIII, S880, DU90, BORG7, VP1061, S1065 κ.ἄ), μερικὰ χφφ προβλέπουν «Κύριε ὁ τὸ πανάγιον...» ἢ / καὶ «Βασιλεῦ οὐράνιε...» (PAT719, GFIII) κ.λπ.

Ἡ λύση βρίσκεται στὴν ἀρχικὴ σημασία τῆς ὑψώσεως. Ἡ ὑψωση τοῦ ἄρτου συνδέεται ἄρρηκτα μὲ τὴν ἐκφώνηση «Τὰ ἅγια τοῖς ἀγίοις». Χωρὶς τὸ δεύτερο, τὸ πρῶτο δὲν ἔχει νόημα. Τὸ βάρος πέφτει στὴν ἐκφώνηση, ὅπως συμπεραίνουμε καὶ ἀπὸ τὴν 17^η ὁμιλία εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολὴ τοῦ Χρυσοστόμου καὶ τὸν βίο τοῦ ὁσίου Εὐθυμίου τοῦ Μεγάλου: «[Ὁ ἱερεὺς] τὰς χεῖρας εἰς ὕψος ἐκτείνας, φέρων καὶ ὑποδεικνύων τοῖς πᾶσι τὸ οἰκονομηθὲν πρὸς τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν μυστήριον μετὰ φωνῆς ὑψηλῆς εἰς ἐπήκοον παντὸς τοῦ λαοῦ λέγει· “Τὰ ἅγια τοῖς ἀγίοις”» (SCHWARTZ, σ. 46). Τὸ ἴδιο καὶ ὁ Ἀναστάσιος Σιναΐτης: «Ὁ ἱερεὺς μετὰ τὸ ἁγιασθῆναι τὴν θυσίαν ἐκείνην τὴν ἀναίμακτον ἀνυψοῖ τὸν ἄρτον τῆς ζωῆς καὶ πᾶσιν αὐτὸν ὑποδεικνύει. Εἶτα ἐκφωνεῖ ὁ διάκονος καὶ λέγει· Πρόσχωμεν... Εἶτα ἐπάγει ὁ ἱερεὺς εὐθέως καὶ λέγει· Τὰ ἅγια τοῖς ἀγίοις» (PG 89, 841AB). Δεικνύεται ὁ συγκεκριμένος ἄρτος, ὁ ὁποῖος θὰ μεταληφθεῖ, ἀκριβῶς μὲ τὸν τρόπο πὸς σήμερα δεικνύουμε τὸ ἅγιο ποτήριον λέγοντας «Μετὰ φόβου Θεοῦ...». Ἡ ἔννοια εἶναι ἡ ἴδια. Ἄν σὲ αὐτὴ τὴν στιγμή γινόταν κάποια προσθήκη στὰ ἅγια, ὅπως δὲποτε θὰ ἔκαναν λόγο περὶ αὐτοῦ οἱ προαναφερόμενοι Πατέρες. Ἐξάλλου ὁ ἅγιος ἄρτος εἶναι τέλειος καὶ δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ἄλλες ἐπικλήσεις ἢ τελετές. Ὅπως λέγεται σαφῶς στὴν Λειτουργία τοῦ Ἰακώβου στὴν εὐχὴ πρὸ τοῦ «Πάτερ ἡμῶν...»:

«τὰ μὲν προσενεχθέντα σοι δῶρα... εἰς ὁσμὴν εὐωδίας προσεδέξω, καὶ ἀγιάσαι καὶ τελειῶσαι κατηξίωσας... τῇ χάριτι τοῦ Χριστοῦ σου καὶ τῇ ἐπιφοιτήσει τοῦ παναγίου σου Πνεύματος».

- 4.43. Ὁ διάκονος δείκνυσι σὺν τῷ ὀραρίῳ τὸ ἅγιον ποτήριον λέγων· Εὐλόγησον, δέσποτα. Ὁ ἱερεὺς, τὴν ἄνω κειμένην μερίδα (ΙΣ) λαβῶν, ἐμβάλλει αὐτὴν τῷ ποτηρίῳ λέγων· Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν πάντοτε...

Τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Μιχαὴλ Ὁξειτοῦ (1143-1146): «Κατὰ δὲ τὸν καιρὸν τῆς ἀγίας μεταλήψεως, μικρὸν πρὸ τούτου, ἐφάπτονται οἱ διάκονοι τῶν προκειμένων ἀγίων ποτηρίων καὶ οὐκ ἐπιφωνοῦσιν ὡς ἐν ταῖς τελείαις τό· “Πλήρωσον, δέσποτα”, ἀλλὰ τὸ “Εὐλόγησον, δέσποτα”. Καὶ τοῦ ἱερέως λέγοντος· “Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν πάντοτε...”, ἐμβάλλεται ὁ προαγιασθεὶς καὶ προτελειωθεὶς ἅγιος ἄρτος εἰς τὸ μυστικὸν ποτήριον» (ΓΕΔΕΩΝ 1911, σ. 33).

DU103, VP1078, PANT435.

«Ἐνωσις Πνεύματος Ἁγίου»: DRA104, OT344, GFXX¹.

- 4.44. Μετὰ ταῦτα, μετάνοικν ὁ εἷς τῷ ἑτέρῳ ποιήσαντες συγχώρησιν αἰτούμενοι, ἀσπάζονται ἀλλήλοις, ἐν ᾧ λέγει ὁ μὲν ἱερεὺς· Ὁ Χριστὸς ἐν μέσῳ ἡμῶν, ὁ δὲ διάκονος· Καὶ ἔστι καὶ ἔσται.

Ἡ τάξη τῆς θείας Κοινωνίας εἶναι τῆς ΔΦ μὲ τὴν διαφορά, ὅτι κάνουμε τὸν ἀσπασμὸ πρὶν τὴν Κοινωνία, καὶ ὄχι μετὰ, ὅπως τὴν ἔχει ἡ ΔΦ.

- 4.45. Ὁ λαὸς· Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου. Θεὸς Κύριος καὶ ἐπέφανεν ἡμῖν. Μετὰ δὲ τὸ πάντα μεταλαβεῖν ὁ ἱερεὺς εὐλογεῖ τὸν λαὸν λέγων· Σῶσον, ὁ Θεός, τὸν λαὸν σου καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου. Ὁ λαὸς ἀποπληροῖ τὸ κοινωνικόν· Εὐλογήσω τὸν Κύριον ἐν παντὶ καιρῷ, διὰ παντὸς ἡ αἴνεσις αὐτοῦ ἐν τῷ στόματί μου. Ἄρτον οὐράνιον καὶ ποτήριον ζωῆς, γεύσασθε καὶ ἴδετε, ὅτι χρηστὸς ὁ Κύριος. Ἀλληλοῦία.

Όταν μερικά χφφ γράφουν: «Μετὰ δὲ τὸ εἰπεῖν τὸν ἱερέα· Προσέλθετε, Εὐλογήσω τὸν Κύριον ἐν παντὶ καιρῷ» (VP1199, VP1207, MTR83), πρόκειται περὶ τῶν γνωστῶν μεταθέσεων τῶν στοιχείων τῆς Λειτουργίας. Τὸ «Εὐλογήσω τὸν Κύριον...» εἶναι τὸ δεύτερο Κοινωνικόν, στὴν οὐσία δὲ συνέχεια τοῦ ἰδίου κοινωνικοῦ ψαλμοῦ (33^{ου}), ὅπως μαρτυροῦν τὰ χφφ SB312, S1097, SYN381, VP1202, ST106, SB628, PCS361, VP1204, KMR46, VP1205, VP1201: «Κοινωνικόν· Γεύσασθε καὶ ἴδετε ἐκ δευτέρου καὶ τὸ Εὐλογήσω τὸν Κύριον ἅπαξ» (τὸ ἴδιο καὶ στὰ GFXX¹, S1103). Τὰ ἄλλα χφφ εἶναι πιὸ συγκεκριμένα (VP1203, VP1200): «Κοινωνικόν· Γεύσασθε καὶ ἴδετε, ἐκ δευτέρου. Μετὰ δὲ τὸ εἰπεῖν τὸν ἱερέα· Προσέλθετε, ψάλλομεν· Εὐλογήσω τὸν Κύριον, ἅπαξ». Τὸ S981 τὸ ἔχει μετὰ τὸ «Πάντοτε...», τὸ δὲ S746 προσθέτει «Ἀλληλοῦτα» ποὺ εἶναι τοῦ Κοινωνικοῦ. Ἄρα ἡ ἀπόκριση τοῦ λαοῦ στὸ «Μετὰ φόβου...» εἶναι ἡ ἴδια. Ὁ λόγος δὲ τῆς μεταθέσεως ἦταν ἢ μὴ προσέλευση τῶν πιστῶν στὴν κοινωνία τῶν Προηγιασμένων καὶ ὡς ἐκ τούτου, μετὰ τὸ «Μετὰ φόβου...» περνοῦσαν ἀμέσως στὴν ἀποπλήρωση τοῦ Κοινωνικοῦ.

ST43: «Κοινωνικόν· Γεύσασθε καὶ ἴδετε» (Μ. Δευτέρα). «Κοινωνικόν· Ἄρτον οὐράνιον καὶ ποτήριον ζωῆς, γεύσασθε καὶ ἴδετε ὅτι χρηστὸς ὁ Κύριος» (Μ. Τρίτη).

«Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος...»: OT344, S2145, V2005, S971, ANG62, V2007, S1045.

KMR90: «Σῶσον, ὁ Θεός, τὸν λαόν σου... καὶ ὁ λαὸς ψάλλει τὸ· Εὐλογήσω τὸν Κύριον ἐν παντὶ καιρῷ, ἢ αἴνεσις αὐτοῦ ἐν τῷ στόματί μου. Ἀλληλοῦτα ἐκ γ' ».

4.46. Καὶ τὸ Πληρωθήτω, ἢ τὸ ἐξῆς· Εὐχαριστοῦμέν σοι, Χριστέ ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὅτι ἠξίωσας ἡμᾶς μετασχεῖν τοῦ ἀχράντου σώματος καὶ τοῦ τιμίου αἵματος τῆς οἰκονομίας σου. Ἀλληλοῦτα.

Τὸ δεύτερο κείμενο, ἱεροσολυμιτικῆς προελεύσεως, μαρτυρεῖται ἀπὸ χφφ τῆς περιφέρειας. Ἀλλὰ καὶ τὸ «Πληρωθήτω» ὑπάρχει ἤδη ἀπὸ τὸν 9^ο-10^ο αἰ. σ' ἓνα χειρόγραφο Τυπικὸ τῆς Πάτμου (βλ. DMITRIEVSKI I, σ. 112: «... καὶ ἡ λοιπὴ ἀκολουθία τῶν προηγιασμένων καὶ τὸ Πληρωθήτω»), ὅπως καὶ στὸ ἀναφερθὲν MTR83.

«Εὐχαριστοῦμέν σοι...»: GFVII (πλ. δ'), GFX, VP1231, P40, GFII, DO3, V1811, S1040, ANG15, V1872, BARB329, P22, P391.ES13, GFXX¹, BARB443, S1026, GLK657.

Ἄντὶ τοῦ «Πληρωθήτω...»: SMΓ22, V1554, S1096, S1037.

«Πληρωθήτω...»: BARB431, S1094, SB312, S1097, SYN381, VP1202, ST106, SB628, PCS361, S1101, KMR46, GFIII, S1103, VP1205, VP1203, VP1200, VP1201, KMR90.

ANG62, S978, GF XIV.

Αμφότερα: V1875.

«Εὐλόγησω τὸν Κύριον...»: S746.

GFVII: «Καὶ ἀντὶ τοῦ εἰπεῖν Εἴη τὸ ὄνομα Κυρίου, λέγει πᾶς ὁ λαὸς τρίτον: Ὡς ἐμνήσθης, ὁ Θεός, τοῦ ληστοῦ ἐν τῷ σταυρῷ, μνήσθητι καὶ ἡμῶν ἐν τῇ βασιλείᾳ σου. Τοῦτο δὲ λέγεται ἀπὸ τὴν α' ἑβδομάδα τῶν νηστειῶν ἕως τὴν μεγάλην Παρασκευὴν, Σάββατον καὶ Κυριακὴν λέγει Εἴη τὸ ὄνομα Κυρίου».

4.47. ... φθάσαι καὶ προσκυνῆσαι καὶ τὴν ἁγίαν ἄναστασιν...

Στὰ ἀρχαῖα χφφ, ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴν περιφέρεια, ὑπάρχουν ἀρκετὲς μικροδιαφορὲς στὴν ὀπισθάμβωνη εὐχή. Ἀκολουθοῦμε τὸ Textus Recertus, προσθέτοντας μόνο τὸν σύνδεσμο «καὶ» στὸ «φθάσαι προσκυνῆσαι», τὸ ὁποῖο ἐπικρατοῦσε μέχρι καὶ τὸν 13^ο αἰώνα, ἀλλὰ καὶ φαίνεται πιὸ σωστό.

φθάσαι καὶ προσκυνῆσαι	RGB27, S958, XEN161, S962, SGE089, S973, ANG15, OT434, EBE713, S2145, GFVIII, V1863, V1875, V1970, BARB329, BARB345, BARB393, P330, P391, P392, PCS214, S982, CR11, SYN604, MES175, S1029, VPE17 ^δ , S1037, GF XIII, AMF3, AMR24, HR5561, BEN56, ARB37, PCS367, VPE26, VP1090, KAR118, P328 ^ε , GFIII, P324, GFXXI ^δ , VP1085, VPRD, EBE661, S981, S1073, HIL820, Pp1034, KMR90, DJ190, DU33, DU90, ARB17, ANG62, 1508, V2007, 1519, EBE757, EBE2582, DRA151, BRC107, VP1071, KMR143, KMR146 ^ε , VP1050, S986, S2037, GF XIV, DJ257, GLK657, VP1087, SSL14, SSL15, KMR144, EBE668, PP177, 1710.
φθάσαι προσκυνῆσαι	LVB33, EBE662, VP984, VPE24, VP1066, VP1083, IV373, VSL14, BSB540, S968, VP1067, VP1076, VP1077, DU103, S972, S1025, S1042, ST109V ^ε , HR5669, DU44, ARB49, P326, MES107, DU76, P393, 1526, DJ273, SB48, VP1070, DJ181, EBE2400, KMR142, BRC42, S1064, VP1086, S2017, S2045, DNR, BUR54, SB53, V1213, EBE759, EBE766, VP985, VP1057, VP1068, VP1074, VP1078, VP1089, S978, S984, S1041, S1045, S2111, P347 ^ε , DU97, SWA, KMR72, AD40755, VP825, DU37, VP1048, VP1053, VP1058, VP1060, VPS20, VP1065, VP1069, VP1072, VP1079, VP1080, VP1091, S1052, S1048, S1050, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1058, S1060, S1061, S1062, S1067, S1069, S1070, S1072, S1079, EG2392, TPH334, KMR145, EBE750, EBE760, AD28820, S1076, VP1092, 1638, 1701, 1803, 1877, 1864-1924, 1948.

Μόνο «προσκυνησαι»	S959, ES13, S982, LVB7, S971.
Μόνο «φθάσαι»	BARB336, SMΓ22, RNB226, GFVII, GFX, GFII, V1811, S1036, V1554, V1872, BARB431, GFXX ¹ , BARB443, S1026.
φθάσωμεν προσκυνησαι	S961, KR45.

ΕΤΕΡΑ ΠΕΡΙ
ΤΗΣ ΑΠΟΛΥ-
ΣΕΩΣ

4.48. Ὁ ἱερεὺς ποιεῖ τὴν ἀπόλυσιν· Χριστός, ὁ ἀληθινὸς Θεὸς ἡμῶν, ταῖς πρεσβείαις τῆς παναχράντου αὐτοῦ μητρὸς, (κατὰ τὴν ἡμέραν)...¹⁶ Τῇ Δευτέρᾳ ἑσπέρας· τοῦ τιμίου, ἐνδόξου προφήτου, προδρόμου καὶ βαπτιστοῦ Ἰωάννου. Τῇ Τρίτῃ καὶ τῇ Πέμπτῃ ἑσπέρας· δυνάμει τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ σταυροῦ. Τῇ Τετάρτῃ ἑσπέρας· τῶν ἁγίων καὶ πανευφήμων ἀποστόλων. Τῇ Παρασκευῇ ἑσπέρας· τῶν ἁγίων ἐνδόξων καὶ καλλινίκων μαρτύρων, τῶν ὁσίων καὶ θεοφόρων πατέρων ἡμῶν, τῶν ἁγίων καὶ δικαίων θεοπατόρων Ἰωακείμ καὶ Ἄννης.

Ὅπως ἀναφέραμε προηγουμένως, ἡ κατανομὴ τῶν ἁγίων κατὰ τὶς ἡμέρες τῆς Παρακλητικῆς, ἀπαντᾶται σὲ μερικὰ χφφ καὶ κυρίως ἔντυπα: 1508, 1632, 1701, 1710 κ.ἄ.

GFIII: «... ὑπερυμνήτου δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας», ἄγγελοι, Πρόδρομος, εὐχαῖς τῶν πατέρων.

EBE2582: κόβεται στὴν Δευτέρα.

HR5669 (β' χφφ). V2007: «... παναχράντου αὐτοῦ μητρὸς», ἀπόστολοι, Γερμανὸς Κων/πόλεως.

EBE757: «... παναχράντου αὐτοῦ μητρὸς», Γερμανὸς Κων/πόλεως.

BUR54 (Ἰρθρος): Κυριακὴ – ἀπόστολοι, «ἁγίου τοῦδε» (:), ὄσιοι, Θεοπάτορες. Δευτέρα – ἄγγελοι, ὄσιοι, Θεοπάτορες. Τρίτη – Πρόδρομος, ὄσιοι, Θεοπάτορες. Τετάρτη – Σταυρός, Πέμπτη – ἀπόστολοι, ἁγ. Νικόλαος, Παρασκευὴ – Σταυρός. Σάββατο – μάρτυρες, ἅγιοι τῆς μονῆς, ὄσιοι, Θεοπάτορες.

EBE766: Σταυρός, ἀπόστολοι, Γρηγόριος ὁ Διάλογος.

4.49. Λεγομένου δὲ τοῦ λγ' ψαλμοῦ...

Ὁ 144^{ος} ψαλμὸς κατ' ἀκρίβειαν εἶναι ψαλμὸς τῆς τραπέζης καὶ τὸ Ὡρολόγιο σὲ κάθε τράπεζα προβλέπει τὴν ὕψωση τῆς Παναγίας. Ἐφόσον δὲ τουλάχιστον σήμερα δὲν γίνεται ἡ ὕψωση μετὰ τὴν Προηγιασμένη, οὔτε ὁ 144^{ος} ψαλμὸς πρέπει νὰ λέγεται. Ἡ ἀναφορὰ στὰ χφφ μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ: πολλές φορές μηχανικὰ μεταφέρονται τὰ στοιχεῖα τῆς τελείας· ἢ ἴσως κατὰ περιοχῆς ἔκαναν ὕψωση καὶ στίς νηστήσιμες τράπεζες.

Ἀναφέρεται «Ἐβλόγησω τὸν Κύριον...»: GFII, OT344, S1094, SB312, S1097, SYN381, VP1202, ST106, SB628, PCS361, S1101, VP1204, VP1199, KMR46, SE4, S1098, S1103, VP1205, VP1203, VP1200, VP1201, VP1207.

Ἀναφέρεται καὶ τὸ «Ἐψώσω...»: GFII, 1526, VP1089, S1076, 1701, 1803.

BARB345: «Μετὰ τὸ τέλος τῶν ψαλμῶν...».

4.50. Πλὴν ἀποδύομενοι, μετὰ τὸ Πάτερ ἡμῶν, λέγουσι τὸ ἐξῆς ἀπολυτίκιον· Ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν...

ΠΕΡΙ ΤΟΥ
ΣΥΝΤΑΚΤΟΥ
ΤΗΣ ΠΡΟΗΓΙΑ-
ΣΜΕΝΗΣ

Τὸ ὅτι δὲν εἶναι ἡ Λειτουργία τῶν προηγιασμένων τοῦ ἁγ. Γρηγορίου Διαλόγου, ἔγραψαν Δοσίθεος Ἱεροσολύμων, ἁγ. Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης, πρωθ. Γρηγόριος Σμιρνὸβ-Πλατώνοβ, καθ. Δ. Μωραΐτης, Τρεμπέλας, Φουντούλης, π. Στέφανος Ἀλεξόπουλος κ.ἄ., δηλαδὴ εἶναι πέραν πλέον πάσης ἀμφιβολίας.

Ἀλλὰ τὰ Θεοτοκία ποτὲ δὲν λέγονται μόνον τους. Καὶ ἀφοῦ στὴν διαμόρφωση τῆς Προηγιασμένης συνέβαλαν, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὶς ἀρχαῖες ἐπιγραφές, ὁ Μ. Ἀθανάσιος, ὁ Μ. Βασίλειος, ὁ Ἐπιφάνιος Κύπρου καὶ ὁ ἁγ. Γερμανὸς Κωνσταντινουπόλεως, θεωρήσαμε σωστὸ νὰ τεθεῖ τὸ κοινὸ ἀπολυτίκιον τῶν ἁγίων πατέρων.

ΣΥΜ: «Ἡ προηγιασμένη λειτουργία ἄνωθεν καὶ ἐκ τῶν διαδόχων τῶν ἀποστόλων ἐστίν, ὡς καὶ αἱ εὐχαὶ μαρτυροῦσι, καὶ ἡ παράδοσις αὐτῆ ἀρχαία οὐσα, καὶ ἀληθῶς τῶν ἀποστόλων εἶναι ταύτην πιστεύομεν, ἐξ ἀρχῆς γεγεννημένην δι' αὐτὴν τὴν νηστείαν» (PG 155, 904A).

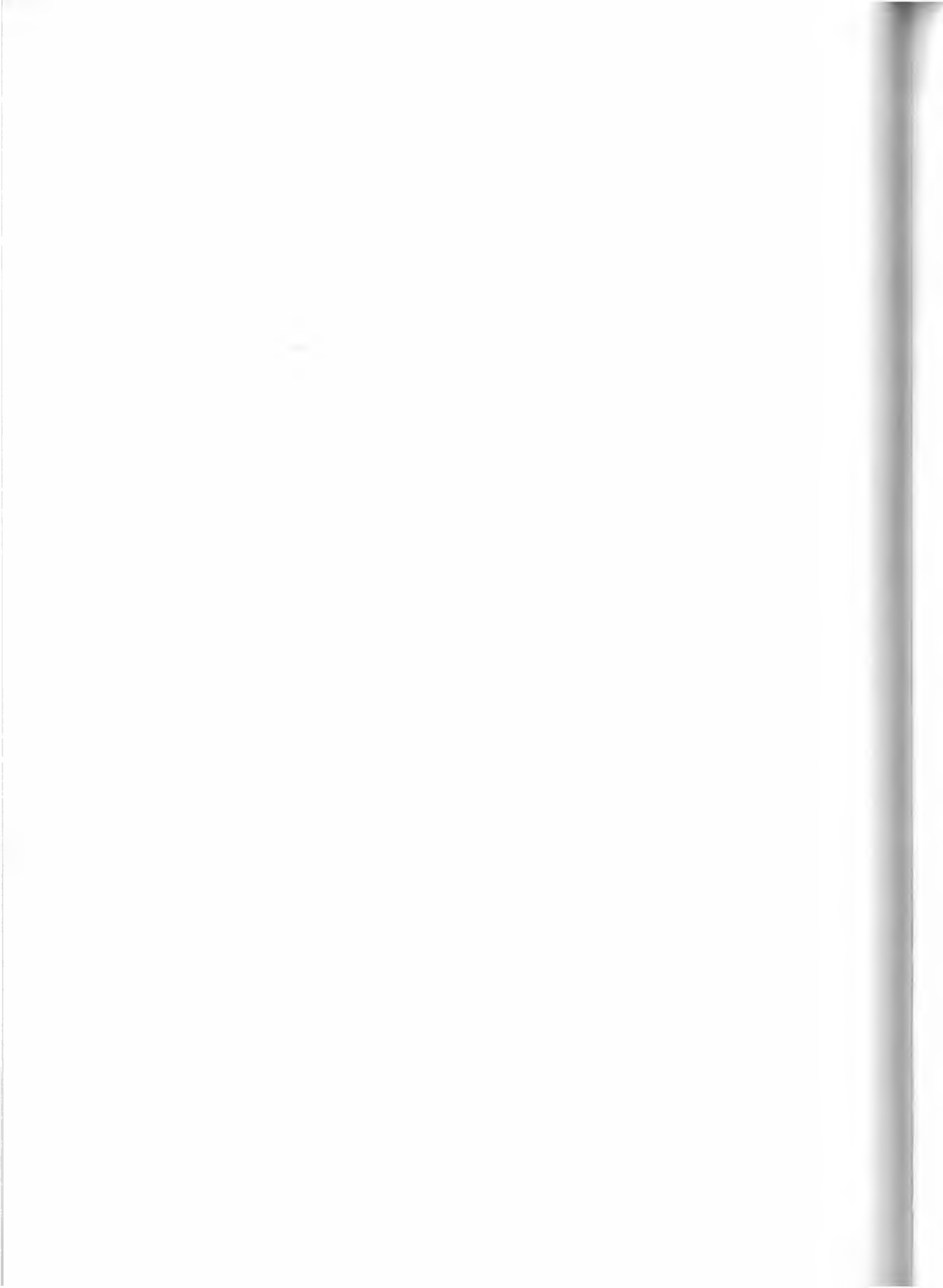
EBE766: «Ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν...» στὴν Λειτουργία τοῦ Χρυσοστόμου.

DU103, VP1078: «Ἐλέησον ἡμᾶς, Κύριε... Δόξα... Κύριε, ἐλέησον ἡμᾶς... Καὶ νῦν... Τῆς εὐσπλαγχνίας...».

ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟ

ΣΥΝΤΟΜΑ ΣΧΟΛΙΑ ΣΤΑ
ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΟΥ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΟΣ

5.1. ΕΚΤΕΝΗΣ ΕΟΡΤΩΝ

Ἡ Ἐκτενής εἶναι τὸ πιὸ ἐλαστικὸ καί, θὰ λέγαμε, τὸ πιὸ ζωντανὸ διακονικὸ τῆς Λειτουργίας, ταυτόχρονα ὅμως καὶ τὸ πιὸ παραμελημένο. Βλ. τὴν ἔκδοση τῆς Μονῆς μας «Ἐκτενεῖς τῶν ἑορτῶν». Οἱ δύο πρῶτες αἰτήσεις ποὺ προσθέτουμε μαρτυροῦνται ἀπὸ ἄρκετὰ χροφ καὶ εἶναι δανεισμένες ἀπὸ διάφορες κατασκευτικὲς ἀκολουθίες.

5.2. Ὁ πλούσιος ἐν ἐλέει καὶ ἀγαθὸς ἐν οἰκτιρμοῖς, δεόμεθά σου Κύριε· ἐπάκουσον καὶ ἐλέησον.

S959, GFVII, GFX, JOHN, P328, XEN161, TBH531, SGEO89, S973, S1036, S1040, OT344, S2145, GFVIII, V1970, V2005, CR11, RIC1, SYN604, GFXIII, KAEM6, SPH518, SYN605, DJ143, GFIII, GFXXVIII, V1973, GFXXI², REG35, S991, SB57, P323, BER573, AD39613, V2007, GLK657.

5.3. Ὁ μὴ βουλόμενος τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ἀλλ' ἀναμένων τὴν εἰς σέ ἐπιστροφήν, ζῶν καὶ μετάνοιαν, δεόμεθά σου Κύριε· ἐπάκουσον καὶ ἐλέησον.

SMΓ22, RNB226, S959, GFIV, GFVII, GFX, JOHN, GFXV², MES160, XEN161, TBH531, SGEO89, S973, S1036, S1040, S2145, GFVIII, V1970, V2005, BARB329, P330, RIC1, SYN604, S966, GFXIII, KAEM6, SPH518, SYN605, DJ143, GFIII, GFXXVIII, GFXXI², S991, SB57, P323, BORG7, BER573, AD39613, GLK657.

5.4. Ἔτι ὑπὲρ σωτηρίας καὶ ἀντιλήψεως τοῦ ὀσιωτάτου πατρὸς ἡμῶν (δεῖνος) ἱερομονάχου καὶ ὅπως χαρίσης αὐτὸν μακροήμεροῦντα πάση τῇ ἐν Χριστῷ ἡμῶν ἀδελφότητι, δεόμεθά σου Κύριε· ἐπάκουσον καὶ ἐλέησον.

ST43 (Ἐκτενής τῆς λιτανείας τῶν Βασιλέων).

- 5.5. Ἔτι ὑπὲρ τῶν ἐν εὐσεβείῃ τῆς μνήμῃ γενομένων αἰοιδίμων βασιλέων καὶ κτητόρων τῆς ἁγίας μονῆς ταύτης...

AD22749. Pat105. SYN381.

- 5.6. Τὴν εὐχὴν κατὰ τὸ σύνθημα εἰπὼν ὁ ἱερεὺς, σφραγίζει τὸν λαὸν καὶ ἐκφωνεῖ· Ὅτι ἐλεήμων...

PCs213. VP879, VP1040 κ.ά. (Κατήχησις γενομένη τῆς Μεγάλῃ Παρασκευῇ εἰς τοὺς κατηχουμένους): «Καὶ σφραγίζει τὸν λαὸν κατὰ τὸ ἔθος ὁ ἀρχιερεὺς καὶ ἐκφωνεῖ· Ὅτι ἐλεήμων...».

Κώδιξ Κρυπτοφέρρης «Ἀρσενίου» τοῦ 1041 (Goar, σ. 150): «Καὶ ἀνισταμενος σφραγίζει τὸν λαὸν λέγων ἐκφωνῶς· Ὅτι [ἐλεήμων...]

AD34060: «... λέγονται αἱ αἰτήσεις, εἰπόντος τοῦ διακόνου· Ὑπὲρ τῶν εὐσεβεστάτων καὶ θεοφυλάκτων... καὶ τοῦ λαοῦ τὸ Κύριε, ἐλέησον· τοῦ μὲν πρώτου Κύριε, ἐλέησον ἀδοξομένου προσκυνεῖ, καὶ εἰς τὸ δεύτερον ἀνείσιν εἰς τὴν κρηπίδα καὶ ἀσπαζέται τὴν ἁγίαν τράπεζαν. Εἰς δὲ τὸ τρίτον ἐπιστρέφει πρὸς τὸν λαόν, καὶ εἰς τὰ ἐπίλοιπα τρία σφραγίζει ἐν μέσσοις καὶ ἐξ εὐωνυμίων καὶ ἐκ δεξιῶν· καὶ αὐθις ἐπιστρέφει πρὸς ἀνατολὰς καὶ λέγει τὴν ἐκφώνησιν πάντων εἰς ἐπηκοον· Ὅτι ἐλεήμων...».

ΓΕΡ: «Ἐλέησον ἡμᾶς, ὁ Θεός, κατὰ τὸ μέγα ἔλεός σου... Τὸ κατασφραγίσει τὸν λαὸν τὸν ἀρχιερέα ὑποδεικνύει τὴν μέλλουσαν Χριστοῦ παρουσίαν... Ὅτι ἐλεήμων...» (PG 98, 417A).

Ἐπίσης στά: RNB226. GFIV. PYR. JOHN. MES160. TBH531. SGE089. OT344. GFVIII. PCs214. ES13. TBS4980. LEO. S1020. BARB443. S991. DU90. BORG7. GLK657. S2017. S1041.

Ὅδε ΣΩΦ τὸ θέτει λίγο διαφορετικὰ (ἴσως καὶ ἀπ' αὐτὸ προήλθε καὶ ἡ σημερινὴ πράξη): «Τὸ μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Εὐαγγελίου σφραγίσει...» (PG 87-3, 4000C).

Τὸ 1864-1924. ὅπως καὶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις, καινοτομεῖ: «Ἐνταῦθα λαμβάνει ὁ ἱερεὺς τὸ ἅγιον Εὐαγγέλιον καὶ ποιεῖ σταυρὸν ἐπάνω τοῦ ἁγίου ἀντιμνησίου».

5.7. ΧΕΡΟΥΒΙΚΑ

Τὴν σκέψη νὰ συμπεριλαμβάνει τὸ βιβλίον τὰ ἕκτακτα Χερουβικά, δανειστήκαμε ἀπὸ τὸ VP1202 ὅπου παρατίθενται ὅλα τὰ Χερουβικά. Δὲν ἐπαναλαμβάνουμε «Οἱ τὰ χερου-

βιμ...» και «Νῦν αἱ δυνάμεις...», ἐφόσον γράφονται στὸ κύριο κείμενο. Ὑπάρχουν καὶ στὸ 1508.

5.8. ΕΥΧΑΙ ΟΠΙΣΘΑΜΒΩΝΟΙ ΤΩΝ ΕΟΡΤΩΝ

Τὸ νὰ ἀλλάζουν οἱ ὀπισθάμβωνες εὐχές στὶς ἐορτὲς ἢ / καὶ στὸ Τριώδιο εἶναι ἀρχαία παράδοση κληρονομηθεῖσα ἀπὸ τὴν Λειτουργία τοῦ Ἰακώβου, ποὺ μαρτυρεῖται σὲ πολλὰ χφφ ἀπὸ τὸν 8^ο-9^ο αἰ. Στὴν Πόλη ὁμως, φαίνεται, ὅτι δὲν πολὺ-εὐνοοῦσαν αὐτὴ τὴν συνήθεια. Ἐπειδὴ ὁμως σήμερα γίνεται μία στροφὴ σὲ αὐτὴ τὴν κατεύθυνση, γιὰ νὰ διευκολύνουμε τοὺς κληρικούς, τὶς περιελάβαμε στὸ βιβλίο, καταρτίζοντας τὰ κείμενα ἀπὸ τὰ κάτωθεν χφφ. Ὑπάρχουν καὶ ἄλλες, πολλὲς δεκάδες (μᾶλλον δὲ ἑκατοντάδες), γνωστὲς καὶ ἄγνωστες εὐχές. Ἐμεῖς διαλέξαμε ἀπὸ μία γιὰ κάθε δεσποτικὸ-θεομητορικὴ ἐορτὴ καὶ δύο κοινοῦ χαρακτήρα, ποὺ ἀπαντῶνται πιὸ συχνὰ στὰ χφφ.

5.9. Δέχου τοίνυν, εὐμενεστάτη...

S958, GFIV, GFVII, GFX, PCS213, V1833, P330, SM20, PCS214, S982, GFIII, GFXII, S2068 (24v, 16^{ος}).

5.10. Ποιμὴν ὁ καλός...

SGEO12, SGE054.

5.11. Χριστέ ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ πρὸ παντὸς αἰῶνος...

CHEST54 (10^{ος}), RNB226, S958, GFIV, GFVII, GFX, S973, P330, PCS214, SM20, GFXXI¹, S982, GFXII.

5.12. Ὁ Θεὸς ὁ αἰώνιος...

S958, BARB329.

5.13. Ἄφατος ἢ πρὸς ἡμᾶς σου ἀγαθότης...

RNB226, S958, GFVII, GFX, GFVI, S973, V1554, P330, PCS214, GFXXI¹, GFXII.

«Θεοφάνεια»: SMΓ5, SMΓ56, S1631. «Θεοφάνεια»: SMΓ11.

5.14. Δέσποτα Κύριε, ὁ τὸν μονογενῆ σου...

RNB226, S958, GFIV, GFVII, GFX, P330, PCS214, S982, GFIII, GFXII.

5.15. Κύριε ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ὁ εὐδοκήσας...

RNB226, S958, GFIV, GFVII, GFX, GFXXI¹, S982, GFIII, GFXII.

5.16. Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τὸν τετραήμερον...

RNB226, S958, GFIV, GFVII.

5.17. Ὑμνοῦμέν σου τὴν ἄφατον συγκατάβασιν...

S958, GFIV, GFX, V1554, PCS214, GFXXI¹, GFXII.

5.18. Ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν...

1710.

5.19. Ὁ τὸ μέγα κῆτος χειρωσάμενος...

ST40.

5.20. Μονογενὲς Υἱὲ καὶ Λόγε τοῦ Θεοῦ...

S958, GFIV, GFVII, V1833, PCS214.

5.21. Οἷς ἀνεκαίνισας, δέσποτα...

GFIV, GFVII, GFX, V1833.

5.22. Ὑψωσον ἡμῶν, δέσποτα...

RNB226, S958, GFIV, GFVII, GFX, V1833, P330, PCS214, GFXXI¹, S982.

5.23. Ἐπάκουσον ἡμῶν, ὁ Θεός...

S958, GFVI, V1833, V1554, P330, PCS214, GFXII.

5.24. Δέσποτα Χριστέ, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἀνάγαγε ἡμᾶς...

S958, GFIV, GFVII, GFX, V1833, P330, PCS214.

5.25. Χριστέ ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ διὰ θανάτου τὴν ἄφθορόν σου μητέρα...

RNB226, V1833, PCS214, GFXXI¹.

5.26. Ποῖον αἶνον ἢ ποῖον ὕμνον...

BARB336 (- τοῦ Χρυσοστομοῦ -), RNB226, V1833, GFIV (- ἁγίου Βασιλείου ἐν Κυριακαίς), GFVII (- ἐν Κυριακῇ καὶ ἐν εορτῇ -).

5.27. ΑΠΟΛΥΣΕΙΣ ΤΩΝ ΕΟΡΤΩΝ

Πρὸς ἀποφυγὴν παρερμηνείας παραθέτουμε τίς ἀπολύσεις ὁλόκληρες. Ἡ δική μας πρωτοβουλία συνίσταται στὸ νὰ ἀναφέρονται καὶ οἱ ἅγιοι πού ἔχουν ἄμεση σχέση μὲ τὴν εορτῇ, π.χ. ὁ Πρόδρομος τὰ Θεοφάνια. Πῆραμε δὲ ἀφορμὴ ἀπὸ τὴν ἀπόλυση τοῦ Ἐσπερινοῦ τῆς Γονυκλισίας, ὅπου οἱ ἀπόστολοι μνημονεύονται καὶ στὴν εἰσαγωγή καὶ ὡς πρεσβευτές. Τοῦ Μ. Σαββάτου δανειστήκαμε ἀπὸ τὸ χειρόγραφο Τυπικὸ τῆς Μονῆς μας ὑπ' ἀριθμ. 1577 ἔτους 1869 (Γ. Ἰακώβου τοῦ Βατοπαιδίου). Ἐπίσης, καταγράψαμε δύο ἀπολύσεις πού λέγονται σὲ πολλοὺς τόπους, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχουν στὰ σύγχρονα Ἱερατικά.

1508. TRH334, S1076, VP1092, 1629, 1632, 1701, 1710, 1740, 1877, 1864 1924, 1948.

1508, 1632: «Ὁ τοῖς μαθηταῖς ἐλθῶν τῶν θυρῶν κεκλεισμένων καὶ [τὸν] Θωμᾶν πληροφορήσας Χριστός...».

1632: «Ἐρχόμενος ἐπὶ τὸ ἐκούσιον πάθος διὰ τὴν ἡμῶν σωτηρίαν Χριστός...»

Ἐσπερινοῦ Γονυκλισίας: GFVIII καὶ GFXXXV (ἄλλη), EBE662, VP12 (149r), PP1084, S2025.

Διαφορετικὴ ἀπόλυση τῆς Γονυκλισίας: HR5614, DU35, S986.

5.28. ΕΥΧΑΙ ΤΟΥ ΛΥΧΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΛΙΤΗΣ

Πὰ τὸ θέμα τῆς θέσεως τῶν εὐχῶν γενικά, θὰ γίνεи ἐκτενέστερος λόγος κατὰ τὸν σχολιασμὸ τῶν ἐωθινῶν εὐχῶν. Ἐδῶ θὰ ἀναφέρουμε μόνο τὸ ἐξῆς: ὅταν συλλειτουργ-

γεῖ διάκονος, ὁ ἱερεὺς μπορεῖ νὰ διαβάσει τὴν πρώτη εὐχή στὰ Εἰρηνικά (χωρὶς τὴν ἐκφώνηση), τὴν δεύτερη στὴν μικρὴ συναπτὴ (πάλι χωρὶς τὴν ἐκφώνηση), καὶ τὴν ἔβδομη στὰ Πληρωτικά (πάλι χωρὶς τὴν ἐκφώνηση). Ἐπομένως, στὸν προοιμιακὸ θὰ διαβάσει [τὴν δεύτερη], τὴν τρίτη, τὴν τέταρτη, τὴν πέμπτη καὶ τὴν ἕκτη εὐχή (μαζὶ μὲ τὶς ἐκφωνήσεις τους). Οἱ διαφορὲς μὲ τὸ Textus Receptus εἶναι ἀσημαντες. Ὅλες τους σχεδὸν τὶς παραθέτουμε στὴν συνέχεια.

5.29. ... διότι μέγας εἶ καὶ...

Ὅπως φαίνεται σχεδὸν ἀπ' ὅλα τὰ χφφ πρὶν τὸν 10^ο αἰ., τὸ ἀρχικὸ κείμενο δὲν εἶχε τὸ «σὺ», ἀλλὰ ἐπειδὴ ἡ εὐχή εἶναι ἐμπνευσμένη ἀπὸ τὸν 85^ο ψαλμὸ, ὁ ὁποῖος ἔχει τὸ «σὺ» καὶ ἀναγινώσκεται ἢ ψάλλεται κάθε μέρα, ἡ ἀντωνυμία μεταπήδησε καὶ στὴν εὐχή.

Χειρόγραφα Ψαλτήρια πού ἔχουν «σὺ»: S29 (8^{ος}), S32 (8^{ος}), S35 (8^{ος}-9^{ος}), ST96 (9^{ος}), S33 (9^{ος}), S34 (9^{ος}), PHOTIOS29 (9^{ος}-10^{ος}), SB698 (12^{ος}) κ.ἄ.

διότι μέγας εἶ	διότι μέγας εἶ σὺ
BARB336, SMΓ22, RGB27, RNB226, S957, S958, S959, GFIV, GFVII, GFIX, PCS213, V1833, GFII, XEN161, BEN57, S961, S962, V1811, S1036, OT434, OT344, EBE713 (Π), GFVIII, V1863, V1872, V1875, V1970, BARB329, BARB345, BARB393, BARB431, P330, P392, PCS214, PCS362, GFXX ¹ , S982, KR45 (P), PAT104, LVB7, EBE662, S966, Vosk32, GF1, GF XIII, AMF3, BARB443, HR5561 (Π), ARB37, PCS367 (Π), VPE24, VPE23, VP1090, SKP53, S971, DJ143, GFIII, P324, VSL14, GFXXI ¹ , S968, VPE17 ¹ , VP1076, VP1077, VP1085, EBE661, S972, S977, S980, S1025, S1026, S1042, HIL820, ST109V, HR5669, PP1084 (AX), DJ190, DU33, DU44, ARB17, AMR24 ¹ , DU76, S989, P393, V2007, 1526, VP1070, BRC42, S1064, S2017, S2045, KMR143, KMR146 ¹ , BUR54 (Π), SB53, EBE759, EBE766, VP985 (AX), VP1057, VP1068, VP1089, S979, S984 (Π), S986, S988, S1038, S1041, S1045, S2037, S2111, AD41330, DU97, KMR72, GLK657, AD40755, VP1053, VPS20, VP1069, VP1072, VP1079, VP1080, S1048, S1050, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1058, S1060, S1061, S1062, S1067, S1069, S1070, S1072, S1079, TRH334, KMR144, KMR145, EBE668, EBE750, EBE760, PP177, AD28820, S1076 (Π), 1638 (Π), 1701 (Π), 1710 (AX).	SM61, S973, LVB33, EBE713 (AX), V1554, V2005, KR45 (AX), PAT105, CR11, S1037, AMR24, HR5561 (AX), BEN56, PCS367 (AX), SPH518, VPE26, VP984, VP1066, VP1083, KAR118, PR67, P328 ² , DJ236, DJ311, IV373, VP1067, VPRD, DU103, S981, S1073, PP1084 (Π), KMR90, DU90, ARB49, P326, MES107, ANG62, EBE757, EBE2582, SB48, DRA151, DJ181, EBE2400, KMR142, VP1086, VP1071, DNR, BUR54 (AX), V1213, VP985 (Π), VP1050, VP1074, VP1078, S978, S984 (AX), S2025, S2027, GF XIV, DJ257, SWA, VP825, VP1048, VP1058, VP1065, VP1087, VP1091, SSL14, SSL15, S1065, S1068, EG2392, S1595, S1076 (AX), VP1073 ² , VP1092, S992, 1638 (AX), 1701 (AX), 1710 (Π), 1740, 1803, 1877, 1864 1924, 1948.

5.30. ... σὺ εἶ ὁ Θεὸς μόνος...

σὺ εἶ ὁ Θεὸς μόνος	σὺ εἶ Θεὸς μόνος
<p>BARB336, SMΓ22, RGB27, RNB226. S957, S958, S959. GfIV, GfVII, GfX, PCS213, V1833, GfII (Π), SM61, XEN161, BEN57, S961, S962, V1811, S973, S1036, OT344, LVB33, EBE713, GfVIII, V1863, V1872, V1875, V1970, BARB329, Barb345 (Π), Barb393, BARB431, P330, P392, PCS214, PCS362, GfXX¹, S982, PAT104, PAT105, Cr11, LVB7, EBE662, S1037, Vosk32, GfI, AMF3 (AX), AMR24, BARB443, PCS367, Vp984, VPE24, VPE23, VPE26, VP1066, VP1083, VP1090, KAR118, PR67, SKP53, S971, P328², Dj143, Dj236, Dj311, IV373, P324, S968, VpE17^α, VP1067, VP1076, VP1085, VpRD, DU103, S972, S977, S980, S981, S1025, S1026, S1042, HIL820, ST109V^α, HR5669, Pp1084 (Π), Dj190, DU33, ARB49, ARB17, AMR24¹, P326, MES107, ANG62, DU76, S989, V2007, EBE757, 1526, Dj273, VP1070, DRA151, KMR142, BRC42, BRC107, S1064, VP1071, S2045, KMR143, BUR54, SB53, V1213, EBE759, EBE766, VP985, VP1057, VP1068, VP1074, VP1078, S979, S978 (AX), S984 (Π), S988, S1038, S1041, S1045, S2111, AD41330, Dj257, SWA, KMR72, Vp825, VP1058, VP1069, VP1087, EBE668, EBE750, EBE760.</p>	<p>GfII (AX), OT434, V1554, V2005, BARB345 (AX), KR45, S966, GfXIII, AMF3 (Π), HR5561, ARB37, GfIII, GfXXI^α, EBE661, S1073, Pp1084 (AX), KMR90, DU90, P393, EBE2582, SB48, Dj181, EBE2400, VP1086, S2017, DNR, KMR146², VP1050, VP1089, S978 (Π), S984 (AX), S986, S2025, S2027, S2037, GfXIV, DU97, AD40755, VP1048, VP1053, VpS20, VP1065, VP1072, VP1079, VP1080, VP1091, S1048, S1050, S1051, S1053, S1054, S1055, S1056, S1058, S1060, S1061, S1062, S1065, S1067, S1068, S1069, S1070, S1072, S1079, EG2392, S1595, TRH334, KMR144, KMR145, Pp177, AD28820, S1076, VP1073², VP1092, S992, 1638, 1701, 1740, 1803, 1877, 1864-1924, 1948.</p>

5.31. ... ὀδηγῶν ἡμᾶς ἐπὶ λιμένα θελήματός σου...

Ἡ προστακτικὴ «ὀδήγησον» ἀπαντᾶται πολλές φορές στὰ ἱερά κείμενα, ἀκόμα καὶ στὴν προηγούμενη εὐχή, καὶ ἦταν φυσικὸ νὰ τὴν γράφουν ἀνεπαισθητα οἱ ἀντιγραφεῖς. Ἡ δὲ μετοχή, ποὺ κατὰ τὴν γνώμη μας, ταιριάζει πιὸ πολύ, ἀπαντᾶται σπάνια.

ὀδηγῶν	ὀδήγησον
<p>BARB336, PCS213, GfII, SM61, XEN161, S961, S962, V1811, OT434, OT344, LVB33, V1875, V1970, BARB329, BARB345, BARB393, BARB431, P330, GfXX¹, LVB7, EBE662, GfI, AMF3 (Π), SPH518, Vp984 (Π), VPE24, VPE23, VPE26, VP1066, VP1083, VP1090, KAR118 (Π), PR67, Dj143, Dj311, IV373, P324, VSL14, GfXXI^α, S968, VP1067, VP1076, VP1077, VP1085, VpRD, DU103,</p>	<p>SMΓ22, RGB27, RNB226, S958, GfIV, GfVII, GfZII, GfX, S959, V1833, S973, EBE713, V1554, V2005, P392, PCS214, PCS362, S982, KR45, PAT104, PAT105, CR11, S966, S1037, Vosk32, AMF3 (AX), AMR24, BARB443, HR5561, BEN56, ARB37, PCS367, Vp984 (AX), KAR118 (AX), SKP53, S971, P328².</p>

S972, S977, S981, S1025, HIL820, ST109V², HR5669, PP1084 (Π), KMR90, DJ190, DU33, DU44, ARB49, ARB17, MES107, DU76, S989, P393, V2007, EBE757, 1526, EBE2582, DJ273, VP1070, KMR142, BRC42, VP1071, S2017, S2045, KMR143, KMR146², BUR54 (Π), VP985 (Π), VP1050, VP1057, VP1068, VP1074, VP1078 (II), VP1089, S979, S984, S988, S1038, S1041, S1045, S2037, SWA, KMR72, VP825, VP1060, VPS20, VP1072, VP1079, VP1080, VP1087, SSL14, SSL15, S1048, S1050, S1051, S1054, S1055, S1056, S1058, S1060, S1061, S1062, S1067, S1069, S1070, S1072, S1079, EG2392, KMR144, KMR145, EBE668, TRH334, S1076 (Π), VP1092, 1638 (Π), 1701 (Π), 1740, 1803 (Π).

DJ236, GFIII, VPE17^a, EBE661, S980, S1026, S1042, S1073, PP1084 (AX), DU90, AMR24¹, P326, ANG62, SB48, DRA151, DJ181, EBE2400, BRC107, S1064, VP1086, DNR, BUR54 (AX), SB53, V1213, EBE759, EBE766, VP985 (AX), VP1078 (AX), S978, S986, S2025, S2027, S2111, GFIV, AD41330, DJ257, DU97, AD40755, VP1048, VP1053, VP1058, VP1065, VP1069, VP1091, S1053, S1065, S1068, S1595, EBE750, EBE760, PP177, AD28820, S1076 (AX), VP1073², S992, 1638 (AX), 1701 (AX), 1803 (AX), 1877, 1864-1924, 1948.

5.32. ... Ὁ τοῖς ἀσιγήτοις ὕμνοις καὶ ἀπαύστοις δοξολογίαις ἐν τοῖς ὑψίστοις...

δοξολογίαις ἐν τοῖς ὑψίστοις ὑπὸ τῶν ἁγίων	δοξολογίαις ὑπὸ τῶν ἁγίων
BARB336, RGB27, RNB226, S958, GFIV, GFVII, GFX, GFZII, PCS213, S959, SM61, S961, V1811, S973, V1875, V1970, V2005, BARB329, BARB345, BARB393, BARB431, PCS214, PAT104, EBE662, GF1, AMF3, AMR24, HR5561, ARB37, PCS367, VPE23, VP1066, PR67, SKP53, P328 ² , DJ311, IV373, P324, S968, VP1067, DU103, EBE661, S972, S977, S980, S1026, P349, PP1084, ARB49, AMR24 ¹ , S989, EBE2582, VP1071, VP985 (Π), VP1074, S979, S978, S988, S2027, GLK657, VP825, SSL15, S1050, S1051, S1054, S1055, S1056, S1058, S1060, S1061, S1067, S1069, S1070.	KR45, PAT105, VP984, KAR118, KMR90, DRA151, DJ181, EBE2400, VP1086, BUR54, VP985 (AX), VP1078, S2025, S2111, S1065, S1068, S1595, S1076, VP1073 ² , S992, 1632, 1638, 1701, 1710, 1803, 1877, 1864-1924, 1948.

5.33. Κύριε, Κύριε, ὁ τῆ ἀχράντῳ σου δυνάμει συνέχων...

δυνάμει	παλάμῃ
BARB336, RGB27, RNB226, S958, S959, GFIV, GFVII, PCS213, S961, V1811, V1875, V1970, V2005, BARB329, BARB345, BARB393, BARB431, PCS214, S982, KR45, PAT104, CR11, EBE662, GF1, HR5561, PCS367, VPE23, SKP53, P324, S968, EBE661, S972, S977, S980, P349, S989, BUR54, S979, S978, S988, S2027, AD41330, SSI15, S1065, S1068.	S2025, S1595, S1076, VP1073 ² , S992, 1632, 1638, 1701, 1710, 1803, 1877, 1864-1924, 1948.

5.34. ... και τόν ήλιον θέμενος...

καί τόν ήλιον	καί τόν μέν ήλιον
BARB336, RGB27, RNB226, S956, S958 (ΑΧ), S959, GFIV, GFX, PCS213, V1833, SM61, S961, S962, V1811 (ΑΧ), S973, ΟΤ434, ΟΤ344, EBE713, V1875 (ΑΧ), V1970, BARB393, BARB431 (ΑΧ), P330, PCS214, PCS362, Es13, GFXX ¹ , S982, S983, GFXXXV, SNK173, PAT104, PAT105 (Γ), LVB7 (Γ), S966, GF1, AMF3, AMR24, BARB443, HR5561, PR67, S971, S981, S989, S2025, S1076, VP1073 ² , 1638, 1701, 1803, 1877.	S958 (Γ), GFII, V1811 (Γ), V1872, V1875 (Γ), P392, BARB431 (Γ), KR45, PAT105 (ΑΧ), LVB7 (ΑΧ), EBE662, PCS367, VP984, KAR118, S968, S972, S977, S980, P349, DRA151, VP1086, BUR54, VP985, VP1078, S979, S988, S1045, AD41330, S1065, S1068, S1595, EBE668, S992, 1864-1924, 1948.

5.35. ... σελήνην δέ...

σελήνην δέ	τήν σελήνην δέ
BARB336, RGB27, RNB226, S956, S958, S959, GFIV, PCS213, V1833, GFII, SM61, S961, S962, V1811, S973, ΟΤ434, ΟΤ344, EBE713, V1872, V1875, V1970, BARB393, BARB431, P392, PCS214, PCS362 (Γ), Es13, GFXX ¹ , S982, S983, KR45, GFXXXV, SNK173, PAT104, PAT105, LVB7, EBE662, S966, GF1, AMF3, AMR24, BARB443, HR5561, PCS367, PR67, S971, S968, S972, S977, S980, S981, S989, DRA151, S979, S1045, S2025, AD41330, S1065, S1068, S1595, EBE668, S1076, VP1073 ² , S992, 1638, 1701, 1803, 1877, 1864-1924, 1948.	P330, PCS362 (ΑΧ), VP984, KAR118, P349, VP1086, BUR54, VP985, VP1078, S988.

5.36. ... και άστέρως...

καί άστέρως	καί τούς άστέρως
BARB336, RGB27, RNB226, S956, S958, S959, GFIV, PCS213, V1833, GFII, SM61 (Γ), S961, S962, V1811, ΟΤ434, ΟΤ344, EBE713, V1872, V1875, V1970, BARB431, BARB393, P392, PCS214, PCS362, Es13, GFXX ¹ , S982, S983, GFXXXV, SNK173, PAT104, PAT105, LVB7, EBE662, S966, GF1, AMF3, BARB443, PR67, S968, S972, S977, S980, S981, P349, S989, DRA151, S979, S1045, S2025, AD41330, S1065, S1068, S1595, EBE668, S1076, VP1073 ² , S992, 1638, 1701, 1803, 1877, 1864-1924, 1948.	SM61 (ΑΧ), S973, KR45, AMR24, HR5561, PCS367, VP984, KAR118, S971, VP1086, BUR54, VP985, VP1078, S988.

5.37. ... παράσχου δὲ ἡμῖν τὴν ἐσπέραν...

Προφανῶς ἔγινε σύγχυση μετὰ τὴν εὐχή τῆς κεφαλοκλισίας, ὅπου ἀπαντᾶται: «τὴν παροῦσαν ἐσπέραν καὶ τὴν προσιούσαν νύκτα». Αὐτὸ εἶναι πιὸ πιθανό, παρὰ νὰ τὴν ἔχουν παραλείψει τόσοι μεταγραφεῖς ἐκ παραδρομῆς.

τὴν ἐσπέραν [ταύτην]	τὴν παροῦσαν ἐσπέραν
BARB336, RGB27, S956, S958, S959, GFIV, PCS213, GFII, SM61 (Γ), S961, S962, V1811, S973, OT434, OT344, EBE713, V1872, V1875, V1970, BARB393, BARB431, P330, P392, PCS214, PCS362, Es13, GFXX ¹ , S982, S983, KR45, GFXXXV, SNK173, PAT104, LVB7, EBE662, S966, GF1, AMF3, AMR24, BARB443, HR5561, PCS367, SPH518, VPE23, PR67, S971, S968, S972, S977, S980, S981, P349, S989 (Γ), DRA151, S979, S1045, AD41330.	RNB226, GFX, V1833, SM61 (ΛX), PAT105, VP984, KAR118, S989 (ΛX), VP1086, BUR54, VP985, VP1078, S988, S2025, S1065, S1068, S1595, EBE668, S1076, VP1073 ² , S992, 1632, 1638, 1701, 1803, 1877, 1864-1924, 1948.

5.38. ... ὑπὲρ τῶν ἰδίων ἁμαρτιῶν...

Ὅπως στὸν Ἀπόστολο (βλ. Ἐβρ. 7,27). Τὸ «ἁμαρτημάτων» εἶναι στὴν εὐχή τῆς προσκομιδῆς τοῦ Χρυσοστόμου.

ἁμαρτιῶν	ἁμαρτημάτων
BARB336, RGB27, S958, S959 (Γ), GFIV, PCS213, V1833, GFII, SM61 (ΛX), S962, V1811 (Γ), OT344, EBE713, V1872, V1875 (Γ), V1970 (ΛX), BARB393, BARB431 (Γ), P330, P392, PCS362, GFXX ¹ , S982, S983, KR45, SNK173, PAT104, PAT105 (Γ), LVB7, EBE662, S966, GF1, AMF3 (Γ), BARB443, HR5561, VPE23, PR67, S971, S968, S972, S977, S980, P349, S989, DRA151, S979, S988, S1045, S2025 (Γ), AD41330.	RNB226, S956, S959 (ΛX), GFX, SM61 (Γ), S961, V1811 (ΛX), S973, OT434, V1875 (ΛX), V1970 (Γ), BARB431 (ΛX), PCS214, Es13, GFXXXV, PAT105 (ΛX), AMF3 (ΛX), AMR24, PCS367, VP984, KAR118, S981, VP1086, BUR54, VP985, VP1078, S2025 (ΛX), S1065, S1068, S1595, EBE668, S1076, VP1073 ² , S992, 1638, 1701, 1803, 1877, 1864-1924, 1948.

5.39. ... δεόμεθά σου, Λέσποτα τῶν ἀπάντων· Κατεύθυνον...

«Δέσποτα τῶν ἀπάντων» εἶναι τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου, ὅπως μαρτυροῦν ὅλα τὰ ἀρχαῖα χφφ. Ἦταν πολὺ φυσικὸ νὰ προστεθεῖ καὶ «φιλάνθρωπε Κύριε», τὸ ὁποῖο ἀπαντᾶται συχνὰ στὰ λειτουργικὰ κείμενα.

δέσποτα τῶν ἀπάντων	δέσποτα φιλάνθρωπε [Κύριε]	Ἀμφότερα
BARB336, SMΓ53, RGB27, RNB226, S957, S958, S959, GFIV, GFVII, GFΧ, PCS213, V1833, GFII (ΑΧ), SM61, XEN161, BEN57, S961, S962, V1811 (ΑΧ), EBE713 (ΑΧ), GFVIII, V1875 (ΑΧ), V1970, V2005, BARB329, BARB431, P330, P392, PCS214, PCS362, S982, KR45, PAT104, PAT105, CR11, LVB7, EBE662 (ΑΧ), VOSK32, GFΙ, AMF3, AMR24, BARB443 (P), HR5561, BEN56, ARB37, PCS367, SPH518, VP984, VP1066, KAR118 (ΑΧ), PR67, SKP53, S971, P328 ^α , DJ143, DJ236, GFIII, VPE17 ^α , EBE661 (Π), S972 (ΑΧ), S977, S1026, P349, PP1084 (ΑΧ), ARB17, ANG62, 1508, S989, 1519, EBE757, SB48, DRA151, KMR142, BRC107, VP1086, S2045, BUR54 (ΑΧ), VP985 (ΑΧ), VP1057, VP1074, VP1078, S978, S984 (ΑΧ), S988, S1045, S2025, S2027, BSB345, GFΧIV, P347 ^β , AD41330, DJ257, GLK657, DU37, VP1079, SSL14, SSL15, S1052, S1048, S1050, S1051, S1054, S1055, S1056, S1058, S1060, S1065, S1067, S1068, S1069, S1070, S1076 (ΑΧ), VP1073 ^γ , S992, 1638 (ΑΧ), 1701 (ΑΧ), 1710 (ΑΧ), 1803 (ΑΧ),	S973, OT434, OT344, LVB33, EBE713 (P), V1863, BARB345, BARB393, GFXX ¹ , EBE662 (P), S966, S1037, GFΧIII, BARB443 (ΑΧ), VPE24, VPE23, VPE26, VP1083, VP1090, KAR118 (Π), IV373, P324, VSI.14, GFXXI ^α , VP1067, VP1076, VP1077, VP1085, VPRD, S972 (Π), S980, S981, S1025, S1073, HIL820, ST109V ^α , HR5669, PP1084 (Π), KMR90, DJ190, DU33, DU44, DU90, ARB49, P326, DU76, P393, V2007, EBE2582, DJ273, VP1070, DJ181, EBE2400, S1064, VP1071, DNR, KMR143, KMR146 ^α , BUR54 (Π), SB53, V1213, EBE759, VP985 (Π), VP1050, VP1068, S979, S984 (Π), S986, S1038, S1041, S2037, S2111, KMR72, AD40755, VP825, VP1053, VP1058, VPS20, VP1065, VP1069, VP1087, VP1091, S1053, S1072, S1079, EBE668, EBE750, EBE760, PP177, AD28820.	<i>GfII</i> (Π), V1811 (Π), V1872, V1875 (Π), S968, EBE661 (ΑΧ), S1042, MES107, 1526, BRC42, S2017, EBE766, VP1089, DU97, SWA, VP1048, VP1060, VP1080, S1061, S1062, EG2392, TRH334, KMR144, KMR145, S1076 (Π), VP1092, 1632, 1638 (Π), 1701 (Π), 1710 (Π), 1740, 1803 (Π), 1877, 1864, 1924, 1948,

5.40. ... καρδίας ἡμῶν εἰς λόγους πονηρίας...

«Εἰς λόγους πονηρίας» ὅπως στὸν ψαλμὸ 140,4. Ἡ προσθήκη «ἢ εἰς λογισμοὺς» χωρὶς ἀμφιβολία παρενεβλήθη ἀπὸ τὴν εὐχή τῆς 6^{ης} Ὡρας τοῦ Μ. Βασιλείου, ἡ ὁποία στὰ μοναστήρια διαβάζεται κάθε μέρα.

εἰς λόγους πονηρίας	εἰς λόγους ἢ εἰς λογισμοὺς πονηρίας
BARB336, SMΓ53, RGB27, RNB226, S957, S958, S959, PCS213, GFIV, GFVII, GFΧ, V1833, GFII, SM61, XEN161, BEN57, S961, S962, V1811, S973, OT434, OT344, LVB33, EBE713, GFVIII, V1554, V1863, V1872, V1875, V1970, V2005,	PAT105, ARB37 (ΑΧ), PCS367 (Π), VP984, KAR118 (ΑΧ), IV373,

BARB329, BARB345, BARB393, BARB431, P330, P392, PCS214, PCS362, GfXX ¹ , S982, KR45, PAT104, LVB7, EBE662, S966, S1037, Vosk32, GfI, GfXIII, AMF3, AMR24, BARB443, HR5561, BEN56, ARB37 (II), PCS367 (AX), SPH518, VPE24, VPE23, VPE26, VP1066, VP1083, VP1090, KAR118 (II), PR67, SKP53, S971, P328 ² , DJ143, DJ236, GfIII, P324, Vsl14, GfXXI ² , S968, VPE17 ² , VP1067, VP1076, VP1077, VP1085, VPRD, S972, S977, S980, S981, S1025, S1026, S1042, Hil820, St109v ² , HR5669, P349, PP1084 (AX), KMR90, DJ190, DU33, DU90, ARB49, ARB17, P326, MES107, ANG62, S989, P393, V2007, EBE757, 1526, EBE2582, Dj273, VP1070, Dj181, EBE2400, KMR142, BRC42, BRC107, S1064, VP1071, S2017, S2045, DNR, KMR143, KMR146 ² , BUR54 (Π), SB53, EBE759, EBE766, VP985 (Π), VP1057, VP1068, VP1074, VP1089, S979, S978 (AX), S984, S986, S988, S1038, S1041, S1045, S2027, S2037, S2111, GfXIV, P347 ^β , AD41330, Dj257, DU97, KMR72, GLK657, AD40755, VP825, VP1048, VP1053, VPS20, VP1065, VP1069, VP1091, S1048, S1050, S1051, S1053, S1054, S1056, S1058, S1060, S1061, S1062, S1067, S1069, S1070, S1072, S1079, EG2392, TRH334, KMR144, KMR145, EBE750, EBE760, PP177, AD28820, 1632, 1638 (Π), 1701 (Π), 1710. ΣΥΜ (PG 155, 628BC).	S1073, PP1084 (Π), DU44, 1508, DU76, 1519, SB48, DRA151, VP1086, BUR54 (AX), V1213, VP985 (AX), VP1050, VP1078, S978 (Π), S2025, BSB345, SWA, DU37, VP1058, VP1060, VP1079, VP1080, VP1087, SSL14, SSl.15, S1052, S1055, S1065, S1068, EBE668, S1076, VP1073 ² , VP1092, S992, 1638 (AX), 1701 (AX), 1740, 1803, 1877, 1864-1924, 1948.
---	--

5.41. ... τὰς ἑαυτῶν ἔκλιναν κεφαλὰς...

ΣΥΜ: «... ὅτι οὐκ ἀνθρώποις, ἀλλὰ σοὶ τὰς κεφαλὰς ἔκλιναν, τὴν παρὰ σοῦ αἰτούμενοι σωτηρίαν» (PG 155, 613A).

ἔκλιναν	BARB336, RGB27, RNB226, S956, S958, GfIV, GfVII, GfX, GfZII, PCS213, V1833, S959, GfII, SM61, S961, S962, V1811 (Γ), OT434, OT344, EBE713, V1872, V1970, BARB329, P330, P392 (Γ), P409 ¹ , ES13, S960, GfXX ¹ , S982, S983, KR45, GfXXXV, PAT104, PAT105, CR11, LVB7, EBE662, S966, GfI, AMF3, AMR24, BARB443, HR5561, PCS367, VPE23, PR67, S971, P347 ² , P324 (Γ), HR5614, S968, EBE661, S972, S977, S980, P349 (Γ), PP1084, S989, S979, S978, S984, S988 (Γ), S1045, GfXIV, AD41330, EBE668, 1803 (Γ).
ὕπέκλιναν	V1811 (AX), S973, S1036, V1875, V2005, BARB345, BARB393, BARB431, P392 (AX), PCS362, VPE18, ARB37, VP984, KAR118, P324 (AX), P349 (AX), ARB17, DRA151, VP1086, BUR54, VP985, VP1078, S986, S988 (AX), S2025, DU105, S1065, S1068, S1595, S1076, VP1073 ² , S992, 1638, 1701, 1803 (AX), 1877, 1864-1924, 1948.
κλίνας	PCS214.
ἔκλίναμεν	S957, V1554.

5.42. ... ἄλλὰ τὸ σὸν περιμένοντες ἔλεος, τὴν σὴν ἀπεκδεχόμενοι σωτηρίαν...

περιμένοντες ἔλεος, τὴν σὴν	περιμένοντες ἔλεος καὶ τὴν σὴν
BARB336, RGB27, RNB226, S956, S957, S958, GFIV, GFX, GFZII, V1833, S959, GFII, SM61, S961, S962, V1811, S1036, EBE713 (AX), V1554, V1872, V1875, V2005, BARB329, BARB345, BARB393, BARB431, P330, P392, P409 ¹ , PCS214, ES13, S960, S982, S983, KR45, GFXXXV, PAT104, PAT105, CR11, LVB7, AMF3, AMR24, PCS367, VP984, KAR118, PR67, SKP53, S971, P347 ² , P324, EBE661, S972 (AX), S981, PP1084, DRA151 (AX), VP1086, BUR54, VP985, VP1078, S978, S984, S988 (AX), BSB345, S1079, EBE668.	GFVII, PCS213, OT344, EBE713 (Γ), V1970, PCS362, GFXX ¹ , EBE662, VPE18, S966, GFI, BARB443, HR5561, SPH518, VPE23, HR5614, S968, S972 (Γ), S977, S980, P349, 1508, S989, 1519, DRA151 (Γ), S979, S986, S988 (Γ), S1045, S2025, S2027, GFIV, AD41330, DU105, S1065, S1068, S1595, S1076, VP1073 ² , S992, 1632, 1638, 1701, 1710, 1803, 1877, 1864-1924, 1948.

5.43. ... ὕψωσον κέρασ χριστιανῶν καὶ...

ὕψωσον κέρασ χριστιανῶν καὶ	ὕψωσον κέρασ χριστιανῶν ὀρθοδόξων
S1040, PCS362, S1096, SB312, S1097, SYN381, VP1202, ST106, SB628, PCS361, VP1204, VP1199, KMR46, VP984, VPE22, SX89, S1098, VP1205, VP1203, VP1200, VP1201, S977, S980, S981, P349, PP1084, 1508, 1519, DRA151, VP1086, BUR54, S974 (1), S979, S978, S984, S988, S2027, BSB345, AD41330, VP1207, VP1049, S1089, S1091, S992, 1629, 1638, 1710.	S1101, S974 (2), VP877, VP878, VP1024, S1084, S1085, S1086, S1087, S1088, S1090, S1092, S1093, S1595, S1076, 1701, 1803, 1849, 1877, 1893, 1864-1924, 1948.

5.44. ... ἱκετεύομέν σε, πολυέλεε Κύριε...

ἱκετεύομέν σε, πολυέλεε Κύριε	μόνε πολυέλεε Κύριε
S1040, PCS362, S1096, SB312, S1097, SYN381, VP1202, ST106, SB628, PCS361, S1101, VP1204, VP1199, KMR46, VP984, VPE22, SX89, S1098, VP1205, VP1203, VP1200, VP1201, S977, S980, S981, P349, PP1084, 1508, 1519, DRA151, VP1086, S974, S979, S978, S984, S988, S2027, BSB345, AD41330, VP1207, VP877, VP878, VP1024, VP1049, S1086, S1088, S1091, S992, 1629, 1638, 1701, 1710, 1849, 1803, 1877 (Fστ.), 1893, 1864-1924.	BUR54, S1084, S1085, S1089, S1090, S1087, S1092, S1093, S1595, S1076, 1877 (ἄρθ.), 1948.

5.45. Ἔτι δεόμεθα ὑπὲρ τοῦ πατρὸς ἡμῶν...

(ἄνευ μνημονεύσεως ἀρχιεπισκόπου)

PCs362, SB312, SYN381, VP1202, ST106, SB628, VP1204, VP1199, KMR46, VP984, VPE22, S1098, VP1205, VP1203, VP1200, VP1201, S980, S981, PP1084, 1508, 1519, VP1086, S974, S979, S978, S988, S2027, VP1207, VP877, VP1024, 1629.

1629: Ἔτι δεόμεθα ὑπὲρ τοῦ ὁσιωτάτου πατρὸς καὶ ἀρχιμανδρίτου ἡμῶν (δεῖνος)... Ἐν δὲ ταῖς κοσμικαῖς ἐκκλησιαῖς λέγε οὕτως: Ἐπι δεόμεθα ὑπὲρ τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου ἡμῶν (δεῖνος), ἢ ἱερωτάτου μητροπολίτου ἡμῶν (δεῖνος), καὶ εἰ σταυροπήγιον ἐστί, λέγε: Ὑπὲρ τοῦ ἀρχιεπισκόπου ἡμῶν οἰκουμενικοῦ πατριάρχου (δεῖνος)».

5.46. ... τοῦ ἁγίου τόπου τούτου καὶ τῶν κατοικούντων ἐν αὐτῷ...

Τὸ «οἴκου» δὲν εἶναι σωστό, ἐφόσον σ' ἓναν ἱερὸ ναὸ δὲν κατοικεῖ κανένας μέσα.

τόπου	οἴκου
S1096, SB312, S1097 («τοῦδε τοπου»), SYN381, VP1202, ST106, SB628, PCs361, Esf, S1101 («τοῦδε τοπου»), VP1204, VP1199, KMR46, VP984, VPE22, S1098, VP1205, VP1203, VP1200, VP1201, BSB540, S977, S980, S981, Hr5669, P349, PP1084, ARB17, AMR24', 1508, 1519, DRA151, VP1086, S974, S979, S988, S2027, BSB345, VP1207, VP877, VP1024, S1084, S1085, S1088, S1090, S1092, S1086.	PCs362, BUR54, AD41330, VP878, VP1049, S1087, S1091, S1093, S1595, S1076, 1638, 1701, 1710, 1803, 1849, 1877, 1893.

5.47. ... τῶν ἐνθάδε κειμένων καὶ ἀπανταχοῦ ὀρθοδόξων...

ἐνθάδε κειμένων	ἐνθάδε εὐσεβῶς κειμένων
PCs362, S1096, SB312, S1097, SYN381, VP1202, ST106, SB628, PCs361, Esf, S1101, VP1204, VP1199, KMR46, VP984, VPE22, S1098, VP1205, VP1203, VP1200, VP1201, BSB540, S977, S980, S981, Hr5669, P349, PP1084, SX252, ARB17, 1508, 1519, DRA151, VP1086, S974, S979, S988, S2027, BSB345, AD41330, VP1207, VP877, VP878, VP1024, VP1049, S1088, S1090, S1091, S1092, S1595, S1076, 1629 («προατελθόντων εὐσεβῶς»), 1638, 1701 («εὐσεβῶν»), 1710, 1849 («εὐσεβῶν πατερων»), 1803 («προατελθόντων εὐσεβῶς»), 1877 («εὐσεβῶν πατερων»), 1893 («εὐσεβῶν πατερων»).	Bur54, S1084, S1085, S1086, S1087, S1093.

5.48. ... φιλάνθρωπον Θεόν ἐπὶ ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν...

Ἡ αἴτηση «Ἐτι δεόμεθα ὑπὲρ τοῦ διαφυλαχθῆναι...» σπάνια ἀπαντᾶται στὰ χειρόγραφα Τυπικὰ ὡς μέρος τῆς Λιτῆς τοῦ Ἑσπερινοῦ, πλὴν συχνὰ στὸ τέλος τοῦ Μικροῦ Ἀγιασμοῦ.

Ἄν τὴν μελετήσει κανεὶς, βλέπει ὅτι ἀπαρτίζεται ἀπὸ δύο διαφορετικὰ μέρη. Τὸ πρῶτο μέρος εἶναι δανεισμένο σχεδὸν ἐπὶ λέξει ἀπὸ τὴν ἁγία Ἀναφορὰ τοῦ Μ. Βασιλείου (τὸ «Ῥῦσαι, Κύριε» ἀντικαθίσταται μὲ τὸ «Ἐτι δεόμεθα ὑπὲρ τοῦ διαφυλαχθῆναι»). Γι' αὐτὸ καὶ στὰ χροφ δὲν ὑπάρχει ἡ προσθήκη «αἰφνιδίου θανάτου», οὔτε «ὀργῆς, [λιμοῦ]».

Τὸ δὲ δεῦτερο μέρος ἦταν μία ἀπὸ τις σταθερὲς αἰτήσεις τῆς Ἐκτενοῦς.

GFVII (στὴν Ἐκτενή): «Ἐτι ὑπὲρ τοῦ ἴλεων, εὐμενῆ καὶ εὐδιάλλακτον γενέσθαι τὸν ἀγαθὸν καὶ φιλάνθρωπον Θεὸν ἐπὶ ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν, καὶ ἐλεῆσαι ἡμᾶς, καὶ ὑπὲρ τοῦ ἀποστρέψαι πᾶσαν δικαίαν ὀργὴν αὐτοῦ καθ' ἡμῶν κινουμένην, εἶπωμεν πάντες ἐκτενωῶς. Κύριε, ἐλέησον».

φιλάνθρωπον Θεὸν ἐπὶ ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν τοῦ ἀποστρέψαι	φιλάνθρωπον Θεὸν τοῦ ἀποστρέψαι
GFVII, PCS213 (201r), ERA2 (22rv), TBH531, SGE089, GFLIII, V1811 (69r), S1040 (29v), OT344, GFVIII, V1863 (17v), V2005, PCS214, S960, GFXX ¹ , PAT105, EBE662, AD32011, VP984, VPE22, VP1083, KAR118, S965, S971, DJ143, GFIII, GFIX, GFXXVIII, GFXXI ^f , REG35, HR5561 ² , S977, DU35, DU90, AMR24 ¹ , MES107, BORG7, BE262, 1508, DU76, S989, V2007, 1519, DRA151, DJ6, BUR54, V1213, S974, S976, S979, S978, S986, S996, S2027, AD41330, VP877, S987, S1084, S1085, S1088, S1090, EBE668, EBE760.	BSB345, VP878, VP1049, VP1087, S1086, S1087, S1089, S1091, S1092, S1093, S1595, S1076, 1629, 1638, 1701, 1710, 1849, 1803, 1877, 1893, 1864-1924, 1948.

5.49. ... τοῦ ἀποστρέψαι πᾶσαν ὀργὴν τὴν καθ' ἡμῶν κινουμένην...

«Λιμὸς, λοιμὸς, σεισμὸς, καταποντισμὸς, πῦρ, μάχαιρα, ἐπιδρομὴ ἄλλοφύλων καὶ ἐμφύλιος πόλεμος» – εἶναι συγκεκριμένες ἐκφράσεις τῆς ὀργῆς τοῦ Θεοῦ. Πρῶτα τις ἀπαριθμεῖ μία μία καὶ ὕστερα περικλείει ὅλες σὲ μία λέξη: «ὀργή». Ἐξάλλου ὁ «λοιμὸς» συμπεριλαμβάνει καὶ τὴν «νόσον».

ἀποστρέψαι πᾶσαν ὀργὴν τὴν καθ' ἡμῶν	πᾶσαν ὀργὴν καὶ νόσον
PCS214, PAT105, EBE662, AD32011, VP984, VPE22, VP1083, KAR118,	BUR54, 1849, 1877, 1893.

S965, S971, DJ143, HR5561*, S977, DU35, AmR21', 1508, DU76, S989, 1519, DRA151, DJ6, V1213, VP1050, S974, S976, S979, S978, S986, S996, S2027, BSB345, AD41330, VP877, VP878, VP1049, VP1087, S987, S1084, S1085, S1086, S1087, S1088, S1089, S1090, S1091, S1092, S1093, S1595, EBE668, EBE760, S1076, 1629, 1638, 1701, 1710, 1803, 1864, 1924, 1948.

5.50. ... ὁ εὐλογήσας τοὺς πέντε ἄρτους καὶ πεντακισχιλίους χορτάσας...

ΣΥΜ: «Ἐκφωνεῖ ὁ ἱερεὺς· Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ εὐλογήσας τοὺς πέντε ἄρτους καὶ πεντακισχιλίους χορτάσας...» (PG 155, 617C).

Τὸ S1101 ἔχει πολλές προσθήκες.

ὁ εὐλογήσας τοὺς πέντε ἄρτους καὶ πεντακισχιλίους χορτάσας	ὁ εὐλογήσας τοὺς πέντε ἄρτους ἐν τῇ ἐρήμῳ καὶ πεντακισχιλίους ἄνδρας χορτάσας
PCs362, S1096, SB312, S1097, SYN381, VP1202, ST106, SB628, PCs361, S1101, VP1204, VP1199, KMR46, S1098, VP1205, VP1203, VP1200, VP1201, S977, S981, P349, SSL30, PP1084, 1508, 1519, DRA151, VP1086, BUR54, S974, S979, S978, S988, S2027, AD41330, VP1207, VP878, VP1049, S1065, 1629, 1638, 1701, 1710.	1803 (– «ἄνδρας»), 1877, 1864-1924, 1948.

5.51. ... εἰς τὸν κόσμον σου πάντοτε...

ΣΥΜ: «Πλήθυνον αὐτά, φησὶν, ἐν τῇ ἀγίᾳ μονῇ ταύτῃ καὶ εἰς τὸν κόσμον σου πάντοτε» (PG 155, 617D).

πάντοτε	ἅπαντα
S1096, SB312, SYN381, VP1202, ST106, SB628, PCs361, VP1204, VP1199, KMR46, S1098, VP1205, VP1203, VP1200, VP1201, S977, P349, SSL30, PP1084, 1508, 1519, DRA151, VP1086, S974, S979, S988, S2027, VP1207.	S1101, BUR54, S978, VP1049, S1065, 1629, 1638, 1701, 1710, 1803, 1877, 1864-1924, 1948.

5.52. ... καὶ τοὺς ἐξ αὐτῶν μεταλαμβάνοντας ἁγιάσον...

καὶ τοὺς ἐξ αὐτῶν μεταλαμβάνοντας ἀγίασον	PCS362, S1096, SB312, S1097, SYN381, VP1202, ST106, SB628, PCS361, S1101, VP1204, VP1199, KMR46, S1098, VP1205, VP1203, VP1200, VP1201, S977, S981, P349, SSL30, 1508, 1519, DRA151, VP1086, S974, S979, S978, S2027, VP1207.
καὶ τοὺς ἐξ αὐτῶν μεταλαμβάνοντας πιστοὺς ἀγίασον	PP1084, BUR54, AD41330, VP1049, S988, 1629, 1638, 1701, 1710, 1803.
καὶ τοὺς ἐξ αὐτῶν μεταλαμβάνοντας πιστοὺς δούλους σου ἀγίασον	S1065, 1877, 1864-1924, 1948.

5.53. Ὅτι σὺ εἶ ὁ εὐλογῶν καὶ ἁγιάζων τὰ σύμπαντα καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἄναπέμπομεν...

Ἄφου τὸν ἐπικαλέστηκε ἤδη στὴν ἀρχὴ τῆς εὐχῆς.

ἀγιάζων τὰ σύμπαντα καὶ σοὶ τὴν δόξαν	ἀγιάζων τὰ σύμπαντα, Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ σοὶ τὴν δόξαν
PCS362, S1096, SB312, S1097, SYN381, VP1202, ST106, SB628, PCS361, VP1204, KMR46, S1098, VP1205, VP1201, S981, P349, SSL30, 1508, DRA151, VP1086, S974, S988, VP1207.	S1101, VP1199, VP1203, VP1200, S977, PP1084, 1519, BUR54, S979, S978, S2027, AD41330, VP1049, S1065, 1629, 1638, 1701, 1710, 1803, 1877, 1864-1924, 1948.

5.54. ΕΥΧΑΙ ΕΩΘΙΝΑΙ

«Δὲν νομίζω πῶς εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπιμείνουμε καὶ νὰ ἀποδείξουμε ὅτι μεταξὺ εὐχῶν καὶ ἐκφωνήσεων ὑπάρχει μιὰ ἄρρηκτη σχέση... Ἡ εὐχή διατυπώνει τὸ αἶτημα καὶ ἡ ἐκφώνηση δοξολογεῖ τὸν Τριαδικὸ Θεὸ σὲ ἀναφορὰ πρὸς τὸ αἶτημα τῆς εὐχῆς» (Ἀπαντήσεις, 410. Βλ. ἐπίσης σχετικὰ: 260, 311, 554-556). Μὲ ἄλλα λόγια, δὲν ὑπάρχει ἐκφώνηση χωρὶς εὐχή. Αὐτὴ ἡ ἀρχὴ δὲν ἀφορᾷ μόνο τὴν θεία Λειτουργία, ἀλλὰ ὅλες τὶς ἀκολουθίες. Καὶ ἐνῶ στὴν μὲν πρώτη αὐτὸ ἐφαρμόζεται εὐκόλα, στὸν Ἑσπερινὸ καὶ τὸν Ὅρθρο ὑπάρχει πρόβλημα: οἱ εὐχὲς γράφτηκαν γιὰ τὶς ἀσματικὲς ἀκολουθίες (ἐξ οὗ καὶ οἱ ἀρχαῖες ἐπιγραφές: «Εὐχὴ ἀντιφώνου α'», «Εὐχὴ ἀντιφώνου β'» κ.ο.κ.), ἐνῶ τὸ τυπικὸ τῶν ἀκολουθιῶν εἶναι μοναστηριακό. Εἶναι περίπου τὸ ἴδιο σὰν νὰ λέει κανεὶς μυστικὰ τὶς εὐχὲς τῆς Λειτουργίας τοῦ Ἰακώβου σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν διάταξη τοῦ ἁγίου Φιλοθέου: οἱ εὐχὲς θὰ περισσεύουν, οἱ ἐκφωνήσεις δὲν θὰ ταιριάζουν, ἀλλὰ μερικὲς ἀπ' αὐτὲς θὰ βροῦν τὴν θέση τους.

Ὁ ασματικός Ὁρθρος ἔχει ἄλλη, διαφορετικὴ δομὴ ἀπὸ τὸν μοναχικὸ Ὁρθρο, ὁ ὁποῖος ἐφαρμόζεται σήμερα ἀποκλειστικά. Ἐπομένως δὲν θὰ μπορέσει κανένας ποτὲ νὰ συνδυάσει τὶς ἐωθινὲς εὐχὲς μὲ τὴν σημερινὴ μορφή τοῦ Ὁρθρου καὶ τὶς ἐκφωνήσεις του μὲ τὸν ἰδανικὸ τρόπο. Στὸ παρελθὸν γίνονταν κάποιες προσπάθειες σὲ αὐτὴ τὴν κατεύθυνση, ἀλλὰ δὲν ἐπεβίωσε καμμία (βλ. DMITRIEVSKIJ 1886b). Στὰ τέλη τοῦ 15^{ου} καὶ ἀρχὲς τοῦ 16^{ου} αἰ. «ἔγινε μία τέτοια συγχώνευση ἀπὸ ἄκρως ἄπειρο καὶ ἀδέξιο χέρι. Αὐτὸς ποὺ ἀνέλαβε αὐτὸ τὸ ἔργο, μὴ γνωρίζοντας ποῦ νὰ τοποθετῆσει τὶς ἐωθινὲς εὐχὲς, ἐφόσον οἱ ἐπιγραφές τους στὴν ἐποχὴ του εἶχαν πλέον χαθεῖ, τὶς ἔβαλε ὅλες μαζί, κατὰ τὴν ἀπαγγελία τοῦ Ἐξαψάλμου, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν εὐχὴ τῆς κεφαλοκλισίας. Σὲ αὐτὸ τὸ χρονικὸ διάστημα, κατὰ τὴν ἀντίληψή του, ὁ ἱερεὺς ἦταν ἀρκετὰ ἐλεύθερος νὰ τὶς διαβάσει» (ὁ.π. σ. 185).

Τὸ ὅτι δὲν διαβάζονταν οἱ εὐχὲς πάντα μαζί φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἐξῆς λεπτομέρεια: Δὲν ὑπάρχει, νομίζουμε, ἱερεὺς ποὺ νὰ μὴν ἔχει διερωτηθεῖ, γιατί βγαίνει ἀπὸ τὸ ἱερὸ βῆμα στὸ δευτέρου μέρος τοῦ Ἐξαψάλμου καὶ ἀναγινώσκει τὶς λοιπὲς εὐχὲς μπροστὰ στὴν ὠραία πύλη (καὶ ὄχι, παρεμπιπτόντως, μπροστὰ στὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ). Στὸ Τυπικὸ τοῦ ἁγ. Σάβα γράφει:

«Εἰς δὲ τὴν ἑναρξιν τοῦ πζ ψαλμοῦ, ἦτοι τοῦ Κύριε ὁ Θεὸς τῆς σωτηρίας μου, ἀπελθὼν ὁ ἱερεὺς λέγει τὰς ἐωθινὰς εὐχὰς ἔμπροσθεν τῶν ἁγίων θυρῶν ἰστάμενος ἀσκεπῆς» (VP1203).

«Ὅταν δὲ φθασῇ ὁ ψάλλον εἰς τὸ Κύριε ὁ Θεὸς τῆς σωτηρίας μου, ἄψας κηρὸν ὁ κανδηλάπτης, πῆγνυσιν αὐτὸν εἰς τὸ διαστύλιον τῶν ἁγίων θυρῶν καὶ ἐξελθὼν ἐκ τοῦ βήματος ὁ ἱερεὺς ἴσταται ἔμπροσθεν τούτων ἀσκεπῆς μετὰ τοῦ ἐπιτραχηλίου καὶ λέγει μυστικῶς τὰς ἐωθινὰς εὐχὰς, ὡς τελειῶσαι ταύτας μεχρὶ τοῦ πληρῶσαι τὸν ψάλτην τὸν ἑξαψάλμον» (VP1207). Προσοχὴ: στὴν ἀρχὴ ἦταν «ἀπελθὼν», ἀργότερα ἔγινε «ἐξελθὼν». Τὸ ἴδιο περίπου ἐπαναλαμβάνουν καὶ τὰ ἔντυπα Τυπικά.

Ἀλλὰ ἐπειδὴ εἶναι δύσκολο νὰ προλάβει νὰ διαβάσει κανεὶς τὶς 12 εὐχὲς στὴν διάρκεια τῶν τριῶν ψαλμῶν, σιγὰ σιγὰ ἄρχισε νὰ μετατίθεται ἡ ἀρχὴ τῆς ἀναγνώσεώς τους. Τὸ ΜΤR83 τὴν μεταφέρει ἕναν ψαλμὸ νωρίτερα:

«Ὅτε δὲ ἄρξηται τοῦ ψαλμοῦ Ὁ Θεός, ὁ Θεός μου, πρὸς σὲ ὀρθρίζω, ὁ ἱερεὺς ἀπελθὼν λέγει τὰς εὐχὰς τοῦ ὀρθρου μυστικῶς».

Καὶ ἡ σημερινὴ τάξη εἶναι λογικὴ συνέπεια αὐτῆς τῆς ἐξέλιξης. Ὡς λείψανο δὲ τῆς μεταβατικῆς περιόδου ἔμεινε ἡ ἔξοδος τοῦ ἱερέως ἀπὸ τὸ θυσιαστήριο καὶ ἡ στάση

του ενώπιον τῶν ἁγίων θυρῶν. Δηλαδή, μέχρι τὸ δεύτερο μέρος ὁ ἱερεὺς ἀκουγε τὸν Ἐξαψαλμο ἀπὸ τὴν θέση του στὸν ναό, καὶ ὕστερα «ἀπελθὼν» διάβαζε τὶς εὐχές, πὺ μᾶλλον δὲν ἦταν 12.

Παρ' ὅλα αὐτὰ μποροῦμε νὰ βροῦμε μιὰ καλύτερη λύση καὶ στὶς δικές μας συνθήκες.

- ✱ Στὸ πρῶτο μέρος τοῦ Ἐξαψάλμου ὁ ἱερεὺς εἶναι ἀκροατὴς μαζὶ μὲ τοὺς ἄλλους (ὅπως τὸ εἶδαμε στὸ VP1203). Στὸ δεύτερο μέρος διαβάσει ἔμπροσθεν τῶν ἁγίων θυρῶν μυστικῶς τὶς πρῶτες τέσσερις εὐχές, οἱ ὅποιες θὰ μπορούσαν νὰ διαβαστοῦν στὰ καθίσματα τοῦ ψαλτηρίου, ἀλλὰ ἡ παρουσία τῆς γνωστῆς σειρᾶς τῶν ἐκφωνήσεων τοῦ Ἑσπερινοῦ καὶ τῆς Λειτουργίας «Ὅτι πρέπει σοι...», «Ὅτι σὸν τὸ κράτος...» καὶ «Ὅτι ἀγαθὸς...», δὲν τὸ ἐπιτρέπει.
- ✱ Ἡ πέμπτη εὐχὴ στὴν θέση της, μετὰ τὴν τρίτη Ἰωδὴ, στὸ «Ἐτι καὶ ἔτι...». Ἄν ὅμως δὲν ὑπάρχει διάκονος νὰ τὴν πεί, τότε πρὶν τὴν συναπτὴ, στὸ τέλος τῆς τρίτης Ἰωδῆς, καὶ χωρὶς βέβαια τὴν ἐκφώνηση (ἐφόσον θὰ ἐκφωνηθεῖ).
- ✱ Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ἀκριβῶς διαβάζονται ἡ μὲν ἕκτη εὐχὴ μετὰ τὴν ἕκτη Ἰωδὴ (ἢ στὸ τέλος της), ἡ δὲ ἑνδεκάτη μετὰ τὴν ἑνάτη Ἰωδὴ (ἢ στὸ τέλος της).
- ✱ Ἡ ἑβδόμη καὶ ἡ ὀγδόη εὐχὴ μαζὶ μὲ τὶς ἐκφωνήσεις τους ἀναγινώσκονται μετὰ τὸ Συναξάρι ἢ τὸ Κοντάκιο.
- ✱ Ἡ ἑνάτη εὐχὴ, πὺ εἶναι τοῦ Εὐαγγελίου, διαβάζεται στὰ Ἀντίφωνα τοῦ ἤχου ἢ στὸ «Ἐκ νεότητός μου...», χωρὶς τὴν ἐκφώνηση. Ἄν ὁ Ὁρθρος δὲν ἔχει Εὐαγγέλιο, τότε ἡ εὐχὴ ἢ παραλείπεται, ἢ λέγεται μαζὶ μὲ τὴν ἐκφώνηση στὸν πεντηκοστὸ ψαλμὸ πρὶν τὴν ἐπόμενη εὐχὴ.
- ✱ Ἡ δέκατη εὐχὴ λέγεται ἢ ἀμέσως μετὰ τὸ Εὐαγγέλιο, τὴν ὥρα πὺ ἔξω ἀπαγγέλλεται ὁ πεντηκοστὸς ψαλμὸς, ἢ στὸ «Σῶσον, ὁ Θεός, τὸν λαόν σου...» (ὑπὸ τοῦ διακόνου) – χωρὶς τὴν ἐκφώνηση. Ἄν ὅμως δὲν ὑπάρχει εὐαγγελικὸ ἀνάγνωσμα, τότε τὴν ὥρα πὺ ἔξω λέγεται ὁ ἀντίστοιχος ψαλμὸς – μαζὶ ἢ χωρὶς τὴν εὐχὴ τοῦ Εὐαγγελίου, μὲ ἐκφώνηση (-εις).
- ✱ Ἡ δωδέκατη εὐχὴ λέγεται ἢ τὴν ὥρα πὺ λέγει ὁ διάκονος τὰ Πληρωτικά, ἢ νωρίτερα, ὅταν ἀρχίσει ἡ Δοξολογία, εἴτε ψάλλεται εἴτε λέγεται χύμα.
- ✱ Τέλος, ὅταν ὁ διάκονος ἀπαγγέλλει τὴν Ἐκτενῆ, ὁ ἱερεὺς λέγει τὴν εὐχὴ της: «Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, τὴν ἐκτενῆ...». Αὐτὸ γίνεται σὲ ὅλες τὶς ἀκολουθίες (EBE662, AD32011 (Εὐχέλαιο), GFXXI², SB57, PP1084, BUR54, S984).

Ἐκ πρώτης ὄψεως τὸ σύστημα φαίνεται πολὺ περίπλοκο, ἀλλὰ ὁ ἔμπειρος κληρικός ἀμέσως θὰ τὸ ἀντιληφθεῖ. Ὅποιος ὁμως δυσκολεύεται, πάντα μπορεῖ νὰ καταφύγει στὴν γνωστὴ καὶ εὐκόλη λύση.

Πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ καὶ μιὰ πνευματικὴ, ἢ, ἂν θέλετε, ψυχολογικὴ λεπτομέρεια τοῦ ζητήματος. Ὅταν ὅλες οἱ εὐχῆς ἀναγινώσκονται μαζί, μάλιστα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀκολουθίας, τότε μετὰ τὸν Ἐξάψαλμο ὁ ἱερεὺς κάπως χαλαρώνει, διότι τὸ κύριο ἔργο του στὴν συγκεκριμένη λατρεία σχεδὸν ἐξετελέσθη. Ἐνῶ ὅταν οἱ εὐχῆς κατανέμονται καθ' ὅλον τὸν Ὅρθρο, αὐτὸ τὸν κρατᾶ σὲ συνεχῆ ἐργήγορση. Ἀλλὰ καὶ οἱ παρόντες θὰ γνωρίζουν, ὅτι κάθε φορὰ πού λέγεται «Ἐτι καὶ ἔτι...», ὄντως λέγεται κάποια εὐχή.

Ὅσον δὲ ἀφορᾶ τὴν κριτικὴ τοῦ κειμένου, παρατηρήθηκαν σαράντα περίπου διαφορῆς μὲ τὸ *Textus Receptus* (τις πιὸ ἀσήμαντες δὲν τις παραθέτουμε ἐδῶ), τοῦ ὁποῖου ἡ πορεία ἀρχίζει τὸν 17^ο αἰ. Ὅπως θὰ δοῦμε στοὺς κάτωθι πίνακες, στὴν ἐποχὴ τῆς Τουρκοκρατίας ἀλλάξαν ἀρκετῆς λεπτομέρειες στὸ κείμενο πὸν προηγουμένως παραδιδόταν ἀπὸ γενεὰ σὲ γενεὰ τουλάχιστον 9 αἰῶνες σχεδὸν ἀπαραλλάκτως.

5.55. Εὐχαριστοῦμέν σοι, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, τῷ ἐξαναστήσαντι ἡμᾶς ἐκ τῶν κοιτῶν ἡμῶν καὶ ἐμβάλοντι εἰς τὸ στόμα ἡμῶν λόγον κινέσεως....

Ὅπως δείχνει ὁ πίνακας, τὸ λάθος προέκυψε μᾶλλον ἀπὸ τὴν ἔλλειψη ἀκριβῶν ὀρθογραφικῶν γνώσεων: τίθεται τὸ δεύτερο λάμδα ἢ μετατίθεται ὁ τόνος. Ἐνῶ συντακτικὰ εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι πρέπει νὰ εἶναι ἀόριστος: «Εὐχαριστοῦμέν σοι τῷ ἐξαναστήσαντι καὶ ἐμβάλοντι».

ἐμβάλοντι	BARB336, RGB27, S956, S958, GFIV, GfVII, GFX, GFZII, V1833, PCS213, S959, GFII, SM61, S961, V1811, OT344, V1554, V1875, V1970, V2005, BARB329, BARB345, BARB393, BARB431, P330, P392, PCS214, ES13, SM20, PAT105, CR11, LvB7, EBE662, GF1, BARB443, PCS367, VP984, VPE23, KAR118, S968, S972, S980, S981, P349, AMR24 ¹ , S989, DRA151, BUR54, VP985, VP1078, S979, S978, S2027, AD41330, S1065, S1068, VP1073 ² (1,2), S992, 1629.
ἐμβάλοντι	S973, OT434, PCS362, AmR24, S984, S1595, S1076, 1638, 1701
ἐμβαλλόντι	S962, PAT104, AMF3, S977, S988, S2025, GF XIV
ἐμβάλλοντι	ARB37, S982, PR67, Du29, SB350, VP1073 ² (3), 1803, 1877 καὶ τὰ μεταγενέστερα.

5.56. ... και δεόμεθά σου· Τοῖς σοῖς οἰκτιρμοῖς, τῇ σῇ χρηστότητι ἢ πάντοτε ἐχρήσω...

Ἀπὸ τὸν 16^ο αἰ. ἀρχίζουν νὰ ἀφαιροῦν τὸ «τῇ σῇ χρηστότητι». Ὁ λόγος εἶναι ἄγνωστος.

καὶ δεόμεθά σου· Τοῖς σοῖς οἰκτιρμοῖς, τῇ σῇ χρηστότητι ἢ πάντοτε ἐχρήσω	BARB336, RGB27, S959, GFVII, PCS213, GFII, SM61, S962, V1811, OT434, V1970, V2005, BARB345, BARB393, BARB431, P330, PCS214, Es13, KR45, LVB7, EBE662, GF1, AmF3, ARB37, SPH518, VP984, VPE23, KAR118, PR67, SKP53, S968, S972, S980, S981, P349, S989, VP985, VP1078, S979, S978, S988, AD41330.
καὶ δεόμεθα· Τοῖς σοῖς οἰκτιρμοῖς, τῇ σῇ χρηστότητι ἢ πάντοτε ἐχρήσω	S956, S958, GFIV, GFX, V1833, S961, S973, OT344, V1554, V1875, BARB329, PCS362, SM20, S982, PAT104, CR11, AMR24, BARB443, PCS367, P324, S977, DU29, AMR24, BUR54, S2027, GF XIV,
δεόμεθα τοῖς σοῖς οἰκτιρμοῖς, οἷς πάντοτε ἐχρήσω	DRA151, S2025, SB350, S1065, S1068, S1595, S1076, VP1073 ² , S992, 1629, 1632, 1638, 1701, 1803, 1877 καὶ τὰ μεταγενέστερα.

P392: «δεόμεθα τῶν οἰκτιρῶν τῆς χρηστότητός σου».

PAT105: «δεόμεθα τῶν σῶν οἰκτιρῶν, τῆς σῆς χρηστότητος ἢ πάντοτε ἐχρήσω περὶ τὴν ἡμετέραν ζωὴν».

S984: «καὶ δέεσθαι τῶν οἰκτιρῶν τῆς σῆς χρηστότητος».

5.57. ... μετὰ φόβου καὶ ἀγάπης πάντοτέ σοι λατρεύοντας...

Ὅπως ἀναφέραμε στὸν ἀντίστοιχο σχολιασμό, αὐτὴ ἡ εὐχὴ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀκολουθεῖ τὴν δευτέρη εὐχὴ τῶν πιστῶν τῆς Λειτουργίας τοῦ Χρυσοστόμου: ὅπου «λατρεύοντας» στὴν πρώτη, τὸ ἴδιο καὶ στὴν δευτέρη, ὅπου «λατρεύουσι» στὸν Ὅρθρο, ἐκεῖ καὶ στὴν Λειτουργία «λατρεύουσι».

λατρεύοντας	BARB336, RGB27, RNB226, S956, S958, GFIV, GFVII, GFX, GFZII, V1833, S959, GFII, SM61, S961, S962, V1811, S973, OT434, EBE713, V1554, V1970, V2005, BARB329, BARB345, BARB431, P330, P392, PCS214, PCS362, Es13, SM20, S982, KR45, PAT104, PAT105, CR11, LVB7, AMF3, AmR24, BARB443, PCS367, PR67, SKP53, P324, EBE662, S972, DU29, DRA151, S984, S988, S2025, GF XIV, AD41330, SB350, S1065, S1068, S1595, S1076, VP1073 ² , S992, 1638, 1701, 1803.
λατρεύουσι	PCS213, OT344, EBE662, GF1, VP984, VPE23, KAR118, S968, S977, S980, S981, P349, S989, BUR54, VP985, VP1078, S979.
λατρεύειν	V1875, ARB37, AMR24, S978, S2027, 1877, 1864-1924, 1948.

5.58. ... δικαιοσύνην καὶ ἀγίασμόν ἐπιτελεῖν ἐν φόβῳ σου...

ἐν φόβῳ	ἐν τῷ φόβῳ
BARB336, RGB27, RNB226, S958, GFIV, GFVII, GFX, GFZII, PCS213, S959, V1833, GFII, SM61, S961, S962, V1811, S973, OT344, EBE713, V1875, V1970, V2005, BARB329, BARB345, BARB393, BARB431, P330, P392, PCS214, PCS362, SM20, S982, KR45, PAT104, PAT105, CR11, LVB7, EBE662, GFI, AMF3, AMR24, BARB443, ARB37, PCS367, VP984, VPE23, KAR118, PR67, SKP53, P324, S968, EBE661, S972, S977, S980, S981, P349, DU29, AMR24 ¹ , S989, BUR54, VP985, VP1078, S979, S978, S984, S988, S2027, GFXIV, AD41330, S1065, S1068.	OT434, V1554, DRA151, S2025, SB350, S1595, S1076, VP1073 ² , S992, 1638, 1701, 1803, 1877, 1864-1924, 1948.

5.59. ... σῶσον αὐτούς ἐν τῇ δυνάμει σου...

αὐτούς ἐν τῇ δυνάμει	αὐτούς τῇ δυνάμει
BARB336, RGB27, RNB226, S958, GFIV, GFVII, GFX, GFZII, PCS213, S959, V1833, GFII, SM61, S961, S962, V1811, S973, OT434, OT344, V1554, V1875, V1970, V2005, BARB329, BARB345, BARB393, BARB431, P330, P392, PCS214, PCS362, SM20, S982, KR45, PAT104, PAT105, CR11, LVB7, EBE662, GFI, AMF3, AMR24, BARB443, HR5561, ARB37, PCS367, VP984, KAR118, PR67, SKP53, P324, S968, S972, S977, S980, S981, P349, DU29, AMR24 ¹ , S989, DRA151, BUR54, VP985, VP1078, S979, S978, S984, S2027, GFXIV, AD41330,	S2025, SB350, S1065, S1066, S1068, S1595, S1076, VP1073 ² , S992, 1638, 1701, 1803 καὶ τὰ μεταγενέστερα.

5.60. ... ἐξέλασον πάντα ζόφον...

ἐξέλασον	ἀπέλασον
BARB336, RGB27, RNB226, S956, S958, GFIV, GFVII, GFX, GFZII, PCS213, S959, V1833, GFII, SM61, S961, S962, V1811, S973, OT434, OT344, V1554, V1875, V1970, V2005, BARB329, BARB345, BARB393, BARB431, P330, P392, PCS214, PCS362, Es13, S982, KR45, PAT104, PAT105, CR11, LVB7, EBE662, GFI, AMR24, HR5561, ARB37, PCS367, VP984, KAR118, PR67, SKP53, P324, S968, S972, S977, S980, S981, P349, DU29, AMR24 ¹ , S989, DRA151, BUR54, VP985, VP1078, S979, S984, S978, S2027, GFXIV, AD41330,	S2025, SB350, S1065, S1066, S1068, S1595, S1076, VP1073 ² , S992, 1638, 1701, 1803 καὶ τὰ μεταγενέστερα.

5.61. ... δικαιοσύνης σου ἥλιον, ἀνεπηρέαστον τὴν ζωὴν ἡμῶν...

ήλιον, άνεπηρέαστον	ήλιον και άνεπηρέαστον
BARB336, RGB27, RNB226, S956, S958, S959, GFIV, GFVII, GFX, PCS213, V1833, GFII, SM61, S961, S962, V1811, S973, OT434, OT344, EBE713, V1554, V1875, V1970, V2005, BARB329, BARB345, BARB393, BARB431, P330, P392, PCS214, PCS362, ES13, S982, KR45, PAT104, PAT105, CR11, LVB7, EBE662, GF, AMF3, AMR24, BARB443, ARB37, PCS367, SPH518, VP984, KAR118, PR67, SKP53, S968, EBE661, S972, S977, S980, S981, P349, DU29, AMR24 ¹ , S989, DRA151, BUR54, VP985, VP1078, S979, S978, S984, S2027, GFXIV, AD41330.	HR5561, P324, S2025, SB350, S1065, S1066, S1068, S1595, S1076, VP1073 ² , S992, 1629, 1632, 1638, 1701, 1710, 1803 και τὰ μεταγενέστερα.

5.62. ... διαφύλαξον τῆ σφραγίδι τοῦ Ἁγίου σου Πνεύματος...

τῆ σφραγίδι	ἐν τῆ σφραγίδι
BARB336, RGB27, RNB226, S956, S958, S959, GFIV, GFVII, GFX, PCS213, V1833, GFII, SM61, S961, V1811, S973, OT434, OT344, EBE713, V1554, V1875, V1970, V2005, BARB329, BARB345, BARB393, BARB431, P330, P392, PCS214, PCS362, ES13, S982, KR45, PAT104, PAT105, CR11, LVB7, EBE662, GF, AMF3, AMR24, BARB443, ARB37, PCS367, VP984, KAR118, PR67, SKP53, P324, S968, EBE661, S972, S977, S980, S981, P349, DU29, AMR24 ¹ , S989, DRA151, BUR54, VP985, VP1078, S979, S978, S984, S2027, GFXIV, AD41330.	S962, HR5561, S2025, SB350, S1065, S1066, S1068, S1595, S1076, VP1073 ² , S992, 1638, 1701, 1803 και τὰ μεταγενέστερα.

5.63. ... δὸς ἡμῖν ἰδεῖν τὸν ὄρθρον και τὴν ἡμέραν ἐν ἀγαλλιάσει, ἵνα σοὶ τὰς ἐωθινὰς ἀναπέμψωμεν εὐχὰς.

Πάλι τὰ δύο ρήματα ταιριάζουν τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο στὸν ἀόριστο – «ἰδεῖν» και «ἀναπέμψωμεν». Ἐξάλλου ἡ εὐχὴ κάθε φορά λέγεται γιὰ μιὰ συγκεκριμένη μέρα. Τὸ λάθος ἐξηγεῖται εὐκολα μὲ τὴν συχνοτάτη χρήση τοῦ ρήματος «ἀναπέμπομεν» σὲ κάθε σχεδὸν ἐκφώνηση.

ἀναπέμψωμεν	ἀναπέμπομεν
RGB27, RNB226, S956, S958, S959, GFIV, GFVII, GFX, PCS213, S961, S962, V1811, OT434, OT344, EBE713, V1875, V1970, V2005, BARB345, BARB393, BARB431, P392, PCS362, ES13, S982, KR45, PAT104, PAT105, CR11, LVB7, EBE662, GF, AMF3,	BARB336, V1833, GFII, SM61, S973, V1554, BARB329, P330, PCS214, PCS367, P324, EBE661, S972, P349, DRA151, S2025, GFXIV, SB350,

AMR24, BARB443, HR5561, ARB37, SPH518, VP984, KAR118, PR67, SKP53, S968, S977, S980, S981, DU29, AMR24 ¹ , S989, BUR54, VP985, VP1078, S979, S978, S984, S2027, AD41330.	S1065, S1066, S1068, S1595, S1076, VP1073 ² , S992, 1638, 1701, 1803 και τὰ μεταγενέστερα.
---	---

5.64. ... ἀνάδειξον ἡμᾶς υἱοὺς φωτὸς καὶ κληρονόμους τῶν αἰωνίων σου ἀγαθῶν...

Μεταγενέστεροι ἀντιγραφεῖς προσάρμοσαν τὸ ἀρχικὸ κείμενο στὸν Ἀπόστολο: «Πάντες γὰρ ὑμεῖς υἱοὶ φωτὸς ἐστε καὶ υἱοὶ ἡμέρας» (Α΄ Θεσσ. 5,5). Δηλαδή πρόσθεσαν «καὶ ἡμέρας».

υἱοὺς φωτὸς καὶ κληρονόμους	υἱοὺς φωτὸς καὶ ἡμέρας καὶ κληρονόμους
BARB336, RGB27, RNB226, S958, S959, GFIV, GFVII, GFX, PCS213, V1833, GFII, SM61, S961, S962, V1811, OT434, OT344, V1875, V1970, V2005, BARB329, BARB345, BARB393, BARB431, P330, P392, PCS214, PCS362, S982, KR45, PAT104, PAT105, CR11, LVB7, EBE662, GFI, AMF3, AMR24, HR5561, ARB37, PCS367, VP984, KAR118, PR67, SKP53, P324, S968, S972, S977, S980, S981, P349, AMR24 ¹ , S989, BUR54, VP985, VP1078, S979, S978, S988, GFXIV.	S973, V1554, BARB443, DRA151, S2025, S2027, SB350, S1065, S1066, S1068, S1595, S1076, VP1073 ² , S992, 1629, 1632, 1638, 1701, 1710, 1803 καὶ τὰ μεταγενέστερα.

5.65. ... τῶν ἀπόντων ἀδελφῶν ἡμῶν...

Ἔνα ἀπὸ τὰ δύσκολα σημεῖα: στὸ ἀρχικὸ ἦταν ἢ «ἀπόντων» ἢ «ἀπάντων» (ἐξ οὗ καὶ τὸ σημερινὸ «καὶ πάντων»). Προτιμοῦμε τὸ πρῶτο, διότι μαρτυρεῖται ἀπὸ πῶς ἀρχαῖα χφφ, ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ ταιριάζει μὲ τὴν προηγούμενη φράση «τῶν συμπαρόντων καὶ συνευχομένων» – Μνήσθητι, Κύριε, καὶ τοὺς παρόντες καὶ τοὺς ἀπόντες.

ἀπόντων	ἀπάντων	καὶ πάντων
BARB336, RGB27, S959, GFVII, PCS213, S961, S973, OT434, OT344, EBE713, BARB329, BARB393, P392, KR45, GFI, BARB443, PCS367, VP984, KAR118, PR67, S968, S977, S980, P349, BUR54, VP985, VP1078, S979, S978, S2027, 1710.	S958, GFIV, GFX, V1833, GFII, SM61, S962, V1811, V1554, V1875, V1970, V2005, BARB345, BARB431, P330, PCS214, PCS362, S982, CR11, AMF3, AMR24, HR5561, SKP53, EBE661, S981, AMR24 ¹ , S989, DRA151, S988, GFXIV.	S2025, SB350, S1065, S1066, S1068, S1595, S1076, VP1073 ² , S992, 1629, 1638, 1701, 1803 καὶ τὰ μεταγενέστερα.

RNB226: «τῶν πάντων ἀδελφῶν ἡμῶν».

PAT105, EBE662: Φαίνεται «ο» διορθωμένο σὲ «α».

P324: «ἀγαπόντων».

5.66. ... τὸ μέγα σου ἔλεος, ἵνα σεσωσμένοι...

Διαβάζοντας αὐτὴ τὴν εὐχή, μᾶς κάνει ἐντύπωση τὸ ἀσυνήθιστα μακροσκελὲς τῆς ἐκφωνήσεως. Τὸ ἀρχικὸ κείμενο ὅμως, ὅπως καὶ θὰ τὸ περίμενε κανεὶς, δὲν γράφτηκε ἔτσι. Σήμερα ἡ κατάληξη εἶναι παραμορφωμένη. Ἐκ παραδρομῆς ἢ ἐξ ἀφελείας, ἢ ἐλκόμενοι ἀπὸ τὴν συνήθεια νὰ προσθέτουν στὴν φράση «τὸ ὄνομά σου» τὰ πρόσωπα τῆς μακαρίας Τριάδος, μερικοὶ ἀντιγραφεῖς ἔκαναν λάθος κατάληξη στὴν εὐχή μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἔχουμε ἢ δύο ἐκφωνήσεις, ἢ νὰ ἀφαιρεῖται ἡ ἀρχικὴ.

τὸ μέγα σου ἔλεος, ἵνα σεσωσμένοι	BARB336, RGB27, RNB226, S958, S959, GfIV, GfVII, GfX, PCS213, V1833, GfII, SM61, S961, S962, V1811, OT434, OT344, EBE713, V1554, V1875, V1970, V2005, BARB329, BARB345, BARB431, P330, P392, PCS214, PCS362, S982, KR45, PAT104, PAT105, CR11, LVB7, EBE662, GfI, AMF3, AMR24, BARB443, HR5561, ARB37, PCS367, VP984, KAR118, PR67, SKP53, P324, GfXXI ² , S968, EBE661, S972, S977, S980, S981, P349, AMR24 ¹ , S989, DRA151, BUR54, VP985, VP1078, S979, S978, S2027, GfXIV, 1629, 1632.
τὸ μέγα σου ἔλεος, ἵνα σεσωσμένοι	S973, BARB393, S988, SB350, S1065, S1068, VP1073 ² , 1701, 1710, 1803 καὶ τὰ μεταγενέστερα.
Δύο ἐκφωνήσεις	S2025, S1066, S1595, S1076, S992, 1638.

5.67. ... ψυχῇ καὶ σώματι...

ψυχῇ καὶ σώματι	ψυχῇ τε καὶ σώματι
BARB336, RGB27, RNB226, S958, S959, GfIV, GfVII, GfX, PCS213, V1833, GfII, S961, S962, V1811, S973, OT434, OT344, EBE713, V1554, V1875, V1970, V2005, BARB329, BARB345, BARB393, BARB431, P330, P392, PCS214, PCS362, S982, KR45, PAT104, PAT105, CR11, EBE662, GfI, AMF3, AMR24, BARB443, HR5561, ARB37, PCS367, PR67, SKP53, P324, GfXXI ² , S968, S972, S977, S981, AMR24 ¹ , S989, DRA151, S979, S988, S2027, GfXIV.	SM61, LVB7, VP984, KAR118, EBE661, S980, P349, BUR54, VP985, VP1078, S978, S2025, SB350, S1065, S1066, S1068, S1595, S1076, VP1073 ² , S992, 1638, 1701, 1803 καὶ τὰ μεταγενέστερα.

5.68. Ὅτι Θεὸς ἐλέους καὶ οἰκτιρμῶν ὑπάρχεις...

Λόγω τῆς συχνῆς χρήσεως τῶν ἐκφωνήσεων «ἐλέους, οἰκτιρμῶν καὶ φιλανθρωπίας» καὶ «Χάριτι καὶ οἰκτιρμοῖς καὶ φιλανθρωπία», ὅπου ὑπῆρχαν δύο μόνο οὐσιαστικά, συμπληρώνονταν μὲ τὸ τρίτο. Ἐτσι τὸ «Ἐλέει καὶ φιλανθρωπία» ἔγινε «Ἐλέει καὶ οἰκτιρμοῖς καὶ φιλανθρωπία», ἐνῶ ἐδῶ τὸ «ἐλέους καὶ οἰκτιρμῶν» ἔγινε «ἐλέους, οἰκτιρμῶν καὶ φιλανθρωπίας». Ἀλλιῶς δυσκολευόμαστε νὰ ἐξηγήσουμε πῶς παρέλειψαν τὴν τρίτη λέξη ἀρχαῖοι κώδικες καὶ στὴν Ἰταλία καὶ στὸ Σινᾶ καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ στὴν Πάτμο.

ἐλέους καὶ οἰκτιρμῶν	RNB226, S958, S959, PCS213, S962, V1811, V1875, Barb431, P392, PCS214, S982, PAT105, EBE662, ARB37, S968.
ἐλέους [καὶ] οἰκτιρμῶν καὶ φιλανθρωπίας	BARB336, RGB27, GfIV, GfVII, GfX, V1833, SM61, OT434, OT344, EBE713, V1970, BARB329, BARB345, Kr45, LvB7, GfI, BARB443, PCS367 (ἄλλοῦ), VP984, PR67, EBE661, S980, AMR24 ¹ , S989, S979, S2025, S1066, S1595, S992, 1629, 1632.
Ὅτι Θεὸς ἐλέους καὶ φιλανθρωπίας...	S961, S981.
Ὅτι ἀγαθός...	CR11, AMF3, P349.
Ὅτι σὸν τὸ κράτος...	HR5561.
Ἐλέει καὶ φιλανθρωπία...	S2027.

5.69. Ἁγαθῶν θησαυρὲ πηγῆς ἀεννάου...

Ἡ φράση ἔγινε δυσνόητη γιὰ τοὺς μεταγενεστέρους καὶ πρὸς τὰ τέλη τοῦ 16^{ου} αἰ. μερικοὶ ἀποφάσισαν νὰ τὴν ἀπλοποιήσουν ἀνάλογα μὲ τὴν ἀντίληψή τους.

πηγῆς ἀεννάου	πηγὴ ἀένναος
BARB336, RGB27, RNB226, S958, S959, GfIV, GfVII, GfX, PCS213, V1833, GfII, SM61, S961, S962, V1811, S973, OT434, OT344, EBE713, V1554, V1875, V1970, V2005, BARB329, BARB345, BARB393, BARB431, P330, PCS214, PCS362, S982, KR45, PAT104, PAT105, CR11, LvB7, EBE662, GfI, AMF3, AMR24, BARB443, HR5561, ARB37, PCS367, SPH518, VP984, KAR118, PR67, SKP53, P324, GfXXI ² , S968, EBE661, S972, S977, S980, S981, P349, DU29, AMR24 ¹ , S989, DRA151, BUR54, VP985, VP1078, S979, S978, S988, S2027, GfXIV, AD41330, 1710.	S2025, SB350, S1065, S1066, S1068, S1595, S1076, VP1073 ² , S992, 1629, 1632, 1638, 1701, 1803 καὶ τὰ μεταγενέστερα.

5.70. ... παντοδύναμε, παντοκράτορ...

παντοδύναμε, παντοκράτορ	παντοδύναμε και παντοκράτορ
BARB336, RGB27, RNB226, S958, S959, GfIV, GfVII, GfX, PCS213, V1833, GfII, SM61, S961, S962, V1811, S973, OT434, OT344, EBE713, V1554, V1875, V1970, V2005, BARB329, BARB345, BARB393, BARB431, P330, PCS214, PCS362, S982, KR45, PAT104, PAT105, CR11, LVB7, EBE662, GfI, AMF3, AMR24, BARB443, HR5561, ARB37, PCS367, SPH518, VP984, KAR118, PR67, SKP53, P324, GfXXI ² , S968, EBE661, S977, S980, S981, P349, DU29, AMR24 ¹ , S989, DRA151, BUR54, VP985, VP1078, S979, S978, S988, S2027, GfXIV, AD41330, 1710.	S972, S2025, SB350, S1065, S1066, S1068, S1595, S1076, VP1073 ² , S992, 1629, 1632, 1638, 1701, 1803 και τὰ μεταγενέστερα.

5.71. ... Μνήσθητι οὖν, Κύριε, τῶν σῶν οἰκετῶν...

Μνήσθητι οὖν, Κύριε	Μνήσθητι, Κύριε
BARB336, RGB27, RNB226, S958, S959, GfIV, GfVII, GfX, PCS213, GfII, S961, S973, OT434, OT344, V1554, V1970, V2005, BARB345, BARB393, PCS214, PCS362, S982, KR45, PAT105, CR11, LVB7, EBE662, GfI, AMF3, BARB443, PCS367, VP984, KAR118, PR67, SKP53, P324, GfXXI ² , S968, S972, S977, S980, S981, P349, DU29, S989, DRA151, BUR54, VP1078, S979, S978, S988, S2027, AD41330.	V1833, SM61, S962, V1811, V1875, BARB329, BARB431, P330, PAT104, AMR24, HR5561, ARB37, AMR24 ¹ , VP985, S2025, GfXIV, SB350, S1065, S1066, S1068, S1595, S1076, VP1073 ² , S992, 1638, 1701, 1803 και τὰ μεταγενέστερα.

5.72. ... Μνήσθητι, Κύριε, καὶ τῶν ἐκ νυκτὸς πρὸς σέ βοῶντων...

ἐκ νυκτὸς	ἐν νυκτὶ
BARB336, RGB27, RNB226, S956, S958, S959, GfIV, GfVII, GfX, PCS213, V1833, GfII, SM61, S961, V1811, S973, OT434, OT344, V1554, V1875, V1970, V2005, Barb329, BARB345, BARB393, BARB431, P330, P392, PCS214, PCS362, ES13, S982, KR45, PAT104, CR11, LVB7, EBE662, GfI, AMF3, AMR24, BARB443, ARB37, PCS367, VP984, KAR118, PR67, SKP53, P324, GfXXI ² , S968, S972, S977, S980, S981, P349, DU29, AMR24 ¹ , S989, BUR54, VP985, VP1078, S979, S978, S988, AD41330.	DRA151, S2025, SB350, S1065, S1066, S1068, S1595, S1076, VP1073 ² , S992, 1638, 1701, 1803 και τὰ μεταγενέστερα.

5.73. ... ὁ ἐξαναστήσας ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ ὕπνου...

Τὸ «κοιτῶν» εἶναι στὴν πρώτη καὶ τὴν ἕκτη εὐχή. Ἐδῶ εἶναι «ὕπνου».

1710: «ὕπνου τῶν κοιτῶν ἡμῶν».

ὕπνου	κοιτῶν
BARB336, RGB27, RNB226, S959, GfIV, GfVII, GfX, PCs213, V1833, GfII, SM61, S961, V1811, OT434, OT344, EBE713, V1554, V1875, V1970, V2005, BARB329, BARB345, BARB393, BARB431, P330, PCs214, S982, KR45, PAT104, CR11, EBE662, GfI, AMR24, ARB37, PCs367, VP984, KAR118, PR67, SKP53, DJ236, GfXXI ² , S968, EBE661, S972, S977, S980, S981, P349, AMR24 ¹ , S989, DRA151, BUR54, VP985, VP1078, S979, S978, S988.	P324, S2025, SB350, S1065, S1066, S1068, S1595, S1076, VP1073 ² , S992, 1629, 1632, 1638, 1701, 1803 καὶ τὰ μεταγενέστερα.

5.74. ... ἐπισυναγαγῶν ἐπὶ τὴν ὥραν ταύτην τῆς προσευχῆς...

ὥραν ταύτην τῆς προσευχῆς	ὥραν ταύτης τῆς προσευχῆς	ὥραν τῆς προσευχῆς
BARB336, RGB27, RNB226, S959, GfIV, GfVII, GfX, PCs213, V1833, GfII, SM61, S961, V1811, S973, OT434, OT344, V1554, V1875, V1970, V2005, BARB329, BARB345, BARB393, BARB431, P330, PCs214, S982, KR45, PAT104, CR11, GfI, AMR24, ARB37, PCs367, VP984, PR67, SKP53, DJ236, GfXXI ² , S972, S977, S980, S981, P349, AMR24 ¹ , DRA151, VP1078, S979, S988, S1065, S1068, 1710.	EBE662, KAR118, S989, Bur54, VP985,	P324, S978, S2025, SB350, S1066, S1595, S1076, VP1073 ² , S992, 1629, 1632, 1638, 1701, 1803 καὶ τὰ μεταγενέστερα.

5.75. ... ὅτι τί προσευξόμεθα καθὼ δει οὐκ οἶδαμεν...

«Τὸ γὰρ τί προσευξόμεθα καθὼ δει οὐκ οἶδαμεν» (Ρωμ. 8,26).

ὅτι τί προσευξόμεθα	BARB336, RGB27, RNB226, S959, GfIV, GfVII, GfX, PCs213, V1833, GfII, S961, V1811, OT434, OT344, EBE713, V1554, V1875, V2005, BARB329, Barb345, BARB393, BARB431, S982, KR45, CR11, EBE662, GfI, ARB37, PCs367, VP984, KAR118, SKP53, DJ236, P324, GfXXI ² , S968, S972, S977, S980, S981, S989, DRA151, VP985, VP1078, S979, S978, S1065, S1068, 1710.
ὅτι τί προσεύξασθαι	PR67, P349, BUR54.

ὅτι προσευζόμεθα	V1970, P330, PCS214, PAT104, AMR24 ¹ , S2025.
ὅτι προσεζάσθαι	S988, SB350, S1066, S1595, S1076, VP1073 ² , S992, 1629, 1632, 1638, 1701, 1803 καὶ τὰ μεταγενέστερα.

5.76. ... τῷ Ἁγίῳ σου Πνεύματι ὁδηγήσης ἡμᾶς...

τῷ Ἁγίῳ σου Πνεύματι	τῷ Πνεύματί σου τῷ Ἁγίῳ
BARB336, RGB27, RNB226, S959, GFIV, GFVII, GFX, PCS213, V1833, GFII, S961, V1811, OT344, V1875, V1970, V2005, BARB329, BARB345, BARB393, BARB431, P330, PCS214, S982, KR45, PAT104, EBE662, GF1, AMR24, PR67, SKP53, DJ236, GFXXI ² , S968, S972, S977, S980, S981, P349, AMR24 ¹ , S989, DRA151, S979, 1629, 1632, 1710.	OT434, EBE713, V1554, CR11, ARB37, PCS367, VP984, KAR118, P324, BUR54, VP985, VP1078, S978, S988, S2025, SB350, S1065, S1066, S1068, S1595, S1076, VP1073 ² , S992, 1638, 1701, 1803 καὶ τὰ μεταγενέστερα.

5.77. ... ὅτι παρὰ σοὶ ὁ ἰλασμός, παρὰ σοὶ ἡ ἀπολύτρωσις...

ὅτι παρὰ σοὶ ὁ ἰλασμός, παρὰ σοὶ ἡ ἀπολύτρωσις	ὅτι παρὰ σοὶ ἡ ἀπολύτρωσις
BARB336, RGB27, RNB226, S959, GFIV, GFVII, GFX, PCS213, V1833, GFII, SM10, S961, S973, OT434, OT344, V1554, V1970, V2005, BARB329, BARB345, BARB393, P330, PCS214, S982, KR45, PAT104, CR11, EBE662, GF1, AMR24, ARB37, PCS367, VP984, KAR118, PR67, SKP53, DJ236, P324, GFXXI ² , S968, S972, S977, S981, P349, AMR24 ¹ , S989, DRA151, BUR54, VP985, VP1078, S979, S978, S1065, S1068, 1710.	V1811, V1875, Barb431, S980, S988, S2025, SB350, S1066, S1595, S1076, VP1073 ² , S992, 1629, 1632, 1638, 1701, 1803 καὶ τὰ μεταγενέστερα.

παρὰ σοὶ... παρὰ σοὶ...: RGB27, S959, PCS213, S973, OT344, BARB329, BARB345, BARB393, KR45, PAT104, EBE662, GF1, ARB37, PCS367, VP984, KAR118, PR67, P324, S968, S972, S977, S981, P349, AMR24¹, S989, DRA151, BUR54, VP985, VP1078, S979, S1065, S1068.

παρὰ σοῦ... παρὰ σοῦ...: BARB336, GFIV, GFVII, GFX, OT434, V1554, V2005, P330, PCS214, AMR24, SKP53.

παρὰ σοῦ... παρὰ σοὶ...: RNB226, V1833, GFII, SM10, S982.

παρὰ σοὶ... παρὰ σοῦ...: S961, V1970, CR11, DJ236, GFXXI², S978.

5.78. ... τῆς σῆς ἀφράστου δυνάμεως τὴν ἀγαθότητα.

δυνάμεως	χρησιτότητος
BARB336, RGB27, RNB226, S958, GFIV, GFVII, GFX, PCS213, V1833, GFII, SM10, S961, V1811, S973, OT434, OT344, EBE713, V1554, V1875, V1970, BARB329, BARB345, BARB393, BARB431, P330, PCS214, S982, KR45, PAT104, CR11, EBE662, GF1, AMR24, BARB443, ARB37, PCS367, SPH518, VP984, KAR118, PR67, SKP53, DJ236, P324, GFXXI ² , S968, EBE661, S972, S977, S980, S981, P349, DU29, AMR24 ¹ , S989, DRA151, BUR54, VP985, VP1078, S979, S978, S988, S2027, GFXIV, AD41330, 1629, 1632.	S2025, SB350, S1065, S1066, S1068, S1595, S1076, VP1073 ² , S992, 1638, 1701, 1710, 1803 καὶ τὰ μεταγενέστερα.

5.79. Ἐλλαμψον ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν...

Εἶναι ἴδια ἢ εὐχή μὲ τὴν Λειτουργία. Σὲ κανέναν κώδικα τῆς Λειτουργίας ἀπαντᾶται «Λάμψον...». Τὸ λάθος μπορεῖ νὰ ἔχει προκύψει ἀπὸ τὴν 12^η εὐχή: «λάμψον ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν τὸν ἀληθινὸν ἥλιον τῆς δικαιοσύνης σου». Ἡ κάποιος ἀπλὰ ἀφαίρεσε τὸ περιττὸ κατὰ τὴν γνώμη τοῦ πρόθεμα «ἐν- (ἐλ-）」 ἐφόσον ἀκολουθεῖ «ἐν ταῖς καρδίαις». Μὲ τὴν ἴδια λογικὴ ὅμως καὶ στὴν Λειτουργία πρέπει νὰ ἀλλάξει ἢ εὐχή, ἀλλὰ καὶ πολλὲς ἄλλες εὐχές. Ἀπὸ τὸν 10^ο αἰ. πολλοὶ μορφωμένοι καὶ λόγιοι πατέρες ἀνέγνωσαν αὐτὴ τὴν εὐχή, ὑπάρχουν πολλὲς μικροδιαφορὲς στὸ κείμενο, συνήθως μεταθέσεις τῶν λέξεων, ἀλλὰ κανένας δὲν τόλμησε νὰ ἀλλάξει τὴν πρώτη λέξη, ἐπειδὴ τοὺς φάνηκε γραμματικὰ ὀρθότερο. Ἄραγε κανένας δὲν παρατήρησε ὅτι ἦταν περιττὸ τὸ «ἐλ-»;

Ἡ θέση τῆς εὐχῆς, ὅπως καὶ τῆς ἐπομένης, δικαιολογεῖται ἀπὸ τὸ ἀσματικὸ τυπικὸ (βλ. τὴν σημείωση κάτω).

GF1: «Δεῖ δὲ γινώσκειν, ὅτι αὐτὴ ἡ εὐχή ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ οὐ γίνεται· ἀλλ' ἐν ταῖς λοιπαῖς, ἐν αἷς μετὰ τὴν ζ' ψῆδὴ λέγεται τὸ εὐαγγέλιον, κατὰ τὰς ἐπισημοὺς τῶν ἑορτῶν».

LVB7: «Εὐχή λεγομένη εἰς τὸ ἑσθινὸν εὐαγγέλιον, ψαλλομένου τοῦ προκειμένου».

1629: «Εἰς τὸ ἑλληνικόν, μόνον ὧδε κεῖται, ἐν δὲ τῷ σλαβονικῷ, εἰς τὴν θείαν λειτουργίαν πρὸ τοῦ εὐαγγελίου. Σὺ δὲ ἀναγίνωσκε αὐτήν, ἐὰν βούλῃ, εἰς τὴν σελίδα (ταδε)-

Ἐλλαμψον...».

Ἐλλαμψον	RGB27, S959, PCS213, GFII, S961, P330, P392, PAT105, LVB7, EBE662, GF1, PCS367, VP984, KAR118, PR67, S971, P349, BUR54, VP985, VP1078, S988, S992.
----------	--

Λάμψον	S2025, SB350, S1065, S1066, S1068, S1595, S1076, VP1073 ² , 1638 και τὰ μεταγενέστερα.
--------	---

5.80. Ὅτι ἅγιος εἶ, ὁ Θεὸς ἡμῶν...

Τὴν ἐκφώνηση τῆς εὐχῆς τοῦ Εὐαγγελίου δανειστήκαμε ἀπὸ τὸ RGB27. Κατὰ τὴν γνώμη μας αὐτὴ εἶναι ἡ μόνη σωστὴ ἐκφώνηση, διότι πρὶν τὸ Εὐαγγέλιο μέχρι σήμερα μόνο αὐτὴ ἐκφωνεῖται.

RGB27, EBE713, LVB7, PCs367, PR67, P349, VP1057 (Λεϊτ.).

5.81. Ἐλέει καὶ φιλανθρωπία...

Αὐτὴ ἡ ἐκφώνηση ὑπάρχει στὴν 5^η εὐχὴ τοῦ Ἑσπερινοῦ, σὲ μία εὐχὴ τῶν Ἑγκαινίων, στὴν χειροτονία διακονίσης (PCs213, 33r). Τὸ «οἰκτιρμοῖς» πρέπει νὰ ἔχει εἰσαχθεῖ, ὅπως εἶπαμε, ἀπὸ τὴν 12^η εὐχὴ.

Ἐλέει καὶ φιλανθρωπία	Ἐλέει καὶ οἰκτιρμοῖς καὶ φιλανθρωπία
BARB336, SMΓ53, RGB27, RNB226, S956, S958, GFIV, GfVII, GFX, PCs213, V1833, GfII, SM10, V1811, OT434, OT344, EBE713, V1554, V1875, V2005, BARB329, BARB345, BARB393, BARB431, P330, P392, PCs362, Es13, S960, KR45, Pat104, PAT105, LVB7, EBE662, GfI, AMF3, AMR24, BARB443, PCs367, SYN381, VP984, VPE22, KAR118, PR67, SKP53, DJ236, P324, S968, S972, S977, S980, S981, P349, S989, DrA151, KMR142, VP1086, BUR54, VP985, VP1078, S979, S978, S984, S988, AD41330.	V1970, CR11, EBE661, AMR24 ¹ , 1508, 1519, DRA151, S2025, VP1049, SB350, S1065, S1066, S1068, S1595, S1076, VP1073 ² , S992, 1629, 1632, 1638, 1701, 1710, 1803 καὶ τὰ μεταγενέστερα.

5.82. Εὐχὴ ια' εἰς τοὺς αἶνους

Ἡ εὐχὴ λέγεται πρὶν τοὺς αἶνους, μετὰ τὴν ἐνάτη Ὡδὴ, ὅπως ἐπιγράφεται στὰ ἐξῆς χροφ:

Εὐχὴ εἰς τοὺς αἶνους / τῶν αἰνῶν: SMΓ53, RGB27, RNB226, S956, S958, GFIV, GfVII, PCs213, V1833, GfII, SM10, S961, V1811, V1875, V1970, BARB329, BARB393, BARB345, BARB431, P330, P392, Es13, S960, S982, KR45, LVB7, GfI, AMF3, AMR24, BARB443, ARB37, PR67, P324, S981.

5.83. ... καὶ πᾶσα πνοὴ καὶ κτίσις αἰνεῖ...

Ἡ εὐχὴ εἶναι τῶν «αἰῶνων», ἡ ἐκφώνηση περιέχει τὴν λέξη «αἰνοῦσι» καὶ ἐδῶ πάλι εἶναι τὸ ἴδιο ρῆμα «αἰνεῖ». Κάποιος σκέφτηκε ὅτι γίνεται ἄσκοπη ἐπανάληψη τοῦ ρήματος καὶ ἀποφάσισε νὰ τὸ ἀντικαταστήσει μὲ τὸ «ὑμνεῖ».

αἰνεῖ	ὑμνεῖ
BARB336, SMΓ53, RGB27, RNB226, S956, S958, GFIV, GFVII, GFX, GFZII, PCS213, V1833, GFII, SM10, S961, S962, V1811, S973, OT434, OT344, EBE713, V1554, V1875, V1970, V2005, BARB329, BARB345, BARB393, BARB431, P330, P392, PCS362, Es13, S960, PAT104, PAT105, CR11, LVB7, EBE662, GF1, AMF3, AMR24, BARB443, ARB37, SPH518, VP984, KAR118, PR67, SKP53, DJ236, GFXXI ² , S968, EBE661, S972, S977, S980, S981, P349, AMR24 ¹ , S989, BUR54, VP985, VP1078, S979, S978, S988, S2027, 1710,	P324, DrA151, S2025, SB350, S1065, S1066, S1068, S1595, S1076, VP1073 ² , S992, 1629, 1632, 1638, 1701, 1803 καὶ τὰ μεταγενέστερα.

«αἰνεῖ [καὶ] ὑμνεῖ»: S982, PCS367.

5.84. Ὅτι σὲ αἰνοῦσι... καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν... ἢ ἀναπέμπουσι. Καὶ οἱ δύο παραλλαγές ἔχουν τὴν ἱστορικὴ, τὴν λειτουργικὴ καὶ τὴν συντακτικὴ βάση. «Ἐνι γοῦν καὶ τοῦτο καλὸν ὥσπερ κάκεινο, καὶ ὅπερ θέλεις εἰπεῖν ἐκ τῶν δύο, λέγε».

ἀναπέμπομεν	ἀναπέμπουσι
SMΓ53, PCS213, GF1, KAR118, S980, 1519, BUR54, S988, SB350, S1065, S1066, S1068, S1595, S1076, VP1073 ² , 1629, 1632, 1638 (Fωθ.), 1701, 1803 (Fωθ.),	OT344, V2005, BARB345, BARB393, Es13, PAT105, EBE662, S968, S989, VP1086, VP1049, S992, 1638 (διατ.), 1803 (διατ.), 1877, 1864 1924, 1948.

5.85. Αἰνοῦμεν καὶ ὑμνοῦμεν καὶ εὐλογοῦμεν καὶ δοξάζομεν...

Ἄν στοὺς προηγουμένους αἰῶνες τὴν παράλειψη τῶν «καὶ» καὶ τοῦ ρήματος «δοξάζομεν» μπορούμε νὰ ἐξηγήσουμε μὲ τὴν ἀπροσεξία τῶν μεταγραφῶν, ἀπὸ τὸν 17^ο αἰ., ὅπως φαίνεται, τὰ θεώρησαν περιττὰ καὶ τὰ ἀφαίρεσαν χωρὶς οἶκτο.

Αἰνοῦμεν καὶ ὑμνοῦμεν καὶ εὐλογοῦμεν καὶ δοξάζομεν	Αἰνοῦμεν, ὑμνοῦμεν, εὐλογοῦμεν [δοξάζομεν]
BARB336, RGB27, RNB226, S956, S958, GFIV, GFVII, GFX, GFZII,	GfII, PCS362, SPH518.

PCs213, V1833, SM10, S961, S962, V1811, S973, OT434, OT344, EBE713, V1554, V1875, V1970, V2005, BARB329, BARB345, BARB393, BARB431, P330, P392, PCs214, Es13, S960, S982, KR45, PAT104, PAT105, Cr11, LvB7, EBE662, GfI, AMF3, AMR24, *Barb443*, ARB37, PCs367, Vp984, KAR118, PR67, SKP53, DJ236, P324, S968, S972, S977, S980, P349, AMR24¹, DRA151, BUR54, Vp985, Vp1078, S979, S978, S988, S2025, S2027, S1065, S1068.

EBE661, S981, S989, AD41330, SB350, S1066, S1595, S1076, Vp1073², S992, 1629, 1632, 1638, 1701, 1710, 1803 και τὰ μεταγενέστερα.

5.86. ... τοῦ ἀπροσίτου σου φωτός.

τοῦ ἀπροσίτου σου φωτός	τοῦ ἀπροσίτου φωτός
BARB336, RGB27, RNB226, S956, GfIV, GfX, GfZII, PCs213, V1833, SM10, S961, S962, OT344, EBE713, V1970, BARB329, BARB393, P330, P392, PCs214, PCs362, Es13, S960, S982, KR45, LvB7, EBE662, GfI, AMF3, AMR24, PCs367, SPH518, Vp984, KAR118, SKP53, DJ236, S968, EBE661, S972, S981, BUR54, Vp985, Vp1078, S988, S2027, 1629, 1632, 1710.	S958, GfVII, GfII, V1811, S973, OT434, V1554, V1875, V2005, BARB345, BARB431, PAT105, CR11, BARB443, ARB37, PR67, P324, S977, S980, P349, AMR24 ¹ , S989, DRA151, S979, S978, S2025, AD41330, SB350, S1065, S1066, S1068, S1595, S1076, Vp1073 ² , S992, 1638, 1701, 1803 και τὰ μεταγενέστερα.

5.87. “Ὅτι Θεός ἐλέους, οἰκτιρμῶν καὶ φιλανθρωπίας ὑπάρχεις...

«Ἀκατάληπτόν ἐστιν» ὄντως γιατί ἄλλαξαν τὴν ἐκφώνηση ποὺ εἶναι ἀκριβῶς αὐτῆ τῶν Πληρωτικῶν. Μάλιστα, «Ὅτι σὺ εἶ ὁ Θεός ἡμῶν...» ἤδη εἰπώθηκε στὴν πέμπτη εὐχή. Ἐλάχιστα ἄλλα χφφ ἔχουν κάποιες ἄλλες, διαφορετικὲς ἐκφωνήσεις ποὺ δὲν τίς γράψαμε στὸν πίνακα.

Ὅτι Θεός ἐλέους, οἰκτιρμῶν καὶ φιλανθρωπίας ὑπάρχεις...	Ὅτι σὺ εἶ ὁ Θεός ἡμῶν καὶ σοὶ τὴν...
BARB336, RGB27, RNB226, S958, GfIV, GfVII, GfX, GfZII, PCs213, V1833, GfII, SM10, S961, V1811, S973, OT434, OT344, V1875, V1970, BARB329, BARB393, BARB431, P330, PCs214, PCs362, Es13, S960, GfXX ¹ , S982, KR45, PAT104, PAT105, CR11, EBE662, GfI, AMF3, AMR24, BARB443, ARB37, PCs367, Vp984, <i>Kar118</i> , PR67, SKP53, DJ236, P324, S972, S977, S980, S981, P349, AMR24 ¹ , DRA151, BUR54, Vp985, Vp1078, S979, S978, S988.	S2025, SB350, S1065, S1066, S1068, S1595, S1076, Vp1073 ² , S992, 1629, 1632, 1638 και τὰ μεταγενέστερα.

5.88. Εὐχή τῆς κεφαλοκλισίας

ΣΥΜ: «Αἰτησάμενος οὖν παρὰ τοῦ μόνου Κυρίου καὶ ἀγίου ὁ ἱερεὺς τοῦ ἐν ὑψηλοῖς μὲν κατοικοῦντος τῆς αὐτοῦ δόξης, πάντα δὲ ἐφορῶντος, ᾧ καὶ τὰς ψυχὰς σὺν τοῖς σώμασιν ὑπεκλίναμεν εὐλογίαν θείαν καὶ τὴν τῶν ἐκουσίων καὶ ἀκουσίων ἀμαρτημάτων συγχώρησιν καὶ τὴν τῶν ἐγκοσμίων ἀγαθῶν καὶ τῶν ὑπερκοσμίων χορηγίαν, ἐξανίσταται ὡς ἐνισχυθεὶς παρὰ Θεοῦ καὶ ἀνεγερθεὶς μετὰ τοῦ λαοῦ καὶ εὐχαριστῶν ἐκφωνεῖ: “Σὸν γάρ ἐστι τὸ ἐλεεῖν καὶ σῶζειν” καὶ τότε ποιεῖται τὰ τῆς ἀπολύσεως» (PG 155, 588AB).

Ἡ πιὸ μικρὴ εὐχή τοῦ Ὁρθρου ἔχει ὑποστει, ὅπως θὰ δοῦμε στὴν συνέχεια, τὶς περισσότερες ἀλλαγές καὶ προσθήκες.

5.89. ... ἐν ὑψηλοῖς κατοικῶν καὶ τῷ παντεφόρῳ σου ὄμματι...

Κατ' ἀρχὴν προστέθηκε «καὶ τὰ ταπεινὰ ἐφορῶν» προφανῶς ἐξ ἐπιδράσεως ἄλλων εὐχῶν, π.χ. τῶν κατηχομένων τῆς Λειτουργίας τοῦ Χρυσοστόμου.

ὁ ἐν ὑψηλοῖς κατοικῶν καὶ τῷ παντεφόρῳ σου ὄμματι	ὁ ἐν ὑψηλοῖς κατοικῶν καὶ τὰ ταπεινὰ ἐφορῶν...
BARB336, RGB27, RNB226, S956, S958, GFIV, GFVII, GFX, GFZII, PCS213, V1833, GFII, SM10, S961, S962, ST43, V1811, S973, OT434, OT344, EBE713, V1875, V1970, V2005, BARB329, BARB345, BARB393, P392, PCS214, V1554, BARB431, P330, PCS362, ES13, S960, GFXX ¹ , S982, KR45, PAT104, PAT105, CR11, LVB7, EBE662, GF I, AMF3, AMR24, BARB443, ARB37, PCS367, ESF, SPH518, VP984, KAR118, PR67, SKP53, P347 ² , DJ236, P324, S968, EBE661, S972, S977, S980, S981, P349, I508, S989, 1519, DRA151, BUR54, VP985, VP1078, S979, S978, S984, S988, S2027, GF XIV, AD41330, 1710, ΣΥΜ	AMR24 ¹ , S2025, DU105, SB350, S1065, S1066, S1068, S1595, S1076, VP1073 ² , S992, 1629, 1632, 1638, 1701, 1803 καὶ τὰ μεταγενέστερα.

5.90. ... τῆς καρδίας καὶ τοῦ σώματος...

Ἴσως εἶναι ὁ Συμεὼν Θεσσαλονίκης ποὺ προκάλεσε τὴν σύγχυση. Ἐνῶ ἀποδεδειγμένα τὸ κείμενο ἔχει «καρδίας», αὐτός, ἀποδίδοντας τὸ νόημα μὲ ἄλλες λέξεις, ὅπως συνηθίζει, ἔγραψε ἀντὶ «καρδίας» τὴν λέξη «ψυχῆς».

της καρδιάς και του σώματος	της ψυχής και του σώματος
<p>BARB336, RGB27, RNB226, S956, S958, GFIV, GFVII, GFX, GFZII, PCS213, V1833, GFII, SM10, S961, S962, ST43, V1811, S973, OT434, OT344, EBE713, V1875, V1970, V2005, BARB329, BARB345, BARB393, P392, PCS214, V1554, BARB431, P330, PCS362, Es13, S960, S982, KR45, PAT104, PAT105, CR11, LVB7, EBE662, GF I, AMF3, AMR24, BARB443, ARB37, PCS367, SPH518, VP984, KAR118, PR67, SKP53, P347², Dj236, P324, S968, EBE661, S972, S977, S980, S981, P349, AMR24¹, 1508, S989, 1519, DRA151, BUR54, VP985, VP1078, S979, S978, S984, S988, S2025, S2027, GFIV, AD41330, DU105, SB350, S1066, S1595, S1076, S992, 1629, 1632, 1638, 1701, 1710.</p>	<p>S1065, S1068, VP1073², 1803 και τὰ μεταγενέστερα. ΣΥΜ</p>

5.91. ... και δεόμεθά σου· Ἐκτεινον τὴν χεῖρά σου...

Προστέθηκε «ἅγιε ἁγίων» ἀπὸ τὴν Ἀναφορὰ τοῦ Μ. Βασιλείου.

και δεόμεθά σου· Ἐκτεινον	και δεόμεθά σου, ἅγιε ἁγίων· Ἐκτεινον
<p>BARB336, RGB27, RNB226, S956, S958, GFIV, GFVII, GFX, GFZII, PCS213, V1833, GFII, SM10, S961, S962, ST43, V1811, S973, OT434, OT344, EBE713, V1875, V1970, V2005, BARB329, BARB345, BARB393, P392, PCS214, V1554, BARB431, P330, PCS362, Es13, S960, S982, KR45, PAT104, PAT105, CR11, LVB7, EBE662, GF I, AMF3, AMR24, BARB443, ARB37, PCS367, SPH518, VP984, KAR118, PR67, SKP53, P347², Dj236, P324, S968, EBE661, S972, S977, S980, S981, P349, AMR24¹, 1508, S989, 1519, DRA151, BUR54, VP985, VP1078, S979, S978, S984, S988, S2025, S2027, GFIV, AD41330, SB350, S1066, S1595, S1076, S992, 1629, 1632, 1638, ΣΥΜ</p>	<p>DU105, S1065, S1068, VP1073², 1701, 1710, 1803 και τὰ μεταγενέστερα.</p>

5.92. ... δωρούμενος ἡμῖν και τὰ ἐγκόσμια ἀγαθά σου.

Και ἐδῶ πάλι ὁ ἴδιος ἅγιος «φταίει», ἐφόσον πρὶν ἀπ' αὐτὸν στὰ Εὐχολόγια δὲν ὑπῆρχε τέτοια προσθήκη.

δωρούμενος ἡμῖν και τὰ ἐγκόσμια ἀγαθά σου	τὰ ἐγκόσμια και ὑπερκόσμια ἀγαθά σου
<p>BARB336, RGB27, RNB226, S956, S958, GFIV, GFVII.</p>	<p>DU105, SB350, S1066, S1595, S1076.</p>

GfX, GfZII, PCS213, V1833, SM10, S961, S962, St43, V1811, S973, OT434, OT344, EBE713, V1875, V1970, V2005, BARB329, BARB345, BARB393, P392, PCS214, V1554, BARB431, P330, PCS362, ES13, SM20, S960, GfXX¹, S982, KR45, PAT104, PAT105, CR11, LVB7, EBE662, GfI, AMF3, AMR24, BARB443, ARB37, PCS367, SPH518, VP984, KAR118, PR67, SKP53, P347², Dj236, P324, S968, EBE661, S972, S977, S980, S981, P349, AMR24, 1508, S989, 1519, DRA151, BUR54, VP985, VP1078, S979, S978, S984, S988, S2025, S2027, AD41330, S1065, S1068, S992.

VP1073², 1629, 1632, 1638, 1701, 1710, 1803 και τὰ μεταγενέστερα. ΣΥΜ

5.93. Σὸν γάρ ἐστι τὸ ἔλεεῖν καὶ σφῶζειν, ὁ Θεὸς ἡμῶν...

ἐλεεῖν καὶ σφῶζειν, ὁ Θεὸς ἡμῶν	τὸ ἔλεεῖν καὶ σφῶζειν ἡμᾶς, ὁ Θεὸς ἡμῶν
BARB336, RGB27, RNB226, S956, S958, GfVII, GfX, PCS213, V1833, S973, OT344, V1970, V2005, ES13, GfXX ¹ , EBE662, GfI, BARB443, PCS367, SYN381, VP984, KAR118, PR67, P347 ² , P324, S968, S972, S977, S980, P349, VP985, S984, S988, 1710, ΣΥΜ	OT434, V1554, BARB345, BARB393, S960, PAT104, PAT105, CR11, EBE661, 1508, S989, 1519, DRA151, VP1086, BUR54, VP1078, S979, S2025, S2027, GfXIV, VP1049, S1065, S1066, S1068, S1595, S1076, VP1073 ² , S992, 1629, 1632, 1638, 1701, 1803 και τὰ μεταγενέστερα.

5.94. ΔΙΑΚΟΝΙΚΑ, ΕΚΦΩΝΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΠΟΛΥΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΣΠΕΡΙΝΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΟΡΘΡΟΥ

Ἄρκεστήκαμε στὸ νὰ ἀσχοληθοῦμε μόνο μὲ τὰ λεκτέα, διότι κάθε τόπος ἔχει τὶς ἰδιότητες του καὶ γιὰ νὰ διατυπωθεῖ ἕνας κοινὸς τύπος χρειάζεται εἰδικὴ μελέτη. Πολλὴ δὲ λεπτολογία στὶς δευτερεύουσες ἀκολουθίες ὑπερφορτώνει τὶς φυλλάδες τῆς θείας Λειτουργίας ποῦ εἶναι τὸ πρῶτο καὶ τὸ κύριο ἀντικείμενο τοῦ παρόντος.

5.95. Εἰς τὸν ὄρθρον μετὰ τὸ γ' κάθισμα τοῦ ψαλτηρίου (ἄμωμον ἢ πολυέλεον): Ὅτι ἠυλόγηται καὶ δεδόξασται...

EBE662: «Ὅτι εὐλόγηται καὶ δεδόξασται τὸ πάντιμον καὶ μεγαλοπρεπές... Εἰς τὰ ἄμωμερα, εἰς τε τὸν ἄμωμον καὶ τὸν πολυέλεον, ἡ αὐτὴ συναπτὴ καὶ ἡ ἐκφώνησις λέγεται» (BUR54 περίπου τὸ ἴδιο. Ἐπίσης τὸ DRA151).

1508, 1519: «Μετὰ τὸ γ' κάθισμα [τοῦ ὄρθρου] ἐκφωνεῖ Ὅτι ἠυλόγηται καὶ δεδόξασται... Μετὰ τὸ δ' κάθισμα ἐκφωνεῖ Ὅτι ἡγιασται καὶ δεδόξασται...».

1629: «Τούτο δὲ μετὰ τὸ γ' καθίσμα, ὅταν ἀναγινώσκειται, ὁ ἱερεὺς ἐκφωνεῖ· Ὅτι ἠυλόγηται καὶ δεδόξασται... Εἰ δὲ τύχη τῆ Κυριακῆ πολυέλεος, γίνεται συναπτη μικρά, ὁ δὲ ἱερεὺς ἐκφωνεῖ· Ὅτι ἡγίασται καὶ δεδόξασται...».

5.96. ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΤΩΝ ΚΕΚΟΙΜΗΜΕΝΩΝ

Πατριάρχης Παῖσιος: «Ἡ τάξις τῆς ἀκολουθίας τῶν κεκοιμημένων ἐδώ εἰς τὰ μέρη τῆς Κων/πόλεως ἥλλαξε καμπόσον, ἔστωντας καὶ νὰ σμικρύνουσιν ἀπὸ τὸν τύπον ἐκεῖνον ὁποῦ ἔχομεν εἰς τὸ εὐχολόγιον» (*Gramota*, σσ. 563-564).

5.97. ... πρέσβευε τοῦ σωθῆναι τὰς ψυχὰς τῶν δούλων σου.

σωθῆναι	ἐλεθῆναι καὶ συγχωρηθῆναι
S982, PR67, IV373, HR5534 (14 ^{ος}), S972, S977, S980, S990, S991, S2067, DU35, TRH274, S989, S2045, BUR54, EBE759, S970, S974, S976, S979, S978, S985, S1975, S2027, AD11861, HR5548 (16 ^{ος}), VP987 (ἄλλου: «ἀναπαῦσαι»), S1000, EBE668, 1638, 1803, 1864 1924.	S1092.

5.98. Ἔτι δεόμεθα ὑπὲρ ἀναπαύσεως...

ΣΥΜ: «Ἐν ἐκάστη δὲ στάσει προσευχὴ παρὰ πάντων τῶν ἱερέων γίνεται... Ἡ δὲ τῶν ἱερέων εὐχὴ γίνεται οὕτω· Λαβόντος διακόνου θυμιατήριον καὶ θυμίαμα ἐμβαλόντος καὶ παρὰ τοῦ ἱερέως εὐλογίαν λαβόντος, πρὸς τῆ κεφαλῇ τοῦ κειμένου κατὰ τὸ μέσον ἴσταται οὗτος· καὶ θυμιῶν ἐπάνωθεν τοῦ λειψάνου, ὡς ὑπὲρ αὐτοῦ προσευχόμενος καὶ τῷ Θεῷ προσφέρων θυμίαμα ἐκφώνως φησὶν· Ἔτι καὶ ἔτι ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν... Ἐπειτα ὑπὲρ ἀναπαύσεως εὐχεται τῆς ψυχῆς τοῦ κεκοιμημένου» (PG 155, 684AB).

ἀναπαύσεως	AD32011 (1), VP984, S977, S980, PP1084, DU29, TRH274, S974, S979, S988, S997, S2027, AD11861 (2), VP1073 ² , 1638, 1803.
ἀναπαύσεως καὶ συγχωρήσεως	S990, 1864-1924.
μακαρίας κοιμήσεως καὶ ἀναπαύσεως	S964, S2067, AD11861 (1: – «μακαρίας»).
ὑπὲρ τοῦ ἀειμνήστου δούλου	S971, S969.

ἀναπαύσεως, μακαρίας μνήμης καὶ ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν	IV373, S931, EBE668.
Ἵπὲρ τοῦ ἀειμνήστου δούλου τοῦ Θεοῦ τοῦδε, κοιμήσεως, ἀνέσεως καὶ μακαρίας μνήμης αὐτοῦ...	SA261 (Ἐιρηνικά).
μακαρίας μνήμης καὶ αἰωνίου ἀναπαύσεως	S989, S1090, S1092.
μακαρίας κοιμήσεως καὶ ἀναπαύσεως, μνήμης καὶ ἀφέσεως τὰς ψυχὰς (sic)	S976.
κοιμήσεως, ἀνέσεως, μακαρίας μνήμης καὶ ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν τοῦ κεκοιμημένου ἀδελφοῦ ἡμῶν	GfV, GfX, SM10, Pr67, S972, DU35, S2045, EBE759, VP877, VP878, Vp1024, S1000.
μακαρίας μνήμης καὶ ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν	VP1207, VP987.
Ἄλλα	AD32011 (2), S2067, SB57, DRA151, S985, VP825, 1632.

5.99. ... καὶ ὑπὲρ τοῦ συγχωρηθῆναι... Ὅπως Κύριος...

Κανονικὰ καὶ τὸ «Καὶ ὑπὲρ τοῦ συγχωρηθῆναι...» εἶναι ξεχωριστὴ αἴτηση, ἀλλὰ ἐφόσον ἀρχίζει μὲ «καὶ» τὴν συνάψαμε μὲ τὴν προηγούμενη. Ἐνῶ οἱ ἄλλες δύο δὲν μποροῦν νὰ συγχωνευτοῦν μὲ τὶς πρώτες.

ΣΥΜ: «Καὶ ὑπὲρ τοῦ συγχωρηθῆναι αὐτῷ πάντα τὰ πλημμελήματα καὶ ὅπως Κύριος τάξη τὴν ψυχὴν αὐτοῦ εἰς τὴν ἀνάπαυσιν τῶν δικαίων. Καὶ ὁμοφώνως πάντες τὴν ἀνυσιμωτάτην εὐχὴν, τὸ "Κύριε, ἐλέησον" ἀνακράζουσι» (PG 155, 684C).

Κάθε αἴτηση ξεχωριστά: GfV, GfX, S973, AD32011, VP984, Pr67, S964, S971, SA261, S969, IV373, V573, S972, S980, S931, S990, SB57, P334, PP1084, DU29, DU35, TPH274, DRA151, S2045, VP985, S974 (2), S976, S985 (2), S988, S2027, VP1207, VP987, VP825, VP877, S1000 (1), EBE668, 1632, 1803.

Ὅλες μαζί: S977, S995, S2067, S989, S985 (1), S997, EBE759, AD11861, S1086, S1087, 1638, 1893.

Μοιράζονται ὅλες σὲ δύο/τρὴς αἰτήσεις: S974 (1), VP878, VP1024, S1000 (2), S1090, S1092, VP1073², 1877, 1864-1924.

5.100. ... καὶ ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν...

ἀμαρτιῶν αὐτοῦ/-ῶν	ἑαυτῶν ἀμαρτιῶν
GfIV, AD32011, S964, S971, SA261, Iv373, S972, S977 (1), S980, SB57, Pp1084, DU35, DRA151, S2045, S976, S979, S985, S988, S997, S2027, Vp987, Vp877, S1000, EBE668, Vp1073 ² , 1803, 1864-1924.	S977 (2), S2067, Tph274, S989, EBE759, S974, S978, AD11861, Vp825, Vp878, Vp1024, S1086, S1087, S1090, S1092, 1638, 1893, 1877.

5.101. ... παρὰ Χριστῷ τῷ ἄθανάτῳ βασιλεῖ καὶ Θεῷ ἡμῶν αἰτησώμεθα.
 Ὅταν λέγονται τὰ Εἰρηνικά τῶν κεκοιμημένων, τότε ἀπαντᾶται «αἰτησόμενοι... παραθώμεθα».

ΣΥΜ: «Καὶ πάντας αἰτήσασθαι παραινεῖ παρὰ Χριστοῦ τῷ κειμένῳ τὰ ἐλέη αὐτοῦ, τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν καὶ ἄφεσιν τῶν ἀμαρτημάτων» (ὁ.π.).

Τὸ DU35 ἔχει τὶς ἀποκρίσεις τοῦ λαοῦ («Κύριε ἐλέησον γ . Παράσχου, Κύριε»).

... αἰτησόμενοι... παραθώμεθα	Incipit	... τῷ Θεῷ αἰτησώμεθα
GfIV, GfX, GfVX, GfXLIII, AD32011 (1), S969, S972, S990, DRA151, S2045, Vp1207.	Vp984, S971, S980, S981, DU29, S988.	AD32011 (2), S964, SA261, Iv373, S977, S2067, SB57, DU35, Tph274, S989, EBE759, S974, S976, S979, S978, S985, S997, S2027, AD11861, Vp987, Vp825, Vp877, Vp878, Vp1024, S1000, S1086, S1087, S1090, S1092, EBE668, Vp1073 ² , 1632, 1638, 1803, 1877, 1893, 1864-1924.

5.102. [Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὁ λαός· Κύριε, ἐλέησον.]

Σὲ ὀρθογώνιες ἀγκύλες, ἐφόσον ὅλη ἡ διακονικὴ συναπτὴ μᾶς εἰσάγει στὴν εὐχή (Vp984).

5.103. ... ὁ τὸν θάνατον καταργήσας καὶ τὸν διάβολον καταπατήσας...

Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸν πίνακα, τὸ ἀρχικὸ κείμενο εἶχε «θάνατον καταργήσας, διάβολον καταπατήσας» ποὺ εἶναι ἀγιογραφικό. Ἀργότερα, προφανῶς κατ' ἐπίδραση τοῦ πασχαλινοῦ τροπαρίου «Χριστὸς ἀνέστη ἐκ νεκρῶν...», οἱ μετοχές ἄλλαξαν τὶς θέσεις τους καὶ στοὺς μεταβυζαντινοὺς χρόνους ἐπεκράτησε «θάνατον καταπατήσας, διάβολον καταργήσας» ποὺ καὶ αὐτὸ ἔμμεσα μαρτυρεῖται ἀπὸ τὴν Κ. Διαθήκη.

«Διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ σωτήρος ἡμῶν Χριστοῦ Ἰησοῦ, καταργήσαντος μὲν τὸν θάνατον, φωτίσαντος δὲ ζῶην...» (Β΄ Τιμ. 1,10).

«... ἵνα διὰ τοῦ θανάτου καταργήσῃ τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, τοῦτ' ἔστι τὸν διάβολον» (Εβρ. 2,14).

S964: «τὸν διάβολον δήσας καὶ τὸν θάνατον καταπατήσας».

ΣΥΜ: «Ὁ δὲ ἱερεὺς πρότερον τὴν εὐχὴν μυστικῶς τῷ Θεῷ μετ' εὐλαβείας ἀνενεγκὼν, καὶ Θεὸν τῶν πνευμάτων αὐτὸν εἰπὼν, ἦτοι τῶν ἀγγέλων καὶ τῶν ψυχῶν, καὶ πάσης σαρκός, ἦτοι τῶν ἐνσωμάτων ἀνθρώπων, τὸν διὰ θανάτου τὸν θάνατον καταργήσαντα καὶ διὰ σταυροῦ τὸν διάβολον καταπατήσαντα...» (PG 155, 684CD).

ὁ τὸν θάνατον καταργήσας καὶ τὸν διάβολον καταπατήσας	ὁ τὸν θάνατον καταπατήσας καὶ τὸν διάβολον καταργήσας
BARB336, RNB226, S958, S959, GFIV, GFVII, GFX, PCS213, GFII, SM61, P328, PM1217, SM10, S961, GFXLIII, GFXI, V1811, S973, S1036, OT344, EBE713, BARB431, P330, PCS214, PCS362, KR45, LVB7, EBE662, GF1, BARB443, AD32011, ARB37, PCS367, VP984, KAR118, S971, SA261 (1), S969, P324, S980, S981, S990, DU29, DU35, S997, S2027 (1, «διορθώνει» ἀπὸ πάνω).	S963 («πατήσας»), CR11, AMF3, PR67, SKP53 («πατήσας»), SA261 (2), IV373, S972, S977, S2067, PP1084, TRH274, S989, S2045, EBE759, VP790, VP985 («πατήσας»), S974, S976 («πατήσας»), S979, S978, S985, S988, S2027 (2), AD11861, VP987, VP825, S1000, S1092, EBE668, VP1073 ² , 1632, 1638, 1864-1924, 1803, 1877.

5.104. ... χαρισάμενος...

ΣΥΜ: «... καὶ διὰ νεκρώσεως ζῶην χορηγήσαντα τῷ κόσμῳ...» (PG 155, 684D).

χαρισάμενος	δωρησάμενος
BARB336, RNB226, S958, S959, GFIV, GFX, PCS213, GFII, P328, GFXLIII, SM10, S961, GFXI, V1811, S973, S1036, OT344, EBE713, S963, KR45, LVB7, EBE662, AD32011 (2), GF1, AMF3, PCS367, S971, SA261 (β), S969 (2), S981, S990.	SM61, PM1217, BARB431, P330, PCS214, PCS362, CR11, BARB443, AD32011 (1), ARB37, VP984, KAR118, PR67, SKP53, S964, SA261 (α), S969 (1), IV373, P324, S972, S977, S980, S2067, PP1084, DU29, DU35, TRH274, S989, S2045, EBE759, VP790, VP985, S974, S976, S979, S978, S985, S988, S997, S2027, AD11861, VP987, VP825, S1000, S1092, EBE668, VP1073 ² , 1638, 1803, 1877, 1864-1924.

5.105. ... ἄνάπαυσον...

ΣΥΜ: «... ἀναπαῦσαι εἴχεται...» (ὁ.π.).

χαρισάμενος, ἀνάπαυσον	χαρισάμενος, αὐτός ἀνάπαυσον	χαρισάμενος, αὐτός Κύριε, ἀνάπαυσον
BARB336, RNB226, S959, GFIV, GFX, PCS213, GFII, P328, PM1217, GFLIII, SM10, S961, GFXI, V1811, S973, S1036, OT344, EBE713, S963, BARB431, P330, PCS214, KR45, LVB7, GFI, AMF3, BARB443, S971, SA261.	S958, SM61, EBE662, ARB37, AD32011, VP984, KAR118, PR67, SKP53, S969, IV373, P324, DU35, S2045, EBE759, VP790, VP985, S976, S988, S2027 (1), EBE668.	PCs362, Cr11, PCs367, S964, S972, S977, S980, S981, S990, S2067, PP1084, DU29, Du35, Trh274, S989, S974, S979, S978, S985, S997, S2027 (2), AD11861, VP987, VP825, S1000, S1092, VP1073 ² , 1632, 1638, 1803, 1877, 1864 1924.

5.106. ... ἐν τόπῳ φωτεινῶ...

Τὸ ἐπιπρόσθετο ρῆμα «[καί] τάξον» μᾶλλον χρειαζόταν σὲ περιπτώσεις ὅταν μνημονεύονταν πολλὰ ὀνόματα – γιὰ νὰ συνδεθεῖ ἡ ἐπόμενη πρόταση μὲ τὴν προηγούμενη.

ΣΥΜ: «... καὶ τὴν τοῦ κοιμηθέντος ψυχὴν ἐν τόπῳ ἀνέσεως...» (ὁ.π.).

ἀνάπαυσον τὰς ψυχὰς τῶν δούλων σου (δείνων) ἐν τόπῳ φωτεινῶ	ἀνάπαυσον τὰς ψυχὰς τῶν δούλων σου (δείνων) καὶ τάξον αὐτὰς ἐν τόπῳ φωτεινῶ
BARB336, RNB226, S958, S959, GFIV, GFX, PCS213, GFII, SM61, P328, PM1217, SM10, GFLIII, GFXI, V1811, S973, S1036, OT344, EBE713, S963, BARB431, P330, PCS214, PCS362, KR45, LVB7, EBE662, CR11, GFI, BARB443, AD32011, ARB37, PCS367, VP984, KAR118, PR67, SKP53, S964, S971, SA261, S969, IV373, P324, S972, S977, S980, S981, S990, S2067, PP1084, DU29, DU35, Trh274, S989, S2045, EBE759, VP790, VP985, S979, S978, S985, S988, S997, S2027, AD11861, VP987, VP825, S1000, S1092, EBE668, VP1073 ² , 1632, 1638, 1803, 1864-1924.	S976 («κατάταξον»), S974 («ἀνάπαυσον» δύο φορές), 1877.

5.107. ... ἐν τόπῳ φωτεινῶ, ἐν τόπῳ χλοερῶ, ἐν τόπῳ ἀναψύξεως...

Κανονικὰ τὸ «ἐν τόπῳ χλοερῶ» δὲν ὑπάρχει στὸ κείμενο τῆς εὐχῆς τῶν κοιμηθέντων, ἀλλὰ εἶναι δανεισμὸ ἀπὸ τὴν εὐχὴ «Σὺν γὰρ ἀληθῶς...» τοῦ Ἑσπερινοῦ τῆς Γονυ-

κλισίας, όπου βρίσκεται μεταξύ ακριβῶς τῶν ἰδίων φράσεων: «καὶ ἀνάπαυσον τὰς ψυχὰς τῶν δούλων σου τῶν προκεκοιμημένων, ἐν τόπῳ φωτεινῷ, ἐν τόπῳ χλοερῷ, ἐν τόπῳ ἀναψύξεως».

ἐν τόπῳ φωτεινῷ, ἐν τόπῳ ἀναψύξεως	ἐν τόπῳ φωτεινῷ, ἐν τόπῳ χλοερῷ, ἐν τόπῳ ἀναψύξεως
BARB336, RNB226, S958, S959, GFIV, GFX, PCS213, GFII, SM61, P328, PM1217, SM10, GFLIII, GFXI, V1811, S973, S1036, OT344, S963, BARB431, P330, PCS214, PCS362, KR45, CR11, LVB7, EBE662, BARB443, ARB37, PCS367, S971, SA261, S969 (2), S974.	GFI, AD32011, VP984, KAR118, PR67, SKP53, S964, S969 (1), IV373, P324, S972, S977, S980, S981, S990, S2067, PP1084, DU29, DU35, TRH274, S989, S2045, VP790, VP985, S976, S979, S978, S985, S988, S997, S2027, AD11861, VP987, VP825, S1000, S1092, VP1073 ² , 1632, 1638, 1803, 1877, 1864-1924.

5.108. ... ἀπέδρα ὀδύνη...

Καὶ ἐδῶ τὸ ἴδιο: τὸ ἀρχικὸ κείμενο δὲν ἔχει τὴν λέξη «πᾶσα», ἡ ὁποία πάλι ὑπάρχει στὴν ἴδια εὐχή τῆς Πεντηκοστῆς – «... ἔνθα ἀπέδρα πᾶσα ὀδύνη, λύπη καὶ στεναγμός...».

ΣΥΜ: «... ὅθεν ἀπέδρα, ἦτοι μακράν, πᾶσα λύπη καὶ στεναγμός...» (ὁ.π.).

ἐνθα ἀπέδρα ὀδύνη, λύπη καὶ στεναγμός	ἐνθα ἀπέδρα πᾶσα ὀδύνη, λύπη καὶ στεναγμός
BARB336, RNB226, S958, S959, GFIV, GFX, PCS213, GFII, SM61, P328, PM1217, SM10, S961, GFLIII, GFXI, V1811, S973, S1036, OT344, EBE713, S963, BARB431, P330, PCS214, PCS362, KR45, CR11, LVB7, EBE662, GFI, BARB443, AD32011, ARB37, PCS367, VP984, S964, S971, SA261, S969, IV373, P324, S972, S977, S980, S990, PP1084, TRH274, S2045, VP790, S976, S979, S985 (1), S997, S2027 (1), S1000, S1092, VP1073 ² , 1632, 1638, 1803, 1864-1924.	KAR118, PR67, SKP53, S981, S2067, DU29, DU35, S989, VP985, S974, S978, S985 (2), S2027 (2), AD11861, VP825, EBE668, 1877.

5.109. ... πᾶν ἁμάρτημα παρ' αὐτῶν πραχθὲν...

πᾶν ἁμάρτημα παρ' αὐτῶν πραχθὲν	πᾶν ἁμάρτημα τὸ παρ' αὐτῶν πραχθὲν
BARB336, RNB226, S958, S959, GFIV, GFX, PCS213, GFII, SM61, P328, PM1217, SM10, S961, GFLIII, GFXI, V1811, S973, S1036, OT344, S963, BARB431,	PCS362, KR45, CR11, AD32011 (2), KAR118, S964, IV373, S972 (1), S977, S981, S2067, PP1084, DU29, DU35, TRH274, S989, VP790,

P330, PCS214, LVB7, EBE662, GF1, BARB443, AD32011 (1), ARB37, PCS367, VP984, PR67, SKP53, S971, SA261, S969, P324, S972 (2), S980, S981, S990, S2045, S2027 (1), VP987.

VP985, S974, S976, S979, S978, S985, S988, S997, S2027 (2), AD11861, VP825, S1000, S1092, VP1073², 1638, 1803, 1877, 1864 1924.

5.110. ... κατὰ διάνοιαν...

ΣΥΜ: «... καὶ πᾶν ἁμάρτημα συγχωρῆσαι πράξεώς τε καὶ διανοίας...» (δ.π.).

κατὰ διάνοιαν	διανοία
BARB336, RNB226, S958, S959, GFIV, GFX, PCS213, GFII, SM61, P328, PM1217, SM10, S961, GFLXIII, GFLI, V1811, S973, S1036, OT344, EBE713, S963, BARB431, P330, PCS214, PCS362, KR45, CR11, LVB7, EBE662, GF1, BARB443, AD32011, ARB37, PCS367, VP984, KAR118, PR67, SKP53, S964, S971, SA261, S969, IV373, P324, S972, S977, S980, S981, S990, S2067, PP1084, DU29, DU35, TRH274, S989, S2045, EBE759, VP790, VP985, S974, S976, S979, S978, S985, S988, S997, S2027, AD11861, VP987, S1000, EBE668.	VP825, S1092, VP1073 ² , 1638, 1803, 1877, 1864 1924.

5.111. ... σὺ γὰρ μόνος πάσης ἁμαρτίας ἐκτὸς ὑπάρχεις...

ΣΥΜ: «... ἐπεὶ οὐδεὶς ἀναμάρτητος, εἰ μὴ μόνος αὐτὸς ὁ ἀναμάρτητος ἐνανθρωπήσας καὶ ὅτι δίκαιος αὐτός...» (δ.π.).

Προσθίεται «ἐπὶ τῆς γῆς»: S2045.

σὺ γὰρ μόνος πάσης ἁμαρτίας ἐκτὸς ὑπάρχεις	σὺ γὰρ μόνος ἐκτὸς ἁμαρτίας ὑπάρχεις
BARB336, RNB226, S959, GFIV, GFX, PCS213, GFII, SM61, P328, PM1217, SM10, S961, GFLXIII, GFLI, V1811, S1036, OT344, EBE713, S963, P330, KR45, CR11, LVB7, EBE662, GF1, BARB443, AD32011, VP984, KAR118, SKP53, S971, SA261, IV373, S980, DU29, VP790, VP985, S2027 (1), EBE668.	S958, S973, BARB431, PCS214, PCS362, PCS367, PR67, S964, S969, P324, S972, S977, S981, S990, S2067, PP1084, DU35, TRH274, S989, S2045, EBE759, S974, S976, S979, S978, S985, S988, S997, S2027 (2), AD11861, VP987, VP825, S1000, S1092, VP1073 ² , 1632, 1638, 1803, 1877, 1864 1924.

5.112. ... ὁ λόγος σου ἀλήθεια...

Ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται ὅτι «νόμος» εἶναι τὸ σωστό, ἐφόσον στὸ Ψαλτήρι διαβά-

ζουμε: «ἡ δικαιοσύνη σου δικαιοσύνη εἰς τὸν αἰῶνα καὶ ὁ νόμος σου ἀλήθεια» (Ψαλμ. 118,142). Ἀλλὰ γιὰ νὰ ἐμφανιστεῖ «νόμος» μόνο σὲ 2-3 χφφ τοῦ 14^{ου}-15^{ου} αἰ. καὶ γενικὰ σὲ ὅλη τὴν Ὀρθοδοξία ἐλάχιστα, σημαίνει ὅτι δὲν ἔκαναν λάθος τόσοι μεταγραφεῖς, ἀλλὰ «λόγος» εἶναι τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου (βλ. *Ἀπαντήσεις*, 487).

ΣΥΜ: «... καὶ ὁ λόγος αὐτοῦ ἀλήθεια, ὅτι καὶ ἀλήθεια αὐτὸς καὶ αὐτὸς εἶρηκε· Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωή...» (ᾠ.π.).

λόγος	νόμος
BARB336, RNB226, S958, S959, GfIV, GfX, PCS213, GfII, SM61, P328, PM1217, SM10, S961, GfXLI. GfXI, V1811, S973, S1036, OT344, EBE713, S963, BARB431, P330, PCS214, PCS362, KR45, CR11, LVB7, EBE662, GfI, BARB443, AD32011, ARB37, PCS367, VP984, KAR118, PR67, S964, S971, SA261, S969 (2), IV373, P324, S972, S977, S980, S990, S2067, PP1084, DU29, DU35, TRH274, S989, EBE759, VP790, VP985, S974, S976, S979, S978, S985, S988, S2027, AD11861, VP987, VP825, S1000 (2), S1092, EBE668, VP1073 ² , 1632, 1638, 1803, 1877.	SKP53, S969 (1), S981, S2045, S997, S1000 (1), 1864-1924.

5.113. Ὅτι σὺ εἶ ἡ ἀνάστασις, ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἀνάπαυσις...

Ἀρχικά, ὅπως φαίνεται, ἦταν δύο λέξεις: «ζωή» καὶ «ἀνάστασις». Ἡ «ἀνάπαυσις» ἀναφερόταν στὴν εὐχή τῶν πενθούτων.

ἡ ἀνάστασις, ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἀνάπαυσις	PCS362, CR11, AD32011, VP984, KAR118, PR67, Skp53, S969 (2), IV373, P324, V573, S972, S977, S980, S981, S990, S2067, SB57, P334, PP1084, DU29, DU35, TRH274, S989, DRA151, EBE759, VP790, VP985, S974, S976, S979, S978, S988, S2027, AD11861, VP987, VP825, VP877, S1000, S1090, S1092, EBE668, VP1073 ² , 1632, 1638, 1803, 1877, 1864-1924.
ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἀνάπαυσις	S958, GfX, GfII, P328, PM1217, V1811, S973, S1036, EBE713, PCS214, ARB37, PCS367, S971, SA261, S969 (1), S2045, S997.
ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἀνάστασις	BARB336, RNB226, S959, GfIV, PCS213, SM61, SM10, S961, GfXLI. GfXI, S963, P330, LVB7, EBE662, GfI.
Ἄλλα	OT344, KR45, BARB443, S964, S985.

5.114. ... τῶν κεκοιμημένων δούλων σου, Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν...

Προσθήκη ὀνομάτων στὴν ἐκφώνηση δικαιολογεῖται μόνο σὲ κηδεῖες ἢ σὲ μνημόσυνα ἑνὸς κεκοιμημένου.

Χωρίς ονόματα ή εκφώνηση	Ένα όνομα στην εκφώνηση	Όνόματα
BARB336, RNB226, S959, GFX, PCS213, GFII, P328, SM10, S961, GFXLIII, V1811, OT344, EBE713, S963, PCS362, CR11, LVB7, EBE662, GF1, BARB443, AD32011, ARB37, PCS367, VP984, KAR118, PR67, SKP53, S964, S971, SA261, S969, S972, S990, VP790, VP985, S976, S988, S997, S2027, AD11861, S1000, S1090, S1092.	Iv373, S980, S981, S2067, PP1084, Du35, TPΗ274, S989, EBE759, S974, S978, S985, VP987, VP825, EBE668, VP1073 ² , 1638, 1803, 1877, 1864 1924.	S977, S979, 1632.

5.115. Κύριε, Κύριε, ή τῶν θλιβομένων παραμυθία...

Ἡ εὐχή γιὰ τοὺς πενθοῦντας εἶναι τὸ ἴδιο ἀρχαία ὅπως ἡ κύρια εὐχή.

BARB336, RNB226, S959, GFIV, GFX, PCS213, GFII, SM61 («Ἐὐχή μετὰ τὸ ταφῆναι τὸν τεθνεῶτα»), SM10 («Ἐὐχή τῆς κεφαλοκλισίας»), S961, GFXLIII, V1811 («Ἐὐχή εἰς αὐτοῦς»), S973 («ὄδε»), OT344, S963, BARB431, BARB431, P330, KR45, EBE662, GF1, BARB443, SA261, S969, S981, S995, SB57, DU29, DRA151, S974, S978, S985,

5.116. Ὁ καὶ νεκρῶν καὶ ζώντων τὴν ἐξουσίαν ἔχων ὡς ἀθάνατος βασιλεὺς καὶ ἀναστάς ἐκ νεκρῶν Χριστός, ὁ ἀληθινὸς Θεὸς ἡμῶν...

Ὁ καὶ νεκρῶν καὶ ζώντων τὴν ἐξουσίαν ἔχων Χριστός...	S977, S989, S979, S978.
Ὁ καὶ νεκρῶν καὶ τῶν ζώντων ἐξουσιάζων Χριστός...	S2067 (2), EBE759, S976, S1000 (1), S1092 (+ «ὡς Θεός»).
Ὁ καὶ νεκρῶν καὶ ζώντων... (incipit)	S974.
Ὁ εὐσπλαγχνὸς καὶ ἐλεήμων Χριστός...	SA261, S990, S997.
Ὁ ἀναστάς ἐκ νεκρῶν...	DU35 (1), TPΗ274, VP985, S974, S2027 (1), AD11861, EBE668, 1638, 1803, 1877.
Χριστὸς ὁ ἀληθινός...	GFXVI, S964, S972, S981, S2067 (1), DU35 (2), 1508, 1519, S2045, S988, S2027 (2), S1000 (2).
Τὸ σημερινό	1864-1924.

5.117. ... ταῖς πρεσβείαις τῆς παναχράντου αὐτοῦ μητρός...

GFXVI, S964, S977, S990, S2067, DU35, TPΗ274, 1508, S989, 1519, EBE759, VP985,

S974, S976, S979, S978, S988, S997, S2027, AD11861, S1000, S1092, EBE668, 1638, 1803, 1877 (+ «ἁγίας»), 1864-1924 (+ «ἁγίας»).

5.118. ... τοῦ ἁγίου καὶ δικαίου φίλου αὐτοῦ Λαζάρου τοῦ τετραήμερου, τῶν ἁγίων, ἐνδόξων καὶ καλλινίκων μαρτύρων καὶ πάντων τῶν ἁγίων...

Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν στατιστικὴ, δὲν ὑπάρχει μία κοινὴ γραμμὴ στὰ χφφ. Στὴν ὑμνολογία τῆς Ἐκκλησίας ὡς πρεσβευτὲς τῶν κεκοιμημένων ἐπικαλούμαστε κυρίως τοὺς μάρτυρες (τὸ πρῶτο τροπάριο πάντα εἶναι μαρτυρικό). Ὁ δίκαιος Λάζαρος ἀπαντᾶται σὲ μερικὰ χφφ. Οἱ δὲ τρεῖς πατριάρχες ἀναφέρονται συνήθως σὲ συνάφεια μὲ τοὺς «κόλπους» τῆς ἄλλης ζωῆς.

Ἄγγελοι, Σταυρός, «ὁσιος καὶ δίκαιος Λάζαρος»: S964.

Σταυρός, ἄγγελοι, Πρόδρομος, ἀπόστολοι, ὄσιοι, «ἁγίου τοῦδε», Λάζαρος: S976 (στὴν προστακτικὴ).

Σταυρός: S997.

Κανένας: GFXVI, S990, DU35 (2), 1508, 1519.

Σταυρός, ὄσιοι, Λάζαρος: S989, S978.

Ἀβραάμ, Ἰσαάκ, Ἰακώβ: S974.

(Σταυρός ἄλλοῦ), Ἀβραάμ, Ἰσαάκ, Ἰακώβ, Λάζαρος, Θεοπάτορες: S1000.

Σταυρός, ὄσιοι: S2067 (2), DU35 (1).

Ἀπόστολοι καὶ ὄσιοι: AD11861, 1638, 1803.

Μόνο ὁ Λάζαρος: S1092.

Μόνο ὄσιοι: S977, S2067 (1), ΤΡΗ274, EBE759, VP985, S979, S988, S2027, EBE668.

Τὸ σημερινό: 1877, 1864-1924.

5.119. ... ἐν σκηναῖς δικαίων τάξαι... καὶ μετὰ ἁγίων συναριθμήσαι... Ἀφαιρέσαμε τὴν λέξη «δικαίων» γιὰ νὰ μὴν ἐπαναλαμβάνεται, βάσει τῶν χφφ ποὺ παρατίθενται.

«μετὰ ἁγίων συναριθμήσαι»: S977, DU35, S979, S2027, S1000, S1092.

5.120. Αἰωνία ἡ μνήμη ὑμῶν, ἀξιομακάριστοι καὶ ἀείμνηστοι ἀδελφοὶ ἡμῶν.

S972, S977, S2067, S2045, VP985, S976 («σας»), S979, S978, S988, S2027, AD11861, VP1024, S1000, S1092 («σας»), 1638, 1803.

S964: «Καὶ μακαρίζει αὐτὸν πᾶς ὁ λαός».

5.121. ΕΥΧΗ ΕΠΙ ΚΟΛΛΥΒΩΝ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ

Ἡ εὐχή παρουσιάζει ἀρκετὴ κριτικὴ δυσχέρεια. Διορθώσαμε αὐτὰ ποὺ ἦταν κοινὰ σὲ πλειοψηφία τῶν χφφ, ἐξαιρέσει τῶν προσθηκῶν τοῦ Textus Receptus «τρεῖς... καὶ τὸν Δανιήλ». Οἱ παλαιοὶ δὲν τοὺς προσδιόριζαν, διότι γνώριζαν τὸ κείμενο τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καλύτερα. Ἡ κύρια διαφορὰ ἔγκειται στὸ νὰ ἀπευθύνεται ἡ εὐχὴ στὸν Θεὸ Πατέρα, ὄχι στὸν Χριστό, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν πλειοψηφία τῶν χφφ.

5.122. ... εἰς εὐφροσύνην καὶ τροφήν ἡμετέραν...

Ἡ λέξη «ἀπόλαυσιν» ὑπάρχει καὶ στὸ τέλος τῆς εὐχῆς.

εὐφροσύνην	ἀπόλαυσιν
BARB336, RNB226, S957, S959, GFII, GFVII, GFX, PCS213, SM61, SM10, GFXI, V1811, S1036, EBE713, V1554, V2005, P330, P392, PCS362, S960, PAT104, EBE662, GFI, PCS367, VPE05, PR67, SKP53, S971, P324, VSL14, S972, S981, DRA151 (2), S2045 (1), VP1057, S988, 1629.	RGB27, LVB33, BARB345, BARB393, VP984, KAR118, Pp613, S2046, HR5614, DU103, S977, PP1084, DU35, 1508, S989, 1519, EBE757, DRA151 (1), S2045 (2), BUR54, EBE759, VP985, VP1059, VP1078, S979, S978, S2025, S2027, S2111, AD41330, LES336, VP987, VP825, VP1060, VP1069, VP1080, S1050, S1090, S1997, EBE760, VP1073 ² , S992, 1701.

5.123. ... ἐν εὐσεβείᾳ τελειωθέντων...

ἐν εὐσεβείᾳ τελειωθέντων	BARB336, RGB27, RNB226, S957, S959, GFVII, GFX, GfII, SM61, SM10, GFXI, V1811 («εὐλαβεία»), S1036, LVB33, EBE713, V1554, V2005, BARB345, BARB393, P330, P392, PCS362, S960, PAT104, P324, DRA151 (1), VP1086, S979, S988, S2111, LES336, EBE760.
--------------------------	--

εὐσεβεία καὶ πίστις τελειωθέντων	VP984, VPE05, KAR118, PR67, SKP53, Pp613, S2046, VSL14, HR5614, S972, S977, S981, 1508, S989, 1519, EBE757, DRA151 (2), S2045, BUR54, VP985, VP1057, VP1059, VP1078, S978, S2027, AD41330, VP825, 1629.
εὐσεβείῃ τῇ πίστει τελειωθέντων	PP1084, DU35, EBE759, S2025, VP987, VP1060, VP1069, VP1080, S1050, S1090, S1997, VP1073 ² , S992, 1701.

VP1248: «ὑπέρευξαι καὶ τῶν ἐν εὐσεβείᾳ κεκοιμημένων χριστιανῶν».

5.124. ... ὅπως καὶ αὐτοὶ σὺν ἡμῖν δοξάζωσι τὸ πανάγιον ὄνομά σου, τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος...

Ἀρχικὰ ἡ εὐχὴ εἶχε, ὅπως φαίνεται, αὐτὴ τὴν κατακλειδα. Ἡ ἄλλη, «πρεσβείαις... Ὅτι σὺ εἶ ὁ εὐλογῶν...» ἐλήφθη ἀπὸ τὴν ἄλλη «Εὐχὴ κολλύβων εἰς μνήμην ἁγίων» ποὺ ἀρχίζει «Κύριε ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν...».

Ὅπως καὶ αὐτοὶ σὺν ἡμῖν δοξάζωσι...	BARB336, RGB27, RNB226, S957, S959, GFVII, GFII, SM10, GFXI, V1811, S1036, V2005, BARB345, BARB393, P330, PAT104, P324.
... ὅπως καὶ αὐτοὶ σὺν ἡμῖν δοξάζωσί σου τὸ πανάγιον ὄνομα. Ἐκφώνησις: Ὅτι εὐλόγηται καὶ δεδόξασται τὸ πάντιμον...	PCS213, EBE662, GF1 («Ὅτι σὺ εἶ ὁ εὐλογῶν καὶ ἁγιαζων...»), PCS367.
... ἀπόλασιν. Ἐκφώνησις: Ὅτι σὺ εἶ ὁ εὐλογῶν...	PR67, VSL14, S981, VP1086 (– «Χριστέ»), S979, S988.
... ἀπόλασιν· πρεσβείαις... ἁγίων. Ἐκφώνησις: Ὅτι σὺ εἶ ὁ εὐλογῶν καὶ ἁγιαζων τὰ σύμπαντα καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ...	LVB33, VP984, KAR118, Pp613, S2046, S972, S977, DU35, 1508, 1519, DrA151, S2045, VP985, VP1057, VP1059, S978, S2027, Les336, VP987, VP1060, VP1069, EBE760, 1629.
... ἀπόλασιν· πρεσβείαις... ἁγίων. Ἐκφώνησις: Ὅτι σὺ εἶ ὁ εὐλογῶν καὶ ἁγιαζων τὰ σύμπαντα, Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν...	S960, SKP53, HR5614, PP1084, S989, EBE757, BUR54, EBE759, S2025, S2111, AD41330, VP825, VP1080, S1050, S1090, S1997, VP1073 ² , S992, 1701.
Ἄλλες	GFX (– «πρεσβείαις...»), SM61, EBE713, V1554, P392, PCS362.

5.125. ΕΥΧΗ ΕΠΙ ΕΞΟΜΟΛΟΓΟΥΜΕΝΩΝ

Ἡ μεγάλη εὐχή ἀπαντᾶται κυρίως στὰ χφφ τῆς νότιας Ἰταλίας. Καὶ ἐδῶ διορθώσαμε ἐκεῖνα τὰ σημεῖα, τὰ ὁποῖα μαρτυροῦνται ἀπὸ τὴν μεγάλη πλειοψηφία. Στους μεταβυζαντινοὺς χρόνους ἡ εὐχή παραμορφώθηκε πολὺ, διότι ὁ καθένας προσέθετε λίστα ἁμαρτιῶν, «ἐπικαίρων» κατὰ τὴν ἐποχὴ καὶ τὸν τόπο. Γι' αὐτὸ βασιστήκαμε στὰ ἀρχαῖα χφφ.

GFIV, GFVI, GFX, V1833, GFII, OT344, V1554, V1875, BARB393, BARB431, ES13, S982, S966, AMR24, BARB443, AD32011, HR5614, DU103, S972, S977, S980, S2067, 1508, VP1071, S2045, S978, S988, GFXIV.

5.126. ΕΥΧΗ ΕΠΙ ΕΞΟΜΟΛΟΓΟΥΜΕΝΩΝ ΕΤΕΡΑ

Ἡ μόνη διαφορὰ εἶναι στὸ κύριο ρῆμα τῆς προσευχῆς.

πάριδε	συγχώρησον
BARB336, RGB27, RNB226, S958, GFIV, GFVI, GFVII, GFX, V1833, GFII, SM10, S962, S1631, GFXLIII, GFXI, S973, S1036, LVB33, V1554 («ἐπλημμελησεν»), V1875, BARB329, BARB345, BARB393, BARB431, P330, PCS214, ES13, S960, SYN604, S966, AMF3, AMR24, BARB443, ARB37, S971, IV373, HR5614, DU103, EBE661, S980, S2045, S988, GFXIV,	SMT53, PCS213, EBE713, P392, CR11, EBE662, GFI, VP984, KAR118, PR67, S972, S977, S981, VP985, S979, S2027, 1864-1924.

5.127. ΟΡΘΡΟΣ ΤΟΥ ΠΑΣΧΑ

Οἱ ἐκφωνήσεις τοῦ Κανόνα τέθηκαν ἀνάλογα μὲ τις θέσεις τῶν εὐχῶν, οἱ ὁποῖες ἀλλάζουν μὲν τις θέσεις τους, διότι παραλείπονται καθίσματα Ψαλτηρίου καὶ προστίθενται συναπτές στὶς Ὡδές, ἀλλὰ πάντως λέγονται. Ἐκφωνήσεις εἶναι ὀκτώ, διότι ἡ πρώτη εἰπώθηκε μετὰ τὰ Εἰρηνικά: δὲν λέγονται οἱ εὐχές τοῦ Πεντηκοστοῦ καὶ τοῦ Εὐαγγελίου· ἡ δὲ τελευταία εὐχή λέγεται στὴν θέση της, δηλαδὴ ὅταν ὁ διάκονος ἀπαγγέλλει τις αἰτήσεις (τὰ Πληρωτικά) στὸ τέλος.

Ὁ λόγος τοῦ Χρυσοστόμου διορθώθηκε ἐλάχιστα βάσει τῶν χειρογράφων Τυπικῶν, κυρίως τῆς Μονῆς μας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προλεγόμενα	9
Ἐκδοτικὸ σημεῖωμα	13
Χειρόγραφα καὶ ἔντυπα	17
Συντομογραφίες βιβλιοθηκῶν	45
Βιβλιογραφία	49

ΣΥΝΤΟΜΑ ΣΧΟΛΙΑ

ΣΤΗΝ ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΡΟΘΕΣΗ	55
ΣΤΗΝ ΘΕΙΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ	85
ΣΤΗΝ ΘΕΙΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ	231
ΣΤΗΝ ΘΕΙΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΠΡΟΗΓΙΑΣΜΕΝΩΝ ΔΩΡΩΝ	255
ΣΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΟΥ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΟΣ	289

